

GAEKWAD'S ORIENTAL SERIES

Published under the Authority of the Government of His Highness the Maharaja Gaekwad of Baroda

GENERAL EDITOR:

B. BHATTACHARYYA, M.A., PH.D., RAJYARATNA, JNANAJYOTI

No. XCII

भट्टश्रीलक्ष्मीधरविरचिते

कुत्यकल्पतरौ

पश्चमो भागः

॥ दानकाण्डम् ॥

KRTYAKALPATARU

OF

BHATTA LAKSMIDHARA

Vol. V. DĀNAKĀNDA

Edited by

K. V. RANGASWAMI AIYANGAR

Baroda
Oriental Institute
1941

Pages 9-898 printed by Jaya Krishna Das Gupta, at Vidya Vilas Press, Benares City and Pp. i—xvi and 1—130 printed by C. Subbarayudu, at the Vasanta Press, Adyar, Madras, and Published on behalf of the Government of His Highness the Maharaja Gaekwad of Baroda by Benoytosh Bhattacharyya at the Oriental Institute, Baroda.

Price Rs. 9

PREFACE

THE desire to present a systematic exposition of the teachings of Dharmasastra in elaborate treatises led to the composition of great digests. The earliest of them synchronised with the rise of the Rajput dynasties of mediæval India. Among such works, the Krtva-Kalpataru of Laksmidhara has long held a pre-eminent position, But, manuscripts of it disappeared even in North India through the violence of the early Musulman conquests, and few copies of the whole nibandha were known. Peterson's discovery of an almost complete set in 1880 (he wrongly named it Krtva-ratnakara) in the Library of His Highness the Maharana of Udaipur remained unnoticed till attention was again drawn in 1915 to the work by an article of Rai Monmohan Chakravarti Bahadur in the Journal of the Asiatic Society of Bengal. Rajendralala Mitra and Aufrecht had noticed manuscripts of sections of it, but without any recognition of its value both intrinsically and as the oldest surviving nibandha on Dharma. Even writers on the Gahadvala rulers of Kanauj, under whom there was a final flare up of Hindu supremacy in North India before it passed under the Muslim yoke, failed to notice it as the most conspicuous proof of the revivalist enthusiasm and literary patronage of those kings. A recent history of Kanauj, for example, shows so little perception of the importance of the Digest and knowledge of its contents that it dismisses the Krtya-Kalpataru with a few lines, naming as its chief kandas those on Vvavahāra, Vivāda (sic), Dāna and Rājadharma.

It is impossible to study the chief secondary works on Dharmas astra without becoming aware of the importance of Laksmidhara's treatise and a longing to study it. The feeling had long been mine but the publication of the nibandha seemed impossible of realisation. Early in 1934, however, by a fortunate accident, I was honoured with an audience by His Highness the late Maharaja of Baroda, Sir Sayaji Rao Gaekwad, wellcharacterised as "the Vikramaditya of our Age." The Prime Minister, Sir V. T. Krishnamachari, K. C. I. E. was present at the interview. A gracious invitation was extended to me to edit some works for the Gaekwad's Oriental Series. An explanation of the importance of the Krtya-Kalpataru, its size, rarity and fitness to figure in that great series aroused the interest of His Highness, who expressed a wish to have all facilities given me to edit the work properly. The chief difficulty had been that of obtaining the manuscript of the nibandha from the Udaipur Palace. The Prime Minister applied for the loan of the manuscript. Udaipur authorities promised to see if it was still in existence. After further correspondence, and a personal recommendation to His Highness the Maharana by Col. Sir Donald Field, C.I.E. (now Prime Minister of Jodhpur) supporting the application for the loan of the manuscript, the promise of the early supply of a transcript of the entire nibandha was received. The transcript was despatched in July, 1935, and was received by me on the day on which I assumed charge of the Principalship of the Central Hindu College in the Benares Hindu University.

An examination of the manuscript revealed its very defective state. It became clear that the publication of parts of it, for which there was no second manuscript, would have to lie over on the chance of an assiduous search revealing the existence of further copies. I also found that it had been extensively laid under contribution by later writers like Hemādri, Caṇḍes'vara and

Mitra Mis'ra. It seemed possible to derive help in the elucidation of obscure passages in the Krtva-Kalbataru from the digests composed by these later writers wherever their works covered the ground previously traversed by Laksmīdhara. A search for further manuscripts was begun at once. Press copies of the entire work were made and kept in readiness for collation with manuscripts that might be secured. To postpone the editing of the nibandha till all known manuscripts were secured for comparison would have hung up publication for years. Accordingly, I decided on proceeding with the editing of such kandas as could be dealt with on the basis of accessible manuscripts. In this way, five kandas were edited and sent to the press, viz., Dana, Rajadharma, Tirtha, Moksa and Grhastha. For some of these, fresh manuscripts became available, either when the printing was proceeding, or after the printing of the text had been completed. In such cases, the variant readings of the new manuscripts were either incorporated in footnotes or reproduced in appendices. A manuscript for each of two missing sections of the Digest, unhappily incomplete, which are not represented in the Udaipur set, was discovered. They have to stand over till fresh exploration or a fortunate chance provides fresh manuscripts that would fill in the gaps in the manuscripts so secured.

The first of the sections to be completed, after the utilisation of every manuscript known to be in existence, is the Dānakānda. It is now released. The last of the manuscripts to be utilised for it was discovered in the Junior Bhonsle Rāj Library in 1939. Its readings were collected and printed as a final appendix. Before it could be completed by the addition of appropriate introductions on the Krtya-Kalpataru in general, and on Dānakānda in particular, work that would not permit of any other pursuit intervened. It absorbed all my time. When release came a year ago, impaired health caused further

delay. It was thus possible to resume the work and complete it only recently.

As now presented, the first of the sections of the great Digest of Laksmidhara to be published is really its fifth part. It is issued with the full complement of textual variants, footnotes indicating the "obligations" of later writers like Hemādri to Lasmīdhara's work, appendices identifying the Vedic mantras cited in the text as well as the quotations from smrtis, Epics and Puranas, and collecting the pratijnah or visava-nirdes'a of later treatises on Dana, like those of Ballala Sena, Hemadri, Candes'yara, Madanasimha, Dalapati, and Mitra Mis'ra, and enumerating known works on Dana. The purpose of the extracts on pratajña is to show the way in which Laksmīdhara's work was amplified, amended or developed by later writers. Of the later treatises on Dana, Ballala Sena's Danasagara has been published partially but the greater part of it remains unprinted. The others, with the exception of Hemadri's Danakhanda, are not yet printed. For the comparative study of Dana all of them are needed along with several other works available either in print or in script. The preparation of copies (and in one case of photographs) of these, which are so necessary for a comprehension of the evolution of Dana literature, has involved much labour, time and expense. The need to study them has also delayed the present publication. But it seemed well worth while to face the delay rather than follow the practice of publishing, without comparative studies involving such preliminary work, what are in effect nothing more than copies in print of manuscripts, with all their defects unremoved.

The Introduction prefixed to the Dānakānḍa of the Krtya-Kalpataru falls into two parts. The first treats of the Digest and its author, and the second of the Dānakānḍa specifically and in relation to the evolution of the literature of Gifts. In the former, the information that can now be gathered about Lakṣmīdhara, his patron

king Govindacandra and the Krya-Kalpataru are summarised, and the time-relation of Lakṣmīdhara's work to the famous Mitākṣarā of his contemporary Vijñānes'vara and to the commentary of Aparārka is discussed on data not previously utilised. My conclusions are at variance with the views now holding the field, and advocated by writers of authority like Mr. P. V. Kane, but they are believed to rest on evidence which can not be lightly rejected or refuted. My aim in the Introduction has been to present part of a sketch, founded on a comparative study of the nibandha of which one section is now published (from among fourteen) of the Indian view of life as cherished by those who felt the urge to expound it in great digests, both as a personal duty and as an obligation of Rajadharma in its narrower and wider senses.

The general introduction on the Krtya-Kalpataru and Lakṣmīdhara is largely a recast of two papers which appeared some months ago in the volume commemorating the Silver Jubilee of the Madras Law Journal.

The duty remains to state my obligations. They are naturally heaviest to His Highness the late Maharaja Gaekwad of Baroda for graciously approving of the inclusion of the nibandha in the Gaekwad's Oriental Series and in commanding the provision of the necessary facilities, to His Highness the Maharana of Udaipur for sanctioning the preparation and supply of a careful transcript of all the twelve kandas in the Palace Library at Udaipur, and to Sir V. T. Krishnamacharya K.C.I.E., for the warm interest he has taken in the work from its inception, for the freedom given to the editor to select his own printers and choose a format that would be worthy of so important a work and of the series in which it would appear, and for securing for my use manuscripts or transcripts of the Krtva-Kalbataru that would not have been available to me without his intercession. Bhattacarya, the learned Director of the Oriental Institute and the General Editor of the Gaekwad's Oriental

Series, has met with promptness and sympathy all my requests for help in securing manuscripts. He also undertook the laborious task of comparing my press copy of the Danakanda with the India Office manuscript of it, that he had secured on loan, as, under the rules, it could not go out of his personal custody. To Col. Sir Donald Field, I owe thanks for supporting by a personal letter to His Highness the Maharana of Udaipur the request for the supply of a transcript of the entire Digest. I owe the access to the Junior Bhonsle Rai manuscript collection. which resulted in the discovery of manuscripts of some kāndas of the Krtva-Kalbataru, to the Hon'ble Mr. B. S. Nivogi, Judge of the High Court of Nagpur. To the Council of the Royal Asiatic Society of Bengal and to the authorities of the University of the Punjab, I am indebted for the courteous loan of manuscripts in their libraries. To Mahamahopadhyaya Pandit Gopinath Kaviraj, M.A. and Dr. Mangaldeva S'āstri I am indebted for the loan of many manuscripts from the Sarasvatibhavan at Benares. To the authorities of the Bhandarkar Oriental Research Institute, I am in debt for the loan of the manuscripts of the Danaratnakara, the Danasara and the Danaratnapradipa from the Anandas'rama at Poona. Vaidyaratna Captain G. Srinivasa Murti, B.A., B.L., M.B., C.M., the erudite Director of the Advar Library, has placed me under unforgettable obligation by having manuscripts of several works on Dana, like the Danaratnakara, Danapradipa, Danaprakasa and Dana-Kamalakara that were needed for comparative study, transcribed at the cost of the Adyar Library and placed at my disposal for editing the Dana-Kalpataru. Mr. Chintaharan Chakravarthy, M.A., of the Bethune College. Calcutta, arranged to get me copies of passages from the Danasagara manuscript in the Library of the Royal Asiatic Society of Bengal.

In the actual editing of the Dana-Kalpataru and in taking it through the press, I have been continuously

helped by my former pupil and colleague, Mr. A. N. Krishna Aiyangar, M.A., L.T., now of the Adyar Library, while in the work of collating my press copy with manuscripts in Maithilī, in interpreting difficult passages in the text and in comprehending s'rauta-prayoga, my debt is heavy to my friend and former colleague Mahāmahōpādhyāya Pandit A. Chinnaswami Sastri, Principal of the College of Theology in the Benares Hindu University, and his Assistant, Mīmāmsācārya Paṭṭabhirāma S'āstri. In preparing the bibliography of Dāna literature I have received help from Dr. V. Raghavan, M.A., Ph. D., of the University of Madras and of course from Mr. Kane's exhaustive list.

Vasumatīvilāsa, Mylapore 19th November 1941

K. V. RANGASWAMI

CONTENTS

		F	PAGE
Preface	•		v
Introduction I: Laksmīdhara and the Ki	tya-Kalpatari	и.	1
Note A: Verses introducing the Kṛtya-K			46
Introduction II: Dāna-Kalpataru .	•		57
Note B: Digests anterior to the Krtya-Ka	alpataru		120
Note C: Manuscripts of the Danakand		rtya-	
Kalpataru (M)	•		124
Note D: List of Works on Dana .)/22		127
അക്കാദമി			777
दानकाण्डविषयसूचिका	3		
मङ्गलाचरणम् .		•	š
विषयनिर्देशः	•	•	3
१. दानस्रह्म	•		३
२. देयादेयानि	U		१६
३. पात्रलक्षणम्	•	•	२६
४. महादानानि	•	86-	-११९
(१) तुलापुरुषदानविधिः .			98
(२) हिरण्यगर्भदानविधिः -			६३
(३) ब्रह्माण्डदानम्	•	•.	६७
(४) कल्पपादपदानम्		•	७१
(५) गोसहस्रदानम्	•		७४
(६) कामधेनुदानम्		•	७८
(७) हिरण्याश्वदानम्	·•	•	23
(८) अश्वरथदानम्			८३
(९) हेमहस्तिरथदानम्	•		८६

xiv

							PAGE
	(%)	पञ्चलाङ्गलदा	म् .	•	•	•	८९
		पृथ्वीदानम्	•	•	•	•	९३
		विश्वचक्रदानम	Ι.				९५
		कल्पलतादान		•		•	९९
		सप्तसागरदान		•	•	•	१०१
		रत्नधेनुदानम्	•	•	•	•	१०४
	-	महाभूतघटदान	ң.	•	•	•	१०७
	<u>-</u>	ोक्त ब्रह्माण्डदा		•	•	•	११०
		युराणोक्त गोसह		•			११३
		- राणोक्त गोसहर		•		•	११६
	7	ोक्त गोसहस्रदा			•		११८
۹.	पर्वतदान		•	•	•	१२०-	-१४०
		धान्याचळदान	H.a.m	2-02	•	•	१२०
	2	लवणाचलदान		COLOR	(10.70. ·	•	१२८
		गुडपर्वतदानम		321	200		१२९
		कनकाचळदान		- (=		•	१३०
		तिलाचलदानम		•	1/2	•	१३१
		कार्पासाचलदा	The state of the s	>			१३२
	-	घृताच ळदानम्	W	5.	•	•	१३३
		रत्नाचलदानम			•	•	१३५
	(९)	रू प्याचलदान	H .	•	•		१३७
		शर्कराचलदान			*	•	१३८
ξ.		दिदानानि	•	•	•	१8१-	-१७६
	पश्चधेनुदा						१४५
	तिलधेनुद			•			१४६
	बृतधेनुदा			•	•		185
	जलधेनुद		•		•		१५०
		ानम् (आदित्यः	राणोक्त)			•	१५२
	बृतधेनुदा		``	•	•	•	१९४
	जलघे नु दा	नम् (1				१५६
	रुपतो गो	दानम्	•	•	•	894-	-१७६
	कपिछागो		•				१६०

				PAGE
	उभयतोमुखीदानम् .	•		१६६
9.	हेमगवीदानम्		•	ee ?
۷.	वृषभदानम्	•		१७८
९.	कृष्णाजिनदानम्		•	120
१०.	भूमिदानम्		•	१८७
११.	सुवर्णदानम्		•	१९४
१२-	विद्यादानम्			२००
१३.	कल्पदानम्		•	२२९
१४.	तिथिदानम् .	•	•	२३१
	मासदानम्		•	२३६
१५.	नक्षत्रदानानि			२४१
१६.	अन्नदानम्	•	•	२४६
१७.	आरोग्यदानम्			२५०
१८.	अभयदानम् . क्षा	•		२५२
	द्विजस्थापनम् . ला.क्का321		•	२५५
१९.	प्रकीर्णदानानि • े • • •	•	•	२५७
२०.	कूपवापीतडागविधिः .		•	२७६
	द्वारीवन्धः	•	•	२८९
२१.	वृक्षप्रतिष्ठा			३००
	वृक्षारोपणविधिः			३०२
२२.	आश्रयदानम्	•		३११
	प्रतिश्रयदानम्	•	•	३१२
	Appendix A—Readings of the Punjab	Unive	sity	
	MS	•		–३३६
	Appendix B.			
	१. ब्ह्राळसेनकृतदानसागरप्रतिज्ञा	•		३३७
	२. हेमाद्रे: दानखण्डानुक्रमणी		•	३४५
	३. चण्डेश्वरस्य दानरत्नाकरप्रतिज्ञा विषयानुव	तमणी च		३४५
	४. मदनसिंहस्य दानविवेकोद्योतानुक्रमणिका	•	•	३४७
1	५. मित्रमिश्रस्य दानप्रकाशे प्रतिज्ञा			३५१
	Appendix C-Vedic Mantras cited	•		३५४
	Appendix D—Works cited .			३५७
	- 1			

		PAGE
Appendix E-Identification of Quotations	•	३६२
Appendix F-Half-verse Index of Quotations	•	३६७
Appendix G-Readings of the Manuscript in	the	
Library of the Junior Bhonsle Rāja, Nagpur	३८३-	-४१२
Appendix H—दलपतिकृत नृसिंहप्रसादे दानसारे प्रतिज्ञा	४१६-	-४१५

LAKSMIDHARA AND THE KRTYA-KALPATARU

MODERN NEGLECT OF NIBANDHAS

In modern treatises on Hindu Law sufficient justice is rarely done to the importance of the Digest (nibandha) in the evolution of Hindu social and legal institutions.1 This is largely due to the circumstance that attention has been almost entirely monopolised by the great commentaries (bhāsyāh) like those of Visvarūpa, Vijnānesvara, and Aparārka on Yājnavalkya, and Medhātithi, Govindarāja and others on Manu. The reputation of the Mitākṣarā of Vijnānesvara has thrown into the shadow that of the digests, which were either anterior to or nearly contemporary with it. It is true that the digests of S'rīkara and Bhoja, to which the Mitākṣarā refers, have long been lost, but enquiry might well have been made for a work like the Krtya-Kalbataru, which has been quoted with frequency and respect by digests from the middle of the twelfth century onwards. It is noteworthy that even a specialist like I. Jolly, who discussed the value of the digest literature nearly sixty years ago,2 failed to do full justice to it. While he contended that "it may be confidently asserted that the supreme Rulers of Indian States in all parts of the Peninsula have always taken an active interest in the composition of Law-Digests and Commentaries, and this fact must needs raise a strong presumption in favour of the practical nature of these works," he conceded that it was "out of the question to compare them in any way to the law-codes of

^{1&#}x27;' They did their work so well that their Commentaries and Digests have, in effect, superseded the Smritis, at any rate in a very large measure.' (Mayne's Hindu Law, 10th edition, 1938, p. 42.) Mr. P. V. Kane gives the commentaries and digests together one section viz., 57, pp. 246-247. History of Dharma-S'astra. Vol. I.

² History of Hindu Law, (Tagore Law Lectures, 1883), 1885.

modern Europe." He regarded the Digest as analogous to European treatises, which are cited in legal decisions, and as merely containing statements of law which their Hindu readers would know how far to apply or not in the actual conditions of the prevalent customary law. Jolly's references to the digest literature in his earlier work are only to comparatively late digests like those of Hemādri, Dalapati, and Ţoḍarmal.

SCANTY KNOWLEDGE OF THE KALPATARU

Lakṣmīdhara's work was quite unknown to him. If he had had access to it, he would have seen its unique value and cited it as a prominent instance of a digest of law, whose binding authority, on the kingdom for which it was composed, must have been unquestioned, in view of the rank and position of its author and of the royal mandate which was responsible for its composition. Even in 1896, when he wrote his later treatise he had no perception of the importance of this digest which he named. He was obviously unfamiliar, even in 1928, with the contents of those parts of it which he described in the English version of his *Hindu Law and Custom*.

Virtually little was known of Laksmīdhara till 1916, when Rai Bahadur Monmohan Chakravarti included a short note on the Kalpataru at the end of an article on the contributions to Smṛti by writers of Bengal and Mithila.³ He actually handled manuscripts of four sections of the Kalpataru in the library of the Royal Asiatic Society of Bengal. It was left to Mr. P. V. Kane to collect the available information on this digest and present it in the light of his own inspection of manuscripts of two sections, namely, Rājadharmakānda and Vyavahāra-kāṇḍa.⁴ He had no access to the remaining parts though he was aware that Dr. P. Peterson had noted, as early as 1882, the existence of manuscripts of twelve out of its fourteen sections in the library of His Highness the Mahārāṇa of Udaipur.⁵ Peterson's interests and knowledge did not extend to Dharmasāstra. He had

¹ Recht und Sitte, Strasburg, 1896.

² ed. Bata Krishna Ghosh, Calcutta, 1928.

³ J.A.S.B., 1916, pp. 311-375.

⁴ History of Dharmasastra, Vol. I, 1930, pp. 315-318.

⁵ Report on the Search for MSS. in the Bombay Circle, 1883, pp, 108, 111.

contented himself with quoting only the first quarters of the invocatory verses prefixed to each of the *kānḍas* and their colophons. His unfamiliarity with the *nibandha* literature made him cite the work, in spite of the explicit statement in the colophons, as *Kṛtya-ratnākara*, which is the distinctive title of a section of a similar digest composed by Candesvara, in imitation of the *Kalpataru*¹ early in the fourteenth century.

INFLUENCE OF THE KALPATARU

The printing of some of the later nibandhas, which have laid the Kalbataru under liberal contribution, and the examination of manuscripts of unpublished digests, which have cited the Kalpataru freely, now make it possible to understand the reason for the great reputation which it formerly enjoyed, and the extent of its influence. Monmohan Chakravarti showed that the influence of the Kalpataru was traceable not only on the later writings of the Bengal and Mithila schools of Hindu Law but over all the chief legal writers in North India and the Dakhan. In Bengal, Aniruddha (c. 1160 A.D.) was the earliest to quote the Kalbataru as an authority, and Ballalasena, (c. 1165 A. D.) who was only a generation removed from Laksmīdhara, was influenced by him. S'ūlapāņi (c. 1400 A. D.), S'rinātha (c. 1500 A. D.) and Raghunandana (c. 1490-1570 A. D.) in Bengal, S'rīdatta (c. 1245 A. D.), Candesvara (c. 1300-1360 A. D.), Vācaspati Misra (c. 1450 A. D.) and Rudradhara (c. 1360-1400 A. D.) in Mithila, Harinātha (c. 1350 A. D.), S'rīdhara (c. 1150 A.D.) Visvesvara Bhatta, Madanapala (c. 1360-1390 A.D.) and the Madanaratna (c. 1425 A. D.) in North India, Hemādri (c. 1260 A. D.) and Prataparudra (c. 1497-1539 A. D.) in the Dakhan are among those who used Laksmidhara's digest in composing their own works. Along with references to Laksmidhara and his digest in terms of deep veneration, we find in many later works, e.g., those of Hemādri, Madanasimha and Candesvara, the reproduction wholesale of pages after pages of the Kalpataru. Owing to this method of appropriation practised by the later digest writers, almost the whole of certain sections of the Kalpataru can now be detected in some later digests. This is the case with the

¹ Printed in 1926 in Bibliotheca Indica.

Viramitrodava of Mitra Misra, the one work which, in its range and size, if not in its quality, excels the Kalpataru. The curious system of wholesale 'borrowing' was probably deliberate and designed with the purpose of making the later work supersede an earlier. It will partly account for the almost total disappearance of some of the great digests of the earlier epoch. In the later digests the deferential manner in which views of Lakşmīdhara are quoted suggests not merely the great value attached to his pronouncements but the merit of citations from a work which had become scarce. It may be noted, as an illustration, that the Sarasvatī-vilāsa of Prataparudra-deva has a whole chapter (paras 627 to 773 in the edition of Foulkes) summarising the views of Laksmidhara on the division of inheritance (davabhaga). Not less noteworthy is Prataparudra's reference to the author of the Kalbataru as Bhagavān Laksmīdhara, giving him the rank of an ācārya or rși.

The influence of Lakṣmīdhara did not penetrate to South India. He is not referred to by writers like Varadarāja, the author of Vyavahāra-nirnaya,⁴ Devanna Bhaṭṭa and Mādhavācārya, very probably because they had no access to the Kalpataru. The circumstance that Benares, in which Lakṣmīdhara probably lived and wrote, was repeatedly sacked by the Muhammadan invaders within a few years of Lakṣmīdhara's death, and the whole area was thoroughly ravaged,⁵ will account for the almost total disappearance of manuscripts of Krtya-kalpataru, and the impossibility of the extension of its doctrines, in the following centuries, to an area so remote as South India.

¹ Composed between 1610 and 1640 A. D. under the patronage of Bir Singh of Orchha, the favourite of Jahangir. Twenty-two sections of it are known, and half the number has been printed at Benares, (1906-1939).

² "As better and more compact digests came to be composed in later times, the Kalpataru fell more and more into obscurity. It is for this reason that MSS. of the work are rare" (Kane, op.cit., p. 318). It cannot be asserted with justice that later digests like the Ratnäkara, Madanaratna and Viramitrodaya are "better and more compact" than the Kalpataru.

³ paras 627—773 in T. Foulkes, Hindu Law of Inheritance according to the Sarasvati-vilāsa, 1881; and pp. 421—430 in the Mysore edition of Sarasvati-vilāsa, 1927.

⁴ This work is about to be published by me. Varadarāja probably lived before Mādhavācārya.

⁵ In 1194 Benares was sacked on the defeat and death of Jayacandra, and over a thousand of its temples were destroyed. (Briggs, Ferishtah, I, p. 179; Elliot, History of India, II, p. 223.)

THE EVOLUTION OF THE NIBANDHA

Before proceeding to describe Laksmidhara's work, a brief reference may be made to the place of the Digest (nibandha) in the evolution of Hindu Law. Our social institutions have, in a correct perspective, to be viewed neither as mere instruments nor as mere ends. While they serve initial and intermediate ends they cannot reach the ultimate end. They help our progress to the goal and furnish the means to the self-discipline without which reaching the goal viz., Moksa, will be impossible. In the almost endless chain of rebirth (samsāra), and in man's advance towards the end of re-birth, he is helped or retarded by his own actions (karma). The eternal (sanātana) institutions and ideals of life are designed to help the realisation of this end. The value of incarnating as a human being lies in the opportunity furnished by a regulated life in this world to break the chain of samsāra. Man attains the end not by flying from the world but by living in family and society. Responsibility for his destiny lies individually on every human being and collectively on society. represented by those who act as the guardians of the eternal social order (varnās rama-dharma). The social classes (varnāh) are interdependent. So are human aims (buruṣārthāh). Institutions arise from the desire for well-being (artha and kāma) and they are sustained and directed by duty (dharma) towards emancipation (moksa). As a measure of discipline and training, and for the attainment of the goal, life is divided into stages marked by 'resting places' (āsramāh). The march from stage to stage is progressive, and the four asramas, like the four varnas, are all of equal importance and they are also interdependent. Society, as represented by the King, has a responsibility as well as an interest in the due maintenance of the social order, which is itself part of a scheme that is behind and beyond the short span of human life. The principles regulating life are embodied in concepts of duty (Dharma) ranging from the widest and the most general to the narrowest and individual. The fundamental purpose of education and training is to inculcate the lessons of duty Dharma). The science of duty (Dharmasastra) is the science of life.1

 $^{^1}$ I developed the ideas in 1934 in my Calcutta University Lectures, and have repeated them in my Rajadharma, 1941.

From these conceptions sprang the belief in the paramount Its principles were taught in the value of Dharmas'āstra. schools, and were taught orally. To fix the teaching in the memory, mnemonic devices were adopted. The lessons were strung as a series of aphorisms (sūtrāni). As the content of Dharma is the same for every one, and is immutable, a fundamental unity must exist in the teachings of all schools.! But. the schools may vary mnemonic devices, and the adjustment of stress on different aspects of Dharma, according to the needs of particular persons or occasions. It leads to apparent differences of doctrine in the manuals made up of sūtras or easily remembered verses composed for use by different schools. When such differences become numerous or acute, through the multiplication of Dharma-Sūtras, the need for reconciliation, comprehension and simplification, for the benefit of persons who cannot depend entirely upon oral tradition and memory, leads to the composition of comprehensive works (samhitāh). They collect the teachings of the sūtras, add the explanatory matter orally given by teachers. and present them in orderly treatises like the Manu-smrti or Manusamhitā. As social life becomes varied and complex, and oral expositions of the samhitas on Dharma are found to be insufficient for the preservation and promulgation of the principles of Dharma, commentaries (bhāsyāh) on the Samhitās come to be written. The hypothesis that Dharma is comprehensive, complete, consistent and suited to all possible situations and changes in human life is there always. Apparent contradictions in the works on Dharmasastra can be resolved by the application of rational principles of interpretation (Mīmāmsā), which will reveal the underlying consistency. Commentators specialize on the resolution of such 'contradictions' Commentaries come to contain not merely verbal explanations but discussions of fundamental principles and their re-enunciation. A great commentator like Medhātithi or Vijnānes vara selects a well-known Samhitā on Dharma like that of Manu or Yājñavalkya and, while professing only to interpret his text, he actually proceeds to summarise the teachings on Dharmas āstra is its entirety, and to make elaborate

¹ "The authors of the Commentaries and Digests assume that the smrtis constitute a single body of law, one part of which supplements the other, and every part of which, if properly understood, is capable of being reconciled with the others." (Mayne's Hindu Law, 10th edition, 1938).

comments in which, by refined and intricate reasoning, reconciliation is sought to be effected between apparently conflicting authorities and the opposition between *Dharma* and recognised usage (ācāra). Such commentaries are specially intended for the benefit of the scholar and legist. A simpler codified form of *Dharma* is required of the less advanced students. The need is met by verse-summaries of *Dharma* (*Dharma-sangrahāh*) in which principles are enunciated, differentiated and reconciled. Such a work was composed by Medhātithi but is now lost. To this class belong the versified summaries of the principles of *Dharma* as laid down by the twenty-four (*Catur-vimsati-mata*) or thirty-six (*Ṣaṭtrimsat-mata*) exponents of tradition (*smṛṭikārāḥ*).

The elaboration of devices for the conservation and diffusion of Dharmasāstra does not stop even here. The King, as the leader of society, has as his personal responsibility (*Rājadharma*) the obligation firstly to understand himself correctly the principles of Dharma which should regulate the conduct of every one in the kingdom, and secondly to see that those who administer the kingdom, as well as those for whose benefit they administer Dharma, have a clear view of their respective duties.3 The device chosen for realizing this object is the Nibandha or the Digest. A conscientious king so educates himself to a mastery of Dharmasästra that he can himself expound Dharma in a commentary or digest. So acted Apararka, who composed (c. 1125 A.D.) a famous commentary on Yājñavalkyā-Smrti and Bhoja Dhāres vara, who composed a digest a century earlier. Other kings, not so gifted, would commission a learned Minister to compose the digest. The founder of a dynasty, whose rise to supremacy is recent, or whose pretensions to the throne or to Ksatriya lineage are disputable, would try to show his zeal for upholding

¹ cf. as a type of the class the now lost Smṛtisangraha, which is frequently cited by the Mitākṣarā, Aparārka and Smṛticandrikā (Kane, pp. 239—242).

² Kane, op. cit., pp. 223-225 and pp. 237-238.

³ See my lectures on Rājadharma (1941) passim.

⁴ Kane, ob. cit., p. 247.

⁵ Kane, pp. 275-279(Bhoja) and 323-334 (Aparārka).

The Mitākṣarā, which is virtually a digest, was obviously commissioned by the Cālukya emperor Vikramāditya VI, as may be seen from its concluding verses. Sankarabhaṭṭa in his Dvaitanirnaya (c. 1540-1600 A.D.) describes Vijīānes'vara as the most eminent of the nibanāha-kārāḥ. (Kane, op. cit., p. 247) Aparārka's Commentary is even more like a nibanāha than the Mitāksārā.

Dharma by arranging for the composition of a digest.¹ An ambitious prince will now and then try to make up for his relative inferiority in the scale of rulers by undertaking the provision of a digest comparable with those undertaken by rulers of the first rank.² In the days in which Hindu society appeared to be threatened with dissolution, owing to the onslaught of enemies of alien race and faith, there was a special inducement to the zealous in the Hindu fold, to re-state in new digests the principles of Dharmasatra.

These conclusions follow from even a cursory perusal of the history of *Dharmasāstra*. The *Nibandhas* of Ballālasena (*Sāgara*). Candesvara (Ratnākara), Madanasimha (Madanaratna), Dalapati (Nrsimhaprasāda), Pratāparudra, Mitra Misra (Vīramitrodaya). Anantadeva (Kaustubha) and Nīlakantha (Mayūkha) illustrate them. An ambitious ruler of a new dynasty goes further. He gets a learned Brahman to act as his Chief Minister, entrusts to him the organisation of a Hindu literary and religious revival as well as the composition of a first-class digest of Dharmas āstra. such aspiration we owe the monumental digest of Hemādri. composed when he held the office of the Minister under Mahadeva, the Yādava King of Devagiri. Mādhavācārya's Bhāsya on Parāsarasmrti, and Vijāanesvara's Mitāksarā, whose concluding verses glorify the Calukya king Vikramaditya VI. The work of Dalapati and of Akbar's Revenue Minister Todarmal (Saukhya) 3 reflect the tolerance of Musulman rulers, who permitted, even if they did not commission digests of *Dharmasāstra* for the benefit of their Hindu subjects.

LAKSMIDHARA'S EMINENCE

Among such works, Kṛṭya-Kalpataru stands pre-eminent. Its author Bhatṭa Lakṣmīdhara describes himself as the Chief Minister for Peace and War (Mahā-sāndhi-vigrahika) of Mahā-rājādhirāja Govinda-candra-deva, and as the son of Bhaṭṭa Hṛḍayadhara, who had held the same office. In the brief

¹ cf., Govindacandra of Kanauj or Bukka I of Vijayanagara.

 $^{^2\,}e.g.$ Madanasimha, Bhagavanta of Bhareha, Birsingh of Orchha, Bāz Bahadur-Candra of Kumaon etc.

² Kane, pp. 421-423. The seven Saukhyas of his digest are collectively known as Todarananda.

introductory verses 1 prefixed to each of the sections of his Digest, he bases his competence to deal with the matters comprised in the section, on his possession of the appropriate qualities, as adhikāra for undertaking to write on it. Thus, he claims to have been trained in the austere school of brahmacarya before he became a householder (grhastha), and devoted himself to the studies and ritual prescribed for Brahmans. He had performed the prescribed daily baths and vaiñas, and omitted the timely performance of no rite prescribed for a srotriya.2 With piety, he had propitiated his ancestors (pitrgana) by the due performance of srāddhas. He had 'purified the earth' by the excavation of tanks, the planting of trees, and the foundation of villages given as gifts to learned Brahmans, and in other ways illustrated in his own life the duty to make gifts (dāna). The rest-houses, which he had constructed on the routes leading to holy places (tīrtha) were crowded with the devout pilgrims who had undertaken the toilsome journeys to wash away their sins. By his performance of expiatory rites he had become the luminary of Dharma, by whose light the world guided itself. owing to his wise counsel that Govindacandra trod the path of righteousness, and attained supremacy over many kings. his mastery of the different branches of learning, by his eloquence, and by his trained intellect, he had attained the capacity to expound, as a judge, the intricacies of law in such a way as to win the spontaneous admiration of the learned men who crowded his court. When, as Chief Minister, he undertook 'the vajña (sacrifice) of the protection of the world (visva-pālana),' the virtuous subjects (sādhavah) attained prosperity (pusti) and calmness of mind (sānti). By his own studies in philosophy and s'āstra he had attained an unmatched capacity to expound them in such a way as to help the good to overcome the darkness

¹ These are printed with a translation at the end of this general introduction.

² Yājñavalkya (I, 111) distinguishes between srotriya and vedaparagah. The Mitakṣarā explains the distinction: One who has studied one Sākhā of the Veda thoroughly is a Srotriya, and one who can teach one Sākhā is a vedaparagah. This follows Baudhāyana: एका शालामधील श्रोतियो भवति. Apastamba would make the successive mastery of the Vedas one by one the test: धर्मण वेदानाझ एकेक-मधील श्रोतियो भवति. Tarkavācaspati, following Bhavabhūti (Malatimādhava, I, 5) makes acara पड्कमनिरतो नित्यं the test. V. N. Māṇḍlik follows Apastamba, but misquotes Vijñānes vara's definition of vedaparaga (Trn. of Yājñavalkya, p. 176 n.)

of delusion (māyātamaļ) and achieve the happiness of ultimate release from re-birth (Mokṣa).

Stripped of poetical imagery, the verses in which the qualities of the author are described by himself, amount to this. Laksmidhara was by birth a srotriya whose family had attained to the dignity of being termed Bhattas. He was born and lived in affluence. The position of Chief Minister, which he came to occupy, had been held previously by his father. Apparently, the Gahadvala dynasty, to which his master Govindacandra belonged, acted on the ancient precept that kings should employ only those whose ancestors had shown marked fidelity to the kingdom.1 The inscriptions of the dynasty show that this principle was followed in other appointments also. For example, a considerable number of copper-plate grants discovered at Kamauli (now in the Lucknow Museum) show that the office of Chief Priest (Mahāpurohita) at Benares was hereditary in the family of Dīkṣita Jāgūsarman, to whom most of the grants were made.2 Either as Chief Minister or previously as Chief Justice, Laksmidhara had proved an efficient administrator. By his prowess he had reduced the king's enemies to beggary and misery.3 He had made extensive benefactions as ordained by the sastras which he expounded. His claim to many-sided learning is fully borne out by his Digest which not only displays a mastery of Purana and Smrti, as pointed by Mr. Kane, but shows that he was a Mīmāmsaka profoundly learned in the Veda.4

LAKSMĪDHARA'S LEARNING

The bounds of his knowledge cannot be discovered merely from his quotations. True to the convention that a *Dharma-Nibandha*

¹ स मन्त्रिणः प्रकुर्वीत प्राज्ञान् मौलान् स्थिरान् श्रुचीन् (Yājñavalkya, I, 312).

² See the Kamauli plate of Vijayacandra and the Yuvarāja Jayacandra Samvat, 1224 (Epig. Ind. IV, pp. 118 ft.).

³ विश्रान्ताः विमुखाः क्षतेन्द्रियमुखाः क्ष्मातल्पनिद्रालयो भिक्षावृत्तिजुषस्त्वचा परिचिताः कौपनीमात्राम्बराः ।

नीताः कालवरोन यस्य रिपवः तद्रह्मचर्यं परं

काण्डे स प्रथमाश्रमे प्रथमतः प्रस्तौति लक्ष्मीधरः ॥

⁴ Mr. P. V. Kane's statement that the *Kalpataru* "generally quotes only the *Smṛti* writers, the epics and the *purāṇas*" (op. cit, p. 317) overlooks his many Vedic citations. See Appendix C infra.

should rely on no authority which was not s'astraic, Laksmīdhara confines his quotations to srauta and smārta literature. the great epics (itihāsa) and burāna, and refers only occasionally to the views of previous writers on Dharma.1 Even without his explicit references to Kumārila (as Bhattabāda) and S'ābrasvāmin, his proficiency in Pūrva-Mīmāmsa, so necessary for the study, understanding and exposition of Dharmasastra, is evident throughout his work. His interpretations of philosophical passages from the Upanisads and the Bhagavad-Gītā as well as the Vedānta-Sūtra in the Mokṣa-kāṇḍa show his conversancy with the older commentaries. In the notes, which I am appending to my edition of the Mokṣa-kāṇḍa, I am giving passages from the commentaries of S'ankara and Rāmānuja, which he may have had in mind when he gave his own interpretations of important texts. On only two occasions does he cite a lay authority In the S'anti-kanda he quotes Varahamihira; and in Naiyatakāla-kānda he quotes an unnamed work on astrology (Jyotiss'āstra). Unlike the authors of later digests, who crowd their pages with indiscriminate citations, Laksmidhara shows restraint in quotation, and discriminates between the available authorities, using only those whose authenticity or authority is indisputable. Among the eighteen major Purānas, he lays under contribution only twelve, ignoring the other six. The Puranas he has not quoted are Visnu-Dharmottara, Bhagavata, Agneya, Brahmavaivarta, Kūrma, Nāradīva, and Gāruda. These were all known to Al-biruni, who wrote a century before Laksmīdhara.2 The rejection of Visnu-Dharmottara (which Hemādri and Mitra Misra freely use) shows that, in his view, it was not an authentic portion of the Vaisnava-burāna. He quotes extensively from five Upa-purāņas namely the Nrsimha, Āditya, Devī, Kālikā and Nandī. No copy of the last named upa-purāņa is now traceable.3 The published S'aura-purāna does not contain any of the passages cited by Laksmidhara from the Aditya-Purana. The two must be different. It may be noted that the Matsya-Purāṇa

 $^{^1}$ Later writers were not so scrupulous. Thus, Nīlakanṭha cites Cāṇakya and Kāmandaka in his $Niti{-may\bar{n}kha}$.

² See Sachau's trn., I, pp. 130-131. Al Biruni includes among the maha-puranas the Aditya, Narasiniha-purana and the Nandapurana, which Laksmidhara quotes frequently.

³ See my article on Nandipurana, in New Indian Antiquary, Vol. IV, part 5, pp. 157-161.

(LIII, 60) mentions only four upa-purānas namely the Nārasimha, Nandi, Sāmba and Āditya. The Kūrma-purāna gives a list of upa-purānas, which omits the purānas named after Nandi and Devī (I, 1, 17-20). The citation of upa-purānas side by side with maha-purānas, as equally authoritative shows that in Lakṣmīdhara's view, or in his day, the former were not regarded as in any way inferior to the latter.¹

Certain ancient smṛti writers, whose works are now lost, are referred to by Laksmidhara. They are Bhaguri, Bhartrvajña (who is quoted by Medhātithi), Jayasvāmī (who is once mentioned by Raghunandana), Mādhavasvāmī, and an unknown writer named Utathyatanaya.3 When these writers are cited by writers later than Laksmidhara, they clearly do so without a personal knowledge of the authors quoted, and appear to borrow the references second-hand from the Kalbataru. Laksmīdhara naturally respects the authority of Medhātithi, who is quoted in three kāndas, as well as of Visvarūpa, the earliest extant commentator on Yājñavalkya. He knows a Hārīta-Bhāsyakāra, from whom Hemādri has quoted a passage, to which Mr. Kane has drawn a attention, but it occurs in the Srāddha Kānda of the Kalbataru, from which Hemādri obviously took it without acknowledgment. He refers to a Bhāratabhāva-brakās akāra, whose work has not survived. His scrupulous honesty compels him to refer to the views of six earlier Nibhandas, which are now totally lost to us: Mahārņava, Prakāsa, Pārijāta, Kāmadhenu,

¹ Ballāla-sena (c. 1069 A.D.) was almost as critical in his citation of Purāṇic literature. Devipurāṇa, which he rejects as unorthodox, is much relied on by the Kalpataru which cites it as an authority. See the extracts from Dānasāgara on pp. 337—343 infra. The equal validity of the two classes of Purāṇas is the thesis of Dr. R. C. Hazra (Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute, 1940, pp. 38—62).

² (c 600 A.D.) See Dr. C. Kunhan Rāja's edn. of his Rigveda-bhāşya, 1939. Madhavasvāmi is probably the vedic commentator.

³ Smṛticandrikā cites a Utathya as the author of a Smṛti. For four of the above writers See Kane, passim. Manu mentions a Utathyatanaya, (III, 16). Utathya is represented in the Mahābhārata as a son of Angiras and brother of Bṛhaspati and Samvarta (Ādi., 67, 5; Anu., 132, 42). His wife was Mamatā, and her son by Utathya was the blind Dirghatamas (Anu., 113, 22). Bṛhaspati raped her, and the son of the union was Bharadvāja (Viṣnupurāṇa, IV, 19). On the rule that the owner of the 'soil' is the owner of the fruit, Bharadvāja may be regarded as Utathya-tanaya.

¹ Kane, op. cit., p. 71.

⁵ Dr. V. S. Sukthankar, editor of the *Mahabhārata*, tells me that he has not come across this commentary, which must be ancient.

Mālā and a work of Halāyudha, who appears to be different from the author of Brāhmaṇa-sarvasva.¹

LAKŞMĪDHARA'S PATRON, GOVINDACANDRA

Govindacandra's inscriptions run for nearly half a century from 1104 A.D. to 1154 A.D.2 His grand-father Candradeva, who is said to have conquered Kanauj, and who is described as "the protector of holy places of Kāsvī, Kusika, Uttarakosala, and the city of Indra," claims to have been an ardent and generous patron of Brahmans. Numerous land grants are to his credit. In one case, a grant of his grand-father is to 500 Brahmans.4 Madanapāla, (c. 1090 A.D.) the son and successor of Candradeva and the father of Govindacandra, does not appear to have taken any active part in the government of his kingdom. His grants are made in his name either by his son Govindacandra as Yuvarāja or by one of his queens. Such a grant, made in 1105 A.D. states explicitly that it was sanctioned by Govindacandra's mother. She was probably Regent, and it is not unlikely that Madanapala was a prisoner at that time in the hands of the Musulmans. An inscription of Govindacandra (1109 A.D.) states that he inflicted repeated defeats on the Muhammadan Amīr (Hāmmīra).6 The Sarnāth inscription states that he was Visnu Himself incarnated to protect Benares from the wicked Turuska. The references in these inscriptions are apparently to the expedition which King Māsud III of Ghāzni (1098-1115 A.D.) sent against "the capital of Hind, the Kāāba of the Shamins and Kibla of the Infidels." The ruler of Kanauj

 $^{^1\,\}mathrm{Kane},~op.~cit.,~\mathrm{pp.}~293-301$ and 306-309 See infra Note B (Nibandhas before the Kalpataru).

² R. S. Tripāthi, History of Kanauj, 1937, pp. 386-7, and Catalogue of Inscriptions in the Lucknow Museum, 1915, pp. 10-29.

³ Ind. Ant., XVIII, p. 18.

⁴ Lucknow Catalogue, op. cit., p. 9 and Epig. Ind. XIV, p. 192 (Candrāvati plates of Candradeva, 1096 A.D.)

⁵ Lucknow Catatlogue, p. 10, and Tripathi, op. cit., p. 305.

⁶ Ind. Ant. XVIII, pp. 16—18. It does not mention its approval by any one else.

⁷ Epig. Ind., IX, pp. 324-27.

वाराणसीं भुवनरक्षणदक्ष एको दुष्टानुरुष्कसुभटादवितुं हरेण । उक्तो हरिः स पुनरत्र बभूव तस्माद गोविन्दचन्द्र इति प्रथिताभिधानः ॥

is stated by the Muhammadan historian to have suffered serious reverses, and to have been "compelled to ransom his person by a large sum of money." Govindacandra turned the tables on the Muhammadans and drove them beyond the confines of the kingdom of Kanauj. He appears to have extended his dominions into Magadha and to have fought a successful campaign against the ruler of Dasarna. The Gagaha plate claims that he (1142 A.D.) captured the elephants of nine kings and made himself the leading monarch in Jambū-dvīpa. According to the Rajatarangini he entered into friendship with Javasimha of Kāsmīr (1128-1149 A.D.) 3 and deputed a scholar named Suhala to attend a parisad convened by the Kāşmirian Minister Alankāra (S'rīkanthacarita). Govindacandra entered into diplomatic relations with Siddharāja-Jayasimha of Gujarat 5 and with his powerful contemporary Kulottunga-Cola (1070-1120 A.D.)6 These alliances would suggest some tension of feeling between Govindacandra and Vikramāditya VI (1076 A.D. 1125 A.D.) the powerful ruler of the Dakhan.

LAKŞMIDHARA'S SERVICES TO HIS KING

The opening verses of the Kalpataru allude to the victorious campaign of Govindacandra against the Muhammadans. A sloka introducing the Rājadharma-kāṇḍa justifies Lakṣmīdhara's title to expound Rājadharma by pointedly claiming that Govindacandra's benevolent rule and conquests of many kings were entirely due to

VIII, 2453, (ed. Durgāprasāda).

¹ Tripāthi, op. cit., 318.

² Epig. Ind., XIII, p. 218. The same claim is made in earlier grants c.g. Maner copper-plate of 1125-26 A.D., J.B.O.R.S., 1916, pp. 441-447.

प्रजेशा: कान्यकुञ्जादावजर्येण सृपार्यमा ।
 सन्यधाद्भव्यभूभोगवैभवानभिमानिनः ॥

अन्यस्स सुहलस्तेन ततोऽवन्यत पण्डितः ।
 दूतो गोविन्दचन्द्रस्य कान्यकुब्जस्य भृभुजः ॥ XXV, 102.

 $^{^5\,}Prabandha\text{-}cint\bar{a}mani,\,III,\,$ 121. Jayasimha, reigned from c. 1093 to 1143 a.p.

⁶ An incomplete Gāhadvāla inscription, dated in the 41st year of Kulottunga, gives the Kanauj *prastasti*. "The increased emphasis on Sun-worship in the Cola country in Kulottunga's reign may be due to the close association with the Gāhadvālas, who were great worshippers of the Sun." (K. A. Nīlakantha Sāstri, Colas, II, 1937, p. 40).

the merit of his advice as Minister.1 In the introductory verses of the Kalbataru, Laksmidhara claims that he made his King rule over 'the Sea-girt earth' and that by his resolute fighting myriads of his King's enemies were destroyed. Such declarations, in a work written by the command of a powerful ruler like Govindacandra and certain to be perused by him, could not have been made by even a favourite Minister unless his services were of such an outstanding character that a public recital of them before the reigning king was allowable. The value of the restrained statements of his accomplishments and services, which Laksmidhara makes in the very brief introductions to the different parts of his Digest, consists in showing that he was not only a great and devout scholar of massive learning and subtle intellect. but that he was also a soldier, administrator and diplomatist, born and bred in an atmosphere of public affairs. this respect, he should be ranked higher than even a great jurist like Vijñānesvara, and only with scholar-statesmen like Mādhavācārva, or Candesvara, or Cānakya.

The reference in the Kalbataru to Govindacandra's victories over the Muhammadans occurs at the beginning of the first Kānda, while the allusion to his diplomatic successes and wise counsel to his king occurs at the beginning of the eleventh section of the Digest. It is therefore, tempting to surmise that Laksmīdhara, as befits the son of a Prime Minister, was the trusted companion and friend of Govindacandra, when he was Yuvarāja in the life-time of his father Madanapāla, and that the appointment of Laksmidhara both as Prime Minister and as the scholar deputed for the composition of a digest of Dharma, which might fitly usher in the glorious reign of an ambitious and pious ruler, who had already displayed the qualities of a successful soldier and skilled administrator in the troubled reign of his father, synchronised with the accession of Govindacandra. That the percepts which Laksmidhara put into the Kalpataru were actually followed is evident from the inscriptions of Govindacandara as well as those of his two immediate predecessors and successors.3

¹ तत्सर्वे खळु यस्य मन्त्रमहिमाश्चर्यं स लक्ष्मीघरः.

² पृथ्वीं साधयतः समुद्रवसनाम् .

³ Tripāṭhi, op. cit., pp. 337—359.

REVIVALIST ORIGIN OF THE KALPATARU

The Gāhadvālas sprang into eminence suddenly. were so to speak barvenus.1 A ruler of an old and well-established dynasty does not feel the urge, which one of a new dynasty does, to commemorate his entry into the ranks of powerful monarchs by some notable action that would capture contemporary imagination and leave a permanent impress of his reign on history. Temples or monuments of brick or stone however nobly planned, cannot outlast a great contribution to letters or thought. It was in this belief that Govindacandra must have planned the compilation of a great digest of Dharma, at a time when there was a danger of its perishing, along with the Hindu kingdoms, before the onslaught of a ruthless and powerful enemy of an alien race and faith. It was in the same spirit that Bukka I of the newly founded kingdom of Vijayanagara ordered (ādis'at) Mādhavācārya to explain the meaning of the Veda (Vedārthasyabrakāsane) and to compose for the guidance of himself and his successors a monumental commentary on Parāsara-smṛti, the Dharma-s'āstra specially recommended for the Iron Age (Kali-Yuga). The addition of an elaborate treatise on Vyavahāra to this commentary by Mādhavācārya, and his tacking it to the brief statement in the Smrti that 'the king should protect his subjects and his kingdom through Dharma'' is in harmony with the hypothesis that the statements in a Smrti require to be supplemented and elucidated by traditional interpretations, so as to make good the many apparent omissions or gaps.

Uniqueness of the Kalpataru

Among digests, the *Kalpataru* occupies a unique position. Its author was a scholar-statesman. He was a critical and conscientious compiler, discriminating between his sources and scrupulous about the purity of his texts. The high reputation which the *Kalpataru* commanded in later times for its scholarship

^{1&}quot; The Gāhaḍvālas emerge into the light of history so suddenly that it is difficult to clear away the obscurity hanging over their origin." (Tripāṭhi, op. cit., p. 296.)

² क्षत्रियस्तु प्रजारक्षन् क्षितिं धर्मेण पालयेत्।

as well as its critical acumen may be illustrated. Thus, in discussing the value of his authorities. Mitra Misra (Vīramitrodaya, Paribhāṣā-prākāsa) justifies his recognition of a Smrtisangraha on the ground that it had been accepted (parigrhītam) by the Kalbataru. It is curious that the work in question does not appear to be quoted anywhere in the Kalbataru. That, however, is immaterial to the argument; it was sufficient for Hindu legists to be told that the Kalbataru had admitted the authority. Such a declaration would have shut the mouth of possible objectors. Any reading accepted by Laksmidhara, even if opposed to the texts available to later commentators and digestmakers, was never rejected. It was either accepted or explained away. Laksmīdhara's skill lay in selecting the necessary texts and stringing them together. He interpolates a rare comment or interpretation. So much value was attached to his selective capacity and his occasional elucidation of a word or a passage here and there, that later writers invariably reproduced his citations as well as his annotations without altering a syllable. Finality was held to attach to whatever he had written.1

ITS PLAN

In two other respects also the Kalpataru is unique. Firstly, it is distinguished by having been written in accordance with a well-conceived and logical plan. A digest must be true to the underlying principles of Hindu life. A cursory reading of even a comprehensive smṛti like that of Manu or Yājñavalkya will fail to disclose the background of Hindu life. Lakṣmīdhara so planned his Nibandha that it followed the natural sequence of life, in its different stages and activities, as laid down in the S'āstras. To a Hindu, life commences with conception and marches through the prescribed four stages or āsramas to the final release (Mokṣa), which crowns a life properly lived. The Kalpataru is

एकार्थेष्वेकमेकं, क्रचिद्परमपि स्वीकृतं, कार्ययोगात्, न्यस्तं विज्ञानमूळं, प्रचरदपि परिखक्तमज्ञानमूळम् । शिष्टैस्सम्यग्रहीतं वचनमभिहितं, स्पष्टितं चाऽस्फुटार्थं यत्राऽपरो विरोधः स्फुरति विरचिता तेन तत्र व्यवस्था ॥

¹ This is his own claim:

accordingly divided into fourteen books or $k\bar{a}ndas$, and each book is divided into chapters or parvas. At the beginning of each book, Lakṣmīdhara recites the headings of the chapters as a declaration (pratijñā) of what he intends to set down in that book. Each book follows its predecessor in a natural sequence which will be apparent even in a mere enumeration. They are grouped and were probably written in the following order:

- 1. Brahmacāri-kāṇḍa commences with Paribhāṣā (definitions) and traces the duties of a boy up to the end of Brahmacarya.
- 2. Gṛhastha-kāṇḍa the duties of the householder, including the rites of marriage which precede the entry into the Gṛahas-thāsrama.
- 3. Naiyata-kāla or Āhnika-kānda on the daily ritual to be followed by a house-holder.
- 4. S'rāddha-kāṇḍa on the ceremonies to be done for propitiating ancestors (pitṛs).
- 5. Dāna-kāṇḍa on the religious gifts the making of which is an obligation laid on gṛhasthas.
 - 6. Pratisthā-kāṇḍa on the consecration of idols etc.
 - 7. Pūjā-kānda,1 dealing with the ritual of worship.
 - 8. Tīrtha-kāṇḍa on pilgrimages to sacred places.
- 9. Vrata-kānda dealing with the performances of the periodical vratas.
 - 10. S'uddhi-kāṇḍa on purification.
- 11. Rājadharma-kāṇḍa dealing with the specific obligations of princes.
 - 12. Vyavahāra-kāṇḍa on Civil law and procedure.
 - 13. S'ānti-kāṇḍa on the propitiatory rites.
- 14. Mokṣa-kāṇḍa dealing with the steps necessary for salvation.

Of the three debts (matraya) with which man is born and which he has to discharge in this life, the means of discharging

¹ The subject of this section of which no MS. had been known till I discovered one in January 1939 in the Bhonsle Raj Library at Nagpur was correctly surmised by M. M. Chakravarti (J. B. A. S., 1916, p. 359).

² M. M. Chakravarti, op. cit., p. 359 wrote: "In the Malamāsa and Prā-yasccitta tattvas, Raghunandana quotes a Prāyasccitta-kānāa-kalpatāru. That Lakṣmidhara wrote on Prāyasccitta is clear from the Prāyasccittaviveka of of Sūlapāṇi." But, I discovered Vrata-kānāa at Nagpur, which fills the gap. The Asiatic Society in Calcutta has a fragment of a Prāyascitta-Kalpataru.

³ Only one other digest, viz., the Viramitrodaya deals with Moksa.

the first, the debt to seers, are set out in the first $k\bar{a}nda$, dealing with brahmacarya, that of discharging the second (pitr-ṛnam), the debt to ancestors in the second, third and fourth $k\bar{a}ndas$, dealing with gṛhastha-dharma, āhnika and srāddha, and the third, the debt to the Gods, (deva-ṛnam) by the fifth, sixth, seventh, eighth and ninth $k\bar{a}ndas$ dealing with gifts, dedication, worship, pilgrimages vows, as 'means of grace' to attain the mental peace (S'ānti), which is preliminary to the final release (Mokṣa), and which form the subjects of the tenth and fourteenth $k\bar{a}ndas$. The eleventh and twelfth $k\bar{a}ndas$ deal with the civil environment in which a man has to live and function, and its attunement to the needs of the progress to ultimate beatitude.

No other digest has essayed so logical and so comprehensive a presentation of the revealed laws of life. When finished, the *Kalpataru* must have provided a complete and authoritative survey of Hindu *Dharma* made for the benefit of posterity. It is tragic that so noble a work should have almost perished in the calamities attending the early Muhammadan conquests.

ITS SIZE

The comprehensive range outlined for it, has made the complete Kalpataru a work of great volume, in spite of the obvious attempts by Laksmidhara at brevity. He not only eschews unnecessary comment, but in sections dealing with religious rites, he contents himself with a bare indication of the mantras to be used and the rituals to be followed, without giving in full the prayoga for the benefit of the officiating priests (burohita). He does not repeat in one Kānda what is dealt with in another. The underlying assumption in the Kalpataru is that it will be used only by trained scholars, who could be trusted to understand it without commentary, and who would be able to act upon the briefest hints for selecting the appropriate mantras or bravoga. The cumbersome growth of later digests, dealing with matters already dealt with by the Kalbataru, is largely due to the addition of material, which Laksmidhara was content to leave to the priest with bare indications. When

¹ The Dānasāgara, which Ballālasena composed 'with the help of Aniruddhabhaṭṭa in 1169 A.D., in the generation following Lakṣmidhara's, quoted in extenso all the mantras to be used in making gifts, while the Kalpataru merely names them.

learning and priest came to be divorced, full description of prayoga became necessary, and the cumbersome digests of Hemādri, Madanasimha and Mitra Misra came to be preferred to the more restrained Kalpataru. Even with these self-imposed restrictions, Lakṣmīdhara's work attained a size, which makes it stand only second to the Vīramitrodaya in bulk. Its vyavahāra-kāṇḍa is among the larger treatises on the subject. But, in studying it, as in studying any other part of the Kalpataru, the underlying unity of the entire work must be borne in mind, and for explanations or matter, which may be wanting in one part we must learn to turn to another. The Kalpataru like every Dharma-samhitā, was designed to be studied as a whole, and not in separate self-contained sections.

It is not necessary, to describe in advance the specific doctrines of Lakṣmīdhara. The textual difficulties in the way of editing it virtually compel the study of the vast literature of *Dharmasāstra*. When completed, the *Kṛtya-Kalpataru* will also provide ample material to those who endeavour to reconstruct either the lost codes, whose number is 'legion,' or the authentic text of Purāṇas and Epics, which have come to us in forms so different from those in use, when they were laid under contribution by great lawyers and scholiasts, like the forgotten Minister of the last independent Hindu emperor of North India.

¹ Its fourteen volumes contain about thirty-thousand granthas, i.e., about one-third the size of the Mahābhārata. The Vīramitrodaya is in twenty-two parts.

² The distortion of Hindu Law by modern lawyers and judges is due to their viewing vyavahāra apart from other sections of Dharma-Sāstra and an unwarranted distrust of the Mīmāmsā rules of interpretation. Cf. Mayne's Hindu Law, 10th edition, pp. 41-42.

³ The library of H. H. the Mahārāna of Udaipūr contains a set of the Kalpataru in which the seventh and ninth parts are wanting. Fragments of the Kalpataru have been found in some libraries, but for certain kandas like the first, seventh, the ninth and the thirteenth, we have now to depend upon solitary, defective and incorrect manuscripts. In preparing my edition of the Kalpataru, I have tried to secure every known manuscript of any portion of it and have found that some which had been in existence sixty years ago are now lost beyond recovery. The editing of a work of such importance from one or two manuscripts is very difficult. Help has, however, come from an unexpected quarter. The thoroughness with which whole passages from the Kalpataru have been appropriated by later authors like Hemādri, Candes'vara and Mitra-Mis'ra makes it possible to fill up gaps in our text or clear up obscurities caused by copyists. Nevertheless the

LAKSMĪDHARA, VIJNĀNES'VARA AND APARĀRKA

Laksmidhara is as eminent among the authors of digests (nibandha) as the author of the Mitaksarā is among commentators. By a curious coincidence, both were contemporaries, and each was commissioned by a powerful ruler, who claimed sāmrāiva, to compose a Dharmas āstra work, which would prove a fit monument of the reign of the patron. Another famous commentator, Aparārka or Aparāditva of the S'ilāhāra dvnastv of Konkan, was also a contemporary of the other two great smārtas. How far they were coeval we have no means of ascertaining with certainty. Vijñānes vara is considered as having made no reference in his great commentary to either of his rivals. It has also been assumed that he is the oldest of the three, and wrote his work along before the other two started their compositions. In regard to Apararka's silence about the Mitāksarā, of which his ignorance cannot bo presumed, as he was so close a neighbour of Vijnanes vara's patron Vikramanka or Vikrāmāditya VI of the Cālukya dynasty of Kalyāņa (c. A.D. 1076 to 1127) it was suggested by Jolly in 1883 that "the fact that he never mentions the Mitākṣarā by name, has been explained as a result of Indian etiquette, which does not allow a royal author to notice expressly the opinions of another sovereign's servant by name." Mr. P. V. Kane 1 rejects the suggestion and points out that "it is doubtful whether any such etiquette ever existed," and that "works of royal authors such as the Madanapārijāta or the Sarasvativilāsa do not appear to have followed the rule." Mr. Kane also points out that Aparārka "studiously avoids the mention of every ancient commentator."

THREE CONTEMPORARY EMPERORS

The reign of Laksmīdhara's patron, the Gāhadvāla ruler Govindacandra of Kānauj, extended from about A.D. 1110 to 1154, the date of his latest extant record. But, during the

¹ History of Hindu Law, 1885, p. 13; Journal of Hindu History, III, p. 17.
² History of Dharmasastra, Vol. I, 1930, p. 330. Laksmidhara must have known the work of Bhoja of Dhara, whom he never cites. His silence may support Jolly's theory.

nominal reign of his father Madanapāla (A. D. 1099 to 1110) he was actually exercising the functions of a sovereign, and there is a record of a gift which he made in that capacity bearing a date equivalent to A. D. 1104. Along with the two powerful rulers of Hindusthan and the Dakhan, mention must be made of an equally powerful and eminent contemporary ruler, the Cola emperor, Kulottunga I (A. D. 1070 to 1120), who ruled the whole of the peninsula south of the Tungabhadra, along with a considerable portion of the old Vengi kingdom of the Eastern Cālukya dynasty.

It is noteworthy that each of these powerful kings ruled for about half a century, that they were all ambitious and warlike as well as extremely capable, and that the comparative peace which India enjoyed for about three generations was largely the result of the wholesome respect that each of these had for the power of the others. They were all patrons of letters. None of the three was young when he ascended his throne, and had no previous administrative experience. It is valid to assume an intense feeling of emulation among the three kings, and there is evidence to show that their diplomatic activities were directed to produce one another's encirclement.

TIME RELATION OF THE THREE SMARTAS

The conditions must have strongly favoured the movement of ideas, as represented in capital literary works, throughout India in such times, even if we did not know that the tireless march of pilgrims to the *tīrthas* scattered over India should have

¹ The Basāhi plate of Mahārājaputra Govindacandra, Ind. Ant., XIV, pp. 101-104; R.S. Tripāṭhi, History of Kanauj, 1935, p. 305.

The earliest extant record of Govindacandra as king is the Kamauli plate of V.S. 1171, bearing a date equivalent to the 15th October, 1114, (Epig. Ind., IV, pp. 101-103), but it is probable that he came to the throne in A.D. 1110 four years earlier. The Rāhan copper-plate of Madanapāla and Govindacandra dated V.S. 1165 (3rd January 1109 A.D.) purports to be issued by command of Govindacandra himself and contains an injunction to implement the gift to Rāja-rajāi-mantri-purokita-amātya-akṣaḥaṭalaka-bhāndāgarika-bhiṣak-senāpaty-antaḥpurika-sanaṣta-dhikaripuruṣadām, though Govindacandra is still designated as Mahārajaputra ouly. It ends with an allocution on the transitoriness of life and the merit of gifts, and does not state as in the plate of A.D. 1104 that it received the concurrence of the Queen or any one else. The designation applied to Govindacandra is Mahārajaputra, not Yuvaraja, as in the Basāhi plate of A.D. 1104 (Ind. Ant., XIV, pp. 100—104; J.A.S.B., XLII, pp. 314—321).

² Nilakantha Sastri, Colas, II, pp. 38-39.

facilitated the exchange of ideas and the rapid circulation of books of merit. Further, when a great king commissions the composition of a digest, or a commentary which would be as good as a digest of Dharmasāstra, it is natural to presume that no effort would be spared to place all available material, including the latest, before the authors entrusted with so responsible a duty. The point needs some emphasis, as it is usually assumed, that the percolation of views in books takes at least a generation to reach countries other than those in which they were written. The history of Dharmas āstra in India negatives such a view. It is therefore unnecessary to assign arbitrarily. on such an assumption, fairly long intervals between two works, which are believed to be connected by one alluding to or borrowing from the other, to allow of this penetration. Mr. Kane has, for instance, acted in this manner. He holds that the Mitāksarā "must have been composed at the latest before 1100 A.D.," because "Vijnanes vara is named in the Kalbataru," which he holds as having been composed in the second quarter of the 12th century, and "the Kalpataru also mentions Vādibhayamkara (sic)" a writer supposed to have been, on the authority of the Viramitrodaya a follower and critic of Viiñānes vara. On somewhat similar grounds among others the composition of Aparārka's commentary is put at about 1125, almost the date assigned by Mr. Kane to the composition of the Kalbataru.1

¹ The point is illustrated by Lakşmidhara's reference to Gopāla, the author of the *Kāmadhenu* as his *vayasya*, *i.e.*, contemporary and friend, in mentioning previous works compared with which his own *Kalpataru* is markedly superior. Mr. Kane, (op. cit., p. 296), places Gopāla at least a generation before Lakṣmidhara, and assigns him to the period between 1000 and 1100 A.D.

The references are worth quoting in full:

पौराणीरेव वाणिः कचिदकृतकृतौ कापि भूयस्स्मृतीनां गोपालस्तद्वयस्यः खकृतिविरचनं वाक्यरूपेण चके। श्रौतस्मातीदिसारैः विबुधजनमनोहारिकारिक्यतेऽयं मीमांसोत्तासितार्थैः अपृथुरथकथाऽतीतरन्ध्रः प्रबन्धः॥ यस्योत्थितौ स्थितिमती न महार्णविश्रीः विद्रां दधाति यदधः किल कामधेतुः। तस्यास्तविष्यति रतिं विबुधद्विजानां आनन्दितुं किमु न कल्पतरोः प्ररोहः॥

APARARKA'S DATE

Thus for the determination of the dates of these cardinal works our reliance must be mainly on internal evidence of borrowing or obligation and the dates of the royal patrons. We may leave out the work of Aparārka, which must have been composed when he was a king (A.D. 1110 to 1140) and when he was in the height of his power and prosperity, which would narrow the limits further, as we know that after a disastrous war with the Kadamba king of Goa, Jayakesin II (circa 1104 to c. 1147-8), in which he lost and regained most of his territories in North Konkan, he had the needed peace of mind for such an undertaking as the composition of his famous commentary only after 1126, and concentrate our attention on the Mitākṣarā and Kalpataru.²

ALLEGED REFERENCE TO VIJNANES VARA IN THE KALPATARU

Mr. Kane discovered two allusions to the author of the Mitākṣarā in a modern transcript of the Vyavahārakānḍa of the Kalpataru in the Sarasvatībhavan at Benares. This transcript, which I have had occasion to utilise, is obviously a copy of a manuscript in fairly modern characters in the library of the Royal Asiatic Society of Bengal, which itself seems derived from an older Maithili manuscript in the Rāj Library at Darbhanga. All these have been available to me. The three manuscripts have to be treated as one. The oldest manuscript which I have used is from the library of H. H. the Mahā Rāṇa of Udaipūr in Mewar. It is undated but clearly belongs to the 16th century at the latest. A manuscript of which a copy was secured from the Raghunāth Temple Library at Jammu seems to be also dependent on the group mentioned above, and to be identical with them except for copyists' errors. It bears the late date Samvat 1846 (1790 A.D.).

¹ Mr. Kane's conclusion is that the *Kalpataru* "must have been written between 1100 and 1150 A.D., and probably in the 2nd quarter of the 12th century." (op. cit., p. 317).

² A. S. Altekar, "The S'ilāhāras of Western India," *Indian Culture*, II, pp. 412—413. "The turning battle in the S'ilāhāra-Kadamba war was fought in A.D. 1126. As a result of this victory Aparārka ceased to be a Kadamba feudatory and regained most of his hereditary possessions,"

The first of the two passages occurs in the chapter on Ordeals (divya), sub-section Kosadivya, and Slaves (Dāsyadhi-hāriṇah). It runs, in most of the manuscripts, thus:

शोध्यस्य जननी तातः पुत्रो वा तत्सहोदरः । भार्या पुत्रवती धर्म्या ज्ञातयः परिकीर्तिताः ॥¹ इति वादिभयङ्करे बृहस्पतिवचनात् ॥

In Vīramitrodaya, Vyavahārakāṇḍa, Vādibhayaṃkara is described as a work by a follower (anuyāyī) of Vijñānesvara, who exposed an apparent inconsistency in his master, in explaining a verse of Yājñāvalkyasmṛti (II, 51). The passage runs thus:

विज्ञानेश्वरानुयायी यथात्र वादिभयङ्करकृदाह— अहो बत जगत्त्व्यातविज्ञानेश्वरयोगिनः । पूर्वापरविरोधेऽपि नाऽनुसन्धानमद्भुतम् ॥

This passage is wanting in the Udaipur MS., which is the oldest used, while it occurs in the rest.

AUTHENTICITY OF THE PASSAGES EXAMINED: FIRST PASSAGE

The concurrence of testimony in four MSS. will create a presumption in favour of the authenticity of this text as part of the original *Kalpataru*, if the manuscripts are independent and not transcripts of one original as is the case. We have thus a conflict between two sets of manuscripts, one furnishing the above text and the other omitting it.

Is there any method of checking the genuineness of the citation from Vādibhayamkarakṛt? It seems to me that there is. The verse is alleged to be a text of Bṛhaspati, which Lakṣmīdhara took second-hand from the above scholiast, quoting the source of his information. Till now the writer who furnishes this citation from Bṛhaspati is known only from this passage and the other quoted by Mitra Misra in Vīramitrodaya. A passage from Bṛhaspati, if authentic, is hardly likely to be missed by

 $^{^1}$ Op. cit., p. 290, notes 640 and 641. It appears to me that Vādibhayaṃkara is the name of a work, rather than of an author, as assumed by Mr. Kane.

² Vīramitrodaya, Vyavahāraprakās'a Ed. Jībānanda 1875, p. 350.

digest-writers and commentators, and especially by writers who take delight in bringing into as many authoritative citations as possible, like Mitra Misra himself. It is remarkable that not only is the Brhaspati quotation missing in Mitra Misra's work, at the corresponding place and context, but it is missing in such special studies of divya (ordeals) as Raghunandana's Divyatattva. It is even more strange that it is unavailable among the ninety-two verses from Brhaspati, which occur in the digests and commentaries on divya. The passage, cited on the authority of Vādibhayamkarakrt, is also tautologous, when considered with the following genuine verse of Brhaspati, which is cited in many digests to show that the effect of the ordeal should be watched not only on the man subjected to it but on his wife, children and effects:

सप्ताहाद्वा विसप्ताहाद्यस्य हानिर्न जायते । पुत्रदारधनानां च स शुद्धस्यात्र संशयः ॥

Alternative readings: @ 20030

यस्यार्ति ने प्रजायते and उभयत्राऽपि ।

The alleged quotation seems to add to the number of persons (to be watched for the effect of the test) the parents, brothers and jñātis. But, as it mentions the wife and sons, who are already included in the above authentic verse, the tautology would justify the rejection of the alleged text.

In no other case has Lakṣmīdhara cited a source for a quotation from a writer so well known as Bṛhaspati.

If the sloka in question is authentic, it might have been brought in for the purpose of elucidating the term $j\tilde{n}ati$, in the following verses of Kātyāyana and Lakṣmīdhara's comment thereon, which precede the citation:

अथ देवविसंवाद त्रिसप्ताहातु दापयेत् । अभियुक्तं प्रयत्नेन तमर्थं दण्डमेव च ॥ तस्येकस्य तु सर्वस्य जनस्य यदि तद्भवेत् । रोगोऽभिर्ज्ञातिमरणं ऋणं दद्यात् दमं च सः ॥

¹ See my edition of the reconstructed Brahaspati-smrti, 1941, VII, 65.

ज्वरातिसारविस्फोटः शूलादिपरिपीडनम् । नेत्ररुग्गलरोगश्च तथोन्मादः प्रजायते ॥ शिरोरुग्गलरोगश्च दैविका व्याधयो नृणाम् । ¹ 'देवविसंवादः' देवकृतो रोगज्ञातिमरणादिरूपो विरोधः ।

Brhaspati's alleged verse will then have to be treated either as a definition of the term jñāti or as a restriction of the general sense of the term for the special purpose of limiting the applicability of the test or ordeal only to some, as against all iñātis. The word 'sodhyasya' at the beginning of the sloka shows that it was intended to be part of the general treatment of ordeals, as it refers to the 'person to be tested' (sodhva). If the sloka is intended to convey Brhaspati's idea of inativarga it will show that he took a narrower view of the limits of inativarga than other authorities. The jñāti circle will then include only a man's parents, sons, brothers, and the caste-wife, who has had male progeny. Others have construed the term more liberally. In the list of persons who are to honour the new bride, Yājñavalkya mentions the bride's husband, her own brothers, her *jñāti-varga*, her father-in-law and mother-in-law. brothers-in-law (i.e. brothers of her husband) and bandhuvargah.1 In explaining the verse, Visvarūpa interprets the word jñāti (jñātisabda) as 'maternal uncle and others' (mātulādih). Medhātithi in commenting on the word 'jnātayah' in Manusmrti,

भर्तृभातृपितृज्ञातिश्वश्रुश्वग्ररदेवरैः । बन्धुभिश्व स्त्रियः पुज्याः भूषणाच्छादनासनैः ॥

¹ The passage may be rendered as follows:-

[&]quot;(The judge) should strictly compel the accused to pay, after three weeks, in case of the befalling of the fateful calamities (on the defendant undergoing the kosa or the tandula ordeal), a fine and the subject of the dispute.

If any one of the following befalling him alone and not all people (in the neighbourhood) viz. disease, fire, death of a relation $(j\vec{n}ati)$, then he should be made to pay the fine as well as the debt (which is the subject of the dispute).

The diseases brought on by the wrath of Fate are fever, diarrhoea, carbuncles, suffering from rheumatism, diseases of the eye and throat, insanity, headache and fracture of the arms.

^{&#}x27;' Devavisamvādaḥ, means calamities like disease and death of relations caused by Fate.''

² Yājñavalkyasmṛti, I, 82.

³ Ed. Ganapati S'astri, 1922, Trivandram, p. 84 (T. S. S. No. 74).

III, 264 (254 in Jhā's Edn.) distinguishes between jñāti and bandhu thus:

'ज्ञातयः' सगोत्राः । मातृभग्रापक्षः 'ज्ञान्धवाः' Kullūka follows the interpretation of Visvarūpa in interpreting Manu's, injunction that one guilty of mahāpātaka (inexpiable sin) should be abandoned even by his relations. He takes 'jñāti' to mean 'mātulādi," i.e., the maternal uncle and others; but in explaining the same word in Manusmṛti (III, 264), he follows the distinction between Jñāti and bandhu made by Medhātithi. Buehler in translating the verse has accordingly treated jñātayaḥ as equivalent to 'paternal relations' and 'bāndhavāḥ' as signifying 'maternal relations,' a distinction which he repeats in translating jñāti and sambandhi in Manusmṛti, IX, 239. Mitra Misra 'in interpreting the verse in Yājñavalkya-smṛti on the perpetual tutelge of women, construes 'jñātyaha' as 'saþinḍāḥ.' The S'abdakalþadruma gives an elaborate reckoning of jñātivarga:

सप्तमपुरुषपर्यन्तं सपिण्डः । ततः त्रिपुरुषपर्यन्तं सकुल्यः । ततः चतुर्थपर्यन्तं समानोदकः । ततः परं गोत्रजाः ।

It will be seen that there has been wide disagreement among authorities on the signification of the term *jnāti*. It is incredible that an authoritative definition of it by a jurist of the eminence

¹ Ed. Gangānāth Jhā, Bibliotheca Indica, Vol. I, 1932, p. 319.

The s'loka of *Manusmṛti* (III, 264, in the ordinary editions and III, 254 in Jhā's Ed. of Medhātithi) runs as under:

प्रक्षाल्य हस्तावाचम्य ज्ञातिप्रायं प्रकल्पयेत् । ज्ञातिभ्यः सत्कृतं दत्वा बान्धवानिप भोजयेत् ॥

² Manusmrti, IX, 239:

शातिसम्बन्धिसरत्वेते स्यक्तव्या कृतलक्षणैः।

³ S.B.E., XXV, 1886, p. 384.

4 Yājnavalkyaşmṛti:

रक्षेत्कन्यां पिता विद्यां पतिः पुत्रश्च वार्द्धके । अभावे ज्ञातयस्तेषां न खातन्त्र्यं क्वचित् स्त्रियः ॥

The comment of Mitra Mis'ra is:

एवं रक्षणसमर्थानां पित्रादिपुत्रान्तानां असत्वे तदतिरिक्ताः सपिण्डाः रक्षेयुः, एव स्वदोषपरिहारार्थम् ॥

(Chowkhamba Edn. of Yajñavalkyasmrti with the commentary

Viramitrodaya, p. 150.)

⁵ Ed. Vasu. 1878.

of Bṛhaspati should not have attracted the attention of commentators and nibandhakāras, and that it should be left to be gathered even by Lakṣmīdhara from an obscure writer like Vādibhayamkarakṛt. If the verse attributed to Bṛhaspati is, on the other hand, a limiting clause attached to that of Kātyāyana and other writers about the kinsmen who should be watched for the effects of the ordeal, it is no less strange that so important a restricting clause should not have found its way in other later or earlier writers who treated of ordeals. The circumstances in regard to this quotation are so suspicious that its ascription to Bṛhaspati solely on this passage referring to Vādibhayamkarakṛt, which might have been interpolated into the text by a reader of Lakṣmīdhara's digest, is not justified, and I have had to reject it in my reconstruction of Bṛhaspatismṛti, in the Baroda Oriental Series.

SECOND PASSAGE

We may now consider the second ground of the view of Mr. Kane that Lakṣmīdhara quotes Vijñānesvara. The Sarasvatibhavan transcript of *Vyavahāra-Kalpataru* reads—

क्षत्रधर्मस्तु ब्राह्मणो ब्राह्मणं दासकर्मणि न कारयेदिति विज्ञानेश्वर् स्वरसः।

This sentence occurs almost at the end of a short paragraph in which Lakṣmīdhara discusses the effect of the injunctions of Nārada and Kātyāyana on the circumstances in which members of the four castes can become slaves (dāsāh). The paragraph is defective in the Udaipūr manuscript and hardly makes any meaning; and it contains neither the name of Vijnānesvara nor of the Pārijāta and of Halāyudha which occur in other manuscripts. A manuscript of the work, which belonged to the late Mahāmahopādhyāya Baccha Jhā of Dharbhanga gives a condensed version of the passage:

'तदूनमिति'— शीलाध्ययनसम्पन्नं ब्राह्मणं, शीलाध्ययनसम्पन्नो ब्राह्मणः कर्मकारयेदिति योजना । 'अशुमं' विण्मूत्रशोधनादि । 'क्षत्रविट्शृद्धर्म' इत्यादि — क्षत्रियादिधर्मो ब्राह्मणः दासकर्मणि न कारयेदिति बृहस्पतिमतं इत्यर्थः ॥

A manuscript in the Dharbhanga Palace Library contains only the above short passage with the following changes:

- (a) It adds: कामत: तदिच्छया after योजना.
- (b) It interpolates ब्राह्मणम् between ब्राह्मण: and दासकर्मणि.

This manuscript was copied for me through the Baroda Oriental Institute and bear its Stock Number 13929. Another manuscript from the Dharbhanga Palace, which was also copied for me (and which bears the Baroda No. 13928) gives the longer version, which occurs also in a transcript from Jammu, and which is virtually identical with the transcript in Sarasvatibhavan used by Mr. Kane, and its source, viz., the MS. in the Asiatic Society at Calcutta.

The longer passage, as edited from these manuscripts, runs as follows:

शीलाध्ययनसम्पन्नो ब्राह्मणः, 'कामतः' इच्छन्तं, 'तदूनं' शीलाध्य-नान्यूनं, कर्मकारयेदिति योजना । तत्रापि 'न अशुमं,' विण्मूत्रशोधनादिकं, न कारयेदित्यर्थः । 'क्षत्रविट् शृद्धधर्मस्तु' इत्यादि । क्षत्रवैश्यशृद्धाणां तु सगुणानां अपि सावण्ये अपि कदाचिद्दासस्वामिभावो भवेत् । ब्राह्मणस्तु 'समवर्ण' समानगुणं दासकर्मणि न कारयेदिति बृहस्पति र्मन्यते इत्यर्थः । इति पारिजात-हलायुधस्वरसः । क्षत्रविट्शृद्धधर्मस्तु ब्राह्मणः ब्राह्मणदास-कर्मणि न कारयेदिति विज्ञानेश्वर स्वरसः । सर्वाश्चायं अर्थः उपश्राह्म एव ॥

On an analysis of the manuscripts, it is seen that the references to *Pārijāta*, Halāyudha and Vijñānesvara are found in three manuscripts, *viz.*, at Calcutta, Dharbhanga and Jammu, and a transcript of the Calcutta manuscript at Benares; and in three independent manuscripts, namely those at Udaipūr, Dharbhanga Palace and Navani in Dharbhanga (belonging to Baccha Jhā) the references are entirely absent.

In considering the authenticity of the references in this passage, it would be helpful to examine the reproduction (without the omission of even a word) of the whole of this section of the *Kalpataru* by Candesvara in the *Dāsyādhikāravidhih* chapter of his *Vivādaratnākara*¹. In this reproduction, the prose explanations which are missing in the group of three

¹ Ed. Bibliotheca Indica, 1887, pp. 152-155

manuscripts, that give the shorter version of the comment reproduced above, are found as in the Asiatic Society's manuscript and those derived from it.

Candes vara gives the crucial passage thus:

ब्राह्मणस्तु सवर्णं समवर्णं समानगुणं न कारयेदिति बृहस्पतिः मन्यते इति पारिजात हळायुध स्वरसः । क्षत्रविट्शूद्रधर्मस्तु ब्राह्मणो ब्राह्मणं दास-कर्मणि न कारयेदिति **ळक्ष्मीधरस्वरसः** । सर्वश्च अयं अर्थः उपग्राह्म एवेति ॥

It should be noted that the view attributed to Vijñānesvara as his personal opinion (svarasaḥ) is here ascribed by Caṇḍesvara not to Vijñānesvara but to Lakṣmīdhara himself.

It is not open to contend that Caṇḍesvara committed an error in giving the opinion as Lakṣmīḍhara's; for, what is stated is the view of Lakṣmīḍhara, as gatherable from the entire section, while it is opposed to the opinion of Vijñānesvara, as given in the Mitāksarā.

The point will be clear if the tenor of the discussion is briefly stated. Of the several modes in which servitude may arise there are two, viz., by a person surrendering voluntarily his liberty, even as a woman does when she marries, or forfeiting it by doing something which is heinous. There is further the general rule, which is stated in several smrtis, that a Brāhmaṇa cannot be made a slave. Thus Kātyāyana. lays down:

त्रिषु वर्णेषु विज्ञेयं दास्यं विप्रस्य न कचित्।

The pūrvārdha refers to the assumption of slavery voluntarily, like a wife, by giving away one's liberty (svatantra-syātmano dānāddāsatavam dāravat matam).

Kātyāyana also says:

ब्राह्मणस्य हि दासत्वात् नृपतेजो विहन्यते ।

(By the slavery of a Brahman the lustre of the King is lost.) 3

¹ Ed. Bibliotheca Indica, 1887, p. 153.

² Kane, Kātyāyanasmṛtisāroddhāra, 1933, verse 715.

³ ibid., verse 717,

A person who renounces the ascetic life (pravrajy-'āvasitaḥ) becomes, according to Yājñavalkya the life-long slave of the King.¹ The same rule is given by Nārada in specifying the person whose slave a person abandoning the ascetic order becomes:

राज्ञो हि दासस्स्यात् प्रत्रज्यावसितो नरः ।

'He becomes the slave of the King. He cannot be emancipated (na tasya mokṣosti) being a slave for life'.

The rule implies that a Brāhmaṇa can be the slave of a king, who will normally belong the kṣatriya caste and who can be of even a lower caste. If such a degradation of status of a Brāhmaṇa occurs, it would be opposed to another rule of law that the relation of master and slave can exist only between those of equal caste (varṇa) or in the order of the castes (anulomataḥ), the master being of the higher and the slave of the lower caste. The reverse order is prohibited:

वर्णानामानुलोम्येन दास्यं न प्रतिलोमतः ।

The prohibition of *pratiloma* in the relation of master and slave is repeated by Nārada, who states in the *only* exceptions to the rule that those who abandom their āsrama-dharma (the persons who renounce asceticism for example) can have a *pratiloma* relationship:

वर्णानां प्रातिलोम्येन दासत्वं न विधीयते । स्वधर्मत्यागिनोऽन्यत्र⁴

Vijñānes vara in commenting on the passage in Yājñavalkya prohibiting *pratiloma* relationship between slave and master cites the above rule of Nārada to show that a *pratiloma* relation *can* exist between master and slave, as when a king becomes the

प्रवज्याविसतो राज्ञो दास आमरणान्तिकम् ।

² Ed. Jolly, Bibliotheca Indica, 1886, p. 148:

राज्ञां एव तु दासस्यात् प्रत्रज्यावसितो नरः । न तस्य विप्रमोक्षोऽस्ति न विश्चद्धिः कदाचन ॥

¹ See II. 183:

³ Yājñavalkyasmṛti, II, 189.

⁴ Nāradasmṛti, V, 39.

owner of a slave, who had forfeited his liberty by abandoning his dharma as an ascetic:

स्वधर्मत्यागिनः पुनः परिवाजकस्य प्रातिलोम्येन दासत्वमिष्यत एव ।

Accordingly, Vijñānes vara's view is that a Brāhmaṇa ascetic, who renounces his Sanyāsa, becomes for life the slave of one inferior to him in caste. But, the passage in the Kalpataru, which is brought up as containing a reference to Vijñānes vara's view, definitely ascribes to him, as his characteristic opinion (svarasaḥ), the conclusion that the rule for Kṣatriyas, Vais yas and S'ūdras is that they cannot put a Brāhmaṇa in the position of a slave to do a slave's work.

Conclusion

If Laksmidhara desired to refer to a writer, he would obviously not have done so by attributing to him the exact opposite of the views to which he had given public expression, in a book which must be available to every one. This is just what he must be deemed to have done, if we accept the view that the passage cited above is authentic and contains Laksmīdhara's citation of Vijnanesvara's opinion on the controverted point. The view embodied in the passage is that of Laksmīdhara and not that of Vijñānesvara. Candesvara was therefore right in citing the conclusion embodied in the above vyavasthā (opinion) as Laksmīdhara's. Its attribution to Vijnānesvara only shows that he who made it had not read the Mitāksarā! It may be noted (as a justification for Candesvara's citing the passage as Laksmidhara's special view) that, in the selection of authorities from smyti to decide the question-whether under any or particular circumstances a member of the first caste (brathama-varna) can be enslaved—Laksmīdhara deliberately refrained from citing Yājñavalkyasmṛti and coupling it, as done by the Mitākṣarā, with the amplification by Nāradasmṛti, and that authorities are brought in to support his thesis that under no circumstances can a Brāhmaṇa be brought down to a servile

¹ Comment on Yājñāvalkya, II, 183.

² क्षत्रविद्शुद्रधर्मस्तु ब्राह्मणो ब्राह्मणं दासकर्मणि न कारयेदिति विज्ञानेश्वरखरसः ॥ (Vyavahara-Kalpataru, Folio 380 of Sarasvatibhavan Transcript).

status. His view is in harmony with that of *Viṣṇusmṛti* ¹ which imposes the highest amercement for violence (*uttama-sāhasa-daṇḍa*) for the offence of reducing to servitude a Brāhmaṇa and also with that of Kātyāyana and Bṛhaspati.

It is thus clear that the reference to Vijñānes vara in the Kalpataru is not authentic. Both this sentence and the one bringing in an alleged quotation from Brhaspati are manifestly the interpolations of some reader, who noted them in his copy of the Kalpataru, and when the manuscript was again copied, the scribe, as scribes still do, embodied the marginal note of the reader in the text, as if it was part and parcel of the text.

Lakṣmīdhara's Citing Vijñānes'vara otherwise Improbable also

Even apart from the drift of this line of evidence, the balance of probabilities is against Lakṣmīdhara making any open allusion to Vijñānesvara, even if it be conceded that, owing to the assumed chronological relationship between the two writers, such a reference was possible. The position of the two writers precludes such acknowledgment. Lakṣmīdhara was, for instance, the chief minister of the powerful king of Kānauj, who was extending his dominions and adding to them, so as to come within striking distance of the dominions of the Cālukya ruler, Vikramāditya VI, whom Vijñānesvarā glorifies.³ The fourth

¹ Viṣṇusmṛti, V, 151 Ed. Jolly:—यस्तूत्तमवर्णीन् दास्ये नियोजयेत् तस्योत्तमसाहसो दण्डः ।

² This is technically known as 'reader's conflation.' Conflation is the appearance in a manuscript of readings which are neither derived from the archetype (by continuous descent), nor are original variants of its own or of any of its ancestors, but have been imported. The type of interpolation now noticed in the Kalpataru will be termed also as "contamination" by some critics. (W. W. Greg, The Calculus of Variants, Oxford, 1927, p. 56).

³ A copper-plate grant dated Vikrama-samvat, 1177 (i.e. A. D., 1120) now in the possession of the Asiatic Society in Calcutta, mentions that Govindacandra sanctioned the transfer of the village of Karanda and the talla of Karanda in the pattala of Antarāla, which was originally granted by Yasahkarna, from the possession of Bhattāraka Rudras'iva, a royal chaplain, into that of the Thakkura Vasisha. Yasahkarna is obviously the Cedi ruler who was the son and successor of the more famous conqueror Karna of the Kalacūri dynasty, whose reign must have come to an end before A. D. 1080 as in the Candrāvati copper-plate of King Čandradeva of Kanauj it is stated thus: "When Bhoja went to Heaven, and when Karna remained only in renown, and when the earth was being troubled, she found a refuge and a protection in Candradeva Gāhadvāla" (Ind. Ant., XIV, p. 103). From A. D. 1117 the title "as'vapati-gajapati-narapati-rājyatrayādhipati" appears in the grants of Govindacandra of Kanauj, (Ind. Ant., XVIII, pp. 19—20) and is

and sixth verses in the conclusion of the Mitāksarā, which are indubitably by Vijñānesvara himself, makes these claims: "There is and there will never be on the earth, a city equal to Kalyāna (Vikramāditya's capital). No king who could be compared to Vikramārka has ever been seen or head of. The learned Vijñānes vara cannot submit to be compared to the slightest extent May these three, who are comparable to the with a rival. Kalbavrksa (the immortal wish-yielding tree), last (live) till the end of the present cycle of time (kalpa). . . . From the causeway of the ornament of the race of Raghu, which is massed fame (i.e., "Rāma's Bridge") to the monarch of the mountains (i.e., the Himālayas), and from the western ocean, whose waves are raised by the gambols of shoals of fishes, to the eastern ocean (i.e., from the Indian Ocean to the Bay of Bengal), may Vikramādityadeva, whose feet are resplendent from the lustre of the gems on the diadems of prostrating kings, protect the entire world so long as the Moon and the Stars endure." 1

IMPLICATIONS OF VIJNANES'VARA'S PANEGYRIC

The panegyric is as usual couched in somewhat exaggerated terms, but the skill of the author is shown in bringing into it innuendoes and references to facts or claims which a contemporary would readily detect. Thus, the words referring to the western ocean, as one of the limits of Vikramāditya's dominion, contain a concealed reference to his great contemporary and enemy, Kulottunga Cola, which has not till now caught the attention of scholars. The words "caṭulatimi-Kulottungaringattarangāt"

continued in the descriptions of his successors. Later on the same title is taken by the Cedi ruler Narsimhavarman (c. 1155 A. D.). It has been suggested that the rulers of the Andhra country were the Narapatis. (C. V. Vaidya, *History of Mediæval India*, II, 1926, p. 191).

ग्नासीदस्ति भविष्यति क्षितितले कल्याणकल्पं पुरं नो दृष्टः श्रुत एव क्षितिपतिः श्रीविक्रमार्कोपमः । विज्ञानेश्वरपण्डितो न भजते किं चान्यदन्योपम-श्राकल्पं स्थिरमस्तु कल्पलितकाकल्पं तदेतत्रयम् ॥ आसेतोः कीर्तिराशे रघुकुलतिलकस्या च शैलाधिराजात् आ च प्रत्यक् पयोधेः चटुलितिमकुलोत्तृङ्गरिङ्गसरङ्गात् । आ च प्राचीसमुद्रात्वततृपतिशिरोरक्नभाभासुरांघिः पायादाचन्द्रतारं जगदिदमिखलं विक्रमादित्यदेवः ॥

which qualify in the more obvious sense 'the western ocean with waves raised by the gambols of shoals of giant fishes,' may be taken as qualifying 'the eastern ocean' in the concealed sense of "the unsteady movements of the struggling whale of a Kulottunga." The spiteful statement may have been put in for the special delectation of Vikramāditya, even as even more spiteful allusions to Kulottunga, under a corrupt form of his earlier title, Rājendra,1 (Rājiga) occur frequently in the poem (Vikramānkadevacarita) in which Bilhana lauded the life and achievements of Vikramāditya VI. Bilhana refers to Kulottunga specifically as "the family foe" of Vikramaditya. The careers of the two kings should have, by their remarkable parallelism, intensified the bitterness of their rivalry. Both came to their imperial heritage by what Bilhana calls "the concurrence of fortune," at almost the threshold of middle age. Both ruled for half-a-century. The Vengi country, forming the area between the mouths or deltas of the Krsnā and Godavarī rivers, was one of the bones of contention. The tract was originally a part of the Cālukya empire in the seventh century, and became independent under a younger branch of the original Calukya line (the "Eastern" Cālukyas). Vikramāditya belonged to the later Cālukya line, whose kinship with the older line was hypothetical, while Kulottunga was by descent a scion of both the older Cālukya line (through the Eastern Cālukyas of Vengi) and of the Colas. Before he became the Cola emperor in 1070, he had fought, in A. D. 1067, Vikramāditya, who was then the favourite of his father Somes vara I, the founder of Kalyana, and obtained from his admirers the title Virudarāja-bhayamkara, 'the terror of Virudarāja or Vikramāditya'.2 The Cālukya had almost recovered Vengi, when the news of his father's death and the accession of his elder brother and enemy, Somesvara II made

1 Canto VI, s'lokas 26 and 27:

अथ कित्रुचिदेव दैवयोगात् परिगल्तिषु दिनेषु चोलस्तोः । श्रियमहरत राजिगाभिधानः प्रकृतिविरोधहतस्य चेङ्गिनाथः ॥ कुटिलमितरसासौ विशङ्कमानः पुनरसुमेव पराभवप्रगल्भम् । प्रगुणमपकृतपृष्टकोपहेतोः प्रकृतिविरोधिनमस्य सोमदेवम् ॥

² Kalingattupparani, X, 25, referring to the war of 1067 states that it was in this war that Kulottunga earned the title of 'Terror to Virudurāja or Vikramāditya' (Virudurāja-bhayanıkara). See Nilakantha Sāstri, Colas, II, 1937, p. 5.

him withdraw (A. D. 1069). Vikramāditya had married a Cola princess, the daughter of the emperor Vīrarājendra I, and so had a shadowy claim to the Cola heritage. Six years after the accession of Kulottunga to the Cola throne war broke out again between him and Vikramāditya, who was to seize the Cālukya throne (A. D. 1076) on the defeat of his brother by Kulottunga, who had meanwhile turned the tables on his rival, conquered Konkan and the Mysore country, and reached the western sea. Kulottunga was however unable to push his advantages far, owing to the revolt of Ceylon and the invasion of Vengi by Yas'ah-Karnadeva, the Haihaya king. By A. D. 1076 Kulottunga had reconquered Vengi and appointed a son as viceroy over the tract.3 He began his campaigns against Kalinga, on the northern frontier of Vengi, in A. D 1096 and a more famous invasion of Kalinga in A. D. 1110, which his general Karunākara over-ran.3 In A. D. 1115 his dominions reached their maximum extension, and virtually embraced the entire area of the present Madras Presidency. By 1116 A. D. the tide turned against Kulottunga. The Mysore territory was lost by that year. By 1118 Vikramāditya had reconquered almost the whole of Vengi, and his territory had then really extended from the Western to the Eastern ocean, as stated in the panegyric of Viinanesvara, quoted above. The diplomatic activity of Vikramāditya was aimed at embarrassing his rival, by instigating enemies and rebellious feudatories. The Pāṇḍya revolt, the Ceylon rebellion and the troubles in Vengi and Kalinga, as well as in the Kannada country, were all fomented by him.7 The wish that Vikramaditya should continue to rule from Rameswaram to the Himālayas, expressed in Vijñānes vara's panegyrical verse, should be construed as a reflection of these alliances and the extension of the sphere of his influence to the dominions of the Cola emperor. If the description of Vikramāditya's sovereignty

¹ Ibid., pp. 8-14.

² Ibid., p. 31.

³ Ibid., pp. 33-38.

⁴ Ibid., pp. 38-39.

⁵ Ibid., pp. 41-44.

⁶ Ibid., p. 44 to 47. "That Vikramāditya's rule did extend in this period to the whole of the Telugu country becomes clear from the provenance of his inscriptions."

⁷ Ibid., Ch. XIII (pp. 1-60) passim.

as extending from ocean to ocean, and from Rama's Bridge, is realistic and not an empty vaunt it can only refer to a period after 1118 towards the end of the reign of Vikramāditya, who died in A.D. 1127. The prayer for stability (ākalþam sthiram astu) which Vijñānesvara has uttered must have reference to the varying fortunes of the conquered areas, just as the reference to the struggles of "the whale Kulottunga" is an allusion to his last war against his rival.

DATE OF THE MITAKSARA

Considered in this way, the date of the Mitākṣarā must be about A.D. 1120, i.e., twenty years later than the latest limit assigned by Mr. Kane to its composition and fifty years later than his upper limit for Vijñānesvara. A considerable part of the Digest of Lakṣmidhara must, on the date given below, have been composed before this date. That is to say, the Digest should have been written early in the reign of Govindacandra, while the commentary (i.e., the Mitākṣarā) should have been composed towards the end of the long reign of Vikramāditya. This is borne out by the tenor of Vijñānesvara's panegyric which seems to refer to what has been accomplished rather than to glories to come.

GOVINDACANDRA'S VICTORIES

To turn to the wish that that the Cālukya king should rule from the Himālayas to Rameswaram, we must treat it as a pious aspiration if we remember the rapid expansion of the power and dominions of the Gāhadvāla dynasty of Kānauj in spite of the ever present fear of Musalman invasion and conquest.³ In the Rāhan plate of A. D. 1106, the Yuvarāja Govindacandra records

^{1&}quot; The Mitākṣarā was composed between 1070—1100 A. D." (History of Dharmasātra, Vol. I, p. 290.)

² The panegyric begins with the words "there never was, is or never will be" (nāsidasti bhavişyati kşititale).

³ The fear of the Muhammadan was responsible for the permanent addition of a new tax, named *Turukṣa daṇḍa*, a Turk-geld, to the financial imposts of the Kānauj kingdom. It makes its appearance among extant epigraphs in the Rāhan copper-plate grant of Madanapāla and Govindacandra, dated A. D. 1109, and continues to the end of the reign of Jayacandra, who was conquered and killed by the Muhammadans in A. D. 1194.

that he had "again and again by the play of his matchless valour" compelled the Amir (Hammīra) "to lay aside his enmity." हम्मीरं न्यस्तवेरं मुहुरसमरण-क्रीडमा यो विघत्ते.¹ Before 1126 he had annexed parts of Magadha.² In 1120 he had changed a gift of a village by the Cedi king Yasaḥkarṇa,³ and a prince of the line claims in A. D. 1114 to have been honoured for his valour by the king of Kānauj. Govindacandra's victory in Dasārṇa on the day of the birth of his grandson Jayacandra is said to have been the reason for giving his name to the latter.⁴ The Gāgaha plate (now in the British Museum) of A. D. 1142 describes Govindacandra as having captured the elephants of "nine Kings." ⁵

He had apparently no powerful rival in North India, and the only rulers whose power could match his were Kulottunga, whose armies marched to the limits of North Kalinga, and Vikramāditya VI. His relations with these two kings seem to have been dictated by the Hindu political principle that a neighbour, whose frontiers march with one's own, is an enemy (ari), actual or potential, while the neighbour's neighbour on the opposed side is his ally (mitra), actual or potential, while that ruler's neighbour on the other side is the potential ally of his enemy (arermitra). Thus, to Govindacandra, the enemy will be Vikramāditya, and 'ally' Kullottunga, while to Vikramāditya, the natural allies will be those opposed to Kulottunga, like Vijayabāhu, the king of Ceylon, who reconquered Pollannāru (A.D. 1076) and freed Ceylon from Cola rule. The kings

¹ For the Rāhan plate see Ind. Ant. XVII, pp. 14—19. It is reprinted fully in Vaidya's History of Mediæval India, II, pp. 479—480.

 $[\]stackrel{?}{\cdot}$ The Maner copper-plate inscription of A. D. 1126 records the grant of a village near Patna by Govindacandra.

It is published in the *Journal* of the Bihar and Orissa Research Society, II (1916), pp. 441—447.

³ See ante, p. 214 and J. A. S. B., XXXI, p. 124.

⁴ See the Ratnapur inscription of Jājalladeva dated in the Cedi year 866 or 1114 A.D. It declares that Jājalladeva, who was descended from an earlier king of the same line as the famous Cedi rulers Gāngeyadeva, Karņa and Yasaḥkarṇa, ''on account of his prowess was like a friend honoured with fortune'' by the king of Kānyakubja, i.e. Govindacandra who was then reigning.

⁵ For the Gāgaha plate see Epigraphia Indica XIII, pp. 216—220 and Ind. Ant., XVIII, pp. 20—21. The victory over the "nine kings" is mentioned in earlier epigraphs of the king, and the earliest extant reference A. D. is in the Pali plate of 114. (J. B. O. R. S., 1930, pp. 233-238. It clearly reads Nava-rajya instead of Nava-raja, which alters the meaning completely.)

⁶ See Sarga VIII of Kāmandāka's Nītisāra, s'lokas 16 to 50) pp. 105 to 114 of the Trivandram Edn. 1912).

⁷ Nīlakantha S'āstri, Colas, II, p. 17.

of the Hoysala dynasty and the kings of Kalinga.2 influence of the principle on the relations of the three great contemporaries is evidenced by history. Vijayabāhu of Ceylon is said to have married Līlāvati, the daughter of ' Jagatīpāla' of Kānauj. The queen of Jagatīpāla is said to have been an internee in the Cola kingdom, from which she escaped with her daughter to Ceylon. We do not know when this marriage took place, but it must have been in the reign of Vijayabāhu, which extended from c. A.D. 1060 to 1120 practically covering the reigns of Kulottunga and Vikramāditya, and probably after he had freed Ceylon from the Cola supremacy.3 The dynastic lists of Kānaui, either of the Pratīhāra dynasty or of the Rāṣtrakūṭa branch, which apparently had possession of Kanauj till c. 1085, when it was seized by Candradeva of the Gahadvala dynasty, the grandfather of Govindacandra, do not contain the name Jagatīpala. He was probably an obscure person with pretensions to Pratīthāra or Rāstrakūta lineage. The flight of the distressed 'queen of Kanauj' with her daughter must have been after Candradeva's conquest and after she had lost all hope.4

Why did the fugitives escape from the kingdom of Kulottunga in which they were seeking an asylum? The answer is suggested by the intimate and friendly relations between Govindacandra and Kulottunga of which evidence exists in a stone epigraph (incomplete or mutilated in some rebuilding operation) of the sovereign of Kānaui, bearing a Cola date corresponding to A.D. 1110, which exists on the walls of a temple in the Cola This inscription gives the capital Gangaikondacolapuram. familiar Gāḥadvāla prasasti, and ends (before mutilation commences) with the name of Candradeva, the grandfather of Govindacandra, to whose reign the inscription clearly belongs. The late Mr. V. Venkayya suggested that the inscription was perhaps incised during a friendly visit of the Kānauj king to Kulottunga. This is very unlikely. It is more probable that the endowment recorded in this inscription was intended as a gesture

¹ Nilakantha S'āstri, Colas, II, pp. 41-44.

² Ibid., pp. 34-38.

³ Ibid., p. 17.

⁴ Tripāthi, History of Kanauj, 1937, pp. 288—290.

⁵ Para 56 of the Annual Report of the Madras Assistant Superintendent for Epigraphy, for 1907—1908.

of friendship, and was allowed, with the prasasti of a reigning foreign ruler to be put up in the very capital of the Cola emperor. It is natural that this alliance between Kulottunga and Govindacandra should shut the Cola dominions to any pretender to the lordship of Kānauj. It will account for the flight of the mother of Līlāvatī to Lankā, and Līlāvatī's own marriage to the king of Lanka who had driven the Colas out of the island. The intense ill-will between Vikramāditya and Kulottunga is evidenced both by contemporary literature (e. g., Vikramānkadevacarita and the colophon to the Mitākṣarā,) and inscription. Govindacandra's diplomatic activities naturally extended to all possible enemies of Vikramāditya VI. Thus, he is said in the Prabandhacintāmani to have received an envoy from the Calukya ruler of Anhilvād (Gujarat), the warlike Siddharāja Jayasimha (A.D. 1093 to 1143) the predecessor of the more famous Kumārapāla (A.D. 1143-1172).2

In an Indian kingdom the responsibility for making alliances rests with the *Mahāsāndhivigrahika* or Chief Minister for War and Peace.³ This was the office held in the kingdom of Kānauj, by both Bhaṭṭa Lakṣmīdhara and by his father Bhaṭṭa Hṛdayadhara and is signified by the term *Mantrī*, which occurs at the head, of an enumeration of the officers of state to whom the Kamauli grants of Govindacandra were addressed for execution. In the eighth sloka introducing his work, Lakṣmīdhara describes himself

¹ Sce Inscription No. 401 of 1896, Madras Epigraphist's Collection, where 'Vikkalan,' i.e. Vikramāditya VI and Singaṇan, i.e. the Kadamba King Jayasimha, the ally of Vikramāditya, are said to have plunged into the 'western sea' on their route in battle by Kulottunga c. A.D. 1076.

² The Prabandhacintāmaņi. Ed., Jinavijayamuni, III, 121, states that Siddharāja Jayasimha sent an envoy to the king of Kās'i.

³ The pompous title does not appear in the Gåhadvāla inscriptions, where the Mantrī is mentioned, immediately after the queen and yuvarāja, among those commanded to give effect to the grantee's wishes. The title of Mahāsāndhivigrahika describes an important duty of the Chief Minister (Mantrī). It occurs in Rāṣtrakūṭa records, where the functionary is usually entrusted with the duty of drawing up the copper-plate grants recording gifts or alienations. This duty is assigned to this officer in an anonymous text quoted in the Mitākṣarā, on Yājnāvalkya, I, 319—320:

[&]quot;The drafter (of the copper-plate) should be the Sandhivigrahikakari. He should draft the charter as dictated by the king himself."

Apparently the responsibility for accurately expressing the king's commands could not be entrusted to any lower person than the Chief Minister, responsible for the policy of the kigdom. The philosophical reflections on the transitoriness of life and the enduring nature of charity, which occur in some of the Gāhadvāla inscriptions, must be deemed to represent the very words of the donors (e.g. Candradeva's Candravati plate of 1093, and Madanapāla-Govindacandra plate of 1099). See A. S. Altekar, Rāstrakūtas and their Times, 1934, p. 166.

as "Mantrīsvarah." This should be treated as a paryāva for the official title of Mahāsāndhivigrahika, which appears over and over again in the colophons. In two places, viz., at the beginning of the first kāṇḍa and at the beginning of the Rājadharmakānda, Laksmīdhara proclaims that it was solely through his counsel that king Govindacandra attained supremacy over other kings, trod the path of righteousness, and made many crowned heads humble themselves at the feet of this king. an open declaration in a work written by command of a powerful ruler could not have been made unless the truth underlying it was well-known. The Cola alliance, of which we have evidence, soon after the formal assumption of sovereignty of Govindacandra about A. D. 1110 may have been due to his Minister's skill, and intended to check the designs of the aged and warlike ruler of the Dakhan. It is noteworthy that in the description of the prowess of his king, in the introductory stanza. Laksmidhara refers only to two exploits specifically, viz., repeated defeats of the Hammīra, i.e., the Muhammadan invader, and the humbling of the Gauda ruler. The first exploit occurred only during the reign of Madanapala, when as Yuvaraja Govindacandra was virtual ruler.

The second exploit, i.e., the humbling the Gauda, must refer to some attack, of which we have found no record as yet that occurred early in the reign, on Madanapāla of the Pāla dynasty of Bengal, who had sought the alliance of Candradeva, Govindacandra's grandfather, when attacked the Sena king Vijayasena. It cannot refer to the later conquest of Pāla territory as far as Monghyr, since in the Rāhan plate of A.D. 1109 Govindacandra is already described as "terrific in cleaving the frontal lobes of arrays of irresistible mighty elephants from Gauda." The same inscription records that he "again and again by the play of his matchless fighting compelled the Hammīra to lay aside his enmity," in language recalling Lakṣmīdhara's prasastī of Govindacandra:

असम-समर-सम्यक्-लम्पटरशौर्यभाजं अवधिरवधियुद्धे येन हम्मीरवीरः॥

The omission to refer to the later conquests in Dasārṇa and Magadha and to the victory over the 'nine kings' (nava-rāja) and to Govindacandra's later title—asvapati, gajapati, narapati,

rājvatravādhibati vividha-vidyā-vicāra-vācasbati (these could not be missed by a Minister who composes an eulogy on his Sovereign)—makes it clear that his vague references, other than these two specific claims adduced on his behalf to Govindacandra's military exploits, must have been due to Laksmidhara having written early in the reign before those conquests were made and new virudas acquired. There is no violence to probability in such a view, because Govindacandra had been virtual ruler for a dozen years before his formal accession, and even as Yuvarāja must have attained manhood.2 As Laksmidhara's father was also a Minister before him, it is not unlikely that father and son served Govindacandra's father and Govindacandra himself, and that they had been commissioned for the composition of the Kalpataru even before the formal beginning for the reign of Govidacandra, who is pointedly praised by Laksmidhara for his self-mastery, and learning.3 The inscriptions show that Govindacandra's predecessors were devoted to Hinduism.4

¹ The viruda ''as'vapati-gajapati-narapati rājyatryādhipati vividha-vidyā-vicāra-vācaspatih'' appears first, in the extant inscriptions, in a grant dated A.D. 1117 (Ind. Ant. XVII, pp. 19—20), and the reference to the exploit of capturing the elephants of nine kings first appears in an inscription of A.D. 1114 (the copper-plate, Pali, J. B. O. R. S., 1930, pp. 233-238) but it has been translated as referring to the new kingdom (Navarājya-gaja) personified as an elephant, instead of being taken as referring to the elephants of nine kings (Navarajagajo narendrah). The full sentence is:

तस्मादजायत निजायतवाहुवही बद्धावरुद्धनवराज(ज्य)गजो नरेन्द्रः । सान्द्रामताद्रवसुचां प्रभवो गवां यो गोविन्द्चन्द्र इति चन्द्र इवांबुराशेः ॥

As this sloka is repeated in subsequent grants, as an official prasasti, and as when it first appears Govindacandra must have been ruler for atleast ten years, the description of him (under this verse) of having by his powerful arms bound and controlled the elephant (which was) the new kingdom, is pointless.

² Grants of A. D. 1114 refer to the Yuvarāja among those asked to implement them. A Yuvarāja must be atleast sixteen years of age. As Govindacandra was Yuvarāja as early as atleast 1099 when in a grant issued by him in the life-time of his father, he omits to mention the Yuvarāja (i.e., himself) among those commanded to give effect to the grant, he should have been at least thirty years of age in 1110. His latest extant inscription is dated A. D. 1154, when on this supposition he must have been seventy-four, not an improbable age considering what his contemporaries Vikramāditya, Kulottunga and others attained.

³ It is expressly stated in some of the colophons to the *Kalpataru* that Hṛdayadhara, the father of Lakṣmidhara was also *Mahāsāndhivigrahika*.

⁴ This is evident from the pious allocutions in some of their inscriptions, and from the claim of Candradeva that he was the protector of the holy places of Kās'i, Kus'ika, Uttarakosala, and Indrasthāniya, as well as from the general tenor of their rule.

KALPATARU EARLIER THAN MITAKŞARA

To sum up. Any possibility of Laksmidhara's making a reference to Vijnanesvara is ruled out on two grounds mainly. viz.: (1) the dictates of prudence, because no sensible Minister will cite as an authority an adherent of his king's rival or enemy; and (2) the impossibility of an earlier work quoting a later. For. it follows from the data already adduced that the Kalbataru, should have been composed about A. D. 1110, early in the reign of Govindacandra, while the Mitāksarā could not have been completed before A. D. 1120. In any case, the Mitākṣarā, even if it had been composed a few years before the Kalpataru, could not have assumed sufficient importance in the eve of so proud a scholar as Laksmīdhara, who has described his many claims as a nibandha-writer, as to make him rank it as authority with Gopāla's Kāmadhenu, Pārijata, Prakāsa, Mahārnava, Halāvudha. and Mālā, referred to either in the introductory verses or cited in the body of the Kalpataru. The alleged citation of Vijñānesvara by Laksmīdhara has accordingly to be rejected as spurious.

VERBAL IDENTITY BETWEEN BOTH WORKS

In an examination of the *Vyavaḥārakāṇḍa* three instances have come to light in which the interpretation of certain *smṛti* verses is in almost the same words in both the *Mitākṣarā* and the *Kalpataru*. The verbal identity may be accidental, as the verses are not difficult, or the commentary may have been copied

¹ Laksmidhara is critical of the predecessors whom he names. He claims that after the composition of the Kalpataru the splendour of the Maharnava, was lost. The Kamadhenu had to slumber at the foot of the Kalpataru, and inferior works like the Mala need not be counted at all among those that would be treated with regard after his own composition came out. The claims are urged in these two verses:

यस्योत्थितौ स्थितमती न महाणेने श्रीः
निद्रां ददाति यदधः किल कामधेतुः ।
तस्यास्तनिष्यति रतिं निबुधद्विजानां
आनन्दितुं किमु न कल्पतरोः प्ररोहः ॥
का चिन्तैन महाणेनानुसरणे का कामधेतुस्पृहा
धुद्राः कस्य परिस्फुरन्ति हृदये ते (रत्न) मालादयः ।
श्रीलक्ष्मीधरबुद्धिनैभनसुधासेकप्रभावादयं
येनानैन जगत्त्रयोपकृतये कल्पहुमः कल्पते ॥

from an earlier writer by both authors. Ingenuity may see in the prayer of Vijñānesvara that his work, his city and king should last as long as the Kalpalatā, a concealed compliment to the Kalpataru.¹ Such a surmise will not be ruled out as improbable if both writers had been attached to the court of the same ruler or of friendly kings. The circumstance that their allegiance was divided, between two powerful and passively hostile kings, makes the suggestion weak. But, whether the two writers knew each other or not,² it is a mark of the powerful wave of Hindu feeling, which was stimulated by the Muhammadan attacks and the rise of new states, that such cardinal works as those of Lakṣmīdhara, Vijñānesvara and Aparārka should have been produced in the same generation.

¹ Cf. Akalpam sthiramastu Kalpalatikā-kalpam tadetattrayam.

² Govindacandra is referred to, not only by Musalman writers, but by Laksmidhara himself as the Ruler of Kās'i (Benares). Many of his grants were made there after bathing at one or other of its holy tirthas. Laksmidhara must have himself resided there, and been a well-known figure. If, as is probable, Vijfiānes'vara made the routine pilgrimage to Kās'i the two may have met though it might have been after their respective works were composed.

NOTE A

LAKSMIDHARA has prefixed fifteen verses to the first book of the Krtva-Kalbataru, which deals with the first asrama and forms also an introduction to the whole work. Of these, the first three contain prayers to Visnu, who seems to have been Laksmidhara's tutelary deity, S'iva and Manu. The invocation of Manu is appropriate as Laksmidhara proposes to expound Dharma. The next four verses contain a panegyric with historical allusions to Laksmīdhara's patron and king, Govindacandra. The remaining eight verses set forth the author's qualifications and the merits of the work. Besides these fifteen verses, the Brahmacārikānda has an introductory verse, in which again Lakṣmīdhara describes his own prowess by which his enemies were reduced to the life of hardship and austerity prescribed for Brahmacārins. To each of the succeeding thirteen kandas a similar verse is prefixed in which similar justification for his dealing with the subject of each book is adduced. These verses furnish the only direct information on Laksmīdhara's career and achievements. We learn from them that he had enemies over whom he ruthlessly triumphed, that he was a wealthy grhastha, whose life was an example to others, that he performed with diligence and scrupulous care the prescribed rites for a Brahmana and made Dharma forget its "separation from the Golden Age," that he duly discharged the duties to ancestors in the way of srāddhas, that he made many agrahārasthābanas, that he founded on the pilgrim routes satrālayas, that he was the "holiest of the holy". in view of his purificatory rites, that his exposition of law as a judge roused the spontaneous admiration of the learned, that his "assumption of the sacred duty (yajña) of the protection of the Universe" (in plain prose, his prime ministership) brought peace and purification from sin to countless people, and that he was deeply versed in Vedanta and the way of salvation.

These verses are in many places corrupt, and have had to be restored. This has been so particularly in regard to the sixteen slokas with which the first kānda begins. Only a single manuscript of Brahmacāri-kānda is so far known, and it is very defective. It has lost the last pages of the kanda, making it difficult to publish it first. Its publication is held over in the hope that one other manuscript of it at least will come to light. The prefatory verses have been reconstructed with the help of Dr. V. Raghavan, M.A., Ph. D., of the Sanskrit Department of the University of Madras. They are reproduced below, as restored. The English translation which follows the text is Dr. Raghavan's. The introductory verse of the sixth book which deals with pratistha is wanting in the Udaipur Palace manuscript of it, and the work begins abruptly. A second manuscript, which I was able to secure, has also lost the first leaf which would have contained the introductory sloka. The mansucripts of the $p\bar{u}j\bar{a}$ and vrata sections are similarly defective. The headings do not occur in the manuscript.

प्रार्थना

(विष्णुः)

देवः स्पुरन्महिमतत्तदनन्तमस्यकूर्मादिजन्मकथिताऽद्भुतवैभवो यः । ब्रह्माण्डबुद्बुदतया स्फुरदंशलेशः मायामपोहतु स बोधमहोदिधिर्वः ॥ १ ॥

(शिवः)

जाने यस्य ठलाढलोचनशिखा, लेखाऽपि चन्द्री, विभो रंमाशोममयं (१) जगज्जनियतुं बीजाय सङ्घायते । तस्योमिंव्यपयोगियोगिजनताहृत्पद्मसद्मस्थित-स्फारध्वान्तहरं हरस्य दहरस्थानं महामो महः ॥ २ ॥

(मनुः)

सुहृद्यः सुकृताऽपुण्यक्षीरनीरविवेचनः ।

मनुमानसमाविश्य राजहंसः पुनातु वः ॥ ३ ॥

राज्ञ: प्रशंसा

श्रीमन्मानववासवस्स विजयी गोविन्द्चन्द्रोऽस्ति यः कीडातिजितगोडगिजितभयस्तम्भीभवत्पार्थिवः । सर्वोवीन्द्रजयप्रतिश्रुतिवियत्संकोचनाशंकिना येनात्माऽपि जितस्ततश्चमभृता मन्ये किमन्ये परे ॥ ४ ॥ एष ज्ञानपराक्रमैकवसितः गोविन्द्चन्द्रः परं कन्दर्पस्य च वैरिणाञ्च विशिखेः रक्तोऽभितः शोभते । मायामप्यवनीश्चमण्डलमि स्वच्छन्दमुच्छिन्दता येनाऽऽसा कृतिना दिनैः कतिपयरद्वैतमारोपितः ॥ ५ ॥ कोशान् गेहेष्वमुञ्चन् पथि करितुरगान् बान्धवानर्धमार्गे दुर्गेद्यन्तः पुराणि प्रतिस्वचिकताः पर्वतेभ्यो निवृत्ताः । यस्योद्योगे द्रवन्तोऽसमसमरसमारंमगम्भीरभेरी-भाक्काराक्रीणंकर्णज्वरभरतरलप्रेक्षिताः शात्रवेशाः ॥ ६ ॥ स किल सकलद्रप्तक्षत्रवक्षत्रवह्मिहरणिकरणमाली कस्य न स्यान्नमस्यः ।

यन्थकर्तुः प्रशंसा

असमसमरसंपल्लम्पटः शौर्यभाजामवधिरवधि युद्धे येन हम्मीरवीरः ॥ ७ ॥

विद्याविश्वविद्यासभूरुह्वरो वीरस्य विप्रोत्तमः
श्रीस्रश्नीधर इत्यचिन्त्यमहिमा तस्यास्ति मन्त्रीश्वरः ।
भूभर्तुः पदचकवाकमिथुनकीडार्थमासूत्रिता
येनाऽनेकनरेन्द्ररत्नमकुटज्योतिर्मयी वाहिनी ॥ ८ ॥
हुत्वा रुक्षमरातिभूपतिश्चिरःपद्मानि शौर्यानरु
पृथ्वी साध्यता समुद्रवसनां श्रीदेवकाशीपतेः ।
एतेनोत्तमसाधकेन कति न कूराशयाः प्रापिताः
सङ्ग्रामत्रतनैष्ठिकेन विरुगं विद्यार्थिना पार्थिवाः ॥ ९ ॥

ग्रन्थस्य प्रशंसा

तेनायं वेदमूलः स्मृतिनिचयमयस्कन्धवान् यः पुराण-व्यूहव्युत्पन्नशाखः प्रकरणनिकरोद्दण्डकाण्डपचण्डः । उन्मीलद्वाक्यपत्रः स्फुरद्तिविशद्ज्ञानरम्यप्रसूनः

श्रीमद्धर्मार्थकामाऽमृतमयफलदस्तन्यते कल्पह्रश्नः ॥ १० ॥

पौराणीरेव वाणीः कचिदकृतकृतौ कापि भूयस्स्मृतीनां

गोपालस्तद्वयस्यः स्वकृतिविरचनं वाक्यरूपेण चके ।

श्रोतस्मार्तादिसारैविंबुधजनमनोहारि कारिप्यतेऽयं

मीमांसोत्तंसितार्थैरपृथुरथ कथातीतरन्ध्रः प्रवन्धः ॥ ११ ॥

यस्योत्थितौ स्थितिमती न महाणेवे श्रीः

निद्रां दधाति यदधः किल **कामधेनुः** ।

तस्याऽऽतनिष्यति रतिं विबुधद्विजानाम्

आनन्दनः किमु न कल्पतरोः प्ररोहः ॥ १२ ॥

का चिन्तैव महार्णवानुसरणे का कामधेनुस्पृहा

क्षुद्राः कस्य परिस्फुरन्ति हृदये ते रित्न मालादयः ।

श्रीलक्ष्मीधर्बुद्धिवैभवसुघासेकप्रभावादयं

येनाऽत्रेव जगत्त्रयोपकृतये कल्पद्रुमः कल्पते ॥ १३ ॥

एकार्थे वेकमेकं कचिदपरमपि स्वीकृतं कार्ययोगात्

न्यस्तं विज्ञानमूळं प्रचरदिष परित्यक्तमज्ञानमूळम् ।

शिष्टैस्सम्यग्रहीतं वचनमभिहितं स्पष्टितं चाऽस्फुटार्थ

यत्राऽपारो विरोधः स्फुरति विरचिता तेन तत्र व्यवस्था ॥ १४ ॥

लक्ष्मीधरेण मुनिमुख्यवचस्समुद्रं

न्यायाद्रिणा किल विलोड्य समुद्धृतोऽयम् ।

काण्डैश्चतुर्दशभिरद्भुतपर्वबन्धैः

वाञ्छोचितं फलति कल्पतरुर्ने कस्य ॥ १५ ॥

काण्डोपक्रमश्लोकाः

[ब्रह्मचारिकाण्डोपक्रमे---]

विशाला (१) विमुखाः क्षतेन्द्रियसुखाः क्ष्मातल्पनिद्राल्यो

भिक्षावृत्तिजुषस्त्वचा परिचिताः कौपीनमात्राम्बराः ।

नीताः कारुयधिपस्य येन रिपवस्ते ब्रह्मचर्ये परं

काण्डे स प्रथमाश्रमं प्रथमतः प्रस्तौति स्रक्ष्मीधरः ॥ १ ॥

[गृहस्थकाण्डोपक्रमे —]

स्वाध्यायाधिगमोऽर्थतत्त्वगतये सा कर्मनिष्पत्तये सा निश्शेषमलक्षयाय स पुनर्मोक्षाय यस्याऽभवत् । दत्तानेकपुरद्विजोत्तमवधूसंगीतनादोत्सवो गाहस्थ्यं वदति द्वितीयमधुना काण्डं स लक्ष्मीधरः ॥ २ ॥

[नैयतकालकाण्डोपक्रमे—]

येन प्रत्यहमश्रसिन्ध्रुपयसि स्नानादिभिः कर्मभिः यज्ञैः कर्मभिः [पञ्चभिः] अप्यपास्तकलिभिनीतः परामुन्नतिम् । धर्मो विस्मृतवान् कृतस्य विरहक्केशं स स्वक्ष्मीधरः काण्डं नैयतकालिकं कलयति शित्यै तृतीयं सताम् ॥ ३ ॥

[श्राद्धकाण्डोपक्रमे—] 🚜 😘 🥦 🖤 🕠

यः पुण्यात्मा धिनोति प्रतिदिनमितैर्हन्तकारैर्मनुष्यान् कव्यैरव्याजभव्यैः पितृगणममरस्तोममस्तोकहव्यैः । श्रीनाथध्यानसिन्धुष्ठवनसुखरसोपेतचेतोमरालः स श्रीलक्ष्मीधरोऽयं विरचयति सुधीः श्राद्धकाण्डं चतुर्थम् ॥ ४ ॥

[दानकाण्डोपक्रमे---]

येनाविच्छेदवेदध्वनिहतकििमः श्रोत्रियाणां पुरीभिः फुलाञ्जामोदमाद्यन्मधुकरमुखरव्योमभागैस्तडागैः । चके धात्री पवित्रा विभववितरणैरर्थिवाञ्छातिरिक्तैः स श्रीमानेष लक्ष्मीधर् इह तनुते पञ्चमं दानकाण्डम् ॥ ५ ॥

[तीर्थकाण्डोपक्रमे---]

धर्म निर्मल्हेमकुम्भिश्चरसो यस्यामराणां गृहाः संख्यातीतमुमुक्षुभिक्षुपरिषन्मित्राणि सत्रालयाः । तीर्थेषु प्रथयन्ति धर्मनगरद्वारानुकारास्तुलां (१) काण्डे तीर्थविवेचनं वितनुते लक्ष्मीधरस्सोऽष्टमे ॥ ६ ॥

[शुद्धिकाण्डोपक्रमे —]

वर्णादप्युचितार्जनादिष भृशं शुद्धैर्यदीयैरमी
दौर्गत्यादिष दुष्कृतादिष गताः शुद्धि द्विजाः काञ्चनैः ।
धर्मेन्दोरुद्याचलः स दशमे काण्डेऽत्र लक्ष्मीधरः
शुद्धि शुद्धिमतां वरो विरचयत्याचारवारात्रिधिः ॥ ७ ॥

[राजधर्मकाण्डोपक्रमे---]

न्याय्ये वर्त्मिन यज्जगद्भुणवतां गेहेषु यहिन्तनो राज्ञां मूर्धिन यत्पदं व्यरचयद्गोविन्दचन्द्रो नृपः । तत्सर्वे खळ यस्य मन्त्रमहिमाऽऽश्चर्यं स लक्ष्मीधरः काण्डे शंसति राजधर्मिनचयानेकादशे पुण्यधीः ॥ ८॥

[न्यवहारकाण्डोपकमे —] 🔊 😘 📆 📆

नानाशास्त्रवचोविचारचतुरप्रज्ञावलस्थापित-न्यायादिव्यवहारमार्गविशदास्तास्ताः प्रगल्मा गिरः । यस्याऽऽकण्ये विपश्चितः प्रतिसमं रोमाञ्चमातन्वते काण्डे स व्यवहारमत्र तनुते लक्ष्मीधरो द्वादशे ॥ ९ ॥

[शान्तिकाण्डोपक्रमे---]

यस्मिन्बिश्रति विश्वपालनमहायज्ञं द्विजन्मोत्तमे

प्राप्ताः शान्तमलीमसास्युरुचयः पुष्टिं परां साधवः ।

काण्डं शान्तिकपौष्टिकाश्रयमथ ब्रूते स लक्ष्मीधरो

धौरेयः कृतिनां त्रयोदशमिह प्रज्ञालतापादपः ॥ १० ॥

[मोक्षकाण्डोमक्रमे—]

वेदान्तोक्तिविवेकवैभवगलद्दुर्वारमायातम-स्वैरोन्मीलदमेयचिन्मयपरब्रह्मैकतानात्मने । ते यस्मै स्पृह्यन्ति लब्धपरमानन्दास्सनन्दादयः काण्डे वक्ति चतुर्दशे द्विजवरो मोशं स लक्ष्मीधरः ॥ ११ ॥

TRANSLATION-INTRODUCTORY VERSES

- May that God, the great ocean of Knowledge, remove Delusion. He whose miraculous powers are proclaimed by the several endless and glorious incarnations of the Fish, the Tortoise and others, and but a fraction of whose aspect quivers as the bubble of cosmos.
- 2. We adore that effulgence in the heart of Hara which destroys the vast darkness in the heart (lotus-like abode of heart) of the yogic persons who free themselves from the (sixfold) waves (of misery, delusion etc.) that Lord Hara the flame of whose foreheadeye and whose lunar digit, methinks, become.......... the germ for creating the universe.

(Part of the second line of the verse could not be reconstructed.)

- 3. May the good-hearted Manu, foremost among kings, who discriminates the good and the sinful, even as the charming kingly swan, diving in the Mānasa lake would discriminate milk and water, enter your mind and purify you.
- 4. There is the victorious king Govindacandra whose mere sport threatened the Gauda king whose (panicky) shout (in turn) alarmed to stupefaction all other kings. Need it be mentioned that he subdued the other enemies, he who restrained (literally conquered) his own self, being a man of self-possession, from the conquest of all the kings, fearing that the skies would shrink if he took the vow to conquer all the kings?
- 5. This unique abode of knowledge and valour, Govindacandra, shines ruddy all around with the shafts of the god of Love and enemies alike; the successful Govindacandra who, by freely uprooting both Illusion and enemy-kingdom, established himself within a few days as Absolute, without a second.
- 6. In whose campaign, the fleeing enemy kings, with their looks reeling with the weight of panic caused by the deep noises of the drums (sounding) at the

- beginning of the unequal battle, turn back from mountain (caves) frightened by the echoes, and leave their treasuries in their abodes, their elephants and horses on the highway, their kinsmen in halfway and their harem in the fort.
- 7. The Sun who puts out the splendour of all the haughty kings who are merely like so many stars, by whom will that Govindacandra be not respected?—He who killed in battle the heroic Hammira, a paragon of valour who was eager for the fortune of an unequal combat.
- 8. To that heroic king there is the chief minister, foremost Brāhmaṇa of unimaginable greatness, Lakṣmīdara, an excellent tree for the creeper of learning to grow upon; he, who for the sport of the Cakravākabirds of his king's feet, provided a river in the form of the glitter of the jewelled diadems of numerous kings.
- 9. How many wicked kings have not been made to disappear by him who initiated himself in the battle-vow, a seeker of miraculous power and an excellent votary (accomplisher), who in the fire of his valour, made oblations by a lakh of lotuses in the form of enemy kings' heads and performed the rite of securing for the king of Kāsī the sea-girt earth.
- 10. By him is raised this Divine Tree (work called Kalpataru) of which the Vedas are the roots, the Smrtis the boughs, the Purāṇas the branches, formidable with the long stalks of numerous Prakaraṇas, spreading the leaves of quotations, fluttering with the beautiful blossoms of pure knowledge and giving the fruits of Dharma, Artha, Kāma and Mokṣa (Amṛta).
- 11. Now he extracted passages from the Purāṇas and now again, from the Smṛtis; thus did Lakṣmīdhara's friend, Gopāla, make his work a mere collection of quotations. But this compact work shall be done, with no loophole to complain of, satisfying the minds of the learned, with the essence of the Vedas and the Smṛtis, and with its ideas crowned with interpretations and discussions.

- 12. Will not the delightful growth of Kalpataru, (the celestial tree and this work) give joy to the birds of the learned (the Brāhmans and the gods), the Kalpataru after whose appearance, excellence (Lakṣmi) does not stay in the great ocean (the work Mahārṇava) and at whose feet the celestial milch cow (the work Kāmadhenu) sleeps (remains an unopened book)?
- 13. Now that this Kalpadruma, thanks to the efficacy of the ambrosial watering of the intellectual powers of Lakṣmīdhara, is here, capable of helping the three worlds, why think even of going after the great ocean (the work Mahārṇava)? Why desire for the celestial cow (the work Kāmadhenu)? In whose mind will occur those trifling things, gem-necklace etc. (works like the Ratnamālā)?
- 14. Of authorities on the identical topic, a single text has been adopted at one place, and another at another place, as purpose required; that which is based on knowledge has been kept and that which is based on ignorance has been abandoned, though it is current; the view adopted fully by the authorities has been taken and that which was ambiguous has been clarified; and where there was an endless controversy, there a finding has been made by Laksmīdhara.
- 15. To whom will not this celestial tree (the work Kalpataru price the fruit, according to desire, the Kalpataru with wonderful nodes (sections) and fourteen branches (books), and which has been raised by Lakṣmīdhara, out of the ocean of sayings of the chief seers, churning it with the mountain of his interpretation.

OPENING S'LOKAS OF EACH KĀŅDA

 Lakṣmīdhara begins the first Āsrama in the first book, he who reduced to Brahmacārya the enemies of the king of Kāsi, enemies who (like the Brahmacārins) had to turn away form, were deprived of sensepleasures, had to sleep on a bed of earth, took to

- begging alms, accustomed themselves to hides, and had but loincloths as dress.
- 2. Lakṣmīdhara now gives out the second book on the subject of Household life, he who learnt and recited the Vedas for realising the truth of their meaning, realised that meaning so that his karmans may properly be done, did his karmans properly for the total destruction of impurity, had his impurities destroyed for the purpose of deliverance,—Lakṣmīdhara who was responsible for the music festivities of the ladies of the excellent Brahmins to whom he had gifted many habitations.
- 3. Lakṣmīdhara writes for the satisfaction of the good the third book on Niyatakāla, he who, by his daily duties like bathing in the Ganges and by his Kali-scaring fivefold yajñas, took Dharma to a great height and made it forget the pang of separation from the Kṛta age.
- 4. The wise Lakṣmīdhara writes the fourth S'rāddha Kāṇḍa, the swan of whose heart has the delectation of the joy of floating in the river of the meditation of Viṣṇu, that blessed soul, who, everyday gratifies men with unbounded offerings due to guests, the manes with guileless and happy Kavya-offerings and the gods with abundant kavya-offerings.
- 5. Lakṣmīdhara does here the fifth Dāna Kāṇḍa, he who sanctified the earth with gifts of wealth over-reaching the ambitions of the supplicants, by (the construction of) tanks whose atmosphere was resounding with (the hum of) the bees reeling in the odour of the blown lotuses, and by (the foundation of) towns of Vedic scholars which put an end to Kali through unbroken Vedic recitations.
- 6. Lakṣmidhara examines the subject of Tirthas in the eighth Chapter, he whose dharma is proclaimed by temples with bright golden finials, by resthouses accommodating collections of numberless recluses and mendicants and (portals or arches or stepways?) resembling portals to the City of Dharma, at bathing ghats.

- 7. In this tenth book, Lakṣmīdhara, the rising mount for the moon of merit, the foremost of the pure, the ocean of approved modes of action, deals with S'uddhi, he through whose gold, pure in colour (or carat) and in the method of their acquisition through proper ways Brāhmanas were freed from poverty and improper acts.
- 8. Lakṣmīdhara speaks of the Rājadharma in the eleventh kāṇḍa, he whose mind is in meritorious acts, and thanks to whose miraculous great counsel, king Govindacandra was able to do all that, viz., the placing of the world on the righteous path, the placing of elephants in the house of men of qualities, and the placing of his own feet on the head of kings.
- 9. Laksmidhara deals here in the twelfth book with Vyavahāra, whose several authoritative words at the meetings of the court, clear in their procedure, with principles established by the force of his intellect rendered capable by his investigations in several sāstras, the wise listen to and feel thrilled.
- 10. Laksmīdhara, the tree supporting the creeper of intelligence, the foremost of the successful, speaks then of the thirteenth book here dealing with Rites propitiatory and acceleratory, while which great Brāhman was doing the great yajña of protecting the universe, the good men had all their distresses put down and with great lustre, attained supreme welfare.
- 11. Laksmīdhara, that excellent Brāhmana speaks of Mokṣa in the fourteenth chapter, he whose soul is in unison with the Supreme Spirit of the form of the inscrutable knowledge, freely manifesting itself when the irremovable darkness of Māyā drops as a result of the abundant discriminatory knowledge of the words of the Vedānta, and for whom Sananda and other (Siddhas) who have attained the Supreme Bliss, yearn.

INTRODUCTION TO THE DANA-KALPATARU

Comprehensiveness of the Dāna-Kalpataru

THE fifth kānda of the Krtya-Kalpataru deals with gifts (dāna). It is one of the larger sections of the Digest as it dealt with a subject which must have been topically of interest to kings and great nobles, who alone could make the sixteen "great gifts," the ten "mountain" danas, etc., as well as the ordinary gifts which were within the means of ordinary folk. The spiritual efficacy ascribed to gifts and endowments must have specially appealed to those who believed in them as the appointed means of grace in the iron age (Kaliyuga). In even works specially devoted to gifts, the mahādānas might come to be omitted on the ground that they (the books) were intended for common people, and not for kings and nobles, who alone could command the resources necessary for the making of the major gifts. Vijnanesvara perhaps took this view, as his commentary on the eighteen slokas in which Yājñavalkya dealt with dāna (I, 198-216) hardly covers five printed pages. Govindananda Kavikankanacarya 1 deliberately omits the sixteen mahādānas, the ten acaladānas and the dhenu-danas on the ground that these, described in the Matsyapurāna, were within the capacity of only ruling princes and noblemen, and that they could turn for information about the omitted great gifts to treatises on mahādāna.2 Aparārka,3 on the other hand, wrote what is virtually a digest on gifts (dānanibandha), running to 136 pages of print, in commenting on the

¹ Govindānanda's Dānakriyā-kaumudī, p. 86 (Bib. Ind. 1903):

तुलापुरषादि षोडशमहादानानि धान्याचलादि दशविधाचलदानानि मत्स्यपुराणोक्तानि महाराजेतरसाध्यान्यत्रोपिक्षितानि महादानपद्धतौ द्रष्टव्यानि । अन्यानि दानानि यथायथमा-करेषूद्यानि ॥

² Govindānanda's date is 1500-1540 A. D.

² Aparārka (c. 1120 A. D.). See pp. 281-416 (ed. 1903).

same verses as the Mitākṣarā. He probably did so, because to kings like him the subject had peculiar attraction and value.

That Laksmidhara's interest in gifts (dana) was not merely theoretical is shown by the claims he puts forward in the sloka introducing the Danakanda.1 He proudly declares that the Laksmīdhara, who devotes his fifth discourse to dāna is he "who sanctified the Earth with gifts surpassing the expectations and hopes of supplicants, with tanks (that he had constructed out of his bounty) which resounded with the hum of bees attracted by the fragrance of the full-blown lotuses that filled them. and with towns of Vedic scholars, whose uninterrupted Vedic chant dispersed the darkness of the Kali age." 2 In founding agrahāras and excavating tanks, he was fulfilling not only the duty which he describes at length as lying on all affluent grhasthas to spend their wealth in pious ways, but was setting an example to his own sovereign, whose many inscriptions give evidence of an abiding faith in the saving virtues of gifts made in accordance with the sastras. The wide vogue of dana is illustrated by another significant instance. Candes vara, whose Dānaratnākara, like all his other works, is virtually a rehash of the Dānakānda of the Krtya-Kalpataru, actually performed the Tulādāna in A. D. 1314.3 In later times, after Hemādri had embodied in the Danakanda of his great digest, the Caturvargacintāmani, all previous teachings on gifts, kings, who made the mahādānas, used to describe themselves as those who had performed the mahādānas described by Hemādri.4

Pre-Kalpataru Treatment of Dāna

If not the earliest digest to deal extensively with Gifts, the Krtya-kalpataru is without doubt the earliest, which deals with

हेमादिदानैः धरणीसराणां महाचलं हस्तगतं विहाय । यः चारुसोपानपथेन चके श्रीपर्वतं सर्वजनप्रगम्यम् ॥

The reference is to the flight of steps at S'ris'ailam or Mallikarjuna-Ksetra,

¹ See the mangalas loka on p. 1 infra.

² Apāsta-kalibhih is an expression which occurs also in inscriptions.

³ p. 14 of the Introduction by K. P. Jayaswal to his ed. of the Rajanitiratna-kara (1924).

⁴ Epigraphia Carnatica, VIII, Tirthahalli, 12. In Rasārnava-Sudhākara of Simha-bhūpāla (c. 1360 A.D.) the following verse appears:

the subject adequately. It is noteworthy that though Laksmīdhara refers, in other works of his, to predecessors like the authors of the Prakās'a, Pārijāta, Kāmadhenu and possibly a Mahārnava, as well as to Halāyudha, not one of these is alluded to or cited in the Dāna-Kalbataru. Almost coeval with him is Aparārka. whose treatment of dana is unusually full, as already noticed, and who cites no earlier digest, or commentary. The Danasagara of Ballāla Sena (composed in S'āka 1091, i.e., A.D. 1161-69) refers to the Kalpataru. A comparison of the printed fragments of this work with the Kalpataru shows that the material of the latter is utilised and expanded by the addition of prayoga-vidhi (procedure) for each dana, and for donors following each Veda. with a recapitulation of the Vedic mantras to be recited at the time, which are only named or alluded to by Laksmidhara. It would be open to presume from the circumstance that later writers on dana like Candes vara (c. A.D. 1314), Madanasimha, Hemādri and Mitra Misra expanded only the Dāna-Kalbataru, building their own works round the core of Laksmidhara's book but for one circumstance, viz. that Candesvara cites the following digests, viz. Kāmadhenu (once on p. 118, Adyar Transcript), Prakāsa (ib. fol. 59, 78 and 341), Pārijātā (fol. 66, 83, 152, 155, 260, 270 and 356) and Bhūpālapaddhati (fol. 84, 102, 152, 161, 170, 171, 173, 192, 197, 206 and 326), among which all but the last are pre-Kalbataru. The citations of Pārijāta and Bhūbālapaddhati alone relate to dana pure and simple. Whether the former of these two was a digest which treated of dana also, or separately, it is evident that Laksmīdhara's work superseded it completely, and that for all later literature on gifts the source was only the Dana-Kalpataru.

VEDIC LITERATURE ON GIFTS

Nāras'amsāh

The literature of gifts $(d\bar{a}na)$ has great antiquity, and its importance and underlying principles are recognized in Vedic literature. In the $Rg\ Veda$ there is a whole class of hymns known as $d\bar{a}na$ -stuti, in praise of gifts and liberality. They reflect the gratitude of priests for the extra-ordinary munificence

shown by royal patrons. Among the donors commemorated are king Svanaya (R.V., I, 125, 126), Taranta, Purumīha and Rathavītī (R.V., V, 61), Sudāsa Paijavana (R.V., VII, 18), Kasu Caidva (VIII. 5), Tirindīra Pārasavya (R.V.), Kānīta (R.V., VIII. 46) and S'āvarņi (R.V., X, 62). The vast dimensions of the commemorated gifts perhaps conceal poetical exaggeration. The liberality of such patrons was to be held up to the admiration of later generations by legends which had to be recited at sacrifices. Such stories are described as "praise of men" and, the S'ānkhāyana-srauta-sūtra (XVI, 11) 1 (nāras amsā) mentions the following as fit for such recital; the legend of S'unassepha; the story of Kaksivat Ausiga, who received gifts from Svanaya Bhāvya; the story of S'yāvāsva Ārcanānasa, who received gifts from Vindadasvi; the gifts of the carpenter Brbu to Bharadvāja; the story of Vasistha, the burohita of Sudās Paijavana; the story of Vatsa Kānva, who received gifts from Prthusravas Kānīna: the account of Praskanva, who got presents from Medhya Mātaris va and of the Mānava who received gifts from The currency of similar legends of liberality is Angiras. evidenced from the well-known recital of the names of a number of famous donors in the Mahābhārata2, cited also by Mitra Misra in Dānaþrakāṣa (Adyar Transcript, I, fol. 13-14). Among them are Rantideva, S'ibi Ausīnara, Pratardana king of Kāsī, Devavrata, Ātreya Samkṛti, Ambarīṣa, Yuvanāsva, Jāmadagnya, Mitrasaha, and Sahasrajit.

Dānastuti

The typical *Dānastuti* not only praises individual instances of liberality in royal patrons, but lauds liberality itself in general terms, pointing out its spiritual advantages to the giver. Thus, *R.V.*, I, 125 (4-7) has:³

¹ ed. A. Hillebrandt, Bibliotheca India, III, (1897), pp. 369-371:

सर्वाण्येतानि आरव्यानानि नराणां पुरुषाणां दक्षिणाप्रशंसकानीत्येन रूपेण भवन्ति । पुरुषरूपः पुमान्तररूपेण प्रशस्यत इति नारशंसः । नरैर्वा परमात्मदर्शिभिः श्रद्धदानैः प्रशस्यत इति नारशंसः ।

² infra. pp. 272-274.

³ उपक्षरन्ति सिन्धवो मयो भुव ईजानं च यक्ष्माणं च घेनवः । प्रणन्त च पपुरि च श्रवस्यवो घृतस्य घारा उप यन्ति विश्वतः ॥ ४ ॥ नाकस्य पृष्टे अधि तिष्टति श्रितो यः

- To him who freely gives and fills on all sides full streams of fatness flow and make him famous.
- On the high ridge of heaven he stands, exalted, yea, to the gods he goes, the liberal giver.
- The streams, the waters flow for him with fatness; to him this guerdon ever yields abundance.
- For those who give rich meeds are all these splendours, for those who give rich meeds suns shine in heaven.
- The givers of rich meeds are made immortal; the givers of rich fees prolong their lifetime.
- Let not the liberal sink in sin and sorrow, never decay the pious chiefs who worship.
- Let every man besides be their protection, and let afflictions fall upon the niggard.
- R.V., X, 107 is a long paean of praise of liberality. It says with emphasis: 1
 - 8. The liberal die not, never are they ruined; the liberal suffer neither harm or trouble.
 - 9. The light of heaven, the universe about us—all this does sacrificial guerdon (dakṣiṇā) give them.
 - 11. Assist ye gods, the liberal man in battles; the liberal giver conquers foes in combat.
- R.V., X, 117, 1-4, lauds in striking terms the giver of food to the hungry, and is the Vedic basis of $Annad\bar{a}na$:
 - The gods have not ordained hunger to be our death; even to the well-fed man comes death in varied shape.
 - 2. The man with food in store who, when the needy comes in miserable case, begging for food to eat, hardens his heart against him—even when of

पृणाति स ह देवेषु गच्छति । तस्मा आपो घृतमर्षन्ति सिन्धवस्तस्मा इयं दक्षिणा पिन्वते सदा ॥ ५ ॥ दक्षिणावतामिदमानि चित्रा दक्षिणावतां दिवि सूर्योसः । दक्षिणावन्तो असृतं भजन्ते दक्षिणावन्तः प्रतिरन्त आयुः ॥ ६ ॥ मा पृणन्तो दुरितमेन आरन्मा जारिषुः सूरयः सुत्रतासः । अन्यस्तेषां परिधरस्तु कश्चिदपृणन्तमभि सं यन्तु शोकाः ॥ ७ ॥

ं न भोजा ममुर्न न्यर्थमीयुर्न रिष्यन्ति न व्यथन्ते ह भोजाः । इदं यद्विश्वं भुवनं स्वश्चेतत्त्तर्वं दक्षिणैभ्यो ददाति ॥ ८ ॥ भोजा जिग्युः सुरिभं योनिमप्रे भोजा जिग्युर्वेष्वं १ या सुवासाः ॥ भोजा जिग्युर्रन्तः पेयं सुराय । भोजा जिग्युर्ये अहूताः प्रयन्ति ॥ ९ ॥ भोज- मश्वाः सुष्टुवाहो वहन्ति सुन्नद्रथो वर्तते दक्षिणायाः । भोजं देवासोऽवता भरेषु भोजः शत्रू- न्त्समनी केषु जेता ॥ ११ ॥

- old he did him service—finds not one to comfort him.
- 3. Bounteous is he who gives unto the beggar, who comes to him in want of food and feeble. Success attends him in the shout of battle. He makes a friend of him in future troubles.

The praise of liberality is of the gifts of sacrificial fee or daksinā. The fee took not only the form of gold, but more usually was in the form articles of personal property such as kine, horses, buffaloes, or camels, ornaments etc. Land is not mentioned as a daksinā except with disapproval (S'atapatha-Brāhmana XII. vii. 1, 15), The rule that when no article is specified for the fee, the cow is meant (Kātyāyana-S'rauta-Sūtra, xv, 2, 13) indicates that the old fee was a cow. As daksinā means "prolific," a word which aptly describes the cow, the term came to apply generally to fee or guerdon. No sacrifice was complete without a daksina, and the number of fees or occasions for their payment in a sacrifice is specified e.g., 33 in a Sautrāmanī. The S'atabatha-Brāhmana (II, 2, 2) derives the term from daksaya, 'to invigorate,' and points out that the fee invigorates the gods by being paid to the priest. The glory of the sacrifice is the gift; the priest should not therefore give it

े न वा उ देवाः क्षुधिमद्वधं ददुरुताशितमुपगच्छिन्ति मृत्यवः । उतो रियः प्रणतो नोप दस्यत्युतापृणन्मिर्वतारं न विन्दते ॥ य आधाय चकमानाय पित्वो ऽज्ञवान्त्सनिकतायो पजम्मुषे । स्थिरं मनः क्रणुते सेवते पुरीतो चित्स मिडतारं न विन्दते ॥ स इद्घोजो यो गृहवे ददाल्यज्ञकामाय चिरते क्रशाय । अरमस्यै भवति यामहूता उतापरीषु क्रणुते सरवायम् ॥ न सखा यो न ददाति सरन्ये स चाभुवे स चमानायित्वः । आपस्यात्प्रयात्र तदोको अस्ति पृणन्तमन्यमरणं चिदिच्छेत् ॥

[ै]त ह कश्यपो याज्ञयां चकरा। तदिप भूमिः श्लोकं जगौ 'न मा मर्त्यः कश्चन दातुमहिति विश्वकर्मम्भौवन मन्द आसिथ उपसंक्ष्यित स्या सिललस्य मध्ये मृषैष ते संगरः कश्यपायेति ॥ ed. A. Weber, 1855, p. 1002.

³ अठिङ्गग्रहणे गौ: सर्वत्र ॥ ed. Vidyādhara, 1924, II, p. 56.

र्वतं देवा दक्षिणाभिरदक्षयंस्तद्यदेनं दक्षिणाभिरदक्षयं स्तस्माइक्षिणा नाम तद्यदेवात्र यज्ञस्य इतस्य व्यथते तदेवास्यैतइक्षिणाभिर्दक्षयस्यथ समृद्धं एव यज्ञो भवति तस्याइक्षिणा ददाति ॥ (Ibid., p. 146)

away, atleast on the day he receives it. (ib. XIV, 1, 32). It should be given freely by the sacrificer, and "let there be no bargaining as to dakṣiṇā, for by bargaining the priests are deprived of their place in heaven" (ib. IX, 5, 16). The sacrificer "ransoms himself when the dakṣiṇā is accepted". (Aitareya Brāhmaṇa, XV, 1) and the fee strengthens (dakṣayati) the sacrifice. The Taittirīya Samhita (V, 6, 9) insists on the necessity for dakṣiṇā: "Him who piles his fire, he should enrich with sacrificial gifts, for thereby, verily, he preserves the sacrifice."

Free Gifts

The dakṣiṇa is given within the vedī, i.e., the sacrificial enclosure. Free gifts or liberality outside a sacrifice are not less commendable. The Chandogya Upaniṣad (IV, 1, 1-3) illustrates it by a story. A S'ūdra named Janasruti Pautrā-yaṇa was so munificent a giver for acts of piety and kept an open house for all guests, that his "glory" spread above his dwelling to heaven and flying hamsas were afraid of getting scorched by the glory. But what is given should be one's own; for, as laid down by the Taittirīya Sahmita (VI, 1, 6, 3) "it is a tapas only when a person makes a gift of only what he owns" (Etat khalu vāva tapa ityāhuh yaḥ svam dadāti iti).

Eulogy of Brāhmaņas

Gifts mentioned in the Veda being fees (dakṣiṇā) it naturally follows that the recipients had to be Brāhmaṇas. The S'atapatha Brāhmaṇa (II, iii, 14) raises the learned priest to the

¹ ऋत्विजो यशो दक्षिणा हैव तद्यशस्तस्माद्यामस्यै दक्षिणामानयेयुर्न त । इत्सद्यो-ऽन्यस्माऽअतिदिशेन्नेद्यन्मेदं यश आगंस्तत्सद्यो ऽन्यस्माऽतिदिशानीति श्वो वैव भूते द्वयहे वा तदात्मन्येवैतद्यशः कृत्वा यदेव तद्भवति तस्स ददाति हिरण्यं गां वासोऽश्वं वा ॥

(Ibid., p. 1023)

- र्वे ते तु छोक्यं किमछोक्यंमामात्मा वै यहस्य यजमानोऽङ्गान्यृत्विजो यत्र वा ऽ आत्मा तदङ्गानि यत्रोङ्गानि तदात्मा यदि वा ऽ ऋत्विजो ऽ छोका मवन्त्यछोक उ तर्हि यजमान उभये हि समानछोका भवन्ति दक्षिणासु त्वेन न संवदिव्य॰ संवादे नैव ऽ र्तिवजो ऽ छोका इति ॥ ((tbid., p. 970)
- ³ योऽस्यामिं चितुयात्तं दक्षिणाभिर्न राधयेदमिमस्य वृश्चीत यो ऽस्यामिं चितुयात्तं दक्षिणाभी राधयेदमिमेव तत् स्रुणोति ॥

level, of gods: "And, verily, there are two kinds of gods: for the gods themselves are assuredly gods; and the priests who have studied and mastered the Veda are the human gods." This is the *sruti-pramāna* for the declaration in later smṛtis (e.g. Viṣṇusmṛti, XIX, 20-22) that the "gods are invisible deities, the Brāhmaṇas are visible deities; the Brāhmaṇa sustains the world; it is by the favour of the Brāhmaṇa that the gods reside in heaven," (since he performs the sacrifices to the gods).

Istā-Pūrta

As the dakṣiṇā is voluntary, not capable of being contracted for in advance without incurring sin, and the srotriya has a duty to officiate in sacrifices when called upon for his help in that direction, it is not to be regarded as quid pro quo. Thereby it approaches closely the later definition of a dāna. In Vedic literature, a distinction of gifts in sacrifices and outside the vedi (sacrificial enclosure) seems implicit in the expression istā-pūrta, which is used to denote comprehensively the spiritual merit (punya) accumulated by a man. The merit adheres to a person, and is destroyed or reduced by any wrong or sinful act of commission or omission.

It meets the soul after death in other worlds. In the famous hymn to Yama in the R. V. (X, 14) the spirit of the dead man is thus addressed: (8)

```
Join thyself to Yama and the Fathers (pitrs);

Meet there thy reward in highest heaven; (samayamena iṣṭā-pūrtena parame vyoman)

Return to home, free from all imperfection;
```

¹ देवाः परोक्षदेवाः प्रत्यक्षदेवाः ब्राह्मणाः । ब्राह्मणैलींका धार्यन्ते । ब्राह्मणानां प्रसादेन दिवि तिष्टन्ति देवताः । ब्राह्मणाभिहितं वाक्यं न मिथ्या जायते क्रचित ॥

In radiant power gain union with thy body.2

² Kaegi's Rig Veda, trn. Arrowsmith, 1902, p. 70. Griffith's more literal version of the rk is as follows: "Meet Yama, meet the Fathers, meet the merit of free and ordered acts, in highest heaven. Leave sin and evil, seek anew thy dwelling, and bright with glory wear another body." Griffith translates, ista-pūrta as 'prescribed sacrifices and voluntary good works,' "whose merit is stored up in heaven to be enjoyed on arrival by the spirits of the pious who have performed them." (Hymns of the Rig Veda, IV, 1902, p. 129 note.)

Literally $ist\bar{a}$ is what is sacrificed, and $p\bar{u}rta$, what is filled, or completed. To the departed spirit his good acts are to be revealed, having preceded him to heaven:

What has flowed from purpose, or heart,²
Or what is gathered from mind or sight,
Follow to the world of good deed,
Where are the seers, the first-born, the ancient ones.

This I place around thee, O abode, the treasure Whom the all-knower hath brought here; After you the lord of the sacrifice will follow; Know ye him in the highest firmament.

Know ye him in the highest firmament,
O gods associates, ye know his form;
When he shall come by the paths god-travelled
(batibhih devayānaih)

Do ye reveal to him what is sacrificed and what is bestowed. (istāpūrte kṛṇutādāvirasmai)

What is offered, what is handed over, What is given, the sacrificial fee (dakṣiṇāḥ) That may Agni Vaisvānara Place in the sky among the gods for us.

Istā-pūrta has efficacy even in this life. It saves one from his enemies; whether it be one's own or of one's ancestors. (Atharva Veda, II, 12, 4: istā-pūrtam avatu nah pitṛṇām). A sixteenth part of the iṣṭā-pūrta of a dead person forms a levy by the assessors of Yama, which can be redeemed before-hand, in this life itself by sacrificing a ram. (Atharva Veda, III, 29, 1). To lose one's iṣṭā-pūrta was a terrible prospect. The eternal and reciprocal union of the sacrificer and his iṣṭā-pūrta is what one longs for and prays to Agni for (Vājasaneya Samhita, XV, 54: Udbudhyasvāgne prati jāgṛhi tvam-iṣṭāpūrte samsrjethāmayam ca.). A false reply to an enquiry destroys, according to the Mahābhārata (cited by the S'abdakalþadruma), the iṣṭā-pūrta of

^{&#}x27; Keith, Veda of the Black Yajus School, I, 1914, p. 100, n., explains purtin as 'one who has satisfied the priests'.

² Keith's trn. op. cit. p. 475 (Vol. II).

seven generations preceding and following the sinner. Unrestrained evil (caurakarma) in a kingdom destroys the king's iṣṭā-pūrta, according to the Mārkaṇḍeya Purāṇa (18, 6).¹ A sin of omission, like the failure to feed a Brāhmaṇa guest, "destroys (the offender's) hopes (āsā) and expectations (pratīkṣā), his possessions, his righteousness (sūnṛta) his iṣṭā-pūrta and all his sons and cattle", according to the Kāṭhakopaniṣad (I, i, 8).²

Manusmrti (IV. 227) includes both istā and būrta under dana, when it lays down that "one should, according to his means (s'aktitah) discharge the duty of gifts (dāna-dharma niseveta), which consists in istā and pūrta, after obtaining a suitable recipient (pātram āsādya) and with a joyous mind (paritustena bhāvena)." Medhātithi explains the terms thus: "Istam is what is performed within the bounds of the sacrificial enclosure (antarvedi), like a sacrifice; pūrtam is what is done outside these limits, like presents for unseen benefits) adrstārtham)" (IV, 226). The definition limits the use of the terms to cases of charity in which an invisible benefit alone accrues. In a passage ascribed to the Mahābhārata by Aparārka (p. 290) istam comprehends what is offered to the single (domestic) fire, the triple (srauta) fire and whatever is given as a gift within the sacrificial enclosure (antarvedyām ca yad-dānam), while pūrtam refers to the dedication of wells, large and small (vāþi-kūþa), tanks, temples, gardens and the giving of cooked food (annabradanam).4 The sense of terms is illustrated and extended in

¹ इष्टापूर्त्तविनाशाय तद्राज्ञश्चौरकर्मणः । यद्यन्यैः पाल्यते लोकस्तद्धत्यन्तरसंश्रितः ॥

² नैश्वानरः प्रविश्वति अतिथिर्नाह्मणो गृहान् । तस्यैता॰ शान्ति कुर्वन्ति हर वैवस्वतोदकम् ॥ आशाप्रतीक्षे संगत॰ स्नृतां चेष्टापूर्ते पुत्रपश्चंश्व सर्वान् । एतद्दक्के पुरुषस्याल्पमेधसो यस्यानशनन्वसति ब्राह्मणो गृहे ॥

³ श्रद्धयेष्टं च पूर्तं च नित्यं कुर्यादतन्द्रितः । श्रद्धाकृते ह्यक्षये ते भक्तः स्वागतैर्धनैः ॥ दानधर्मे निषेवेत नित्यैष्टिकपौर्तिकम् । परितुष्टेन भावेन पात्रमासाद्य शक्तितः ॥

प्कामिकर्म हवनं त्रेतायां यचहूयते ।
 अन्तर्वेद्यां च यहानमिष्टमित्यमिश्रीयते ॥

two verses, which are attributed in the Malamasatatva of Raghunandana to Jātūkarnya, one of which is identical with that from the Mahābhārata illustrating the meaning of būrta. The second half of the first of the two verses is identical with the first half of five half-verses cited as from Nārada by Aparārka; it says that honoring a guest (i.e. feeding him with daksina) and vaisvadeva sacrifice constitute istam. Jātūkarnya adds to these two the agnihotra, austerity (tapas), truth (satyam) and the upkeep of the Veda (vedānām ca paripālanam). For the ista the right to perform (adhikāra) rests only with the regenerate varnas (dvijāti), while all, including the S'ūdra and women, have the capacity. and the duty to make pūrta gifts. Wealth has its obligations as well as its privileges. The duty to give lies on every one with means to do so. The sloka cited by Aparārka from Vrddha-Vasistha (p. 199) that "the two who could be unceremoniously drowned, after tying stones round their necks, are the rich man who will not give, and the poor man who is not austere" states rhetorically the accepted view, on which the entire edifice of Dāna-dharma is built.

EVOLUTION OF THE DANA DOCTRINES

The doctrine of Gifts has thus a long history. Belief that what is given away in this life is a means of happiness in the next is both ancient and universal. Faith in the efficacy of the great sacrifices naturally magnified the value of the priests whose help was necessary for the successful and proper performance of the sacrifices. The dakṣiṇā of the priest was like the offerings made into the fire for the gods, and for the offerings in the sacrifice. In all three cases, the offering was parted with by the sacrificer, whose property in it ceased with the act. In an offering to the sacred fire as well as in the great sacrifices, prayer and supplication to the deities preceded the act of libation. An attitude of pious devotion was essential to their success. Analogy

वापीकूपतडाकानि देवतायनतनानि च । अन्नप्रदानमारामः पूर्तमित्सभिष्ठीयते ॥ ¹ It is ascribed also to Bṛhaspati: द्वावेवाप्सु प्रवेष्टच्यौ गले बद्धा महाश्रिलाम् । धनवन्तमदातारं दरित्रं चातपस्विनम् ॥ transferred these features to gifts, whether made in sacrifices or ceremonies like the srāddha, and the act of giving had to be preceded by ceremonious homage to the donee and a proper frame of devout belief in the donor. For the efficacy of a homa (domestic sacrifice) or a vāga, the necessary articles and wealth had to be owned by the kartā (sacrificer) and to have been acquired in righteous way. The fruitfulness of a gift (dana) was made to depend on similar pre-requisites. The difference between daksinā and dāna melted away, when their common elements. viz. non-contractual character, aim of an invisible spiritual benefit (apūrva, adrstaphala), sacrificial basis and ritualistic formalities, were visualised. The recognition is old. the Taittirīva Āranyaka (X, 63, i) it is declared: "Dāna is the armour (varitha) of the sacrifice. In the world of guerdon (daksinā-loke) all beings subsist on the giver. By gifts (dānena) evil spirits are driven away. By dana those who hate become friends. Everything rests on dana. Therefore dana is said to The psychological association of charity (dāna) be the best." with restraint (dama) and compassion (davā) is behind the injunction of Prajapati to gods, men and asuras, in the Brhadāranyakopanisad (V, 2, 3): "Be subdued. Give (gifts). merciful. Therefore let this triple truth be taught: Damam, Dānam and Davā."1

GROWTH OF THE LITERATURE OF DANA

The importance of Dāna grew with the rise of non-Kṣatriya dynasties, and the increasing opulence of devout S'ūdras, to whom the way of yāga was not open. Even otherwise, the equilibrium in a society in which the paramount duties of spiritual leadership and education rested on a small section of the people, which was bound to render its services without demanding remuneration, while economic and political influence as well as affluence went to the other sections, necessitated liberality being inculcated as a religious duty, when the beneficiaries would be those of this

¹ Cited by the Vīramitrodaya, Dānaprakās'a, fol. 9 as from Kānvasākhā. Rangarāmānuja explains thus: Dāntā bhavata, dānam kuruta, dayām kuruta iti, p. 267 ed. Ānandās'rama, 1911.

The same passage is cited by Madanapradipa, fol. 9 as from Satapathabrahmana (sic).

dedicated class. Expediency as much as faith must have strengthened the trend to magnify the virtue of charity, especially towards the class devoted to learning and spirituality. The idea that the gods are pleased when gifts are made leads to the further idea that particular types of gifts, given in particular ways are specially acceptable to particular divinties. Similarly, the old idea that an unseen good of an enduring character that survives the bodily dissolution of the doer. and adheres to him as a beneficial influence in other lives, gives place to the idea that some kinds of gifts, made in certain places and on certain occasions, lead the donor after death to particular heavens. While the summum bonum of the intellectual continues to be the conquest of karma and rebirth, to men of ordinary mould, life in a paradise, (one of the many heavens or loka of Paurānic Hinduism) has a more direct and effective appeal. Puranic literature worked out in detail the connection between gifts and such paradisaical lives, and stressed the ritualistic and magical accompaniments of donation. Systematisation, classification and analogy were allowed free play in the evolution of an extensive dāna-dharma, which strayed more and more from the Vedic belief in vāga, homa and istā-būrta, and established concrete relations between certain types of ornate gifts and their reactions on the fortunes of the donors both in this life and after death. The possibilities of elaboration are exploited by the Puranas and the Upa-purānas as well as by Tantric works. Simple charity, inspired by compassion and universal benevolence, which was held out by Buddhism as an ethical means of release from the bondage of samsāra (re-incarnation) was unable to hold its own against the attractions of ornate dana held out in Puranic literature. Though the smrtis forbade gifts made for ostentation, yet to kings of new dynasties, often of dubious varna, the performance of the more expensive gifts, like that of the great yāgas, had a powerful attraction. The pageantry of splendid gifts, claiming to be made in accordance with sastras, had great value to new dynasts. The voice of the philosopher 1 and the passionate denunciations of the followers of Bhakti-marga are

¹ e. g. Mundaka Upanişad, I, ii, 10: "Considering iştā-pūrta as the best, these fools nothing higher, and they re-enter the world having enjoyed their reward in paradise."

powerless against the elaborated Dāna-dharma, which is elucidated in digests and special treatises of growing bulk.

Its Imposing Size

The literature of Dana even in its surviving form is of imposing extent. A great part of the Anusāsanaparva of the Mahābhārata (chs. 57-99) is devoted to it, while topics connected with dana are dealt with in other parvas. Among the mahapuranas, the following deal with the subject: Agniburāna (chs. 209-213); Bhavisya, IV, 150 ff.; Brahma, 109 (specially on annadāna); Brahma-vaivarta, Prakrti-khanda, 27; Garuda, 51; Kūrma, Uttarārdha, 26; Linga, Uttarārdha, 28, mahādānas; Matsya, chs. 81-91, 205-206, 274-289; Nārada, Pūrvārdha, 19 and 31, and Uttarārdha, 41-42; Pādma, Ādi., 57, Bhūmi., 39-40, 94, Brahma., 24, Srsti., 45, and 75, Uttara., 27, 28, and 33; Skanda, I, 2, III, 2. 34, VII, 1, 5 and 208; Varāha, 99-111. There are considerations of Utsarga and Pratistha in the Agni, (38-106) Bhavisya, II, Garuda, 45-48, Nārada, I, 13, Padma, (Uttara, 122, 127, and 28, S'rsti, 54-56), Siva, 11.

The above references, which are taken from Mr. Kane's History of Dharmas astra, I, 1930, pp. 159-167, refer only to printed Puranas. Among these, Laksmidhara cites only the following major Purānas: Padma, Brahma, Bhavisya, Matsya, Varāha and Skanda. He also quotes the Vāyu-purāna and the Mārkandeya-purāna, besides the following Upa-purānas: Ādityapurăna (unprinted), Kālikā-purāna, Devīpurāna, Nandiburāna (known only from quotations mostly having their source in the Dāna-Kalpataru itself), Narasimhaburāņa and Vāmanaburāņa. In many cases the texts of the printed works do not give the passages quoted, thereby raising a presumption of their authenticity in their present form. A similar deduction about the omitted Puranas is barred by Laksmidhara's declaration that he avoided repetition wherever possible. One of the subsidiary uses of the publication of the Krtya-Kalpataru will be the help it will render in the preparation of pure texts of the Purānas.

¹ This is so with the editions of *Devipurāṇa* printed at Calcutta and Bombay and the Bombay editions of *Brahmapurāṇa*.

POST-KALPATARU LITERATURE OF DANA

There is no reason to believe that Laksmīdhara had any predecessors in the treatment of dana in a special treatise. The more considerable works on Dāna-dharma written after his time seem to be based ultimately on his treatise. The Bhūbālabaddhati, which is cited by Candesvara in Danaratnakara several times, is probably a section of the work named Bhūbālasamuccava. quoted by him in the Krtyaratnākara (p. 205) under that name, or as Bhūbāla Kṛtya-samuccaya (pp. 278, 313, 496), and it may be a lost work of Bhoja Bhūpāla, who is named in the same work (p. 58). The Dānasāgara, the first considerable treatise on dana after the Kalbataru, was written in 1168 A.D. It is stated, by Raghunandana with great approximation to probability, as really composed by Aniruddha, his burohita, and the author of Pitrdayitā and Hāralatā. The very full treatment of bravoga-mantras, arranged for each vedic s'ākhā separately, which is the notable improvement on the Dānakalpataru made by the Dānasāgara, is obviously the contribution of a vaidīka like Aniruddha. It may be noted that Ballāla Sena takes pride in the introductory verses prefixed to the Danasagara in describing himself as the disciple of Aniruddha. (Inf. p. 338, sl. 4; Vrtrāreriva Gospatir narapaterasyāniruddho guruh). Nearly a hundred years later, Hemādri contributed to his Caturvargacintāmani, an elaborate section on Dāna (Dāna-Kanda). the largest existing treatise on the subject. How thoroughly it absorbed, even to the extent of the appropriation of verbal explanations and comments of the Dānakalþataru will be seen from my footnotes in which such obligations are noticed. Candesvara's Dānaratnākara is a much shorter work, and it must have been composed after his Krtyaratnākara to which a reference is made in the pratijñā, and probably after the Vyavahāra, S'uddhi, Vivāda and Grhastha Ratnākaras, if the concluding verse of the Dānaratnākara, in which they are named, is authentic (p. 548). He must have composed it before the Krtyacintāmaņi, Dānavākyāvali, and the Rājanītiratnākara, the other works composed by him. It may be taken that the Danaratnakara was composed before 1300 A.D., i.e., a generation later than Hemādri's immense digest, to which Candesvara's work contains no reference. The

close proximity in age between the two compilers might explain the omission. Even more directly than Hemādri, Candesvara builds his book around the core of Laksmīdhara's treatise on dana. As against 22 chapters of Danakalpataru, the Danaratnākara has 29. Candesvara draws upon Bhūpāla and even more on Ballala Sena, to supplement his borrowings from Laksmidhara. He cites some more Purānas than his original, viz. Agni, Ādi. Kūrma, Garuda, Nāradīya, Brahmāṇda, Viṣṇu, Linga, Sāmba. and S'iva. He also quotes Pāncarātra and Dars'ana works. The additions he has made are obviously of passages which must have been available to Laksmidhara who had rejected them. doctrine and statement, he adds little to the Dānakalpataru. in spite of his parade of wider reading. Candes vara's cousin Rāmadatta wrote in the first quarter of the 14th century a Dānabaddhati, dealing with the 16 mahādānas. In Mithila the subject continued to attract writers, and Dr. Jayaswal's "Catalogue of Smrti MSS. in Mithila" mentions several works like Dānavākvāvali of Vidyāpati Thakur (c. 1425 A.D.) and a work of the same name by his patron Queen Dhīramati. A work named Dānārnava was also composed by command of this queen. The Mahadananirnaya of the renowned Maithila-smarta Vacas-Misra exists in a manuscript in Nepal bearing a date equal to A.D. 1511, and the book itself must have been composed forty or fifty years atleast earlier. (Kane, I, p. 405).

In the Baroda Oriental Institute there exists a treatise on dāna named Aghabādava or Dānasāra (MS. No. 7129 C) which claims to be the work of Visvesvara Bhatta, the real author of Madnapārijāta, compiled under the patronage of Madanapāla, whose date is placed by Mr. Kane (I, p. 389) between 1360 and 1390 A.D. The colophon is in places almost identical with verses in Madanapārijāta, and about the authenticity of its being a composition of Visvesvara Bhatta there can be no doubt. The reputation of its author will justify a closer examination of this hitherto unrecognised work of Visvesvara Bhatta.¹

¹ My attention was drawn to this work four years ago by Dr. V. Raghavan of the Catalogus Catalagorum department of the University of Madras. The colophon of Aghabāḍava which he has supplied me leaves no doubt of the identity of the author of this treatise on Dāna and the famous author of the Subodhinā and the Madana-pārijāta. Mr. Kane who had apparently not seen the manuscript, naturally records the authorship of the Aghabāḍava and the Subodhinā as of two different persons (op. cit. p. 742).

The great digest Madanaratna-bradība has a section devoted to Dāna, named Dānavivekod-dvota which should have been composed, according to Mr. Kane (ob. cit. p. 393) between 1425-1450 A.D. An examination of its contents shows that. like other digests on dana, it has fully exploited the Dana-Kalbataru, adding to it additional citations from Puranas etc.. which Laksmidhara had discarded. It mentions the Kalbataru by name two or three times, but its obligations to the earlier work are clear even without a formal citation. It runs in a transcript made from a MS. in the Anandas rama at Poona, to 1500 quarto pages.1 Among previous works mentioned by name are the works of Bhūpāla, the Kalbataru, the Ratnākara, the Dāna-sāgara (to which many of its prayogas may be traced), the Dana-viveka (which is also cited by Hemādri) and the opinion of Cintāmaņikāra. The last name is intriguing. Vācaspati Misra's works have names ending with "cintāmaṇi." If it is Vācaspati who is alluded to under this designation, the citation will run against the dates of Madanasimha (A.D. 1425-1450) and of Vācaspati (c. 1450 A.D.) now accepted. The only work of this great Maithila on Dāna, which is known is the Mahādāna-nirṇaya, and why its author should be called "Cintamanikara" will still remain to be explained. We know of no other writer prior to Madanasimha to whom this designation would apply.

The Madanaratna-pradīpa on Dāna illustrates the way in which a digest grows like an ice-ball. It contains nothing new on the theory of Dāna, which might add to what we find in the Kalpataru. Its prayogas are not better or fuller or clearer than those of Dānasāgara. But, on such matters as the erection of kundas or pavilions etc., it dilates and quotes extensively from works on S'ilpasāstra, like Vāstusāstra, Visvambhara-Vāstusāstra (p. 178), Mayadīpika (p. 264), (p. 185), Visvakarmīya (p. 220) and Varāhasamhita i.e., the Brhatsamhitā of Varāhamihira (p. 173). It quotes works on astrology for proper moments for gifts, like the Jyotis-sāstra (p. 108), Jyotir-Parāsara, (p. 111), and Siddhānta-sekhara (p. 189), Brahma-yāmala (p. 231), Utpāla-parimala (p. 241), and Siddhānta-samhitā (p. 263). Works on S'aiva and Vaispava Āgama like S'ivadharmottara (p. 114), Mūlāgama (p. 190), S'āradātilaka (p. 198), Kāmikāgama

¹ Now in the Adyar Library, Madras.

(p. 199), Prathamāgama (p. 212), Pingalāgama (p. 213), Kālottara (p. 212), Svāyambhuvāgama (p. 217), Lalitā-vijaya (p. 645) and Pāñcarātra (p. 753) are freely cited. The way in which these works are brought in shows the growing artificiality of the treatment of Dāna, the magical rites with which the old simple donative offerings were gradually smothered, and the atmosphere of mystery with which the giving of gifts began to be shrouded. By the end of the fifteenth century A.D. this transformation was complete.

The contribution of the sixteenth and early seventeenth centuries to Dāna lore consists in the systematisation of the doctrine and ritual, the application of Mīmāmsa rules, of which the new writers, like Laksmidhara and the old bhāsyakāras were masters, and attempts to separate the more ornate $d\bar{a}nas$ from the less. The emulation to excel older writers in comprehensiveness also is in evidence in writers like Mitra Misra, the author of the biggest extant digest, the Vīramitrodaya. There is a tendency to hark back to older authorities like the Kalbataru and the Pārijāta, in preference to the intervening writers. Smaller compendia (like Divākara's Dānacandrikā, c. 1675 A.D., are popular.1 When ambitious princes wish to commemorate their achievements by splendid coronations and cermonial gifts, conforming to the rules laid down for Mahādānas. special heirophants like the celebrated Gaga Bhatta or Vis/ves/vara Bhatta are engaged, as he was for the coronation and allied ceremonies of S'ivāji (A. D. 1676). Greater importance is attached than before to gifts at sacred tirthas, and on special occasions. Pūrta gains precedence over ista, and gifts to individuals become not more important than dedications for public purposes, which suit better the changing spirit of the times. Scholars no more concern themselves with elaborating the rules for gifts which were becoming obsolete. The special treatises on

¹ The Dānacandrikā contains details of an astonishingly large number of gifts. Its author Divākara was the dauhitra of Rāmakṛṣṇa Bhaṭṭa, father of Kama-lākara Bhaṭṭa. Mr. Kane fixes his literary activity between 1620 and 1670 A.D. Among writers or works cited by him are the Kalpataru (p. 39), Vijfiānes'vara (p. 97), Smṛṭyarthasāra of Sridhara (p. 101), Hemādri (pp. 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 11, 14, 18, 23, 39, 46, 47, 50, 54, 55, 69, 82, 83, 84 and 97), Takkur (Vidyāpati, Madnaratna, pp. 7, 8, 10, 11, 14, 36, 50), Mahārṇava (p. 96), Karmavipākasāra (p. 67), Mayūka (p. 14, 29), Prayogaratna (p. 36), Dānaviveka (p. 31) and Ṣaṭ-triṇṣsan. mata (p. 97). Neither Caṇḍes'vara's work on Dāna, nor Mitramis'ra's is referred to.

Dāna of the early seventeenth century, which reflected the love of comprehension and vast erudition of the last of the distinguished nibandha-kāras like Mitra Misra, Bhatta Nīlakantha and his cousin Kamalākara, become works of reference permanently occupying the upper shelves of libraries. The newer writers even on Dāna, like Govindānanda concern themselves only with the dānas which have uses in the life of the average man. The legal aspects of gifts are more studied than their ritualistic and mystic aspects. Dāna comes to occupy a minor place in the popular manuals of daily duties (āhnika). Its study partakes more the character of an antiquarian exercise than the cultivation of a subject of vivid and widespread interest. Its academic use is in its furnishing the background for the donative inscriptions, which virtually monopolise the extant epigraphic material.

Analysis of Dana-Dharma

We may now proceed to state briefly the relevant teachings of *Dāna-dharma* as set forth in Lakṣmidhara's primary work, and as developed by his major successors.

THE PRAISE OF DANA

Lakṣmīdhara, after indicating the scope and subject-matter of his book in the viṣaya-nirdesaḥ or pratijnā (pp. 1-2) proceeds to discuss the nature of Dāna. Writers who followed him have usually begun with an eulogy of gifts, in which they show its importance (e.g. Dānaprakāsa, fol. 8-16). Caṇḍesvara (p. 3) simply cites Manu's injunctions (I, 86, and IV, 227) to practise Dāna as the chief virtue of Kaliyuga, in suitable charitable works (pūrta) and sacrifices (Ista).

¹ Nilakantha's Dānamayūkha has been printed. He departs from the practice of older writers in separating utsarga (the old pūrta) and pratistha, which partially covered the ground of pūrta, from Dāna, and devotes special sections to each of the three. The Dāna-kamalākara of Kāmalākara is on the same model, is even larger and is unprinted. I have used a transcript made, under my supervision for the Adyar Library. The Dāna-prakāsa of Mitra Mis'ra, the last of a line of illustrious treatises, is also unprinted, and I have used a transcript made by me for the Adyar Library.

² The South Indian smārtas like Hārita Venkatācārya, the author of Smṛtiratnākara and Vaidyanātha Dikṣita, the author of Smṛtimuktāphala, do not concern themselves much with Dāna, except so far as it comes within āhnika, srāddha, prāyasccitta, and āsauca. Kings had Hemādri,

The duty is enjoined briefly on p. 10. Few of the later writers who cite Vedic praises of gifts refer to the famous danastutis. possibly from regarding them as related to daksinā rather than dāna. The Vīramitrodaya cites (following the Madana-bradība) a long passage from the Mahābhārata (fol. 13-14) on famous royal donors. The important duty of gifts is shown by imprecations against those who say: "Do not give" when one is about to make a gift, or perform a sacrifice (p. 24). As there is no special merit in merely discharging an ordinary duty, taking credit for a gift is sinful. Accordingly, following Manu (IV, 237). the advertisement of a gift is condemned as likely to weaken its beneficial effects (p. 24). On the same ground, gifts have to be given without solicitation (p. 4). Reciprocal gifts are not gifts; they are sinful (p. 4). The destiny of wealth is to be acquired righteously and developed and distributed in gifts to deserving persons (p. 4).

NATURE OF DĀNA (DĪNASVARŪPAM)

A real gift (dharma-dana) is made without expectation of a return, it is given to one who is indicated as a proper recipient by the sastras (udite patre), and it is given freely and with devotion (p. 5). Donations made out of fear, cupidity, love, shame, and pleasurable impulse, are miscalled Dāna (p. 6). The six elements of a gift are the donor, the donee. a devout frame of mind in both, the object to be given, time and place. The old idea that a gift entails a reduction of the merit (bunya) of the recipient, and must be balanced by (1) the possession of adequate acquired spirituality and merit and (2) by penance, is behind the rules defining the high qualities which the perfect donee and donor should have. One who suffers from diseases due to bad karma in previous births (pāpa-rogī) is not a person from whom one can safely take a gift; nor one who follows a bad life or calling; nor one who is afflicted with misfortune (p. 6). A gift wrongly made might not only fail to attain its invisible good effect (adrsta-phala) but have either no effect or lead to an evil recoil on the donor (p. 7). Gifts are of four classes: of permanent good effect, of daily benefit, of affection, of expediency (p. 8). Gifts may be made with or without the sacred fire. Certain articles constitute the best, some of the middling and others bad gifts. To donate what has been unlawfully acquired is bound to result only in evil (p. 9). What is given or promised can not be taken back (p. 11). Give respectfully, and receive a gift with honor (p. 12). The decadence of our age is shown by donees coming voluntarily for gifts (p. 13). A devout spirit corrects errors in gift-ritual (p. 14). All gifts must be made by pouring water (p. 14). To give is the test of the good householder (p. 15). Give secretly (p. 15); it is the best way.

DEFINITION OF GIFT

Laksmīdhara omits a definition of Dāna, contenting himself with a general indication. As it enters into litigation as well as dharma, later writers have explored its scope. The Mīmāmsa definition of a gift is that it begins with the relinquishment of ownership by the giver and ends with the acquisition of ownership by the recipient. Under this definition, acceptance, pratigraha, is necessary for completing a gift. A mere offer to give might fail to find a response in a willingness to accept. Thus, in a formal gift, the offer is made to a person, as in the gift of a kanyā, the offer is permitted by the donee saying, "Give" (dadasva), the gift is then made in the form prescribed, and completed by the pouring of water. The invisible effect (apūrva, adrsta) is started by the offer, but the obligation lies on the donor to complete the gift, if he should get the beneficial invisible effect. In the case of a gift dedicated to an absent person, who is the mentally elected donee, if the donor pours water on water, his ownership is terminated, and he can not recall the gift; but, till it is taken over by the intended donee, the latter does not acquire the disability (spiritual) of receiving a gift (na doṣabhāk). To get the full effect, the donor must protect the gift till it is taken over by the donee.1 On this principle, dāna is distinguished from yāga and homa, as in the latter there is no acceptance of the offering or libation by the deity intended as recipient. In this view, a pratistha or dedication or a parta

¹ He should do so, as the sacrificer has to see that the offering meant for the fire is not released till it falls into the fire:

अग्न्युद्देशत्यक्त पुरोडाशादाविव ।

or a gift for a public purpose of a tank, garden etc. will not rightly come under dana. And as a gift has to be made, with proper forms, and with a daksinā (guerdon), free teaching can be called vidyā-dāna only by analogy (guna-dāna), as the teacher does not give a fee to the pupil before imparting instruction to him free. Nor will the gift of a son in adoption, and gifts of affection (kāma-dāna) be real dāna. Nīlakantha, who begins with this discussion, would not dismiss the gifts, excepting the dharma-dana, as not in the category, by applying the fiction (as in the fiction of purchasing soma for a sacrifice, when it is really provided by the sacrificer to the person supposed to sell it to the sacrificer) of conformity. But, he excludes from his treatment of dana dedications for public purposes. Laksmidhara, though a Mimamsaka, discards the question definition, contents himself with an indication of the rough constituents of dana, following Devala. and treats as dana whatever conforms to the prescribed requirements as regards the qualities of giver and recipient, the objects of the gifts, and due conformity to prescribed procedure. Utsaraga (dedication) comes within the scope of his treatment of dana. and his position approximates dana to homa and yaga, and brings it into line with ancient usage.1 This is in conformity with what Govindananda states as the feature commonly associated with dana, viz. relinquishment which aims at the creation of ownership in the person contemplated (Uddes vagatas vāmit vaianakastyāgo dānam)2. But as mere relinquishment leading to the generation of ownership in another of the object relinquished may bring a sale within the definition, qualifying words have to be used to restrict the use of dana to correct cases of gifts, as laid down in the s'astras. Accordingly Govindananda modifies the old definition by additional clauses thus: "Dana is the relinquishment of ownership in an object, in ways laid down by the s'āstras, following the giving and acceptance of the object in the manner laid down by the sastras." 3 Under this definition

वेदबोधितत्यागस्य यागो दानं होमो वा इति त्रितयान्यतरिनयमात् सर्वसत्त्वसम्प्रदानक-कृपवाप्याद्युत्सर्गस्य ।

¹ Dāna-Kriyā-Kaumudī, p. 124:

² Ibid., p. 3.

³ Ibid., p. 2. शास्त्रोक्तसंप्रदानस्वीकारसंपादकः शास्त्रोक्तप्रकारो द्रव्यत्यागो दानमिति वैधदानलक्षणमायतम् ॥

failure to conform to the procedure laid down will invalidate the claim of a transfer to be deemed a gift (dana). Thus, according to the Danaratnakara, a dana can not be made after the donor has taken his food.1 If this condition is not complied with, a dāna will be no dāna, as it will not conform to ways laid down by the sastras. The mental attitude is important to determine whether a transfer is a dana or not. Devala, cited by Laksmidhara, insists on the donor not expecting a return (anaveksya bravojanam) for the gift as essential. Thus, wedding and birthday presents which are nowadays given, in the confidence that similar presents will be received from the recipients by the donor later on in his turn, will violate this condition of dana, which of course bars a sale, open or disguised, from inclusion in the category. A spiritual return (adrsta pravojanam) is not, however, barred as an expectation which would invalidate the gift: for, what is to be avoided is the expectation of some advantage or benefit from the person who receives the gift, and not what arises from the act of donation in accordance with the s'astras.

PRATIGRAHA

It has been pointed out that while $y\bar{a}ga$, homa and dāna have, as pointed out by S'abara-svāmin (IV, 2, 28), a common element in 'offering', involving relinquishment of ownership, only in $d\bar{a}na$ is the thing actually taken away by the recipient. In $y\bar{a}ga$ and homa this is wanting in a literal sense, though it is presumed that what is offered to a deity or the fire is accepted and taken over, when the ceremony is properly done, as in the mere verbal surrendership of ownership to the deity in $y\bar{a}ga$. following prescribed rites, and the thing offered in a homa is thrown into a prescribed receptacle, such as water or the fire. The formal taking over is pratigraha, which, in the case of a human donee is not to be automatically presumed. The pratigraha, or taking over, entails both a mental attitude as well as

¹ p. 7. अदृष्टमश्रुते दानं भुक्त्वा दानं न दृश्यते । पुनरागमनं नास्ति तस्य दानमनर्थकम् ॥

भोजनानन्तरं दानं क्रचित्र दश्यते । पुनरतिफळद्वारागमनं पुन नस्ति । अत एव तदनर्थकं फळशून्यत्वादित्सर्थः ॥

² S'abara-bhāsya, Trn. G. Jha, II, 1934, p. 785.

physical acts. The former consists, as pointed out by Medhātithi (Manu, IV, 5), in the donee's faith that by his accepting the thing given the donor will obtain some spiritual merit (punya) or invisible benefit (adrstam). The latter comprise the recitation by the donee of certain prescribed mantras (such as devasya tvā, and the taking over of the object given away in the manner prescribed; e.g. a cow by the tail, an elephant by the trunk, a horse by its mane, a dāsī by touching her head etc. Want of formal pratigraha, in any way, makes a gift incomplete, viewed as dāna. Almsgiving, casual presents to relations, tips to servants, will not be dāna.¹ General poor feeding will not be dāna, though usually alluded to by analogy as annadāna.

A verse of the Agnipurāna is quoted by Govindānanda for instance, which extols the limitless reach of a dāna by describing how, after mentally deciding upon a recipient of a gift, the giver can complete the gift, by pouring water (as a mark of renunciation of ownership) on the ground; but it is explained away by pointing out that if by any chance the intended donee does not get possession of the thing, the dāna has not fructified, by being left incomplete. The verse is cited in a slightly different form by Nīlakantha, so as to convey the same sense of incompleteness, only so far as the donee is concerned: "If a donor, after determining mentally the person to whom the gift is made, pours water on water, then he obtains the fruit of the action, while the (intended) donee does not acquire the sin of acceptance."

A third condition of a correct pratigraha is that in the formula with which the donation is made the name of the particular deity to whom the object donated is sacred must be mentioned. The recital of the deity's name corresponds to the indication of the name of the rsi and chandas in the formula preceding the repetition of a Vedic mantra. When, specific results, besides the unseen benefit (adrsta-phala), are indicated in sastras for any gifts validly made, the specification of such

¹ नैव प्रहणमात्रं प्रतिप्रहः । अदृष्टबुद्ध्या दीयमानं मन्त्रपूर्वं गृह्णतः 'प्रतिप्रहो' भवति । न च भैक्षे 'देवस्य त्वादि' मन्त्रोच्चारणमस्ति । न च प्रत्यादिना दानप्रहणे ॥ (ed. Jha, I, p. 329)

² This is repeated and explained away in a lengthy note by *Viramitrodaya* also, I, fol. 35-38. See also *Dānakriyākaumudi*, p. 3.

³ Dānamayūkha, p. 2.

aims is an ingredient of the formula of donation. Other details of the actual ceremony of $d\bar{a}na$ are laid down and are to be regarded as essential to validity of a gift; e.g., the presentation of a $dak sin\bar{a}$ to the donee, seating the donee so as to make him face west, the donor facing east, except for $kany\bar{a}d\bar{a}na$, for which the donee is seated facing east. The dravyadevatas are named, following a purāṇa (e.g., Visnudharmottara) in the later works on $d\bar{a}na$ like $D\bar{a}namay\bar{u}kha$ (pp. 11, 13). $D\bar{a}nakriy\bar{a}-kaumud\bar{i}$ (pp. 5-7).

Dana is a religious act. It has to be done with scrupulous regard to the procedure prescribed, not only for all danas, but the procedure indicated for individual danas. The donor is assisted by a burohita, learned in the procedure, and will not therefore ordinarily go wrong. The recipient has an obligation not less onerous, and in fact more onerous. Fault in procedure will, from the standpoint of the giver only make him lose the expected benefit. But a defect in procedure will be serious to the donee (pratigrahi), since every dana carries with it a load of demerit, which will be intensified by errors in procedure, such as the omission of the correct mantras, or use of wrong mantras, or omission of some formulæ. Such results may be calamitous to the donee.2 This is why Manusmrti (IV, 187) contains this warning: "Without a correct knowledge of the rules prescribed by the sacred law for the acceptance of gifts, a wise man should not accept anything, even if he is pining (at the time) with hunger." 3 The recipient of a gift must firstly possess the learning and spirituality, when will enable him to get over the bad effects of the acceptance of a dana, and secondly, he must perform the penances (prāyscitta) enjoined for the acceptance of gifts generally and specifically. This why, according to Manu (IV, 191) "an ignorant person should be afraid of accepting any presents; for by reason of (even) a very small (gift, which he accepts), he, as a fool, sinks into hell, as a cow sinks into a morass." 4 Manu indicates the evils which will follow acceptance of particular gifts, without either the capacity to merit them and

¹ See also Viramitrodaya, fol. 154-155.
² He may become a Brahmarakşas.

³ न द्रव्याणामविज्ञाय विधि धर्म्यं प्रतिष्रहे । प्राज्ञः प्रतिष्रहं कुर्योदवसीदच्चपि श्रुधा ॥

⁴ तस्मादिवद्वान् विभियाद्यस्मात्तस्मात्त्रतिप्रहात् । स्वल्पकेनाप्यविद्वान् हि पङ्के गौरिव सीदिति ॥

get over their bad influences, or through errors in procedure, thus: "Gold and food destroy his longevity, land and a cow his body, a horse his eye, a garment his skin, clarified butter his energy, seasamum seed his offspring." IV, 189). The risk is so great that Yājñavalkya utters this warning (I, 213) : "He who though fully competent to accept (pratigraha-samarthopi) does not accept a dana attains the several worlds which are attained by those who are charitable and attain by their gifts." Reluctance to accept (pratigrahe samkucitahasta) is one of the qualities of the person who is a fit donee, according to Vasiṣṭha (VI, 25, cited on p. 27, infra.) Sītā describes Rāma as a donor and as one who will not receive gifts."

LAKSMĪDHARA ON DĀNA PROCEDURE

The importance of the ritual in $d\bar{a}na$ is responsible for the careful description of prayoga in post-Kalpataru works on gifts. Laksmidhara gives the special ritual for some of the greater gifts, along with the names of the mantras to be recited at the time, but the general rules are assumed as within the knowledge of his readers, or atleast the purchits, who will guide them, when they put the teachings of his work into effect. Some of the later works have chapters on paribhāṣā (definitions), corresponding to a general clauses section in relation to gifts (e.g. Madanaratna, p. 136 ff.) and (Viramitrodaya, p. 130 ff.) in which such matters as the measurement of objects to be donated etc. are treated of. The general attitude of Laksmīdhara is that his work is addressed to kings and laymen, who will requisition the services of men learned in the details of ritual when necessary, and to Vaidīkas to whom detailed instruction will be unnecessary. In many cases, he merely mentions the short name of the riks to be used. (e.g. Pāvamānam, p. 283, Rātrisūktam, p. 283 etc.). In Appendix C, an attempt is made to identify the Vedic mantras to which Laksmīdhara has referred in this way. (pp. 354-358).

```
<sup>1</sup> हिरण्यमायुर्त्तं च भूगौँश्वाप्योषतस्तत्तम् ।
अश्वश्वश्वस्तवचं वासो षृतं तेजस्तिला प्रजाः ॥
<sup>2</sup> प्रतिमहसमर्थोऽपि नाऽऽदत्ते यः प्रतिमहम् ।
ये लोका दानक्षीलानां स तानाप्रोति पुष्कलान् ॥
```

³ दद्यान्नप्रतिगृहीयात् रामस्सत्यपराक्रमः (Ramayana, V, 33, 25).

DAKŞINĀ

One of the conditions of a valid dana is the presentation of a daksinā to the recipient, over and above the article given away. This is in accordance with the old Vedic ritual. Its omission will invalidate a dana and make it productive of neither good nor evil. A yajna without daksinā and devotion (sraddhā) is of the worst kind (tāmasam) according to the Bhagavadgitā (XVII. 11-13). The daksinā is specified for various gifts. It must be in gold, except when gold itself is the gift, when the daksinā must be in silver. (Dānakrivākaumudī, p. 11; Madnabradība. p. 154). In many cases the exact daksinā is specified. Where such specific indication is wanting, the daksinā should bear a proportion to the value of the object given. According to the Danacandrikā. (p. 3) quoting Vyāsa, this should be one-tenth of the value of the object presented, where no proportion is specified for a dana, but it is recommended that it should one-third of the value of the thing given away. In the gift of idols (pratimādāna) Divākara mentions a third or a fourth of the value of the thing presented as a suitable daksinā (ib. p. 68). Ten per cent of the value is the proportion indicated in Madnapradība (p. 156) on the authority of the Skanda-burāna, for gifts for which there is no fixed daksinā. To give a daksinā lower in value than that proper for the gift or sacrifice will be to run serious risks. According to Manu (XI, 40) " "the organs (of sense and action), honour, (bliss in) heaven, longevity, fame, offspring, and cattle are destroyed by a yajña at which too small daksinas are offered." Accordingly, Manu advises persons of small means to control their desire to perform meritorius acts, which entail the payment

अफलाकांक्षिभियंशो विधिद्दष्टो य इञ्यते । यष्टव्यमेवेति पुनः समाधाय स सात्त्विकः ॥ अभिसंधाय तु फलं दम्भार्थमिपि चैव यः । इज्यते भरतश्रेष्ठ तं यशं विद्धि राक्षसम् ॥ विधिहीनमसृष्टाशं मन्त्रहीनमदक्षिणम् । श्रद्धाविरहितं यशं तामसं परिचक्षते ॥

² इन्द्रियाणि यशः स्वर्गमायुः कीतिं प्रजाः परात् । इन्स्यल्पदक्षिणो यज्ञः तस्मानाऽल्पधनो यजेत् ॥

of dakṣiṇā. (XI, 39) Accordingly estimating the value of a gift, and in cases in which a gift is measurable by weight, cubic content or area to measure them properly, is a duty cast on the donor in order that there might be no error in dimension or valuation. Hence, later digests like Madanaratna (p. 154 ff) and Vīramitrodaya (p. 130 ff.) have sections called "paribhāṣā" (conventions) dealing with measurements of land (bhūmānam), of things (dravyamānam) etc. The Kalpataru omits such indications of the amount to be given and has no paribhāṣā section in its Dānakāṇḍa, consistently with its design of all such things to priests learned in Prayoga.

OTHER DETAILS OF DINA RITUAL

For each specific dāna there are certain specific mantras to be recited by the donor and the donee respectively, and certain formulæ to be uttered in making the gift and in accepting it. The later digests detail these. The mantras recited by the donor generally relate to the spiritual quality of the article given away, or are addressed to it as apostrophised. The mantras to be recited by the donee are usually the Sāvitram (beginning with the words "Devasya tvā savituh prasave' svinorbāhubhyām pūsno hastābhyām, pratigrhṇāmi," (Taittirīya Samhita, II, 6, 8, 6, etc.) and the Kāmastuti (beginning with the words: "Ka idam kasma adāt," TB., 2, 2, 5, 5 etc., after which he should repeat the name of the object received and its tutelary deity. (Dāna-kriyā-kaumudī, p. 15).

The donor and the donee are to sit facing each other, the donor facing east, except in $kany\bar{a}d\bar{a}na$ (gift of a virgin) when the donee sits facing east, and they are to sit on kusa grass. They must both have bathed, performed $sandhy\bar{a}$, and $\bar{a}camana$ (sipping water thrice with mantras). Neither should wear wet clothes ($V\bar{i}ramitrodaya$, p. 150, citing $\bar{A}pastamba$); and both should wear pavitra on their right ring fingers, and wear $uttar\bar{i}ya$ (the second cloth). The hands should be held between the knees $(antarj\bar{a}nukarah)$, and the gift should be grasped by the

ग पुण्यान्यानि कुर्वीत श्रद्धधानो जितेन्द्रियः । नत्वल्पदक्षिणैर्यज्ञै येजेतेह कथंचन ॥ right hand. The daksinā must be placed in the centre of the right palm of the donee. Water should be poured through kusa (kusodakam) on the recipient's palm. The formula of giving should mention the name of the person to whom the gift is made, his father's name, his grandfather's name and gotra, the object given, and purpose of the gift, and the words of donation, viz. tubhyam aham sampradate must be followed (except, in the case of kanyādana) by the words na mama. A gift should not be made or received wearing yellow or coloured clothes, according to a verse of Bodhāyana quoted by Mitra Misra (ob. cit. p. 150). Ordinarily a dana must not be made at night, such gifts as utkrānti-dāna and gifts during eclipses being obvious exceptions. Other exceptions to the rule are marriages (in areas in which they are celebrated at night), the birth of a child, and the occurrence of kataka and makara-samkramana. During the asauca (impurity) of either party a dana is not permissible but in many cases a bath taken immediately before the ceremony purifies immediately (sadyas-saucam). Those occupied in sacrifices, and vratas as well as kings are to be regarded as free of impurity, arising from birth or death. (Dānakriyākaumudī, p. 25).1

CLASSIFICATIONS OF GIFTS

There are many formal classifications of gifts according to form, purpose, parties, time, place, circumstance, object given away, ritual followed, and ethical nature. The divisions are useful in bringing out the elements of true and simulative or false gifts. Lakṣmīdhara gives some of the classifications for the purpose of bringing out the relevant features of a true dāna (pp. 5-11). The causative factors of gifts (adhiṣṭhānāni) of a dāna are six, according to Devala (p. 5), viz., dharma, artha, kāma, vrīdā (shame), harṣa (joy) and bhaya (fear), and each may

ग्रां च स्तकं नास्ति व्रतिनां न च सित्रणाम् । दीक्षितानाञ्च सर्वेषां यस्य चेच्छन्ति ब्राह्मणाः ॥ ऋत्विजां दीक्षितानां च यश्चियं कमेकुर्वताम् । सित्र-व्रति-ब्रह्मचारि-दातृब्रह्मविदां तथा ॥ दाने विबाहे यश्चे च सङ्प्रामे देशविष्ठवे । आपद्यपि हि कष्टायां सद्यः शौचं विधीयते ॥

inspire a gift. Of these the first alone is a true dana. An old Vaidīka classification is fourfold: dhruvam, ājasrikam, kāmyam and naimittikam (p. 7). Manu (IV, 226) divides gifts into two classes. viz., aistika, what is given in a vajña, and pūrtika, what is given outside the sacrificial enclosure (vedī), p. 10. The famous classification of danas into sattvika (morally good), rājasa (inspired by feeling) and tāmasa (black), which is made by the Bhagavadgītā (XVII, 20-22) is reproduced (p. 11) for the purpose of showing that the true gift should not be tainted by self-interest or association with wrong persons, places or moments. The essential features of a real dana, its irrevocability (pp. 11-12) its reverential release, (pp. 12-13), its unsolicited fulfilment, its backing of intense devotion (sraddhā), which is even more important to its efficacy than mantra and homa (p. 14), its commencement and end in benedictory mantras (svasttivācya, p. 15) are all implicit in the classifications and are explained by Laksmidhara by suitable citations.

FIT OBJECTS OF DANA

Laksmīdhara's discussion of what is fit to be donated and what is not does not deal with particular things so much as classes of things. According to the old belief, which is reflected in the Vedas, many things which are included in major and minor gifts taint the recipient more or less seriously and are therefore either discouraged as gifts or condemned. There is apparent contradiction even in the most ancient literature on the suitability and the unsuitability of the same object for a gift or daksinā. Thus in the Rgveda (X, 107) the gift of horses is lauded; while in the Taittirīva Samhita (II, 2, 6, 3) it is included in the general condemnation of accepting animals with two rows of teeth. On the other hand the Gautama-Dharmasūtra (XIX, 16) says: "Gold, a cow, a dress, a horse, land, tila, clarified butter and cooked food are gifts which destroy sin.' The Viramitrodaya cites an unidentified passage from the Veda (srutih) to the effect that an elephant should not be accepted as a gift. (Na hastinam pratigrhnīyāt . . . iti srutih, p. 99), though

^{1&}quot; A measure of himself he obtains who accepts an animal with teeth in both jaws, whether horse or man; he who has accepted an animal with teeth in both jaws should offer on twelve potsherds to Vais'vanara" (Keith's trn. p. 151).

it devotes a great deal of space to the laudation of gifts of elephants, like other books on Dana. In fact, there is hardly any object which is commended as bringing spiritual merit and advantage even in this life to the donor. which is not, at the same time, held out as sinful of acceptance. Divākara (Danacandrikā, p. 96) cities a sloka 1 which condemns the acceptance of gifts of sesamum seed, cows. elephants, horses, buffaloes, skins, idols, a cow at the point of giving birth to a calf (ubhayamukhī), these are the seven gifts of terrible portent in acceptance. The last of these is praised as one of the most efficacious gifts in all works on Dana, and yet. the Dānaratnākara (p. 45) cites a sloka from the Āditvaburāna which states that the fool (mūdho) who accepts a ubhavtomukhī is bound by a thousand fetters of Varuna (Varuna-bāsa) each of which will take a century to loosen. Candesvara himself devotes a section to the praise of this gift (pp. 303-308) which cites the Matsvaburāna to show that the donor of this cow will live in heaven as for as many yugas as there hairs on the body of the cow (p. 305). The whole of this section is 'borrowed' by Candesvara from the Dānakalpataru, infra, pp. 165-176. On p. 45 of Dānaratnākara, Candesvara quotes the Agni and Brahma puranas to show that grave post-mortuary calamities befall one who accepts the following as gifts: elephants, horses, chariots, the beds and seats of dead men, the skin of the black antelope (krsnājina), a cow at the point of delivery, etc. Such persons are asked to undergo the sacramental rites of birth, naming etc., anew.3

- ¹ तिल्ठधेतुर्गजोबाजीमाहिषाजिनमूर्तयः । सुरिमस्सूयमाना च घोराः सप्तप्रतिष्रहाः ॥ इति निषेधात् ।
- ² किं करिष्यत्यसौ मूढो गृहजुभयतोमुखीम् । सहस्रं वारुणपाशात्ख्रुरधारासिसम्मताः ॥ तस्य वर्षशतेपूर्णे पाशः एकः प्रमुच्यते । एतामवस्थामाप्नोति गृहजुभयतोमुखीम् ॥
- अाम्नेयपुराणे— इस्त्यश्वरथयानानि मृतशय्यासनानि च ।
 कृष्णाजिनं च गृह्णाति अनापत्यु द्विजीत्तमाः ॥

Lakṣmīdhara omits both the mention and the explanation of such contradiction, though he must have been aware of them. The explanation is found in the sentence cited from the Viṣṇu-dharmottara-purāṇa in Dānaratnapradīpa (p. 99) that all acceptance of gifts destroys brāhmanic lustre. A gift has to be looked at from two standpoints. From the point of view of the giver, the rarer or more valuable the gift, the greater the advantage to him, if the gift is accepted; while, from the standpoint of the donee, it carries a correspondingly heavy load of sin, that only his acquired punya (spiritual merit), tapas (pious austerity) and virtue springing from conduct and learning can overcome, with the aid of appropriate penances. In the theory of Dāna the monopoly of pratigraha conferred on the Brāhmaṇa was a source of danger rather than an enviable privilege.

The underlying principles of $D\bar{a}na$ will explain the great importance attached in all discussions of Gifts to what may or may not be given away properly $(dey\bar{a}deya)$ and the qualities of the eligible donor and donee $(d\bar{a}trpratigrh\bar{t}tr-laksanam)$.

FIT CLASSES OF GIFTS

Lakṣmīdhara repeats the old teaching that one should not starve his family in a desire to be charitable. It is allowable to give away only what is left over after the needs of the donor and his family are provided for. He is a fool who starves his kith and kin and gives to strangers (p. 16). A man is not permitted to give away his all (sarvasvam), nor can he give away what is not his own. What is already promised away is not one's own, and so cannot form a new gift.

Can a wife or son be gifted away? Lakṣmīdhara cites Yājñavalkya (II, 175) who lays down that "without detriment

ततोऽभयमुखीं लोभात् सशैलां मेदिनीं द्विजः । यहन् पापपरो नित्यं कूटसाक्षी च कापटी ॥ मयकृद्धमो लोके स प्रेतो जायते नरः ।

श्रह्मपुराणे— गृहीतानां तु तस्यां तु पुनस्तंस्कारमहिति । प्रतिप्रहेण विप्राणां श्रद्धातेजो विनश्यति ॥ to one's property everything may be given away except wife and son." According to Dakṣa (p. 17) a wife and her separate property (dārās·ca taddhanam) can not form gifts. He cites (p. 18) the verses of Kātyāyana (ed. Kane, vv. 638-639) which gives the right to sell or gift away wives and sons only in times of adversity, and which forbids the transactions when they are unwilling. The Vyavahāramayūkha denies ownership in wife and son, while the Mitākṣarā (II, 174) asserts it but rejects the right to give them away.¹ Lakṣmīdhara's position seems to underline their unwillingness as a cause of the ineligibility of wives and sons for gifts (p. 18).

The question of giving away a son arises in Adoption. Lakṣmīdhara relies on Vasiṣṭha (XV, 1-5), who holds that the parents have the right to give away, sell or abandon their sons, but forbids the adoption (giving and receiving) of an only son, and the gift of a son (in adoption) except with the husband's permission.

Among things which can not be gifts are used articles (p. 18), the proceeds of the sale of the Veda (p. 19) and the wages of prostitution (p. 19). The gift of gold, silver and copper to ascetics, cooked food to householders, curds to vānaprasthas (anchorites) and work to beggars is forbidden (p. 20). Certain things should not be given for common use by several donees, e.g. cows, a house, a woman, and a bed (p. 21). A gift which results from a contract (prasna-pūrvam) is condemned (p. 23). Advertisement destroys the merit of a gift (p. 24). Wealth from a vicious person is unfit for a gift (asad-dravya-dānam asvargyam, p. 22).

Who can be Given a Dana

The determination of suitable receptacle (pātra) for a dāna is the heaviest responsibility laid on a donor, as a gift to an unsuitable person will not merely cancel the value of the gift but recoil on both giver and donee. The capacity of a gift to pull down a recipient makes the possession of adequate merit by a donee all the more important. The learned and virtuous Brāhmaṇa will have the capacity. The primacy (sarvasya

¹ Kane's ed. of Vyavahāramayūkha, 1926, p. 370.

prabhavah, in the words of Yājñavalkya, I, 198-200) of the Brāhmana is due to his creation by the Creator for the protection of the Veda, the satisfaction of gods and ancestors, and the conservation and protection of Dharma. By mere erudition, or austere life fitness to receive a gift can not arise in a Brāhmana unless these are combined with purity of life (p. 30). Devotion to Vedic study, pure birth, chastity, serenity, fear of sin, devotion to the Fire, addiction to religious vows, love of cows, repulsion to killing animals and unwillingness to accept gifts,—these are the qualities which make the ideal Brāhmana recipient (p. 27). He will be one who does not eat the food of the S'ūdra (S'ūdrānnam yasya na udare, p. 28). Poverty and hunger are additional attributes of the ideal donee (p. 29). The genuine Brāhmana is an embodiment of all virtues and sacred learning (p. 30). Even among Brāhmaṇas, who are eligible for gifts, there are degrees of merit and grades. A famous description of eight grades of Brāhmaņas, arranged in the ascending order of merit (pp. 30-31) is given by Laksmidhara, and is copied in later digests (e.g. Dānaratnākara, p. 51). The eight grades are mātra (the Brāhmana whose only qualification is his caste), Brāhmaņa (who, to merit the name, must have learning and character) s'rotriya (who has studied atleast one Veda with its adjuncts and is devoted to the six karmas and yogas), anticana (who besides being pure of heart and maintaining the six fires, has mastered the meaning of the Vedas), bhrūna (who has the additional merit of performing yajñas daily and subsisting by eating what remains of the offerings), rsikalþa (who is master of himself as well as worldly and Vedic wisdom besides) rsi (who, besides, lives a celibate and has acquired the power to bless or curse with effect), and muni (who has, in addition, gained control over his emotions and activities, and has become indifferent equally to gold and dross). Similarly, the digests beginning with the Kalpataru (p. 38) cite as authority

1 तपस्तप्त्वास्जद्ब्रह्मा ब्राह्मणान्वेदगुप्तये । तृश्यर्थे पितृदेवानां धर्मसंरक्षणाय व ॥ सर्वस्य प्रभवो विप्राः श्रुताध्ययनशाल्निः । तेभ्यः कियापराः श्रेष्ठास्तेभ्योऽप्यध्यात्मवित्तमाः ॥ न विद्यया केवल्या तपसा वापि पात्रता । यत्र वृत्तमिमे चोमे तिद्धि पात्रं प्रकीर्तितम ॥

Manu's enumeration of the nine kinds of snātakas, to whom both food and daksinā should be given everywhere, while for those who are not of the nine classes, though Brahmanas, the gift of cooked food outside the sacrificial enclosure (bahirvedi) is alone permissible (XI, 1-3). The nine types thus commended are the Brāhmana who desires help in order to make a sacramental marriage (sāntanika), he who needs support for performing a yāga (yakṣyamāṇa), he who is on his travels, (adhvaga), he who has given away his all (sārva-vedasa) as a gift in a yāga, he who solicits help on behalf of teacher, father or mother. and he who is afflicted with disease (upatāpināh). It will be noticed that Manu rests eligibility on the purpose or use to which a gift will be put, rather than on the personal attributes of the donee. It must be regarded as suggesting within the classes eligible, an order of preference based on the consideration of the past record in charity and future charitable purpose of the donee. The help to the diseased Brāhmana is to be construed from the parallel passages of Gautama, Baudhāyana and Āpastamba, which are cited, (pp. 38-39) as for the purchase of medicine (ausadhārtham). To beg is permissible only on such accounts, for failure to help the teacher etc., might entail their transgression of the law (niyamavilopah) according to Apastamba (II, X, 1-3). To solicit a gift in the interests of a preceptor (guru) is extended in a famous legend of Kālidāsa (Raghuvamsa, V, 1-25) to solicitation of wealth to pay a gurudakṣiṇā at the end of studentship. Āpastamba definitely prohibits begging for the sake of one's own sense-gratification. (Indrivaprītyartham tu bhiksanam animittam; na tadādriyeta).

Who Can not be Given a Dana

The sacramental nature of $D\bar{a}na$ restricts its recipients to the first varna. Among the persons so eligible, the merit of a gift rises in magnitude from unit to a thousand as it is given to a Brāhmaṇa who is an A- $br\bar{a}hmaṇa$, a $Br\bar{a}hmaṇa$ -bruva, a learned Brāhmaṇa and one who is master of the Vedas (p. 33). The six classes of Brāhmaṇas, who are A- $br\bar{a}hmaṇas$ are (p. 34), those who are respectively in the King's service, in trade, engaged in helping many persons to sacrifice ($bahu-v\bar{a}jaka$), village mendicancy,

and village and town service, as well as Brāhmanas who do not perform their daily rites. The Brāhmana-bruva is defined, (p. 47) as one who having undergone the sacramental rites yet is devoid of Vedic knowledge and attachment to religious vows (vrata-vihīna). Brāhmanas who follow tainting occupations, such as cow-keeping, trading, artisanship, domestic service and lending money for interest, are to be excluded from gifts (Manu, VIII, 102 ff., cited on, p. 35). Dancers and singers (though Brāhmaņas) are excluded by Vișņu-smṛti, XCIII, 14, (p. 40). To make gifts to Brāhmanas devoid of Vedic learning is described by Vasistha as pouring an offering on ashes (p. 42). The eligible Brāhmana, who gives away the gift he has received to persons of ill-fame or misuses the gift should not (again) be given a dāna (p. 43). Those who teach (the Vedas) to S'ūdras (vrsalādhyabakāh, p. 44) the sinful Brāhmaņa, who delights to injure living beings but conceals his wickedness like a cat (baidālakavratī) or the shortsighted one who is vicious and selfish like a crane (baka-vrttah) are also unfit to be donees, (p. 46) along with him who marries a vrisali, p. 48, (vrsalipatih). The last interdiction is not aimed at one who has married a S'ūdra wife (as such marriages are forbidden in Kaliyuga) but against the five kinds of vrsalis described in the anonymous quotation in Mitaksarā and the Vīramitrodaya-vyavahāraþrakāsa (ed. Jīvānandanda, p. 73.)

Donees Eligible without Question

There are certain classes of persons to whom preference is recommended on the principle of charity beginning at home, provided they are otherwise eligible: a neighbour (sannikṛṣṭa or āsannaḥ), relatives, and descendants (p. 42). To overlook them in favour of distant eligibles is sinful. The performance of samskāras to orphan boys of Brāhmaṇa varṇa is lauded as excelling all gifts (p. 37). To give to father, mother, brothers, sons, one's wife and daughters is meritorious. Lakṣmīdhara adds the explanation that what is commended is a gift peculiarly the

मिताक्षरायां स्मृतिः— चण्डाली बन्धकी वेश्या रजस्था या च कन्यका । ऊडा या च सगोत्रेण वृषस्यः पञ्चकीर्तिताः ॥

own of the persons who are donees (prātisvikam) like the gift of learning to sons or strīdhana to daughters (p. 40).

The purohita is commended as a fit recipient by Viṣṇu-smṛti (XCIII, 5). Lakṣmīdhara adds the comment that purohitas and others (ādayaḥ) become fit (pātrāṇi) even if they have no other qualfications (anyaguṇarahito api) by the mere fact of their being purohitas etc., (p. 39). How this rule was acted upon in a liberal way is evidenced by the inscriptions of the Gāhadvāla dynasty, most of which are concerned with grants recording gifts made to the royal purohita Jāgusarman and his son Paharājasarman.

The feeble (dina), the blind (andha) and the miserable (kṛpaṇa) are recommended for gifts by preference by Samvarta (p. 40). That the rule is restricted, as regards vaidha-dāṇa, i.e. gifts in accordance with rules, only to Brāhmaṇas having these qualities, may be inferred by the citation of the Mahābhārata (p. 48) rule that the blind, the lame, the deaf, the dumb, and those afflicted by disease are to be maintained by the king, but they are not to be given gifts involving pratigraha (formal acceptance).

GIFTS TO WOMEN

The prohibition of sacrifices by a woman, in her own right, (Manusmṛti, V, 155) involves, apart from her subordination or "perpetual tutelage," the disability to make dānas, which involve the recitation of mantras. Nāradasmṛti,² (p. 56 f.n.) definitely denies to women the right to make a gift. The presents made to a wife by father, mother, brethren at any time, and out of affection by the husband after marriage, and presents made by others at the wedding or gṛhapravesa, which are the six sources of strīdhana according to Manusmṛti (IX, 194) ³ do not come

¹ See the summary of the Kamauli plates etc., in the Catalogue of Archaeological exhibits in the Lucknow Museum, 1915, passim and Epigraphia Indica, XXVI, (1941), p. 69.

² नाथिकारो भनेत् स्त्रीणां दानविकयकर्मसु । यावत्सङ्गीवमाना स्थात्तावद्गोगस्य सा प्रभुः॥

अध्यग्न्यध्यावाहिनकं दत्तं च प्रीतिकर्मणि । भ्रातृमातृपितृप्राप्तं षड्विधं स्त्रीधनं स्मृतम् ॥

within the strict meaning of $d\bar{a}na$, and can not be held to establish a woman's right to pratigraha. The only authority, in works on $D\bar{a}na$, conceding the right to women (married) to receive a $d\bar{a}na$ is found in a verse of Visnudharmottara laying down that "a $d\bar{a}na$ to a woman should be given into the husband's palm, and in no other way." But as the procedure will not conform to sastra, the $d\bar{a}na$ should be regarded as gauna.

ELIGIBILITY OF A NON-BRÄHMANA TO RECEIVE A DÄNA

The question is raised in verses attributed to Brhaspati and Yama, cited in the Kalpataru, and in all subsequent digests. The verse of Yama says: "If the merit of a gift to a S'ūdra is equal to a unit (samagunam), then the merit of a dana to a Vaisya is threefold (that to the S'ūdra), of that to a Ksatriva six-fold and to a Brāhmaņa ten-fold." The estimate of Brhaspati is slightly different: "If the merit of a dana to a S'udra is one, it is twice that in a gift to a Vaisya, thrice in a gift to a Ksatriya, and sixfold in one to a Brāhmaņa; while in a gift to a S'rotriya it is a thousand-fold, twice that in a gift to a preceptor (ācārya), a hundred-thousand-fold in a gift to one who knows his soul, (ātmajñe) and infinite in the case of a dāna to one who tends the sacred fire (agnihotrin)." The implication of these verses is that a dana to a S'ūdra is of very low merit relatively to that to other castes, and that men of every caste may receive a dana. But, the test of a proper dana is its being made with proper religious rites, such as the recital by the recipient of the savitra and kāmastuti. This the S'ūdra atleast cannot do. Further, in the definition of the duties of the four varnas, while dana is common to all, pratigraha is only for the Brāhmaņa. Laksmīdhara adds no comment, as perhaps he deemed it unnecessary in regard to a position : well-known to all sisthas. It has made later writers,

¹ Cited in Madanaratna, Danapradipa, p. 80 : स्त्रीणां दानं प्रदातन्यं भर्तृहस्तेषु नान्यथा । प्रोक्तं सङ्ग्रहणं ह्येतत् गुप्तं भर्तुः प्रयच्छतः ॥ ² प्रथमवृहस्पति नाक्ये नर्णापेक्षया उत्कर्षः । द्वितीयनाक्ये नाह्मणापेक्षया ॥ एतच उत्कृष्टग्रद्रादिनिषयम् ॥

however, suggest interpretations of the verses as they seem to run counter to s'astra. Candesvara gives this explanation of the two verses of Brhaspati: "The first verse of Brhaspati gives the effect according to caste, and the second according to the grades of Brāhmaṇas" (p. 62). He explains the rule of Yama as "related only to the best among S'ūdras and others." Hemādri (Dānakhanda, D. 31) adds this comment on these and connected verses: "In these, certain a-brāhmaṇa, brāhmana-bruva and other unfit recipients even are treated as recipients, but it is only in relation to gifts, which are not accompanied by the recitation of mantras, which must be repeated in dānas like those of cows etc." The Dānapradība 2 adds this comment to the citations from Brhaspati (p. 53): "The ascription of the right to recieve (gifts) to S'ūdras and the like should be understood to relate only to the gifts of food and the pledge of safety and the like. So according to the Visnudharmottara: 'The gift of food must be made at all times and to every one by one who looks for Dharma, and in the gift of food the search for even an iota of eligibility to accept must not be made'; and the words of Gautama 'to others a cooked food;' and the words of Samvarta and others that 'by the fulfilment of the gift of a pledge of security (abhayapradāna) one attains all that he wishes for." The Danamayūkha (p. 5), explains away the verses of Brhaspati thus: "Thus, the ascription of eligibility to accept gifts (bātratā) to S'ūdras and others, is in regard to (only) food and clothing; for, in (gifts) of food and clothes, it is never the practice to enquire into the eligibility for the reception of a gift (of the persons to whom food and raiment are to be given); for, it is laid down in the Visnudharmottara that eligibility for food comes from hunger and for clothes from nakedness. Gifts to those who have no real eligibility for a gift must be

[े] एतेषु केषांचिद्राह्मणब्राह्मणबुवादीनामपात्राणामपि पात्रत्वनिरूपणं मन्त्रवड्रवादिदान-व्यतिरिक्तदानविषयम् ॥

³ अत्र शुद्रादीनां पात्रत्वनिरूपणमन्नाभयादिदाने बोद्धव्यम् ॥

अञ्चदाने न कर्तव्यं पात्रविक्षणमण्यपि ।
अञ्च सर्वत्र दातव्यं धर्मकामेन वै द्विज ॥"

इति विष्णुधर्मोत्तरवचनात् । "कृताचिमतरेभ्य" इति गौतमस्मरणात् , "कृतमभयप्रदानेन सर्वान्कामान् वामुपात्" इति सम्वर्तादिवचनात् ॥

made without mantras." The comment of Mitra Misra on the point in the manuscript is not clear (p. 58, Dānaprakāsa). Abhayādāna will apply to all classes of recipients. Govindānanda excludes it from Dāna proper on the ground that it involves only the removal of fear and no handing over. (Dānakriyākaumudi, p. 3).

Annadāna

Both the gift of food and the grant of asylum (abhaya, lit. freedom from fear) are treated by Laksmidhara as within the scope of Dana. He devotes separate sections to them. (inf. pp. 246-249 and pp. 252-254). While, following ancient authorities and the Dana principle of proper pratigraha, the gift of food to Brāhmanas is praised, (p. 247) annadāna is justified on the more general ground of its being a source of life, (annāttu prajananam nṛṇām). Even the gods desire food, says the Nandiburāna (devā hi annakāmksinah, p. 248). Accordingly, it is wise to offer food to gods generally and particularly to one's favourite deity (istadevatā). The heaven of Prajāpati is attained by one who gives food even to insects, birds, dogs and outcastes (candāļa). Candes vara developes the merit of annadāna further (pp. 404-416) and points out the punya following the gift of provisions like ghee, oil, honey, salt, cooking vessels and firewood for cooking, as corollaries (p. 416). Hemadri (p. 900) stresses the competence of all persons to get gifts of food (na tasya bātravidhih). He cites the Mahābhārata (p. 893) to show that the gift of food to the S'ūdra is even more meritorious than to the Brāhmana (which is an exaggerated way of declaring that the S'ūdra is equally entitled to food)—annadānam hi sūdre ca brāhmanebhyo visisyate—and to interdict any questioning of the hungry person as to his gotra, carana, learning, native region etc. He developes the merit of the gift of provisions etc., from that of annadāna and of āma (uncooked or raw) anna (food) (p. 902).

¹ यतु बृहस्पित्ना श्रद्धादीनामिप पात्रोक्तता सा अन्नाच्छादनपरा । अन्नाच्छादनेषु पात्रं नैव विचारयेत् । "अन्नस्य श्रुधितं पात्रं विवस्रो वसनस्य च " इति विष्णुधर्मोक्तेः । अपात्राबाऽमन्त्रकम् दानम् ॥

² अभयदानस्य तु भयनिवारणरूपत्वात् सुतरामेव तत्र दानशब्दो गौणमेव ॥

The gift of drink to the thirsty is naturally associated with the gift of food. Hemādri, like later writers, gives a section to the provision of wells, and watersheds in desert places and roads (pp. 95-906) and the gift of the pot filled with cool water (dharma-ghata), while Laksmidhara is content to refer to them miscellaneous gifts (prakīrņa-dānāni) e.g., water-giving, p. 257a and 261, and water-sheds (prapa), p. 263. The raison d'etre of the jala-dhenu-dana among the ten dhenu-danas must have been the gift of water to the thirsty, but it was smothered by the ceremonies which made the gift of the containing vessel more important than that of the lifegiving fluid it conveyed, (see inf. pp. 156-157). While in its transformed condition jaladhenu could only be given to a Brāhmaṇa, the gift of water and the provision of sources of water were open to every one, irrespective of pratigraha qualification.

ABHAYA-Dāna

To the same class of gifts which are unrestricted as regard recipients belongs Abhaya-dāna, the gift of security, to which Laksmīdhara devotes a special section. One must live free from fear, if one is to live at all. Abhaya-dāna is open not only to all men, but to all living beings, and in its extended scope merges into a-brānivadha and a-himsā. "The gift of abhaya to even a single living creature is better than the gift of a thousand cows to each of a thousand Brāhmanas," (p. 252). It should be made to animals, great and small, healthy and diseased, cruel or gentle. (Nandiburāna, cited on p. 252). To refuse abhaya to a suppliant through fear, hatred or greed is as heinous as slaying a Brāhmana, (p. 253). When an animal is being tortured or killed, to look on passively, when able to save it, is an inexpiable sin. Rāma's famous declaration that protection was due even to an enemy, who called for it, if one was not to incur the eternal censure of the world, is cited, (p. 253). It is greater than the formal gifts attended with ceremony and ritual, and is rightly included among major gifts by Laksmīdhara, undeterred by pedantic considerations.1

¹ It became a fruitful cause of war in Rajputana.

ĀROGYA-DĀNA

The gift of health goes with that of food and drink. On this ground the provision of hospitals and the work of the physician are lauded, as within an Arogya-dāna. The practice of medicine is held to carry a taint, possibly through association with dissection of corpses in the period of training. Manu excludes the physician from srāddhas (III, 154 and 180) and his food is not fit to be eaten by a Brāhmaņa (IV, 212). Notwithstanding so authoritative a pronouncement, Laksmīdhara gives special praise to the foundation of hospitals (ārogyasālā), declares the physician a krtartha (one who has fulfilled his mission in life), if he succeeds in saving, by his skill and medicines, even one sufferer from pain and death, and confidently predicts for him, his ancestors and descendants upto seven generations, a place in the heaven of Brahma. The assurance is repeated: "he who relieves even to a small extent the pain of one afflicted with disease, obtains the same heavenly bliss as those who perform yajñas and sacrifices" (p. 251). In thus ennobling service to humanity by including it among the sacred gifts, Laksmīdhara, as a pioneer, shows his practical statesmanship. His omission to strain the meaning of the term dana, following the Mīmāmsa in which he was proficient, and his refraining from explaining away the verses of Brhaspati which allow of a-srotriva-pratigraha have to be regarded as deliberate, in view of his humane conception of charity.

GIFTS TREATED OF BY LAKSMIDHARA

The bulk of the Dāna-Kalpataru is devoted to a detailed description of a number of gifts, mainly on purānic authority though occasionally smṛtis are cited in support of the commendation of the merit of particular dānas. A feature of the praises of dānas which has to be correctly appreciated is this. When it is necessary to commend one dāna, it is done with rhetorical exaggeration by declaring it to be higher than all or the best reputed dānas. A comparison of such superlatives will leave the impression that all gifts are equally of superlative eminence. Their relative value in the eyes of the nibandhakāra and his

contemporaries has to be gathered from precedence in treatment and, to some extent, from the care bestowed in elaborating details of ritual. Judged in this way it will be found that to Laksmidhara (and, following him to other digest writers) the so-called Mahādānas are pre-eminent among gifts. They take up 71 pages (pp. 49-119). Next in importance will seem the ten Meru or Parvata or Acala danas, and the ten Dhenu danas, which take up. the next two chapters (pp. 120-176). Five chapters which follow treat of the basic elements of the big gifts, viz., the gifts of cows. bulls, skin of the black antelope (kṛṣṇājina), land (bhūmi) and gold (suvarnā). The parvata gifts are spread over a krsnājina, and the dhenu gifts are similarly made on the spread out krsnājina. decorated so as to simulate a cow and its calf. In all the three major classes of danas, gold plays the most important part, and after it silver, in decoration, in daksina and in the gift proper itself. The black antelope was the holiest of animals, and the Arvan country was defined as that over which the antelope roams. The S'atabatha-Brāhmana repeatedly mentions the use of its skin in sacrifices.3 Two black antelope skins represent heaven and the earth.3 The black antelope skin represents the sacrifice.4 It is the earth.⁵ Its hairs represent the metres.⁶ The body of a dead person was laid upon it as a sign of purity. Vasisthasmṛti (XXVII, 20-22) declared that he who gives as a gift the skin of the black antelope, the hoofs of which are still attached to the skin, and the navel of which is adorned with gold, after covering the skin with tila, has given away the equivalent of the earth with its mountains and forests. The merit of a gift of gold, sesamum, honey or butter is multiplied when the article is placed on an antelopes skin and given away. The sanctity of the cow is ancient, and its gift is of supreme merit from the Vedic times. So of gold. Thus, in view of the ritual bringing all these into the Mahādānas and their corollaries the dhenu and acala gifts, it would be more logical to treat of these basic gifts before dealing with the better advertised Mahādānas etc. The precedence given to the latter must be explained on the ground of its lure to kings and princes to whom the great digests owed their existence, directly as inspirers or indirectly as the parties addressed.

¹ Manu, II, 23. ² Eggeling's trn. S. B. E., XII, 23, 25. etc.

³ Ibid., XXVI, 25. ⁴ XLI, 215-217.

⁵ Ibid., XLIV, 216. ⁶ Ibid., XLI, 266. ⁷ Ibid., XLIV, 200, 203.

The scope for infinite number and variety in gifts is disclosed by the permutations and combinations possible with basic elements and the construction of gifts by mimetic magic, as well as the utilisation of the principle that whatever is needed professionally by a person is the best of all gifts to him. It is to Laksmīdhara's credit that the number he had in view is comparatively small. It could not have been due to a larger number not having been evolved in his time, as the Purānas, which are his sources, deal with many more than he has described. It is noteworthy that Ballala Sena, who is removed by only a generation from Laksmidhara, takes credit for describing as many as 1374 gifts, in his Dānasāgara, and he modestly adds that there were very many more which he could have described but did not through fear of taking up too much space.2 Even small books like Dānamayūkha and Dānacandrikā deal with many more dānas than Laksmidhara does. The way in which danas are multiplied may be illustrated by instances. There are acala-dānas, perhaps so called because the things to be given away were, when solid, heaped on the antelope skin in a pyramidal form, or perhaps because each of them was believed to be like giving the mountain Meru itself. After the ten acaladanas, ten sikhara, or "peak" dānas come into existence (vide the enumeration from Visnudharma cited in Dāna-candrikā, p. 66). The gift of cows is subdivided into (1) the gift of a thousand cows at a time. (2) the gift of the golden cow (hemagavī-dāna, inf. p. 177), (3) Kāmadhenu, (4) Ratna-dhenu, (5) Rūpato-godāna, (6) Kapilā-dāna, (7) Ubhayatomukhī-dāna, according to the form; and according to occasion of gift or specific purpose into six classes (Dānacandrikā, p. 52) viz., pāpa-apanoda, sin-destroying cow-gift, debt-destroying godāna, prāyasccitta-go-dāna, vaitarinī-go-dāna (the gift of a cow to enable the soul to cross the Vaitarani river in the spirit world), the gift of a cow at the moment of death (utkrānti-go-dāna) and the gift of a cow to attain release (mokṣa-dhenu-dāna).

ANTIQUITY OF THE GREAT GIFTS

It should not be inferred from what has been said of the multiplication of $d\bar{a}nas$ by imitation or division that the traditional

¹ infra. p. 341, sl. 53.

² p. 342, sl. 68.

great gifts are of late evolution. The Tulā-dāna has an ancient history, and its presence in trans-Indian regions from which it was reimported into Mughal India in Jahāngīr's reign, will show that it might be a common inheritance of Aryan peoples. In the measurement of special buildings and even in house-construction, it is an ancient custom to take the unit of measurement as the finger, the span of the hand or the length of the foot of the owner. Similarly to measure a gift by the weight of a person seems natural. Its original purpose might have been what is now a subordinate feature of Tulā-dāna, viz. giving away a person's weight to get rid of disease or evil influence. The trans-Indian custom of weighing a person with edible articles. wearing apparel etc. seems also old. For one of the mahā-dānas, viz. Kalþa-þādaþa-dāna, we have early epigraphic testimony. The famous inscription of King Kharavela of Kalinga at Hathigumpha states: "In the ninth year, he (Kharavela) gives away a Kalpa-tree with leaves on, and horses, elephants, and chariots with their drivers; he gives houses and asylums for all . . . to make all those gifts accepted, he also feeds Brāhmaņas lavishly." The passage in the inscription appears to refer not only to the Kalbavrksa-dāna, but to three other Mahādānas, viz. the Hemahasti, Hemahasthiratha, and Hiranyās'va, and two dānas besides, viz. grhadana and āsraya dāna, not to mention annadana. The king who made the gifts was a Jaina, and the force of custom compelling kings to make such great gifts at coronation must have been great to make a non-Brāhmanical ruler perform them. That the habit had been deeply rooted in the land, so much so that persons of foreign birth, professing the Brāhamanical faith, were obliged to conform to it, is witnessed by the Nasik inscriptions, (X, XI and XIV) of Uşavadāta (c. 120 A. D.) (Rsabhadatta), son-in-law of the satrap Nāhapāṇa, which describe the many magnificent charities of this prince. They are summarised in Pandit Bhagavanlal Indraji's History of Gujarat, 1896, pp. 25-26, and in the editions of the inscriptions in Epigraphia Indica (VIII, p. 78 ff.) Summed up, his benefactions come under the following heads of dana: many gosahasradānas; suvarnadāna; agrahāra-pratisthā; bhūmidāna; cost of many kānyadānas; vṛkṣa-pratiṣṭhā; āsraya, pratisraya,

¹ Dr. K. P. Jayaswal's trn., J. B. O. R. S., III, 1917, p. 463.

grhadānas, mathadāna, vāpi-kūpa-tadagadi-dāna and setubandhadānam. Instances in later history are innumerable. The inscriptions of Asoka show that ārogya, āsraya, pratisraya and abhaya dānas were among the emperor's benefactions.

THE MAHADANAS

The classical enumeration gives these as sixteen. They are: (following the enumeration of Laksmīdhara): (1) Tulāburusa; (2) Hiranyagarbha; (3) Brahmānda; (4) Kalþaþādaþa; (5) Gosahasra; (6) Kāmadhenu; (7) Hiranyāsva; (8) Asvaratha; (9) Hemahastiratha; (10) Pañcalāngala; (11) Prthivi; (12) Visvacakra; (13) Kalbalatā; (14) Sabtasāgara; (15) Ratnadhenu: and (16) Mahābhūta-ghata dānas. Alternative names are Dharā-dāna or Hemadharā-dāna for Prthivīdāna, and Mahākalbalatā for Kalbalatā. Of these the Hiranyagarbha, in which the donor enters a golden vessel, and simulates a rebirth, has been used for the purpose of elevating the social status of kings, and make them claim equality in interdining with Brāhmanas. In Travancore it was in use in every new reign, along with Tulāburusadāna, the first signifying acquisition of divinity as well as royalty, and the second royalty. The first ends with the mantra: "Formerly I was born a man of my mother; now born of you I assume a divine form" (p. 66, ll. 5-6). The Brahmanda, Visvacakra, Prthivi, Sabtasāgara, and Mahābhūtaghata symbolise the gift of the entire universe and its contents, by the reincarnated donor. The two Kalbalatā gifts symbolise the donor's capacity to grant all wishes; when they are symbolically given, every wish has been fulfilled in the donee. So with the Kāmdhenu-dāna. every case no living animal or plant is used, but figures in gold, sometimes jewelled, are used. The objects are made ornate to complete the symbolism, and they are given away to the priests, the chief priest getting a much bigger share than the others, who range in number from four to eight. The feeding of Brāhmaṇas and making presents of gold etc., to them are incidental to all the gifts. The solemnity of the gifts is enhanced by the preparation which the donor has to undergo, the collection of the materials for the ceremony, the preparation of the chief object, the invocations of deities, the addresses to the objects to

be given away or, as in Tulādāna to the balance itself, and the general resemblance throughout of each dana to the great sacrifices (sattra) of Vedic times. The spiritual advantages held are relatively small, as compared with those promised for many smaller danas, but none of them will have the spectacular. publicity and emotional aspects of the Mahādānas, which therefore naturally appealed to kings, especially of newly founded kingdoms. To perform these sixteen great gifts lifted a new ruler to a position of social eminence among princes and in the princely order. The placing of Tulādāna first in his enumeration by Laksmidhara, while in other lists it comes third, was perhaps deliberate. To the Gāhadvālas the first had more significance than the second and third which meant only a rise in varna. which might not be recognised easily even after Hiranyagarbha by rival kings or the sacerdotal order. Apararka (p. 326) cites a purana (omitted by Laksmidhara) to the effect that the gift of Kalbaurksa might cure sonlessness in man or woman.1

EPIGRAPHIC EVIDENCE OF THE PRACTICE OF MAHIDINAS

Indian history has benefited more from the practice of charitable donations than the history perhaps of any other country. Though ostentation is detrimental to the spiritual effect of a dāna, to say that a prince had performed the prescribed gifts was deemed only a declaration of his orthodoxy and goodness, and the claim in inscriptions was not barred, especially when made by successors in glorifying their ancestors, as in such cases it will not be self-advertisement. The prescription in smṛtis of a permanent record for gifts of land and the practice of making village bodies trustees in perpetuity for endowments of a religious character led to the wide-spread practice of recording all such gifts on copper-plates. The epigraphic material now available is very largely in the form of such grants or dāna-patra.

अस्य भविष्योत्तरे विशेषः—श्रीभगवानुवाच—अपुत्रः पुरुषो यश्च नारी वा पर्वतात्मजे । सौवर्णस्तेन दातव्यः क्ल्पऋशे गुणान्वितः ॥ तेन पुत्रवतां लोके गच्छेहेवि न संशयः । Pilgrimage (tīrtha-yātra), vows (vrata) and gifts (dāna) replace the old yāgas in popularity with kings. It is possible that the substitution was encouraged by the tradition that Kṣatriyas had been uprooted by Parasu Rāma, and that rulers of our age were not of the second caste, and therefore not possessed of adhikāra (spiritual right) to perform yāgas. The prescription of gifts as means of salvation in the Kaliyuga, as compared with tapas, yajña, and satyam in older ages, must be read with the Purāṇic statement that in the Kali age kings will not be Kṣatriyas.

Some instances may be cited. Dantidurga (c. 754 A.D.) repaired to Uijain, where he performed the hiranya-garbha-dana. A courtesan of Pattādkal gave in c. 770 A.D.: an ubhayamukhī-dāna.3 Three rulers of the Rāstrakūta line are known from their inscriptions to have done the Tulāpuruṣa-dāna viz., Dantidurga, Indra III (c. 915 A.D.) and Govinda IV (c. 918 A.D.)³ South India, the Cola emperor Rajaraja performed the Hiranya-garbha and Tulāburusadāna, with his queen Dantisaktī in the 29th year of his reign (c. 1114 A.D.) 4 The gold used in this ceremony was utilised in a later donation by the queen next year.⁵ Parāntaka I (907-953 A.D.) claims to have done many hemagarbha and tulābhāra dānas 6. In North India, the Candravali plate of the Gāhadvāla Candradeva (1093 A.D.) as well as the Candravati plate of 1099 contain exhortations on the transitoriness of life, the eternal character of charitable donations, especially of land and the resolution of the king, to make a gift of land, after consulting those who were learned in the sastras, and in accord with sruti and smrti.7 The allocution is significant as coming from an ancestor of Laksmīdhara's patron Govindacandra.s After the composition of Hemādri's Dānakhanda, which became better known in South India than his original, the

¹ Epigraphia Indica, XVIII, p. 248.

² Indian Antiquary, XI, p. 125.

³ Indian Antiquary, XI, p. 111; Epigraphia Indica, IX, p. 24; Epigraphia Indica VII, p. 30.

⁴ Madras Epigraphist's Report, 1907, No. 42. For Hiranyagarbha in modern times. See Galletti, The Dutch in Malabar, p. 110.

⁵ South Indian Inscriptions, VIII, 237.

⁶ Ibid., II, p. 383, v. 7.

Epigraphia Indica, XIV, pp. 193-209. Thirty-two villages were given as dakṣiṇā after the performance of go-sahasradāna and tulāpuruṣa-dāna.

⁵ Sahet-Mahet inscription of Govindacandra (1125 A.D.) mentions a hematuladana of Govindacandra. Epig. Ind., XI, pp. 20ff.

Kalbataru, gifts are made, on the express authority of Hemādri. Thus in an inscription dated 1369 A.D., commemorating the construction of an irrigation reservoir, the following statement is made of the donor: "v. 22. Making charities in various ways in keeping with the treatise of Hemādri, he heard that the merit attaching to the gift of water was the greatest of all." A similar allusion to Hemādri is found in a Mysore inscription dated 1405 A.D.² The feeding of a hundred-thousand Brāhmanas and the performance of the pancalangala by Devarava II of Vijayanagara (about 1428 A.D.) are commemorated in an inscrip-Krsnadevarāva 15 and Acyutarāya performed burusadānās. In Orissa, Anangabhīma III (d. 1238 A.D.) performed a tulāpuruṣadāna at Puri. As late as 1568 A.D., Mukunda, the last of the Gajapati dynasty, claims to have done this mahādāna.7 Its revival in Mughal times by Hindu princes was due to revivalist influences.

THE TEN GREAT GIFTS

The term Mahādāna is usually associated only with the above sixteen gifts. But the later digests quote a sloka which is found both in Kūrmapurāṇa (from which it is cited by both Dānamayūkha, p. 151, and Dānacandrikā, p. 17) which mentions ten mahādānas (dasa-mahā dānāni). These are: gifts of gold, horses, sesame seed, elephants, slave girls, chariots, land, houses, a virgin for marrriage, and the kapilā cow. The objects named show that the list is old, as it refers to things which have always been esteemed as gifts. Sesame is an essential additional ingredient of the donation in all gifts, including the sixteen great gifts etc. Some of these are dealt with by Lakṣmīdhara in separate sections (e.g., suvarṇadāna, pp. 194-199; bhūmidāna,

¹ Porumāmilla tank inscription, Epig. Ind., XIV, pp. 97ff.

² Epigraphia Carnatica, Tirthahalli, 12, in Vol. VIII.

³ J. B. B. R. A. S., XIII, p. 3.

⁴ Epig. Ind., VII, p. 17.

⁵ Madras Epig. Rep., 1919, ins. 511, 543 and 546; 1920, para 47. The tula-dana of Acyutaraya was of pearls. He did the hiranya-pṛthvī (suvarņa-kṣmā) mahādana also, Epig. Carn., Sh. 1, in Vol. VII, and Hn. 13, Vol. X.

⁶ R, D. Banerji, History of Orissa, 1930, I, p. 262.

⁷ Ibid., p. 347.

pp. 186-193; kapilā-go-dāna, pp. 161-166), or are very briefly referred to in the chapter on prakirnadānāni (pp. 266-275). In this section will be found approval of tila-dāna daily (tilā nityam bradatavyā vathāsakti), (p. 258), grha-dāna, (p. 257, 258, 260) gifts of chariots, (p. 267) and horses, (p. 257). It is noteworthy that no special mention is made of such gifts as kanyādāna. gajadāna and dāsīdāna. The first of these is pertinent in a general digest embracing the whole field of Dharma like the Krtya-Kalbataru to its Grhastha-kanda, the second will be beyond the means of those who cannot make the 36 major gifts among which it will come incidentally, and the last (dasī-dana) would have become obsolete in its days. The provision of naivesika (interpreted by the Mitākṣarā as the requisites of marriage, such as a virgin bride, ornaments and houses) to learned Brāhmanas is enjoined as a regal duty by Yājñavalkya (I, 333).1 The section on dvijasthābanam (pp. 254-256) deals with this provision, but as a moral duty of the affluent, rather than as a duty of the king, as laid down by Yājñavalkya. The agrahārapatisthā, which is alluded to in Raghuvamsa (I, 44), and which is a feature of regal gifts, as recorded in inscriptions, and as claimed by Laksmīdhara himself as one of his achievements, has to be associated with this section. It is curious that for so important a topic fuller treatment is not accorded.

OTHER TEN DINAS

The Madanaratna cites Jātūkarnya for an enumeration of ten gifts, which are recommended to be made at the moment of death (utkrāntya). These are of cows, land, tila, gold, clarified butter, clothing, grains, molasses, silver and salt. These gifts are to be made when one is about to die or after he is dead, for his benefit. The sixteen great gifts are to be regarded, according to a verse of the Bhaviṣyapurāṇa, quoted by Hemādri (p. 20),

¹ उत्कान्त्यादीनि दानानि दशदद्यान्मृतस्य तु । गोभृतिलहिरण्याज्यवासोधान्यगुडानि च ॥ रौप्यं लवणमित्याहुर्दशदानान्यगुकमात् । एतानि दशदानानि नराणां मृत्युजन्मनोः ॥ कुर्यादभ्युदयार्थं च प्रेतेऽपि हि परत्र च । as gifts par excellence (ati-dānāni).¹ He also cites the Sāma-vedopaniṣad for regarding the gift of cows, land and books Sarasvatī or learning as three atidānas.²

THE ACALA AND DHENU GIFTS

The Meru mountain is the centre of the Universe and is inhabited by the gods and demigods. The acala-danas are to apostrophise this holy mountain (as described on p. 125), and the various objects are to be addressed as having taken the form this mountain (parvata-rūpeņa pāhi samasāra-sāgarāt, p. 128). In short, the Meru gift is a kind of multiplier, combining the gift of all the contents of the mountain, emblematically represented by figures of gold, and the particular articles to which mystic virtues are attached: (e.g., Tila is supposed to be sacred because born of the body of Visnu, p. 132. The Dhenu is supposed to represent the S'akti of the Trimurti and particularly of Lakṣmī, and to carry with it the sin-destroying efficacy of the go-dāna (sarvāþāharā dhenuh, p. 142). The cows are apostrophised in the mantra for the gifts under this head. (p. 144). The gifts of this class are not to be deemed as substitutes for go-dana but to exceed it in virtue, probably because of the combined virtue of the component principles.

GO-DĀNA

The sanctity of the cow follows from the ancient pastoral life of Aryan peoples. In the Rgveda divine honours are paid to it. It is called a goddess)R. V. VIII, 101), and is hymned as the mother of the Rudras, the daughter of the Vasus, the sister of the \overline{A} dityas and the source $(n\bar{a}bhi)$ of nectar. Its sanctity

¹ महादानानि वै विद्यादितदानानि सर्वदा ।

[&]quot; महादानानि " वक्ष्यमाणानि षोडश तुलापुरुषादीनि, इति हेमादिः ।

² त्रीण्याहुरतिदानानि गावः पृथ्वी सरस्रती । नरकादुद्धरन्त्येव जपवापनदोहनात् ॥

³ माता रुद्राणां दुहिता वस्नां स्वसादित्यानाममृतस्य नाभिः। प्रतु वोचं चिकुतुषे जनाय मा गामनागामदितिं विधिष्ट । वचोविदं वाचमुदीरयन्तीं विश्वामिधीर्भिरुपतिष्टमानाम् । देवींऽ देवेभ्यः पर्येयषीं गामा मात्रक्त मर्त्यो दश्चचेताः॥

was communicated to bañcagavya, which is administered as the sovereign purifier.1 Its touch purified, and only its mouth was impure.2 To defend the cow was a duty, like defending Brāhmanas, and one who lost his life in doing so was saved by the service from the most heinous sins.3 The ordinary benediction is 'go-brāhmanebhyo subham astu nityam' ('may all be well with cows and Brahmanas'). It took precedence in such phrases, which recur in inscriptions, of even the first varna. cow was to have not only a useful animal, but to have Laksmi dwelling in the house. The dun cow (kapilā) was regarded, perhaps on account of her rarity, as even holier that the ordinary cow. We can therefore understand the attention given by Laksmidhara to the gift of this divine animal in various forms and circumstances; as herself, (pratyaksata), or (rūpato) as kapilā, and as ubhayatomukhī (pp. 158-160, 161-166, and 166-176). To give a golden image of the cow was even more sanctifying. It combined the virtues of gold and the cow in one gift. It may be noted that in all gifts of cows, the gilding of the horns with gold and of the hoofs with silver is prescribed (hemasringim, rūbyakhurām, p. 158). As the gift of cows alone without similar provision for stud-bulls, is incomplete economically, vrsabha-dāna is commended. The gift should be of a bull and it may be subsequently used for draught or pulling the plough (pp. 170-171).

GIFT OF ANTELOPE SKIN

The gift of kṛṣṇājina signifies not only its intrinsic holiness but is in accord with the precept that the best of all gifts is what is likely to be useful to the recipient. The Brāhmaṇa in all āsramas needed it as a seat for himself, and it was required as a

येन येन च भाण्डेन यस्य वृत्तिरुदाहृता । तत्त्तस्यैव प्रदातव्यं पुण्यकामेन श्रीमता ॥

¹ Baudhāyana-Grhyasūtra, II, 20; Yājñavalkyasmṛti, III, 314.

² Manusmṛti, V, 125: gavāghrātam . . . mṛtprakṣepana suddhyati. The impurity of the cow's mouth, to which Medhātithi alludes (gāvo medhyā mukhā-dṛte) is balanced by the purity of the hind quarters. (Manusmṛti, V, 130).

³ Manusmṛti, XI, 79; gavārthe sadyah prānān parityajet, mucyate brahmhatyā, goptā go-brāhamaṇasya ca.

⁴ Madanapradipa, p. 79.

base for the acala gifts. Its donation is best for one who maintains the holy fire (āhitāgnī, p. 186).

THE GIFT OF LAND (BHUMIDANA)

In historical times the gift which was most valued was that of land. Its permanence and fruitfulness gave it precedence over other gifts. As the donee, being a Brāhmaṇa would enjoy, even without express grant, immunity from taxation for it, and it would be heritable, it was much esteemed. The reckless gift of land might embarrass kings who succeeded as descendants or conquerors those who lavishly gave away lands. The resumption of lands so given away would be a natural proceeding for one who sought to economise the resources of the state. Land which passed into Brāhmaņa hands was like fiefs in mortmain in mediaeval England. But, the ordinary rule of irrevocability. applicable to all gifts was applied with special stringency (and strengthened by imprecations of a terrifying kind) to guard against any attempts to resume lands which had been given as dāna. Land (bhū) was sacred to Visnu (bhūr-vaisnavī, p. 190). and anscestors are said to shout with joy when a son is born in their line, according to Brhaspati, because they feel that there is a (potential) giver of land in charity (p. 190). For safety, the gift of land is asked to be engraved on copper plate grants,2 of which records would be kept in the state archives. It was the duty of the Mahāsandhivigrahika (the analogue of the Nāna Fadnavis of the later Marātha empire) to compose and supervise such grants.3 Laksmīdhara held this office. The section on bhūmidāna (pp. 186-193) omits these rules, in which he must have been expert. The reason is that the Danakanda was only a section of a digest, and the Vyavahārakānda is the proper section

¹ Yājñavalkya, II, 176.

प्रतिम्रहः प्रकाशस्स्यात् स्थावरस्य विशेषतः । देयं प्रतिश्रुतं चैव दत्वा नाऽपहरेत्पुनः ॥

सन्धिविप्रहकारी तु भवेद्यस्तस्य लेखकः । स्वयं राज्ञा समादिष्टः स लिखेद्राजशासनम् ॥

² Brhaspatismrti (ed. Rangaswami), pp. 61-62.

³ Altekar, Rāştrakūţas, 1934, p. 166. Mitākṣarā cites (I, 319-320) the following text:

to deal with them. The Gāhadvālas, whom he served, delighted to give away lands, and the inscriptions of Govindacandra and his predecessors (e.g., the Basāhi plate of 1104 A.D., Ind. Antiq. XIV, pp. 100 ff, and the Rāhan plate of 1109 A.D., ib. XVIII, pp. 14 ff,) contain eulogies of bhūmidāna. The grants are carefully drawn up in legal terms and all the regalia, i.e., state's rights, which are given away with the lands are named in the grants.

VIDYĀDĀNA

From an epigraphist's point of view the chief pre-occupation of royal donors would appear to be the gift of lands, which is the ordinary subject of a copper-plate grant. Curiously, Laksmīdhara devotes less space to it than he gives to another gift, which he deals with con amore, as a scholar as well as a statesman. (pp. 200-228). Later digests virtually reproduce Laksmīdhara's section on this subject. The gift of the Veda (brahmadānam), according to Manusmrti (p. 200, IV, 223) excels all other gifts. The praise is endorsed by Yājñavalkya (I, 212). Yama widens the scope of the gift (p. 201) by making it the gift of the stastras. The citations are loosely strung by Laksmidhara, and it may seem that the commendation of the present of transcripts of sāstraic, purāņic and other works, which forms the bulk of the citation, was applicable also to the Veda. This is not the correct view. There was prejudice against the substitution of books for oral instruction in ancient India,2 and the "seller of the Veda"

चान्द्रायणं प्रकुर्वीत एकाहाद्वेदविक्रये।

Smṛticandrikū (ed. Mysore) I, p. 51 states that he who has studied from books, relying thereon, and not learnt from his Guru, fails to shine in an assembly, even as women who have been impregnated by paramours; and that reliance on books is of the same category as dicing, acting, women, idleness and sleep in being an obstruction to learning:

पुस्तकप्रव्ययाधीतं नाथीतं गुरुसन्निधौ । भाजते न समामध्ये जारगर्भ इव क्रियाः ॥

¹ About five-hundred copper plate grants are preserved in the office of the Government Epigraphist at Madras. Of these over 460 deal with land grants. See *List of Inscriptions in the Office of the Superintendent of Epigraphy*, 1941, pp. 118-136.

² Aparārka (p. 1114) cites the following s'loka, among others, from Caturvim-s'atimata prescribing penance for selling the Veda:

(Veda-vikrayī), who is held up to reprobation, is not only the person who offends against the canon of free teaching, but against one who offends against the spirit of oral teaching by writing out the Veda and selling it. The way in which instruction is to be given is oral. This is shown by the citation from the Mahābhārata (p. 203) where the work of the teacher "who speaks (brūvāt) the holy Veda (dharmyām brāhmīm sarasvatīm) to the pupil is lauded. The literature to be reduced to writing, so as to be given as gifts, consists of the Vidyās and Kalas among which the Nandiburāna, which Laksmīdhara quotes extensively, includes the Vedas and their angas (p. 208) but it avoids suggesting that copies of the sacred canon should be made for sale of presentation. The implication of its description (p. 213, lines 1-2) is that what is commended is gift of such knowledge orally by teacher to pupil. The section is valuable for giving a conspectus of the knowledge available at the time, and of the contents of the Puranas, as well as the realistic description of the work of the copyist, and the glorification of his calling and of calligraphy.1

KALPADĀNA

The gift of *kalpas*, or months of Brahma (p. 230), which as enumerated number thirty in all, seems a mystic ceremony in which images of gold representing each of the *kalpas* were given away, after an unspecified ritual.

GIFTS ACCORDING TO AUSPICIOUS MOMENTS

The merit of a dāna is enhanced if it is made at a tīrtha or holy place like Prayāga or Kāsī, or on the banks of a sacred stream or at the confluence of rivers or on the banks of the

¹ For a fuller treatment see my article on Vidyadāna in Annāmalai Commemoration Volume, 1941, pp. 496-512.

यूतं पुस्तकशुश्रूषा नाटकासक्तिरेव च । स्त्रियस्तन्द्री च निद्रा च विद्याविद्यकराणि च ॥

Commenting on Vālmīki's injunction (I, 5, 4) on hearing the Rāmāyaņa chanted:

धर्मकामार्थसहितं श्रोतव्यमनसूयया ।

Govindarāja explains:

'श्रोतव्यम् ' न तु खयं लिखितपाठेन निरीक्षितव्यम् ।

ocean. The treatment of the merit of localities is omitted in this book by Lakṣmīdhara, as one of the sections of the digest is the Tīrtha-kāṇḍa. But the indication of proper times, by tithi, nakṣaṭra, or māṣa is relevant to dāna, and is briefly touched upon (pp. 240-249).¹ As gifts, which should form part of special ceremonies or ordinary daily routine come up in the sections of the digest on Kāla, S'rāddha, and Tīrtha the perfunctory way in which the matter is dealt with here, as compared with later works on Dāna, will be intelligible.

MISCELLANEOUS GIFTS

A large number of minor gifts are lumped together in a chapter to which the title brakirna (scattered) is given, following the usage of some of the later smrtis like those of Brhaspati and Nārada. There is a certain amount of repetition in this chapter of what is stated in previous and succeeding chapters. The lists are illustrative and not exhaustive, as Ballala Sena was able to name nearly 1400 danas in his Danasagara. The Dānaratnākara and the Madnaratna, which closely follow the Kalbataru, have this section, but the former has condendsed and the latter has rearranged the matter of their original. The miscellaneous enumeration brings in about fifty more gifts. These include vital things like the gift of life, gifts to enable a person to get married (naivesika), the sacred thread (yajñopavīta) and ingredients for the daily firerites like clarified butter, sarbis and seating planks (āsana), articles of apparel, turbans (uṣnīṣa), fans, fly-whisks (cāmara), umbrellas (chatra), shoes, ornaments, unguents and scents (candana, gandha), flowers, incense, pearls, conches (s'ankha), pān $(t\bar{a}mb\bar{u}la)$, oils for consumption and lighting, lamps, $(d\bar{\imath}pa)$, āmalaka; (the Indian gooseberry), medicines, fruit and edible and medicinal roots, beds and bedsteads (sayyā and sayana), cooking and other household vessels, fuel for cooking and for warmth in

¹ Hemādri and Madansimha expand the gifts according to appropriate moments so as to bring in gifts for all the five (pancānga) features of the day, and deal with gifts for each day of the week (vāradāna), and each yoga and karana (Hemādri, pp. 806-814). The six seasons (sadṛtavah) and the two solstices (ayana) have their gifts in Madnaratnāpradīpa (pp. 124-125), while the gifts at the intersection of the ayanas (samkrānti) are always famous (Hemādri, p. 814 ff.) The inscriptions show that gifts were invariably made in connection with the moments declared as specially efficacious.

winter, grains of all kinds, condiments, cooked food (anna), milch-cows, salt, (lavaṇa) sugar, sugarcane-juice and honey, draught oxen, horses, elephants and carriages (upānaha), musical instruments and above all the gift of sacred knowledge (brahmadāna). That the list is not meant by Lakṣmīdhara himself to be exhaustive is seen by the omission of an article so usually give as woollen blankets (kambala), when such a thing as the domestic bucket for water (ghatīpātra) is not forgotten. Viṣṇusmṛti (XCII, 32) is cited (p. 268) for the comprehensive statement that whatever a man possesses which is dear to him or covetable by others (iṣṭatamam loke) is a (suitable object of dāna.

DEFINITE RESULTS OF GIFTS

In the ancient theory of daksinā and dāna, an invisible but all the same potent and indestructible influence follows from them. when properly given. This vague indication was perhaps insufficient to stimulate liberality. So, specific results of a postmortuary character are attached to each of the major, and to even each of the minor gifts. According to Hemādri, (p. 827) gifts which have an immediate effect in life are of two kinds: those which increase enjoyments (bhogada) and those which destroy illnesses (rogahara). Man is surrounded by evil influences, which will prevail against him unless countered. They may spring from the conjunctions of moments, (hence danas for each tithi, vara and nakṣatra), or through the adverse influence of planets, which require to be counteracted by grahasānti (pacificatory) rites and gifts. The Kalputaru has a special section dealing with propitiatory rites (sānti-karma). It is the thirteenth part of the great Digest, and is the progenitor of works, which deal with apprehensions due to evil influences and ways of overcoming them by propitiation (s'anti) like S'ānti-Kamalākara. The omission of such topics as grahasānti by gifts in the section dealing with Dana is obviously to prevent repetition. Hemādri and Madanaratna (pp. 1147 ff.) deal with grahasanti under gifts as they apparently had no separate work dealing with propitiations of all kinds, of which gifts will form one.

A passage from Narasimhapurāṇa (one of the upa-purāṇās, often cited in the Kalpataru), is reproduced on p. 269, giving a list of twenty-one paradises (svarga) to each of which the donor of a particular gift is automatically lifted after his death. This is followed by the long citation from the S'āntiparva (ch. 240, sl. 12-38) of the Mahābhārata commemorating the glorious afterdeath destiny of some illustrious donors of the past.

PROVISION OF WATER

In a tropical country in which animal and vegetable life is dependant on seasonal rains and the storage of water for drink and irrigation in suitable reservoirs, or the tapping of subterranean springs by deep wells, special merit will naturally attach to the provision of such facilities for water. To a statesman the subject will appeal even more than to a mere ritualist. The supply of water naturally leads to the subject of tree-planting, both for shade and for other uses, as trees depend on water even more than animals. The two topics are usually not held to come under the strict view of Dana, as already explained, as the dedication of trees and tanks is not to be classed under a gift to a specific donee. The beneficiaries in these dedications are indeterminate. The benediction at the end calls for the satisfaction (by the act of dedication) of the gods, ancestors and men (deva bitrmanusyāh briyantām iti utsrjet, p. 288). Nīlakantha deals with these topics in a separate section of his digest (Utsargamayūkha.) It is a very small section, hardly deserving to be placed side by side with the other mayūkhas, but purism required a separate treatment of utsarga apart from dana, to which a mayūkha is devoted. Laksmīdhara was an expert in Mīmāmsa and must have been aware of the solecism of bringing such works of public utility under dana. His action in defying convention, in view of the practical importance of such works, and of giving additional attractions to them by classifying them under gifts of spiritual efficacy has given a lead to subsequent writers, who, with the exception of Nīlakantha, have followed his example and dealt with such dedications as gifts, finding, like Govindananda, warrant for it under the rule that an absent or invisible donee might be given a gift (even without his knowledge)

by simply pouring water on the ground, after mentally resolving that the gift should go to him (p. 124) $^{\rm I}$

The sources of water supply are treated, as stated in a definition cited from the Kapila-pañcarātra in the Dānakriyākaumudi (p. 126) as five: the kūba or well, which may have a diameter upto fifty spans of the hand; the vāpikā, with a diameter upto 100 spans; puskarini, which exceeds a hundred spans, and goes upto 200; tadāga, whose width extends 800 spans; and the nadī (river) which exceeds this too.2 spiritual advantage accruing to a giver is in proportion to the size of the reservoirs.3 To understand the descriptions, one must have knowledge of parts of India in which water is struck in wells at great depths, and the cost of even a small well is considerable. To excavate a well and line it with stone or brick, build steps to get at the water, and plant around the well groves of shade-giving or fruit-trees, and then find that the well goes dry, is not an unusual experience in North India. Such drying up is deemed providential, and as due to failure to make the dedication with proper ceremonies, and to begin the excavation at suitable astrological moments. The wells spoken of are, not those reserved for private use (though to them also the astrological and ceremonial rites will apply) but wells thrown open to the public, after making the dedication in the presence of the sacred fire (which is a witness, agni-sākṣī) and worshipping the Ocean (Samudra) as the divine parent of all water (p. 278). The goddess Ambikā and the god Gaņesa (Vināyaka) are to be worshipped in effigy, at the commencement of the ceremony of dedication, and the idols are to be left immersed in water. ritual includes the worship of the Fire and Varuna, with a number of Vedic mantras (which are specified on pp. 283-284, and identified on pp. 355-357 in Appendix C). A full quota of priests is needed for the rites, who are to receive appropriate

¹ मनसा पात्रमुद्दिस्य भूमौ तोयं समुत्स्चेत् । विद्यते सागरस्थान्तो न तद्दानस्य विद्यते ॥

² पञ्चाशिद्ध भेवेत् कूपः शतहस्ता तु वापिका । पुष्करिण्यस्तदूर्द्धुन्तु यावद्धस्तशतद्वयम् ॥ तडागोऽष्टशतस्यान्तस्थो नदी च स्यात्तदूर्द्धतः ॥

³ एषां च संख्यातारतम्येन गाम्भीर्थतारतम्येन च फलस्यापि तारतम्यं बोद्धव्यम् ॥

dakṣiṇas. In the ritual given metal figures of aquatic animals like crocodiles (makara) and fish (matsya) are to be immersed in the sacrificial pot, the emblem of the future reservoir. Till the ceremonies are completed, the water is declared impure and unfit for use. (Utsargamayūkha, p. 23, ed. Gujarathi Press).¹ An additional rite is to pour into the well water from sacred rivers, then worship the Mothers of the waters (Bhavisyapurāṇa, cited in Utsargamayūkha, p. 8)² and to imagine (with invocation) twenty named tīrthas in groups of five (pañcatīrtāni) as resident in the well. (Danaratnapradīpa, IV, p. 297).² The dedication should be to all living beings, who should be invited by the donor to revel in the water.¹

DVĀRĪBANDHA

A special type of work, which Laksmīdhara holds up to veneration, is the damming of a mountain spring, so as to form, from the nature of its location, a high level reservoir, which might be used for irrigation. The value of such a reservoir will be evident to those who are familiar with the Gangetic plain, in which water from the great river is so far below the level of the adjoining arable area that lifting it is difficult. The Ganges Canal starts from the Himālayas near Hardwar. The bund may be a long

¹ वापी कूपतडागेषु संस्थितं प्रथमं जलम् । अपेयं तु भवेत्सर्व तज्जलं सृतिकासमम् ॥

² एवं जलं जले क्षित्रा पूजयेजलमातरः ।

³ कुरुक्षेत्रं गया गङ्गा प्रभासः पुष्कराणि च ।
एतानि पंचतीर्थानि तडागे निवसन्तु मे ॥
वितस्ता कौषिकी सिन्धु सरसृश्च सरस्वती ।
एतानि पंचतीर्थानि तडागे निवसन्तु मे ॥
दशार्णमुरलासिन्धुरेवावर्ता दषद्वती ।
एतानि पंचतीर्थानि तडागे निवसन्तु मे ॥
यमुना नर्मदा रेवा चन्द्रभागा च वेदिका ।
एतानि पंचतीर्थानि तडागे निवसन्तु मे ॥
गोमती वाङ्मती शोणा गण्डकी सागरेस्तथा ।
एतानि पंचतीर्थानि तडागे निवसन्तु मे ॥

^{4 &}quot;सामान्यं सर्वभूतेभ्यो मया दत्तमिदं जलम् । रमन्तां सर्वभूतानि स्नानपानावगाहनैः ॥"

one. In that case, sluice-gates for the draining of excess water (dvāraka) have to be provided (p. 292). Flights of steps may be built, into it, and gardens and temples near the bund. The description seems to imply one of an actually existing irrigation dam. The merit of constructing such a reservoir is naturally greatest among the provision of supplies of water. "The merit (punya) which accrues from the Vedic sacrifices of the cow, man and the horse, are excelled by the merit accruing from the construction of such a dam" (p. 296).

TEMPLES AND MATHAS

A brief allusion to the merit of dedicating temples and mathas is made in the context of providing a large reservoir (pp. 197-199). It is expressly enjoined that such structures are not to be constructed in waterless places, nor should such reservoirs be deemed complete without adjoining shrines, whose benedictory influence will protect them (p. 299). A temple of Vighnesa is specially valuable for such protection (p. 299).

DEDICATION AND PLANTING

A love of trees is natural in a tropical country subject to periods of heat and drought. Dedication of trees is of use as protecting them against wanton cutting down. Mangoes and pomegranates are recommended (p. 301) along with other fruit trees for planting. The verse of Bhavisyapurāna stating that he who plants an asvattha, a picumanda, a nyagrodha, ten tamarind trees (tintrinī), three each of kapittha, bilva, and āmalaka, five mangoes and five cocoanut trees, never goes to hell is cited in other digests. To treat an asvattha as a son, perform its upanayana and marry it in due course to a smaller tree, which will twine itself with the asvattha, was recommended for childless men. Lakṣmīdhara does not pitch the service very high:

अश्वत्थमेकं पिचुमन्दमेकं न्यप्रोधमेकं दशतिन्त्रिणीकम् । कपित्थिबिल्वामलकत्रयं च पञ्चाम्रनाली नरकं न याति ॥ Cited with variants by Hemādri, p. 940. ² पद्मपुराणे—अपुत्रस्य च पुत्रत्वं पादपा इह कुर्वते । यच्छन्ति रोपकेभ्यस्ते सत्तीर्थे तर्पणादिकम् ॥

planting five trees assures one of the heaven of S'iva (p. 303)! He who donates a fruit tree to Dharma (charity) reaches the mansion of Varuna after death (p. 304). The merit of adopting the asvattha tree is extended to other trees like the pippala, plaksa etc. The adoption of a tree may be made, like that of a living son, with datta-homa rites in the presence of the Fire. (p. 308). The virtues of arboriculture are lauded with picturesque exaggeration in a couplet. "In merit, the provision of ten wells is equal to that of giving on vāpī, of ten vāpīs is the provision of one big tank (hrada), a son brings merit equal to that of to ten large tanks, but a tree confers the same spiritual advantage as ten sons."

As'RAYA AND PRATIS'RAYA

Lakṣmīdhara's treatise on Dāna ends with a short eulogy of the construction of āsraya (homes of rest) for ascetics (commonly spoken of as āsrama) and of rest-houses for travellers (pratisraya), both in the vicinity of towns and on the road-side. These are dedicated specially to the regenerate classes (dvijātayah, p. 312). The choultry is to have as protection the idols of some of the gods. "Who is competent to sum up the spiritual fruit (phala) of a rest-house so dedicated? A bald estimate will put its benefit as four, viz., comfort, kingship, fame and prosperity."

Conclusion

With the above words ending with the auspicious word "sriyah," Lakṣmīdhara brings to an end his review of Dāna-dharma. He did his self-appointed task in no spirit of mechanical reproduction of ancient dicta, but used his judgment as regards what should be stressed and what slurred over, within the limits of the conventions to which he had to conform. His individuality is evident in the selection for prominent commendation of the donations or dedications which aim at reducing human suffering, pain and ignorance. The treatment of Vidyādāna reflects the insight of the scholar and statesman. Indian social order was maintainable only by an equipoise of duties laid on

different social grades. Public honour and spiritual service went to a section, which was divorced from worldly ambitions and pursuits, leaving it to follow its high duty without the distractions of common desires, as well as of ordinary economic pursuits. Social esteem can reconcile a class to high service combined with life-long poverty, as it did in India almost to the threshold of our times. But, to make the members of the class maintain themselves, would be to endanger the single-minded discharge of their spiritual and educational duties. So, their endowment became a responsibility of the rest of society. Their maintenance had to be done in a way that would not run into conflict with their self-respect, or degrade them with the taint of mendicancy. Such men should not beg; they were not to ask in order to receive. That charity might prove a curse to him who receives was a truth that was visualised in the attitude to Dana, which made acceptance of a gift a moral peril, that could be faced by a donee only from a high sense of helpfulness induced by a feeling of compassion for a donor to whom a gift was the only way of escape from present or prospective ill. The aim must be to induce in the affluent classes a sense of their obligations to the distressed and the poor, to generate a feeling of reciprocal dependence in all classes of society, to instil the feeling that moral and spiritual responsibility do not begin or end with life in this world, to strengthen conviction in the grave responsibility for the upkeep of social order and the order of the universe. which lies on those to whom are given wealth and worldly power. One way of developing and enforcing the conviction, is shown in the ancient doctrine of gifts. Its enunciation, elucidation and elaboration, so as to suit the changing needs of the age, was a duty of the lawgiver and the statesman. Laksmīdhara, on whom this high duty was devolved by his erudition, birth, and office, entered into its spirit, and essayed to display the means of grace to his patron and to future kings by the insight into Dharma, learning and literary skill which are reflected in the Dāna-Kalbataru.

NOTE B

DIGESTS ANTERIOR TO THE KRTYA-KALPATARII

THE composition of a digest (nibandha) imposes more strain on the skill of a smrti-exponent than the composition of an elaborate commentary (vyākhyā or bhāsya) on a smrti enjoying universal esteem. The commentator is saved the necessity for a logical presentation of his material, as he is bound to follow the arrangement of matter in his original. In a diffuse smrti like that of Manu, in which the same topic is treated of in different chapters, this will lead to either repetition, or condensation in one place of what has been explained in another, and the commentator's views, in relation to the various authorities which he cites and explains, will be scattered over different sections. digest can make its own scheme and then follow it. It is not restricted to any arrangement that is laid down in a smrti, except in regard to such well-recognised divisions as the eighteen topics of vyavāhāra, and even in treating of the latter, it can follow its own order of presentation of the topics. Yājñavalkya-smṛti is not only more compact but is better arranged than other smrtis, A running commentary on it will be ordinarily more logical in arrangement than a similar comment on a loosely strung smrti, like that of Parāsara or Viṣṇu. This was probably why Viinānesvara chose to present his digest of Dharmas āstra in the form of a commentary on that code. As already pointed out, Laksmīdhara excels the authors of other digests in following a logical scheme, consistent with the Indian view of life, grouping the treatment of the several aspects of Dharmasāstra on fourteen major topics, which punctuate a man's life between conception and emancipation.

Lakṣmīdhara was not the inventor of the digest. There were not only bhāṣyas, like the famous commentaries on Manu

and Yājnavalkya by Medhātithi and Visvarūpa, but nibandhas in the field before the appearance of his work. He recognises their existence, not only by citing some of them, like the Prakāsa and the Pārijāta, along with an unnamed work of Halāyudha, and the Kāmadhenu, in explaining a passage of Kātyāyana, but he alludes vaguely to the existence of other works by the expression prabhrtayah, appended to the enumeration of the authorities. He justifies the attempt to supply a new nibandha by stating that it excelled previous writings of the class. In verses 12 and 13, in the proem to the Kṛtya-Kalpataru² he definitely names three works which his digest excelled. These are the Mahārnava, the Kāmadhenu and the Mālā, for which the full name Ratnamālā is conjuctured on metrical grounds.

Of these, the Mālā is a work of which we possess no know-ledge besides this allusion. The Kāmadhenu is a well-known work to which others besides Lakṣmīdhara have paid tribute. Following the example of Lakṣmīdhara, whom he deliberately imitates in his proem to his Kṛtya-ratnākara, Caṇḍes vara places only three works at the head of the class which his Ratnākara is claimed to have excelled. These are in the order of enumeration, the Kāmadhenu, the Kalpataru and the Pārijāta. He cites the Mahārṇava, as Smṛti-Mahārṇava-kāraḥ in the Kṛtya-ratnākara. He also refers to Bhoja-bhūpāla either as Bhūpāla or Bhoja-Bhūpāla several times. It has been noted already that though Bhoja is definitely earlier than Lakṣmīdhara, the latter does not refer to him at all anywhere in his digest. Caṇḍes vara cites Halāyudha, who must be the same writer

1 " यदा प्रसादे स्वामिना दासस्य कृते दत्तं तत्र दासधनेऽपि स्वामी प्रभुरिति प्रकाश-हलायुध-कामधेनु-पारिजातप्रभृतयः । ' (न्यवहारकल्पतरौ).

```
<sup>2</sup> See Note A, infra. pp. 45-56.

<sup>3</sup> यस्मिन्न किञ्चिद्पि शंसति कामधेतुः

यत्रेष्टमल्पमपि कल्पतरु नंदते ।

धत्ते न गन्धमपि कञ्चन पारिजातः

तत्सर्वमेष विविनक्ति नयप्रवीणः ॥
```

(Kṛtyaratnākara, Bib. Ind., 1925, p. 6).

⁴ Ibid 4 899.

⁵ Ibid., प्र. ५८, १७१, १७७, २०५, २७८, ३२३, ४९६, ६३५.

⁶ Infra, p. 21, note 2.

⁷ Kṛtyaratnākarā, pp. 319, 327, 332.

referred to by Laksmidhara. These are the pre-Kalpataru writers or works alluded to or cited by Candesvara.

That Candesvara's enumeration does not follow chronology is evident from his placing the Kalpataru between the Kāmadhenu and the Pārijāta, both of which are named in the Kalpataru. If Gopāla is the author of the Kāmadhenu, as is argued on grounds which appear conclusive, by Mr. Kane, he was not far removed from Lakṣmīdhara in point of time, as in verse 11 of his proem, the latter describes Gopāla as his friend (tad-vaya-syaḥ). We may take the Kāmadhenu as composed earlier than the Kṛṭya-Kalpataru but in the same generation. We have the additional information in the above sloka (i.e., 11) that Gopāla composed his work in the form of vākyas:

गोपालस्तद्वयस्यः स्वकृतिविरचनं वाक्यरूपेण चके ।

If it means merely that the work of Gopāla was in prose (vākya) it is not easy to see how it differs from the other nibandhas, unless we construe the description as implying that the work was a prose summary of Dharmasāstra, a Dharmasangraha, which did not follow the earlier practice of being couched in verse. We have an example of this type of composition in the Smṛtyarthasāra of S'rīdhara (c. 1150-1200 A.D.)², which is mostly in prose, and treats of most topics of Dharmasāstra, with the prominent exception of vyavahāra.

It is noteworthy that while Lakṣmīdhara in his claim for supremacy for his Digest mentions only three as those which it superseded, viz., the Kāmadhenu, the Mahārṇava and the Mālā, the presumption is justifiable that he regarded these alone as serious rivals of his own work. But, why does he not cite them anywhere in his book? That he did cite atleast one of them is likely, and it is the Mahārṇava. The reasons for this deduction are these. Mahārṇava is apparently referred to when he cites the Smṛti-Mahārṇava by Caṇḍesvara. Hemādri refers to Mahārṇava, Smṛti-mahārṇava like (Caṇḍesvara) and Mahārṇava-Prahāsa. It is extremely likely that all these names refer to one

¹ Ob. cit., pp. 295-296.

² Kane, op. cit., p. 237. It was printed in the Anandas'rama Series.

^{३ 66} महार्णवप्रकाशकारो मन्यते " चतुर्वेग. III, I, 1031.

and the same work, as suggested by Mr. Kane, and that the *Prakāsa* and *Mahārṇava* are identical.

The proem of Lakṣmīdhara alludes to a digest, which he calls the $M\bar{a}l\bar{a}$, of which we have been unable to obtain a trace. That it must have been of sufficient reputation to justify its being mentioned side by side with the $K\bar{a}madhenu$ and the $Mah\bar{a}rnava$ is to be inferred from Lakṣmīdhara's mention of it in such a context. But that so prominent a work should not have been mentioned at all by Caṇḍesvara and later writers will appear strange, unless the name $M\bar{a}l\bar{a}$ conceals an allusion to some work of established reputation like the $Parij\bar{a}ta$.

¹ Kane, op. cit., p. 308,

NOTE C

MANUSCRIPTS OF THE DANAKANDA OF THE KRTYA-KALPATARU

So far as known only seven manuscripts or fragments of manuscripts of this section of the *Kṛtya-kalpataru* are now available. They have all been used, in preparing the present edition. The press copy was based on a transcript carefully made under orders of the Government of His Highness the Mahārāṇa of Udaipur (Mewār) of an undated manuscript in the Palace Library at Udaipur. The original manuscript is on paper, and consists of 93 folia, each page containing on the average ten lines and forty letters to a line. Its appearance is old, and it is apparently a transcript of a much older manuscript. Its agreement with the text adopted by Hemādri in many cases suggests that it is from an original that he used, or that both were descended from a common manuscript.

The oldest dated manuscript of this section of the great Digest is one in the Library of the Royal Asiatic Society of Bengal. It bears the stock number 4026, and is on palm-leaf, closely written in old Maithila characters. In appearance it is discoloured and is in parts worm-eaten. There are 131 leaves in all, with five lines to a page. The post colophon gives two

¹ Peterson's "Report on the search for Sanskrit MSS. in the Bombay Circle, 1882-1883, 1883," p. 109.

³ लसं ३७४ कात्तिक सुदि ५ छवि अजिनौलीग्रामे समस्तिकयाविराजमाने महावर कुमार श्रीमद्गदाधरसिंहदेवपादानामाज्ञया श्री ग्रुभपतिना लिखितमिदं पुस्तकमिति शके १४२६॥

नमो भवानीवदनारविन्दविद्धोकनव्यप्रविद्धोचनाय । अपारसंसारसमुद्रपारसन्तारसेतो भवतो (ते) भवाय ॥ कमलनयन वासुदेव विष्णो धरणिधराच्युत शंखचकपाणे । भवशरणिमतीरयन्ति ये वै त्यंज भट दूरतरेण न पापान् ॥ धन्यन्तदेव लग्नं तन्नक्षत्रं तदेव धन्यमहः । करणस्य च सा शुद्धिः यत्र हरिः प्राङ् नमस्क्रियते ॥ गतलक्ष(क्म)णदेवीय चतस्सप्तत्यिकशतत्रयाब्दीय कार्त्तिकशुक्रपंचम्यां रौहिणेये ॥ dates, one in S'āka and the other in the Lakṣmaṇasenīya era. They are (L. s.) 374 (A.D. 1493) and (S'āka) 1426 (A.D. 1504). The two dates do not agree, as there is a discrepancy of eleven years between the two.

As the L. S. date is given in words also, it has to be taken as the actual date of the transcription of this manuscript. Rai Bahadur Monmohan Chakravarti (J. A. S. B., N. S., XI, p. 358 footnote) pointed out that the scribe S'ubhapati, who made this transcript in L. S. 374 by order of Gadādharadeva made a copy of another manuscript in L. S. 373 (Rajendralāla Mitra, Catalogue of Manuscripts from Nepal, p. 65). Gadādhara-deva was the grandson of Dhīrasimha, brother of the Maithila king Bhairavendra. The Gangākrtyaviveka was composed in L. S. 376, when Rāmabhadra, son of Bhairavasimha or Bhairavendra was ruling. (J. R. A. S., N. S., xx, 554).

The next in order of date of the seven manuscripts is one in the Colebrooke collection in the India Office Library. (No. 1461). It is on paper, and contains 101 leaves, closely written in Bengali characters, with ten or eleven lines to a page. The first four folia are by a different hand from the rest of the manuscript. It was copied by the S'ūdra Kavicandra in S'āka 1510 (i.e. 1588), and euologises the Bhattacārya family. The literary activity of the great Smārta Bhattacārya, Raghunandana, is dated between 1520 and 1570 A.D. by Mr. Kane, while Monmohan Chakaravarti (J. A. S. B., N. S., xi, pp. 351-357) places him between 1510 and 1565 A.D. It is possible that this copy was made for one of his descendants, or even for him.

The next manuscript of Dāna-Kalpataru in point of age is one in the Library of the Royal Asiatic Society of Bengal, bearing the number 10236. It is on paper, the leaves are marked 17-24 and 1-8, with ten to eleven lines to a page. It is a fragment and deals only with pātrāpātra-nirūpanam. It bears the date Samvat 1658 (1601 A.D.).

I discovered in January 1939 in the Junior Bhonsle Mahāraja's Library at Nagpur a legibly written paper manuscript in Nāgari script. It had lost the first two leaves, dealing with pp. 1-4 *infra*. On last leaf it states that it was copied by

¹ See p. 313 infra.

² History of Dharmas āstra, I, p. 419.

Govinda in Samvat 1735 (i.e. 1688 A.D.). As this manuscript came to light after the book had been printed, its readings are now presented in Appendix G (pp. 383-412, infra).

Paṇḍit R. Anantakṛṣṇa S'āstrī secured from Benares for the University Library at Lahore a manuscript of this kāṇḍa, and drew my attention to the manuscript early in 1938. It bears the stock No. 8162. Its readings are collected in Appendix A (pp. 315-330, *infra*). On the fly leaf it bears the Samvat 1778 (i.e. 1722 A.D.)

The Sarasvatībhavan at Benares has five loose folia dealing with a dānaprayoga from the Kṛtya-Kalpataru. It presented no special readings.

¹ His letter to me is dated 15-1-1938. He had also secured a manuscript of the *Tirthakāṇda* for the Library of the Punjab University.

NOTE D

LIST OF WORKS ON DANA

- * An asterisk denotes that the work has been printed.
- † Denotes that a transcript now exists in the Adyar Library.

A. Parts of Nibandhas dealing with Dana

- * Dāna-Kalpataru of Laksmīdhara (c. 1110 A.D.).
- * Dānasāgara of Ballālasena (c. 1168 A.D.); partially printed.
- * Dānakhanda of Hemādri (c. 1270 A.D.); part of Caturvargacintāmani (pr. Bibliotheca Indica, and Prabhākarī and Co., Benares).
- † Dānaratnākara of Candesvara (c. 1300 A.D.).
- † Dānaratna or Dānavivekoddyota of Madanasimha, (c. 1425 A.D.) part of Madanaratnapradīpa.
- Dānasāra of Dalapati (part of Nrsimhaprasāda) c. 1500 A.D.
- * Dānakriyākaumudī of Govindānanda (c. 1500 A.D.), part of his Kaumudī series (Bibliotheca Indica, 1903).
- Dānatatva of Ragunandana (Jayaswal's Catal, 200) c. 1550 A.D.
- Dānasaukhya of Todarmal (c. 1580 A.D), part of Saukhya series
- Danakautuka of Nandapandita (c. 1600 A.D.) part of Harivamsa-vilāsa.
- † Dana-Kamalākara of Kamalākara Bhaṭṭa (c. 1625 A.D).
- * Dānamayūkha of Bhaṭṭa Nīlakaṇṭha (c. 1625 A.D.) part of the Bhagavanta-Bhāskara.
- † Dānaprakāsa of Mitra Misra (c. 1625 A.D.), part of the Vīra-mitrodaya.
- Dānakaustubha of Anantadeva (c. 1650 A.D.), part of Smṛti-kaustubha.
- Dāna-hīrāvalīprakāsa of Divākara, son of Bhāradvāja Mahādeva (c. 1685 A.D.), part of Dharmasāstra-sudhānidhi.

Dānaratnākara of Bhattarāma (c. 1675 A.D.) part of Anūpa-viveka.

Dānaratna of Maņirāma Dīkṣita (c. 1160 A.D.) part of Anūpavilāsa or Dharmāmbodhi.

Dāna-bhāgavata of Varņi-Kuberānanda, protege of Rāṇā Sam-grāma Singh (c. 1500 A.D.).

Dāna-pārijāta of Ananta Bhatta son of Nāges'a Bhatta (c. 1625 A.D.) part of Pārijāta series.

B. Treatises on Dāna

Dānakānda (said to be extracted from Rudra-Yāmala)

Dānacandrikā of S'rīnātha Ācāryacuḍāmaṇi (c. 1500 A.D.) Calcutta Sanskrit College, II, 556, 563).

Dānacandrikā of Gautama (B., 3. 92).

Dānacandrikā of Jayarāma (L: 2102) "Abstract of Hemādri" (Kane).

* Dānacandrikā of Divākara (Kale); pr. Bombay.

Dānacandrikā of Nīlakaņtha (Hīrālāl, 2176-2178).

Dānacandrikā of Vrindāvana (N.W., 136; N.P. iii, 26-).

Dānacandrikāvali of S'rīdharapati (Kielhorn, 74).

Dānadarpaṇa cited by Raghunandana (Oxf., 292).

Dānadinakara of Kamalākara (L., 180; B., 3, 90).

Dānadinakara of Divākara son of Dinakara (K. 180).

Dānadīdhiti of Nīlakaṇṭha son of Bhāskara (Aufrecht, III, 54).

Dānadīpavalī (Haraprasād, Rep. Search., 1895-1900, p. 15).

Dānadīpavākyasamuccaya (Peterson, I, 116).

Dānadharma-vyākhyā by Arjunamisra (Varendra Res. Socy., Rajshahi).

Dānadharmaprakriyā of Bhavadeva Bhatta, son of Kṛṣnadeva of Mithila (L. 1834) prior to 1600 A.D. (Mitra, Notices of MSS., v, 144; Jayaswal, 188-189).

Dānapañjika of S'ūryas'arman, composed under orders of Navaraj Simha (Peterson, V., 177; Jayswal, 187, 195).

Dānapañjī of Ratnākara Thākkura (summary of Dānasāgara), L., 2002; Petrson, I, 116, III, 387).

Dānapaddhati of Rāmadatta, cousin of Candes vara, and minister of the Karnāta king Nṛṣimha of Mithilā, c. 1350 A.D.; (Mack. 33; I. O. Cat. iii, 1714).

- Dānapaddhati by Gāgā Bhaṭṭa (Visvesvara Bhaṭṭa), c. 1650 A.D. (Hīrālāl, 2183; Bikanir, 2422).
- Dānaparīkṣā of S'rīdhara Misra (Kāṣmīr, 24).
- Dānapārijāta of Kşemendra (L. 2822).
- Dānapradīpa by Mādhava son of Viṣṇu (Hīrālāl, 2184; Nep. Cat. Haraprasād, 1238).
- Dānaprayoga by Bhaṭṭoji (L. 4161).
- Dānamanjarī by Vrajarāja (N.W. 164).
- Dānamanohara by Sadāsiva (c. 1679 a.d.); B, 3, 92; Bikanir New List, 1971.
- † Dānavākyasamuccaya of Yogīsvara (anterior to 1300 A.D.) (B, 3, 92; Kh., 73; Adyar, I, p. 111).
 - Dānavākyāvali of Vidyāpati Ṭhakkura, composed at the instance of Queen Dhīramatī wise of Nṛṣimhadeva of Mithila (c. 1400 A.D.) L., 1830; Bikanir, N.L., 2003; Jayaswal, 192, 194; Hīrālāl, 2193. It is sometimes attributed to Queen Dhīramati herself.
- Dānavākyāvali by Vīresvarasūnuḥ (i.e.) Caṇḍesvara, c. 1300 A.D.; Oudh, 516.
- Dānaviveka cited by Hemādri and by Nīlakantha; Khatma, 3.
- Dānavyāsa cited by Caṇḍes vara in Dānaratnākara (I.O. Cat. Eggeling, p. 412).
- Dānaviveka by Bhānūji Dīkṣita son of Bhaṭṭoji Dīkṣita (c. 1650 A.D.); Peterson, VI, 83; Hīrālāl, 2194-5.
- Dānasāgara by Kāmadeva Mahārāja (of Mithila?) L., 2179.
- Dānasāra or Aghabādava of Visvesvara Bhaṭṭa (Baroda Oriental Institute, 7129), the author of Madanapārijāta (c. 1380 A.D.)
- Dānārṇava composed for Queen Dhīramatī (c. 1400 A.D.); Madras Orl. MSS. Lib., 3209.
- Dānoddyota by Kṛṣṇarāma (N.W., 106, 174).
- Mahādānapaddhati of Rūpanārāyaņa (I.O. Cat., p. 550) cited by Vācaspati Misra (c. 1450 A.D.).
- Mahādānanirnaya of Bhairavendra of Mithilā (supposed to have been composed by Vācaspati Misra; Haraprasād, Cat., 36, 122. Ulwar, Catl. 1413).
- Tulādānavidhi of Nārāyaņa Bhaṭṭa, son of Rāmesvara (c. 1550 A.D.).
 - Printed by C. Subbarayudu at the Vasanta Press, Adyar, Madras, India.

॥ श्रीः ॥

श्रीमछक्ष्मीधरविरचितः

कृत्यकल्पतरुः दानकाण्डम्

मङ्गलाचरणम्

ॐ नमो विव्रराजाय निर्विव्यक्तलदायिने।

येनाऽविच्छेदवेदध्वनिहतकितिभः श्रोत्रियाणां पुरीभिः फुल्लाब्जामोदमाचन्मधुकरमुखरव्योमभागैस्तडागैः। चक्रे धात्री पवित्रा विभववितरणैरर्थिवाञ्छातिरिक्तैः स श्रीमानेष लक्ष्मीधर इह तनुते पश्चमं दानकाण्डम्॥

प्रतिज्ञा (विषयनिर्देशः)

दानस्वरूपमाचष्टे देयादेयविवेचनम् । पात्राणां लक्षणं सम्यक् महादानानि षोडश ॥

The I.O. Ms. contains six leaves in the beginning belonging to a Nyāya work. कल्पतर begins from the 6th leaf.

A. S. B. Ms. begins: श्रीगणेशाय—The Ms. is torn.

1 A. S. B., हतकलितः

2 A. S. B., पुरोभिः

अत्र' पर्वितदानानि गुडधेन्वादिकानि च।
तथा हेमगवीदानं वानं च वृषभस्य च॥
दानं कृष्णाजिनस्याऽपि भूमिदानमतः परम् ॥
सुवर्णदानमप्यत्र विद्यादानं वदत्यसौ॥
कल्पदानं तिथौ दानं दानं नक्षत्रलक्षितम्।
अन्नदानमथाऽऽरोग्यदानं वक्ति द्विजोत्तमः॥
अभयस्य तथा दानं वदलेष सुपुण्यधीः।
तथा प्रकीर्णदानानि वापीकूपसरोविधिम्॥
आरामस्य प्रतिष्ठां च दानमाश्रयलक्षणम्।
दानकाण्डेऽत्र पर्वाणि कमाद्वाविंदातिर्मता॥

- 1 Lost in A. S. B.
- 2 I. O., प्रदानं for दानं च
- 3 A. S. B. and I. O., अनन्तरम्
- 4 I.O., रूप्यदानं
- 5 A. S. B. and I. O., वर्णयत्येष

दानस्वरूपम्

अथ दानधर्मः

तत्र व्यासः महाभारते 1

वर्णानामाश्रमाणां च चातुर्वेणे युधिष्टिर । दानधर्मं प्रवक्ष्यामि यथा व्यासेन भाषितम्॥ यददासि विशिष्टेभ्यो यचाऽश्नासि दिने दिने । तत्ते वित्तमहं मन्ये शेषं कस्याऽपि ैरक्षसि॥ यददाति यदश्राति तदेव धनिनो धनम्। अन्ये मृतस्य कीडन्ति दारैरपि धनैरापे ॥ अहन्यहनि याचन्तमहं मन्ये गुरुं यथा। मार्जनं दर्पणस्येव यः करोति दिने दिने ॥ आयाससारलब्धस्य[ः] प्राणेभ्योऽपि गरीयसः। गतिरेकैव वित्तस्य दानमन्या विपत्तयः॥ किं धनेन करिष्यन्ति देहिनो भङ्गरश्रियः। यदर्थं धनमिच्छन्ति तच्छरीरमशाइवतम् ॥ यदि नाम न धर्माय न कामाय न कीर्त्तये। यत् परित्यज्य गन्तव्यं तद्धनं किं न दीयते॥ जीविते यस्य जीवित्त विप्रा मित्राणि बान्धवाः।

¹ A. S. B. omits महाभारते

² A. S. B., वक्ष्यसि

³ A. S. B. and I. O., आयासशत

⁴ A. S. B. is defective here.

मफलं जीवितं तस्य आत्मार्थे को न जीवित ॥ किं कायेन सुप्रष्टेन बलिना चिरजीविना। यन्न सत्वोपकाराय तज्जीवितमनर्थकम् ॥ ग्रासादर्डमपि ग्रासमर्थिभ्यः किं न दीयते। इच्छानुरूपो विभवः कदा कस्य भविष्यति ॥ किं देहेन सुपृष्टेन सुपृष्टमपि यास्यति। अदाता पुरुषस्त्यागी ¹स्वधनं त्यज्य गच्छति ॥ दातारं कृपणं मन्ये मृतोऽप्यर्थं न मुञ्चति । प्राणिनां सति ²मतेव्ये यः कृतार्थो स्तो न सः॥ अकृतार्थस्य यो मृत्युरन्तरं प्रलयो हि सः । अनाहृतेषु यदत्तं यच दत्तमयाचितम् ॥ भविष्यति युगस्यान्तस्तस्याऽन्तो न भविष्यति । मृतवत्सा यथा गाँवैं तृष्णा लुध्वा न दुह्यते ॥ परस्परस्य³ दानानि लोकयात्रा न धर्मवत्। अदृष्टमइनुते दानं दृष्ट्वा चैव न दृर्यते ॥ पुनरागमनं नास्ति तस्य दानमनन्तकम्⁴।

मत्स्यपुराणे

न्यायेनाऽर्जनमर्थानां वर्द्धनं चाऽभिरक्षणम्। सत्पात्रप्रतिपत्तिश्च सर्वशास्त्रेषु पट्यते॥

- 1 I. O. and A. S. B., धनमुत्सूज्य
- 2 From मतिव्य to मृत्युरन्तरम् in the next line the matter is missing in A. S. B.
- 3 The is missing, in A. S. B.
- 4 A. S. B., अनर्थकम्

दानस्वरूपम्

अथ दानस्वरूपम्

तत्र देवलः

अथातो दानविधिं व्याख्यास्यामः।

अर्थानामुदिते पात्रे श्रद्धया 'प्रतिपादितम् । दानमित्यभिनिर्दिष्टं व्याख्यानं तस्य वक्ष्यते ॥

'उदिते' शास्त्रप्रतिपादिते।

द्विहेतुः षडिघष्ठानं षडक्नं षिट्विपाकयुक् ।
चतुःप्रकारं त्रिविधं त्रिनाद्यां दानमुच्यते ॥
नाऽल्पत्वं न बहुत्वं वा दानस्याऽभ्युदयावहम् ।
श्रद्धा भक्तिश्च दानानां वृद्धिक्षयकरे हि ते ॥
धर्ममर्थं च कामं च ब्रीडाहर्षभयानि च ।
अधिष्ठानानि दानानां षडेतानि प्रचक्षते ॥
पात्रेभ्यो दीयते नित्यमनवेक्ष्य प्रयोजनम् ।
केवलं धर्मबुद्ध्या यद्धर्मदानं तदुच्यते ॥
प्रयोजनमवेक्ष्यैव प्रसङ्गात् यत् प्रदीयते ।
तदर्थदानमित्याहुः इहैकफलहेतुकम् ॥
स्त्रीयानमृगयाक्षाणां प्रसङ्गाचत्प्रदीयते ।
अनर्हेषु च रागेण कामदानं तदुच्यते ॥

¹ A. S. B., प्रतिपादनम्

² I. O. and A. S. B., अहतेषु

संसदि बीडया 'श्रत्या योषिद्धयो यत् प्रदीयते। अयाचितश्चेत्तहानं वीहादानमिति स्मृतम् ॥ हट्टा प्रियाणि श्रुत्वा वा हर्षवद्यत्प्रदीयते । हर्षदानमिति प्राहुः दानं तद्धमीचिन्तकाः॥ आक्रोशानर्थहिंस्राणां प्रतीकाराय यद्भयात । दीयते * ह्यपकर्तृभयो भयदानं तदुच्यते ॥ दाता प्रतिग्रहीता च श्रद्धा देयं च धर्मयुक्। देशकालै। च दानानामङ्गान्येतानि षड्विदुः॥ अपापरोगी धर्मातमा दितसरव्यसनः ग्रचिः। अनिन्यजीवकर्मा च षड्मिद्राता प्रशस्यते ॥ त्रिशुक्रः कशवृत्तिश्च घणातः सकलेन्द्रियः। विमुक्तो योनिदोषेभ्यो ब्राह्मणः पात्रमुच्यते ॥ सौम्रख्याचितसम्प्रीतिरर्थिनां दर्शने सदा। सत्कृतिश्चाऽनसूया च तदा अद्वेति कीर्त्यते ॥ अपराबाधमक्केशं ^कस्वयक्षेनाऽर्जितं धनम् । स्वल्पं वा विपुलं वाऽपि देयमित्यभिधीयते ॥

¹ Thus I. O.; श्रुत्यवार्कोऽर्थेभ्यः प्रयाचितमर्थिभ्यो यत्प्रदीयते is the corrupt reading of Udaipur Ms.

² I. O., प्रयाचितश्चेत्

³ A. S. B., सिंहानां

⁴ I. O., चापकर्तृभ्यः

⁵ Whole line missing in A. S. B.

⁶ I. O., त्रिशुल्कः

⁷ I.O., द्यमि

⁸ I. O. and A. S. B., प्रयत्नेन

यत्र यद्दर्रभं द्रव्यं यस्मिन् कालेऽपि वा पुनः। दानाहीं देशकाली ती स्यातां श्रेष्टी न चाऽन्यथा ॥ अवस्थादेशकालानां पात्रदात्रोश्च सम्पदाम् । हीनं चाऽपि भवेच्छेष्ठं श्रेष्ठं वाऽप्यन्यथा 'भवेतः॥ दुष्फलं निष्फलं हीनं तुल्यं विपुलमक्षयम्। षड्विपाक्युगुदिष्टं षडेतानि विपाकतः॥ नास्तिकस्तेनहिंस्रेभ्यो जाराय पतिताय च। पिद्युनभ्रूणहन्तुभ्यः प्रदत्तं दुष्फलं भवेत्²॥ महदप्यफलं दानं श्रद्धया ³परिवर्जीतम् । परवाधाकरं दानं परमप्यल्पतां व्रजेत ॥ यथोक्तमपि ⁴यदानं चित्तेन कळुषेण तु⁵। तेन⁶ सङ्कलपदोषेण दानं तुल्यफलं भवेत्॥ युक्ताङ्गेस्सकलैः षड्भिर्दानं स्याद्विपुलोदयम् । अनुक्रोशवशाइनं दानमक्षयतां व्रजेत्॥ ध्रवमाजस्रिकं न काम्यं नैमित्तिकमिति कमात्। वैदिको दानमार्गोऽयं चतुद्धी वर्ण्यते द्विजैः॥ प्रपारामतडागादि सर्वकालफलं ध्रवम्।

- 1 Udaipur Ms., लभेत्
- 2 I.O., लभेत्
- 3 I. O. and A. S. B., परिवर्तितम्
- 4 I.O. and A. S. B., यहतं
- 5 I.O., वा
- 6 A. S. B., तन्
- 7 I.O., आजिस्त्रकं
- 8 I. O. and A. S. B., वैदिकैः दानमार्गोऽपि

तदाजस्त्रिकमित्याहुः दीयते यद्दिने दिने ॥ ¹अपत्यविजयैद्यवर्यस्त्रीबालार्थं यदिज्यते । इज्यासंज्ञन्त तहानं ²काममित्यभिधीयते ॥ कालापेक्षं ³क्रियापेक्षमन्वापेक्षमिति स्मृतौ⁴। त्रिधा नैमित्तिकं प्रोक्तं सहोमं होमवर्जितम् ॥ नवोत्तमानि चत्वारि मध्यमानि विधानतः। अधमानीति शेषाणि त्रिविधत्वमिदं विदः॥ अन्नं द्धि मधु त्राणं गोभुरुक्माइवद्नितनः। दानान्युत्तमदानानि⁶ उत्तमद्रव्यदानतः॥ विद्यादाच्छादनावासपरिभोगौषधानि च। दानानि मध्यमानीति मध्यमद्रव्यदानतः॥ उपानत्रेंखदानानि छन्नपात्रासनानि च। दीपकाष्ठफलादीनि चरमं बहुवार्षिकम्।। बहुत्वादनुजातानां संख्या ⁷द्योषेषु नेष्यते । अधमान्यवशिष्टानि सर्वदानान्यतो विदुः॥ इष्टं दत्तमधीतं ⁸च विनश्यत्यनुकीर्त्तनात् ।

- 1 I. O. and A. S. B., अपत्यविजयैस्वर्ध
- 2 I. O. and A. S. B., काम्यमित्यभिधीयते
- 3 A. S. B., त्रियापेक्षम्
- 4 A. S. B., स्मृतम्
- 5 A. S. B., न चोत्तमानि
- 6 I.O., and A.S. B., दानाद्युत्तम
- 7 A. S. B., देशेषु नेक्यते
- 8 I. O. वा; the whole s'loka is missing in A. S. B.; Udaipur Ms. is corrupt and reads श्री क शोचनाभ्यां in the second line.

इलाघानुशोचनाभ्यां च भग्नतेजा विषयते॥
तस्मादात्मकृतं पुण्यं न वृथा परिकीर्त्तयेत्।
भुक्तवानिति तं 'प्राहुस्तमेवं कृतवादिनः॥
एवं* सर्वगुणोपेतमुक्तदोषैः विवर्जितम्।
इह³ कीर्ति वदान्याख्यां स्कीतान् भोगान् त्रिविष्टपे।
दानं श्रद्धां तृतीयेऽपि जन्मनि प्रसवोक्तमे॥
सर्वेषामपि दानानां अन्नदानमनुक्तमम्।
कोऽन्योऽस्ति प्राणदादस्माद्विशिष्टो नाऽन्नदात् परः॥
अन्यायाधिगतां दत्वा सकलां वसुधामपि।
श्रद्धावर्जमपात्राय न किश्चित् गतिमाप्नुयात्॥
प्रदाय भानुमूर्ति च श्रद्धाभिक्तसमन्वितम्।
महते पात्रभूताय सर्वाभ्युदयमाप्नुयात्॥

'द्विहेतुः' वश्यमाणश्रद्धाभक्तिरूपहेतुभेदेन। 'अधिष्ठा-नानि' आश्रयाणि। 'देयं' तत्वेन देयं द्रव्यम्। 'धर्मयुक्' धर्म-युक्तम्। न्यायार्जितमित्यन्यः। 'पापरोगो' राजयक्ष्मादयः। 'सकलेन्द्रियः' अविकलेन्द्रियः। 'दुष्फलं' विपरीतफलम्। 'परं' श्रेष्ठम्। 'अनुकोक्को' दया। 'परिभोगसाधनं' ⁵खद्वा-

¹ І.О., तं प्राहुः तमेव ऋतवादिनः

^{*} From here there is a big gap up to येन येन on page 11, which is filled up in the text from I. O.

² A. S. B., विवर्जितः

³ A. S. B., तम् फलम्

⁴ A. S. B., शाकमुधि वा

⁵ A. S. B., गर्तासनादि

सनादि । 'बहुवार्षिकं' बहूनि वर्षाणि प्राप्तं 'घरातलमिति यावत् । एतेनोत्तममपि जीर्णतां प्राप्तमधमं भवति । 'श्लाघा' प्रशंसा, ²'वृथावक्ता' प्रयोजनव्यतिरेकेण । 'प्रसवोत्तमे' प्रसूचतेऽनेनेति 'प्रसवः' कुलम् । तस्मिन्तुत्तमे ।

मनुः

श्रद्धयेष्टं च पूर्तं च नित्यं कुर्यात् प्रयक्ततः। श्रद्धाकृते उद्यक्षये ते भवतः खागतेर्धनैः॥ दानधर्मं निषेवेत नित्यमैष्टिकपौर्तिकम् । परितुष्टेन भावेन पात्रमासाच शक्तितः॥ यत्किश्चदपि दातव्यं याचते व्याऽनसूयया। उत्पत्स्यते हि तत्पात्रं यत्तारयति सर्वतः॥

'स्वागतैः' न्यायार्जितैः। 'ऐष्टिकं' इष्टौ यज्ञे यद्दीयते दक्ष-णादि। "बहिर्वेदि च यद्दानं तत् पौर्तिकं" इति मेधातिथिः।

याज्ञवल्क्यः

गोभ्तिलहिरण्यादि पात्रे दातव्यमर्चितम्। नाऽपात्रे विदुषा किश्चिदात्मनः श्रेय इच्छता॥

- 1 A. S. B., पुरातनन्विति
- 2 A. S. B., इलाघा, प्रशंसा वृथा रक्षादिप्रयोजनव्यतिरेकेण, प्रसवीत्तमे
- 3 A. S. B., अभ्युद्ये
- 4 A. S. B., पूर्तिकम्
- 5 A. S. B., नाइनस्यया

दात्व्यं प्रत्यहं पात्रे 'निमित्ते सविशेषतः। याचितेनाऽपि दात्व्यं अद्धापतेन शक्तितः॥ येन येन हि भावेन यद्यदानं प्रयच्छति। तेन तेन हि भावेन प्राप्नोति प्रतिपूजितः॥ 'येन येन हि भावेन' राजसतामसादिना।

महाभारते

दातव्यमिति यद्दानं दीयतेऽनुपकारिणे।
देशे काले च पात्रे च तद्दानं सात्विकं विदुः॥
यत्तु प्रत्युपकारार्थं फलमुद्दिश्य वा पुनः।
दीयते च परिक्किष्टं तद्दानं राजसं विदुः॥
अदेशकाले यद्दानमपात्रेभ्यः प्रदीयते।
असत्कृतमवज्ञानं तत्तामसमुदाहृतम् ॥

याज्ञवल्क्यः

देयं प्रतिश्चतं चैव दत्वा नाऽपहरेत् पुनः।

यमः

यच वाचा प्रतिज्ञातं कर्मणा नोपपादितम् ।
तद्धनं ऋणसंयुक्तं इह लोके परत्र च ॥
सप्त जातान्नरो हन्यात् वर्त्तमानांश्च सप्त च ।
अतिकान्तान् सप्त हन्यादप्रयच्छन् प्रतिश्चतम् ॥
प्रतिश्चताप्रदानेन दत्तस्याऽऽच्छेदनेन च ।
जन्मप्रभृति यत्पुण्यं तत्सर्वं तस्य नद्द्यति ॥

1 A. S. B., निमित्तेषु

आञां कृत्वा ह्यदातारं दानकाले निषेधकम्। दत्वा सन्तप्यते यस्तु तमाहुर्व्रह्मघातिनम्।।

महाभारते

ब्राह्मणं स्वयमाहूय भिक्षार्थे कृशवृत्तिकम्। ब्र्यान्नास्तीति यः पश्चात्तं विद्याद् ब्रह्मघातकम्॥

तथा²

संश्रुत्य यो न दित्सेत याचित्वा यश्च नेच्छति । उभावनृतिनावेतौ मृषा पापमवाप्नुतः॥

गौतमः

प्रतिश्चत्याऽप्यधर्मसंयुक्ताय न दद्यात्॥

नारदः

ब्राह्मणस्य च यद्देयं सान्वयस्य च नास्ति सः³। सकुल्ये तस्य निनयेत्तदभावेऽस्य बन्धुषु ॥ यदा तु न सकुल्यः स्यान्न च सम्बन्धिबान्धवाः। दचात्सजातिशिष्येभ्यस्तदभावेऽप्सु निक्षिपेत्॥

यमः

योऽर्चितः प्रतिगृह्णाति योऽर्चियित्वा प्रयच्छति । ताबुभौ वसतः स्वर्गे विपरीते विपर्ययः॥

¹ I. O. and A. S. B., घातकम्

² I.O. omits तथा

³ I. O., नास्ति कः

दानं हि बहुमानाचो गुणवद्भ्यः प्रयच्छति।
स तु प्रेत्य धनं लब्ध्वा गुत्रपौत्रैः सहाऽइनुते॥
परं चानुपहत्येह दानं दत्वा विचक्षणः।
सुखोदयं सुखोदकं प्रेत्य वै लभते धनम्॥
योऽसङ्ग्यः प्रतिगृह्याऽपि गुनः सद्भ्यः प्रयच्छति।
आत्मानं संक्रमं कृत्वा परांस्तारयते हि सः॥
तस्मान्तुल्यविदिष्टिभ्यो दानं दचात्प्रयत्नतः ।
विद्यातपरसमृद्ध्या हि तार्यन्ति द्विजोत्तमाः॥

'अनुपहत्य' पीडामनुत्पाद्य । 'असद्भ्यो' निन्दिते-भ्यः । 'तुल्यः' अनिन्दितः । ग्रुणवत उत्तमं फलम् ॥

बृहस्पतिः

कृते प्रयच्छते गत्वा त्रेतायां दीयते गृहे।
द्वापरे प्रार्थयति च कलौ चाऽनुगमान्विते॥
सर्वत्र गुणवद्दानं इवपाकादिष्वपि स्मृतम्।
देशे काले विधानेन पात्रे दत्तं विशेषतः॥

¹ I.O. omits यो

² I.O., तत्र

³ I.O., द्विचक्षणः

⁴ I.O., समृद्धा

⁵ I. O. omits this बाक्य

⁶ I. O. and A. S. B., प्रदीयते

मन्त्रादिदोषात् होमे तु तपसीन्द्रियदोषतः। न्यूतता स्यात्र दाने तु श्रद्धायुक्ते भवेत्कचित्॥

आपस्तम्बः

देशतः कालतः शौचतः सम्यक् ²प्रतिगृह्णीयात्

इति दानानि प्रतिपादयति । 'देशतः' अयागादौ । 'कालतः' ग्रहणादौ । 'शौचतः' स्नानादिना ।

दक्षः

दानं च विधिवद्देयं काले पात्रे गुणान्विते।

⁴उदकस्तुतिमभिधाय हारीतः

तस्मादाद्भरवोक्ष्य दचादालभ्य वा।

'अवोक्ष्य' प्रोक्षणं कृत्वा । 'आलभ्य' सोदकेन पाणिन स्पृष्ट्वा ।

आपस्तम्बः

सर्वाण्युदकपूर्वाणि दानानि यथा श्रुतिविहारे।

'विहारे' यज्ञे अन्वाहार्यदानादौ । 'यथाश्चिति' यावदेव श्चतं तावदेव कुर्यान्नोदकपूर्वकतादिनियम इत्यर्थः।

- 1 Line omitted by Udaipur Ms., I. O. and A. S. B.
- 2 I.O., ब्रह्मतभूत
- 3 I. O., वाराणस्यादौ
- 4 Passage corrupt; corrected following I. O.

गौतमः

स्वस्तिवाच्य भिक्षादानमप्पूर्वं 'दचाञ्चिषु वैवंधर्मसु² ज्ञातातपः

अभिगम्य तु यद्दानं यच दानमयाचितम्। विद्यते सागरस्यान्तस्तस्याऽन्तो नैव विद्यते॥ प्रच्छन्नानि च दानानि ज्ञानं च निरहंकृतम्। तपांसि च सुगुप्तानि तेषां फलमनन्तकम्॥

यमः 3

यतीनां परमो धर्मस्त्वनाहारो वनौकसाम्। दानमेव गृहस्थानां शुश्रूषा ब्रह्मचारिणाम् ॥ यतीनां परमो धर्मो यद्योगेनाऽऽत्मदर्शनम्।

- 1 Udaipur Ms. अप्यूर्ध
- 2 I. O. and A. S. B., धर्मेषु
- 3 I. O. and A. S. B transpose the two lines and ascribe them to यम

2

अथ देयादेयानि

बृहस्पतिः1

कुटुम्बभक्तवसनाद्देयं यदतिरिच्यते । मध्वास्वादे विषं पश्चादातुर्द्धमीऽन्यथा भवेत्॥

मनुः

शक्तः परजने दाता स्वजने दुःखजीविनि । मध्वापातो विषाखादः स धर्मप्रतिरूपकः ॥ भृत्यानामुपरोधेन यः करोत्योध्वदैहिकम् । तद्भवत्यशुभोदर्भं *जीवतोऽपि मृतस्य च ॥

कात्यायनः

सर्वस्वगृहवर्ज्यन्तु कुटुम्बभरणादिकम् । यद्गव्यं तत्स्वकं देयं ⁵न देयं स्यात्ततोऽन्यथा ॥

याज्ञवल्क्यः

कुदुम्बस्याऽविरोधेन⁶ देयं दारसुताहते । नाऽन्वये सति सर्वस्वं यचाऽन्यस्मै प्रतिश्चतम् ॥

- 1 A. S. B. and I. O., तत्र
- 2 I.O., प्रतिरूपकम्
- 3 A. S. B and I. O., तद्भवेद्
- 4 I. O., जीवतोऽस्य
- 5 I. O., अदेयं स्यादतोऽन्यथा
- 6 A. S. B., स्वकुटुम्बाविरोधेन

'अन्वये' सन्ताने ।

दक्षः

सामान्यं याचितं न्यासमाधिदीराश्च तद्धनम् । अन्वाहितं च निक्षेपः सर्वस्वं चाऽन्वये सति ॥ आपत्स्वपि न देयानि नव वस्तृनि पण्डितेः । यो ददाति स मुढात्मा प्रायश्चित्तीयते हि सः ॥

'सामान्यम्' अनेकस्वामिकम् । 'याचितं' संव्यवहारा-र्थं याचित्वा आनीतं वस्त्रालङ्कारादि । 'न्यासः' गृहस्वा-मिने दर्शियत्वा तत्परोक्षमेव गृहजनहस्ते गृहस्वामिने समर्पणीयमिति द्रव्यस्थापनम् । 'तद्धनं' ⁵दारधनम् । 'अन्वाहितं' यदेकस्य हस्ते निहितं द्रव्यं तेनाप्यनु पश्चा-दन्यहस्ते स्वामिने वदेहीति निहितम् । 'निःक्षेपो' गृहस्वा-मिनः समक्षं द्रव्यस्थापनम् ।

कात्यायनः

विक्रयं चैव दानं च न ⁹नेयाः स्युरनिच्छवः।

- 1 I.O., नरः for हि सः
- 2 I.O., स्वम् for स्वामिकम्
- 3 I.O., परोक्षतः
- 4 I. O., हस्तेन
- 5 I. O. omits दार्धनम्
- 6 І.О., अन्नाहितम्
- 7 A. S. B and I. O., अन्यस्य इस्ते
- 8 I. O. omits देहीति निहितम्
- 9 A. S. B., न देयाः

दाराः मुत्राश्च सर्वस्वमात्मनैव तु योजयेत्॥ आपत्काले तु कर्तव्यं दानं विकय एव च । अन्यथा न प्रवर्तेत इति उद्यास्त्रेषु निश्चयः॥

"आपत्काले तु कर्तव्यं दानं विक्रय एव वैं"ति ह्मबकी यिवक्रयेच्छुदारादिविषयम् । यत्तु दाराणां 'आपत्स्विप न देयत्विम'ति दक्षेणाऽदेयत्वमुक्तं तत्स्वदानविक्रयेच्छु दारादिविषयम् ।

वसिष्ठः

शुक्रशोणितसम्भवः पुरुषो मातापितृनिमित्तकस्तस्य प्रदानविक्रयपरित्यागेषु मातापितरौ प्रभवतः। न त्वेकं पुत्रं दयात् प्रतिगृह्णीयाद्वा। स हि सन्तानाय पूर्वेषाम् ¹⁰न तु स्त्री पुत्रं दयात्प्रतिगृह्णीयाद्वाऽन्यन्नाऽनुज्ञानाद्वर्त्तः।

यमः

परिभुक्तमवज्ञातमपर्याप्तमसंस्कृतम्।

- 1 I.O., आत्मन्येव
- 2 I.O., वा for च
- 3 I.O., शास्त्र [वि] निश्चयः
- 4 I.O., वा for च
- 5 I.O., स्वदान
- 6 I.O., न देयानीति
- 7 І.О., विकेयानिच्छु
- 8 A. S. B and I. O., दारविषयम्
- 9 I.O., सर्वेषाम्
- 10 I.O. omits न तु

१९

यः प्रयच्छति विप्रेभ्यस्तद्भरमन्यवातिष्ठते ॥

'परिभुक्तं' गृहीतोपभोगं वस्त्रादि । 'अपर्याप्तं' स्वका-र्याक्षमं जरद्भवादि ।

रामायणे

नावज्ञाय प्रदातव्यं किञ्चिद्वा केनचित् कचित्। अवज्ञया ³तु यद्दतं दातुस्तद्दोषमावहेत्॥

शातातपः⁴

वेदविकयनिर्दिष्टं स्त्रीषु यचार्जितं धनम्। अदेयं पितृदेवेभ्यो यच स्त्रीवादुपागतम्॥

'वेदविक्रयनिर्दिष्टं' वेदविक्रयेण⁵ च धनेन निर्दिइयते यत् तत्तथा । 'स्त्रीषु यचार्जितं' ⁶स्त्रीव्यापारोपजीवनेन यस्रुव्धम् ।

बृद्धशातातपः

द्रव्येणाऽन्यायलब्धेन यः करोत्यौद्धेदेहिकम् । न स तत्फलमामोति तस्याऽर्थस्य दुरागमात् ॥

- 1 Udaipur Ms. reads wrongly भस्तान्यवतिष्ठते
- 2 I.O., यतिकश्चित्
- 3 I.O., हि for तु
- 4 I. O. has this verse after the verse of बृद्धशाततपः below.
- 5 A. S. B. and I. O., वेदविकयेण लब्धमेतदिति यिन्निर्दिस्यते
- 6 I. O. interpolates धनं between आर्जितं and स्रोव्यापार

यमः

सुवर्णरजतं ताम्नं यतिभ्यो यः प्रयच्छति । न तत्फलमवामोति तन्नैव परिवर्त्तते ॥ 'तन्नैव परिवर्त्तते' पारलौकिकं न भजते¹ इत्यर्थः ॥

देवलः

पक्रमन्नं गृहस्थस्य वानप्रस्थस्य गोरसः । वृत्तिश्च भैक्ष्यवृत्तिभ्यो न देयं पुण्यमिच्छता ॥

'वृत्तिः' भिक्षातिरिक्तं वर्त्तनम्।

तथा

न शृद्धाय ⁴ घृतं दद्यात् स्वस्ति क्षीरं ⁵तिलान् दिध । न शृद्धात् प्रतिगृह्णीयात्तेषामन्यन्निवेदयेत् ॥ गोरसं काश्चनं क्षेत्रं गास्तिलान्मधुसर्पिषी । तथा सर्वानिमांश्चापि⁶ चाण्डालेभ्यो न दापयेत् ॥ 'तेषाम्' हविरादीनाम् ॥

शङ्खलिखितौ

कृसरपायसापूपदिधमधुचृतकृष्णाजिनानि शृद्धेभयो न

- 1 I.O., न भवति
- 2 I.O., गोरसाः
- 3 I. O., श्रतिं च मैक्ष्यवृत्तीनां
- 4 І.О., हविर्देशात्
- 5 I. O., पृतं मधु for तिलान दिध
- 6 A. S. B an dI. O., सर्वान् रसांइचापि

दचात्। 'नोपाकृतं किश्चित्।

अङ्गिराः

बहुभ्यो न प्रदेघानि गौगैंहं शयनं स्त्रियः। विविक्तदक्षिणा² त्वेषां³ दातारं तारयन्ति हि॥ एका⁴ एकस्य दातव्या न बहुभ्यः कथश्चन। सा तु विक्रयमापन्ना दहत्यासप्तमं कुलम्॥ देवतानां गुरूणाश्च मातापित्रोस्तथैव च। पुण्यं देयं प्रयत्नेन नाऽपुण्यं चोदितं काचित्॥

यमः

कल्मषं ब्राह्मणे दत्वा दाता चात्यशुभां गतिम्। जीर्णो ⁵निर्मोकनिर्मुक्तः पन्नगेन्द्रः क्षितौ यथा॥

नन्दिपुराणे

पापदः पापमामोति नरो लक्षगुणं सदा।
पुण्यदः पुण्यमामोति शतशोऽथ सहस्रशः॥
तथा पात्रविशेषेण दानं स्यादुत्तरोत्तरम्।
गुरुमातृपितृब्रह्मवादिनां दीयते तु यत्॥
तल्लक्षगुणितं विद्यात् पुण्यं वा पापमेव वा।

- 1 A. S. B., नोपऋतं ; I. O., नोपाहृतं
- 2 A. S. B. and I. O., विभक्त
- 3 A. S. B., दक्षिणा होषा ; I. O., दक्षिणा त्त्वेता
- 4 I. O., एकैका हि
- 5 I.O., जीर्णनिर्मीकनिर्मुक्तः

यमः¹

देवमाल्यापनयनं देवागारसमूहनम् ।
माल्यप्रदानं देवानां गोप्रदानसमं स्मृतम् ॥
अर्चनं चैव विप्राणां द्विजोच्छिष्टापकर्षणम् ।
पादशौचप्रदानं च अकल्यपरिचारणम् ॥
पादाभ्यङ्गप्रदानं च गात्रसंवाहनं तथा ।
गवां कण्डूयनं चैव ग्रासदानाभिवन्दने ॥
भिक्षादीपप्रदानं च तथैवातिथिपूजनम् ।
एकैकस्य फलं प्राह गोप्रदानसमं यमः ॥

'अकल्यपरिचारणं' रोगिचिकित्सा । 'गात्रसंवाहनं' अङ्गमर्दनम्।

हारीतः

असद्द्रव्यप्रदानं अस्वर्गं यच दत्वा परितप्यते तदा-ऽदानमफलम्, यचोपकारिणे ददाति तन्मात्रपरिशिष्टम्⁵, यच सोपधं ददाति अभ्याश्रावितमल्पफलम्⁶, यचापात्राय ददाति अनिष्टदानं भवति, यच दत्वा परिकीर्त्यते, यच्च समयदान मासुरं, यचाऽश्रद्धया ददाति क्रोधाद्राक्षसम्, यचाऽऽक्रुइय

¹ A.S. B. and I. O. supply यम:—देवमाल्य etc.

² A. S. B and I. O., स्नपनं सर्वे॰

³ I.O., पदाभ्यङ्ग

⁴ I.O., अभिनन्दने

⁵ I.O., परिक्लिष्टं

⁶ I.O., अकलं

ददाति दत्वा चाऽऽक्रोशित असत्कृतं पैशाचम्, यचावज्ञातं ददाति दत्वा चाऽवज्ञायते मुमूर्षुस्तत्तामसम्, यचाप्राकृतो ददाति उएते दानोपसर्गाः। यैश्पसृष्टं दानमसिद्धमसम्बद्धमस्वर्यमयशस्यं अध्वयमफलं वा।

'तदाऽदानम्' तस्मिन्नेव सङ्गल्पकाले दीयमानद्रव्यास-मर्पणम्। 'उपकारिणे' प्रत्युपकारसमीहयेत्यर्थः। 'तन्मात्रं' यावदत्तं तावन्मात्रम्। 'सोपघं' स्नेहाद्युपाधिसहितम्। 'अ-भ्याश्रावितं' लोकप्रतीत्यर्थं प्रख्यापितम्। 'अनिष्टदानं' रात्रवे दानम्। 'समयदानं' समयो न माहरो।ऽन्यो दाताऽस्ती-त्येवंविधो भावविद्योषः'। तेन भावविद्योषेण यद्दानम्। 'अप्राकृतो' मन्त्रादिः।

शातातपः

प्रश्नपूर्वं तु यो दद्याद् ब्राह्मणाय प्रतिग्रहम्। स पूर्वं ⁸निरयं याति ब्राह्मणस्तदनन्तरम्॥

- 1 A. S. B., अवजानीते
- 2 A. S. B., प्राकृते
- 3 A. S. B. interpolates before एते 'अध्नुवफलं भवति अल्पफलं वा तिह अदानम्'।
- 4 I.O., अधुवफलं भवत्यफलं
- 5 I.O., संकल्पाकाले
- 6 I.O., प्रसिध्यर्थं
- 7 I.O., विशेषतः
- 8 I.O., नरकम्

'परनपूर्व' 'अमुं खण्डं बहु वा स्वविलितं(?) यदि पठः सि तदा तव ताबहदामीति प्रइनपूर्वम् ।

यमः²

अवमानेन यो दचाद् गृह्णीयाचः प्रतिग्रहम्। ताबुभौ नरके मग्नौ वसेतां शरदां शतम्॥

मनुः

यज्ञोऽन्तेन क्षरित तपः क्षरित विस्मयात्। आयुर्विप्रापवादेन दानं च परिकीर्त्तनात्॥

शातातपः

मा ददस्वेति यः अर्थाद्भव्यम्भे ब्राह्मणेषु च। तिर्थिग्योनिदातं गत्वा चाण्डालेष्वभिजायते॥

यमः

कन्याप्रदाने यज्ञे वा ह्यन्यस्मिन् धर्मसङ्कटे। विश्वमाचरते यस्तु तमाहुँ ब्रह्मघातकम्॥ स्नातानामनुलिक्षानां लालसानां मनीषिणाम्। नरस्तु मूढभावेन विश्वकृत् ब्रह्मघातकः॥

- 1 A. S. B and I. O. have after, प्रदनपूर्व 'यद्यस्खलितममुं वेदभागं पठिस तदा तवेदं ददामी'ति व्यवस्थापूर्वम् ।
- 2 यम is not mentioned in A. S. B. and I. O.
- 3 A. S. B and I. O., ब्र्याह्रव्यक्ती
- 4 I.O., विध्न्यं स्थात्

ब्राह्मणानां समेतानां सर्वेषां पठतामपि। विव्रमाचरते यस्तु तमाहुर्बेह्मघातकम्॥

महाभारते

मध्यस्थस्येह विप्रस्य योऽनूचानस्य भारत। वित्तं हरति दुर्बुद्धिस्तं विद्याद् ब्रह्मघातकम् ॥ चक्षुषा विप्रहीणस्य पङ्गलस्य जडस्य च। हरेत यो वै सर्वस्वं तं विद्याद् ब्रह्मघातकम् ॥ आश्रमे वा 'पुरे वाऽपि ग्रामे वा यदि वा वने। अग्निं समुत्सुजेत्कोपात्तं विद्याद् ब्रह्मघातकम् ॥

तथा-

अधीयानः पण्डितम्मन्यमानो यो विद्यया हन्ति यद्याः परेषाम् । ब्रह्म² गते नाऽऽचरते ब्रह्महत्यां लोकास्तस्य ह्यन्तरन्तो भवन्ति ॥

- 1 I. O., पुरे वाऽथ
- 2 A. S. B and I. O have ब्राह्मणस्तेनाऽऽहरतो ब्रह्महत्यां लोका-स्तस्य ह्यन्तरन्तो भवन्ति ।

अथ 'पात्राणां लक्षणम्

²तत्र यमः

शीलं संवसता ज्ञेयं शौचं संव्यवहारतः। प्रज्ञा ³सङ्कथनात् ज्ञेया त्रिभिः पात्रं परीक्ष्यते॥ 'सङ्कथनं' सुहृद्गावेन विद्याकथा।

याज्ञवल्क्यः

तपस्तप्त्वाऽसृजद्वसा ब्राह्मणान् वेदगुप्तये।
तृप्त्यर्थं पितृदेवानां धर्मसंरक्षणाय च॥
सर्वस्य प्रभवो विप्राः श्रुताध्ययनशालिनः।
तेभ्यः क्रियाः पराः श्रेष्ठास्तेभ्योऽप्यध्यात्मवित्तमाः॥
न विचया केवलया तपसा वाऽपि पात्रता।
यत्र वृत्तमिमे चोभे तद्धि पात्रं प्रकीर्तितम्॥

वसिष्ठः

स्वाध्यायात्वं योनिमन्तं प्रशान्तं वैतानस्थं पापभीरुं बहुज्ञम् । स्त्रीषु क्षान्तं धार्मिकं गोशरण्यं व्रतेः क्लान्तं तादृशं पात्रमाहुः ॥ 'योनिमान' प्रशस्तकुलोद्भवः । 'वैतानास्थः' अग्निहो-

- 1 A. S. B. and I. O., पात्रापात्रलक्षणम्
- 2 I.O., तत्र इति नास्ति
- 3 A. S. B and I. O., संकथनात् ; Udaipur Ms. has सुकथनात्

त्रादिकर्मपरः । 'स्त्रीषु क्षान्तः' स्त्रीविषये 'संयतः । 'गोश-रण्यः गोषु शुश्रूषारतः' ।

तथा

ये ऽक्षान्तदान्ताः श्रुतपूर्णकर्णाः जितेन्द्रियाः प्राणिवधे निवृत्ताः । प्रतिग्रहे सङ्कचिताग्रहस्ता-स्ते ब्राह्मणास्तारियतुं समर्थाः ॥

यमः

विद्यायुक्तो धर्मश्रीलः प्रशान्तः श्लान्तो दान्तः सत्यवादी कृतज्ञः । वृत्तिग्लानो गोहितो गोशरण्यो दाता यच वृत्राह्मणः पात्रमाहुः ॥ स्वाध्यायविश्लियमवांस्तपस्वी ध्यानवित्तमः । श्लान्तो दान्तः सत्यवादी विष्रः पात्रमिहोच्यते ॥ विद्यावन्तश्च ये विष्राः असृतृत्ताश्च तपस्वनः । सत्यसंयमसंयुक्ताः वृशान्तिमन्तो जितेन्द्रियाः ॥ पुनन्ति दर्शनं प्राप्ताः किं पुनः सङ्गतिं गताः ।

- 1 A. S. B., शान्तः for संयतः
- 2 I. O., दाता यज्वा
- 3 I.O., स्वाध्यायवान्
- 4 A.S.B., ন্বর্নাথ
- 5 I.O., ध्यानयुक्ताः
- 6 A. S. B., पुनर्निर्दर्शनं प्राप्ताः

तेषां 'दत्वा च भुक्त्वा च प्राप्तुयुः परमां गतिम् ॥ दत्वा द्विजाय शुद्धाय दाता याति शुभां गतिम् । विद्यातपःशीलवांश्च सन्तारयति नेतरः ॥ वेदेषु च समिद्धेषु हुतं विप्रमुखादिषु । सन्तारयति दातारं महतः किं द्विषादिष ॥

महाभारते

साङ्गांश्च चतुरो वेदान् योऽधीते वि द्विजर्षभः।
षड्भ्योऽनिवृत्तः कर्मभ्यः म्सत्पात्रमृषयो विदुः॥
'षड्भ्योऽनिवृत्तः' अध्ययनादिषद्कर्मनिरतः।

वसिष्ठः

किश्चिद्वेदमयं पात्रं किश्चित्पात्रं तपोमयम् । पात्राणामपि तत्पात्रं शुद्धान्नं यस्य नोदरे ॥

सम्बर्तः

श्रोत्रियाय दरिद्राय अर्थिने च विशेषतः। यद्दानं दीयते तस्मै तद्दानं शुभकर्मण॥

- 1 A. S. B. and I. O., दत्वा च भुक्त्वा, but Udaipur Ms. reads wrongly च दत्वा वितत्काच.
 - 2 I. O., वेदेन्थनसमिद्धेषु ; A. S. B., वेदेषु च समृद्धेषु
 - 3 I.O., किल्बिषादपि
 - 4 A. S. B., वै for च
 - 5 I.O., तं पात्रं
 - 6 A. S. B. and I. O., अभकारकम्

व्यासः

किश्चिद्वेदमयं पात्रं किश्चित्पात्रं तपोमयम्। असङ्गीर्णं च यत्पात्रं तत्पात्रं तारियष्यति॥ 'असङ्गीर्णं च'योन्यादिसङ्करदोषरहितम्।

तथा शातातपो दानवर्षप्रथमे

वेदपूर्णमुखं विपं ²प्रभुक्तमि भोजयेत्। अनन्तर्षं निराहारं षड्रात्रमुपवासिनम्॥ दर्भाः कृष्णाजिनं मन्त्रा ब्राह्मणाश्च विशेषतः। अयातयामान्येतानि नियोज्यानि पुनः पुनः॥

दाने व्यासः

एकोऽपि⁵ वेदविद् भुङ्के षद्कर्मनिरतः शुचिः। दातुः फलमसंख्येयं जन्म जन्म तदक्षयम्॥

शातातपव्यासौ

वेदविद्यावतस्नाते श्रोत्रिये गृहमागते । कीडन्त्योषधयः सर्वाः यास्यामः परमां गतिम् ॥

'ओषधयः' अत्राऽन्नानि ।

- 1 A. S. B.,दानव्यासप्रथमे ; I. O., दानाध्याय
- 2 A. S. B., स्वभुक्तं ; I. O., सुभुक्तं
- 3 A. S. B., न तु मूर्ख ; I. O., न तु शून्यं
- 4 I. O., अयते याममात्राणि
- 5 A. S. B. and I. O., यत्सिक्थं

यमः

अहिंसानिरतो नित्यं जुह्वानो जातवेदसम् । स्वाध्यायनिरतो दाता स वे ब्राह्मण उच्यते ॥ श्रुतं प्रज्ञानुगं यस्य प्रज्ञा चैव श्रुतानुगा । असंभिन्नार्थमर्यादः स वे ब्राह्मण उच्यते ॥ ॐकारपूर्विकास्तिस्नः सावित्रीर्यश्च विक्षते । चरितब्रह्मचर्यश्च स वे श्रोत्रिय उच्यते ॥ आशिषोऽप्यर्थपूजां च प्रसङ्गं न करोति यः । निवृत्तं लोभमोहाभ्यां तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥ सत्यं दानं क्षमा शीलमानृशंस्यं दया घृणा । हृश्यन्ते यत्र लोकेऽस्मिस्तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥

'तिस्रो' महाव्याहृतीरिति दोषः। 'आदिाषः' आदीर्वी-दान् । अर्थार्थं धनलाभाय 'पूजा' फलपुष्पादिदानेन। 'प्रसङ्गः' अत्यासक्तिः।

देवलः

मात्रश्च ब्राह्मणश्चैव ओत्रियश्च ततः परः । अनुचानस्तथा भ्रूण ऋषिकल्प ऋषिम्नेनिः ॥ इत्येतेऽष्टौ समुद्दिष्टा ब्राह्मणाः प्रथमं श्रुतौ । तेषां परः परः श्रेष्टो विद्यावृत्तविद्योषतः ॥

¹ A. S. B. and I. O., स्वदारनिरतः

² I. O., and A S. B., विन्दति

³ I.O., ब्रह्मचर्यं च

⁴ A. S. B., निश्तो

ब्राह्मणानां कुले जातो जातिमात्रो यदा भवेत। अनुपेतः कियाहीनो मात्र इत्याभिधीयते ॥ एकदेशमतिकम्य वेदस्याऽऽचारवानुजः । स ब्राह्मण इति प्रोक्तो निर्वृतः सत्यवाक् घृणी ॥ एकां शाखां सकल्पां वा ²षड्भियोंगैरधीत्य वा । षद्कर्मनिरतो विप्रः श्रोत्रियो नाम धर्मवितः॥ वेदवेदाङ्गतत्वज्ञः शुद्धात्मा पापवर्जितः। शेषं श्रोत्रियवत् प्रोक्तः सोऽनुचान इति स्मृतः॥ अनुचानगुणोपेतो यज्ञस्वाध्याययन्त्रितः। भ्रूण इत्युच्यते शिष्टैः शेषभोजी जितेन्द्रियः॥ वैदिकं ⁴लौकिकं चैव सर्वज्ञानमवाप्य यः। आश्रमस्थो वद्यी नित्यमृषिकल्प इति स्मृतः॥ ऊर्द्धरेतास्तपस्युयो नियताशी ⁵न संशयी। शापानुग्रहयोः शक्तः सत्यसन्धो भवेद्दिः॥ निभृतः⁷ सर्वतत्वज्ञः कामकोधविवर्जितः। ध्यानस्थो निष्कियो दान्तस्तुल्यमृत्काश्चनो सुनिः॥ एवमन्वयविद्याभ्यां वृत्तेन च समन्वितः।

¹ This sloka is wanting in A. S. B.

² I. O., षड्भिरङ्गैः

³ A. S. B., धर्मतः for धर्मवित्

⁴ A. S. B., लौकिक वैदिकम

⁵ A. S. B., शीलसंशयी

⁶ I.O., सत्यधर्मा

⁷ A. S. B., निर्वृत्तः

त्रिशुका नाम' विपेन्द्राः पूज्यन्ते सवनादिषु ॥
प्रतिग्रहमसद्भ्योऽपि कृत्वा विप्रो यथाविधि ।
निस्तारयति दातारमात्मानं च स्वतेजसा ॥
न लोके ब्राह्मणेभ्यो ऽन्यत्पवित्रं पुण्यमेव च ।
अशक्यं च द्विजेन्द्राणां नास्ति वृत्तिवतामपि ॥
नियुक्तो इच्यकच्येषु त्रिशुक्लो ब्राह्मणो द्विजेः।
अभिभृतश्च पूर्वोक्तेदोंषैः स्पृष्टश्च नेष्यते ॥

'एकदेशातिकमो' वेदस्य किंचिन्न्यूनस्याऽध्ययनम् । 'निभृतः' शान्तः । 'लौकिकं' अर्जनादिज्ञानम्' । 'निवृत्तं' निषद्धकाम्यकर्मभ्यः। 'निष्क्रियः' अर्थार्जनादिकियारहितः । 'सवनादिषु' यज्ञादिषु 'अभिभृतः' अपकृष्टः । 'पूर्वोक्तैः' कुल-विद्याचारैः । 'दोषैः' उपपातकादिभिः ।

वसिष्ठः

यं न सन्तं ⁸न चाऽसन्तं नाऽश्रुतं न बहुश्रुतम्। न ⁸सुवृत्तं न दुर्वृत्तं वेद कश्चित् स ब्राह्मणः॥

- 1 I. O., त्रिशुक्ता नाम ; A. S. B., त्रिषुक्णा नाम
- 2 A. S. B., वृत्तवतामपि
- 3 I. O., योक्तव्यो for नियुक्तो
- 4 A. S. B., त्रिषुक्णो त्रिषुक्तो
- 5 I. O. and Udaipur Ms., नेष्यति ; A. S. B., नेष्यते
- 6 A. S. B., निवृत्तः
- 7 I. O., अर्थादिज्ञानम्
- 8 I.O., न वा सन्तं
- 9 A. S. B., न सकृतं

'सन्' विशिष्टाभिजनः। 'असन्' तद्विपरीतः। व्राह्म-णोत्कर्षप्रकाशनं यो न करोति स पात्रमिति (तात्पर्यम्) ।

यमशातातपौ

तपो धर्मो दया दानं सत्यं ⁴शौचं स्वधीर्घुणा। विद्या⁵ विज्ञानमास्तिक्यं एतद्वाह्मणलक्षणम्॥

वसिष्ठः

योगः क्षमा दया दानं धर्मः सत्यं श्रुतं घृणा। विद्या विज्ञानमास्तिक्यं एतद्वाह्मणलक्षणम्॥

पैठीनसिः⁷

क्षमा दमो दया दानं धर्मस्सत्यं श्रुतिर्घुणा । विद्याविज्ञानमास्तिक्यं एतद्वाह्मणलक्षणम् ॥ दाता सद्विद्यया युक्तश्चेतद्वाह्मणलक्षणम् । कश्चित्⁸ ब्रूते तपो योनिः एतद्वाह्मणलक्षणम् ॥

- 1 Udaipur Ms., reads wrongly विशेष्टोभिः यमः
- 2 A. S. B. and I. O., give a better reading:—तत्र एतेना-त्मोत्कर्षणप्रकाशनम्
- 3 A. S. B. and I. O., add तात्पर्यम्
- 4 I.O., ज्ञानं श्रुतिः घृणा
- 5 A. S. B. and I. O., विद्या विनयमस्तेयम्
- 6 A. S. B. and I. O., योगस्तपो दया दानं सत्यं शीचं श्रुतं घृणा
- 7 A. S. B. and I. O., अधिकपाठोऽयम्
- 8 A. S. B. and I. O., supply this line which is missing in Udaipur Ms.

विद्यातपोभ्यां यो हीनो जातिब्राह्मण एव सः। केचित् वद्वानविद्वांश्च व्राह्मणो मेध्य एव सः॥ परं वदेवतमपि च तत्।

वसिष्ठो यमश्र

द्वितीयश्चैके । ⁴अश्रोत्रिया अनन्**चाना अनग्नयः शूद्र-**धर्माणो भवन्ति । मानवं चाऽत्र श्लोकमुदाहरन्ति ।

न⁵ मृषा ब्राह्मणः क्रियाकृत्वः शीलो न दाम्भिकः। न ⁶शूद्रप्रेषणं कुर्य्यात् न स्तेनो न चिकित्सकः॥ अब्राह्मणोऽनधीयानो भैक्षमात्रं चरेद्विजः⁷। तं ग्रामं दण्डयेद् राजा ⁸चौरवृत्तिप्रदो हि सः॥

शातातपः

अब्राह्मणास्तु षट्घोक्ता ऋषिः शातातपोऽब्रवीत्। आद्यो राजव्रतस्तेषां द्वितीयः क्रयविक्रयी॥ तृतीयो बहुयाज्यश्च चतुर्थो ग्रामयाजकः।

- 1 A. S. B. and I. O., कचित्
- 2 I.O., ब्राह्मणो मेध्यमानवः
- 3 A. S. B. and I. O., दैवतमन्निवत्
- 4 I. O., अश्रोत्रियान् अननुवाक्यान्
- 5 I. O., नाडन्यः ब्राह्मणो भवति न कुशीलवः; A. S. B., नाडनृक् ब्राह्मणो न वणिक् न कुशीलवः
- 6 I.O., न शूद्रप्रेषणं कुर्वन्
- 7 I. O. and A. S. B., अन्नता ह्यनधीयाना यत्र मैक्षचरा द्विजाः
- 8 І.О., चौरभक्तप्रदो

पश्चमस्त्वधिमूस्तेषां ग्रामस्य नगरस्य च ॥ अनागतस्तथा पूर्वां सादित्यां चैव पश्चिमाम् । नोपासीत द्विजः सन्ध्यां स व्षष्ठोऽब्राह्मणः 4स्मृतः॥

'बहुयाज्यो' बहवो याज्या यस्य। 'भृतो' ग्रामस्य नगर-स्येत्यन्वयः ।

वसिष्ठः⁶

उदक्यान्वासते येषां ⁷ये च केचन मानवाः। कुलं वा श्रोत्रियं येषां सर्वे ते शूद्रधर्मिणः॥ 'अन्वासते'⁸ कर्मकाले समीप एव तिष्ठन्ते।

मनुः

गोरक्षकान् वाणिजकान् तथा कारक्कशीलवान्।
प्रैष्यान् वार्द्धिषकांश्चैव विप्रान् शूद्रवदाचरेत्॥
ये व्यपेताः 10 स्वकर्मभ्यः परिष्डोपजीविनः।

- 1 I. O. and A. S. B., पद्ममस्त मृतस्तेषां, which accords better with the explanation below.
- 2 I. O. and A. S. B., अनागतां तु यः पूर्वा
- 3 I. O., शस्तो for षष्टः
- 4 I.O., मतः for स्मृतः
- 5 I. O., इत्यन्वय:; the reading अत्रय: in Udaipur Ms. is obviously wrong.
- 6 I.O.
- 7 I. O. and A. S. B. ये च केचिदनमयः
- 8 Udaipur Ms., अध्यासते
- 9 I. O. and A. S. B.
- 10 Udaipur Ms., यो यजेत.

द्विजत्वमभिकाङ्क्षन्ति तान् वै शूद्रवदाचरेत्॥

अथ मनुः

पात्रस्य हि विदोषेण ²श्रद्दधानास्त एव च । अल्पं वा बहु वा प्रेत्य दानस्य ³प्राप्यते फलम् ॥

दक्षः

श्चातं⁴ द्विगुणसाहस्रं अनन्तश्च यथाक्रमम् । दाने फलविशेषस्स्यादित्येषामेवमेव⁵ हि ॥

मनुदक्षव्यासाः

सममब्राह्मणे दानं ⁹द्विगुणं ब्राह्मणब्रुवे । सहस्रगुणमाचार्ये⁷ अनन्तं वेदपारगे ॥ 'अब्राह्मणो' राजभृत्यादिष्षङ्घिधः शातातपोक्तः।

यमः

सममब्राह्मणे दानं द्विगुणं ब्राह्मणब्रुवे । प्राधीते शतसहस्रमनन्तं वेदपारगे॥

- 1 A. S. B. and I. O., अनुकुर्वन्ति
- 2 I. O., श्रद्धानतयैव च
- 3 I.O., फलमश्तुते
- 4 A. S. B., समद्विगुणसाहस्रं; I. O., समं द्विगुण॰
- 5 A. S. B. and I. O., विद्यायामेवमेव हि
- 6 Udaipur Ms. and I. O., सगुणं for द्विगुणं
- 7 I. O. substitutes for the line प्राधीते इति साहस्रमनन्तं वेदपारंगे. This is noted in A. S. B. as a variant.
- 8 I. O. and A. S. B., omit the sloka.

'प्राधीतः' प्रारब्धाध्ययनः।

बृहस्पतिः

शूद्रे समगुणं दानं वैश्ये तिहृगुणं स्मृतम् । क्षित्रिये त्रिगुणं प्राहुरनन्तं व्राह्मणे स्मृतम् ॥ श्रोत्रिये चैव साहस्रं आचार्ये द्विगुणं ततः । आत्मज्ञे शतसाहस्रमनन्तं त्विग्रहोत्रिणि ॥

यमः

शूद्रे समगुणं दानं वैश्ये त्रिगुणमुच्यते । षड्जुणं क्षत्रिये पाहुर्विपे दशगुणं स्मृतम् ॥

दक्षः

व्यसनार्तस्य रक्षार्थं ब्राह्मणार्थं च याचतः।
एवमन्विष्य दातव्यं सर्वदानेष्वयं विधिः॥
मातापितृविहीनं तु संस्कारैः व्राह्मणादिभिः।
यस्स्थापयित तस्येह पुण्यसंख्या न विद्यते॥
न तपो ह्याप्रहोत्रेण नाऽग्रिष्टोमेन लभ्यते।
यच्छ्रेयः प्राप्यते पुंसा विप्रेण स्थापितेन वै॥
'व्यसनं' राजचौराद्यपद्भवः। 'आपत्' दुभिक्षाद्य

- 1 A. S. B., षड्डणं ब्राह्मणे स्मृतम्
- 2 I.O., पुनः for स्मृतम्
- 3 A. S. B. and I. O., व्यसनापदणार्थं च कुदुम्बार्थं च याचते
- 4 A. S. B. and I. O., उद्वहनादिभिः
- 5 A. S. B. and I. O., न तच्छुयोऽभिहोत्रेण
- 6 Supplied by A. S. B. and I. O.

पद्रवः । आद्योऽर्थशब्दोऽत्र निवृत्तिहेतुवचनः ।

मनुः

सान्तानिकं यक्ष्यमाणमध्वगं सार्ववेदसम्।
गुर्वर्थं पितृमात्रर्थं स्वाध्यायार्थ्युपतापिनः॥
नवैतान् स्नातकान् विद्याद्वाह्मणान् धर्मभिक्षुकान्।
निःस्वेभ्यो देयमेतेभ्यो दानं विद्याविद्योषतः॥
एतेभ्यो हि द्विजाय्रयेभ्यो देयमन्नं सदक्षिणम्।
इतरेभ्यो बहिर्वेदि कृतान्नं तु विधीयते॥

'सान्तानिकः' सन्तानप्रयोजनविवाहार्थी । 'अध्वगः' अत्र क्षीणपाथेयः । 'सार्ववेदसः' सर्वस्वदक्षिणयज्ञकृत् । 'उपतापी' व्याधिपीडितः । 'विद्याविशेषत' इति, अल्प-विद्यायाऽल्पं, बहुविद्याय बह्वित्यर्थः ।

गौतमः

गुर्वर्थनिवेदाौषधार्थवृत्तिक्षीणयक्ष्यमाणाध्ययनाध्वसंयो-गवैदविजतेषु द्रव्यसंविभागो बहिर्वेदि भिक्षमाणेषु कृता-न्नमितरेषु ।

'निवेशो' विवाहः। 'वैश्वजितः' सर्वस्वदक्षिणायै कृतविश्वजिद्यागः। 'बहिर्वेदि' ग्रहणात् एतेभ्यो बहि-

- 1 A. S. B., कृतावमितरेभ्यः; citation corrupt in Mss; corrected.
- 2 A. S. B., निवेशो विवाहः; Udaipur Ms. reads wrongly विशेषो, not found in the quotation.
- 3 I. O. and A. S. B., महणात् Udaipur Ms. बहिवेंदमहाय

र्वेद्यपि धनमवर्द्यं देयम् । अन्येभ्यस्तु 'अन्तर्वेद्येव धन-धान्यनियमः । बहिर्वेदि तु कृतान्नस्यैव ।

बौधायनः

द्वाह्मणश्रोत्रियवेदपारगेभ्यः गुर्वर्थनिवेद्शौषधार्थवृ-त्तिक्षीणयक्ष्यमाणाध्ययनाध्वसंयोगवैदविततेषु द्रव्यसं-विभागो यथादाक्ति कार्यो बहिवेदि भिक्षमाणेषु कृत्तान्न-मितरेषु ।

आपस्तम्बः

भिक्षणे निमित्तमाचार्यो विवाहो यज्ञो मातापित्रोर्बुभूषीऽईतश्च नियमविलोपः । तत्र गुणान् समीक्ष्य यथाशक्ति देयम् । इन्द्रियपीत्यर्थं तु भिक्षणमनिमित्तं न
तदाद्रियेत ।

'बुभूर्षां'³ भरणेच्छा । अईतश्च नियमविलोपः । अधि-कारिणामावद्यककर्मविलोपप्रसङ्गः ।

विष्णुः

पुरोहितस्त्वात्मन एव पात्रम्⁴।

यस्यैते पुरोहितादयः तस्यैव तेऽन्यगुणरहिता अपि पुरोहितादित्वेनैव पात्राणि।

- 1 A. S. B. and I. O., अन्तर्वेधेवधनधान्यनियमः; Udaipur Ms. reads wrongly अज्ञाचायैव
- 2 I.O., सुब्राह्मण
- 3 I.O., interpolates पुरुषभिक्षेयम्
- 4 A. S. B., interpolates पुरोहित-स्वदुहितृपुत्रजामातरश्व

दाने व्यासः

मातापितृषु यद्तं भ्रातृषु स्वसुतासु च । जायात्मजेषु यद्तं सोऽनिन्दस्वर्गसंक्रमः ॥ पितुः श्वतगुणं दानं सहस्रं मातुरुच्यते । अनन्तं दुहितुर्दानं सोदर्ये दत्तमक्षयम् ॥

'मातापितृषु यइत्तमि'त्यादीनामयमर्थः-यत् प्राति-स्विकं विद्याधनादि² तइत्तं विशिष्टफलमित्यर्थः।

दक्षः

मातापित्रोर्ग्रेरौ मित्रे विनीते चोपकारिणे। दीनानाथविशिष्टेभ्यो दातव्यं भूतिमिच्छता³॥ अदत्तदाना जायन्ते परभाग्योपजीविनः। 'उपकारिणि' परोपकारपरे। 'विनीतः' सुशिक्षितः। 'विशिष्टो' गुणातिशयेन। परभाग्योपजीवशीलिनः। संवर्त्तः

दानान्येतानि देयानि तथान्यानि च सर्वदाः। दीनान्धकृपणार्थिभ्यः श्रेयःकामेन धीमता॥

विष्णुः

न दानं यशसे [दद्यात्] न भयान्नोपकारिणे। न नृत्त्यगीतशीलेभ्यो धर्मोऽयमिति निश्चयः॥

- 1 I.O., जायापत्योस्तु
- 2 Udaipur Ms., विद्याबलादि
- 3 I. O. and A. S. B., दत्तं तु सफलं भवेत्

'उपकारिणे' आत्मोपकारकाय प्रत्युपकारसमीहयेत्यर्थः। तथा तद्धनानि राजा गृह्णीयात्।

महाभारते

तद्गक्तास्तद्धना राजन् तद्गृहास्तद्घ्यपाश्रयाः।
अर्थिनश्च भवन्त्यर्थे तेषु दत्तं महाफलम्॥
हृतसर्वस्वहरणा निर्दोषाः प्रभविष्णुभिः।
स्पृह्यन्ति स्वभक्तानां तेषु दत्तं महाफलम्॥
हृतस्वा हृतदाराश्च ये विप्रा देशविष्ठवे।
अर्थार्थमभिगच्छान्ति तेभ्यो दत्तं महत्फलम्॥
तपस्वनस्तपोनिष्ठास्तथा भैक्षचराश्च ये।
अर्थिनः किश्चिदिच्छन्ति तेषां दत्तं महत्फलम्॥
'तद्रक्ताः' तदेव दीयमानं भक्तं अदनीयं येषां ते तथा।
एवं तद्धनादिशब्दा अपि। 'स्वभक्तानां' स्वदत्तानाम्।

अथ ज्ञातातपपराज्ञरौ

सन्निकृष्टमधीयानं ब्राह्मणं योऽप्यतिक्रमेत्। भोजने चैव दाने च दहत्यासप्तमं कुलम्॥

वसिष्ठव्यासञ्चातातपपराञ्चराः, बौधायनश्च द्वितीये

यस्य त्वेकगृहे मूर्खो दूरे चापि बहुश्रुतः। बहुश्रुताय दातव्यं वन मूर्खस्य व्यतिक्रमः॥

¹ A.S. B. and I.O., तद्भकाः; Udaipur Ms. reads wrongly तद्भवं

² A. S. B. and I. O., नास्ति मूर्खें

ब्राह्मणातिकमो नास्ति विप्रे वेदविवर्जिते । ज्वलन्तमग्निमुत्सुज्य न हि भस्मनि हूयते ॥

वसिष्ठः

यथा काष्ठमयो हस्ती यथा चर्ममयो स्गः।
यश्च विप्रोऽनधीयानस्त्रयस्ते नामधारकाः॥
विद्वद्भोज्यमविद्वांसो येषु राष्ट्रेषु सञ्जते।
तान्यनावृष्टिमिच्छन्ति सहसा जायते भयम्॥

यमः

राजधानी यथा ग्रून्या यथा क्र्पश्च निर्जलः। यथा हुतमनग्री वा तथा दत्तं द्विजे नरे ॥

भविष्यपुराणे

यस्त्वासन्नमितकम्य ब्राह्मणं पितताहते । दूरस्थं भोजयेत् मूढो गुणाख्यं नरकं व्रजेत् ॥ तस्मान्नाऽतिक्रमेत् प्राज्ञो ब्राह्मणान् प्रातिवेशिकान् । सम्बन्धिनस्तथा सर्वान् उदौहित्रमितिथं तथा ॥ भागिनेयं विशेषेण तथा बन्धून् गृहाधिपः । नाऽतिक्रामेन्नरस्त्वैतान्मूर्जानिप च गोपते ॥

¹ A. S. B. and I. O., महद्रा

² A. S. B., अनृते; I. O., अनृचे

³ A. S. B. and I. O., दौहित्रं विद्पतिं तथा

⁴ І.О., सुमूर्खानिप

अतिक्रम्य महारौद्रं रौरवं नरकं व्रजेत्।

ब्राह्मणोऽत्रालपविद्यः। 'मूर्खस्याऽतिक्रमे दोषाभावस्य 'नाऽमूर्खव्यतिक्रम' इति व्यासादिभिरनभिधानात्। 'मूर्खा-नि'ति सम्बन्धिदौहित्रादीनामेव विशेषणम्।

मनुः

पात्रभूतो हि यो विषः प्रतिगृह्य प्रतिग्रहम्। असत्सु² विनियुञ्जीत तस्मै देयं न किश्चन॥ सश्चयं³ कुरुते यश्च प्रतिगृह्य समन्ततः। धर्मार्थं नोपयुंक्ते यो न तं हि सुखमानयेत्॥

'असत्सु' निषिद्धेषु चूतादिषु।

दक्षः

विधिहीने तथा पान्ने यो ददाति प्रतिग्रहम्। न केवलं हि तद्याति दोषमप्यत्र नद्यति ॥

- 1 Udaipur text corrupt; text follows A. S. B. and I. O. generally; but A. S. B. has व्यासादिभिः विधानात् instead of व्यासादिभिरनिभिधानात्
- 2 A. S. B. and I. O., असत्स्र विनियुज्ञीत; Udaipur Ms. reads wrongly असत्स्विप न युज्ञीत
- 3 A. S. B., अर्थ सञ्चयते यश्च प्रतिगृह्य समन्ततः।
 धर्मार्थं नोप्युङ्को च न तं तस्करमर्चयेत्।
 असत्स्र निषिद्धेषु चृतादिषु। An alternative reading
 in I. O. for the last clause is न तं तक्षणमर्चयेत्
- 4 A. S. B., न केवलं हि तद्व्यर्थं शेषमप्यस्य नस्यति ।

यमः

अव्रतानाममन्त्राणां जातिमात्रोपजीविनाम् ।
नैवां प्रतिग्रहो देयो न शिला तारयेच्छिलाम् ॥
अपविद्धाग्निहोत्रस्य गुरोविंप्रियकारिणः ।
द्रविणं तैर्न¹ दातव्यं सततं पापकर्मणः ॥
न प्रतिग्रहमहीन्त वृषलाध्यापका द्विजाः ।
श्रदस्याऽध्यापनाद्विपः पतत्यत्र न संशयः॥

अत्र च व्रतमन्त्ररहितानां दाननिषेघो मन्त्रवद्गवादि-दानविशेषविषयः।

"मन्त्रपूर्णे च यद्दानं अपात्राय प्रदीयते। दातुर्निकृन्तते हस्तं भोक्तुर्जिह्नां निकृन्तति"॥

इति शातातपवचनात्।

"उपश्रवन्ति दातारं गौरइवः काञ्चनं क्षितिः। अश्रोत्रियस्य विपस्य हस्तं दृष्ट्वा निराकृतेः"॥

इति ⁴वसिष्ठवचनात् पुनः सद्विप्रविषयः, न पुनर्दानमा-त्रविषयः। अब्राह्मणब्राह्मणब्रुवादीनां दानमात्रस्य "समम-ब्राह्मणे दानं द्विगुणं ब्राह्मणब्रुवे" इत्यादिवाक्यैदिर्शितत्वात्।

¹ I. O., नैव for तैर्न

² I.O., मन्त्रपूर्व

³ A. S. B. and I. O., उपरम्धन्ति

⁴ І. О., वसिष्ठवचनाच न धनदानमात्रविषयः

व्यासः शातातपश्च प्रथमे

नष्टशौचे व्रतश्रष्टे विशे वेदविवर्जिते ।
रोदित्यन्नं दीयमानं किं मया दुष्कृतं कृतम् ॥
शौचहीनाश्र्यं ये विशा न च यज्ञोपवीतानः।
हुतं दत्तं तपस्तेषां नश्यत्यत्र न संशयः॥
जबरे वापितं बीजं यच भस्मिन हूयते ।
क्रियाहीनेषु यद्दतं 'वित्तनाशो विधीयते॥
पस्तरे पतितं बीजं भिन्नभाण्डे च दोहनम् ।
भस्मन्यपि हुतं द्रव्यं विद्वानमसाधुषु॥

यमः

यस्तु³ लिङ्ग्यच्युतां वृत्तिमलिङ्गेभ्यः प्रयच्छति । विशेषायां भ्रूणहत्यायां पच्यते नाडम्र संदायः॥

मनुर्विष्णुश्च प्रथमे

न वार्यपि प्रयच्छेत वैडालव्रतिके द्विजे । न वक्रव्रतिके पापे नाऽवेदविदि धर्मवित् ॥ शिष्टेऽवेतेषु दत्तं हि विधिनोपार्जितं धनम्।

- 1 A. S. B. and I. O., त्रिष्ठ
- 2 Udaipur Ms. reads तत्वज्ञानं समाप्तिषु
- 3 A. S. B., यस्तु लिङ्ग्युचितां वृत्तिमलिङ्गिभ्यः प्रयच्छति ; I. O., यस्तु निकुञ्चितां वृत्तिं लिंगेभ्यः सम्प्रयच्छति
- 4 A. S. B. and I. O., नरकप्रतिके पापे
- 5 A. S. B., कर्मवित्
- 6 A. S. B., त्रिष्वपि

दातुर्भवत्यनर्थाय परत्राऽऽदातुरेव च ॥ यथा ष्ठवेनौपलेन निमज्जत्युदके नरः । दातृप्रतिग्रहीतारौ ¹तथैवाऽज्ञौ निमज्जतः ॥

मनुर्विष्णुश्र्व

धर्मवर्जी सदा लुब्धः छाद्मिको लोकदाम्भिकः ।
बैडालव्रतिको ज्ञेषो हिंस्रः सर्वाभिसन्धकः ॥
यस्य धर्मध्वजो नित्यं उस्वर्गध्वज इवोव्छितः ।
प्रच्छन्नानि च पापानि बैडालं नाम तद्गतम् ॥
अल्पद्दष्टिर्निष्कृतिकः स्वार्थसाधनतत्परः ।
दाठो मिथ्याविनीतश्च वकवृत्तिधरो द्विजः ॥
ये बकव्रतिनो विप्रा ये च मार्जारलिङ्गिनः ।
ते पतन्त्यन्धतामिस्रे तेन पापेन कर्मणा ॥

यमः

यः कारणं पुरस्कृत्य व्रतचर्यां निषेवते। पापं व्रतेन प्रच्छाच वैडालं नाम तद्भतम्॥ अर्थं च विपुलं गृद्धं दत्वा लिङ्गं विवर्जयेत्।

- 1 Udaipur Ms., तथा राज्ञः
- 2 A. S. B. and I. O., द्वितीयवर्जम्
- 3 A. S. B., सुराध्वज
- 4 A. S. B. and I. O., अधोदृष्टिः नैकृतिकः
- 5 A. S. B., बकनतपरो ; I. O., बकनतचरो
- 6 A. S. B. and I. O.

आश्रमान्तिरतं वक्ष्ये वैडालं नाम तद्भतम् ॥
प्रतिगृह्याऽऽश्रमं यस्तु स्थित्वा तत्र न तिष्ठति ।
आश्रमस्य विलोपेन वैडालं नाम तद्भतम् ॥
दत्वोदकेन कन्यां तु कृत्वा चैव प्रतिग्रहम् ।
कृताथीं नार्थवान् यश्च वैडालं नाम तद्भतम् ।
यतीनामाश्रमं मत्वा प्रणमेत हि यः पुनः ।
यतिधर्मविलोपेन वैडालं नाम तद्भतम् ॥

दाने व्यासः

ब्रह्मचीर्यसमुत्पन्नो³ मन्त्रसंस्कारवर्जितः । जातिमात्रोपजीवी तु न ⁴भवेद्बाह्मणः स तु॥ गर्भाधानादिभिर्मुक्तः⁵ तथोपनयनेन च। न कर्मकृत्र चाऽधीते⁶ स भवेद्बाह्मणब्रवः॥

स्मृतिः

अव्रतौ वैद्यराजन्यौ ग्रुद्रश्चाऽब्राह्मणास्त्रयः। वेदव्रतविहीनश्च ब्राह्मणो ब्राह्मणब्रुवः⁷॥

- 1 I.O., रक्षेत् for वक्ष्ये
- 2 I. O., गत्वा प्रविशेत and प्रत्यागमेतु
- 3 A. S. B., ब्रह्मबीजसमुत्पन्नो
- 4 A. S. B., भवेदब्राह्मणः स तु
- 5 Udaipur Ms., युक्त for मुक्त
- 6 Udaipur Ms. reads न दर्मकृत् सुधीते
- 7 I.O. omits this half verse.

यमः 1

यस्य वेदश्च वेदी च विच्छियेते त्रिपुरुषम्। स वै दुर्बोद्यणो ज्ञेयो यश्चैव वृषलीपतिः॥

दक्षः

धूर्त्ते बन्दिनि "मत्ते च कुवैचे कितवे राठे । भाटचारणचौरेभ्यः" दत्तं भवति निष्फलम् ॥

महाभारते

पङ्ग्वन्धवधिरा मूका व्याधिनोपहताश्च ये। भर्त्तव्यास्ते महाराज न तु देयः प्रतिग्रहः॥

इति ⁴भदृहृद्यधरात्मजमहासान्धिविग्रहिकभदृश्रील-क्ष्मीधरविरचिते कृत्यकल्पतरौ दानकाण्डे पात्रापात्रनिरूपणपर्व्व ॥

I I.O. cites यमः here.

² A. S. B. and I. O., महे, and चुनैचे; Udaipur Ms. reads क्रेरे

³ A. S. B. and I. O., चाटचारण

⁴ I.O. and A.S.B.

अथ महादानानि

तत्र मत्स्यपुराणे

अथाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि महादानानुकीर्त्तनम् । दानधर्में ऽपि व्यत्योक्तं विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ सर्वपापक्षयकरं नृणां दुस्खप्ननादानम्। यत्तु षोडशधा प्रोक्तं वासुदेवेन भूतले॥ पुण्यं पवित्रमायुष्यं सर्वपापहरं ग्रुभम्। पूजितं देवताभिश्च ब्रह्मविष्णुशिवादिभिः॥ आद्यं तु सर्वदानानां तुलापुरुषसंज्ञकम्³। हिरण्यगर्भदानं च ब्रह्माण्डं तदनन्तरम् ॥ कल्पपादपदानं च गोसहस्रं तु पश्चमम्। हिरण्यकामधेनुश्च हिरण्याद्वस्तथैव च। हिरण्याइवरथस्तद्वद्धेमहस्तिरथस्तथा॥ पश्चलाङ्कलकं तद्वत्वरादानं तथैव च। द्वादर्श विञ्वचकं च⁴ ततः कल्पलतात्मकम् ॥ सप्तसागरदानं च रत्नधेनस्तथैव च। महाभूतघटस्तद्वत् षोडद्याः परिकीर्तितः ॥

¹ Ānandāśrama edn., 1907, p. 557

² A. S. B., यन्नोक्तम्

³ A. S. B. and I. O., संज्ञितम्

⁴ त for च in printed मत्स्यपुराण

तथा

यस्माद्विष्टनसहस्रेण महादानानि सर्वदा ।
रक्षन्ति देवताः सर्वा एकैकमिप भूतले ॥
एषामन्यतमं कुर्याद्वासुदेवप्रसादतः ।
न शक्यमन्यथा कर्त्तुमिप शकेण² भूतले ॥
तस्मादाराध्य गोविन्दसुमापतिविनायकौ ।
महादानमस्तं कुर्याद्विप्रैश्रेवाऽनुमोदितः ॥

तथा

अयने विषुवे पुण्ये व्यतीपाते दिनक्षये।
युगादिषूपरागेषु तथा मन्वन्तरादिषु॥
संक्रान्तौ वैधृतिदिने चतुर्दश्यष्टमीषु च।
सितपश्चदशी सर्वा द्वादशीष्वष्टकासु च॥
यात्रोत्सवविवाहेषु दुस्त्वप्रेऽद्भृतदर्शने।
द्रव्यब्राह्मणलाभे च अद्धा वा यत्र जायते॥
तीर्थे चाऽऽयतने गोष्ठे कूपारामसरित्सु वा ।
गृहे वाऽथ वने वाऽपि तडागे रुचिरे तथा॥
महादानानि देयानि संसारभयभीरुणा।

- 1 Omitted by I. O.
- 2 A. S. B. and I. O., शक्रेण; Udaipur Ms. has श्रूलेन, perhaps for श्रूलिना. The printed book confirms शक्रेण
- 3 मत्स्य. पु. p. 558 has पर्ने for सर्वा
- 4 A. S. B. and I. O., यशोत्सव so also printed text.
- 5 I.O., च for वा

अनित्यं जीवितं यस्माद्रसु चाऽतीव चश्रलम् ॥ केदोष्विव गृहीतस्तु मृत्युना धर्ममाचरेत्।

तत्र तुलापुरुषदानविधिः (१)

षुण्यादितिथिमासाद्य² कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ॥ षोडशारितमात्रं³ तु दश द्वादश वा करान् । मण्डपं कारयेद् ⁴विद्वान् चतुर्भद्वाननं बुधः॥

'कृत्वा ब्राह्मणवाचनं' ब्राह्मणान् पुण्याहस्वस्तिवृद्धिश-व्दान् ॐकारपूर्वकान् त्रिवीचयित्वा, क्षत्रियादिस्तु यज-मानो निरोङ्कारान् स्वस्त्यादिशब्दान् वाचयेत्।

"पुण्याहवाचनं दैवे ब्राह्मणस्य विधीयते । एतदेव निरोङ्कारं ⁵क्कर्यात् क्षत्रियवैद्ययोः"॥

इति यमवचनात्। 'कर'श्चात्र कफोण्युपक्रमो मध्याङ्गल्य-प्रपर्यन्तः। "मध्याङ्गलीकूर्परयोर्मध्यप्रामाणिकः कर" इत्य-ङ्गलीसंयुक्तस्मरणात्। 'चतुर्भद्राननं' चत्वारि भद्राणि आननानि यस्य सः।

- 1 A. S. B. and I. O., जीवित; but Udaipur Ms. has जीवनं
- 2 I. O., पुण्यां तिथिमथासाद्य
- 3 I.O., षोडशारितमात्रं तु; but Udaipur Ms. has षोडशार-त्मित्रमात्रं तु
- 4 I. O., धीमान् चतुर्भदालकं बुधः
- 5 I.O., ब्र्यात्
- 6 A. S. B. and I. O., interpolate शोभनानि द्वाराणि

तथा^¹

सप्तहस्ता भवेद्वेदिः मध्ये पश्च कराश्रया । तन्मध्ये तोरणं कुर्यात् सारदारुमयं शुभम् ॥ कुर्यात् कुण्डानि चत्वारि चतुर्दिश्च विचक्षणः ।

(नमो भगवते वासुदेवायेति पूरणम्²)

³सुमेखलायोनियुतानि सम्यक्⁴ सम्पूर्णकुम्भानि महासनानि । सुताम्रपात्रद्वयसंयुतानि सुयज्ञपात्राणि सुविष्टराणि ॥ हस्तप्रमाणानि तिलाज्यधूप-पुष्पोपहाराणि सुशोभनानि । पूर्वोत्तरे ⁵हस्तमिताऽथ वेदी ग्रहादिदेवेश्वरपूजनाय⁶॥

7'ग्रहादि'इत्यादिशन्दोपात्ताश्चेते अधिदेवता ईश्वरा-दयः, प्रत्यधिदेवताः अग्न्यादयो, विनायकशुक्रवाय्वाका-

- 1 मत्स्य. पु. p. 558
- 2 Line omitted by A. S. B. and I. O.
- 3 मत्स्य. पु. p. 558 has समेखला
- 4 मत्स्य. पु. कुर्योत् ; A. S. B. and I. O. have तत्र
- 5 A. S. B. and I. O., हस्तिमिता च
- 6 Udaipur Ms. reads पूजनानि
- 7 The entire passage in Udaipur Ms. is corrupt and is restored above.
- 8 A. S. B. and I. O., दुर्गावाच्वा

शाश्च अदिवनौ च मत्स्यपुराणे एव ग्रहयज्ञोक्ता बोद्धव्याः।

अर्चार्चनं व्रह्मशिवाच्युतानां तत्रैव कार्यं फलमाल्यवस्त्रेः। लोकेशवर्णाः परितः पताकाः मध्ये ध्वजः किङ्किणिकायुतस्स्यात् ॥

'अर्चार्चनं' प्रतिमापूजनम् । 'तत्रैव' ग्रहवेद्याम् । 'हो-केशवर्णाः' होकपाहसवर्णाः पीतरक्तकृष्णनीहाञ्जनिभाः इवेतकृष्णहरितशब्हाः । 'पताकाः' पूर्वादिदिश्च ऐशान्या-न्तासु यथासंख्यं कार्यो इत्यर्थः । 'किङ्किणिका' क्षुद्रघण्टिका।

> द्वारेषु कार्याणि च तोरणानि चत्वार्यपि क्षीरिवनस्पतीनाम् ।

अइवत्थोदुम्बरष्ठक्षन्यग्रोधानां पूर्वपश्चिमदक्षिणोत्तरद्वा-रेषु यथाक्रमं तोरणानि कुर्यात्।

> द्वारेषु कुम्भद्रयमत्र कार्यं स्रग्गन्धधूपाम्बररत्नयुक्तम् । ⁵शाकेङ्जदीचन्दनदेवदारु-श्रीपर्णबिल्वप्रियकाञ्जनानाम् ॥

- 1 अत्रार्चनमिति मुदितमत्स्यपुराणे पृष्ठे. 558
- 2 मत्स्य. पु. p. 558
- 3 I.O., सवर्णाः for शबलाः
- 4 मत्स्य. पु. p. 558
- 5 मत्स्य. पु. p. 558 Ibid, शाले हुदी
- 6 Ibid, काञ्चनीकं the reading of I. O.

स्तम्भद्रयं हस्तयुगावलातं
कृत्वा 'ऋजं पश्चकरोच्छितं च²।
तदन्तरं हस्तचतुष्टयं स्यात्
अथोत्तराङ्गं च तदीयमेव॥

'श्रीपणीं' गम्भारी । 'प्रियको' बीजपूरकः । 'उत्तराङ्गं' स्तम्भद्वयोपरिकाष्टम् । 'तदीयं' स्तम्भसजातीयं काष्टमयम् ।

तदङ्गजातिश्च तुलाऽवलम्ब्या⁴
हैमेन⁵ मध्ये पुरुषेण युक्ता।
दैध्येण सा हस्तचतुष्टयं स्यात्
पृथुत्वमस्यास्तु⁶ दशाङ्गलानि॥

'पुरुषेण' विष्णुना तत्प्रतिमयेत्यर्थः । 'दशाङ्गलानी'-त्यत्र⁷ अङ्गलिमानं तु छन्दोगपरिशिष्टोक्तम्—

"अङ्गुष्ठाङ्गिलिमानं तु यत्र यत्रोपदिइयते । तत्र तत्र वृहत्पर्वप्रन्थिभिर्लक्षयेत्सदा" ॥ सुवर्णपद्दाभरणा च कार्या सलोहपाराद्वयग्रङ्गलाभिः ।

- 1 Ibid, इंड
- 2 A. S. B. and I. O., but Udaipur Ms. reads कृत्वा भुजान्तश्वरणस्थितश्व
- 3 I.O., जीवक
- 4 A. S. B. and I. O., समानजातिश्व
- 5 I.O., हेमेन युक्ता पुरुषेण मध्ये
- 6 Udaipur Ms., अन्यन्तु
- 7 Udaipur Ms. reads. दशाङ्कलादत्यर्थं त्रयङ्गलमानं

युता सुवर्णेन च रत्नमाला-विभूषिता माल्यविलेपनाभ्याम्॥

'सलोहपाशद्वयश्वक्वलािम' '(र्युतेति) सुवर्णधारणा-र्थं (पुरुषधारणार्थं च) फलकधारिणीिभर्लोहपाशद्वया-वलम्बितश्वक्वलािभर्युता कार्येत्यर्थः।

चकं लिखेद्वारिजगर्भयुक्तं
नानारजोभिर्मुवि पुष्पकीर्णम् ॥
वितानकं चोपरि पश्चवर्णं
संस्थापयेत् पुष्पवने सर्शोभम् ॥
अथर्त्वजो वेदविदश्च कार्याः
स्वरूपवेषान्वयशीलयुक्ताः ॥
विधानदक्षाः पटवोऽनुकूलाः
ये चाऽऽर्यदेशप्रभवा द्विजेन्द्राः ॥
गुरुश्च वेदान्तविदार्यदेशसमुद्भवः शीलकुलाभिरूपः ।
कार्यः पुराणाभिरतोऽतिदक्षः
प्रसन्नगरभीरसरस्वतीकः॥

- 1 I.O. Supplies words in brackets
- 2 मत्स्य. पु. p. 558
- 3 A.S.B. and I.O., पुष्पफलोपशोभम्
- 4 Udaipur Ms., अभ्यर्थिनो
- 5 Udaipur Ms., वेशहयशीलयुक्ताः
- 6 Udaipur Ms., द्विजेभ्यः
- 7 Udaipur Ms., शोभनशक्तियुक्तः

सिताम्बरः कुण्डलहेमसूत्रः केय्रकण्ठाभरणाभिरामः। पूर्वेण ऋग्वेदविदौ भवेतां यज्जविदौ दक्षिणतश्च कार्यो॥ स्थाप्यौ द्विजौ सामविदौ च पश्चा-दाथर्वणावुत्तरतश्च कार्यौ। विनायकादिग्रहलोकपाल-वस्वष्टकादिव्यमरुद्गणानाम्।॥ ब्रह्माच्युतेशार्कवनस्पतीनां स्वमन्त्रतो होमचतुष्ट्यं स्यात्। जप्यानि सूक्तानि तथैव चैषां अनुक्रमेणैव यथाऽनुरूपम्॥

'वस्वष्टके'ति वस्वष्टकशब्देन वसुनामष्टानां मिलितानां देवतात्वम् । 'स्वमन्त्रतः' स्वस्वमन्त्रवेदैः (वेदमन्त्रैः)। 'होमचतुष्टयमिति' वेदचतुष्टयसाध्यत्वाद्धोमानां चतुष्ट्रम् । 'जप्यानि' ऋत्विश्भिरिति शेषः। 'एषां' होमदेवानाम्।

> होमावसाने कृततूर्य्यनादो गुरुगृहीत्वा बलिपुष्पधूपान् । आवाह्येछोकपतीन् क्रमेण मन्त्रेरमीभिर्यजमानयुक्तः॥ एह्येहि सर्वीमरसिद्धसाध्यै-रभिष्टुतो वज्रधरामरेश।

¹ Udaipur text corrupt; restored from I. O. and A. S. B.

संवीज्यमानोऽप्सरसां गणेन रक्षाऽध्वरं नो भगवन्नमस्ते॥

ॐइन्द्राय नमः

एह्येहि सर्वामरहव्यवाह मुनिप्रवीरैरभितोऽभिजुष्ट । तेजोबलाल्लोकगणेन सार्द्धं ममाऽध्वरं रक्ष कवे नमस्ते॥

ॐ अग्नये नमः

एह्येहि वैवस्वत धर्मराज सर्वामरैरर्चित वधर्ममूर्ते। ग्रुभाग्रुभानन्दग्रुचामधीश शिवाय³ नः पाहि मखं नमस्ते॥

ॐ यमाय नमः

एह्येहि रक्षोगणनायकस्त्वं विद्यालवेतालपिद्याचसङ्घैः। ममाऽध्वरं पाहि ⁴द्युभादिनाथ लोकेदवरस्त्वं भगवन्नमस्ते॥

- 1 मत्स्य. पु. p. 559 तेजस्विना
- 2 मत्स्य. पु. p. 559 दिव्यमूते
- 3 I.O., ग्रुभाय
- 4 A. S. B. I. O. and मत्स्य. पु. p. 559 शुभादिनाथ; Udaipur Ms. has पिशाचनाथ

ॐ निर्ऋतये नमः

एहोहि यादोगणवारिधीनां गणेन पर्जन्य सहाऽप्सरोभिः। विद्याधरेन्द्रामरगीयमान पाहि त्वमस्मान् भगवन्नमस्ते॥

ॐ वरुणाय नमः

एह्येहि यज्ञे मम रक्षणाय मृगाधिरूढः सहसिद्धसङ्घैः। प्राणाधिपः ¹कालकवेः सहाय गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते॥

ॐ वायवे नमः

एहोहि यक्षेद्रवर यज्ञरक्षां विधत्स्व नक्षत्रगणेन सार्धम् । सर्वोषधीभिः पितृभिस्सहैव गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥

ॐ सोमाय नमः

एखेहि विश्वेश्वर निश्चशूल-कपालखद्वाङ्गधरेण सार्द्धम् । लोकेश भूतेश्वर यज्ञसिध्यै गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥

¹ मत्स्य. पु. p. 559 कालकवे: सहाय, which is A. S. B. reading.

² Udaipur Ms. has रक्ष रक्षां

ॐ ईशानाय नमः

एस्रोहि पातालघराघरेन्द्र नागाङ्गनाकिन्नरगीयमान । यक्षोरगेन्द्रामरलोकसार्द्ध-मनन्त रक्षाऽध्वरमस्मदीयम् ॥

ॐ अनन्ताय नमः

एश्चेहि 'विद्याधिपते सुरेन्द्र लोकेन सार्द्धं पितृदेवताभिः। सर्वस्य धाताऽस्यामितप्रभाव विज्ञाऽध्वरं नः दसततं शिवाय॥

ॐ ब्रह्मणे नमः।

त्रैलोक्ये यानि भूतानि स्थावराणि चराणि च।
ब्रह्मविष्णुशिवैः सार्द्धं रक्षां कुर्वन्तु तानि मे ॥
देवदानवगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः।
ऋषयो अनुनयो गावो देवमातर एव च॥
एते ममाऽध्वरे रक्षां प्रकुर्वन्तु मुदाऽन्विताः।
इत्यावाह्य सुरान्दचाद्दविग्भ्यो हेमभूषणम्॥
कुण्डलानि च सूत्राणि हैमानि कटकानि च।
अथाऽङ्कुलीपवित्राणि वासांसि शयनानि च॥

¹ मत्स्य. पु. p. 559 विश्वाधिपते मुनीन्द्र

² मत्स्य. पु. p. 559 भगवज्ञमस्ते

³ मत्स्य. पु. p. 559 मदनो

द्विगुणं 'गुरवे दचाद्भूषणाच्छादनादिकम् । जपेयुः शान्तिकाध्यायं जापकास्सर्वतो दिशम् ॥ इति।

'शान्तिकाध्यायः' "शं न इन्द्राग्नी भवता"मित्या-दिकः। जापकाश्चाऽष्टौ कर्त्तव्याः। मत्स्यपुराण एव तडागा-सुत्सर्गे—

अष्टौ तु जापकाः कार्या वेदवेदाङ्गपारगाः । इति वचनात् ।

तत्रोषिताश्च ते सर्वे कृत्वैवमधिवासनम् ॥
आदावन्ते च मध्ये च कुर्याद्वाह्मणवाचनम् ।
ततो मङ्गलशब्देन स्नापितो वेदपुङ्गवैः ॥
त्रिः प्रदक्षिणमावृत्य गृहीतकुसुमाञ्जलिः ।
शुक्ताम्बरधरो भूत्वा तां उतुलामनुवर्त्तयेत् ॥
नमस्ते सर्वदेवानां शक्तिस्त्वं सत्यमाश्रिता ।
साक्षीभृता जगद्धात्री निर्मिता विश्वयोनिना ॥
एकतः सर्वसत्वानि सत्यादृतशतानि च ।
धर्माधर्मकृतां मध्ये स्थापिताऽसि जगद्धिते ॥
त्वं तुले सर्वभूतानां प्रमाणिमह कीर्त्तिता ।
मां तोलयन्ती संसारादुद्धरस्व नमोऽस्तुते ॥

¹ A. S. B. and I. O. as well as मत्स्य. पु. p. 559 have द्विगुण; Udaipur alone has द्विजाय

² A. S. B. and मत्स्य. पु. p. 560 शुक्रमाल्याम्बरो

³ A. S. B. अनुमन्त्रयेत् ; मत्स्य. प्र. p. 560 अभिमन्त्रयेत्

⁴ A. S. B. and I. O.

योऽसौ तत्वाधिपो देवः पुरुषः पश्चविंदाकः। म' एषोऽधिष्ठितो देवि त्विय तस्मान्नमो नमः॥ नमो नमस्ते गोविन्द तुलापुरुषसंज्ञक। त्वं हरे तारयस्वाऽस्मानस्मात् संसारसागरात्²॥ पुण्यं कालं समासाद्य कृत्वा चैवाऽधिवासनम्। पुनः प्रदक्षिणं कृत्वा तुलां तामारुहेद्बुधः ॥ स चर्मकवचोपेतः सर्वाभरणमूषितः। धर्मराजमथाऽऽदाय हैमसूत्रेण संयुतम् ॥ कराभ्यां बद्धमुष्टिभ्यामास्ते पञ्यन् हरेर्मुखम्⁵। ततोऽपरे तुलाभागे न्यसेयुः द्विजपुङ्गवाः॥ समादभ्यधिकं यावत् काश्चनं चाऽतिनिर्मेलम्। पुष्टिकामस्तु क्रवींत भूमिसंस्थं नरेइवरः॥ क्षणमात्रं ततः स्थित्वा प्रनरेवमुदीरयेत । नमस्ते सर्वभूतानां ⁷शक्तिभूते सनातनि ॥ पितामहेन देवि त्वं निर्मिता परमेष्टिना। त्वया धृतं जगत्सर्वं ⁸बहिःस्थावरजङ्गमम् ॥

¹ मतस्य. पु. p. 560 स एको

^{2.} Ibid, संसारकर्दमात्

 $^{3\} Ibid$, आरोहयेद्भुधः

⁴ A. S. B., I. O., and म. पु. p. 560 सखड्गचर्मकवचः

⁵ supplied by A. S. B. and I. O.

⁶ I.O., मांसस्वारकं

⁷ A. S. B. and मत्स्य. पु. p. 560 साक्षिभूते

⁸ मत्स्य. g. p. 560 तुले for बहिः

सर्वभ्रतात्मभ्रतस्थे नमस्ते 'विश्वकारिणि । ततोऽवतीर्य गुरवे व्यूवेमर्धं निवेदयेत् ॥ ऋत्विगभ्योऽपरमर्द्धं च दद्यादुदकपूर्वकम् । गुरवे ग्रामरत्नानि ऋत्विगभ्यश्च निवेदयेत् ॥ प्राप्य तेषामनुज्ञां च तथाऽन्येभ्योऽपि च दापयेत् । दीनानाथविशिष्टान् हि पूजयेद्ब्राह्मणैः सह ॥

अर्ध गुरुवे अर्ध ऋत्विग्भ्यो देयमिति समस्ततुला-पुरुषद्रव्यदानमित्येकः पक्षः । तेभ्यो ग्रामरत्नादीनि दत्वा तदाज्ञयाऽन्येभ्योऽिष दयात् इत्यपरः पक्षः । दीनानाथ-विशिष्टेभ्यो देयमित्यपरः पक्षः । 'विशिष्टाः' अब्राह्मणा अपि पितृमातृशुश्रूषादिगुणयुक्ताः ।

न चिरं⁷ घारयेदेहे सुवर्ण प्रोक्षितं बुधः। तिष्ठेद्भयावहं यस्माच्छोकव्याधिकरं नृणाम्॥ शीघं परस्वीकरणाच्छ्रेयः प्राप्नोति पुष्कलम्।

- 1 I.O., विश्वधारिणि
- 2 I. O., पूर्वमर्द्ध; Udaipur Ms. reads पूर्ववच्च
- 3 I. O. and A. S. B. supply this verse.
- 4 मत्स्य. पु. p. 560 विशिधादीन्
- 5 A. S. B., तदनुज्ञया
- 6 I.O. used to correct text
- 7 मत्स्य. पु. p. 560 धारयेद्रेहे

अनेन विधिना यस्तु तुलापुरुषमाचरेत्॥ प्रतिलोकाधिपस्थाने प्रतिमन्वन्तरं 'व्रजेत्। विमानेनाऽर्कवर्णेन किङ्किणीजालमालिना॥ पूज्यमानोऽप्सरोभिश्च ततो विष्णुपुरं व्रजेत्। कल्पकोटिशतं यावत् तस्मिन् लोकेट स मोदते॥

> कर्मक्षयादिह पुनर्भुवि राजराजो भूपालमौलिमणिरञ्जितपादपीठः³। श्रद्धान्वितो भवति यज्ञसहस्रयाजी दीप्तप्रतापजितसर्वमहीपलोकः॥ यो दीयमानमपि पश्यति भक्तियुक्तः कालान्तरे स्मरति वाचयतीह लोके। यो वा श्रृणोति पठतीन्द्रसमानरूपः प्रामोति धाम स पुरन्दरदेवजुष्टम्॥

> > इति तुलापुरुषदानविधिः।

अथ हिरण्यगर्भदानविधिः (२)

तत्र मत्स्यपुराणे⁴

अथाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम्।

- 1 Ibid, वसेत्
- 2 A.S.B. and म. पु. p. 560 महीयते
- 3 Udaipur पारवीरः
- 4 मत्स्य. पु. अध्याय 275. p. 560

नाम्ना हिरण्यगर्भाख्यं महापातकनाञ्चनम् ।
पुण्यं दिनं समासाय तुलापुरुषदानवत् ॥
ऋत्विङ्मण्डलसम्भारभूषणाच्छादनादिकम् ।
क्रुर्यादुपोषितस्तद्बल्लोकेञ्चावाहनं बुधः ॥
पुण्याहवाचनं कृत्वा ततः कृत्वाऽधिवासनम् ।
ब्राह्मणैरानयेत् वकुण्डं तपनीयमयं ग्रुभम् ॥
द्वासप्तत्यङ्गलोच्छायहेमपङ्कजगर्भवत् ।
विभागहीनविस्तारं प्रशस्तमुरजाकृति ॥
दशास्त्राणि सरब्नानि दानसूची तथैव च ।
हेमनालं सपिटकं बहिरादित्यसंयुतम् ॥

'तपनीयमयं' सुवर्णमयम्। 'त्रिभागहीनविस्तारं' अष्ट-चत्वारिंदादङ्गुलविस्तारम्। 'बहिरादित्यसंयुतं' होमकुण्डा-द्वहिरादित्यसंयुतम्। एतत्सर्वं पाद्वतः स्थापयेतित्यर्थः । तथैवाऽऽवरणं नाभेरुपवीतं च काश्चनम्॥ पाद्वतः स्थापयेद्धीमान् हेमदण्डं कमण्डलुम्। पद्माकारं पिधानं स्थात्समन्तादङ्गुलाधिकम्॥ मुक्तावलीसमोपेतं पद्मरागसमन्वितम् ॥

¹ І. О., ब्राह्मणैविन्यसेत्

² मत्स्य. पु. p. 560 कुम्भम्

³ I.O. Supplies this clause

⁴ I. O. and म. पु. p. 560 यहत् for धीमान

⁵ Udaipur Ms. reads विधानं for पिधानं

⁶ Udaipur Ms. दलान्वितम्

तिलद्रोणोपरिगतं वेदीमध्ये ततोऽर्चयेत्॥ 'ढोणः' धान्यपर्वते वक्ष्यमाणः।

ततो मङ्गलशब्देन ब्रह्मघोषरवेण च। सर्वोषध्युदकस्नानस्नापितो वेदपुङ्गवैः॥ शुक्रमाल्याम्बरधरः सर्वाभरणभूषितः। इममुचारयेन्मन्त्रं गृहीतकुसुमाञ्जालेः॥ 'नमो हिरण्यगर्भाय हिरण्यकवचाय च। सप्तलोकसराध्यक्ष जगद्वात्रे नमो नमः॥ भूल्लीकप्रमुखा लोकास्तव गर्भे व्यवस्थिताः। ब्रह्मादयस्तथा देवा नमस्ते विश्वधारिणे ॥ नमस्ते भुवनाधार नमस्ते भुवनाश्रय। नमो हिरण्यगर्भाय 'गर्भे यस्य पितामहः॥ यतस्त्वमेव भूतात्मा भूते भूते व्यवस्थितः। तस्मान्मामुद्धराऽद्योषदुःखसंसारसागरात्'॥ एवमामन्त्र्य ैतन्मध्यमाविश्याऽऽस्त उदङ्ग्रुखः। मुष्टिभ्यां सम्परिगृह्य धर्मराजचतुर्मुखौ ॥ जानुमध्ये शिरः कृत्वा तिष्ठेदुङ्वासपश्चकम्। गभीधानं पुंसवनं सीमन्तोन्नयनं तथा ॥ क्र्यीहिरण्यगर्भस्य ततस्ते द्विजपुङ्गवाः। गीतमङ्गलघोषेण गुरुरत्थापयेत्ततः॥

¹ I. O., सर्वस्थान्तं for गर्भे यस्य

² I.O., मध्यादाविश्य

जातकर्मादिकाः कुर्युः क्रियाः षोडदा चाऽपराः। सुच्यादिकं च गुरवे 'दत्वा मन्त्रमिमं जपेत्॥ 'नमो हिरण्यगर्भाय विश्वगर्भाय वै नमः। चराचरस्य जगतो गृहभूताय वै नमः॥ मान्नाऽहं जिनतः पूर्वं मर्त्यधर्मा नरोत्तमः । त्वद्गर्भसम्भवादेव दिव्यदेहो भवाम्यहम्'॥ चतुर्भिः कलदौर्भृयस्ततस्ते द्विजपुङ्गवाः। स्तानं कुर्युः प्रसन्नाङ्गाः सर्वाभरणभूषिताः॥ 'स्नानं कुर्युः' यजमानस्येति दोषः । 'देवस्यत्वे'ति मन्त्रेण स्थितस्य कनकासने । 'अद्य जातस्य तेऽङ्गानि अभिषिच्यामहे वयम्॥ दिव्येन तेन वपुषा चिरञ्जीव सुखी भव'। ततो हिरण्यगर्भं तं तेभ्यो दद्याद्विचक्षणः॥ ते पूज्याः सर्वभावेन बहवो वा तदाज्ञ्या।

'विषयो' ग्रामसमूहः । 'अन्यत्' रत्नादि । अनेन विधिना यस्तु पुण्येऽहनि निवेदयेत् ।

ग्रामं च विषयं वाऽपि यदन्यदपि तद्भवेत्।।

तन्नोपकरणं सर्वं गुरवे विनिवेदयेत्॥

पादुकोपानहच्छत्रचामरासनभाजनम् ।

¹ मत्स्य. पु. p. 561 द्यात्

² मत्स्य. पु. p. 56I यथाई

³ I. O., मर्त्यलोके नरोत्तमः

हिरण्यगर्भदानं स ब्रह्मलोके महीयते ॥
पुरेषु लोकपालानां प्रतिमन्वन्तरं वसेत् ।
कल्पकोटिशतं यावत् ब्रह्मलोके महीयते ॥
कलिकलुषविमुक्तः पूजितस्सिद्धसाध्यैः
अमरचमरमालावीज्यमानोऽप्सरोभिः ।
पितृशतमथ बन्धून् पुत्रपौत्रप्रपौत्रान्
अपि नरकनिमग्नांस्तारयेदेक एव ॥
इति पठति य इत्थं यः शृणोतीह सम्यक्
मधुरिपुरिव लोके पूज्यते सोऽपि सिद्धैः ।
मतिमपि च जनानां यो ददाति प्रियार्थं
विबुधपतिजनानां नायकः स्यादमोधम् ॥

इति हिरण्यगर्भदानविधिः॥

अथ ब्रह्माण्डदानम् (३)

तत्र मत्स्यपुराणे'

अथाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि व्रह्माण्डं विधिपूर्वकम् । यत् श्रेष्ठं सर्वदानानां महापातकनाशनम् ॥ पुण्यं दिनमथाऽऽसाच तुलापुरुषदानवत् । ऋत्विद्याण्डपसम्भारभूषणाच्छादनादिकम् ॥ लोकेशावाहनं तद्वदिधवासनकं तथा ।

¹ er. 276. pp. 562 ff

² मत्स्य. पु. p. 562 ब्रह्माण्डविधिमुत्तमम्

कुर्याद्विंशत्पलाद्रद्विमासहस्राच शक्तितः ॥
कलशद्रयसंयुक्तं ब्रह्माण्डं काश्रनं बुधः ।
दिग्गजाष्टकसंयुक्तं षञ्चेदाङ्गसमन्वितम् ॥
लोकपालाष्टकोपेतं मध्यस्थितचतुर्भुखम् ।
शिवाच्युतार्कशिखरं उमालक्ष्मीसमन्वितम् ॥
वस्वादित्यमरुद्वर्भमहारत्नसमन्वितम् ॥
वितस्तेरङ्गलशतं यावदायामविस्तरम् ॥

'महारत्नानि' पद्मरागादीनि । 'वितस्तेरङ्गलदातं यावत्' द्वादशाङ्गलमारभ्याऽङ्गलदातं यावत् शक्त्यनुसारेण कार्यः मित्यर्थः।

कौशेयवस्त्रसंवीतं तिल्द्रोणोपिर न्यसेत्। तथाऽष्टादश धान्यानि समन्तात्परिकल्पयेत्॥ पूर्वेणाऽनन्तशयनं प्रसुन्नं पूर्वदक्षिणे। प्रकृतिं दक्षिणे देशे सङ्कर्षणमतः परम्॥ पश्चिमे चतुरो वेदान् अनिरुद्धमतः परम्।

'अनन्तरायनः' रोषशायी। 'प्रकृतिः' देवी । ³वेदमू-त्तियो भूतघटे वक्ष्यन्ते ।

अग्निमुत्तरतो हैमं वासुदेवमतः परम्।

- 1 I.O. Omits this verse
- 2 I.O., शेषस्थं
- 3 A. S. B., देवमूर्तयः

समन्तादुडपीठस्थान् अर्पयेत् काश्चनान् बुधः ॥
स्थापयेद्वस्त्रसंवीतान् पूर्णक्रम्भान् दशैव तु ।
दशैव धेनवो देयाः सहेमाम्बरदोहनाः ॥
पादुकोपानहच्छत्रचामरासनदर्गणैः ।
भक्ष्यभोज्यान्नदीपेश्चफलमाल्यानुलेपनैः ॥
होमाधिवासनान्ते च स्नापितो वेदपुङ्गवैः ।
इममुचारयेन्मन्त्रं दिक्कृत्वाऽथ प्रदक्षिणम् ॥

'नमोऽस्तु विद्वेद्दर विद्वधाम जगत्सवित्रे भगवन्नमस्ते। सप्तार्चिलोकामरभूतलेश '-गर्भेण सार्द्धं वितराऽभिरक्षाम्॥ ये दुःखितास्ते सुखिनो भवन्तु प्रयान्तु पापानि चराचराणाम्। त्वदानशस्त्राहतपातकानां क्रिह्माण्डदोषाः प्रलपं वजन्तु'॥ एवं प्रणम्याऽमरविद्वगर्भं द्यादृद्विजेभ्यो व्दश्धा विभज्य।

- 1 I. O., समन्तात् कुण्डमध्यस्थान्
- 2 I. O., अर्चेयेत् ; so also म. पु. p. 562
- & T. Q. જાતો पतस्य . પુ. 7. 56% बगत्सिहत्रे, ∏dainpur जगत्पित्ने,
- 4 I. O., सप्ताधिलोक; म. पु. p. 562 सप्तर्षिलोकामर
- 5 I.O., नइयन्तु
- 6 I.O., त्वज्ञान
- 7 I. O., ब्रह्माण्डदानात् and प्रयान्त
- 8 Udaipur Ms. शतथा

भागद्वयं तत्र गुरोः प्रकल्प्य समं भजेत्¹ दोषमतः क्रमेण ॥ स्वल्पे च देये गुरुरेक एव² कुर्यादयेकामिविधानयुक्त्या । स एव सम्पूज्यतमोऽल्पवित्तैः³ यथोक्तवस्त्राभरणादिकेन⁴॥

इत्थं य एतदिखलं पुरुषोऽत्र कुर्याद् ब्रह्माण्डदानमधिगम्य महद्विमानम् । निर्द्धृतकलमषतनुः सहसा स्रारेः आनन्दकृत्यद्मुपैति सहाऽप्सरोभिः॥ सन्तारयेत्पितृपितामहपुत्रपौत्र-वन्धुप्रियातिथिकलत्रदाताष्टकं सः । ब्रह्माण्डदानदाकलीकृतपातकौध-मानन्दयेच जननीकुलमण्यदोषम्॥ इति पठति श्रृणोति वा य एतत् सरभवनेषु गृहेषु धार्मिकाणाम्।

- 1 I.O., समं भवेत्
- 2 A. S. B. and I. S. O., स्वल्पे च देथे गुरुरेक एव but Udaipur Ms. reads स्वल्पेव हैमगुरुः
- 3 I.O., तमात्मविद्धिः
- 4 I. O. and A. S. B., यथार्थ; म. पु. यथोक्त
- 5 I.O., कल्मषतनुः सहसा; Udaipur Ms. कल्मषविशुद्धतनुं
- 6 Udaipur Ms. शतात्मकं

मतिमपि च ददाति मोदतेऽसौ अमरपतेर्भवने सहाऽप्सरोभिः'॥

इति ब्रह्माण्डदानम् ॥

अथ कल्पपादपदानम् (४)

तत्र मत्स्यपुराणे²

कल्पपादपदानाख्यमतः परमनुत्तमम् ।

महादानं प्रवक्ष्यामि सर्वपातकनाशनम् ॥

पुण्यं दिनमथाऽऽसाद्य तुलापुरुषदानवत् ।

पुण्याहवाचनं कृत्वा लोकेशावाहनं तथा ॥

ऋत्विञ्जण्डपसम्भारभूषणाच्छादनादिकम् ।

काञ्चनं कारयेद्वृक्षं नानाफलसमन्वितम् ॥

नानाविहगवस्त्राणि भूषणाच्छादनानि च ।

शक्तितस्त्रिपलाद्र्र्वमासहस्रात्प्रकल्पयेत् ॥

ततस्तप्तसुवर्णेन कारयेत्कल्पपादपम् ।

- 1 Omitted in I.O.
- 2 मत्स्य. पु. ch. 277. (pp. 563 ff.)
- 3 Missing in Udaipur Ms. Supplied by A. S. B. and I. O.
- 4 मत्स्य. पु. भूषणानि च कारयेत्
- 5 I. O. reading is better-ततस्तप्तस्वर्णेन; A. S. B. and मत्स्य. पु., अर्थनल्यसुवर्णेन; Udaipur Ms. reads wrongly अत्रकृत्यसुवर्णस्य

गुडप्रस्थोपरिष्टाच सितवस्त्रयुगान्वितम्'॥
ब्रह्मविष्णुशिवोपेतं पश्चशाखं सभास्करम्।
कामदेवमधस्ताच सकलत्रं प्रकल्पयेत्॥
सन्तानं पूर्वतस्तद्वत्तुरीयांशेन कल्पयेत्²।
मन्दारं दक्षिणे पाइवें श्रिया सार्द्ध घृतोपिरः॥
पश्चिमे पारिभद्रं तु सावित्र्या सह जीरके।
सुरभीसहितं तद्वत्तिलेषु हरिचन्दनम्॥
तुरीयांशेन सौम्येन कुर्वीत फलसंयुतम्।

'तुरीयांशेन' यावता पादपाक्षिप्तसुवर्णाशेन मध्य-पादपः प्रतिमादिसहितः कियते, तदीयचतुर्थचतुर्थाशेन सन्तानादयश्चत्वारः प्रतिमादिसहिताः कर्त्तव्याः।

कौशेयवस्त्रसंयुक्तानिश्चमाल्यफलान्वितान्।
तथाऽष्टो पूर्णकलशान् पावुकासनभाजनम् ॥
दीपिकोपानहच्छत्रचामरासनसंयुतम्।
फलमाल्ययुतं तद्वदुपरिष्टात् वितानकम् ॥
तथाऽष्टादश धान्यानि समन्तात्परिकल्पयेत्।
होमाधिवासनान्ते च स्नापितो वेदपुङ्गवैः॥

¹ I.O., युगावतम्

² I. O., सम्भावं पूर्ववत् तद्वत् पुरोपार्श्वं च कल्पयेत्

I. O. supplies this line;
 A. S. B. reads पादुकासन;
 मत्स्य. पु. has पादुकारान;
 Udaipur Ms. has पादुकानाति भाजनं

⁴ I.O. supplies this line

⁵ I. O., होमवीरासनामे

त्रिप्रदक्षिणमावृत्य मन्त्रमेतमुदीरयेत्¹। 'नमस्ते कल्पब्रक्षाय चिन्तितार्थप्रदायिने ॥ विइवम्भराय देवाय नमस्ते विइवमूर्त्तये। यस्मात्त्वमेव विश्वात्मा ब्रह्मा स्थाणुर्दिवाकरः ॥ मूर्त्तामूर्ते परं बीज अतः पाहि सनातन। त्वमेवाऽसृतसर्वस्वमनन्तः पुरुषोत्तमः॥ सन्तानाचैरुपेतस्सन् पाहि संसारसागरात्'। एवमामान्त्रितं दद्याद्वरवे कल्पपादपम्॥ चतुभ्येश्चाऽथ ऋत्विग्भ्यः सन्तानादीन् प्रकल्पयेत्। स्वल्पेऽप्येकाग्निवत्कुर्यात् गुरवे चाऽभिपूजनम् ॥ न वित्तशाख्यं कुर्वीत न च विस्मयवान् भवेत्। अनेन विधिना यस्तु महादानं निवेदयेत्॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः सोञ्ज्वमेधफलं लभेत्। अप्सरोभिः परिवृतः सिद्धचारणिकन्नरैः ॥ भूतान भव्यांश्च मनुजांस्तारयेहोत्रसम्मितान्। स्त्यमानो दिवः पृष्ठे पुत्रपौत्रप्रपौत्रकैः॥ विमानेनाऽर्भवर्णेन विष्णुलोकं स गच्छति। दिवि कल्परातं तिष्ठेद्वाजराजो भवेन्नरः ॥ नारायणबलोपेतो नारायणपरायणः। नारायणकथासक्तो नारायणपुरं व्रजेत्॥

¹ І.О., मन्त्रानेतान्

² Four slokas from here are omitted by I. O.

³ I.O., गुहाकै:

⁴ A. S. B., भवेत्ततः

यो वाचयेत्' सकलकल्पतरुपदानं यो वा श्वणोति पुरुषोऽल्पधनः स्मरेद्वा। सोऽपीन्द्रलोकमधिगम्य सहाऽप्सरोभिः मन्वन्तरं वसति पापविम्रुक्तदेहः॥

इति ²कल्पपादपदानम्।।

अथ गोसहस्रदानम् (५)

तत्र मत्स्यपुराणे³00 🎒

अथाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम्।
गोसहस्रप्रदानाक्यं सर्वपापहरं परम्॥
प्रण्यां तिथिमथाऽऽसाद्य युगमन्वन्तरादिकम्।
पयोव्रतं त्रिरात्रं स्यादेकरात्रमथापि च॥
लोकेशावाहनं कुर्यात्तुलापुरुषदानवत्।
पुण्याहवाचनं कुर्याद्वोमकार्यं तथैव च॥
ऋत्विङ्मण्डपसम्भारभूषणाच्छादनादिकम्।
वृषं लक्षणसंयुक्तं वेदिमध्येऽधिवासयेत्⁴॥
गोसहस्राद्विनिष्कम्य गवां दशकमेव तः।

¹ I. O., यो ना पठेत् ; so also मत्स्य. पु. p. 564

² A. S. B., कल्पपादपदानम् ; Udaipur Ms., कल्पतश्दानम्

³ व. 278

⁴ І.О., निधापयेत्

सर्वलक्षणसंयुक्तं ग्रुभलक्षणसंयुतम् ॥ लक्षणानि च ग्रुभानि मत्स्यपुराणोक्तानि—

'उन्नतस्कन्धककुदमुज्वलायतकम्बलम्' इत्यादीनि । 'विनिष्कृष्य' गवां दशसहस्रकम् । अग्रे दशाधिकसहस्रविनियोगदर्शनात् ।

गोसहस्रं बहिः कुर्योद्वस्त्रमाल्यविभूषितम् ।
सुवर्णशृङ्गाभरणं रौप्यपादसमन्वितम् ॥
अन्तः प्रवेद्द्य दद्यकं वस्त्रमाल्यैससुपूज्येत् ।
सुवर्णघण्टिकायुक्तं कांस्यदोहनकान्वितम् ॥
सुवर्णतिलकोपेतं हेमपट्टैरलङ्कृतम् ।
कोद्योयवस्त्रसंवीतं माल्यगन्धसमन्वितम् ॥
हेमरत्नयुतैः शृङ्गिश्चामरैद्दपद्योभितम् ।
पादुकोपानहच्छत्रचामरासनसंयुतम् ॥
गवां दद्याकमध्ये स्यात् काञ्चनो नन्दिकेदवरः।

- 1 मत्स्य. पु. p. 564. हेमाद्रि-दानखण्डम्, p. 253 cites these verse as पुराणान्तरे. In some Manuscripts of मत्स्य. पु. these verses are missing.
- 2 Udaipur Ms, A. S. B., and मत्स्य. पु. have अन्तः प्रवेश्य दशकं; I. O. reads-अतोऽद्य वैश्यदशकैः
- 3 मत्स्य. पु. कांस्यदोहन Udaipur Ms.reads ताम्र for कांस्य
- 4 I. O., हेमपादैः
- 5 मत्स्य. पु. and हेमादि, p. 254 read भाजनासन

कौशेयवस्त्रसंवीतो नानाभरणसंयुतः ॥ लवणद्रोणशिखरे माल्येश्चफलसंयुतः। क्रयीत् पलदातादृद्धं सर्वमेतददोषतः॥ शक्तितः³ पलसाहस्त्रितयं यावदेव तु⁴। गोशतेऽपि दशांशेन सर्वमेतत्समाचरेत् ॥ प्रण्यं कालमथाऽऽसाद्य गीतमङ्गलनिस्वनैः। सर्वौषध्युदकस्नानस्नापितो वेदपुङ्गवैः ॥ इममुचारयेन्मन्त्रं गृहीतकसमाञ्जलिः। 'नमो वै[®] विर्वमूर्तिभ्यो विर्वमातृभ्य एव च॥ लोकाधिवासिनीभ्यश्च रोहिणीभ्यो नमो नमः। गवामङ्गेषु तिष्ठन्ति भुवनान्येकविंदातिः॥ ब्रह्मादयस्तथा देवा रोहिण्यः पान्त मातरः । गावो ममाऽग्रतः सन्तु गावः पृष्ठत एव च ॥ गावः शिरसि मे नित्यं गवां मध्ये वसाम्यहम्। यस्मात्त्वं वृष्रूपेण धर्म एव सनातनः ॥ अष्टमूर्तेरधिष्ठानमतः पाहि सनातन'। इत्यामन्त्र्य ततो दद्याद्भुरवे नन्दिकेइवरम् ॥

¹ I. O. म. पु, and हेमाद्र have भूषितः

² I.O., संस्थश्र

³ हेमा. p. 254 भक्तितः

⁴ I. O. is followed; Udaipur Ms. reads त्रिपलं यावदेव द्व

⁵ हेमा. p. 254 प्रकल्पयेत्

⁶ I. O. and मत्स्य. पु. p. 564 read नमोऽस्तु

⁷ Line supplied by I. O.

सर्वोपकरणोपेतं गोयुगं च विचक्षणः।
क्रित्वग्भ्यो घेनुमेकेकां दशकाद्विनिवेदयेत्॥
गवां शतमधेकेकं तदर्धं वाध्य विशातम्।
दश पश्चाध्यवा 'दयादन्येभ्यस्तदनुज्ञया॥
नैका बहुभ्यो दातच्या यतो दोषकरी भवेत्।
बहुश्चेकस्य दातच्या श्रीमदारोग्यवृद्धये॥
पयोव्रतः पुनस्तिष्ठेदेकाहं गोसहस्रदः।
श्रावयेत् शृणुयाद्वाधि महादानानुकीर्तनम्॥
तद्दिनं ब्रह्मचारी स्यायदीच्छेद्विपुलां श्रियम्।
अनेन विधिना यस्तु गोसहस्रप्रदो भवेत्²॥
सर्वपापविनिर्मुक्तः सिद्धचारणसेवितः।
विमाननाध्केवर्णेन किङ्किणीजालमालिना॥
सर्वेषां लोकपालानां उलोके सम्यूज्यतेष्ठमरैः।
प्रतिमन्वन्तरं तिष्ठेत् राजराजो भवेत्ररः ॥

तथा

यावत्कलपदातं तिष्ठेत् राजराजो भवेत्पुनः । अद्दवमेधदातं कुर्याच्छिवध्यानपरायणः॥

¹ हेमा. दानख. p. 255, वाधिकस्तदनुज्ञया

² чт. ц. р. 565

³ I. O., सम्यक् सम्पूज्यते नरैः

⁴ I. O. thus, with होमा p. 257; but मत्स्य. g. p. 565, Udaipur Ms. and A. S. B. read पुत्रपौत्रसमन्वितः

⁵ I.O. and हुमा. p. 257 omit this line

वैद्णवं 'योगमास्थाय ततो मुच्येत वन्धनात्।
पितरश्चाऽभिनन्दन्ति गोसहस्प्रदर्शनात्॥
अपि स्यात्स कुलेऽस्माकं पुत्रो² दौहित्र एव वा।
गोसहस्प्रदो भृत्वा नरकादुद्धरिष्यति॥
तस्य कर्मकरो वा स्यादपि उद्रष्टा तथैव च।
संसारसागरादस्माचोऽस्मान् सन्तारियष्यति॥
इति पठित च एतद्गोसहस्प्रदानं
सुरभुवनमुपेयात्संस्मरेद्वाऽथ पर्येत्।
अनुभवित सुवासं वाच्यमानो निकामं
पहतकलुषदेहः सोऽपि यातीन्द्रलोकम्॥

इति गोसहस्दानम्॥

अथ कामधेनुदानम् (६)

तत्र मत्स्यपुराणे⁴

अथाऽतः ⁵शृणु भूपाल कामधेनुविधि परम् । सर्वकामफलं नृणां महापातकनाञ्चानम् ॥

- 1 हेमा. p. 257 लोकमासाय; A. S. B. योगमासाय
- 2 I.O., पौत्रो दौहित्र एव च
- 3 Udaipur Ms. reads दृष्ट्या; I. O. श्रेष्ठस्तथैव च
- 4 ch. 279, pp 565 ff.
- 5 मत्स्य. पु. p. 565 and हेमा. p. 265 have सम्प्रवक्ष्यामि for श्र्ण भूपाल

लोकेशावाहनं तद्व होमः कार्योऽधिवासनम्।
तुलापुरुषवत्कुर्यात् कुण्डमण्डपवेदिकाः॥
स्वल्पेऽप्येकाग्निवत्कुर्याद्वरुरेव समाहितः।
काश्चनस्याऽतिशुद्धस्य धेनुं वत्सं च कारयेत्॥
उत्तमा पलसाहस्रैस्तदर्धेन तु मध्यमा।
कनीयसी तदर्धेन कामधेनुः प्रकीर्तिता॥
शक्तितिश्चपलाद्र्ष्वमशक्तोऽपीह कारयेत्।
वेद्यां कृष्णाजिनं न्यस्य गुडप्रस्थसमन्वितम्॥
न्यसेच परितो धेनुं महारतेरलङ्कृताम्।
कुम्भाष्टकसमोपेतां नानाफलसमन्विताम्॥
तथाऽष्टादश धान्यानि समन्तात्परिकल्पयेत्।
इश्चदण्डाष्टकं तद्वत् नानाफलसमन्वितम्॥
भाजनं वासनं तद्वत्ताम्रदोहनकं तथा।

कौद्येयवस्त्रद्वयसम्प्रयुक्तां दीपातपत्राभरणाभिरामाम् । सचामरां कुण्डलिनीं सघण्टां मणित्रिकापादुकरौप्यपादाम् ॥ रसैश्च सर्वैः पुरतोऽभिजुष्टां हरिद्वया पुष्पफलेरनेकैः ।

¹ हेमा. p. 265 has तस्य for न्यस्य

² I.O., समरत्नो for समन्तात्

³ I. O. and A. S. B., विभूषितम्

अजाजिकुस्तुम्बुरुशर्कराभि-र्वितानकं चोपरि पश्चवर्णम् ॥

'मणित्रिकापादुकरौप्यपादामि'ति मणित्रिकापादुका च [सा]रौप्यपादा चेति विग्रहः । 'मणित्रिका' अक्षमाला । 'अजाजी'जीरकः । 'कुस्तुम्बुरु'धान्यकम् ।

> स्नातस्ततो मङ्गलवेदघोषैः प्रदक्षिणीकृत्य सपुष्पहस्तः। आवाहयेत्तां गुडधेनुमन्त्रै-र्द्विजाय दद्यादथ दर्भपाणिः॥

'द्विजाये'ति एकस्मै द्विजाय । एतचैकाग्निविधानपक्षे । अनेकाग्निविधानपक्षे तु तुलापुरुषवदनेकेभ्योऽपि देया ।

'त्वं सर्वदेवगणमन्दिर्मण्डभूता विश्वेश्वरत्त्रिपथगोदधिपर्वतानाम् । त्वद्दानशस्त्रशकलीकृतपातकौघः प्राप्तोऽस्मि निर्वृतिमतीव परां नमामि ॥ लोके यथेप्सितफलार्थविधायिनीं त्वां आसाय को हि सहते भवबन्धदुःखम्'। संसारदुःखशमनाय यतस्व कामं त्वां कामधेनुरिति देवगणा वदन्ति '॥ आमन्त्र्य शीलकुल्रूपगुणान्विताय विप्राय यः कनकधेनुमिमां प्रद्यात्।

1 I. O. and हेमा. p. 267 have भवदुःखसुपैति.मर्त्यः

प्राप्तोति धाम स पुरन्दरदेवजुष्टं कन्यागणैः परिवृतः पदमिन्दुमौलेः॥

इति कामधेनुदानम्॥

अथ 'हिरण्याखदानम् (७)

तत्र मत्स्यपुराणे²

अधाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि हिरण्याद्वविधि परम् । यस्य असादाद्भुवनमनन्तफलमद्गुते ॥ पुण्यां तिथिमथाऽऽसाद्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् । लोकेशावाहनं कुर्यात् तुलापुरुषदानवत् ॥ ऋत्विद्धाण्डपसम्भारभूषणाच्छादनादिकम् । स्वल्पे त्वेकाग्निवत्कुर्यात् हेमवार्जिमखं बुधः ॥ स्थापयेद्वेदिमध्ये तु कृष्णाजिनतिलोपरि । कौशेयवस्त्रसंवीतं कारयेद्वेमवाजिनम् ॥ शक्तितस्त्रिपलाद्द्वीमासहस्रपलाद्बुधः । पादुकोपानहच्छन्नचामरासनभाजनैः॥

- 1 ef. Hemadri, दानखण्डम् pp. 273 ff.
- 2 ch. 280 pp 566 ff.
- 3 मत्स्य. पु. p 566 प्रदानात् भुवनेऽनन्तं फलमञ्जूते
- 4 I. O., तिथि समासाद्य
- 5 Line corrupt in Udaipur Ms. A. S. B. reads अल्पे for स्वल्पे

पूर्णकुम्भाष्टकोपेतां माल्येक्षुफलसंयुताम् ।

शाय्यां सोपस्करां तद्वद्वेममार्तण्डसंयुताम् ॥

ततः सर्वोषिधस्नानस्नापितो वेदपुङ्गवैः ।

इममुचारयेन्मन्त्रं गृहीतकुसुमाञ्जलिः ॥

'नमस्ते सर्वदेवेश वेदाहरणलम्पट ।

वाजिरूपेण मामस्मात्पाहि संसारसागरात् ॥

त्वमेव सप्तधा भृत्वा छन्दोरूपेण भास्करम् ।

यस्मात्पालयसे लोकानतः पाहि सनातन' ॥

एवमुचार्य गुरवे वतमञ्चं विनिवेदयेत् ।

दत्वा पापक्षयात् भानोलीकमभ्येति शाश्वतम् ॥

गोभिर्विभवतः सर्वान् ऋत्विजश्राऽभिपूजयेत् ।

सर्वधान्योपकरणं गुरवे विनिवेदयेत् ॥

सर्व सस्यादिकं दत्वा मुञ्जीताऽतैलमेव हि ।

पुराणश्राविणं तद्वत्कारयेद्वोजनादिकम् ॥

'विभवतः' स्वविभवानुसारेण ऋत्विग्भ्यो गां दद्यात्। 'सर्वधान्योपकरण'मिति विनियोगात् पूर्वं धान्यस्याऽदानं गम्यते। 'पुराणश्रावी' पुराणस्य श्रावयिता।

¹ I.O., पालयते लोकान्; मत्स्य. पु. p. 566 भासयसे लोकान्; Udaipur Ms. मामसमालोकान्, which is apparently a misreading of भ्रामयसे

² मत्स्य. पु. p. 566 तमरवं ; I. O., समखं

³ I.O., दानैः

⁴ मत्स्य. पु. शय्यादिकं ; which हेमाद्रि follows. p. 274

इमं हिरण्याद्वविधि करोति यः सम्पूज्यमानो दिवि देवतेन्द्रैः। विमुक्तपापः स पुरं मुरारेः प्राप्तोति सिद्धैरिभपूजितस्सन्॥ इति पठति य एतद्धेमवाजिप्रदानं कलिकलुषविमुक्तः¹ सो²ऽद्वमेधेन भूयः। कनकमयविमानेनाऽकेलोकं प्रयाति त्रिदद्यापतिवधूभिः पूजितो योऽथ पद्येत्³॥ यो वा श्रुणोति पुरुषोऽल्पधनः स्मरेद्वा हेमाद्वदानमभिनन्दयतीह लोके। सोऽपि प्रयाति 'हतकल्मषद्युद्धदेहः स्थानं पुरन्दरमहेद्द्वरदेवजुष्टम्॥

इति हिरण्याद्वदान्म्॥

अथारवरथदानम् (८)

तत्र मृत्स्यपुराणे ⁵

अथाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम्।

- 1 A. S. B. मत्स्य. पु. and हेमा. read सकलकछष
- 2 I. O., चाश्वमेधेन तुल्यम् ; A. S. B., सोऽश्वमेधेन भूयः ; मत्स्य. पु. युक्तः for भूयः
- 3 I.O. reading confirmed by हेमा. p. 275
- 4 A. S. B., हतिकिल्बिष; I. O., हतिकिल्बिष; Udaipur Ms. खड-कल्मष म. पु. and हेमा, p. 275 हतकल्मष
- 5 मत्स्य. पु. ch. 281, p. 567 ff. हुमा. p. 277 ff.

पुण्यमञ्बर्थं नाम महापातकनाञ्चनम् ॥ पुण्यं दिनमथाऽऽसाच कृत्वा ब्राह्मणवाचनम्। लोकेशावाहनं कुर्यात्तलापुरुषदानवत्॥ ऋत्विङ्मण्डपसम्भारमूषणाच्छादनादिकम् । कृष्णाजिने तिलान् कृत्वा काश्चनं स्थापयेद्रथम् ॥ सप्ताइवं' चतुरइवं वा चतुश्चकं सकूबरम्॰। 'कूबरो' युगाधारकाष्टम् । ऐन्द्रनीलेन कुम्भेन ध्वजरूपेण संयुतम्। लोकपालाष्ट्रकोपेतं पद्मरागदलान्वितम् ॥ चत्वारः पूर्णकलशा धान्यान्यष्टादशैव तु। कौद्येयवस्त्रसंयुक्तमुपरि स्याद्वितानकम् ॥ माल्येक्षुफलसंयुक्तं पुरुषेण समन्वितम् । यो यद्भक्तः पुमान् कुर्यात् स तन्नान्नाऽधिवासनम् ॥ छत्रचामरकौद्येयवस्त्रोपानहपादुकाः। गोभिर्विभवतः सार्द्धं दयाच शयनासनम् ॥ आभारं⁵ त्रिपलाद्र्द्धै दाक्तितः कारयेद्बुधः । 'भारः' पलसहस्रद्वयम् ।

- 1 हेमा. p. 277 अष्टार्श, which is noted as a variant in मत्स्य पु. p. 567
- 2 I. O. A. S. B, म. पु. and हेमा सकूबरम्। "कूबरो युगाधार काष्ट्रमिति" हेमाद्रिः। Udaipur Ms. has द्विचककम् for सकूबरं
- 3 Mss. corrupt or defective: text restored.
- 4 मत्स्य. पु. शयनादिकं
- 5 मत्स्य. पु. अभावात् ; आभारं is noted as a variant.

अद्याष्टकेन संयुक्तं चतुर्भिरथ वाजिभिः। द्वाभ्यामथ युतं दद्याद्वेमसिंहसमन्वितम् ॥ चक्ररक्षावुभौ तस्य तुरगस्थावथादिवनौ।

'चक्ररक्षों'चकसमीपे अइवारूढो अद्दिवनीकुमारो कार्यों।

युण्यं कालं ततः प्राप्य पूर्ववत्स्नापितो द्विजैः ॥ [त्रिः प्रदक्षिणमावृत्य गृहीतकुसुमाञ्जलिः । शुक्रमाल्याम्बरो दचादिमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥]

'नमो नमः पापविनाशनाय विश्वात्मने वेदतुरङ्गमाय। धाम्नामधीशाय भवाभवाय ' पापौघदावानल देहि शान्तिम्॥ वस्वष्टकादित्यमरुद्गणानां त्वमेव धाता परमं निधानम्। यतस्ततो मे हृदयं प्रयातु धर्मेकतानत्वमधौधनाशात्'॥ इति तुरगरथप्रदानमेतत् भवभयसूदनमत्र यः करोति।

¹ मत्स्य. पु. p. 567 ध्वजान्विते

² A. S. B. and I. O., बुधैः

^{3 []} Omitted in all Manuscripts: restored from मस्य पु. p. 567; this line is also missing in हेमा. p. 278

⁴ I. O. A. S. B. and हेमा. भवाभवाय ; मत्स्य. पु. reads दिवा-कराय ; Udaipur Ms. reads भवाभिधीय (sic)

स कलुषपटलैर्विमुक्तदेहः
परममुपैति पदं पिनाकपाणेः ॥
देदीप्यमानवपुषा विजितप्रभावं
आक्रम्य मण्डलमखण्डलचण्डभानोः ।
सिद्धाङ्गनानयनषद्पदपीयमानवक्त्राम्बुजोऽम्बुजभवेन चिरं सहाऽऽस्ते ॥
इति पठित द्यूणोति वा य इत्थं
कनकतुरङ्गरथपदानमस्मिन् ॥
न स नरकपुरं व्रजेत् कदाचिश्रकिरपोर्भवनं प्रयाति भूयः ॥

इति हिरण्याइवरथदानम् ॥

अथ³ हेमहस्तिरथदानम् (९)

तत्र मत्स्यपुराणे

अथाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि हेमहस्तिरथं शुभम् । यस्य प्रसादाङ्गवनं वैष्णवं याति मानवः॥

- 1 A. S. B., अखण्डमचण्डमानोः, a reading noted in म. पु. p. 567. The Udaipur text has अखण्डमानोः and I. O. omits the verse. The reading adopted is that of हेमा. p. 280
- 2 A. S. B., प्रदानमेवम्
- 3 A. S. B. reads हेमहस्तिरथप्रदानम्, which agrees with हेमा. p. 280., म. g. ch. 282, p. 568 ff.
- 4 A. S. B., यस्य प्रदानात्

पुण्यां तिथिं समासाय तुलापुरुषदानवत् ।
विप्रवाचनकं कुर्याल्लोकेशावाहनं बुधः ॥
ऋत्विङ्मण्डपसम्भारभूषणाच्छादनादिकम् ।
अत्राऽप्युपोषितस्तद्वत् ब्राह्मणैः सह भोजनम् ॥
कुर्यात् पुष्परथाकारं काञ्चनं मणिमण्डितम् ।
वलभीभिविचित्राभिश्चतुश्चकसमन्वितम् ॥
'पुष्परथः' स च वलभीयुक्तो भवति ।
लोकपालाष्टकोपेतं ब्रह्माकिशावसंयुतम् ।
मध्ये नारायणोपेतं लक्ष्मीपुष्टिसमन्वितम् ॥
कृष्णाजिने तिलद्रोणं कृत्वा संस्थापयेद्रथम् ।
तथाऽष्टादश धान्यानि भाजनाशनचन्दनः ॥
दीपिकोपानहच्छत्रदर्पणं पादुकान्वितम् ।
ध्वजे तु गरुडं कृत्वा कृष्याग्रे विनायकम् ॥

स्वरूपतः करिभ्यां च युक्तं कृत्वा निवेदयेत्⁴॥ कुर्याच्च त्रिपलाद्द्धमाभारादपि दाक्तितः॥

नानाफलसमायुक्तमुपरिष्टाद्वितानकम्।

चतुर्भिईममातङ्गेर्भुक्तादामविभूषितैः॥

कौद्येयं पञ्चवर्णं तु अम्लानकुसुमान्वितम् ॥

चतुर्भिः कलदौः सार्द्धं गोभिरष्टभिरन्वितम्।

¹ A. S. B., शोभनम्

² Udaipur Ms. and A. S. B. read वन्दनैः

³ हेमा. p. 281 क्रुयीत for कृत्वा

⁴ Udaipur Ms. and A. S. B. निवेशयेत

तथा मङ्गलशब्देन स्नापितो वेदपुङ्गवैः। त्रिः प्रदक्षिणमावृत्य गृहीतकुसुमाञ्जलिः॥ इममुच्चारयेन्मन्त्रं ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत्।

'नमो नमः शङ्करपद्मजार्क—
लोकेशविद्याधरवासुदेवैः।
त्वं सेव्यसे 'वेद पुराणयज्ञ—
तेजोमयस्यन्दन पाहि यस्मात्॥
यत्तत्पदं परमगुद्यतमं सुरारेः
आनन्दहेतुगुणरूपविसुक्तमन्तः ।
योगैकमानसदृशो सुनयः समाधौ
पश्यन्ति तत्वमसि नाथ रथाधिरूढ ॥
यस्मात्त्वमेव भवसागरसम्प्लुतानां
आनन्दभाण्डभृतमध्वरपानपात्रम् ।
तस्माद्यौघशमनेन क्रुह प्रसादं
चामीकरेभरथमाधवसम्प्रदानात् ।
इत्थं प्रणम्य कनकेभरथप्रदानं
यः कारयेत्सकलपापविसुक्तदेहः।

- 1 हेमा. p. 282 देव for वेद; I. O., पुराणशास्त्रैः
- 2 I. O., यत्तत्पदं परमगुद्यमिदं तदस्तु आनन्दहेतुमुपसूय वियुक्तपापः ।
- 3 A. S. B., रथेऽधिरूढ
- 4 A. S. B. and हेमा. p. 282. आनन्दभाण्डभृतमध्वरपानपात्रम् ; I. O., धृतमध्वरपानपात्रम् ; Udaipur Ms. has भृतधरपानपात्रम्
- 5 I.O., तस्माद्भवीषधशमनेन
- 6 I. O. and A. S. B., चामीकरेभरथमाधवसम्प्रदानात्। हेमा. p. 282 साधन for माधव

विद्याधरामरमुनीन्द्रगणाभिजुष्टं प्रामोत्यसौ पदमतीन्द्रियमिन्दुमौलेः॥ कृतदुरितवितानप्रोज्वलद्वाहिजाल-व्यतिकरहतदेहोद्वेगभाजोऽपि वन्धून्¹। नयति च पितृपुत्रान् रौरवादण्यद्योषान्² कृतगजरथदानः द्यादवतं असद्य विद्णोः॥

इति हेमहस्तिरथदानम्⁴॥

अथ पञ्चलाङ्गलदानम् (१०)

तत्र मत्स्यपुराणे⁵

अथाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम् । पश्चलाङ्गलकं नाम महापातकनाशनम् ॥ पुण्यां तिथिं समासाय युगादिग्रहणादिकम् । भूमिदानं नरो दचात्पश्चलाङ्गलकान्वितम् ॥ कर्वटं खेटकं चाऽपि ग्रामं वा सस्यशालिनम् । निवर्त्तनं शतं वाऽपि तदर्दं वाऽपि शक्तितः ॥

¹ हेमा. p. 283 व्यतिकरकृतदाहोद्देगभाजोऽपि बन्धून ; I. O., भाजोप-बन्धून

² I. O., बान्धवानप्यशेषान्

³ I.O., धाम शम्भोः

⁴ Udaipur Ms., हेमहस्तिदानम्

⁵ cf. हेमा. p. 284 ff. and म. g. ch. 283, p. 568-9.

सारदारुमयान् कृत्वा 'हलान् पश्च विचक्षणः। सर्वोपकरणैर्युक्तान् अन्यान् पश्च च काश्चनान्॥

कर्व्वटादिस्वरूपं मार्कण्डेयपुराणे। तद्यथा—

"सोत्सेधवप्रपाकारं सर्वतः खातकावृतम्। योजनार्धार्धविष्कम्भमष्टभागायतं पुरम्॥ तदर्द्धेन तथा खेटं तत्पादेन च कर्वटम्। तथा व्राद्धजनप्रायाः सुसमृद्धकृषीवलाः॥ क्षेत्रोपभोगभूमध्ये वसतिर्प्रामसज्ञितैः"। इति। 'उपकरणानि' युगयोक्त्रादीनि । वृषान् लक्षणसंयुक्तान् दशैव च धुरन्धरान्॥ सुवर्णवृङ्गाभरणान् मुक्तालाङ्गुलभूषितान्। रौप्यपादाग्रतिलकान् रक्तकौशेयभूषितान्। स्रव्दामचन्दनयुतान् शालायामधिवासयेत्॥ पर्जन्यादित्यस्द्रेभ्यः पायसे निर्वपेचरुम्। एकस्मिन्नेव कुण्डे च चरुमस्मै।निवेदयेत्॥ पर्लाशसमिधस्तद्वदाज्यं कृष्णितिलांस्तथा।

'पर्जन्यादित्यरुद्रेभ्यः' ताह्यिङ्गैर्भन्त्रैः पायसचरुप्रभृतिद्र-

¹ A. S. B. and हेमा. p. 284 हलान् पञ्चविचक्षणः; Udaipur Ms. has हलं रम्यं च विचक्षणः

² हेमा. p. 284 ग्रुद्धजान

³ I.O., संस्थितिः प्रामसंज्ञिते

⁴ हेमा. p. 284 'उपकरणानि' युगयोक्त्रपालरज्जुप्राजनादीनि

⁵ A. S. B., भूषणान्

व्येण जुहुयात् ।

तुलापुरुषवत्कुर्यात् लोकेशावाहनं बुधः॥ ततो मङ्गलशब्देन मुक्तमाल्याम्बरो बुधः। आह्रय द्विजदाम्पत्यं हेमसूत्राङ्ग्रहीयकैः॥ कौशेयवस्त्रकटकैमीणिभिश्च प्रपूजयेत²। ज्ञाच्यां सोपस्करां दद्याद्धेतुमेकां पयस्विनीम् ॥ तथाऽष्टादश धान्यानि समन्तादधिवासयेत्। ततः प्रदक्षिणं कुर्योद्वहीतकुसुमाञ्जलिः॥ इममुचारयेनमन्त्रमथ सर्वं निवेदयेत्। [अथ मन्त्रः]³ काक्षाउट्टी

'यस्माद्देवगणाः सर्वे स्थावराणि चराणि च । धुरन्धराङ्गे तिष्ठन्ति तस्माद्भक्तिः दिावेऽस्तु मे⁴॥ यस्माच भूमिदानस्य ⁵कर्त्ता नाऽईति षोडदा। दानान्यन्यानि मे भक्तिर्धर्म एव दृढा भवेत्'॥ दण्डेन सप्तहस्तेन त्रिंशहण्डान्निवर्त्तनम्। त्रिभागहीनं गोचर्ममानमाह प्रजापतिः ॥

¹ Passage corrupt, but reproduced verbtim in हेमा. p. 285

² हेमा. p. 285 विभूषयेत्

³ हेमा. p. 286

⁴ I.O., रक्ष शिवानि मे

⁵ A.S. B. and हेमा. have कलां नाईन्ति षोडशीम्

⁶ Corrected by I. O. and हेमा.

मानेनाऽनेन यो दद्यान्निवर्त्तनद्यातं बुधः। विधिनाऽनेन तस्याऽशु क्षीयते पापसंहतिः।। तदर्द्वमपि वा दद्यादपि गोचर्ममात्रकम्। भवनस्थानमात्रं वा सोऽपि पापैः प्रमुच्यते॥

यावन्ति लाङ्गलकमार्गमुखानि भूमेभीसां पतेः दुहितुरङ्गजरोमकाणि ।
तावन्ति राङ्गरपुरे स समा हि तिष्ठेत्
भूमिप्रदानमिह यः कुरुते मनुष्यः ॥
गन्धव्वेकिन्नरसुरासुरसिद्धसङ्घैः
आधूतचामरमुपेत्य महद्विमानम् ।
सम्पूज्यते पितृपितामहबन्धुयुक्तः
शाम्भोः पुरं व्रजति चामरनायकस्सन्²॥
इन्द्रत्वमप्यधिगतं क्षयमभ्युपैति
गोभूमिलाङ्गलधुरन्धरसम्प्रदानात् ।
तस्मादघौषपटलक्षयकारि भूमेदीनं विधेयमतिभूतिभवोद्भवाय³॥

इति पश्चलाङ्गलदानम् ॥

¹ I.O., सञ्चयः

² I.O., पूजितस्सन्

³ I. O., विधेयमपि भूतिभवोद्भवाय

अथ पृथिवीदानम् (११)

तन्न मत्स्यपुराणे²

अधाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि धरादानमनुत्तमम् । पापक्षयकरं नृणाममङ्गल्यविनादानम्॥ कारयेत्पृथिवीं हैमीं जम्बद्वीपानुकारिणीम् । मर्यादापर्वतवतीं मध्ये मेरुसमन्विताम्॥ लोकपालाष्ट्रकोपेतां नववर्षसमान्वताम् । मर्यादापर्वताः तावत् अष्टौ हिमवदादयः ॥ नदीनदसमोपेतां सप्तसागरवेष्टिताम्। [महारत्नसमाकीणाँ वसुरुद्रार्कसंयुताम् ॥ हेम्नः पलसहस्रेण तद्धेनाऽप्यशक्तितः। शतत्रयेन वा कुर्यात् द्विशतेन शतेन वा⁴ ॥] कुर्यात्पश्चपलादूर्द्धमदाक्तोऽपि विचक्षणः। तुलापुरुषवत्कुर्यात् लोकेशावाहनं बुधः । ऋत्विङ्मण्डपस्मभारभूषणाच्छादनादिकम् ॥ वेद्यां कृष्णाजिनं कृत्वा तिलानामुपरि न्यसेत्। तथाऽष्टादश धान्यानि रसांश्च लवणादिकान् ॥

¹ हेमा. uses the expression धरादानम् , p. 289

² ch. 284. pp. 569-570

³ मर्यादापर्वतास्तु ब्रह्माण्डपुराणोद्धृतपर्येषु हेमादिणा (पृ. २९१) तमे उदाहताः

⁴ I. O. and A. S. B. supply these three lines which are wanting in Udaipur Ms.

तथाऽष्टौ पूर्णकलक्षान् समन्तात् परिकल्पयेत्। वितानकं च काँद्रोयं 'फलानि विविधानि च।। तथांऽज्ञकानि रम्याणि श्रीखण्डदाकलानि च। इत्येवं रचयित्वा तानधिवासनपूर्वकम् ॥ शक्लमालाम्बरघरो मुक्ताभरणभूषितः। प्रदक्षिणं ततः कृत्वा गृहीतकुसुमाञ्जलिः ॥ पुण्यकालमथाऽऽसाच मन्त्रानेतानुदाहरेत्³। 'नमस्ते सर्वदेवानां त्वमेव भवनं यतः ॥ धात्री च सर्वभूतानामतः पाहि वसुन्धरे। वसुं धारयसे⁴ यस्मात् वसु चाऽतीव निर्मलम् ॥ वसुन्धरा ततो जाता तस्मात्पाहि भयादलम्। चतुर्भुखोऽपि नो गच्छेचस्मादन्तं तवाऽनघे ॥ अनन्ताये नमस्तस्मात्पाहि संसारसागरात् । त्वमेव लक्ष्मीर्गीविन्दे शिवे गौरीति संस्थिता ॥ गायत्री ब्रह्मणः पाइवें ज्योत्स्ना चन्द्रे रवी प्रभा। बुद्धिर्बृहस्पतौ ख्याता मेधा मुनिषु संस्थिता ॥ विद्वं व्याप्य स्थिता यस्मात्ततो विद्वमभरा मता। धृतिः स्यतिः क्षमा क्षोणी पृथ्वी वसुमती रसा ॥ एताभिर्मूर्तिभिः पाहि देवि संसारसागरात्'।

¹ I.O., रसानि

² I.O., गृहीत्वा कुसुमाजलीन्

³ I. O., उदीरयेत्

⁴ І.О., वसुन्धरे वसेत्

⁵ A. S. B., कर्दमात्

एवमुच्चार्य तां देवीं ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत्॥
घराईं वा चतुर्भागं गुरवे प्रतिपादयेत्।
द्रोषं चैवाऽथ ऋत्विरभ्यः प्रणिपत्य विसर्जयेत्॥
अनेन विधिना यस्तु दद्याद्धेमधरां ग्रुभाम्।
पुण्यकाले तु सम्प्राप्ते स पदं याति वैष्णवम्॥
विमानेनाऽर्कवर्णेन किङ्किणीजालमालिना।
नारायणपुरं गत्वा कल्पत्रयमथो वसेत्॥
एतृपौत्रप्रपौत्रांश्च तारयेदेकविंदातिम्॥
इति पठति य इत्थं यः शृणोति प्रसंगात्
अपि कलिकलुषवितानेर्मुक्तदेहः समन्तात्।
दिवममरवध्भिर्याति संतर्ण्यमाणः ।
पदममरसहस्नैः सेवितं चन्द्रमौलेः ॥

इति पृथिवीदानम्॥

अथ ³विश्वचक्रदानम् (१२)

तत्र मत्स्यपुराणे

अथाऽतः संप्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम् । विद्ववचक्रमिति ख्यातं सर्वेपापप्रणादानम् ॥

¹ I.O., संप्राध्यमानः; So हेमा. p. 297

² Ibid.

³ cf. हेमा. p. 317 ff; म. g. ch. 285, ff. 570-1

तपनीयस्य द्याद्धस्य विषुवादिषु कारयेत्। श्रेष्ठं पलसहस्रेण तदर्द्धेन तु मध्यमम्॥ तस्याऽर्द्धेन कनिष्ठं स्याद्विश्वचक्रसुदाहृतम् । अन्यद्विंशपलाद्दर्धमशक्तोऽपि निवेद्येत्॥ षोडशारं ततश्चकं ²रतकुम्भाष्टकावृतम् । नाभिमध्ये स्थितं विष्णुं योगारूढं चतुर्भुजम् ॥ राङ्कचकस्य पार्वे तु देव्यष्टकसमावृतम्। द्वितीयावरणे तद्वत् पूर्वतो जलकाायिनम्॥ अत्रिभेग्रवीशिष्ठश्च ब्रह्मा करुयप एव च। मत्स्यः कूर्मी वराहश्च नरसिंहोऽथ वामनः ॥ रामो रामश्च रामश्च बुद्धः कल्की दश क्रमात्। तृतीयावरणे गौरी मातृभिर्वसुभिर्वृता ॥ चतुर्थे द्वादशाऽदित्या वेदाश्चत्वार एव च। पश्रमे पश्च भूतानि रुद्राश्चैकादशैव तु॥ लोकपालाष्ट्रकं षष्टे दिङ्मातङ्कास्तथैव च। सप्तमेऽस्त्राणि मंगलानि च कारयेत्॥ अस्तराऽन्तरतो देवान्विन्यसेद्रष्टमे प्रनः॥

'मातरो' ब्रह्माण्याचाः। 'सप्तमेऽस्त्राणि' खड्गादीनि अष्टौ

¹ I. O., विश्वचकं for विषुवादिषु; A. S. B. and Udaipur Ms. omit the line

² A. S. B. and म. पु. भ्रमन्त्रेम्यष्टकावृतम्

³ हेमा. p. 319 कृष्णश्च for बुद्ध

⁴ I.O., सर्वतो

'मङ्गलानि' दक्षिणावर्त्तशङ्खादीनि । 'अन्तरान्तरतः'अन्तरा-लानां मध्ये ।

तुलापुरुषवच्छेषं समन्तात्परिकल्पयेत्'। ऋत्विद्याण्डपसम्भारभूषणाच्छादनादिकम् ॥ विश्वचन्नं ततः कुर्यात् कृष्णाजिनतिलोपरि । तथाऽष्टादश धान्यानि रसांश्च लवणादिकान् ॥ पूर्णक्रमभाष्टकं चैव वस्त्राणि विविधानि च। माल्येक्षुफलरतानि वितानश्चाऽपि कारयेत्॥ ततो मङ्गलशब्देन स्नातः शुक्काम्बरो गृही। होमाधिवासनान्ते तु गृहीतकुसुमाञ्जलिः॥ इममुचारयेन्मन्त्रं त्रिः कृत्वा तु पदक्षिणम् । 'नमो विश्वमयायेति विश्वचन्नात्मने नमः॥ परमानन्दरूपी त्वं पाहि नः पापकर्दमात्। तेजोमयमिदं यस्मात् सदा पश्यन्ति योगिनः॥ हृदि त्वां त्रिगुणातीतं विश्वचकं नमाम्यहम्। वासुदेवे स्थितं चक्रं चक्रमध्ये तु माधवः॥ अन्योन्याधाररूपेण प्रणमामि स्थिताविह । विद्वचक्रमिदं यस्मात्सर्वपापहरं परम्॥ आयुर्ध चाऽऽधिवासस्य वभवादुद्धरं मामतः'। इत्यामन्त्र्य ततो दचाद्विरुवचकं विमत्सरः॥

¹ मत्स्य. पु. р. 571

² I. O., भयादुद्धर मामितः

विमुक्तः सर्वपापेभ्यो विष्णुलोके महीयते । वैकुण्ठलोकमासाय चतुर्बाहुः सनातनः ॥ सेन्यतेऽप्सरसां 'सङ्केस्तिष्ठेत्कलपदातत्रयम् । प्रणमेद्वा स्वयं कृत्वा विद्वचकं दिने दिने ॥ तस्याऽऽयुर्वधेते नित्यं लक्ष्मीश्च विपुला भवेत् ।

इति सकल्जगतसुराधिवासं
वितरित यस्तपनीयषोडशारम् ।
हिरिभवनसुपागतः स सिद्धैश्चिरमधिगम्य नमस्यते शिरोभिः॥
असुदर्शनतां प्रयाति शत्रोः
मदनसुदर्शनतां च कामिनीनाम् ।
स सुदर्शनकेशावानुरूपः
कनकसुदर्शनदानदग्धपापः॥
कृतगुरुदुरितानि षोडशारप्रवरसुदर्शनदानतो निरस्य।
ब्रजति च स सुरारिधाम ²भित्वा
भवमभितो सुवने भयानि भूयः॥

इति विश्वचकदानम्॥

¹ Udaipur Ms. reads मध्ये तिष्ठेत्

² I.O., जित्वा

अथ 'कल्पलतादानम् (१३)

तत्र मत्स्यपुराणे

अथाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम् । महाकल्पलता नाम महापातकनाशनम् ॥ पुण्यां तिथिमथाऽऽसाच कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् । ऋत्विद्भण्डपसम्भारभूषणाच्छादनादिकम् ॥ तुलापुरुषवत्क्रयोल्लोकेशावाहनादिकम्। चामीकरमयीः कुर्योददा कल्पलताः ²समाः॥ नानापुष्पफलोपेता नानांद्युकविभषिताः। विद्याधरसुपर्णानां मिथुनैरूपशोभिताः॥ हारानादितस्यभिः सिद्धैः फलानि च विहङ्गमैः। लोकपालानुसारिण्यः कर्तव्यास्तासु देवताः॥ ब्राह्मीमनन्तशक्तिश्च लवणस्योपरि न्यसेत्। अधस्ताच्च³ तयोर्मध्ये पद्मशङ्कधरे उमे⁴॥ इभासनस्था तु गुडे⁵ पूर्वतः कुलिशायुघा। रजन्यजस्थिताऽऽग्नेयी स्वपाणिरथाऽनले ॥ 'रजन्यजस्थिता' छागवाहनोपरि संस्थिता⁶।

¹ cf. हेमा. p. 324. ff; मत्स्य. g. ch. 286, pp. 571-2

² A. S. B., I. O., and हेमा. give ग्रुभाः

³ A. S. B., अधस्ताल्लतयोर्मध्ये

⁴ I. O. and हेमा. p. 325, करे शुभे

⁵ हेमा. and I. O., गुढे; Udaipur Ms. गुढे

⁶ Supplied by A. S. B.

'अन्हें' आग्नेयदिग्भागे। यास्यां च महिषारूढा गदिनी तण्डुलोपरि। दक्षिणे नैर्ऋती स्थाप्या सखड्गा दक्षिणापरे ॥ 'दक्षिणापरे' दक्षिणपश्चिमदिग्भागे। वारुणे वारुणीक्षीरे झषस्था नागपाशिनी'। पताकिनी च वायव्ये मृगस्था दार्करोपरि ॥ सौम्या तिलेषु संस्थाप्या शाङ्घिनी निधिसंस्थिता²। माहेर्वरी वृषगता नवनीते त्रिश्लिनी ॥ मौलिन्यो वरदास्तद्वत्कर्तव्या बालिकान्विताः। शक्त्या पञ्चपलादूर्द्धमासहस्रात् प्रकल्पयेत्॥ सर्वासामुपरिष्टाच पश्चवर्णं वितानकम्। धेनवो दश क्रम्भाश्च वस्त्रयुग्मानि चैव हि॥ मध्यमे द्वे तु गुरवे ऋत्विग्भ्योऽन्यास्तथैव च। ततो मङ्गलशब्देन स्नातः शुक्काम्बरो बुधः॥ त्रिः प्रदक्षिणमावृत्य मन्त्रानेतानुदाहरेत्³।

> 'नमो नमः पापविनाशिनीभ्यो ब्रह्माण्डलोकेश्वरपालिनीभ्यः। आश्रांसिताधिक्यफलप्रदाभ्यो दिग्भ्यस्तथा कल्पलतावधुभ्यः ॥

¹ Supplied by A. S. B.

² I. O., चिरसंस्थिता

³ A. S. B., I. O. and हेमा, p. 326, उदीरथेत

⁴ A. S. B. and हेमा., नधूम्यः ; Udaipur Ms. has बहुम्यः

इति सकलदिगङ्गनाप्रदानं
भवभयसूदनकारि यः करोति।
अभिमतफलदे स नाकलोके
वसति पितामहवत्सराणि त्रिंदात्॥

'अभिमतफलदे' इष्टफलदायिनि ।

पितृशतमथ तारयेद्भवाब्धेः भवदुरितौघविनाशशुद्धदेहः। सुरपतिवनितासहस्रसंख्यैः परिवृतमम्बुजसंसदाऽभिवन्यः॥ इति विधानमिमं सदिगङ्गना-कनककल्पलताविनिवेदने। पठति यः स्मरतीह तथेक्षते स पदमेति पुरन्दरसेवितम्॥

इति कल्पलतादानम्॥

अथ 'सप्तसागरदानम् (१४)

तत्र मत्स्यपुराणे

अथाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम् । सप्तसागरकं नाम सर्वपापप्रणाशनम् ॥ पुण्यं दिनमथाऽऽसाद्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ।

1 cf. हेमा. p. 327. ff; भत्स्य. g. ch. 287, pp. 572-3.

तुलापुरुषवत् कुर्याल्लोकेशावाहनं बुधः ।।

ऋत्विद्धाण्डपसम्भारभूषणाच्छादनादिकम् ।

कारयेत्सप्त कुण्डानि काञ्चनानि विचक्षणः ॥

प्रादेशमात्राणि तथाऽरित्तमात्राणि वा पुनः ।

कुर्यात्सप्तपलादुर्द्धमासहस्राच शक्तितः ॥

'अरितमात्राणि' अरितस्वरूपं मार्कण्डेयपुराणे उक्तम्। तद्यथा—

'अरितरङ्ग्रष्टपर्यन्ता संख्यया त्वेकविंदातिः'।
संस्थाच्यानि च सर्वाणि कृष्णाजिनतिलोपिर ।
प्रथमं प्रयोत्कुण्डं लवणेन विचक्षणः ॥
द्वितीयं पयसा तद्वन्तीयं सिर्पषा पुनः ।
चतुर्थं तु गुडेनैव दथ्ना पश्चममेव च ॥
षष्ठं द्राक्तरया तद्वत् सप्तमं तीर्थवारिणा।
स्थापयेत् लवणस्याऽन्ते ब्रह्माणं काश्चनं द्युभम् ॥
केदावं क्षीरमध्ये तु घृतमध्ये महद्देवरम् ।
भास्करं गुडमध्ये तु दिधमध्येऽमराधिपम् ॥
दार्करायां न्यसेल्लक्ष्मीं जलमध्ये तु पार्वतीम् ।
सर्वेषु सर्वरत्नानि धान्यानि च समन्ततः ॥
तुलापुरुषवच्छेषमन्नाऽपि परिकल्पयेत् ।

¹ I.O., पुनः

² A. S. B., तथाऽरत्निमात्राणि; Udaipur Ms., अरत्नमात्राणि

ततो वारुणहोमान्ते स्नापितो वेदपुङ्गवैः॥

'वारुणहोमान्ते' वारुणहोमानन्तरम् । स च होमः सर्वविदेशपान्ते कर्तव्यः ।

त्रिः प्रदक्षिणमावृत्य मन्त्रानेतानुदाहरेत्¹।
'नमो वः सर्वसिन्धृनामाधारेभ्यः सनातनाः ॥
जन्तृनां प्राणदेभ्यश्च समुद्रेभ्यो² नमो नमः।
क्षीरोदकाज्यदिधमाधवलावणेश्चसाराम्रतेन सुवनत्रयजीवसङ्घान्।
आनन्दयन्ति उपग्रुभिश्च यतो भवन्तः
तस्मान्ममाऽप्यधिवधातमलं दिश्चान्तु⁴॥
यस्मात्समस्तस्वनेषु भवन्त एव
तीर्थामरासुरसुबद्धमाणिप्रतानम्ँ।
पापक्षयाम्बरिवलेपनभूषणाय
लोकस्य विश्वति तदस्तु ममाऽपि लक्ष्मीः'॥
इति ददाति रसामरसंयुतान्
सुचिरविस्मयवानिष्ट सागरान्।

¹ A. S. B., उदीरयेत्

² I. O. and हेमा. p. 328 समुद्रेभ्यः; Udaipur Ms. has समूद्रेभ्यः

³ A. S. B., I. O. and हेमा., वसुमिश्च

^{4 1}bid विदध्वं for दिशन्त

⁵ Ibid तीथीमरासुरसुबद्ध [A.S.B. सरह] मणिप्रतानम् ;
Udaipur Ms. reads wrongly तीथीमवाप्य च इमानि
पुनः प्रदानात्

अमलकाश्चनवर्णमयानसौ पदमुपैति हरेरमरावृतः॥ सकलपापविघातविराजितः पितृपितामहपुत्रकलत्रकम्। नरकलोकसमाकुलमप्यलं झटिति सोऽर्पयते शिवमन्दिरम्॥

इति सप्तसागरदानम् ॥

अथ ^²रत्नघेनुदानम् (१५)

तत्र मत्स्यपुराणे

अथाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम्।
रत्नधेनुरिति ख्यातं गोलोकफलकं चणाम्॥
पुण्यं विनमथाऽऽसाद्य तुलापुरुषदानवत्।
लोकेशावाहनं कृत्वा ततो धेनुं प्रकल्पयेत्॥
भूमौ कृष्णाजिनं कृत्वा लवणद्रोणसंयुतम्।
धेनुं रत्नमयीं कुर्यात्सङ्कल्पाविधिपूर्वकम्॥
स्थापयेल्पद्मरागाणामेकाशीतिं मुखे बुधः।
पद्मरागशतं सद्यो घोणायां परिकल्पयेत्॥

'घोणा' नासिकाग्रभागः।

- 1 A. S. B., इति महादानानुकीर्तने सप्तसागरदानम्
- 2 cf. हेमा. p. 329 ff ; मत्स्य. g. ch. 289, pp. 573-4
- 3 हेमा. p. 320, पुण्यां तिथि

ततो धेतः प्रकल्प्या च खर्णं नासाप्रभागतः'। ललाटे हेमतिलकं मुक्ताफलदातं हद्योः॥ भ्रूगुगे विद्वमदातं शुक्ती कर्णद्वये स्थिते॥ काश्रमानि च श्रङ्गाणि शिरो वज्रशतात्मकम्। ग्रीवायां ²नेत्रपुटकं गोमेदकदातात्मकम् ॥ इन्द्रनीलशतं पृष्ठे वैदृर्धशतपार्श्वे । स्फाटिकैइदरं तद्वत्सीगन्धिक शतात् कटिम् ॥ 'म्फाटिकैस्टरं तद्रदि'ति शतसंख्यैरित्यर्थः। खुरा हेममयाः कार्याः पुच्छं मुक्तावलीमयम् । सुर्यकान्तेन्दुकान्तौ च घाणे कर्पूरचन्दनम्³॥ क्रङ्कमानि च रोमाणि 'रौप्यां नाभिं च कारयेत्॥ गारुत्मतं तथा तद्वत् पर्यन्ते परिकल्पितम⁵। तथाऽन्यानि च रत्नानि स्थापयेत्सर्वसन्धिषु ॥ क्रुयीच्छर्करया जिह्नां गोमयं च तदात्मक्म् । गोमुत्रमाज्येन तथा द्धि दुग्धं स्वरूपतः॥

¹ Supplied by A. S. B.

² I. O., नेत्रपुटकं ; Udaipur Ms. and हेमा. p. 330, नैत्रपटकं

³ A. S. B., सूर्यकान्तेन करणो घ्राणे कर्पूरचन्दनम्

⁴ I. O., रोमान्तानि for रौप्यां नाभि

⁵ I. O. thus; A. S. B. and म. पु., गारुत्मतशर्तं तद्वत् अपाने परि-कल्पयेत्

⁶ हेमा. p. 330, गुडात्मकं

पुच्छाग्रे¹ चामरं दद्यात्समीपे ताम्रदोहनम् । कुण्डलानि च हैमानि भूषणानि च द्यक्तितः ॥ कारयेदेवमेवन्तु चतुर्थाद्योन वत्सकम् । तथा धान्यानि सर्वाणि पादाश्चेश्चमयाः स्मृताः ॥ नानाफलानि सर्वाणि पश्चवणीवितानकम् । एवं विरचनां कृत्वा तद्वद्योमाधिवासनम् ॥ ऋत्विग्भ्यो दक्षिणां दत्वा धेनुमामन्त्रयेत्ततः । गुडधेनुवदामन्त्रय इदं चोदाहरेत् ततः ॥

'गुडघेनुवत्' 'या लक्ष्मी'रित्यादिमन्त्रैः ।

'त्वां सर्वदेवगणधाम यतः पठन्ति रुद्रेन्द्रविष्णुकमलासनवासुदेवाः⁴। तस्मात्समस्तभुवनत्रयदेवयुक्ते मां पाहि देवि भवसागरपीड्यमानम्'॥ आमन्त्र्य वेत्थमभितः परिवृत्य लक्ष्म्या दयाद्विजाय⁵ गुरवे जलपूर्वकं ताम्। यः पुण्य[माप्य]दिनमत्र कृतोपवासः पापैर्विमुक्ततनुरेति पदं मुरारेः॥

'परिचृत्य' प्रदक्षिणीकृत्य।

- 1 І.О., पुच्छान्ते
- 2 A. S. B. has omitted this.
- 3 This is reproduced by हेमा. p. 331
- 4 Udaipur Ms. and A. S. B., चन्द्र for विष्णु.
- 5 I. O., दत्वा मुनये and जलपूर्वकालम्

इति सकलविधिज्ञो^¹ रत्नधेनुप्रदानं वितरति स विमानं^² प्राप्य देदीप्यमानम् । सकलकलुषमुक्तो बन्धुभिः पुत्रपौत्रैः सह मदनसरूपः स्थानमाप्नोति^³ शम्भोः ॥

इति रक्षघेनुदानम्॥

अथ ⁴महाभूतघटदानम् (१६)

तत्र मत्स्यपुराणे

अथाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम् ।
महाभूतघदं नाम महापातकनाशनम् ॥
पुण्यां तिथिमथाऽऽसाच कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ।
ऋत्विङ्मण्डपसम्भारभूषणाच्छादनादिकम् ॥
तुलापुरुषवत्कुर्याल्लोकेशावाहनादिकम् ।
कारयेत्काश्चनं कुम्भं महारलचितं बुधः ॥
प्रादेशादङ्गलशतं यावत्कुर्यात्प्रमाणतः ।
क्षीराज्यपूरितं तहत् कल्पवृक्षसमन्वितम् ॥

- 1 A. S. B., निधि for विधि
- 2 I. O., विधानं for विमानं
- 3 I. O., आप्नोति ; A. S. B. and हेमा., अभ्येति
- 4 cf. हेमा. p. 332. ff; म. g. ch. 289, pp. 574-5
- 5 A. S. B., कुण्डं
- 6 І.О., रत्नान्वितं
- 7 I.O., आवाह्य for क्षीराज्य

पद्मासनगतांस्तद्वत् ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् । लोकपालान् महेन्द्रांश्च खवाहनसमास्थितान'। वराहेणोद्धृतां तद्बत्क्क्योत्पृथ्वीं सपङ्कजाम् ॥ वर्षणं चाऽऽसनगतं काञ्चनं सकरोपरि। हुतादानं मेषगतं वायुं कृष्णमृगासनम्॥ तथा कामाधिपं क्रयीनमूषकस्थं विनायकम् । विन्यसेद्घटमध्ये तान् वेदपश्चकसंयुतान्॥ ऋग्वेदस्याऽक्षसूत्रं तु यजुर्वेदस्य पङ्कजम्। सामवेदस्य वीणा स्याद्वेणं दक्षिणतो न्यसेत् ॥ अथर्ववेदस्य पुनः स्नुकुस्तुवौ कमलं करे। पुराणवेदो³ वरदः साक्षसूत्रकमण्डलुः॥ परितः सर्वधान्यानि चामरासनद्र्पणम् । चामरासनदर्पाणि कारयेत्सुसमाहितः । पादुकोपानहच्छत्रदीपिकाभूषणानि⁵ च ॥ शय्यां च जलक्रमभांश्च पश्चवणीवतानकम्।

¹ A. S. B. adds this line, which is omitted by हमाहि, p. 332, but is found in म. g. p. 574

² हेमा. p. 333, बीणां

³ IO., वेदवेदाङ्गैः

⁴ Supplied by I. O.; not found in हमा. but found in म. g. p. 575

⁵ I.O., भूषणानि शुभानि च

⁶ I. O., सन्ध्या च जलकुण्डार्थं; A. S. B., म. पु., and हेमा. read शब्यां च जलकुम्मांश्च; Udaipur Ms. reads wrongly सप्ततुजलकुम्भश्च

स्नात्वाऽधिवासनानते तु मन्त्रमेतदुदीरयेत्॥
'नमो वः सर्वदेवानामाधारेभ्यश्चराचरे।
महाभूतादिदेवेभ्यः शान्तिरस्तु शिवं मम॥
यस्मान्न किश्चिद्प्यस्ति महाभूतेर्विना कृतम्।
ब्रह्माण्डे सर्वभूतेषु तस्माच्छ्रीरक्षयाऽस्तु मे'॥
इत्युचार्य महाभूतघटं यो विनिवेदयेत्।
सर्वपापविनिर्मुक्तः प्रयाति परमां गतिम्॥
विमानेनाऽकवर्णेन पितृबन्धुसमन्वितः।
स्तूयमानोऽमरस्त्रीभिः पदमभ्येति वैद्णवम्॥
षोडदौतानि यः कुर्यान्महादानानि मानवः।
न तस्य पुनरावृत्तिरिह लोकेऽभिजायते'॥

इति पठित य इत्थं वासुदेवस्य पाइवें ससुतिपतृकलत्रः संश्वणोतीह सम्यक् । पुरिषुभवने वा मिन्दिरे वार्कलक्ष्मी-श्चिरममरवधूभिर्मोदते सोऽपि कल्पम्॥

इति श्रीभदृहृद्यधरात्मजमहासान्धिविग्रहकभदृ-श्रीमल्लक्ष्मीधरविराचिते कृत्यकल्पतरौ दानकाण्डे षोडशमहादानपर्व ॥

¹ Udaipur Ms. has प्रजायते

² I. O., पुनरिद्द भुवने वा मन्दिरे वाऽर्केलक्ष्मीः

³ Udaipur Ms., अमरपुरवधूभिः

अथ पद्मपुराणोक्तं ब्रह्माण्डदानम्

राजीवाच

विधि ब्रह्माण्डदानस्य कृत्वा यं मोक्षभाग्भवेत् । कालं देशं विप्रतीर्थं सर्वमेतद्वदस्व मे ॥ कृते³ तु येन सर्वस्य फलभागी भवाम्यहम्। क्रितस्याऽस्य भावस्य मोक्षस्स्यादचिरात्तु मे ॥

वशिष्ठ उवाच

एवं श्रुत्वा ततो राजन पुरोधास्तस्य तं द्विजः। ब्रह्माण्डं कारयामास सौवर्णं सर्वधातुभिः॥ पीठं निष्कसहस्रेण पद्मं तत्र प्रकल्पयेत्॥ तत्र ब्रह्मा तस्य मध्ये पद्मरागैरलङ्कतः। सावित्र्या चैव गायत्र्या मुनिभिः ऋषिभिः सह ॥ नारदाचैः सुतैः सर्वेरिन्द्राचैश्च सुरैस्तथा। सौवर्णविग्रहाः सर्वे ब्रह्मणस्तु पुरस्सराः॥ वराहरूपो भगवान् लक्ष्म्या सह सनातनः। नीलान्मरकतांश्चेव भूषायां तस्य कारयेत्॥ रजतस्य च शुद्धस्य देहं रुद्धस्य कारयेत्। गोमेदकैस्तस्य शोभां कारयेदत्र बुद्धिमान्॥

¹ A. S. B. reads ब्रह्मपुराणे

² І. О., मोक्षमाश्रयेत्

³ I. O., एवं श्रुत्वा कृते कर्म

मौक्तिकैश्चाऽपि सोमस्य शोभां चक्रे दिवाकरे। ग्रहाणां चैव सर्वेषां ¹सुवर्णानि च दापयेत्॥ पीठात्सप्तगुणं रौप्यं रौप्यात्ताम्रं तथाविधम् । ताम्रात्सप्तगुणं कार्यं कांस्यपात्रं नराधिप ॥ कांस्यात्सप्तग्रणं कार्यं त्रप्त चैव नराधिप। त्रपुतः पुरतः सीसं तावल्लोहं च कारयेत्। सप्तद्वीपाः समुद्राश्च सप्त वै वक्र करपर्वताः॥ अनया संख्यया कृत्वा निपुणः शिल्पिभः कृताः। या वृषानि ? च भूतानि ³राजतानि च कारयेत्। वृक्षान् वनस्पतीं श्राञ्त्र तृणवल्लीः सवीरुधः॥ सर्वं प्रकल्प्य विधिवत्तीर्थं देयं विचक्षणैः। करक्षेत्रे गयायां च प्रयागेऽमरकण्टके ॥ द्वारवत्यां प्रभासे च गङ्गाद्वारे च पुष्करे। तीर्थंदवेतेषु वै देयं ग्रहणे सोमसूर्ययोः॥ दिनच्छिद्रेषु सर्वेषु अयने दक्षिणोत्तरे। व्यतीपाते बहुगुणं विषुवे च विशेषतः॥ दातव्यमेतद्वाजेन्द्र विचारं नैव कारयेत्। बालाग्निहोत्रिणं विष्रं सुरूपं च गुणान्वितम्॥ सपत्नीकं च सम्पूज्य भूषयित्वा तु भूषणैः। पुरोहितं मुख्यतमं कृत्वाऽन्ये च तथा द्विजाः॥

¹ A. S. B. and I. O., सर्ववर्णीन कारथेत

² I.O., सप्तैव

³ I.O., राजतान्येव

चतुर्दश गुणोपेताः सपत्नीका निमन्त्रिताः। ईहितं चरमस्था च सुग्विणश्च विभूषिताः॥ अङ्ग्रलीयकानि तथा कर्णवेष्टांश्च दापयेत्। एवंविधांश्च सम्पूज्य तेषामग्रे स्वयं स्थितः॥ अष्टाङ्गप्रणिपातेन प्रणम्य च पुनः पुनः। पुरोहिताय पुरतः कृत्वा वै करसम्पुटम् ॥ 'यूयं वै ब्राह्मणाः प्रीता मैत्रत्वेनाऽनुगृह्यत। सौमुख्येनेह भवतां भवेतपूतो नरः स्वयम् ॥ भवतां प्रीतियोगेन स्वयं प्रीतः पितामहः । ब्रह्माण्डेन तु दत्तेन तोषयेच जनार्दन ॥ पिनाकपाणिभेगवान् राकश्च त्रिदरोइवरः। एते वै तोषमायान्ति अनुध्याता द्विजोत्तमैः'॥ एवं स्तुत्वा ततो राजा ब्राह्मणान् वेदपारगान् । ब्रह्माण्डं तु गुरोः प्रादात् सविधानं पुनः क्षणात्॥ सर्वकामैस्ततस्तुत्रो ययौ स्वर्ग नराधिपः। तेनाऽपि गुरुणा तच विभक्तो ब्राह्मणैः सह॥ दत्तस्तैरपि चाऽन्येभ्यो ब्रह्माण्डांशो नराधिप। ब्रह्माण्डभूमिदानं च क्राह्यं नैकेन तद्भवेत्॥ गृह्णन् दोषमवाप्रोति ब्रह्महत्यां न संशयः। सर्वेषां चैव प्रत्यक्षं दातव्यं तन्नराधिप ॥ दीयमानं च पद्यन्ति तेऽपि पूता भवन्ति हि। दर्शनादेव ते पूता भवेयुनीऽत्र संशयः॥ भीमद्वादशी या प्रोक्ता स्वर्णनाभं सगाजिनस्।

एतानि गत्वा परयन्ति दृष्टेरेतैः क्रियाफलम्। अयन्नादेव लभ्येत कर्तुश्चैव सलोकता ॥

इति पद्मपुराणोक्तब्रह्माण्डदानम् ॥

अथ कालिकापुराणोक्तगोसहस्रदानम्

तत्र कालिकापुराणे

अतः परं स्मृतं दानं येन रोहन्ति देहिनः। दुर्लभं तत्परं धाम तृप्ताः कामैरशेषतः॥ सहस्रं तु सवत्सानां घेन्नां च शिवाय वै। स्नानार्थं विधिवद्द्यात्सोऽपि तत्पदमाप्नुयात्॥ तद्गोसहस्रक्षीरेण तथा दध्ना च शङ्करम्॥ सर्पिषा च समग्रेण स्नाप्य वाद्यादिमङ्गलैः। द्यात्सदक्षिणं शैक्मं लिङ्गं सम्पूज्य यक्षतः॥

'रौक्मं' सौवर्णम् ।

तदन्ते वाऽथ पुष्पैस्तु आपीठान्तं सुशोभितम् । वितानहेमघण्टादीन् युगांश्चेव निवेदयेत्॥ 'आपीठान्तं पुष्पैः' पूजयेदिति शेषः⁴।

- 1 A. S. B. and Udaipur Ms. read: आयान्तो देवलक्षेत्रकर्तु केव सलोकता
- 2 I.O., सहस्रेण
- 3 A. S. B. and Udaipur Ms., सरसिजं
- 4 I. O. and A. S. B., पद्यपुष्पैः पूरयेत् इति शेषः

दीपदर्पणनैवेद्यं हेमदण्डं च चामरम् ॥ अप्निं सन्तर्ण्यं चाऽऽज्येन मन्त्रविच्छ्रोत्रियेण च। हेमवस्त्रसुयुग्मेन भूषितेन द्विजेन वै॥

'आज्येने'त्यादि आज्येन द्रव्येण । 'श्रोत्रियेण' ऋत्वि-रभृतेन सन्तर्पयेदित्यर्थः । 'हेमवस्त्रसुयुरमेने'ति हेम्ना श्रो-भनवस्त्रयुरमेनेत्यर्थः ।

ततो ब्रह्मरवेणैव शुक्का गौस्तत्र या शुभा।
वितानं चोच्छ्येत्तस्यां गच्छेत्प्राग्दक्षिणां दिश्चम् ॥
हराय चाऽपराः सर्वा गावस्तदन्त चालयेत्¹।
मण्डिता हेमवस्त्राचौर्महावादिन्निनस्वनैः ॥
प्रदक्षिणं ततो देवं कृत्वा गावस्तदग्रतः।
स्थापित्वा तु ताः सर्वा यजमानः प्रदक्षिणम् ॥
सुरभी या च या सुख्या तस्यास्त्वग्रे च कारयेत्।
सर्वं तद्रोसहस्नुतु महाब्रह्मरवेण वे॥
ततस्तु पुच्छमादाय तिलहोमयवाक्षतेः²।
[मुख्योदरसहस्राभ्यां शङ्कराय निवेदयेत्॥
'यवाक्षतैः'अक्षतयवैः।

ततस्त्वेकाददाभ्यस्तु ब्राह्मणेभ्यस्तथाऽपराः³]। गावो वत्सान्विता दद्यात्तेभ्यो देयं विचिन्स्य च॥

¹ I. O. and A. S. B. supply these two verses.

² Udaipur Ms. has ब्राह्मणभ्यस्तथाऽपराः

^{3 []} Corrupt: lacuna in Udaipur Ms. supplied by A. S. B. and I. O.

अवतान सुवतांस्तत्र ब्राह्मणांश्च विशेषतः। दीनान्धदुःखितांश्चेव भोजयेदनिवारितान् ॥ विधिनाऽनेन भक्त्या च स्वर्जिता गोसवेन तु। उद्दिश्य शङ्करं देवं मुच्यते भववन्धनात्॥ 'स्वर्जिद्रोसवौ' दृष्टान्तः।

अथवाऽन्यप्रकारेण दचाद्रोद्यातमुत्तमम् इति ।

'शत'शब्दो बहुवाची स चाऽत्र सहस्रपरः। अग्रे सह-स्रपरविनियोगदर्शनात्।

एकादशाधिकं रुद्धे चिच्छक्तायाऽमिताय च।
सम्पूर्णं पूर्ववत् कृत्वा विधिमादौ प्रयह्नतः॥
होमपूजादिसंयुक्तं दद्यात्तत्रैव शम्भवे।
दीक्षितानां शतं ह्येकमाहृत्य शिवमन्दिरे ॥
ततः पूज्य यथान्यायं दद्यात्तेभ्यो यथा शृणु।
दशकं दशकं चैव एकैकस्य पृथक् पृथक्॥
हृदि शम्भं गवां चैव ध्यात्वा तेषां निवेदयेत्।
अधिकं दशकं यत्र नीलकण्ठेन्दुशेखरम्॥
दद्यात्पूर्वविधानेन धेनूनां च सवत्सकम्।

'दीक्षितानां शत' मित्यादि । शम्भुप्रीतये शम्भुं हृदि ध्यात्वा दीक्षितानां सम्प्रदानभूतानां दचादित्यर्थः। 'पूर्व-विधानेन' क्षीरादिस्तपनविधानेन ।

¹ I.O., अविचारतः

² I.O., मण्डपे

अथवा श्रोत्रियान् विप्रान् वेदवेदाङ्गपारगान् । आहृत्य द्विगुणांस्तेभ्यः पञ्च पञ्च ददेत्सुधीः ॥ कृत्वा विधिममं जन्तुर्न शोच्यः स्यात्कदाचन । गर्भागारज्वरे भूयः परिक्रमति नैव सः ॥ 'गर्भागारज्वरे' गर्भवासक्केशे ।

इति कालिकापुराणोक्तगोसहस्दानम्॥

अथाऽऽदित्यपुराणोक्तगोसहस्रदानम् '

अथ प्रयच्छेद्विपेषु गोसहस्रं महामुने। अर्चयेद्गन्धपुष्पेश्च² पद्देः सर्वाः समर्चयेत्॥ 'पद्दैः' वस्त्रैः।

सर्वाः कनकश्रङ्गाभाः सर्वा रौष्यखुरार्चिताः । सर्वाः प्रदक्षिणीकृत्य प्रयच्छेत्तद्विजातिषु ॥ सुवर्णश्रङ्गरचिता वस्त्राभरणभूषिताः । हीनाङ्गा न ददेद्गावः कृद्या वृद्धातुरास्तथा॥ एकां गामचैयेत्तासां दोषाणां च विधि श्रृणु । तिलानां तु दातं वैद्येकं दद्याद्विपेषु दक्षिणाम् ॥ पाद्येन विधिना चैव तर्पयित्वा द्विजांस्तथा ।

¹ cf. हेमाद्रि-दान., pp. 263-264

² A. S. B. and हेमा. read पुष्पेस्त

³ हेमा., p. 263, omits this line and the next.

⁴ I. O., A. S. B. and हेमा., होषां

⁵ Udaipur Ms., याज्येन

'तिलानां रातं' तिलद्रोणशतमित्यर्थः । 'पाद्येन' पाद्या-घोदिना 1

द्याचिः द्युद्धमना भूत्वा योऽर्चयेच जनार्दनम् । प्रणम्य शिरसा देवं दत्वा गावश्च सत्वरम् ॥ तेन ता अचिताः सर्वो भविष्यन्ति न संशयः। वेदशास्त्रार्थतत्वज्ञाः संहिताध्यापका द्विजाः ॥ अग्निहोत्ररता ये च स्वाध्यायनिरताश्च ये। एतान विप्रान परीक्षेत गोप्रदाने महासने ॥ ईदशानां च यदत्तं तचाऽनन्तमिहोच्यते। अनन्तस्य तदा दानमिति सत्यं महामुने ॥ उपोष्य विधिवचैव प्रसन्नमनसेन्द्रियः। उपेत्य ²ब्राह्मणान् पद्येत दद्याद्वावश्च सत्वरः ॥ तर्पयित्वा च ता गावः प्रणिपातेन पूजयेत् । स्पर्शियत्वा तु ता गावः सुमनास्सुसमाहितः ॥

'स्पर्शियत्वा' दत्वा ।

न चैतास्ताडयेदण्डैर्न हस्तेन न छेष्टुना। यथोक्तं गोसहस्रं तु यः प्रयच्छति वै द्विजः। सर्वान क्रेगान परित्यज्य विष्णुलोके महीयते ॥

¹ हेमा. repeats this, p. 263

² I.O., A. S. B. and हेमा., ब्राह्मणेभ्य

³ Omitted in हेमा.

⁴ I. O., A. S. B. and हेमा

तथा¹

तिलानां च शतं यस्तु विना गोभ्यः प्रयच्छति।
पलमेकं सुवर्णस्य गोसहस्राद्विशिष्यते ॥
यथोक्तं गोसहस्रं तु प्रयच्छेत्त द्विजातिषु।
तत्फलं लभते दाता सद्यः पापात्प्रमुच्यते ॥
यस्तु पश्यति पापात्मा सोऽपि पापात्प्रमुच्यते।
एकविंशतिमुद्धृत्य ये च पूर्वे व्यवस्थिताः॥
तारयन्ति नराः क्षिप्रं कुलान्येकोत्तरं शतम्।
अलाभे गोसहस्रय सुवर्णं दातुमहिति॥
सहस्राईं शतं न्यूनं द्विजानां च तिलैः सह।
तथा च लभते नित्यं सम्पूर्णं द्विजसत्तम।
अर्चितानां सहस्राणां फलं प्रामोति मानवः॥
सम्पूर्णदक्षिणं विप्र गोसहस्रं प्रकीर्तितम्।
तिलानां तु शतं होकं गवां दानेन तत्समम्॥
'सहस्राई' सुवर्णस्य षोडशमाषपरिमितस्येति शेषः'।

इत्यादित्यपुराणोक्तगोसहस्रदानम्॥

अथ ³महाभारतोक्तगोसहस्रदानम्

गवां सहस्रदः प्रेत्य नरकं नैव पश्यति ।

- 1 **हमा**. p. 264
- 2 Reproduced by हेमादि. p. 264
- 3 हेमा. p. 564

सर्वत्र विजयं चाऽपि लभते मनुजाधिप ॥ दद्यागोसहस्रदो नित्यं दाकेण सह मोदते। अक्षयान् लभते लोकान्नरः दातसहस्रदः॥

> सुवर्णयृङ्गेस्तु विराजितानां गवां सहस्रस्य पुनः प्रदाता। प्रामोति लोकं दिवि देवलोक-मित्येवमाहुर्मुनिदेवसङ्घाः॥

> > इति त्रिप्रकारगोसहस्रदानम् ॥

अथ पर्वतदानानि

तत्र मत्स्यपुराणे

उमापतिख्वाच

मेरोः प्रदानं वक्ष्यामि दशघा मुनिसत्तम ।
यत्प्रसादान्नरो लोकान् प्राप्नोति सुरपूजितान् ॥
पुराणेषु च वेदेषु यज्ञेष्वायतनेषु च ।
न तत्फलमधीतेषु कृतेष्विच यददनुते ॥
तस्माद्विधानं वक्ष्यामि पर्वतानामनुत्तमम् ।
प्रथमो धान्यशैलः स्यात् द्वितीयो लवणाचलः ॥
गुडाचलस्तृतीयस्तु चतुर्थो हेमपर्वतः ।
पश्चमस्तिलशैलः स्यात् षष्टः कार्पासपर्वतः ॥
सप्तमो धृतशैलश्च रत्नशैलस्तथाऽष्टमः ।
राजतो नवमस्तद्वद्दशमः शर्कराचलः ॥
वक्ष्ये विधानमेतेषां यथावदनुपूर्वशः ।

धान्याचलदानम् (१)

अयने विषुवे पुण्ये व्यतीपाते दिनक्षये।

1 हेमा., p. 335, cites this passage, from पद्मपुराण and begins: पुरुस्त्य उवाच

शुक्कपक्षे तृतीयायामुपरागे शशिक्षये॥
विवाहोत्सवयश्चे वा द्वादश्यामथवा पुनः।
शुक्कायां पश्चदश्यां वा पुण्यक्षें च विधानतः॥
धान्यशैलादयो देया यथाशास्त्रविधानतः।
गोमयेनोपलिप्तायां यथाशास्त्रविधानतः।
गोमयेनोपलिप्तायां यथाशास्त्रविधानतः।॥
तीर्थे वाऽऽयतने वाऽपि गोष्ठे वा भवनाङ्गणे।
मण्डपं कारयेद्भक्त्या चतुरस्मुदङ्मुखम्॥
प्रागुदक्पवणं तद्धत्पाङ्मुखं वा विधानतः।
गोमयेनाऽनुलिप्तायां भूमावास्तीर्थ वे कुशान्॥
तन्मध्ये पर्वतं कुर्यात् विष्कम्भैः पर्वतिर्युतम्।
धान्यद्रोणसहस्रेण भवेद्विरिरिहोत्तमः॥
मध्यमः पश्चशतकैः कनिष्ठस्यात्त्रिभिः शतैः॥

'द्रोणः' प्रमाणस्थकरचरणस्य पुंसो द्वादशिभः प्रसृति-भिः कुडवो भवति । अनेन कुडवेन चतुर्गुणोत्तरं प्रस्थादक-द्रोणा भवन्ति । अतश्चतुष्षष्ट्या कुडवेरको द्रोणो भवति²।

> मेरुर्महाब्रीहिमयस्तु मध्ये सुवर्णवृक्षत्रयसंयुतः स्यात्। पूर्वेण सुक्ताफलवज्रयुक्तो याम्येन गोमेदकपुष्परागैः॥

- 1 Omitted by हेमा. p. 336; I. O. reads यथाशास्त्रविधानतः; Udaipur Ms. has यथा शुद्धविधानतः
- 2 The entire passage is cited by हेमादि, p. 337, who ends this quotation with the words:
 'इति करपतरणा व्याख्यातम्'

'वृक्षत्रय' इति दार्कराचले त्रयो वृक्षा वक्ष्यमाणा मन्दारपारिजातकल्पपादपाः'।

पश्चाच गारुत्मतनीलरहैः
सौम्येन वैडूर्यसरोजरागैः।
श्रीखण्डखण्डैरभितः प्रवाललतान्वितः शुक्कशिलातलः स्यात्॥
ब्रह्माऽथ विष्णुर्भगवान् पुरारिः²
दिवाकरोऽप्यत्र हिरण्मयः स्यात्।
मूर्द्वव्यवस्था गतमत्सरेण
कार्यस्त्वनेके च पुनद्विजीघाः॥

'मूर्द्धव्यवस्था' उपरिदेशस्थितिः। 'द्विजीघाः'ः पक्षिस-मूहाः। ते च सौवर्णाः, हिरण्मयत्वस्य प्रकृतत्वात्।

> चत्वारि शृङ्गाणि च राजतानि नितम्बभागेष्वपि राजतः स्यात्। तथेक्षुवंशावृतकन्दरस्तुः घृतोदकः प्रस्रवणश्च दिश्च॥ शुक्काम्बराण्यम्बुधरावली स्यात् पूर्वेण पीतानि च दक्षिणेन।

- 1 हेमा. p. 337: "वृक्षत्रयसंयुत इति"। दक्षिणे मन्दारः, उत्तरे पारिजातः, मध्ये कल्पतरः इति वृक्षत्रयम्"
- 2 I. O., मुरारि: for पुरारि:
- 3 हेमा. p. 337, has सुवर्णन for त्वनेके
- 4 हेमा. p. 337-338 repeats these explanations
- 5 A. S. B. and हेमा., आईश्च for तथेश्च

वासांसि पश्चादथ कर्बुराणि रक्तानि चैवोत्तरतो घनाली॥

इक्षुरेव वंदाः । घृतमेवोदकम् । वासांस्येव मेघाः । 'घनाली'मेघमाला ।

रौप्यान् महेन्द्रप्रमुखानथाऽष्टौ
संस्थाप्य लोकाधिपतीन् क्रमेण ।
नानाफलाली च समन्ततस्यात्
मनोरमं माल्यविलेपनश्च ॥
वितानमेवोपरि पश्चवर्णमम्लानपुष्पाभरणं सितं वा ।
इत्थं निवेद्याऽमरशैलमग्रयं
मेरोस्तु विष्कमभगिरीन् क्रमेण ॥
तुरीयभागेन चतुर्दिशं तु
संस्थापयेत्पुष्पविलेपनाद्यान् ॥
पूर्वेण मन्दरमनेकफलैश्च युक्तं
युक्तं गणैः कनकभद्रकदम्बचिह्नम् ।
कामेन काश्चनमयेन विराजमानं
आकारयेत्क्रसुमवस्त्रविलेपनाद्यम् ॥

'मन्दरोऽपि' ब्रीहिमय एव ।

¹ I. O. and A. S. B., फलानि

² हेमा. p. 337, वितानकं चोपरि

³ A. S. B., विलेपनाब्यं

क्षीरारुणोदसरसाऽथ वनेन चैव रौप्येण शक्तिघटितेन विराजमानम् । याम्येन गन्धमदनश्च निवेशनीयो गोधूमसश्चयमयः कलधौतजम्ब्वा ॥

'क्षीरारुणोदसरसा' क्षीरपूरितेनाऽरुणोदसंज्ञकेन तडा-गेन। 'वनेनाऽपि' रूप्यघटितेन। 'गन्धमदनः' गन्धमादनः। 'कलधौतजम्ब्वा' सुवर्णजम्बृबृक्षेण।

> हैमेन यक्षपतिना घृतमानसेन वस्त्रैश्च राजतवनेन च संयुतस्स्यात्। पश्चात्तिलाचलमनेकसुगन्धिपुष्प-सौवर्णपिप्पलहिरण्मयहंसयुक्तम्॥

'घृतमानसेन' घृतकल्पितमानससरसा । 'पश्चात्' पश्चिमदेशे।

> आकारयेद्रजतपुष्पवनेन तद्वत् वस्त्रान्वितं दिधिसितोदसरस्तथाऽग्रे । संस्थाप्य तं विपुलशैलमथोत्तरेण शैलं सुपाइर्वमिप माषमयं सवस्त्रम् ॥

'विपुलशैलं' नाम पर्वतम्।

पुष्पेश्च हेमवटपादपद्योखरं तं
आकारयेत् कनकधेनुविराजमानम् ।
माक्षीकभद्रसरसा च वनेन तद्वत्
रोप्येण भास्करवता च युतं विधाय ॥

होमैश्रतुर्भिरथ वेदपुराणविद्भिः दान्तैरिनन्यचिरताकृतिभिद्धिजेन्द्रैः। पूर्वेण हस्तमितमत्र विधाय कुण्डं कार्यस्तिलैर्यवघृतेन समित्कुरोश्रे'॥ रात्रो च जागरमनुद्धतगीततूर्यै-रावाहनं च कथयामि शिलोच्चयानाम्॥ व्यत्वं सर्वदेवगणधाम निधेविरुद्ध-मस्मद्ग्रहेष्वमरपर्वत नाश्चाऽऽशु। क्षेमं विधत्स्व कुरु शान्तिमनुत्तमां नः सम्पूजितः परमभक्तिमता मया हिं॥ त्वमेव भगवानीशो ब्रह्मा विष्णुर्दिवाकरः। मूर्तामूर्तपरं बीजमतः पाहि सनातन॥ यस्मात्त्वं लोकपालानां विश्वमूर्तेश्च मन्दिरम्।

यस्मादश्रुन्यममरैर्नारीभिश्च विशस्तव। तस्मान्मामुद्धराऽशेषदुःखसंसारसागरात्।। एवमभ्यच्धे तं मेरं मन्दरं चाऽभिपूजयेत्। वस्माचैत्ररथेन त्वं भद्राश्वप्रमुखेन च

रुद्रादिखबसूनां च तस्माच्छानित प्रयच्छ मे ॥

¹ हेमा. рр. 339-340

² मेरोरावाहनमन्त्राः इति हेमाद्रौ, p. 340

³ Omitted in A. S. B.

⁴ हेमा. p. 341, समस्तथा for शिरस्तव

⁵ A. S. B., एवमामन्त्र्य

⁶ हेमा., भद्रारवेन वर्षेण च ; I. O., मन्त्राश्च वर्षेणे च

शोभसे मन्दर क्षिप्रमलं तुष्टिकरो' भव॥ यस्माच्चुडामणिर्जम्बद्धीपे त्वं गन्धमादन । गन्धर्ववनशोभावानतः कीर्तिर्देढाऽस्तु मे ॥ यस्मात्त्वं केतुमालेन वैश्राजेन वनेन च। हिरण्मयर्चालपशिखरः तस्मात्पुष्टिर्भवाऽस्तु मे'॥ अनेन मन्त्रेण विपुलपर्वतमन्त्रणम्। उत्तरैः कुरुभिर्यस्मात् सावित्रेण वनेन च। सुपाइर्व राजसे नित्यं अतः श्रीरक्षयाऽस्तु मे³॥ एवमामन्त्र्य तान् सर्वान् प्रभाते विमले पुनः। स्नात्वाऽथ गुरवे दचानमध्यमं पर्वतोत्तमम् ॥ विष्कमभपर्वतान् दद्याद्दत्विष्म्यः क्रमञ्जो सुने। गावश्च दद्याचतुर्विद्यादथवा दद्या द्यास्तितः⁴॥ अथवा सप्त चाऽष्ट्री वा पश्च दचादशक्तिमान् । एकां गां गुरवे दद्यात्किपलां च पयस्विनीम् ॥ पर्वतानामशेषाणामेष एव विधिः स्मृतः। त एव पूजने मन्त्राः त एवोपस्कराः स्मृताः ॥ ग्रहाणां लोकपालानां ब्रह्मादीनां च सर्वदा। स्वमन्त्रेण च सर्वेषु होमः शैलेषु पळाते॥ उपवासो भवेन्नित्यं अज्ञक्तौ नक्तमिष्यते।

¹ हेमा. p. 341, पुष्टिकरो

² A. S. B and हेमा., हिरण्मयाश्वत्थशिखरः

³ I. O., सुपार्श्व यशसे नित्यं अतः पाहि क्षमस्व मे

⁴ हेमा., p. 341, पार्थिव for शक्तितः

विधानं सर्वशैलानां क्रमशः शृणु नारद ॥
दानकाले च ये मन्त्राः पर्वतेषु च यत्फलम् ।
'अन्नं ब्रह्म यतः प्रोक्तमन्नं प्राणाः प्रकीर्तिताः ।
अन्नाद्भवन्ति भूतानि जगदन्नेन वर्तते ॥
अन्नमेव यतो लक्ष्मीरन्नमेव जनार्दनः ।
धान्यपर्व्वतरूपेण पाहि तस्मान्नमो नमः' ॥
अनेन विधिना यस्तु दद्यादन्नमयं गिरिम् ।
मन्वतरशतं साग्रं देवलोके महीयते ॥
अप्सरोरगन्धर्वेराकिणेंन विराजता ।
विमानेन दिवः पृष्टमायाति ऋषिसेवितः ॥
कर्मक्षयाद्राजराज्यं प्राप्नोतीह न संश्रायः ।

इति धान्याचलदानम्॥

- 1 These lines are omitted by Udaipur Ms. and are supplied by A. S. B. and I. O.; हेमा., p. 342, reads सर्वशः for सर्वदा, पार्थिव for नारद, and दानकालेख
- 2 I. O., मन्वन्तरयुगं साम्रं ; हेमा. p. 343 reads मन्वन्तरातं सार्धं
- 3 I.O., अप्सरोगण for अप्सरोरग ; so also हेमा. p. 343.
- 4 हेमा. p. 343, सुरसेवितः
- 5 I. O. reads instead; कल्पान्ते तु भवेदाजा राज्यं प्राप्नोत्यसंशयम्

अथ लवणाचलदानम्(२)

तत्र मत्स्यपुराणे

अथाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि लवणाचलमुत्तमम् । यत्प्रदानान्नरो लोकं प्राप्नोति शिवसंयुतम् ॥ उत्तमः षोड्यादोणः कर्तव्यो लवणाचलः। मध्यमः स्यात्तदर्द्धेन चतुर्भिरधमः स्मृतः॥ ³वित्तहीनो यथाशक्तवा द्रोणादर्दं तु कारयेत्। चतुर्थाद्योन विष्कम्भपर्वतान् कारयेत्पृथक् ॥ विधानं पूर्ववत् कुर्योद्ब्रह्मादीनां च सर्वदा। तद्वद्वेममयान्सर्वीन् लोकपालान् निवेदायेत्॥ सरांसि कामदेवादीन तद्वच्चाऽत्र निवेशयेत । क्रयीजागरमत्राऽपि दानमन्त्रं निवोधत ॥ 'सौभाग्यरससम्भूतो यतोऽयं छवणो रसः। तदात्मकृतवेन च मां पाहि पापान्नगोत्तम ॥ यम्मादन्नरसाः सर्वे उत्कटा लवणं विना⁴। प्रियं च शिवयोर्नित्यं तस्माच्छान्ति प्रयच्छ मे ॥ विष्णुदेहसमुद्भृतं यस्मादारोग्यवर्द्धनम् । तस्मात्पर्वतरूपेण पाहि संसारसागरात'॥

¹ हेमा. p. 346 ff.

² Udaipur Ms. and A. S. B., शिवपूजितं

³ I.O. is corrupt through out this section.

⁴ Udaipur Ms. and हेमा. p. 347 read नोत्कटा. The text follows A. S. B. as it gives a better sense.

अनेन विधिना यस्तु दद्याछ्ठवणपर्वतम् । उमालोके वसेत्कल्पं ततो याति परां गतिम् ॥

इति लवणाचलदानम्॥

अथ ैगुडपर्वतदानम् (३)

तत्र मृत्स्यपुराणे

अथाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि गुडपर्वतमुत्तमम् । यत्प्रदानान्नरः श्रीमान् स्वर्गमाप्नोति पूजितः ॥ उत्तमो दशिभिभीरैर्मध्यमः पश्रिभिर्मतः । त्रिभिभीरैः किनिष्ठस्स्यात्तदर्द्धेनाऽल्पवित्तवान् ॥ तद्वदामन्त्रणं पूजा होमवृक्षसुरार्चनम् । विष्कम्भपर्वतांस्तद्वत्सरांसि वनदेवताः ॥ होमजागरणं तद्वत् लोकपालाधिवासनम् । धान्यपर्वतवत् कुर्यादिमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ 'यथा देवेषु विश्वात्मा प्रवरोऽयं जनाईनः । सामवेदस्तु वेदानां महादेवस्तु योगिनाम् ॥ प्रणवः सर्वमन्त्राणां नारीणां पार्वती यथा ।

- 1 I.O., दशादुभयं गिरिम्
- 2 cf. हेमा. p. 347 ff.
- 3 हेमा. p. 347 reads : यत्प्रदानाचरः स्वर्गमाप्नोति सुरपूजितम् ।
- 4 'भारः' परिभाषायां व्याख्यातः हेमा. p. 347
- 5 A. S. B., फलबृक्ष
- 6 Udaipur Ms. reads : सर्वदेवानां

तथा रसानां प्रवरः सदैवेश्चरसो मतः ॥

मम तस्मात्परां लक्ष्मीं ददस्व गुडपर्वत ।

निवासश्चाऽपि पार्वत्यास्तस्मान्मां पाहि सर्वदा'' ॥

अनेन विधिना यस्तु दचादुडमयं गिरिम् ।

पूज्यमानः स गन्धवैंगौरीलोके महीयते ॥

पुनः कलपरातान्ते तु सप्तद्वीपाधिपो भवेत् ।

आयुरारोग्यसम्पन्नः वज्ञभिश्चाऽपराजितः ॥

इति गुडपर्वतदानम्॥

अथ ⁵कनकाचलदानम् (४)

तत्र मत्स्यपुराणे

अथ पापहरं वक्ष्ये सुवर्णीचलसुत्तमम् । यस्य प्रसादाद्भवनं विवेरं याति मानवः ॥

- 1 This and six preceding lines are omitted by I. O.
- 2 I. O., स्वर्गलोके वसेदतंः
- 3 I. O., पुनर्मर्त्यगतः सोऽथ
- 4 I.O., अरोगः सर्वसंपन्नः
- 5 A. S. B. and I. O., have: सुवर्णोचलदानम्, which हेमा., p. 350, also adopts.
- 6 I. O. and हेमा., प्रसादाद्भवनं; Udaipur Ms. reads भुवनं; I. O. reads वैरिश्चं for निवैरं, which harmonises with भुवनम्

उत्तमः पलसाहस्रो मध्यमः पश्चभिः शतैः।
तदर्धेनाऽधमस्तद्वत् अल्पावित्तोऽपि शक्तितः॥
दयादेकपलादुर्द्वं यथाशक्त्या विमत्सरः ।
धान्यपर्वतवत् सर्वं विद्वध्यान्मुनिपुङ्गव॥
विष्कम्भशैलास्तद्वच ऋत्विग्भ्यः प्रतिपाद्येत्।
'नमस्ते ब्रह्मगर्भाय ब्रह्मबीजाय वै नमः॥
यस्मादमन्तफलदस्तस्मात्पाहि शिलोचय।
यस्मादमन्तफलदस्तस्मात्पाहि शिलोचय।
यस्मादग्रेरपत्यं त्वं अतस्मात्तेजो जगत्पतेः॥
हेमपर्वतरूपेण तस्मात्पाहि नगोत्तमः।
अनेन विधिना यस्तु दयात्कनकपर्वतम्॥
स याति परमं क्थानं ब्राह्ममानन्दकारकम्।
तत्र कल्पशतं तिष्ठेत्ततो याति परां गतिम्॥

इति कनकाचलदानम्॥

अथ ⁵तिलाचलदानम् (५)

तत्र मत्स्यपुराणे⁶

अधाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि तिलशौलं विधानतः।

- 1 A. S. B., तद्दीवरतस्तद्वत् ; I. O., तद्दीन च यस्तद्वत्
- 2 I. O., विमर्शतः
- 3 हेमा. p. 351, यस्मात्पुण्यं
- 4 हेमा. р. 351, ब्रह्मलोकमानन्दकारणम्
- 5 A. S. B., and हेमा. p. 351 read तिलशैलदानम्
- 6 This section is not found in मत्स्यपुराण (Ānandā srama edn.) and is ascribed to पद्मपुराण in हेमांद्रि, p.351

यत्प्रदानान्नरो याति विष्णुलोकमनुत्तमम् ॥
उत्तमो दशिमद्राणिर्मध्यमः पश्चिममेतः ।
त्रिभिः किनष्ठो विप्रेन्द्र तिलशौलः प्रकीर्तितः ॥
पूर्ववचाऽपरं सर्वं 'विष्कम्भं पर्वतादिकम् ।
दानमन्त्रं प्रवक्ष्यामि यथावन्मुनिपुङ्गव ॥
'यस्मान्मधुवधे विष्णोर्देहस्वेदसमुद्भवाः ।
तिलाः कुशाश्च माषाश्च तस्माच्छन्नो भवत्विह ॥
हच्यकच्येषु यस्माच तिलैरेवाऽभिलक्षणम् ।
भवादुद्धर शैलेन्द्र तिलाचल नमोऽस्तु ते' ॥
इत्यामन्त्र्य च यो द्यात्तिलाचलमनुत्तमम् ।
स वैष्णवं पदं याति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥
दीर्घायुषमवामोति पुत्रं पौत्रं च मानवः ।
पितृभिर्देवगन्धवैः पूज्यमानो दिवं व्रजेत् ॥

इति तिलाचलदानम्॥

अथ वार्पासाचलदानम् (६)

तन्न ³मत्स्यपुराणे

अथाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि कार्पासाचलमुत्तमम् ।

¹ हेमा. p. 351, वृक्षविष्कम्भकादिकम्

² हेमा. pp. 360-1, has कार्पासपर्वतदानविधिः

³ हेमा. pp. 360, ascribes this to पद्मपुराण. It is not found in म. पु.

यत्प्रदानान्नरः श्रीमान् प्राप्तोति परमं पदम् ॥
कार्पासपर्वतस्तद्वद्विंशद्वारेरिहोत्तमः ।
दश्रिमंध्यमः प्रोक्तः कनिष्ठः पश्रिमः स्मृतः ॥
भारेणाऽल्पधनो दद्याद्वित्तशास्त्रविवर्जितः ।
धान्यपर्वतवत् सर्वमासाद्य मुनिपुङ्गव² ॥
प्रभातायां तु शर्वर्या ³दद्यादिदमुदीरयन् ।
'त्वमेवाऽऽवरणं यस्माछोकानामिह सर्वदा ॥
कार्पासेन्द्र⁴ नमस्तुभ्यमघौघध्वंसनो भव'।
इति कार्पासशैलेन्द्रं यो दद्याच्छिवसन्निधौ⁵ ॥
रद्रलोके वसेत्करणं ततो राजा भवेदिह ॥

इति कार्पासशैलदानम्॥

अथ घृताचलदानम् (७)

तन्न <u>मत्स्यपुराणे</u>

अथाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि घृताचलमनुत्तमम् । तेजोऽमृतमयं सर्वं महापातकनादानम् ॥

- 1 A. S. B., प्रसादात्
- 2 हेमा. pp. 361, राजसत्तम for मुनिपुङ्गव
- 3 I. O., इमं मन्त्रमुदीरयन्
- 4 हेमा. p. 361, कार्पासाचल
- 5 I. O., शिवसिनिधौ; Udaipur Ms. has पर्वसिनिधौ
- 6 In हेमा. p. 363, attributed to पद्मपुराण

विंदात्या चृतक्कम्भानामुत्तमः स्याद्घृताचलः। दशभिर्मध्यमः प्रोक्तः पश्चभिस्त्वधमः स्मृतः ॥ अल्पवित्तोऽपि¹ यो दद्याह्वाभ्यामिह विधानतः। विष्कम्भपर्वतांस्तद्वचतुर्थांदोन कल्पयेत्॥ शालितण्डलपात्राणि क्रम्भोपरि निवेशयेत्। कारयेत्संहतान् सर्वान् यथाशोभं विधानतः॥ वेष्टयेत् ग्रुक्कवासोभिरिक्षुदण्डफलादिकैः। धान्यपर्वतवच्छेषं विधानमिह पट्यते ॥ अधिवासनपूर्वं तु तद्वद्वोमसुरार्चनम् । [शालितण्डुलपात्राणि क्रमभोपरि निवेशयेत्³]॥ प्रभातायां तु दार्वर्यां गुरवे विनिवेदयेत्। विष्कमभपर्वतांस्तद्वदृत्विग्भ्यः शान्तमानसः॥ संयोगादघृतमुत्पन्नं यस्मादमृततेज्ञसः। तस्मात् घृतार्चिर्विद्वात्मा प्रीयतामत्र शङ्करः॥ 'यस्मात्तेजोमयं ब्रह्म घृते तच व्यवस्थितम्। चृतपर्वतरूपेण तस्मानः पाहि भूधर'॥ अनेन विधिना दद्याद् घृताचलमनुत्तमम्। महापातकयुक्तोऽपि लोकमायाति⁵ शाङ्करम्॥

¹ हेमा. p. 363, अल्पवित्तः प्रकुर्वीत

² हेमा. p. 363, अधिवासं च कुर्वात

³ हेमा. p. 363 has this line, which is missing in the manuscripts.

⁴ I. O., विप्रेभ्यः

⁵ I.O., आप्नोति

हंससारसयुक्तेन किङ्किणीजालमालिना । विमानेनाऽप्सरोभिश्च सिद्धविद्याधरैर्वृतः॥ विचरेत पितृभिः सार्द्धं यावदाभृतसम्ब्रवम्॥

इति घृताचलदानम्॥

अथ रत्नाचलदानम् (८)

तत्र अमत्स्यपुराणे

अथाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि रत्नाचलमनुत्तमम् । मुक्ताफलसहस्रेण पर्वतः स्यात्स उत्तमः ॥ मध्यमः पश्रदातिकस्त्रिद्यातेनाऽधमः स्मृतः । चतुर्थादोन विष्कम्भपर्वताः स्युः समन्ततः ॥ पूर्वेण वज्रगोमेदैर्दक्षिणे इन्द्रनीलकैः । पुष्परागयुतैः कार्यो विद्वद्भ्यो गन्धमादनः ॥ वैद्यविद्वमैः पश्चात् सम्मितो विपुलाचलः । पद्मरागैः ससौपणैंक्तरेण च विन्यसेत् ॥

'वज्रगोमेदैः' समसंख्यैः, 'समं स्यादश्चतत्वात्' इति

¹ I. O., विमानेनाऽर्कवर्णेन

² A. S. B. I. O., and हेमा. p. 364 have रत्नाचळदानम् The extract is attributed by हेमा. to पद्मपुराण

³ म. पु. ch. 90.

⁴ І.О., शतकैः विंशतैश्चाऽधमः

⁵ A.S.B. and I.O.

न्यायात्। 'सौपर्णः' गरुडात्मजः'।

धान्यपर्वतवत् सर्वमत्राऽपि परिकल्पयेत् ।
तद्भदावाहनं कृत्वा वृक्षान् देवांश्च काश्चनान् ॥
पूज्येत्पुष्पपानीयैः प्रभाते च विसर्जयेत् ॥
पूर्ववद्धुरुक्षत्विग्भ्य इमान् मन्त्रानुदीरयेत् ॥
प्ववद्धुरुक्षत्विग्भ्य इमान् मन्त्रानुदीरयेत् ॥
प्ववद्धुरुक्षत्विग्भ्य इमान् मन्त्रानुदीरयेत् ॥
प्ववद्धुरुक्षत्विग्भ्य इमान् मन्त्रानुदीरयेत् ॥
यथा देवगणाः सर्वे सर्वरत्नेष्ववस्थताः ॥
यस्माद्रवप्रसादेन तुष्टिं प्रकुरुते हरिः ।
स याति वैष्णवं लोकममरेश्वरपूजितः ॥
सदा रत्नप्रसादेन तस्मान्नः पाहि पर्वत ।
यावत्कलपश्चातं साम्रं वसेदिह नराधिपं ॥
अनेन विधिना यस्तु दद्याद्रवमहागिरिम् ।
रूपारोग्यगुणोपेतः सप्तद्वीपाधिपो भवेत् ॥
बह्यहत्यादिकं किश्चिद्यदन्नाऽमुन्न वा कृतम् ।
तत्सर्वं नाशमायाति गिरिवेज्ञहतो यथा ॥

इति रत्नाचलदानम् ॥

- 1 Reproduced by हेमा. pp. 364 ff.
- 2 I. O. and A. S. B. texts corrupt : restored from printed Purānas and हमा. pp. 365
- 3 The order of the verses here is slightly different from w. g. ch. 90, p. 161
- 4 I. O. and हेमा. pp. 365., रत्नमयं गिरिम्

अथ 'रूप्याचलदानम् (९)

तत्र ²मत्स्यपुराणे

अतः परं प्रवक्ष्यामि रूप्याचलमनुत्तमम्। यत्प्रसादान्नरो याति सोमलोकं द्विजोत्तम॥ दशिमः पलसाहस्रैक्तमो रजताचलः। पश्रामिष्यमः प्रोक्तस्तदर्द्धेनाऽवरः स्मृतः॥ अशक्तौ विंशतेरूर्द्धं कारयेच्छक्तितः सदा। विष्कमभपवतांस्तद्वत्तुरीयांशेन कल्पयेत्॥ पूर्ववद्राजतान् कुर्यान्मन्दरादीन् विधानतः। कल्धौतमयांस्तद्वल्लोकेशान्चयेद्व्धः॥

'कलघौतं' काश्चनम्³।

ब्रह्मविष्ण्वर्भवान् कार्यो नितम्बोऽत्र हिरण्मयः।
राजतं स्याचदन्येषां कार्यं तिदहं काञ्चनम्॥
रोषं च पूर्ववत् कुर्याद्धोमजागरणादिकम्।
दचात्तद्वत्प्रभाते तु गुरवे रौप्यपर्वतम्॥
विष्कमभशौलानृत्विगभ्यः पूज्य वस्त्रविलेपनैः।
इमं मन्त्रं पठन् दचाद्दभेपाणिर्विमत्सरः॥
'पितृणां वस्त्रभो यस्माद्धरीन्द्राणां शिवस्य च ।

¹ A. S. B., रजताचलदानम्

² म. पु. ch. 91. Attributed by हेमा. to पद्मपुराण

³ Reproduced by हेमा. pp. 365

⁴ A.S.B.

पाहि' राजत तस्मान्नः शोकसंसारसागरात्'॥ इत्थं निवेश्य यो दद्याद्रजताचलमुत्तमम्। गवामयुतदानस्य फलमाप्नोति मानवः॥ सोमलोके स गन्धवः किन्नराप्सरसां गणैः। पूज्यमानो वसेद्धीमान् यावदाभृतसम्भ्रवम्॥

इति रूप्याचलदानम् ॥

अथ शर्कराचलदानम् (१०)

तत्र मृतस्यपुराणे 200 000

अथाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि दार्कराचलमुत्तमम् । यस्य प्रदानाद्विष्ण्वकैष्द्रास्तुष्यन्ति सर्वदा ॥ अष्टभिः दार्कराभारेष्ठत्तमः स्यान्महाचलः । चतुर्भिर्मध्यमः प्रोक्तो भाराभ्यामवरः स्मृतः ॥ भारेण चाऽर्द्वभारेण कुर्याद्यः स्वल्पवित्तवान् । विष्कम्भपर्वतान् कुर्यात्तुरीयांद्रोन मानवः ॥ धान्यपर्वतवत्सर्वमासाद्याऽमरसंयुतम् । मेरोष्ठपरि तद्वच्च स्थाप्यं हेमत्षत्रयम् ॥ मन्दारः पारिजातश्च तृतीयः कल्पपादपः । एतद्वृक्षत्रयं मूर्धि सर्वेष्वपि निवेदयेत् ॥

¹ The printed text रजतं पाहि makes no sense : it should be पाहि राजत

² म. प्र. ch. 12, p. 162; attributed by हेमा. to पद्मपुराण

हरिचन्दनसन्तानौ पूर्वपश्चिमभागयोः। निवेदयौ सर्वदौलेषु विदोषाच्छर्कराचले ॥ मन्दारे कामदेवश्च प्रत्यग्वकन्नः सदा भवेत । गन्धमादनशृङ्गे तु धनदः स्यादुदङ्मुखः॥ प्राङ्मुखो वेदमूर्तिश्च हंसः स्याद्विपुलाचले। हैमी सुपाइवें सुरभी दक्षिणाभिमुखी भवेत्॥ धान्यपर्वतवत् सर्वमावाहनमखादिकम्। कृत्वाऽथ गुरवे दद्यान्मध्यमं पर्वतोत्तमम्॥ ऋत्विरभ्यश्चतुरः शैलानिमान्मन्त्रानुदीरयेत्। 'सौभाग्यामृतसारोऽयं परमः शर्करायुतः ॥ तद्रनममाऽऽनन्दकारी भव शैलेन्द्र सर्वदा। अमृतं पिवतां ये तु निपेतुर्भुवि दािकराः ॥ देवानां तत्सम्रत्थोऽयं² पाहि नः शर्कराचल । मनोभवधनुर्मध्यादुद्गता शर्करा यतः॥ तन्मयोऽसि महाशैल पाहि संसारसागरात्'। यो दद्याच्छर्कराद्रौलमनेन विधिना नरः॥ सर्वेपापविनिर्भुक्तः प्रयाति शिवमन्दिरम्। चन्द्रादिखप्रतीकाशमधिरुह्याऽनुजीविभिः॥ सहैव यानमातिष्ठेत्स तु विष्णुप्रचोदितः। ततः कल्पशतान्ते तु सप्तद्वीपाधिपो भवेत्॥

¹ Udaipur Ms., शर्देशः

² म. पु. p. 162, देवानां तत्समुत्थस्त्वं

आयुरारोग्यसम्पन्नो यावज्जनमायुतत्रयम् । भोजनं शक्तितः कुर्यात्सर्वशैले विमत्सरः ।। सर्वत्राऽक्षारलवणमश्रीयात्तदनुज्ञया । पर्वतोपस्करान् सर्वान् प्रापयेद्वाह्मणालयम् ॥

तथा

पर्यदिमानप्यधनोऽपि भक्त्या
स्पृशेन्मनुष्यैरिह दीयमानान्।
शृणोति भक्त्याऽथ मतिं ददाति
निष्कल्मषः सोऽपि दिवं प्रयाति॥
दुःस्वप्नप्रशममुपैति पठ्यमानैः
शौलेन्द्रैभैवभयभेदनैभैनुष्यः।
यः कुर्यात् किमु मुनिपुङ्गवेह सम्यक्
शान्तात्मा सकलगिरीनद्रसम्प्रदानम्॥

इति रार्कराचलदानम्॥

इति ²महाराजाधिराजश्रीमद्गोविन्दचन्द्रदेवमहासान्धिविग्र-हिक भद्दशीहृदयधरात्मज भद्दशीलक्ष्मीधरविरचिते कृत्यकुल्पतरौ दानकाण्डे पर्वतदानानि ॥

- 1 A. S. B., सर्वशैलेष्वमत्सरः
- 2 A.S.B.; Udaipur Ms. has इति श्रीमल्लक्ष्मीधरविरचिते कृत्यकल्पतरी दानकाण्डे पर्वतदानानि; I.O. reads पर्वतदानपर्व for पर्वतदानानि

अथ गुडधेन्वादिदानानि

तत्र 'मत्स्यपुराणे

गुडधेनुविधानस्य यद्रूपामिह यत्फलम् । तदिदानीं प्रवक्ष्यामि सर्वपापप्रणादानम् ॥ कृष्णाजिनं चतुर्हस्तं प्रागग्रं विन्यसेद्भृवि । गोमयेनोपलिप्तायां दर्भानास्तीर्थ यत्नतः ॥ लघ्वेणकाजिनं तद्वद्वत्सस्य परिकल्पयेत् । प्राङ्मुखीं कल्पयेद्वेनुमुदक्पादां सवत्सकाम् ॥ उत्तमा गुडधेनुः स्यात्सदा भारचतुष्ट्यम् । वत्सं भारेण क्रवीत भाराभ्यां मध्यमा स्मृता ॥ अर्द्धभारेण वत्सः स्यात्किनिष्ठा भारकेण यः । चतुर्थादोन वत्सः स्यात् गृहवित्तानुसारतः ॥ धेनुवत्सौ घृतास्यौ तौ सितस्क्ष्माम्बरावृतौ । गुक्तिकर्णाविश्चपादौ ग्रुचिमुक्ताफलेक्षणौ॥

¹ हेमा. p. 382, brings गुडधेन्वादिदानानि under अतिदान, as defined in भविष्यपुराण:
'त्रीण्याहुरतिदानानि धेतुः पृथ्वी स्वरस्वती' (p. 381)

² A. S. B., इलक्ष्णाम्बरावृतौ

सितस्त्रशिरालौ तौ सितकम्बलकम्बलौ।
ताम्रकद्रुकपृष्ठौ तौ सितचामररोमकौ॥
विद्रुमभ्रूयुगोपेतौ नवनीतस्तनान्वितौ।
श्लोमपुच्छौ कांस्यदोहाविन्द्रनीलकतारकौ॥
सुवर्णश्रृङ्गाभरणौ राजतखुरसंयुतौ।
नानाफलसमायुक्तौ घाणगन्धकरण्डकौ॥

'गन्धकरण्डः' सुरभिगन्धास्त्रद्रव्यं कर्पूरादि ।

इत्येवं रचित्वा तु धूपदीपैरथार्चयत्।
[ॐ] 'या लक्ष्मीरसर्वभूतानां या च देवेषु संस्थिता॥ धेनुरूपेण सा देवी मम शान्ति प्रयच्छतु। देहस्था या च रद्धाणी शङ्करस्य सदा प्रिया॥ धेनुरूपेण सा देवी मम पापं व्यपोहतु। विष्णोर्वक्षसि या लक्ष्मीः खाहा या च विभावसोः॥ चन्द्रार्कशकशक्तिर्या घेनुरूपाऽस्तु सा श्रिये। चनुर्मुखस्य या लक्ष्मीः या लक्ष्मीर्धनदस्य च॥ लक्ष्मीर्या लोकपालानां सा घेनुर्वरदाऽस्तु मे। स्वधा या पितृमुख्यानां खाहा यज्ञभुजां च या॥ सर्वपापहरा धेनुः तस्माच्छान्ति प्रयच्छ मे'। एवमामन्त्र्य तां धेनुं ब्राह्मणाय निवेदयेत्॥ विधानमेतद्धेनुनां सर्वासामिह पत्र्यते॥

¹ हेमा p. 382, कद्भकं ककुत्प्रदेशः

तथा 1

यास्तु पापविनाशिन्यः पट्यन्ते दश धेनवः। तासां स्वरूपं वक्ष्यामि नामानि च नराधिप ॥ प्रथमा गुडधेनुस्त्यात् घृतधेनुस्तथा परा। तिलघेनुस्तृतीया च चतुर्थी जलसंज्ञिता॥ क्षीरघेनुश्च विख्याता मध्यघेनुस्तथा परा। सप्तमी शर्कराधेनुद्धिधेनुस्तथाऽष्टमी ॥ रसधेनुश्च नवमी दशमी स्यात्स्वरूपतः। कुम्भारस्युद्रैवधेनुनामितरासां च रादायः॥ सुवर्णधेनुमप्यत्र केचिदिच्छन्ति मानवाः। नवमी तेन तैलेन² तथाऽन्येऽपि महर्षयः॥ एतदेव विधानं स्यात्तत्रैवोपस्कराः स्पृताः। मन्त्रावाहनसंयुक्ताः सदा पर्वणि पर्वणि॥ यथाश्रद्धा प्रदातव्या भुक्तिमुक्तिफलप्रदा। अमेययज्ञफलदाः³ सर्वपापहराः शुभाः॥ अयने विषुवे पुण्ये व्यतीपातेऽथवा पुनः । गुडधेन्वादयो देया उपरागादिपर्वस्र ॥

अत्र च घृतादिधेनुद्रव्यपरिमाणमि गुडधेनुक्तमेव,
'विधानमेतद्वेनृनां सर्वासामि प्रव्यते'

इति सामान्येनाऽतिदेशात्।

- 1 हेमा. p. 381
- 2 I.O., कल्पेन
- 3 A.S.B., अमेय (immeasurable)

'क्रम्भास्स्युर्द्रवधेन्नामितरासां तु राशयः'

इति भारचतुष्टयादिपरिमितद्रबद्रव्यस्याऽवस्थापनप्रका-रकथनम् । यत्र पद्मपुराणादौ एकेनैव घटेन घृतादिधेनु-कथनं, द्रोणमात्रेण च तिल्धेनुकथनं, तदेतद्वेनुप्रकारात् प्रकारान्तराभिप्रायेण¹%।

महाभारते

गोमत्या विद्यया धेतुं तिलानामभिमन्त्र्य यः। रसरत्नमयीं दद्यान्न संशोचेत्कृताकृते॥

गोमती विद्या तत्रैव

'गावो मामनुतिष्ठन्तु हेमशृङ्गाः पयोम्रचः। सुरभ्यस्सौरभेय्यश्च सरितः सागरं यथा॥ गावः पद्याम्यहं नित्यं गावः पद्यन्तु मां सदा। गावोऽस्माकं वयं तासां यतो गावस्ततो वयम्॥ एवं रात्रौ दिवा चाऽपि समेषु विषमेषु च। महाभयेषु च नरः कीर्तयन्मुच्यते भयात्॥

- 1 हेसादि p. 384, cites the entire prose explanation between the stars * and adds 'इति कल्पतदः' This has enabled the erroneous version of the passage in the manuscripts to be corrected.
- 2 हेमा. p. 388 ख.

इत्येषा गोमती विद्या कीर्तिता ते मयाऽनघ'॥ इति गोवधप्रायश्चित्ते वक्ष्यते।

पद्मपुराणे '

विधानं तिरुधेनोर्यत्तच्छृणुष्व नराधिप । षोडशादमयी धेनुश्रतु भिर्वत्सको भवेत् ॥ इक्षुदण्डमयाः पादाः दन्ताः पुष्पमयाः शुभाः। नासा गन्धमयी तस्या जिह्वा गुडमयी तथा ॥ पृष्ठे तु कल्पनीया स्याद्धण्टाभरणभूषिता। ईद्दशीं कल्पयित्वा तु स्वर्णशृङ्गीं प्रकल्पयेत् ॥ रौप्यखुरां कांस्यदोहां पूर्वधेनुविधानतः। एवं विधानं कृत्वा तु ब्राह्मणाय तु दापयेत्॥ कृष्णाजिनस्थितां धेनुं वासोभिभूषितां शुभाम्। सूत्रेण सूचितां कृत्वा पश्चरत्रसमन्विताम् ॥ सर्वौषधिसमायुक्तां मन्त्रमुक्ता तु दापयेत्। 'अन्नं मे जायतां सद्यः पानं सर्वरसास्तथा ॥ कामान् सम्पादयाऽस्माकं तिलधेनो द्विजापिते। गृह्णामि देवि त्वां भक्त्या कुटुम्बार्थं विदेशपतः॥ भरस्य कामैमाँ सर्वेस्तिलधेनो नमोऽस्तु ते'। एवं विधानतो दत्ता तिल्धेनुर्नुपोत्तम ॥ सर्वकामसमावाप्तिं क्रस्ते नाऽत्र संशयः।

¹ हेमा. p. 388 ग

² A. S. B., पश्चरनमयी तथा

जलघेनुस्तथैवेह कुम्भघेनुः प्रकल्पिता ॥
दत्ता तु विधिना कामान् सद्यः सर्वान् प्रयच्छति ।
घेनुश्च तत्र दत्ता हि पौर्णमास्यां नराधिप ॥
सा पितृंस्तारयेदुर्गान्नरकात् कामदा भवेत् ।
घृतधेनुस्तथा दत्ता विधानेन विचक्षणैः ॥
सर्वकामसमावातिं कुरुते कान्तिदा भवेत् ।
रसधेनुं तथा दत्वा कार्तिके मासि पार्थिव ॥
सर्वान् कामानवाप्नोति नित्यं सुगतिभागभवेत् ॥

इति पश्च[गुड]धेनुदानम्॥

वराहपुराणे¹

चतुर्भिस्सेतिकाभिस्तु प्रस्थ एकः प्रकीर्तितः।
सा तु षोडदाभिः कार्या चतुर्भिर्वत्सको भवेत्॥
इश्चुदण्डमयाः पादाः ददन्ताः पुष्पमयाः द्युभाः।
नासा गन्धमयी तस्या जिह्ना गुडमयी तथा॥
पुच्छे स्रक्लपनीया स्यात् घण्टाभरणभूषिता।
ईद्दशीं कल्पियत्वा तु स्वर्णश्चुङ्गीं प्रकल्पयेत्॥
कांस्यदोहां रौप्यखुरां पूर्वधेनुविधानतः।
तिल्धेनुं तदा दत्वा द्वादद्यां नियतः ग्रुचिः॥
आत्मानं तारयेद्दुर्गान्नरकात् कामदा भवेत्।

¹ वराहपुराण p. 433, Bibliotheca Indica ed.

² वरा. पु. p. 437, रजतस्य खुरैर्युताः

³ इदं पद्यं मुद्रितवराहुपुराणे नोपलभ्यते

'सेतिकाः' कुडवः । स च द्वाद्वराप्रसृतिपरिमितः । देवीपुराणे

तिलघेनुं प्रवक्ष्यामि दुर्गा येन प्रसीदित ।
अपि दुष्कृतकर्माऽपि यां दत्वा प्रयतो भवेत् ॥
प्रत्यक्षा येन देवी स्याद्राजपुत्र सुखावह ।
भवनेऽतिचिरेणैतत् तच्छृणुष्व नरोत्तम ॥
देवदेवीमनुज्ञाप्य स्नातो वै संयतेन्द्रियः ।
पूज्येत् पुष्पगन्धाचैः दीपधूपैर्विचक्षणः ॥
हत्वा हुतादाने देवीं तथा द्रोणमर्यी कुरु ।

'हुत्वा हुतादाने देवीमि'ति । देवीं पूजियत्वा होमप्रका-रेण देवीं प्रीणियत्वा ।

आहकेन भवेद्वत्सः सर्वरत्नविभूषितः ।
हैमशृङ्गीं रौष्यखुरां गन्ध्रघाणां सुशोभिताम् ॥
सुखं गुडमयं कार्यं जिह्नामन्नमयीं तथा ।
कङ्कणं सूक्ष्मसूत्रं तु पादाविश्वमयौ तथा ॥
ताम्रपृष्ठं भवेत्तस्या ईक्षणे मणिमौक्तिके ।
चारुस्त्रमयौ कर्णों दन्तौ फलमयौ तथा ॥
नवनीतैः स्तनान् कुर्यात् पुच्छं माल्यमयं कुरु ।
पुच्छं तु मणिमुक्ताभिः फलैस्ताश्च समर्चयेत् ॥
शुभवस्त्रयुगच्छन्नां चारुवस्त्रविभूषणाम् ।
ईहक्संस्थानसम्पन्नां कृत्वा श्रद्धासमन्वितः ॥

1 A. S. B., चारपत्रमयौ

कांस्योपदोहनां दद्यादेवी मे प्रीयतामिति ।

मन्त्राभिमन्त्रितां कृत्वा तद्भक्ताय निवेदयेत् ॥

यावांश्च तिलवस्त्राणां धातुम्लफलस्य च ।

विद्यते तु रजो यावत्तावत् स्वर्गे वसेन्नरः ॥

पितृन् विगतपापांस्तु कृत्वाऽधस्ताद्धृतानिषे ।

प्राप्य देव्याः ग्रुभान् लोकान् स्थापयेदविचारतः ॥

तस्मन् स रमते वत्स यावदा चन्द्रतारकम् ।

तथा कालादिहाऽऽयातो जायते पृथिवीपितः ॥

प्राप्यं योगसहस्रैर्यत् प्राप्नोति परमं पदम् ॥

इति तिलघेनुदानम्।।

अथ घृतघेनुदानम्

देवीपुराणे

तिलाभावे प्रदातव्या सर्पिर्धेनुर्विधानतः । स्नापियत्वा भवानीं तु घृतक्षीरैर्यथाविधि ॥ पूज्येत् स्रजमालाभिनैंवेचैः सुमनोहरैः । आहरेत् सर्वद्रव्याणि उपकल्पेत तत्र ताम् ॥ गव्यस्य सर्पिषः कुम्भैः पुष्पमालाविभूषितम् । कांस्यपात्रं तथा वस्त्रेद्दलादितं च विधीयताम् ॥

¹ A. S. B., इतानिप; Udaipur Ms. has भवानिप

² A. S. B., अविचारणात्

³ हेमा. pp. 394 ff.

हिरण्यगर्भसहितां मणिविद्यममौक्तिकैः। पादानिश्चमयान् कृत्वा कुर्याद्रौप्यमयान् राफान् ॥ हेमचक्षुस्तथा द्युङ्गैः कृष्णागुरुमयैः द्युभैः । सप्तधान्यैश्च तत्पाइवें पात्रान्तेन च केवलम्' ॥ 'पाइवें' कक्षिसन्निहितदेशभागे । घाणं त्वगरूकपूरैः तथा फलमयाः शभाः। मुखं च गुडक्षीरेण सितां जिह्नां प्रकल्पयेत् ॥ प्रच्छं क्षीममयं कार्यं रोमाणि सितसर्षपैः। ताम्रपृष्ठं विचित्रं तु ईदयूपां मनोरमाम् ॥ विधिना घृतवत्सं च क्रयील्लक्षणलक्षितम्। एतैः कृत्वा तथा नत्वा² पूजियत्वा विधानतः ॥ तद्गक्ताय प्रदातव्या सर्पिषो धेनुरुत्तमा³। 'इमां ममोपकाराय गृह्णीष्व मदनुग्रहात्॥ प्रीयतां नन्दिनी देवी मङ्गला चर्चिता तु सा⁴⁷। इत्युक्तवा वाचयेद्धेनुं कृत्वा मन्त्रमनोनुगाम् ॥ अनेन विधिना देया सर्पिषो धेनुरुत्तमा। हिरण्यरत्नधेनुश्च प्रदेया विधिनां शुभा ॥

मुच्यते सर्वपापेभ्यः सर्वान् कामानवाप्नुयात्।

¹ हेमा. p. 395, पात्रोर्णेन च कम्बलम्

² A.S.B., नन्दां

³ A. S. B.; Udaipur Ms. has मङ्गला शास्त्रपारंगे

⁴ A. S. B., चर्चिका उमा

⁵ A. S. B., विधिनाऽसुना; हेमा. p. 395

यत्र क्षीरवहा नद्यो यत्र सर्पिःफलहुमाः ।।
पयसा कर्दमा यत्र तस्मिन् लोके महीयते ।
तेषां व्याऽभीष्टमाप्ताति मुदा परमया पुनः ॥
दशपूर्वापरांस्तार्य आत्मानं चैकविंशतिम् ।
भूयः पृथ्वीशतां याति इह लोके स मानवः ॥
सकामानामियं अप्रियेनोक्ता बहुधा कृता ।
देव्या लोकमवाप्तोति निष्कामो घृतधेनुदः ॥

इति [देवीपुराणोक्त] चृतधेनुदानम् ॥

अथ जलघेतुदानम्

तोयधेनुं शृणु वत्स यथा देवी प्रसीदिति । कुम्भं तोयेन सम्पूर्णं रह्मवस्त्रयुगान्वितम् ॥ समस्तवीजसंयुक्तं दूर्वापल्लवशोभितम् । द्वीक्षतदिधक्षीरकुष्ठामलकचन्दनैः॥

'समस्तबीजानि' सर्वधान्यानि⁶।

माल्यद्रव्यसमायुक्तं⁷ तिलपात्रैश्च संयुतम् ।

- 1 हेमा. р. 395., सिपैवेहा हदाः
- 2 A. S. B. and हेमा. p. 396., स्वामित्वं
- 3 A.S.B., and हेमा. p. 396, ब्युष्टिः for पुष्टि
- 4 A. S. B., and हेमा. p. 366, धेनोस्तावदुदाहता
- 5 हेमा. p. 401; cited from देवीपुराण
- 6 Repeated हेमादि. pp. 401
- 7 A. S. B. and हेमा. p. 401., माल्यच्छत्र

दिधिक्षीरघृतं पात्रं घान्यानां च प्रकल्पयेत्॥ वत्सकं कल्पयेत्तत्र तद्वत्तोयमयं बुधः। देवीमभ्यच्यं विधिवत् सोपवासो ह्यनन्तरम्'॥ देवीभक्ताय दद्याद्यः सर्वान् कामानवाप्नुयात्। 'जयाऽरितृदनी देवी देवानां भयनाद्यिनी॥ वेदमातवरे दुर्गे सर्वगे सुभगे नमः'। अनेन वत्समन्त्रेण नन्दानाम्नाऽभिमन्त्रयेत्। देवी मे प्रीयतां निल्यं यथोदितफलं ग्रुभा॥

इति तोयधेनुप्रदानम्॥

स्कन्दपुराणे²

जलघेनुं च यो दद्यात्तस्य दानफलं द्युणु ।
प्रपाशालां नगं क्र्पं वापीकासारपुष्कलम् ॥
कृत्वा चैतत्समन्त्रेण मन्दानाम्नाऽभिमन्त्रयेत् ।
देवी मे प्रीयतां नित्यं यथोदितफलानि च ॥
पुष्पेश्च विविधाकारैरभ्यच्यं द्विजसत्तमान् ।
भक्ष्यभोज्यैः सतृप्तानां तिलपात्राणि दापयेत् ॥
दक्षिणां पुष्कलां दद्यादेभ्यस्त्वाशंसयेत्ततः ।

¹ Ibid, अथ नक्तवान्

² Omission: supplied by A. S. B. and हेमा. p. 401

³ A. S. B., प्रपां सभां तडागं च कूपं चापि स्वपुष्कलम्

⁴ Different in हेमा. p. 401

⁵ A.S.B.

'एभ्यो' द्विजेभ्यः'।

आपः शिवाश्च सौम्याश्च तर्पयन्तु पितृन् मम।
कामदा मम कामाय भवन्त्वित वै वदेत् ॥
एवं दत्वा तु तां घेनुं पुनः कृत्वा च वै तदा।
वाहयेत्तु प्रपादेवीं ब्रह्मलोकसमर्पिणीम् ॥
तिलपात्राणि दत्वा च तथा वस्त्रयुगं ग्रुभम्।
सुवर्णस्य च सान्निध्यं फलानि विविधानि च॥
ततो द्याच्छुचिः शान्तो ब्राह्मणेभ्यो यथाविधि।
घृतं गावः प्रसूयन्ते घृतं भूम्यां प्रतिष्ठितम्॥
घृतमग्निश्च देवाश्च घृतं मे सम्प्रदीयताम्।
एवं विधानतो द्याद्वह्मलोके महीयते॥

इति जलघेनुदानम्॥

अथ तिलघेनुदानम्

आदित्यपुराणे⁵

दरिद्रः खलु यो दद्यात्तिलघेनुं विधानतः। गोमयेनोपलिप्याऽथ तत्र घेनुं समालिखेत्॥

¹ हेमा. p. 402

² A. S. B., and हेमा. p. 402

³ A. S. B., कीत्वा च तां तदा

⁴ A. S. B., and हेमा.

⁵ हेमा. p. 388 ख

तिलेरापूर्य सर्वाङ्गं तिलघेनुं प्रकल्प्य च।
खुरेषु चैव शृङ्गेषु देयं कनकमेव च॥
सितलां दक्षिणां चैव ब्राह्मणाय निवेदयेत्।
तिलघेनुं प्रयच्छंस्तु स्वर्गलोकं च गच्छिति।
ऋणैः सर्वेः प्रमुच्येत कर्मणा मनसा कृतैः॥
तिलसंख्या च यावद्वै विलकोटिशतानि च।
मोदते तत्र वर्षाणां वसुलोके न संशयः॥
अथ मानुषमायाति कदाचित्कालपर्ययात्।
धनधान्यसमृद्धो वा जायते महतां कुले॥

महाभारते के कि विश्व

सुदक्षिणां काश्चनचारुगृङ्गीं कांस्योपदोहां द्रविणोत्तरीयाम् । घेनुं तिलानां ददतो द्विजाय लोका वसुनां सुलभा ⁴भवन्ति ॥

तथा

घेन्वाः प्रमाणेन समप्रमाणं घेनुं तिलानामपि च प्रदाय ।

- 1 हेमा. p. 388 ख, सचैलां
- 2 A. S. B., तावत्कोटिशतानि च; so also हेमा. p, 388
- 3 हेमा. p. 388 ख.
- 4 हेमा. p. 388 क and A. S. B.

पानीयवापीं च यमस्य लोके न यातनां काश्चिदुपैति मर्त्यः ॥

इति तिलधेनुदानम्॥

आदित्यपुराणे²

गवाभावे तथा दद्यात् घृतधेतुं यतव्रतः ।
केन कार्य्यविधानेन तदिहैकमनाः शृणु ॥
आदित्यं तु जगन्नायं घृतक्षीराभिषेचनैः ।
सम्पूज्य पूर्ववत् पुष्पेगेन्धधूपादिभिनेरः ॥
अहोरात्रोषितो भृत्वा अभिपूज्य घृतार्चिषम् ।
गव्यस्य सर्पिषः कुम्भं पुष्पमाळाविभूषितम् ॥
कांस्योपधानसंयुक्तं सितवस्त्रयुगेन च ।
हिरण्यगर्भसहितं मणिविद्रुममौक्तिकैः ॥
इक्षुयष्टिमयाः पादाः खुरा रूप्यमयास्तथा ।
सौवणे चाक्षिणी कुर्याच्छक्तं चाऽगुरुकल्पितम् ॥
सप्तधान्यमये पादवे पत्रोणेन च कम्बलम् ।

'पत्रोर्णं' कौशोयविशोषः।

- 1 A. S. B. and हेमादि; Udaipur Ms. and I. O. have many lacunae and errors
- 2 हेमा. p. 396
- 3 A. S. B., अभिष्ट्य वृतार्चिषिम् ; हेमा. p. 396., अभिष्टुत्य
- 4 A. S. B. and हेमा. p. 396

कुर्यात्तुरुष्ककर्परं प्राणान् फलमयांस्तथा।
तत्वरार्करया जिह्नां गुडक्षीरमयं मुखम् ॥
क्षीमसूत्रेण लाङ्ग्रलं लोमानि सितसर्षपः।
ताम्पात्रमयं कुर्यात् एष्टं स्रग्दामसंयुतम् ॥
ईदृक्स्वरूपां सङ्गल्प्य घृतधेनुं नराधिपः।
तद्गत्कल्पनया धेनोः घृतवत्सं प्रकल्पयेत्॥
'ईदृक्स्वरूपां' सम्मुखं वृतधेनुवत् अवयवकल्पना-

'ईदृक्स्वरूपां' सम्मुखं घृतघेतुवत् अवयवकल्पना-प्रकारेण³।

तं च वित्रं महाभागं मनसैव घृतार्चिषम् ।
कल्पयित्वा ततस्तसमे प्रयतः प्रतिपादयेत् ॥
'इमां ममोपकाराय गृह्णीष्व त्वं द्विजोत्तम ।
प्रीयतां मम देवेशो घृतार्चिमिहिरोत्तमः' ॥
इत्युदाहृत्य विप्राय दद्याद्वेतुं नरोत्तम ।
दत्वेकरात्रं स्थित्वा च घृताहारो नराधिप ॥
मुच्यते सर्वपापेभ्यः तस्य दानफलं शृणु ।
घृतक्षीरवहा नद्यो यत्र पायसकर्दमाः ॥
तेषु लोकेषु नित्यं स मोदते त्रिदशैः सह ।
पितुरूर्द्वं नयेत् सप्त पुरुषांस्तस्य येऽप्यधः ॥

इति घृतघेनुदानम्॥

- 1 Note the reference to तुरुक्तकपूर
- 2 A. S. B., ताम्रपात्रमयं पृष्ठं कुर्यात् श्रद्धासमन्वितः
- 3 A.S.B.
- 4 A. S. B. and हेमा.
- 5 Lacuna supplied by A. S. B. and हेमा. p. 397

उपोषितः समभ्यच्ये आदित्यं परमेदवरम्'।
पुष्पधूपोपहारैश्च यथाविभवमाद्दतः॥
सङ्कल्ण्य जलधेनुं च कुम्भं तमिभपूजयेत्।
पूजयेद्वत्सकं तद्वत् कृतं जलमयं बुधः॥
एवं सम्पूज्य आदित्यं² जलधेनुं सवत्सकाम्।
सितवस्त्रधरः शान्तो वीतरागो विमत्सरः॥
दद्याद्विजाय देवाय प्रीत्यर्थं मिहिरस्य च।
'आदित्यश्च जगचोनिः प्रीयतां मिहिरस्तदा'॥
इति चोचार्य तां गां तु विप्राय प्रतिपादयेत्।
अपराधाद्वि हस्तो म अघं याति न संशयः॥
अनेन विधिना दत्वा जलधेनुं महासुने।
सर्वाह्वादमवामोति ये दिव्या ये च मानुषाः ।
श्वारीरारोग्यमावाधाप्रशमः सर्वकामदः।
नृणां भवति दत्तायां जलधेन्वां न संशयः॥

तथा

सर्वपापविनिर्मुक्तः पितरः सपितामहाः । प्रिपतामहं यथापूर्वपुरुषाणां चतुष्टयम् ॥ आत्मानं तनयं पौत्रं तद्यस्ताच्चतुष्टयम् । तारयेत् स सुनीन्द्रेह जल्धेनुप्रदो नरः ॥ यश्च गृह्णाति विधिवत् तस्याऽप्येवंविधाः कुले ।

¹ हेमा. p. 399, वासुरेवं जलेरवरम्

² हेमा. p. 399., गोविन्दं

ध हेमा. p. 399; A. S. B., दिन्यांश्च ध्यायेत मानुषः

चतुर्दशिवधाश्चैव ददतश्चाऽनुमोदतः॥ दीयमानां प्रपश्चिन्त जलधेनुं च ये नराः। ते चाऽशेषाधनिर्मुक्ताः प्रयान्ति परमां गतिम्॥

इति जलघेनुदानम् ॥

आदित्यपुराणे '

जलघेनुं प्रवक्ष्यामि प्रीयते दत्तया यया।
देवदेवो मयूखेराः मर्वगः सर्वभावनः॥
जलकुम्भं मुनीन्द्रेह सुवर्णकजलान्वितम्।
रत्नगभैरशेषेस्तु याम्यैर्धान्येः समन्वितम्॥
सितवस्त्रयुगच्छन्नं दूर्वापल्लवशोभितम्।
कुष्ठं मांसीमुशीरं च बालकामलकेर्युतम्॥
प्रियङ्गुपात्रसहितं सितवस्त्रोपवीतिनम्।
सच्छत्रं च सोपानत्कं यानं विष्णुरथे स्थितम्॥
चतुर्दशावृतं धूपैस्तिलपात्रैश्चतुर्दशम्।
स्थापितं दिषपात्रेण भिधुक्षौद्रवता मुखे॥
सर्वक्रेशं परित्यज्य विष्णुमाश्रयते सदा।
पूज्यमानश्च विबुधैः स गच्छेत्परमं पदम्॥
यस्तु स्थापयते सर्वं मोक्षं स लभते नरः॥

इति जलघेनुदानम् ॥

- 1 हेमा. р. 398
- 2 हेमा. p. 398 ह्रषीकेशः
- 3 हेमा. p. 398, चतुर्भिः संवृतं भूप
- 4 A. S. B. and हेमा. p. 399., वृतक्षीर

अथ रूपतो गोदानम्

तत्र 'याज्ञवल्क्यः

हैमशुङ्गेः शफे रोप्येः सुशीला वस्त्रसंयुता।
सकांस्यपात्रा दातव्या श्लीरिणी गौस्सदक्षिणा॥
दाताऽस्याः स्वर्गमाप्नोति वत्सरान् रोमसंहितान्।
किपला चेत्तारयित भ्रयस्त्वासप्तमं कुलम्॥
स वसेद्रोमसंख्यानि युगान्युभयतोमुखीम्।
दाताऽस्याः स्वर्गमाप्नोति पूर्वेण विधिना ददत्॥
यावद्वत्सस्य पादौ द्वौ मुखं योन्यां प्रदृश्यते।
तावदुभौ पृथिवी श्लेया यावत् गर्भं न मुश्लित ॥

संवर्त्तः

यो ददाति राफै रौप्यैहेंमशृङ्गामरोगिणीम्।
सवत्सां वस्त्रसंयुक्तां सुशीलां गां पयस्विनीम्॥
यावन्ति तस्या रोमाणि सवत्साया दिवं गताः।
तावतो वत्सरान् ते तु वसन्ति ब्रह्मणोऽन्तिके॥
यो ददाति वलीवईमुक्तेन विधिना शुभम्।
सवव्यङ्गगोप्रदानात्तु भुङ्के दशगुणं फलम्॥
कक्मशृङ्गां रौप्यमुखीं शुक्तां लाङ्कलभृषितामः।
कांस्योपदोहनां धेनुं वस्त्रच्छन्नामलङ्कृताम्॥
दत्वा द्विजेन्द्राय नरः स्वर्गलोके महीयते।
दश्चेनुप्रदानेन तुल्यैककिपला मता॥

¹ cf. दानमयूख, Chowkhamba edn. pp. 184-6

अयं तद्रक्तपीताशः कपिला गौर्विभूषणम् । दाता धुरन्धरं गत्वा दशधेतुप्रदो भवेत्॥ बृहस्पतिः

हैमशृङ्गीं रौप्यरखुरां कांस्यभाजनसंयुताम्। सवत्सां कपिलां दत्वा वंशान् सप्त समुद्धरेत्॥

विष्णुः

गोप्रदानेन स्वर्गमाप्तोति यो दान्तं वृषभं ददाति स च² दश्येनुप्रदो गोलोकं शतप्रदश्च ब्रह्मणो लोकम्।

'दान्तः' कृतदमनः।

जाबालिः

होमार्थमग्निहोत्रस्य यो गां दद्यात् यथाविधि । त्रिवर्गपूर्णां पृथिवीं चिरं भुङ्के न संशयः ॥

वायुपुराणे⁴

नीलां वा यदि वा इवेतां पाटलां कपिलामपि । सत्वग्रां⁵ वत्सलां चैव सुखदोहां स्वगां नृप । आदाय विधिवदेवीं पूजयेद्गक्तिभावतः ॥ [धूपं च पश्चनियीसं तुरुष्कागुरुचन्दनम् ।

'पश्चनिर्यासं' गुग्गुल्छ सर्ज सरल देवदारुनिर्याससंज्ञकाः

- 1 A. S. B. omits this verse.
- 2 A. S. B.
- 3 A. S. B., त्रिवित्तपूर्णां
- 4 A. S. B., देवीपुराणे for वायुपुराणे
- 5 A. S. B., सदुग्याम् and सुखदोहां

दत्वा च मन्त्रपूर्वन्तु नैवेद्यमुपकल्पयेत् ।]
पायसं वृतसंयुक्तं क्षालयेच्च तथा तु ताम् ।
द्विजाय शिवभक्ताय सवत्सां गां निवेदयेत् ॥
हेमवस्त्रां सकांस्यां च महापुण्यमवाप्नुयात् ।
यावत्तद्रोमसंख्यानं तावदेव्याः पुरे वसेत् ॥
इहैव गतपापोऽसौ जायते नृपसत्तमः ।

नन्दिपुराणे

यो मांसपरिपूर्णां गां हैमशृङ्गीमकोपनाम् । सुशीलां राजतैः पादैइछत्रवस्त्रसुसंवृताम् ॥ सलोहपात्रां कुतपविविक्तचरणां तथा ।

'कुतपो' नेपालकम्बलः³।

सदक्षिणां प्रदचाचाऽक्षयं स्वर्गमाप्तुयात् । गवि रोमाणि यावन्ति स्वप्रस्तिकुलेन वै ॥ तावदव्दसहस्राणि स्वर्गे दाता न संशयः । एतच्छतगुणं पुण्यं कपिलादानतः स्मृतम् ॥

'स्वपस्तिकुलस्थितौ' प्रस्तिसन्तानसहितायाम्।

आदित्यपुराणे

कपिलां ये प्रयच्छन्ति चेलच्छन्नां स्वलङ्कृताम्।

- 1 A.S.B.
- 2 A.S.B., कृतां
- 3 Note.

सुवर्णशृङ्गीं रौप्यखुरां मुक्तालाङ्ग्लभ्षिताम् ॥ इवेतवस्त्रयुगच्छन्नां घण्टास्वनरवैर्युताम्। 'घण्टास्वनरवैः' घण्टादाब्दकोलाहलैः । सहस्रं यो गवां दद्यात् कपिलां वाऽपि सुव्रताम्। सममेव पुरा प्राह ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः॥ यावन्ति रोमकूपानि कापिलाङ्गे भवन्ति हि। तावत्कोटिसहस्राणि वर्षाणां दिवि मोदते॥ कृष्णां गां ददते यस्तु परच्छन्नां स्वलङ्कृताम्। विधिवच्च द्विजातिभ्यो यमलोकं न पश्यति ॥ आयुरारोग्यमैइवर्यं दाता कामांश्च मानसान्। इवेतां गां ददते यस्तु दिव्यवस्त्रैरलङ्कताम्॥ घण्टामालाकुलां कृत्वा पुष्पमाल्यैरलङ्कृताम् । मुखे धूपः प्रदातव्यो घृतेनाऽऽस्यं च पूरयेत्॥ सुवर्णशृङ्गाभरणा तथा रूप्यखुरा शुभा। पद्दच्छन्ना शुभा चैव दातव्या ध्यानयोगिने ॥ यस्तु दचाच्च गां इवेतां तस्य पुण्यफलं शृणु । जन्मप्रभृति यत्पापं यत्पापं मातृकं भवेत् ॥ यच्च जन्मश्रतैस्तस्य तत्क्षणादेव नश्यति । गां ददाम्यहमित्येव वाचा पूज्येत सर्वशः॥ पिता पितामहश्चेव तथैव प्रपितामहः।

I I. O. thus: A. S. B. and Udaipur Ms., मातृकं पैतृकं च यत

नरकस्था विमुच्यन्ते ' सोमलोकं वृजन्ति ते ॥ गौरीं चैव प्रयच्छेत्तु यस्तु गां वै पयस्विनीम् । अहोरात्रोषितश्चैव कृतशीचो नरः सदा ॥ स्वर्णशृङ्गी रौप्यखुरां मुक्तालांग्रल्शोभिताम्। घण्टामालाकुलां चैव गन्धपुष्पैरलङ्कृताम् ॥ कुतपश्चाऽम्बरः प्रोक्तो मुखे धूपं प्रदापयेत्। भक्ष्यभोज्यात्रपानेन ब्राह्मणान् भोजयेच्छभान् ॥ गां ददानीह इत्येवं वाचा पूज्येत³ सर्वेदाः। मातृकं पैतृकं चैव यचाऽन्यद्दुष्कृतं कृतम् ॥ पापं च तस्य तत्सर्वं दहत्यासप्तमं कुलम्। वर्षकोटिसहस्रं तु पुमान् स दिवि मोदते॥ दासीदासैरलङ्कारैः स्तुयते सर्वजन्त्रभिः। अरोगश्चैव जायेत तेजस्वी च भवेन्नरः॥ नीलवर्णां च गां दद्याद्दोनधीं शीलगुणान्विताम्। स्वर्णशृङ्गी रौप्यखुरां मुक्तालाङ्ग्लभूषिताम्॥ पद्दच्छन्नां शुभां सौम्यां घण्टाघोषेरलङ्कृताम् । पश्चरङ्गेण सुत्रेण गलवेष्टनसंयुताम् ॥ रुद्रस्य प्रमुखे देया विष्णोश्च ब्रह्मणश्च ह । गां ददानीह इत्येवं वाचा पूज्येत सर्वदा॥ पिता पितामहश्चेव तथैव प्रपितामहः।

¹ I. O., मुच्यन्ते सर्वपापेभ्यः

² I. O., नरः शुचिः for पयस्विनीम्

³ A. S. B. and I. O., पूरोत

नरकस्थाः प्रमुच्यन्ते नीलां गां ददते तु ये ॥ वर्षकोटिसहस्राणि लोके तिष्ठति वारुणे । दिधक्षीरवहा नद्यो वर्त्तन्ते सर्वतः सदा ॥ दृतदौलाः प्रवर्तन्ते नवनीतस्य पर्वताः । कृषिभोगी बहुधनो दुर्भिक्षं न च पद्यति ॥

महाभारते

समानवत्सां कपिलां घेतुं दद्यात् पयस्विनीम् । सुत्रतां वस्त्रसञ्ख्यां ब्रह्मलोके महीयते ॥

'समानवत्सां' समानवर्णवत्साम् ।

रोहिणीतुल्यवत्सां च घेतुं दद्यात्पयस्विनीम् । सुवृतां वस्त्रसंवीतामिन्द्रलोके महीयते ॥ समानवत्सां शबलां घेतुं दत्वा पयस्विनीम् । सुव्रतां वस्त्रसंवीतामग्निलोके' महीयते ॥

'दावला' कर्दुरा।

समानवत्सां कृष्णां तु घेनुं दचात्पयस्विनीम् । वातरेणुसवर्णान्तु सवत्सां कामदोहिनीम् ॥ प्रदाय वस्त्रसंवीतां वायुलोके महीयते॥

'वातरेणुसवर्णां' धूम्रवर्णाम्²।

- 1 І.О., सोमलोके
- 2 I. O. and A. S. B., धूसरवर्ण

समानवत्सां धूम्रां तु घेनुं दत्वा पयस्विनीम् । सुव्रतां वस्त्रसंवीतां यमलोके महीयते ॥ अध्यां हेमसवर्णां च सवत्सां गां पयस्विनीम् । प्रदाय वस्त्रसंवीतां कौबेरं¹ लोकमञ्जुते ॥

'अध्या' गौः।

हिरण्यवर्णां पिङ्गाक्षीं सवत्सां कामदोहनाम् । प्रदाय वस्त्रसंवीतां कौबेरं लोकमइनुते ॥ पलालधूमवर्णाङ्गीं सवत्सां कामदोहनाम् । प्रदाय वस्त्रसंवीतां पितृलोके महीयते॥

'कामदोहना' अनायासदोस्रा।

सवत्सां पीवरीं वत्वा शितिकण्ठीमलंकृताम्। वैद्वदेवमसंबाध्यं स्थानं श्रेष्ठं प्रपद्यते॥

'शितिकण्ठीं' कृष्णगलाम् ।

समानवत्सां गौरीं तु घेतुं दत्वा पयस्विनीम्। सुवस्तां वस्त्रसंवीतां वसुलोकं समइतुते॥ पाण्डुकम्बलवर्णां तु सवत्सां कामदोहनाम्।

¹ I.O., वाहणं

² I.O., यमलेके

³ I.O., पाविनीं

⁴ I.O., सुत्रतां

प्रदाय वस्त्रसंवीतां साध्यानां लोकमइनुते ॥ वत्सोषपन्नां नीलाङ्गीं वस्त्रवत्ससमन्विताम् । गन्धवीष्सरसां लोकं दत्वा प्रामोति मानवः ॥ गोप्रदानरतो याति भित्वा जलदसश्चयान् । विमानेनाऽर्कवर्णेन दिवि राज्ये विराजते ॥ तं चारुवेषाः सुश्रोण्यः सहस्रं सुरयोषितः । रमयन्ति नरश्रेष्टं गोप्रदानरतं नरम् ॥

स्कन्दपुराणे

यो नरो गां प्रयच्छेत सवत्सां कांस्यदोहनाम् ।
हेमचूङ्गां रौप्यखुरां दुक् लक्ष्मौमवासिताम् ॥
द्यास्तरणसम्पन्नां बहुपुष्पफलैर्युताम् ।
ब्राह्मणां स्तर्पयित्वा तु गन्धमाल्येरलङ्कृतान् ॥
देवैरध्यासितां गां तु सर्वेहस्तद्वयेन तु ।
मृदुबन्धेन बध्नीयादन्तश्वक्षणेन रज्जुना ॥
कुद्याः सुवर्णं बीजानि तिलाः सिद्धार्थकास्तथा ।
प्रदचात्तां ततोऽद्विश्च मन्त्रेणाऽनेन सुवत ॥
'सर्वदेवमयीं दोग्धीं सर्वलोकमयीं तथा ।
सर्वलोकनिमित्तां गां सर्वदेवनमस्कृताम् ॥
प्रयच्छित महासत्वमक्षयाय द्युभामि'ति ।
एवं स दत्वा तां गां तु यत्र यत्र प्रजायते ॥
तत्र तत्र गता सा तान् जन्तूंस्तारयते भयात् ।
सर्वलोकान्तरं गत्वा रमते च यथा नरः ॥

स तथा मानुषे जातो गोसहस्री महाबलः। रूपवान् धनवांश्चैव बहुपुत्रश्च जायते॥

इति कपिलागोदानम्॥

अथोभयंतोमुखीदानम्

तत्र स्कन्दपुराणे

प्रसूयमानां यो गां तु दद्यादुभयतोमुखीम् । यथोक्तेन विधानेन स जातिस्मरतां लभेत्॥

नन्दिपुराणे

यदचोभयमुखीं दचाद्गां विषे वेदवादिनि । देवाय चाऽप्यभीष्टाय स कुलान्येकविंदातिम् ॥ समुद्धृत्य नरः श्रेष्ठो नरकाद्ब्रह्मणोऽन्तिके । युगानि लोमतुल्यानि यदि श्रद्धापरो नरः॥

मत्स्यपुराणे

मतस्य उवाच

रुक्मशृङ्गी रौप्यखुरां मुक्तालांगूलभूषिताम् । कांस्योपदोहनां राजन् सवत्सां द्विजपुङ्गवे ॥ प्रसूयमानां यो दद्याद्धेनुं द्रविणसंयुताम् । यावद्वत्सो योनिगतो यावद्वर्भं न मुश्रति ॥ तावद्गौः पृथिवी ज्ञेया सशैलवनकानना।

'द्रविणसंयुता'मिति दक्षिणारूपद्रविणसंयुता, 'भूरिद-क्षिणे'त्यग्रेऽभिधानात् ।

ससमुद्रगुहा स्मिः सशैलवनकानना।
चतुरन्ता भवेदत्ता पृथिवी नाऽत्र संशयः॥
यावन्ति धेनुरोमाणि वत्सस्य च नराधिप।
तावत्संख्यान् युगगणान् देवलोके महीयते॥
पितृन् पितामहांश्चैव तथैव प्रपितामहान्।
उद्धरिष्यत्यसन्देहो नरकाद्भरिदक्षिणा॥
घतक्षीरवहाः कुल्या दिष्पायसकर्दमाः।
यत्र यत्र गतिस्तस्य भवेचेप्सितकामदा॥
गोलोकः सुलभस्तस्य ब्रह्मलोकश्च पार्थिव।

स्त्रियद्च तं चन्द्रसमानवकाः सुतप्तजाम्बूनदतुल्यरूपाः। महानितम्बस्तनमध्यवृत्ताः सेवन्त्यजस्रं निलनाभनेत्राः॥

[आत्मविकयतुल्यास्ताः शाश्वतीर्वृद्धकौशिकाः। यो वै यूते धनं जित्वा गाः कीत्वा सम्प्रयच्छति॥ स दिव्यमयुतं शकवर्षाणां फलमश्जुते।

¹ I. O., भवेदिच्छाकृता सदा

² I. O., नालिनाभवर्णाः ; A. S. B., नलिनेभनेत्राः

अन्तर्जाता सुक्रयज्ञानलब्धाः प्राणक्रीताः निर्जिताश्चौकजाइच । क्रच्छोत्सृष्टाः घोषणाभ्यागताइच द्वारे चैते गोविशेषाः प्रशस्ताः ॥]

ब्रह्मपुराणे

गां दद्याद्वेदपूर्णीय विप्राय गृहमेधिने। सुवणीलंकृतशृङ्गीं वस्त्रघण्टाविभूषिताम् ॥ प्रत्यग्रां त्रिसमृद्धां च ललाटतदुर्पणाम्। रजतच्छन्नचरणां मुक्तालांग्रलशोभिताम्॥ कांस्योपदोहनां तृप्तां लवणादितृणोदकैः।

'प्रत्यग्रा' नववयस्का । 'त्रिसमृद्धा'शीलक्षीरप्रसवगुण-युक्ता। 'तृप्ता लवणादितृणोदकैः' सर्वदा लवणादिपुष्टा।

गवां पुच्छं गृहीत्वा तु ससुवर्णेन पाणिना ॥ गृहस्थो वेदविद्विप्रो वाचयेत्तु प्रतिग्रहम्। भोगसौरुयप्रदा चैषा धूम्राभा पापनाशनी ॥ कृष्णा स्वर्गपदा ज्ञेया गौरी च कुलवर्द्धनी। रक्ता रूपप्रदा ज्ञेया पीता दारिक्र्यघातिनी ॥ पुत्रप्रदा कृष्णसारा नीला धर्मविवर्द्धनी। कपिला सर्वपापन्नी नानावर्णा च मोक्षदा ॥ 'कृष्णसारा' कृष्णइवेतवर्णा ।

1 [] A. S. B. has these additional verses, which come later in other manuscripts.

तथा

पीतोदकां जग्धतृणां दुग्धचोषां निरिन्द्रियाम्। उन्मत्तामङ्गहीनां च मृतवत्सां महाश्वानाम्॥ केशचेलपुरीषास्थिकव्यादां सन्धिनीं खलाम्। पुरुधेनुं यमलसुं नित्याभिगलितस्तनीम्॥ न दद्याद्वाह्मणेभ्यश्च सदोषं वृषभं तथा॥

'दुग्धचोषां'निजस्तनपायिनीम्। 'महाशना' बहुभक्षा। 'पुटधेनुः' बालवत्सा या च गर्भिणी।

महाभारते

न कृशां पापवत्सां वा वन्ध्यां रोगान्वितां तथा। न चोभ्रां न परिश्रान्तां दद्याद्गां ब्राह्मणाय वै॥

यमः

यो दचाद्र्पयुक्तार्थां जीर्णां घेतुं च निष्फलाम्।
तमः सम्प्रविशेदाता द्विजं हेशेन योजयन्॥

याज्ञवल्क्यः

यथा कथञ्चिद्दत्वा गां घेनुं वाडघेनुमेव वा । अरोगामपरिक्षिष्टां दाता स्वर्गे महीयते ॥

अङ्गिराः

गौरेकस्यैव दातव्या श्रोत्रियस्य विशेषतः। सा हि तारयते पूर्वान् सप्त सप्त च सप्त च॥

नन्दिपुराणे

अपात्रे सा तु गौर्दत्ता दातारं नरकं नयेत्। कुलैकविंशत्या युक्तं ग्रहीतारं च पातयेत्॥ विधिना तु यदा दत्ता पात्रे धेनुः सदक्षिणा। तदा तारयते जन्तून् कुलानामयुतैः सह ॥ पात्रेदवाध्यात्मिका मुख्या विद्युद्धाश्चाऽग्निहोत्रिणः। देवताश्च तथा मुख्या गोदाने ह्येतदुत्तमम्॥

महाभारते

वृत्तिग्लान्या सीदते चातिमात्रं कृष्यर्थं वा होमहेतोः प्रसुत्याम् । गुर्वर्थं वा बालसंवृद्धये वा घेनुं दचादेष कालो विद्याष्टः॥

'प्रसत्यां' सोमयागे।

तथा

न वधार्थं प्रदातव्या न कीनादो न नास्तिके। गोजीवे न च दातव्या तथा गौः पुरुषर्षभ ॥ 'कीनादों' हलवाहकः।

तथा

ददात्येताह्यानां वै नरो गाः पापकर्मणाम् । अक्षयं नरकं याति एवमाहुर्महर्षयः ॥

1 I. O., युतै for सह

एकां वै दशगुर्दचाहश दचाच गोशती । शतं सहस्रगुर्दचात् सर्वं तुल्यफलं हि तत् ॥ यश्चाऽऽत्मविकयं कृत्वा गाः कीत्वा सम्प्रयच्छति । यावतीः स्पर्शेयद्गाः स तावच फलमइनुते ॥ 'तावत्फलं' तावद्गोरोमसम्मितं स्वर्गरूपफलम् ।

तथा

सङ्घामेष्वर्जियत्वा तु यो वै गाः सम्प्रयच्छति । आत्मविकयतुल्यास्ताः शादवतीर्वृद्धकौशिकाः ॥ यो वै चृते धनं जित्वा गाः क्रीत्वा सम्प्रयच्छति । स दिव्यमयुतं शकवर्षाणां फलमञ्जूते ॥

> अन्तर्जाताः सुक्रयज्ञानलग्धाः प्राणकीता निर्जिताश्चौकजाश्च । कृच्छ्रोत्सृष्टाः पोषणाभ्यगताश्च द्वारैरेतौगोंविद्योषाः प्रदास्ताः ॥

'अन्तर्जाता' गर्भिण्य इति भारतपदप्रकाशिकाकारः²। 'सुक्रयलब्धाः' यथामूल्यक्रयलब्धाः । 'ज्ञानलब्धाः' विद्या-लब्धाः । 'प्राणकीताः' भृतिलब्धाः । 'निर्जिता' युद्धादिना । 'ओकजाः' गृहजाः । 'कृक्षोत्सृष्टाः पोषणाभ्यागताः' व्या-ध्यादिकृच्छ्राक्रान्ताः सत्यः स्वामिना यास्त्यक्ताः, स्वयं च पोषणं कृत्वा लब्धाः ।

¹ हेमा. p. 425, बृद्धकौशिक: Udaipur Ms. has विद्धिकैशिके

² Note

³ Reproduced by हेमा. p. 426

तथा

नष्टा दुष्टा दुर्बला व्याधिता वा नो दातव्या या च मै्ल्यरदत्तैः । क्रेशैर्विप्रं योऽ फलैः संयुनक्ति तस्याऽवीर्याश्चाऽफलाश्चाऽपि लोकाः ॥

'मूल्यैरदत्तैः' स्वीकृतेति शेषः।

तिस्रो² रात्रीस्त्वद्भिरुपोष्य भूमौ तृप्ता गावस्तर्पितेभ्यः प्रदेयाः । वत्सैः पीताः सुप्रजाः सोपचारा-स्त्र्यहं दत्वा गोरसैर्वर्तितव्यम् ॥

तथा

द्विजातिमभिसत्कृत्य इवः कल्यमुपवेद्य च। प्रदानार्थे नियुज्जीत रोहिणीं नियतत्रतः ॥

'इवः कल्यमुपवेद्य च' प्रातःकाल उपस्थानं कर्त्तव्य-मिति ज्ञापयित्वा⁴।

आह्वानं च प्रयुक्षीत समङ्के बहुले इति । प्रविरुप च गवां मध्यमिमां श्रुतिसुदाहरेत् ॥

- 1 I.O. muddles up the passage
- 2 हेमा. p. 455 cites the s'lokas which follow from महामारत
- 3 A.S.B.
- 4 Reproduced by हेमा. pp. 455

'गौमें माता वृषभः पिता में दिवं दामें में प्रतिष्ठां प्रपचे। प्रपचैकां दार्वरीं मुख्यगोषु मुनिर्वाणीमुत्सुजेद्गोपदाने'॥

समतामेति वै गोभिः समसंख्यस्समवतः।
एकाल्पगमनात्सद्यः कल्मषाद्विप्रमुच्यते॥
उत्सृष्टवृषवत्सा हि प्रदेया सूर्यदर्शने॥

'उत्सष्टवृषवत्सा' उत्सृष्टी त्यक्ती वृषवत्सी यया सा। तथा

त्रिविधं प्रतिपत्तव्यं वक्ष्यमाणावसिष्ठवत्।

'त्रिविधं प्रतिपत्तव्यं' वक्ष्यमाणा तु वादादिप्रकारत्रयं ? गोप्रदानप्रवृत्तेन बोद्धव्यम् ।

> कर्जस्वन्य कर्जमेधाश्च यज्ञो गर्भोऽमृतस्य प्रतिष्ठा क्षितौ। ऋक्सम्प्रवाहाः पुण्यभावाः प्राजापत्याः सर्वमित्यर्थवादः॥

'ऊर्जस्वन्यः' बलोत्साहवत्यः । 'ऊर्जमेधाः' तेजोजित-प्रज्ञाः प्रकृष्टबुद्धय इति यावत् । 'यज्ञगर्भः' यज्ञस्येतदा-ज्यादिभिर्निष्पत्तेः । 'अमृतस्य प्रतिष्ठा' क्षीरस्य प्रतिष्ठा । स्थानम् । 'क्षितौ ऋक्सम्प्रवाहाः' ऋगिति नदीनाम । नदी-वत्पृथिव्यां वहन्तीत्यर्थः । 'पुण्यभावाः' पुण्याश्रयाः' ।

¹ Manuscripts corrupt, restored from हेमाद्रि. p. 455.

गावो ममैनः प्रणुदन्तु सौर्यः तथा सौम्याः स्वर्गयानाय सन्तु । आहूता मे ददतश्चाऽऽश्रयन्तु तया मुक्ताः सन्तु सर्वाशिषो मे¹॥ शेषोत्सर्गे कर्मभिर्देहमोक्षे सरस्वत्यः श्रेयसि सम्प्रवृत्ताः। यूयं नित्यं पुण्यकर्मोपवत्यः दिश्धं मे गतिमिष्टां प्रपन्नाः॥

'सौर्यः' सूर्यप्रसूताः । 'शेषोत्सर्गे कर्मभिः देहमोक्ष' इति कर्मनाशेन देहत्यागे सति 'शेषोत्सर्गे' जन्मान्तरे दानार्थं सन्तु इत्यर्थः । 'पुण्यकर्मोपवत्यः' सुकृतप्राप्याः ।

> 'या वै यूयं सोऽहमाधैकभावो युष्मान् दत्वा चाहमाल्यप्रदानाः। नमस्कृता मन एवोपपन्नाः संरक्षध्वं सौम्यरूपोग्ररुपाः'॥ एवं तस्याग्रे पूर्वमर्द्धं वदेष्ठै गवां दाता विधिवत् पूर्वदृष्ट्या। प्रतित्रूयाच्छेषमर्धं द्विजातिः प्रतिगृह्णन् गोप्रदाने विधिज्ञः॥

'पूर्वमर्ध' 'या वै यूयमि'त्यादिकम् । 'दोषभर्धं' 'नमस्कृता' इत्यादिकम् ॥

¹ Manuscripts corrupt. restored from हेमादि.

गां ददानीति वक्तव्यं अर्घ्यमुस्रावसु प्रदत्। ऊधस्या निमतव्या च वैष्णवीति च चोदनात्॥

'अर्घ्य' अर्घाहम् । 'उस्रावसु' गोधनम् । 'प्रदत्' प्रद-दत् । ऊधस्यं क्षीरम् । तसुक्ता 'ऊधस्या' ।

नाम सङ्कीर्तयेत्तस्या यथासक्यं यथोत्तरम्। फलं षट्त्रिंशदष्टौ च सहस्राणि च विंशतिः॥

विंशतिः सहस्राणाम्।

एवमेतान् गुणान् बुद्धा गवादीनां यथाक्रमम्। गोप्रदाता समाप्तोति समस्तानष्टमे कमे॥

'अष्टमे कमे' गवि दत्तायां गच्छन्त्यां अष्टमे पदे।

गोदः शाक्ती निर्भयश्चार्घदाता नस्योतदो वसुदाता च कामी। उषस्योदा भारं नयंश्च विद्वान विख्यातास्ते वैष्णवाश्चन्द्रलोकाः॥

'नस्योतदो' दान्तबुद्धिः। 'वसुदाता' द्रव्यदाता। 'कामी' काम्यफलवान्। 'उषस्योदा' उषस्यायाः गायत्र्या वाहयिता इत्यर्थः।

> गां वै दत्वा गोवती स्यात् त्रिरात्रं निशां चैकां संवसेतेह ताभिः।

1 A. S. B., व्याख्याताः

काम्याष्टम्यां वर्त्तितव्यं त्रिरात्रं गवां रसैर्वा शकृता प्रस्वैर्वा ॥

'काम्याष्टमी' रोहिणीयुक्ताऽष्टमी। 'रसैः' दध्यादिभिः। 'प्रस्तेः' क्षीरैः।

वेदव्रती स्यात् वृषभप्रदाने वेदावाप्तिः गोयुगस्य प्रदाने । तस्या गवां विधिमासाद्य यज्वा लोकानग्रयान् विन्दते नाऽविधिज्ञः॥

'वेदब्रती' वेदब्रतफलवान् । 'गवां यज्वा' गोप्रदाता ।

कामान् सर्वान् पार्थिवानेकसंस्थान् यां वै दद्यात् कामदुग्धां च धेनुम् । सम्यक् तास्त्युः इव्यकव्योधवत्यः तासामुक्तमायशस्यं प्रदानम् ॥ न चाऽशिष्यायाऽत्रतायोपकुर्यात् नाऽशान्ताय न च वक्षबुद्धये । गुद्धो ह्ययं सर्वलोकस्य धर्मो नेमान् धर्मान् यत्र तत्र प्रकल्पयेत्¹ ॥

इत्युभयतोमुखीदानम्॥

1 Manuscripts corrupt: restored from हमा. pp. 455-475, where the entire passage is reproduced intact.

अथ हेमगवीदानम्

तत्र देवीपुराणे

शुभां हेमगवीं गां च कारयेद्राजतान् खुरान्। तां वस्त्रप्रावृतां कृत्वा प्राप्नुयाल्लोकमुत्तमम्॥ विचित्रचित्रेः पुष्पेश्च गन्धधूपनिवेदनैः। तथाऽक्षमानयेदेवीं तत्रितां गां समर्पयेत्॥ देवि त्वदीयादादेशात्तव भक्तेषु दीयते। पुनस्तां विप्रराजाय दापयेच्छिवभाविने ॥ अक्षय्यफलकामेन प्रायश्चित्तविशुद्धये। मनुना कीर्तमेतद्वै संयातेन पुरा किल ॥ सप्त पूर्वान् परांस्तत्र रौद्रकिल्बिषसंस्थितान्। उद्धृत्य तारयेद्वत्स देवीलोकमनुत्तमम्॥

'शुभा'शुद्धसुवर्णेंस्सुघटिता। 'देवी'दुर्गा। 'शिवभा-विने' शिवध्यायिने ।

इति हेमगवीदानम्॥

- 1 1. 0., शिवभाजने
- 2 हेमा. p. 416 has मनुना चीर्णमेतचे सम्पतेयुर्नरा अधः
- 3 Reproduced by हेमा. p. 416

अथ वृषभदानम्

तत्र आदित्यपुराणे

यो वै ददात्यनह्वाहं सुशीलं साधुवाहनम्।
उभयोः पाद्यवयोदित्वा छत्रोपानहकम्बलम् ॥
शिलवेदाङ्गसम्पन्ने इष्टे शिष्टे द्विजे नरः।
पुष्ये वा जन्मनक्षत्रे अयने विषुवेषु च ॥
दत्वा तस्य अनङ्वाहं तिस्मिन् स्थाने महामुने।
क्षुतिपपासार्दितस्याऽपि अग्रतः प्रतिपद्यते॥

महाभारते

युवानमिन्द्रियोपेतं शतेन सह यूथपम् । गवेन्द्रं ब्राह्मणेन्द्राय भूरिश्वङ्गमलङ्कृतम् ॥ वृषभं ये प्रयच्छन्ति श्रोन्नियाय परन्तप । ऐश्वर्याण्यभिजायन्ते जायमानेष्वतः पुनः ॥

'शतेन' स्त्रीगवीनामिति शेषः । 'भूरिशृङ्गं' सुवर्णशृ-ङ्गम्⁴। 'ऐश्वर्याण्यभिजायन्ते' ऐश्वर्यार्थामिति यावत् ।

- 1 cf. हेमा. p. 466
- 2 हेमा. р. 467.
- 3 A. S. B. and Udaipur Ms., जायमानाः पुनः पुनः
- 4 हेमा. p. 467, repeats this comment.

द्दतिकण्ठमनङ्घाहं सर्वरत्नैरलंकृतम् । दत्वा प्रजापतेलींकान् विशोकः प्रतिपद्यते ॥

'हतिकण्ठं' प्रलम्बगळकम्बलम् ।

अनङ्काहं ब्राह्मणायाऽथ धुर्यं दत्वा युवानं बलिनं विनीतम्। हलस्य वोढारमनन्तवीर्यं प्रामोति लोकान् दश्चेनुदस्य²॥

इति वृषभदानम्।।

¹ Cited by दानमयूख p. 188 from महाभारत

² Cited from आदित्यपुराण by हेमादि p. 466

अथ कृष्णाजिनदानम्

तत्र विष्णुः

अथ वैशाख्यां पौर्णमास्यां कृष्णमृगाजिनं सखुरं सशृङ्गं रौप्यखुरं मुक्तालांगूलभूषितं च कृत्वा आविकैविक्षेः
पिवन्ने च प्रसारयेत्। ततस्तिलैः प्रच्छादयेत्। सुवर्णनाभं
च कुर्यात्। अहतेन वासोयुगेन प्रच्छादयेत्। सर्वरत्नगन्धैश्चाऽलङ्कर्यात्। चतसृषु च दिश्च चत्वारि तैजसानि पान्नाणि क्षीरदिधमधुसर्पिःपूर्णानि निधायाऽऽहिताग्नये ब्राह्मणाय वासोयुगप्रच्छादिताय दद्यात्।

अत्र च गाथा भवन्ति

यस्तु कृष्णाजिनं दद्यात् सखुरं शृङ्गसंयुतम् । तिलैः प्रच्छाद्य वासोभिः सर्वरत्नेरलङ्कृतम् ॥ ससमुद्रगुहा तेन सशैलवनकानना । चतुरन्ता भवेदत्ता पृथिवी नाऽत्र संशयः॥

वैशाख्यधिकारे वसिष्ठः

सुवर्णनाभं कृत्वा तु सखुरं कृष्णमार्गकम्। तिलैः प्रच्छादयेचत्नात् तस्य पुण्यफलं चृणु॥

¹ हेमा. p. 656 ff.

² A. S. B., यत्नात; Udaipur Ms. reads wrongly दत्नात्

ससमुद्रगुहा तेन सदौलवनकानना। चतुरन्ता भवेदत्ता पृथिवी नाऽत्र संदायः॥

विष्णुः

कृष्णाजिने तिलान् कृत्वा हिरण्यं मधुसर्पिषी। ददाति यस्तु विशाय सर्वं तरित दुष्कृतम्॥

मत्स्यपुराणे¹

मनुख्वाच

कृष्णाजिनवदानस्य विधिं कालं ममाऽनघ। ब्राह्मणं च समाचक्ष्व तत्र में संज्ञयो महान्॥

मत्स्य उवाच

वैशाखी पौर्णमासी च ग्रहणं शशिसूर्ययोः ।
पौर्णमासी तु या माघे आषाढी कार्तिकी तथा ॥
उत्तरायणद्वादशी वा तस्यां दत्तं महाफलम् ।
आहिताग्निर्द्विजो यश्च तद्देयं तस्य पार्थिव ॥
यथा येन विधानेन तन्मे निगदतः शृणु ।
गोमयेनोपलिप्ते तु शुचौ देशे नराधिप ॥
आदावेव समास्तीर्य शोभितं वस्त्रमाविकम् ।
ततः सशृङ्गं सखुरमास्तरेत् कृष्णमार्गणम् ॥
कर्तव्यं रुक्मशृङ्गं तु रूप्यदन्तं तथैव च ।
लांगूलं मोक्तिकैर्युक्तं तिलच्छन्नं तथैव च ॥

¹ दानमयूख., p. 234

² Udaipur Ms., चन्द्रसूर्ययोः-हेमादि. p. 657-8

तिलैरात्मसमं कृत्वा वाससाऽऽच्छादयेद्बुधः।
स्वर्णनामं तत्कुर्यात् अलङ्कर्याद्विशेषतः¹॥
रत्नैर्गन्धैर्यथाशकत्या तस्य दिश्च च विन्यसेत्।
कांस्यपात्राणि चत्वारि दिश्च दद्याद्यथाक्रमम्॥
सण्मयेषु च पात्रेषु पूर्वादिषु क्रमेण तु।
घृतं क्षीरं दिध क्षौद्रमेवं दत्वा यथाविधि॥
चम्पकस्य च तथा शाखां अत्रणं कुम्भमेव च।
बाह्योपस्थानकं कृत्वा शुद्धचित्तो निवेशयेत्॥
जीर्णवस्त्रेण पीतेन सर्वोङ्गानि च मार्जयेत्॥

'कांस्यपात्राणी'ति। चत्वारि कांस्यपात्राणि चतसृषु दिश्च विन्यसेत्। अन्यानि च मृण्मयानि पात्राणि घृत-श्लीरदिषमधुपूर्णानि, यथाकमं पूर्वादिदिश्च स्थापनीयानी-त्यर्थः। 'वाह्योपस्थानकं' दानप्रदानाद्वाह्ये उप समीपे स्थापनं यस्य स तथेति कुम्भविद्योषणम्। 'मार्जयेदि'ति दानानन्तरं स्नात्वेति द्योषः ।

धातुमयानि पात्राणि पादेष्वस्य प्रदापयेत्। यानि काम्यानि पापानि मया लोभात्कृतानि वै॥ लोहपात्रप्रदानेन प्रणइयन्तु ममाऽऽद्यु वै। तिलपूर्णं तु तत्कृत्वा वामपादे निवेदायेत्॥

¹ विचक्षण इति पाठान्तरम्

² Paraphrased by दानसयूख, p. 235., and reproduced verbation by हेमा. p. 658, whom नीलकण्ड cites.

यानि पापानि काम्यानि कर्मोत्थानि कृतानि वै।
कांस्यपात्रप्रदानेन तानि नर्यन्तु मे सदा॥
मधुपूर्णं ततः कृत्वा पादे वै दक्षिणे न्यसेत्।
परापवादपैशुन्यात् "पृष्ठमांसस्य भक्षणात्॥
तत्रोत्थितं च यत्पापं ताम्रपात्रात् प्रणर्यतु।
कन्यातृतं गवां चैव परदारप्रधर्षणम्॥
रौप्यपात्रप्रदानाच्च क्षिप्रं नाशं प्रयातु मे।
ऊर्द्वपादे त्विमे कार्ये ताम्रस्य रजतस्य च॥
जन्मजन्मसहस्रेण कृतं पापं कुबुद्धिना।
सुवर्णपात्रदानात्त्रशाश्याऽऽशु जनाईन॥

'ऊर्द्भपादे' अग्रपादयोः। एकवचनमत्राऽविवाक्षितम्³।

हेममुक्ताविद्वमं च दाडिमं बीजपूरकम्।
प्रशास्तपात्रं अवणे खुरे चृङ्गाटकानि वा॥
एवं कृत्वा यथोक्तेन सर्वशाकफलानि च।
तत्प्रतिग्रहविद्विद्वान् आहिताग्निर्द्विजोत्तमः॥
स्नातो वस्त्रयुगच्छन्नः स्वशक्त्या चाऽप्यलंकृतः।
प्रतिग्रहश्च तस्योक्तः पुच्छदेशे महीपते॥

- 1 A. S. B., यानि पापानि अकाम्यानि, which is an improvement in sense.
- 2 I. O., घृष्टमांसस्य ; दानमयूख p. 236 has वृथामांस; Manu condemns वृथामांसभक्षण, (V. 34.)
- 3 हेमा. p. 659, repeats and expands this comment.
- 4 Defective in A. S. B.

[तत एव समीपे तु मन्त्रमेतसुदीरयेत्।
'कृष्ण कृष्ण वलो देवः कृष्णाजिनधरस्तथा॥
तद्दानाद्धृतपापस्य प्रीयतां मे नमो नमः।
त्रयास्त्रंदात्पुराणानां त्वमाधारे व्यवस्थितः॥
कृष्णोऽसि मूर्तिमन्साक्षात्कृष्णाजिन नमोऽस्तु ते¹।]
सुवर्णनाभिकं दद्यात् प्रीयतां वृषभध्वजः'॥
अनेन विधिना दद्याद्यथावत् कृष्णमार्गणम्।
न स्पृद्यः स द्विजो राजन चितियूपसमो हि सः॥
दाने च श्राद्धकाले च दूरतः परिवर्जयेत्।
स्वगृहात् प्रेष्य तं विषं मण्डले स्नानमाचरेत्॥
पूर्णकुम्भेन राजेन्द्र द्याख्या चम्पकस्य च।
कृत्वा चाऽऽचार्यकलदां मन्त्रेणाऽनेन मूर्द्धनि॥
'आप्यायस्य समुद्रज्येष्ठा' ऋचो जप्यास्तु षोडदा।

'आप्यायस्व समेतु ते' इत्यष्टौ । 'समुद्रुज्येष्टा' इत्य-ष्टौ । एवं षोडश्र² ।

अहते वाससी वीतः आचान्तः ग्रुचितामियात् । तद्वस्त्रक्रम्भसहितं नीत्वा क्षेप्यं चतुष्पथे॥

'वीतः' परिहितवान्।

¹ Omitted in I. O., and in हेमा. p. 659 आप्यायस्व (ऋ. सं. I. 6. 22., VI. 8. 21)

² समुद्रज्येष्टा" (ऋ. सं. V. 4. 13).

³ A. S. B., प्रेक्ष for क्षेप्यं

कृताऽनेन मया तुष्टिः न सा शक्याऽमरैरिपि । वक्तुं च नृपतिश्रेष्ठ तथाऽप्युद्देशतः शृणु ॥ समग्रभूमिदानस्य फलं प्राप्तोत्यसंशयः । सर्वाश्च लोकान् जयित कामचारी विहङ्गमः ॥ आभूतसम्श्रवं यावत्स्वर्गं प्राप्तोत्यसंशयः । न पितृपुत्रमरणं वियोगं भार्यया सह ॥ धनधान्यपरित्यागं नैव चेहाऽइनुयात् कचित्।

> कृष्णाजिनं कृष्णसृगस्य चर्मा दत्वा द्विजेन्द्राय समाहिताय। यथोक्तमेतन्मरणं न द्योचेत् प्रामोत्यभीष्टं मनसः फलं तत्॥

वैष्णवपदाधिकारे कालिकापुराणे^ष

ये च रुक्मादिपात्रे तु ⁶कृत्वा वहिं ददन्ति वै। तिलद्रोणसमायुक्तं वस्त्रयुग्माभिवेष्टितम्॥ पलादूर्द्धमथार्द्धं वा⁷ विभवाद्धेमसंयुतम्। सूक्ष्मवस्त्रेण युग्मेन अन्येनाऽऽच्छादयेद्विजम्॥

- 1 A.S.B.
- 2 हेमा. p. 660 and दानमयूख. p. 237 have फलं प्राप्नोति मानवः
- 3 Ibid, चरति for जयति
- 4~Ibid, न चैवेहाप्तुयात्
- 5 हेमा. p. 661.
- 6 हेमा. p. 661., हुत्या विह ददन्ति वा
- 7 A. S. B., विभवाद्धेमसंयुतं ; हेमा. p. 661, वित्तवान् हेमसंयुतम् ; Udaipur Ms. has विभवेद्धेमसंयुतम्

सोदकं चाऽपरं रुक्मं सितलं न्यस्य तत्करे ।
ततः कृष्णाजिनं दद्यात्तिलद्रोणान्वितं च यत् ॥
दत्वा तु भोजयेत्तत्र 'नत्वाङ्गं च विसर्जयेत् ।
अयने विषुवे चैव चन्द्रसूर्यग्रहे तथा ॥
युगादौ वा प्रयच्छन्ति विधिना ये तु वै द्विजे ।
तेऽपि तत्पदमासाद्य दशांशं ब्रह्म आयुषः ॥
कीडन्ति विविधेभोंगैः कल्परूपगुणान्विताः ।
अनेन च विधानेन दशद्रोणविधायकः ॥
आब्रह्माण्डभवं कालं मोदते स पुरोत्तमे ।
यो घटं पयसा पूर्णं हेमपद्मनियोजितम् ॥
सम्यूज्य वस्त्रयुग्मेन दद्यात् सोऽपि व्रजेद्ध्वम् ।

मरीचिः³

कृष्णाजिनोभयमुखीं यो दद्यादाहिताग्नये। सप्तजनमकृतं पापं तत्क्षणादेव नइयति॥

इति कृष्णाजिनदानम् ॥

¹ हेमा. p. 661, नत्वा चैव

² I. O. and हेमा. p. 661 read संपूज्य; A. S. B. and Udaipur Ms. read संपूर्ण

³ cf. दानमयूख. p. 234. हेमा. p. 655.

अथ भूमिदानम्

तन्न दाने बृहस्पतिः

सुवर्णं रजतं वस्त्रं मणिरत्नवस्तृनि च।
सर्वमेतद्भवेदत्तं वसुधां यः प्रयच्छति ॥
फालकृष्टां महीं दत्वा सवीजां सस्यकालिनीम्
यावत् सूर्यकृता लोकास्तावत् स्वर्गे महीयते ॥
यत्किश्चित् कुरुते पापं पुरुषो लोभमोहितः ।
तत्सर्व भूमिदानेन क्षिप्रमेव प्रणद्यति ॥
अपि गोचर्ममात्रेण सम्यग् दत्तेन मानवः ।
धौतपापो विद्युद्धातमा स्वर्गे लोके महीयते ॥
दशहस्तेन दण्डेन त्रिंशाइण्डान्निवर्त्तनम् ।
दश्च तान्येव गोचर्म ब्राह्मणेभ्यो दद्यति यः ॥

विप्राय दद्यात्सुगुणान्विताय तपोभिजुष्टाय जितेन्द्रियाय। यावन्मही तिष्ठति सागरान्ता तावत्तपस्तस्य भवेदतुल्यम्॥

यथाडण्सु पतितः शक्र तैलबिन्दुः प्रसपिति । एवं भूमिकृतं दानं सस्ये सस्ये प्ररोहति ॥

¹ Cited in हेमा. p. 487

शक्कं भद्रासनं छत्रं वराः प्रावरणाः कृताः । भूमिदानस्य पुण्यानि फलमेतत्पुरन्दर ॥ आदित्यो वरुणो विष्णुर्ज्ञह्या सोमो हुताशनः । शूलपाणिश्च भगवानिभनन्दति भूमिदम् ॥ सौवणी यत्र प्रासादाः वसोधीरा च कामदा । गन्धर्वाप्सरसो यत्र तत्र गच्छन्ति भूमिदाः ॥

तथा

वहुभिवसुधा दत्ता राजभिः सगरादिभिः²।
यस्य यस्य यदा भूमिस्तस्य तस्य तदा फलम्॥
षडशीतिसहस्राणि योजनानां वसुन्धरा।
दत्ता स्वल्पाञ्जि देवेन्द्र सर्वकामप्रदायिनी॥
भूमिं यः प्रतिगृह्णाति यश्च भूमिं प्रयच्छित।
उभौ तो पुण्यकर्माणौ नियतौ स्वर्गगामिनौ॥
यस्तु दयान्महीं राजन् ब्राह्मणायाञ्गिनहोत्रिणे।
स याति परमं स्थानं गृह्णानश्च न संशयः॥
इश्चिभः सन्ततां भूमिं यवगोधूमशालिनीम्।
यो ददाति सुरश्रेष्ठ पुनरावर्त्तते न सः॥
श्रोत्रियाय कुलीनाय विनीताय तपस्विने।
वृत्तस्थाय दरिद्राय सर्वभृतहिताय च॥
ईदृशाय सुशुद्धाय दत्ता स्वल्पाञ्जि वासवः॥

¹ I. O., रत्नानि वरवारणाः ; A. S. B., वराञ्चावरवारणाः

² पद्मपुराण, Ãnandāśrama edn. p. 1310.

³ So A. S. B.

कुलानि तारयेत् वीर सप्त सप्त च सप्त च॥ सहस्रमेव धेनूनां शतं वाऽनडुहां समम्। दशानडुत्समं यानं दशयानसमो हि यः॥ दशवाजिसमा कन्या भूमिदानं च तत्समम्। भूमिदानात्परं नाऽस्ति विद्यादानं ततोऽधिकम्॥

बृद्धवसिष्ठः

यत् किश्चित् कुरुते पापं जन्मप्रभृति मानवः । अपि गोचर्ममात्रेण भूमिदानेन नइयति ॥ गवां द्यातं वृषश्चेको यत्र तिष्ठेदयन्त्रितः । तद्वे गोचर्ममात्रन्तु पाहुर्वेदविदो जनाः ॥

तथा

दशहस्तेन दण्डेन दशहस्तान् समन्ततः।
पश्च वाऽप्याधिकं दद्यादेतद्गोचर्म चोच्यते॥

पश्चलाङ्गलप्रस्ताचे मत्स्यपुराणे²

दण्डेन सप्त हस्तेन त्रिंशदण्डनिवर्त्तनम् । त्रिभागहीनं गोचर्म मानमाह प्रजापतिः ॥ मानेनाऽनेन यो दद्यान्निवर्तनशतं बुधः । विधिनाऽनेन तस्याऽऽशु क्षीयते पापसंहतिः ॥

¹ I.O., शुद्धयति

² हेमा. p. 488

³ On the differences between the measurement standards of प्रजापति and मनु, see ग्रुक्रनीतिसार (edn. Oppert) pp. 17–18

तदर्द्धमथ यो दद्यादिप गोचर्ममात्रकम्। भवनस्थानमात्रं गां सोऽपि पापैः प्रमुच्यते॥

संवर्त्तः

सर्वेषामेव दानानामेकजन्मानुगं फलम्। हाटकीक्षतिगौरीणां सप्तजन्मानुगं फलम्॥

प्रकरणात् 'गौयों' ऽत्र गावः । वेदे "मध्वः पिवन्ति गौर्यः" इति गोषु प्रयोगदर्शनात् ।

तथा

अग्नेरपत्यं प्रथमं सुवर्णं भूवैंष्णवी सूर्यसुताश्च गावः। तेषामनन्तं फलमइनुवीत यः काश्चनं गाश्च महीश्च दचात्¹॥

श्रीरामायणे विद्वरूपकपिछं प्रति

गोदानानि पवित्राणि भूमिदानानि यानि च। सुवर्णदानानि तथा यावल्लोमानुगानि च॥

बृहस्पतिः²

आस्फोटयन्ति पितरः प्रवदन्ति पितामहाः। भूमिदोऽस्मत्कुले जातः सोऽस्मान् सन्तारयिष्यति॥

¹ पद्मपुराण, p. 1310

² हेमा. p. 489

नन्दिपुराणे

दत्वा तु भूमिं पुरुषः साश्रयां सस्यशालिनीम् । सुमेध्यां रम्यसंस्थानां फलवृक्षमनोरमाम् ॥ अनूषरामनावाधां पात्रे बहुगुणान्विते । अप्येकपुरुषाधारां दत्वा भूमिं महात्मने ॥ दश कल्पान्निवसति स्वर्गे विगतपातकः ।

आदित्यपुराणे

यस्तु गोचर्ममात्रां वै प्रयच्छति वसुन्धराम् । विमुक्तिः सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ षष्टिवर्षसहस्राणि स्वर्गे तिष्ठति भूमिदः। आच्छेत्ता चाऽनुमन्ता च तान्येव नरकं वसेत् ॥ स्वदत्तां परदत्तां वा यो हरेद्वै वसुन्धराम्। विष्ठायां च कृमिर्भृत्वा पितृभिस्सह मज्जति ॥

तथा⁵

अपि पापकृतां राज्ञां प्रतिगृह्णन्ति साधवः।
पृथिवीं नान्यदिच्छन्ति पावनं स्रेतदुत्तमम्॥

- 1 I. O., सस्यदायिनीम् , a variant noted in हेमा. p. 489
- 2 I. O., विजितपातकः
- 3 This verse is cited from विष्णुधमात्तेर by हेमा. on p. 486, and from महाभारत, on p. 490. It occurs in पद्मपुराण, p. 1310 with the variant तावह नरकं वसेत्
- 4 पद्मपुराण p. 1310
- 5 The following verses are cited by हेसा. p. 478 as from महामारत

नामाऽस्याः प्रियदत्तेति गुद्धं देव्याः सनातनम् । दानं वाडप्यथवाडदानं नामाडस्याः परमं प्रियम् ॥ ि सङ्गामे वा तनं जह्यादद्याद्वा पृथिवीमिमाम् । इत्येता श्रुद्रबन्धूनां वदन्ति परमाशिषः॥ यत्र तां दक्षिणां दद्यात पृथिवीं पृथिवीपतिः। पुनश्च जननं प्राप्य स भवेत् पृथिवीपतिः॥] ये चाऽन्ये भूमिमिच्छेयुः कुर्युरेव न संदायः। रत्नोपकीर्णवस्रधां यो ददाति द्विजातिष ॥ स मुक्तः सर्वकलुषै रुद्रलोके महीयते । इश्लिभिः सहितां भूमिं यवगोधूमसङ्कलाम् ॥ गोष्टमातङ्गसम्पूर्णां बहुबीजसमन्विताम् । निधिगर्भा ददद्भमिं सर्वरत्नपरिच्छदाम् ॥ अक्षयान् लभते लोकान् भूमिरत्नं हि तस्य तत्। विधूय कलुषं सर्वं विरजाः सम्मतः सताम् ॥ लोके महीयते शम्भोः यो ददाति वसुन्धराम् ।

दाने बृहस्पतिः

सुवर्णदानं गोदानं भूमिदानं च वासव। एतत्प्रयच्छमानो हि सर्वपापैः प्रमुच्यते॥

¹ Not found in हेमा.

² I.O., संयुताम्

³ पद्ममपुराण, p. 1310. It begins. हिरण्यवस्त्रगोदानं भूमिदानं च वासव See हेमा. ff. 481-2, which has slight variations.

महा भारते

श्रीतवातातपैर्युक्तां गृहभूमिं सुसंस्कृताम् । प्रदाय सुरलोकं स पुण्यान्तेऽपि न चाल्यते ॥ न चोषरां न निर्दग्धां भूमिं दद्यात्कथञ्चन । न इमशानपरीतां च न च पापनिषेविताम् ॥

इति भूमिदानम्॥

99

अथ सुवर्णदानम्

तत्र बृहस्पतिः

गृहादिके पुण्यफलं भवेन्मूल्यानुसारतः।
तस्मात्सर्वप्रदानानां हिरण्यमधिकं स्मृतम्॥
यथा सान्तिनिकादीनां हेम्नां संपद्यते क्रिया।
तथा न गृहदानेन हिरण्यमधिकं ततः॥

नन्दिपुराणे³

कृष्णलाः पश्च माषास्तु माषैः षोडशिभः स्मृतम्। सुवर्णमेकं तद्दानाद्दाता स्वर्गमवाप्नुयात्॥ सुवर्णस्य तु शुद्धस्य सुवर्णं यः प्रयच्छति। सुवर्णस्य शतं तेन दत्तं भवति शाश्वतम् ॥

तथा

तस्मात् सर्वात्मना पात्रे दद्यात् कनकदक्षिणाम् । अपात्रे पातयेइत्तं सुवर्णं नरकार्णवे ॥

- 1 हेमा. p. 545
- 2 A. S. B., सन्तानकादीनां
- 3 हेमा. p. 549
- 4 I.O. gives this after तथा. It is given by हेमादि at the end of another passage on p. 550

प्रमादतस्तु तन्नष्टं तावन्मात्रं नियोजयेत्। अन्यथा स्तेययुक्तस्त्याद्धेम्न्यदत्ते विनाशिनि॥ दानार्थमेव तत्सृष्टं ह्यत्कृष्टं स्वर्गसाधनम्। दानात्परं सुवर्णस्य विधिरेव न विद्यते॥

सुवर्णमित्यनुवृत्तौ कालिकापुराणे'

पूतमेतत्परं पुण्यं पुरा कार्येषु नित्यशः।
धारयन्ति यतः सर्वे मङ्गलार्थमरोगतः ॥
अतः पापानि सर्वाणि पात्रेभ्यो विधिपूर्वकम्।
दत्तं पुनाति काले च देशे च हरसिन्नधौ ॥
अप्रयतां येन रामेण विधिना प्राक् तपोधन।
प्रदत्तं काश्चनं पूर्व रैचीक्येन महात्मना ॥
सर्वहेममयं यज्ञमिष्ट्वा विष्राः प्रतिपताः।
हैमैराभरणेः पूज्य दत्तं पलशतं तथा ॥
भ्य एव तुलां तेन स्वयमारोप्य यत्नतः।
हेम द्वितीयपाश्चें च द्विजातिभ्यो ददौ स्वयम् ॥
भ्योऽपि तन्मयान्येव अपूर्णपात्राणि तेन च।
प्रभासादिषु तीर्थेषु ब्राह्मणेभ्यो ददौ तदा ॥
गवां च दशवर्णानां विप्रं कृत्वा प्रथक् प्रथक्।

¹ हमा. р. 547

² Udaipur Ms. reads अमलार्थं मलोक्षितां

³ हेमा. p. 547, सूर्यपात्राणि

⁴ Udaipur Ms. gives प्रयागादिषु as an alternative reading. See Harihara Bhasya on पारकरगृह्यसूत्र where the acts to be done in specific places are catalogued.

सहस्रं च गवाश्राऽपि सवत्सानां सुरूपिणाम्॥ वध्वा कम्बलमाकम्य पलान्येकादशैव तु। एकैकस्य पृथक्तवेन दत्तं हेम तु तेन वै॥ कारियत्वा सुपद्मानि जातरूपमयानि च। भ्रमता तीर्थलिङ्गानां मूर्ग्नि दत्तानि तेन वै॥ तन्मयाभरणैः पूज्य शतशोऽथ सहस्रशः। सम्पूज्य तर्पिता विप्रा भूयस्तेनैव मानद ॥ पद्माश्चेव पताकाश्च मालाश्चेव विशेषतः। रुद्रादीनां नियुक्तास्तु कारियत्वा गृहे गृहे ॥ उपवीतं च यष्टिश्च मेखला पादुके तथा। लेखनी मिषपात्रं च दत्तं विषेषु तेन वै॥ यानं सोपस्करं कृत्स्नमासनं धाम तन्मयम्। द्विजेभ्यश्च प्रदत्तानि कारियत्वा सहस्रदाः॥ ग्रहाणां देवतानां च कृत्वा रूपाणि भूरिशः³। न्यस्तानि विधिवद् पूज्य द्विजानां चैव मन्दिरे ॥ काश्रनीं रोदसीं व्ह्ट्या नगोदिधसमन्विताम्। पुण्यौषधिवनैर्युक्तां ददौ विप्रेभ्य एव सः॥ एवमाचैरनेकैश्च प्रकारैः कनकं पुरा। पापापनुत्तये दत्तं पात्रमासाय भूयसः॥

¹ हेमा. p. 547., सहस्रं च सहस्रं च

² हेमा. p. 548, भानुसोपस्कर

³ Manuscripts read भूयशः

⁴ I. O., रौरवीं

आदित्यपुराणे 1

आदित्योदयसम्प्राप्तौ विधिमन्त्रपुरस्कृतम् । ददाति काश्चनं यो वै दुःस्वमं प्रतिहन्ति सः ॥ ददात्युदितमान्ने यः तस्य पापं विलीयते । मध्याहे ददते रुक्मं हन्ति पापमनागतम् ॥ ददाति पश्चिमां सन्ध्यां यः सुवर्णं धृतव्रतः । ब्रह्मवाय्विप्रसोमानां सालोक्यमुपयाति सः ॥ सुवर्णंमक्षयान् दत्वा लोकांश्चाऽऽम्रोति पुष्कलान् । यस्तु सञ्जनयत्यिप्तं आदित्योदयनं प्रति ॥ दद्याद्वै व्रतमुद्दिय सर्वान् कामान् समइनुते । यं देवमर्चयत्तेन यस्य चैव प्रयच्छति ॥ तस्य लोके निवसति नित्यं चैव ददाति यः ॥

महाभारते³

पिण्डदानपरितुष्टस्वमदृष्टपितृदृत्तोपदेशकथने युधिष्ठिरं प्रति भीष्मवाक्यानि—

वेदोपनिषदे चैव पर्वकर्मसु दक्षिणा। सर्वकतुषु वोदिष्टा भूमिर्गावोऽथ काश्वनम्॥ ततः श्चतिस्तु परमा सुवर्णं दक्षिणेति वै।

¹ हेमा. p. 551

² हेमा. p. 552 संज्वलयित्वानिं

³ हेसा. p. 548 reproduces the whole passage with this introduction.

तदिदं सम्यगारव्धं त्वयाऽद्य भरतर्षभ ॥
किन्तु भूमेर्गवां चाऽथें सुवर्णं दीयतामिति ।
एवं वयं च धर्मेज्ञ सर्वे चाऽस्मित्पतामहाः॥
तारिता¹ वे तरिष्यिन्ति पावनं परमं हि तत् ।
दश पूर्वान् दशैवाऽन्यान् तथा सन्तारयन्ति ते ॥
सुवर्णं ये प्रयच्छन्ति एवं मां पितरोऽज्ञवन् ॥
श्रीरामायणे

भारामाथण -----

रामं प्रति वसिष्ठवाक्यानि²—

सर्वरत्नानि निर्मन्थ्य तेजोराशिसमन्वितम्।
सुवर्णमेभ्यो विभेन्द्र रत्नं परममुत्तमम्॥
एतस्मात्करणादेव गन्धर्वोरगराक्षसाः।
मनुष्याश्च पिशाचाश्च प्रयता धारयन्ति तत्॥
मनुष्याश्च पिशाचाश्च प्रयता धारयन्ति तत्॥
मनुष्याश्च पिशाचाश्च प्रयता धारयन्ति तत्॥
सुक्रेटै रत्नसंयुक्तैरलङ्कारैः पृथिविधैः।
सुवर्णे विधृते तत्र विराजन्ते भृगृत्तम॥
तस्मात्सर्वपवित्रेभ्यः पवित्रं परमं स्मृतम्।
पृथिवीं गाश्च दत्वेह तथाऽन्यदिष किश्चन॥
विशिष्यते सुवर्णस्य दानं परमकं विभो।
अक्षयं पावनं चैव सुवर्ण मम रज्यते॥
प्रयच्छेद्विजमुख्येभ्यः पावनं ह्येतदुत्तमम्।
सुवर्णमेव सर्वत्र दक्षिणासु विधीयते॥

¹ Udaipur Ms. and A. S. B., तारितैन भविष्यन्ति

² हेमा. p. 548

सुवर्णं ये प्रयच्छन्ति सर्वदास्ते भवन्त्यतः। अग्निवैं देवताः सर्वाः सुवर्णं च तदात्मकम्॥ तस्मात्सुवर्णं ददता दत्ताः स्युः सर्वदेवताः॥

इति सुवर्णदानम्॥

15

अथ विद्यादानम्

तत्र आदित्यपुराणे

त्रीणि तुल्यप्रदानानि त्रीणि तुल्यफलानि च। सर्वकामदुघा धेनुर्गावः पृथ्वी सरस्वती॥

तथा

सर्वेषामेव दानानां ब्रह्मदानं विद्याष्यते । कार्यं तु गोमहीवासस्तिलकाश्चनसर्पिषाम् ॥

'ब्रह्मदानं' वेददानम्।

याज्ञवल्क्यः

सर्वधर्ममयं अह्य प्रदानेभ्योऽधिकं यतः। तद्दत् समवाप्तोति ब्रह्मलोकमविच्युतः॥

'प्रदाने भ्यः' अल्पेभ्य इति शोषः।

- 1 हेमा. p. 493
- 2 हेमा. p. 498, A. S. B. and Udaipur Ms. so attribute this sloka, which is found also in मनुस्मृति, IV, 233.
- 3 हेमा. p. 498 सर्वेधर्ममयं; Udaipur Ms. has सर्वज्ञानमयं

यमः '

य इमां पृथिवीं दचात्सर्वकामोपशोभिताम्। दचाच्छास्त्रश्च विप्राणां तद्वचैतानि तत्समम्॥ 'तत्' सर्वरह्मोपशोभितपृथिवीदानम्। 'एतानि' पूर्वी-क्तानि दानानि तदुभयं विचादानसमम्²।

देवीपुराणे³

विद्यादानं प्रवक्ष्यामि येन तुष्यन्ति मातरः।
लिख्यते दीयते येन विधिना तच्छृणुष्व मे ॥
सिद्धान्तमोक्षशास्त्राणि वेदाः स्वर्गादिसाधकाः।
वेदाङ्गानीतिहासाश्च देया धर्मविष्टृद्धये ॥
गारुडं वालतन्त्रं च भूततन्त्राणि भैरव।
शास्त्राणां पठनाद्दानान्मातरः फलदा नृणाम् ॥
ज्योतिषं वेद्यशास्त्रं च कलाः काव्यं शुभागमः।
दानादारोग्यमाप्त्रोति गान्धर्वं लभते कललम् ॥
विद्यया वर्तते लोको धर्माधर्मं च विन्दति।
तस्माद्विद्या सदा देया दृष्टादृष्टफलार्थिभिः॥
तथा व

श्रुण्वतां जायते भक्तिस्ततो गुरुमुपासते।

- 1 हमा. р. 507
- 2 हेमा. p. 507 reproduces the prose comment
- 3 हेमा. pp. 524
- 4 हेमा. p. 495
- 5 हेमा. p. 495, पदम्
- 6 हेमा. p. 524

सर्वविद्यागमा भक्तिः विद्यायुक्ताश्रिता नृप॥ विद्याविवेकबोधेन शभाशभविचारणात'। विन्दते सर्वकामाप्तिं तस्माद्विचा परा मता॥ विद्यादानात्परं दानं न भूतं न भविष्यति²। चेन दत्तेन चाऽऽम्रोति शिवं परमकारणम्॥ श्रीताडपत्रके सन्ने समे पत्रसमान्निते । विचित्रकश्चिकापाइवें चर्मणा सम्प्रदीकृते॥ रक्तेन वाऽथ कृष्णेन मृदुना रङ्गितेन वा। हृदसूत्रनिबद्धेन ⁴एवं चैव कृतेन वै॥ यस्तु द्वादशसाहस्रीं संहितामुपलेखयेत । दुदाति चाऽभियुक्ताय स याति परमां गतिम्॥ पूर्वोत्तरे प्लवे देशे सर्वबाधाविवर्जिते। गोमयेन ग्रुभेनैव कुर्यान्मण्डलकं बुधः॥ चतुईस्तप्रमाणेन द्युभं च चतुरस्रकम्। तस्य मध्ये लिखेत्पद्मं सितरक्तासितादिभिः॥ सर्वर्तकमलैः पुष्पेभूषयेत्सर्वतो दिशम्। वितानं दापयेन्मूर्धि द्युभं चित्रविचित्रितम् ॥ पाइवैतः सितवस्त्रेस्त सम्यक् शोभां प्रकल्पयेत्।

¹ हेमा. p. 414

 $^{2 \;\;} Ibid, त्रैलोक्येऽपि न विद्यते$

³ Udaipur Ms. reads wrongly: श्रीतालीपत्रकेशंच; correctd by हेमा. p. 524

⁴ A. S. B. and I. O., एवं विधिकृतेन वै

चन्द्रकैरर्द्धचन्द्रैश्च' दर्पणैश्चाडमरेस्तथा ॥

घण्टाकिङ्किणिशाब्दैश्च सर्वतश्चोपकल्पयेत् ।

तस्य मध्ये न्यसेचन्त्रं नागदन्तमयं शुभम् ॥
अधः किश्चित्रिबद्धन्तु अर्ध्वतोडिप सुसंयुतम् ।
शोभितं दृढबद्धेन बद्धं सूत्रेण बुद्धिमान् ॥

तस्योध्वं विन्यसेद्विद्वान् पुस्तकं लिखितं शुभम् ।
आलेख्यमपि तत्रेव पूज्यद्विधिना ततः ॥

निरुद्देस्तथापुष्पः कृमिकीटविवर्जितेः ।
चन्द्देन सद्पेण भस्मना च विधृतये ॥

'सदर्पेण' मृगमदसहितेनी

धूपश्च गुग्गुलुर्देयस्तुरुष्कागुरुमिश्रितः।
दीपमाला तथा चाऽग्रे नैवेद्यं विविधं पुनः॥
खाद्यं पेयं सितं लेद्यं चोष्यं च विनिवेदयेत्।
पूजयेच दिशां पालान् लोकपालान् यथाकमम्॥
कन्याः स्त्रियश्च सम्पूज्य मातरः कल्पयेच ताः।
पुस्तकं देवदेवीं च विप्राणां दक्षिणास्तथा॥
स्वशक्त्या चैव दातव्या न्पपौरांश्च पूजयेत्।
तथा सम्पूजयेद्वत्स लेखकं शास्त्रपारगम् ॥
छन्दोलक्षणतत्वज्ञं सत्कविं मधुरस्वरम्।
प्रणष्टं यः स्मरेद्वन्थं श्रेष्ठं पुस्तकलेखनात् ॥

¹ A. S. B. and Udaipur Ms., कन्दुकै:

² I.O., पाठकम्

³ A. S. B., लेखने

नातिसन्ततिविच्छन्नैः नाऽश्वक्षणैश्चाऽप्यकर्भद्यैः। निन्दनागरकैर्वणैर्छेखयेच्छिवपुस्तकम् ॥ प्रारम्भे पश्च वै श्लोकान् पुनः द्यान्ति तु कारयेत्। रात्रौ जागरणं कुर्यात्सर्वप्रेक्षां प्रकल्पयेत्॥ नटचारणनग्रैश्च देव्याः कथनसम्भवैः।

'सर्वप्रेक्षां' सर्वप्रकारप्रेक्षणकम्।

प्रत्यूषे पूजयेह्वोकान् ततः सर्वान् विसर्जयेत्। एकान्ते ⁴सुमनस्केन विद्युद्धेन दिने दिने॥ निष्पाद्य विधिनाऽनेन् स्वर्क्षे च द्युभवासरे।

'स्वक्षें' ग्रुभनक्षत्रे । किंग्डिय

ततः पूर्वविधानेन पुनः पूजां प्रकल्पयेत् ॥
तथा विद्याविमानन्तु सप्त पश्चविभूषितम् ।
विचित्रवस्त्रशोभाख्यं शुभलक्षणलक्षितम् ॥
कारयेत्सर्वतोभद्रं किङ्किणीरवकान्वितम् ।
दर्पणैरद्धचन्द्रैश्च घंटाचामरमण्डितम् ॥
तिस्मन् ध्पं समुत्क्षिप्य सुगन्धं चन्दनागुरुम् ।
तुरुष्कं गुग्गुलं चैव दार्करामधुमिश्रितम् ॥

¹ Note.

² हेमा. p. 526, प्रारभ्य

³ I.O., सर्वप्रेक्षं

⁴ A. S. B., सुमनस्केन ; Udaipur Ms. has पुनः केन

⁵ हेमा. p. 526, सप्तपञ्चत्रिभूमिकम्

पूजयेत् पूर्ववत् सर्वान् कन्यास्त्रीद्विजदुःखितान् । तथा तत्पुस्तकं वत्स विन्यसेद्विधिपूर्वकम् ॥ एवं कृत्वा तथा विद्याः प्रीयन्तां मातरो मम । [यस्यैव सक्तं तच्छास्त्रं तं पुस्तं परिकल्पयेत्' ॥

'यस्यैव सक्तं' यस्यैव देवस्य सक्तं सम्बन्धि । 'तत् पुस्तं' पुस्तकम् । 'तं' देवम् । 'परिकल्पयेत्' भावयेदित्यर्थः।

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन विद्या देवा सदा नरैः।
तथा तपित्वनः पूज्याः सर्वशास्त्रार्थपारगाः॥
शिवव्रतत्त्ररा मुख्याः विष्णुधर्मपरायणाः।
देवीव्रतसमापुष्टा देवीभक्ता जनाश्च ये॥
महता जनसङ्घेन रथस्थं दृढवाहनैः।
युवभिश्चाऽपि तद्देयं यस्य देवस्य चाऽऽगमः॥
सामान्यं शिवतीर्थेषु मातृणां भवनेषु च।
तिस्मन पूजां तथा कृत्वा देवदेवस्य श्चितः॥
समर्चयेत् प्रणम्येशं प्रीयन्तां मातरो मम।
सदाध्ययनयुक्ताय विद्यादानरताय च॥
विद्यासङ्ग्रहयुक्ताय कृतशास्त्रश्रमाय च।
तेनैव वर्तते यस्तु तस्य तं विनिवेदयेत्॥
जगद्धिताय वै शान्ति सन्ध्यायां वाचयेत्तथा।
तेन तोयेन दातारं मूर्धि सम्यक् निषेचयेत्॥

^{1 []} Lacuna in Udaipur Ms. supplied by I. O. and A. S. B.

² हेमा. p. 527, चाडभितो नेयं

शिवं वन्देत् ततः शब्दं उचार्य जपतस्तथा। एवंकृते महाशान्तिर्देशस्य नगरस्य च॥ जायते नाऽत्र सन्देहः सर्वबाधाः शमन्ति च। अनेन विधिना यस्त विद्यादानं प्रयच्छति ॥ स भवेत् सर्वेलोकानां दर्शनादघनादानः। मृतोऽपि गच्छति स्थानं ब्रह्मविष्णुनिषेवितम्॥ सप्त पूर्वीन् परानन्त्यान् आत्मनः सप्त एव च। उद्धृत्य पापसलिलात् विष्णुलोके महीयते ॥ यावन्ति पन्नसंस्थानि अक्षराणि भवन्ति च। तावत् स विष्णुलोकेषु क्रीडते विविधैः सुखैः॥ ततः क्षितिं समायातो देव्यां भक्तिपरो भवेत । समस्तभोगसम्पन्नो विदुषां जायते कुले॥ विद्यादानप्रदानेन योगजास्त्रं वदेदिति। आत्मवित्तानुरूपेण यः प्रयच्छति मानवः ॥ असाध्यं फलमामोति आस्यतुल्यं न संदायः। स्त्री चैवाऽनेन विधिना विद्यादानफलं लभेत्॥ भर्जा चैवाऽभ्यनुज्ञाता विधवा तमनुत्रजेत्। विद्यार्थिने सदा दद्यात् वस्त्रमभ्यङ्गभोजनम् ॥ छत्रिकामुदकं दीपं तस्मात्तेन विना न हि । लेखनीखटनं तीक्ष्णं मषीपात्रं च लेखनीम् ॥ दत्वा तु लभते वत्स विद्यादानमनुत्तमम्। पुस्तकास्तरणं दत्वा सुप्रमाणं सुद्योभनम् ॥ विद्यादानमवाप्नोति तत्र रक्ष्यन्तु बुद्धिमान् ।

यन्त्रं रक्षासनं चैव दण्डासनमथाऽपि वा॥
विद्यादानं सुशीलाय दत्तं भवति राज्यदम्।
अञ्जनं नेत्रपादानां दत्तं विद्यापरायणे॥
भूमिगृहं च क्षेत्रं च स्वर्गराज्यफलपदम्।
यस्य भूभ्यां स्थितो नित्यं विद्यादानं प्रवर्तते॥
तस्याऽपि भवति स्वर्गः तत्प्रसादात् नराधिप]।
इहैव कीर्तिमामोति सृतो याति परां गतिम्॥
यस्तु देव्या गृहे नित्यं विद्यादानं प्रवर्तते।
स भवेत्सर्वलोकानां पूज्यः पूज्यपदं व्रजेत्॥

महाभारते 1

यो ब्र्याचाऽपि शिष्याय धर्म्या ब्राह्मीं सरस्वतीम् । पृथिवीगोप्रदानाभ्यां तुल्यं स फलमश्तुते ॥ 'ब्राह्मी' वेदार्थोनगा ।

अधीत्यापि यो वेदान् न्यायविद्यः प्रयच्छति। गुरुकर्मप्रदास्तोऽयं सोऽपि स्वर्गे महीयते॥

नन्दिपुराणे²

शास्त्रे यस्माज्ञगत्सर्वं संश्रितं च शुभाशुभम्। तस्माच्छास्त्रं प्रयत्नेन दातव्यं शुभकर्मणा॥ विद्याश्चतुर्दश प्रोक्ताः क्रमेण तु यथास्थिति।

¹ Not specified by A. S. B; cf. हेमा. pp. 499 ff.

² cf. हेमा. pp. 495. ff.

षडङ्गा वेदाश्चत्वारो धर्मशास्त्रं पुरातनम् ॥ मीमांसा तर्कमपि च एता विद्याः प्रकीर्तिताः ।

'पुरातनं' पुराणम्।

आसामेवान्तरोत्पन्नाः परा विद्याः सहस्रदाः। आयुर्वेदः सस्यवेदो वर्गभेदः प्रकीर्तितः॥

'सस्यवेदः' कृषिशास्त्रम्।

सर्वोत्तरा चाऽऽत्मविद्या संसारभयनाशिनी। सर्वदुःखान्तकरणी सर्वपापविनाशनी। एता विद्याः समाख्याता बहुभेदोपभेदजाः॥ कलाविद्यास्तथा चाऽन्याः शिल्पविद्यास्तथा पराः।

'शिल्पविद्या' प्रतिमादिनिर्माणशास्त्रम् ।

सर्वा एव महाभागाः सर्वाः सर्वार्थसाधिकाः ।
स्थिताश्च तारतम्येन विशिष्टफलसाधिकाः ॥
आत्मविद्या प्रधाना तु तथाऽऽयुर्वेदसंज्ञिता² ।
धर्माधर्मप्रणयिनीः कलाः शिल्पादिसाधिकाः ॥
सस्यविद्या च वितता एता विद्या महाफलाः ।
धर्माधर्मप्रणयिनी धर्माधर्मप्रसाधिका ॥
ययैको जीवति प्राणी कयाऽपि किल कुत्रचित् ।

¹ Reproduced by हेमा. p. 496

² हेमा. p. 496, संहिता

अप्रधानाऽपि सा विद्या कुलानां शतमुद्धरेत्॥ 'अप्रधाना' अवान्तरविद्या'।

याऽपि साऽप्यवबोधत्वात् विंद्या वै यत्र कुत्रचित्। प्रयास्यत्यक्षयां छोकान् विधिना वाऽविधानतः॥

'अवबोधत्वात्' अवबोधहेतुत्वात् । 'प्रयास्यती'त्यन्त-भीवितो ण्यर्थः । तेन प्रापिष्च्यतीत्यर्थः ।

शिल्पविद्यां नरो दत्वा याति वे ब्रह्मणोऽन्तिकम् ।
कलाविद्यां नरो दत्वा वैष्णवं लोकमञ्जते ॥
कल्पमेकं न सन्देहः अस्वर्गभोगसमन्वितः ।
सस्यविद्यां नरो दत्वा तृष्तिमान् कामसंयुतः ॥
प्रजापतिपुरं गच्छेन्नरकात्तारयेत् पितृन् ।
आयुर्वेदं नरो दत्वा लोकानामोति निर्मलान् ॥
आयुर्लेकि दिव्यकामान् दिव्यं मन्वन्तरं नरः ।
तकिवद्यां नरो दत्वा वाष्णं लोकमाप्नुयात् ॥
मीमांसां तु बुधे दत्वा शास्त्रमिन्द्रपुरे वसेत् ।
धर्मशास्त्रं नरो दत्वा स्वर्गलोके महीयते ॥
दश मन्वन्तरान् मर्त्यः तारयेन्नरकात् पितृन् ।
वेदविद्यां नरो दत्वा स्वर्ग कल्पत्रयं वसेत् ॥

¹ Reproduced by हेमा. p. 496

² Ibid,

³ A. S. B., स्वर्गभोग्य

⁴ A. S. B. and हेमा. p. 497, अध्वनोर्दिन्यकामाद्यान्

⁵ हेमा. p. 497, इन्दुपुरे

आत्मविद्यां नरो दद्यात्तस्य संख्या न विद्यते। पुण्यस्य गदितुं सम्यगपि वर्षशतायुतैः॥ एतावच्छक्यते वक्तुं यत् कल्पायुतमुत्तमम्। सत्यलोके वसेन्मर्त्यो यत्र ब्रह्मा वसेत्प्रसः॥ अप्येकं नीरजीकृत्य जन्तुं याददाताददाम्। आयुर्वेदप्रभावेण किं न दत्तं भवेद्भुवि॥ सस्यवेदप्रदानेन सम्पन्नाः सस्यशालयः। किं नाम न कृतं तत्र पुण्यं भवति शाइवतम् ॥ मीमांसाशास्त्रमाहात्म्यादबुध्वा वै वेदनिर्णयम्। किं न नाम शुभं दातुर्यज्ञकर्मप्रवर्त्तनात्॥ आत्मविद्या च पौराणी धर्मशास्त्रात्मिका च या। एता विद्यास्त्रयो मुख्याः सर्वदानिकयाफलैः॥ धर्मशास्त्रं नरो बुध्वा यत्किश्चिद्धर्ममाश्रयेत्। तस्य धर्मं दातगुणं धर्मदाास्त्रप्रदस्य च ॥ पुराणाख्यानविद्वांसः पितृदेवार्चने रताः। लोकान सर्वान कामपूर्णान यान्ति सर्वशुभोदयान्॥ पुराणविद्यादातारस्त्वनन्तफलभागिनः। आत्मविद्याप्रदातारो नरा भाग्यसमाश्रयाः ॥ न पुनर्योनिनिरयं प्रविद्यन्ति दुरत्ययम् । उत्तीर्णाः सर्वेपापेभ्यः स पुत्रपञ्जबान्धवाः ॥ मुच्यन्ते निरयैघेरिरसंख्यैर्यातनात्मकैः।

तथा

श्लोकं प्रहेलिकां गाथामथाऽन्यद्वा सुभाषितम्।

दत्वा प्रीतिकरं याति लोकमप्सरसां ग्रुभम्॥ तथा

यदेतत् पुण्यमाख्यातं विद्यादानस्य साम्प्रतम् ।
देशकालविधिश्रद्धापात्रयोगात्तथा बुधः ॥
प्रामोति कोटिग्रणितं फलं विद्याप्रदानतः ।
यस्तु पुण्यप्रदो मत्यों जिगीषुः कीर्तिसाधकः ॥
स विधानेन वै दद्याद्विद्यां विविधकामदाम् ।
एवं विद्याप्रदानं वै सर्वकामग्रणान्वितम् ॥
यतेत काले पात्रे च रहस्यं चैतदुत्तमम् ।
उद्दिश्य देवतां दत्तं प्रदानं यत्र कुत्रचित् ॥
तस्याऽसमाप्तपुण्यस्य केन पुण्यं निरुध्यते ।
गुरुमाराध्य यत्नेन विद्याव्याख्यानपारगम् ॥
शाक्त्या भक्त्या प्रणामेन धनैः सर्वगणैस्तथा ।

['गुरुमाराध्य'विद्या दातव्येति तात्पर्यार्थः⁴ ।

यथा घटप्रतिच्छन्ना रत्नराजमहाप्रभाः॥
अिकश्चित्करतां प्राप्तास्तद्वद्विचाश्चतुर्देश।
विना तु गुरुणा सम्यक् बोधकेन विपश्चिता॥
नैव विद्याफलप्राप्तिः गुरुं तस्मात्प्रसाधयेत्।
सुधांशोर्भूषणैर्नित्यं यथा देवं पिनाकिनम्॥

¹ हेमा. p. 528

² I.O., कीर्तिमांस्तु यः

³ हेमा. p. 528, विद्यादानं समारभेत्

^{4 []} omitted by हेमा. p. 528

यो गुरून पूजयेन्नित्यं स्थितं वा प्रस्थितं च वा। तत्प्रसादेन वै यस्मात् प्राप्तुते सर्वसम्पदः॥ तस्माद्गुरं प्रयत्नेन महादेववदर्चयेत्। भक्त्या प्रीत्या प्रयत्नेन श्रद्धया च सदैव तु ॥ एष माता पिता ह्येष एष बन्धुश्च बान्धवः। एष चिन्तामणिः स्फीतः एष एव च मे सुहृत्॥ एवं अद्धापरो नित्यः गुरुमाराधयेदबुधः । अज्ञानदुःखदामनं नरकोद्धरणं तथा ॥ क्रतो माता पिता वाऽपि बान्धवो वा महागुणः। तादृगभ्युद्यं कुर्याचत् कुर्याच गुरुमेहत्॥ कोऽन्यो सञ्जानदुःखोघादुद्धरेद्भवबन्धनात्। सम्यक् शास्त्रार्थबोद्धारं महादेववदर्चयेत्॥ वस्तुमात्रेण यो ज्ञानं शास्त्ररूपमुपन्यसेत्। स ताविच्छववतपूज्यो भक्त्या भवभयापहः॥ यस्त ज्ञास्त्रविवक्षार्थं विशेषार्थं प्रबोधयेत्। पदवाक्यार्थबोधेन सम्यक्शास्त्रप्रवर्त्तनम् ॥ 'शास्त्रविवक्षार्थः' शास्त्रतात्पर्यविषयः । पूर्वोत्तरार्थसङ्गत्या समुदायार्थनिश्चयैः। सुशास्त्राभिमता वाचः सम्यग्यो वेत्ति तत्वतः॥ स तु साक्षान्महाबुद्धिः शङ्करो भगवानिह। तं भजेत्सर्वभावेन भक्तियोगेन सर्वदा॥ आदित्येन विना यद्वज्ञगदन्धं विभाव्यते। गुरुवाक्यैर्विना सर्वं तथैव हि तमोमयम्॥

तस्माद्यथा महादेवं तद्वदेव गुरुं सदा। यः पश्यति स पुरुषः सर्वधर्मानवाष्त्रयात्॥] विद्या च मुख्यं दानानां गुरुं तस्य विधिं बुधः। श्रद्धा विधेया विधिवच्छद्धया भावितात्मना ॥ सगोत्रेभ्यस्त्र तां दचाद्विरोषाद्वणशालिषु । उपयोग्यन्तु यद्यस्य तत्तस्य प्रतिपादयेत्॥ सुरालयेषु सिद्धेषु यथा विभवविस्तरैः। दातव्यास्तु प्रयत्नेन महापुण्यफलार्थीभिः॥ शुभे नक्षत्रदिवसे शुभे चाऽपि दिनग्रहे। लेखयेत्पूज्य देवेशान् रुद्रब्रह्मजनार्दनान्॥ पूर्वदिग्वदनो भूत्वा लिपिज्ञो लेखकोत्तमः। निरोघो हस्तबाह्वोश्च मषीपात्रावधारणा³ ॥ एकान्तस्योपकरणं यस्याऽसौ लेखकोत्तमः। विद्याधारं प्रक्रवीत हेमरत्मयं शुभम्॥ नागदन्तमयं वाऽपि शुभदारमयं तथा। मनोज्ञमगुरुं रम्यं श्रक्ष्णचूर्णप्रयोगजम् ॥ सत्काचवस्त्रसंयुक्तं ⁴विकासेन समन्वितम्।

'नागदन्तमयं' हस्तिदन्तनिर्मितम् । तत्र विद्यां विनिहितां क्रुयोत्पुस्तकसंस्थिताम् ॥

¹ हेमा. p. 528, श्रुत्वा विद्यां च विधिवत्

² Ibid, सत्पात्रेभ्यः

³ Ibid, निरोधिहस्तबाहुश्च मषीपात्रावधारणात्

⁴ Ibid, सङ्कोचपत्रसंयुक्तम्

कुर्याच पुस्तकं तस्य लिखेदङ्गलविस्तृतम्। सूक्ष्माक्षरं च रम्यं च कृष्णमेचिकतं तु वा॥ अथवा रक्तपद्माभं मेचकालङ्कृतं शुभम्। कार्णाससुत्रीग्रथितं नानागन्धाधिवासितम्॥

'मेचकालङ्कृतं' मयूरार्द्धचन्द्रालङ्कृतम्।

मषीभिश्राऽप्यनेकाभिश्रास्वर्णाभिरेव च। दृदस्तम्भनयुक्ताभिर्मेचकैश्राऽप्यनेकदाः॥

'स्तम्भनं' मषीस्थैर्यहेतुः।

लेखनीभिश्च दिव्याभिर्हेमिचित्राभिरेव च।
बिह्य वर्ण कुर्वीत पुस्तकस्य मनोरमम्॥
पीतरक्तकषायैवी सुनिबद्धं सुचित्रितम्।
रम्यं लघु सुविस्तीर्णं 'निःश्रान्तग्रन्थिसंयुतम्॥
विद्याधारं ततो यन्त्रस्थापितं पूर्वपुस्तकम्।

'पूर्वपुस्तकं' आदर्शपुस्तकम्।

गृहे मनोरमे गुप्ते सुघालेपितभित्तिके ॥
नानारागाङ्गतोपेते सुरिबम्बमनोरमे ।
धूपामोदमनोज्ञे च वितानकपरिष्कृते ॥
लेखको बुद्धिमान स्नातः शुक्कपुष्पाम्बरोज्वलः ।
सुवर्णसुक्ताकेयूरो सुद्रिकाशोभिताङ्कलिः ॥

¹ हेमा. p. 529, निर्प्रान्थ

² Ibid, नानारागाङ्करोपेते शुद्धविम्बमनीरमे

सुसमिद्धे मषीभाण्डे लेखनीशास्त्रसंयते। प्रारभेन्त्र्यघोषेण पूज्य देवान् पितृंस्तथा॥ ब्राह्मणान् स्वस्ति वाच्याऽऽदौ ¹शास्त्रं सञ्चारयेदृबुधः। इलोकपञ्चकमादौ तु दशकं वाऽपि लेखयेत्॥ ततो नक्षत्रयोगेन द्वितीयेऽहनि तल्लिखेत। ताह्योनैव विधिना पुण्याहैः शुभसंयुतैः॥ ततः समाप्ते शास्त्रे तु पुनः पुण्याहसंयुतम् । क्रयीच तदहोरात्रे पानभोजनवस्त्रभिः॥ उभयं वाऽपि तल्लेख्यं समीक्कर्यांच वाचयेत्³। जनाधिकैश्च संयुक्तं वर्णेर्मात्रादिभिस्तथा॥ अनुस्वारविसर्गैश्च युक्तायुक्तैर्विचारयेत्। शास्त्रस्य च क्रियायुक्त्या पुनस्कत्या च शोधयेत्॥ जनार्थोक्त्याऽप्रसङ्गस्य शब्दयोग्यतया तथा । सूत्रान्तरानुरोधेन पश्नोत्तरविशेषतः॥ असूत्रत्वाच्च शास्त्रस्य समुदायार्थवोधतः⁵। प्रकान्तसूचनोद्देशैर्गदितश्चोदितरिप ॥ बह्वर्थानां च शब्दानां योग्यासत्तिं परीक्ष्य तु ।

 $^{1 \;\;} Ibid$, शास्त्रं च श्रावयेत्

² I. O., गुहः for पुनः

³ हेमा. p. 530, वाचकम्

⁴ हेमा. p. 530, सूत्रान्तरार्थबोधेन

⁵ A. S. B. and हेमा. p. 530, असूत्रत्वाच शास्त्रस्य समुदायार्थं बोधतः; Udaipur Ms., has सूत्रत्वावशास्त्रस्य समुदायोऽनुरोधतः

सर्वशास्त्रानुरोधेन कारणाद्यैरविष्कुतैः । ॥
किच्छन्दिविक्षेश्च प्रकृतार्थं निरूपयेत् ।
छन्दसां वाऽपि बुध्येत वृत्तसंयोगमीप्सितम् ॥
एवं विद्यान्तु मेधावी शास्त्रं सत्कृत्य कृत्स्वशः ।
प्रदद्याद्विभवेर्दिन्यैः सुरायतनवेश्मसु ॥
न्यक्तदेशिलिपन्यासं सुख्यं नागरसुच्यते ।

'व्यक्तदेशिखिपन्यासं' व्यक्ता तदेशानुसारिणी लिपि-र्यत्र न्यासेऽक्षरिनर्भाणे स तथा।

आरोप्य याने रत्नाक्षे ग्रुभवस्त्रपरिष्कृते ॥

घण्टाचामरशोभाक्षं रत्नदण्डातपित्रिणि ।

गजवाजिरथच्छायामहाशोभासमन्वितम् ॥

ग्रुत्यगीतिनादेन नानावाद्यरवेण च ।

मङ्गलैर्वेदघोषैश्च देवाय विनिवेदयेत् ॥

नानापुष्पोपहारश्च सम्पूज्य तु दिवीकसः ।

दत्वा च पुस्तकं तत्र पितृणां धर्ममुद्दिशेत् ॥

बान्धवानां च हृद्यानां अनन्तं फलमइनुते ।

ततो दत्वा विधानेन तां विद्यां शिवमन्दिरे ॥

ततश्च भोजयेद्विपान् रुद्रभक्तांश्च मानवान् ।

यथाशक्ति च कर्तव्या उत्सवाः स्वेषु वेद्रमसु ।

राज्ञा तु नगरे कार्यो ग्रामे ग्रामाधिपैस्तथा ।

गृहे गृहस्थैः कर्तव्यः उत्सवो बन्धुभिः सह ॥

¹ A. S. B., अविप्छतैः; Udaipur Ms. reads wrongly अविष्णुतैः

स्तातैः शुक्कैः समालब्धैः सुखिभिः । स्रित्युक्तैस्ततः श्राव्यं शास्त्रं श्रद्धासमन्वितैः ॥ वाचकं भोजयेत्तत्र यथाविभवविस्तृतः । गुरुं च भक्त्या मितमान्यथाशक्ति ह्यमायया ॥ ततः पुष्पेश्च ध्रुपेश्च श्रावकान् सम्प्रपूज्येत् । वाचको ब्राह्मणः प्राज्ञः श्रुतशास्त्रो महामनाः ॥ अभ्यस्ताक्षरिवन्यासो वृत्तशास्त्रविशारदः । शब्दार्थवित्प्रगल्भश्च विनीतो मेध्या युतः ॥ गीतज्ञो वाक्पदुः श्रव्यस्वरोऽनावित्रभाषकः । गुरुश्च धर्मवान् प्राज्ञः श्रुतशास्त्रो विमत्सरः ॥ विप्रः प्रकृतिसंशुद्धः श्रुविः स्मितसुखः सदा । सुवृत्तो वृत्तशास्त्रज्ञः सर्वशास्त्रविशारदः ॥ अभ्यस्तशास्त्रसन्दोहः प्रकृतार्थप्रवर्तकः ।

'वृत्तशास्त्रज्ञः' छन्दःशास्त्रवित्। 'प्रकृतार्थप्रवर्तेकः' प्रस्तुतार्थभिधायी³।

नाऽप्रक्रमकृतव्याख्यपौर्वापर्यनिविष्टधीः॥ अध्यायसर्गविच्छेदविभक्त्यथेप्रयोजकः⁴। शास्त्रार्थपदविद्धीमान् पदश्लोकार्थवोधकः॥ समुदायप्रकीर्णार्थमुखद्याखासु सङ्गतः।

- 1 हेमा. p. 531, स्राविभिः
- 2 Udaipur Ms. corrupt: restored from हेमा. p. 531
- 3 हेमा. p. 532, repeats this comment.
- 4 A. S. B., विभक्त्यर्थप्रयोजकः; Udaipur Ms. has विच्छेदिरिक्तार्थं प्रयोजकः

अलङ्कारश्च' हृद्रस्तु व्यपदिइयाऽर्थबोधकः ॥ प्रकान्तादिषु शास्त्रार्थविभागपरिनिष्ठितः। कष्टाभिधानगृहार्थभङ्गेन तु विरोधकः॥ श्रद्वेयवागनालस्यः श्रोतचित्तावबोधकः। संस्कारैः संस्कृतां विद्यां प्राकृतैः प्राकृतामि ॥ आलापमात्रैव्याख्यानैर्यश्च शिष्यान् प्रबोधयेत्। देशाभिधानविन्यासैर्बोधयेचाऽपि यो ग्रहः॥ स गुरुस्स पिता माता स च चिन्तामणिस्समृतः। शास्त्रोपायविधानेन नरकेभ्यः समुद्धरेत्॥ कस्तेन सहशो लोके बान्धवो सुवि विद्यते। यस्य वाग्रहिमबृन्देन² हृद्यान्नरूपते तमः॥ महासंसारजननं भवेत् सोऽकीं महाचुतिः। नोद्विजेत्तस्य पारुष्ये न च वैलोम्यमिच्छतः ॥ न चाऽस्य व्याधिदुःखेषु मलानां चाऽप्रियो भवेत्। पसादयेच कुपितं दुःखमग्नं समुद्धरेत्॥ रोगेभ्यश्चाऽपि यत्नेन परित्राणेन चोद्धरेत्। एवं व्याख्यां शुभां श्रुत्वा गुरुवक्त्रान्नरोत्तमः ॥ विधेयं चिन्तयेचलात् परत्र हितकारणात्। श्रुणयाच्छुद्धया युक्तः प्रणतोऽभिमुखो गुरोः॥ अनन्यसत्कथाक्षेपी निष्प्रमादो ह्यतन्द्रितः।

¹ A. S. B., अनक्षरच

² A. S. B., यस्य वाप्रदिमनृन्देन; Udaipur Ms. reads wrongly यस्य वाप्रुक्मिन्नन्देन

³ हेमा. p. 532, न च नैलोम्यमावहेत्

गुरं च संशये जाते पृच्छेद्राक्यमदीरयेत ॥ गुरुणा चोक्तमेकान्ते अद्धावान् वाक्यमाअयेत्। न प्ररो गुरुवाक्यानि गुरूक्तं परिपालयेत ॥ भिषजां वचनं कार्यं गुरूणां च महात्मनाम । न तत्कृतं स्वयं क्रयीत्ते समृद्धानलत्विषः॥ 'तत्क्रतं' गुरुचेष्टितम्। अवस्तृतकथाक्षेपं यः क्रयीद्यतो गुरोः। स ब्रह्महत्यामाप्नोति गुरुवाक्येष्वानिश्चयः ॥ 'गुरुवाक्येषु अनिश्चयः' गुरुवाक्येषु संज्ञायवान्²। यश्च श्रुत्वाऽन्यतः शास्त्रं संस्कारं प्राप्य वाश्चभम्। अन्यस्य जनयेत्कीर्ति स गुरोब्रेह्महा भवेत्॥ विस्मारयेञ्च वा मोहाचोऽपि शास्त्रार्थमुत्तमम्। स याति नरकं घोरमक्षयं भीमदर्शनम्॥ यस्तु बुद्धा नरः शास्त्रं किश्चित् कुर्याच्छुभाशुभम्। भवेच्छतग्रणं तद्वै उज्ञानं नित्यं रतस्य च॥ एवं विधानतो वाच्यं वाचकेन विपश्चिता। तपस्समात्मकं सर्वं स्वर्गादिफलसाधनम् ॥

शनैर्विबोध्य वै वाच्यमध्यात्मादि च यद्भवेत्।

¹ A. S. B., गुरुवाक्येषु अनिश्चयः; Udaipur Ms. has गुरुवाक्ये-ष्वसंश्यात

² A.S.B.

³ A. S. B. and हेमा. p. 533, विज्ञानेभ्यो रतस्य च

कुद्धोक्तियुद्धसंक्षोभं घारावर्तेन वाचयेत्॥ 'घारावर्त्तेन' वेगेन।

सरागं लिलतेर्वाक्येर्वाचयेद्वृद्धसङ्गमे ।
नानावृत्तान्तरूपेण लालित्येन च वाचयेत् ॥
सर्गाध्यायसमाप्तौ च कथापर्यन्त एव वा ।
प्रशस्तशब्दसङ्गश्च कुर्यादिति विरामणम् ॥
समाप्ते वाचनेऽभीष्टं ब्रूयादेवं विचक्षणः ।
'अवधार्य जगच्छान्तिमन्ते शान्त्युदकं सजेत् ॥
सश्चुतं सुश्चुतं ब्रूयादस्तु वाऽऽल्यातमित्यदः ।
लोकः प्रवर्ततां धर्मे राजा चाऽस्तु सदा जयी ॥
धर्मवान् धर्मसम्पन्नो गुरुश्चाऽस्तु निरामयः' ।
इति प्रोच्य यथायातं गन्तव्यं च विभाषितैः' ॥
शिष्यैः परस्परं शास्त्रं चिन्तनीयं विचक्षणैः ।
कथावस्तुपसङ्गेन नानाव्याख्यानभावनैः ॥
युक्तिभिश्चव्यः स्मरेद्व्याख्यां चिह्नश्चाऽपि स्वयं कृतैः ।
एवं दिने दिने व्याख्यां श्रृणुयान्नियतो नरः ॥

समग्रशास्त्रश्रवणेन पुंसः श्रद्धाप्रधानं भवतीह चेतः। रागं च शास्त्रात्मकमभ्युपैति दोषाश्च नाशं निख्लिलाश्च यान्ति॥

¹ A. S. B., विभाषितै:; Udaipur Ms. reads विभावतैः

² A. S. B., युक्तिभिश्च; Udaipur Ms. has, मूर्तिभिश्च

कथां न काश्चिच्छृणुयान्न¹ ज्ञास्त्रं अश्रद्धया वोज्झितधर्मसङ्गः। ततः समाप्तावथ ज्ञास्त्रसङ्गे कथोदये चाऽपि विनीतबुद्धिः॥ ज्ञाक्त्याऽर्चयेद्वाचकमग्रथमेव गुरुं च भक्त्या पितृवन्निकामम्²।

एष विद्यामदानस्य प्रधानो विधिरुच्यते।
अनेनैव विधानेन ब्राह्मणे शीलशालिने॥
प्रवोधयति धीयुक्ते युक्तिज्ञे वेदवादिनि।
विन्यसेत्तु शुभं शास्त्रं महापुण्यिजगिषया॥
धनैर्वा विपुलैर्दक्षेग्रंहं कृत्वा सुतर्पितम्।
अध्यापयेच्छुभान् शिष्यानभिजातान् सुमेधसः॥
एवं विद्याप्रदानं तु सर्वदानोत्तमं मतम्।
सर्वदा सर्ववर्णानां नरकप्लवसुत्तमम्॥
अनेन विधिना दत्त्वा विद्यां पुण्यपरो नरः।
यत्फलं त्वश्वमेधानां शतस्य सुकृतस्य च॥
राजस्यसहस्रस्य सम्यगिष्टस्य यत्फलम्।
तत्फलं लभते मत्यां विद्यादानेन भाग्यवान्॥
सर्वसस्यसम्पूर्णं सर्वरत्नोपशोभिताम्।
ब्राह्मणेभ्यो महीं दत्वा ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः॥

¹ हेमा. p.534, यथाकथित्र श्णुयात्

² A. S. B. पितृविकामं; Udaipur Ms. reads पितृरात्रिकामम्

³ Udaipur Ms. reads विधनैः

यत्फलं लभते मत्यों विद्यादानेन तत्फलम्। यावदक्षरसंस्थानं विद्यते ज्ञास्त्रसंश्रये ॥ तावद्वषसहस्राणि स्वर्गे विद्यापदो भवेत । यावत्यः पङ्कयस्तन्न पुस्तकेऽक्षरसंश्रिताः॥ तावतो नरकात् कुल्यानुदृधृत्य नयते दिवम् । यावच्च पत्रसंख्यानं विद्यते पुस्तके द्युभे ॥ तावद्युगसहस्राणि 'स्बर्गलोके स मोदते। यावच्च पातकं तेन कृतं जन्मशतैरिप ॥ तत्सर्वं नइयते तस्य विद्यादानेन देहिनः । स याति मनुजो लोके साधन्यः स च कीर्तिमान्॥ यो विद्यादानसम्पर्कपसक्तः पुरुषोत्तमः। यथाविभवतो दद्याद्विद्यां ज्ञाट्यविवर्जितः॥ याति पुण्यमयान् लोकानक्षयान् भोगभूषितान् । येऽपि यत्र मषीपात्रे लेखनीसम्प्रटादिकम्॥ दद्यः शास्त्राभियुक्ताय तेऽपि विद्याप्रदायिनाम्⁴। यान्ति लोकान् ग्रुभान् मर्त्याः पुण्यभाजो महाधियः॥ इति विद्यापदानस्य माहात्स्यं परिकीर्तितम्। श्चत्वेतत्पातकेर्र्धच्येश्चियतं जन्मजन्मजेः ॥

¹ A. S. B. and I. O., सकुलो मोदते दिनि

I. O., देहिनाम्

³ A. S. B., स जातो

⁴ I.O. and A.S. B.

⁵ A. S. B. and I. O. सप्तजनमर्जै:

मत्स्यपुराणे 1

पुराणं सर्वदाास्त्राणां ब्रह्मणा प्रथमं स्मृतम् । अनन्तरं च वक्त्रेभ्यो वेदास्तस्य विनिर्गताः ॥ पुराणमेकमेवाऽऽसीत्तस्मिन् कल्पान्तरेऽनघ । व्रिवर्गसाधनं पुण्यं दातकोटिसुविस्तरम् ॥

तथा

तदथें। ज्या चतुर्लक्षं संक्षेपेण प्रकार्तितः । पुराणानि दशाष्ट्री च साम्प्रतं तदिहोच्यते ॥ नामतस्तानि वक्ष्यामि श्रृणुध्वमृषिसत्तमाः । ब्रह्मणाऽभिहितं पूर्वं यावन्मात्रं मरीचये ॥ ब्राह्मं दशसहस्रं तु पुराणं परिकीर्त्यते । लिखित्वा तच्च यो दद्याज्जलधेनुसमन्वितम् ॥ वैशाखपौणीमस्यां स ब्रह्मलोके महीयते । एतदेव महापद्ममभूद्धैरण्मयं जगत्॥ तत्कथान्ताश्रयं तद्वत् पाद्ममित्युच्यते वृधैः । पाद्मं तत्पश्चपश्चाशत् साहस्राणीह पत्र्यते ॥ तत्पुराणं च यो दद्यात्सुवर्णकमलान्वितम् । ज्येष्ठे मासि तिलैर्युक्तं सोऽइवमेधफलं लभेत् ॥ वराहकल्पवृत्तान्तमधिकृत्य पराशरः।

¹ हेमा. p. 511

² Ibid, p. 511

³ Ibid, p. 515-6

यान् प्राह धर्मानखिलान् वतुक्तं वैष्णवं विदः॥ तदाषाढे तु यो दचात् घृतधेनुसमन्वितम्। पौर्णमास्यां विपूतात्मा स पदं याति वारूणम्॥ त्रयोविंशतिसाहस्रं तत्पुराणं विदुर्बुधाः। इवेतकल्पप्रसङ्गेन धर्मान् वायुरिहाऽब्रवीत्॥ यत्रैतद्वायवीयं स्याद्वद्रमाहात्म्यसंयुतम्। चतुर्विदातिसाहस्रं पुराणं तदिहोच्यते ॥ श्रावण्यां श्रावणे मासि गुडधेनुसमन्वितम्। यो दचाद्विधिसंयुक्तं ब्राह्मणाय कुटुम्बिने॥ शिवलोके स पुतातमा कल्पमेकं वसेन्नरः। यत्राऽधिकृत्य गायत्रीं वर्ण्यते धर्मविस्तरः॥ वृत्रासुरवधोपेतं तद्भागवतमुच्यते । लिखित्वा तच यो दचाद्हेमसिंहसमन्वितम् ॥ पौर्णमास्यां प्रौष्ठपद्यां स याति परमं पदम्। अष्टादशसहस्राणि पुराणं तत्प्रकीर्तितम् ॥ यत्राऽऽह नारदो धर्मान् बृहत्कल्पाश्रयांस्त्विह । पश्चविंदातिसाहस्रं नारदीयं तदुच्यते॥ तदिषे पश्चद्रयां तु यो दद्याद्धेनुसंयुतम्⁵।

¹ हेमा. p. 576, यत्राह

² I.O., वैष्णवं परमं विदुः

³ हेमा. p. 516

⁴ Ibid, p. 517

⁵ Ibid, हेमसंयुतम्

परमां ' सिद्धिमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्छभाम् ॥ 'इषे' आदिवने । यत्राऽधिकृत्य राक्जनीन् धर्माधर्मविचारणम् । पुराणं नवसाहस्रं मार्कण्डेयमिहोच्यते ॥ परिलेख्य तु यो दद्यात्सीवर्णकरिसंयुतम्। कार्तिक्यां पौण्डरीकस्य यज्ञस्य फलभाग्भवेत्॥ यत्तदीशानकलपस्य वृत्तान्तमधिकृत्य च। वसिष्टायाऽग्निना प्रोक्तमाग्नेयं तत् प्रचक्षते ॥ लेखयित्वा तु यो दद्याद्वेमपद्मसमन्वितम्। मार्गद्यीषें विधानेन तिल्धेनुयुतं तथा॥ तच षोडशसाहस्रं सर्वेकतुफलपदम्। यत्राऽधिकृत्य माहात्म्यमादित्यस्य चतुर्मुखः॥ अघोरकल्पवृत्तान्तप्रसङ्गेन जगत्स्थितः²। मनवे कथयामास भूतग्रामस्य लक्षणम् ॥ चतुर्दशसहस्राणि तथा पश्चशतानि च। भविष्यचरितप्रायं भविष्यं तदिहोच्यते ॥ तत्पौषे मासि यो दद्यात्पौर्णमास्यां विशेषतः । गुडकुम्भसमायुक्तमग्निष्टोमफलं लभेत्॥ रथन्तरस्य कल्पस्य वृत्तान्तमधिकृत्य च।

सावर्णिनीरदायाऽऽह कृष्णमाहात्म्यमुत्तमम् ॥

¹ Ibid, p. 517, उत्तमं for परमं

² हेमा. p. 517, जगत्पतिः for जगितस्थतः

³ Udaipur Ms., आदिखचरितं बहु

यत्र ब्रह्मवराहस्य चरितं वर्ण्यते बहु'।
तदष्टादशसाहस्रं ब्रह्मवैवर्त्तमुच्यते॥
पुराणं ब्रह्मवैवर्त्तं यो दचान्माघमासि च।
पौर्णमास्यां सभवनं ब्रह्मलोके महीयते॥
'भवनं' गृहम्।

यत्राऽग्निलिङ्गमध्यस्थः प्राह[े]देवो महे३वरः ।

धर्मार्थकाममोक्षार्थमाग्नेयमधिकृत्य च॥
किल्पतं लैङ्गमित्युक्तं पुराणं ब्रह्मणा स्वयम्।
तदेकादशसाहस्रं फालगुन्यां यः प्रयच्छति॥
तिलकुम्भसमायुक्तं स याति शिवसात्मताम्।
महावराहस्य पुनर्माहात्म्यमधिकृत्य च॥
विष्णुनाश्मिहितं क्षोण्ये तद्वाराहमिहोच्यते।
मानसस्य प्रसङ्गेन कल्पस्य मुनिसक्तमाः॥
चतुर्विशत्सहस्राणि तत्पुराणमिहोच्यते।
काश्चनं गरुडं कृत्वा तिलधेनुसमन्वितम्॥
पौर्णमास्यां च यो दचाद्ब्राह्मणाय कुडुम्बिने।
वाराहस्य प्रदानेन पदमाभोति वैष्णवम्॥
यत्र माहेश्वरं धर्ममधिकृत्य च षण्मुखः।
कल्पे तत्पुरुषे वृत्ते चिरतैरुपशोभितम्॥

¹ I.O.

² हेमा. p. 518, देवीं for देव:

³ I.O., तिलधेनुसमायुक्तम्

⁴ हेमा. p. 518, मानवस्य for मानसस्य

'तत्पुरुषे' पुरुषकल्पे ।

स्कान्दं नाम पुराणं तदेकाशीतिर्श्विगद्यते। सहस्राणि शतं चैकमिति यहोन पठवते॥ परिलेख्य च यो दद्याद्वेमञ्जलसमन्वितम्। शैवं पदमवाप्नोति मीने चोपगते रवी ।। त्रिविक्रमस्य माहात्म्यमधिकृत्य च षण्मुखः । त्रिवर्गमभ्यधात्तत्र वामनं परिकीर्त्यते॥ पुराणं दशसाहस्रं ख्यातं कल्पानुगं शिवम्। यः शरद्विष्वे दद्याद्वैष्णवं यात्यसौ पदम् ॥ यत्र धर्मार्थकामानां मोक्षस्य च रसातले। माहात्म्यं कथयामास कूर्मरूपी जनाईनः ॥ इन्द्रयुम्नप्रसङ्गेन ऋषीणां दाकसन्निधौ। सप्तद्रा सहस्राणि लक्ष्मीकल्पानुषङ्गिकम् ॥ यो दचादयने कौर्म हेमकूटसमन्वितम् । गोसहसुप्रदानस्य स फलं प्राप्तुयान्नरः॥ श्रुतीनां यत्र कल्पादौ प्रवृत्त्यर्थं जनार्दनः। मत्स्यरूपी च मनवे नरसिंहोपवर्णनम्॥ अधिकृत्याऽब्रवीत् सप्तकल्पवृत्तमुनिव्रतम्। तन्माहात्म्यमिति जानीध्वं सहस्राणि त्रयोदश ॥ विषुवे हेममत्स्येन धेन्वा चैव समन्वितम्।

¹ हेमा. p. 518, मकरोपगमे रवेः

² Ibid, चतुर्भुखः for पण्मुखः

³ A. S. B. and I. O., हेमकूर्म

यो द्यात्तेन पृथिवी दत्ता भवति चाऽमुना॥
यदा च गारुंड कल्पे विठ्वाण्डं गरुंडोऽभवत्।
अधिकृत्याऽब्रवीत् कृष्णो गारुं तदिहोच्यते॥
तद्याद्या चैकं च सहस्राणीह पठ्यते।
सौवर्णहंससंयुक्तं यो ददाति पुमानिह॥
संसिद्धं लभते मुख्यां शिवलोके च संस्थितिम्।
ब्रह्मा ब्रह्माण्डमाहात्म्यमधिकृत्याऽब्रवीत् पुनः॥
तच द्वाद्यासाहम् ब्रह्माण्डं द्विशताधिकम्।
भविष्याणां च कल्पानां श्रूयते यत्र विस्तरः॥
तद्ब्रह्माण्डपुराणं तु ब्रह्मणा समुदाहृतम्।
यो हि द्याद्व्यतीपाते पत्रोणयुगसंयुतम्॥
राजस्यसहस्य फल्रमाप्नोति मानवः॥

इति विद्यादानम्॥

35

अथ कल्पदानम्

तत्र मत्स्यपुराणे'

कल्पानुकीर्तनं वक्ष्ये सर्वेपापप्रणाद्यानम्। यस्याऽनुकीर्त्तनादेव वेदपुण्येन युज्यते॥ मथमः इवेतकल्पस्त द्वितीयो नीललोहितः। वामदेवस्तृतीयस्तु ततो राथन्तरोऽपरः॥ रौरवः पश्चमः प्रोक्तः षष्टः प्राण इति स्मृतः। सप्तमोऽथ बृहत्कल्पः कन्दर्पोऽष्टम उच्यते ॥ सचोऽथ नवमः प्रोक्त ईशानो दशमः स्मृतः। व्यान एकाददाः प्रोक्तस्तथा सारस्वतोऽपरः॥ त्रयोदश उदानस्तु गारुडोऽथ चतुर्दशः। कौर्मः पश्चदशो ज्ञेयः पौर्णमासी ²प्रजापतेः॥ षोडशो नारसिंहस्तु समानस्तु ततोऽपरः। आग्नेयोऽष्टाददाः मोक्तः सोमकल्पस्तथाऽपरः॥ मानवो विंदातिः प्रोक्तस्तत्तुमानिति चाऽपरः। वैक्जण्ठश्चाऽपरस्तद्वछक्ष्मीकल्पस्तथाऽपरः ॥ चतुर्विदास्तथा प्रोक्तः सावित्रीकल्पसंज्ञकः।

¹ हेमा. pp. 783 ff. म. पु., ch. 290

² हेमा. p. 783, प्रजायते; So, म. पु., p. 575

पश्चविंद्यतिमो घोरो वाराहस्तु तथाऽपरः ॥
सप्तविंद्योऽथ वैराजो गौरीकल्पस्तथाऽपरः ।
माहेद्द्वरस्ततः प्रोक्तः त्रिपुरं यत्र घातितम् ॥
पितृकल्पस्तथाऽन्ते तु या कुहूर्ब्रह्मणः स्मृता ।
इत्येष ब्रह्मणो मासः सर्वपापप्रणादानः ॥
आदावेव हि माहात्म्यं यस्मिन् यस्य विधीयते ।
तस्य कल्पस्य तन्नाम विहितं ब्रह्मणा पुरा ॥

[तथा]'

यस्तु दद्यादिमान् कृत्वा हैमान् पर्वणि पर्वणि।
ब्रह्मविष्णुपुरे कल्पं मुनिभिः पूज्यते दिवि॥
सर्वपापक्षयकरं कल्पदानं यतो भवेत्।
मुनिरूपांस्ततः कृत्वा दद्यात्कल्पान् विचक्षणः॥
'मुनिरूपान्' मुन्याकारान् जाटदिधरान्।

इति कल्पदानम् ॥

¹ Eleven eines omitted from #. g., pp. 575-576

१४ अथ तिथिदानम्

तत्र विष्णुः

मार्गशिषे शुक्कपश्चदश्यां मृगशिरोयुक्तायां चूर्णितलवणस्य सुवर्णनाभप्रस्थमेकं चन्द्रोदये ब्राह्मणाय प्रतिपादयेत् । अनेन कर्मणा रूपसौभाग्यवानभिजायते । पौषी
चेत्पुष्ययुक्ता स्यात्तस्यां गौरसर्षपकल्केनोच्छादितशरीरो ।
गव्यघृतपूर्णकुम्भेनाऽभिषिक्तः सर्वौषधिभिः सर्वगन्धैः
सर्वबीजैश्च स्नातो घृतेनैव भगवन्तं वासुदेवं स्नापियत्वा
पुष्पपूरगन्धदीपनैवेद्यादिभिश्चाऽभ्यच्यं वैष्णवैः शाक्रैर्वा
बाईस्पत्येश्च मन्त्रैः पावके हुत्वा सुवर्णन घृतेन ब्राह्मणं
स्वस्ति वाचयेत् । वासोयुगं तत्र कर्त्रे दद्यात् । अनेन कर्मणा पुष्पति । माधी, मधायुता चेत्स्यात् तस्यां तिलैः
श्राद्धं कृत्वा पूतो भवति । भोजनार्थं श्राद्धे तिलान् दत्वा
सर्वजनप्रियो भवति । फाल्गुनी, फल्गुनीभिर्युक्ता चेत्
तस्यां ब्राह्मणाय सुसंस्कृतं स्वास्तीर्णश्चायनं निवेद्य भार्या
मनोज्ञां पक्षवतीं द्रविणवतीं चाऽऽप्रोति । नार्यपि भर्तारम् ।

'भत्तीरं' तादग्गुणयुक्तम् । 'पक्षवती' बहुतरज्ञाति-बन्धुः।

¹ हेमा. pp. 800-801 ff.; वि. स्य., ch. 90.

² वि. स्मृ., प्रदापयेत्

³ Ibid, कल्कोद्वर्तितशारीरः

⁴ Missing in वि. स्मृ., p. 185.

चैत्री, चित्रायुता चेत् तस्यां चित्रवस्त्रप्रदानेन सौभा-ग्यमामोति।

'चित्रं' मनोज्ञं नानावर्णम्।

वैद्याख्यां पौर्णमास्यां ब्राह्मणसप्तकं क्षोद्रयुक्तैस्तिलैः सन्तर्ण्य धर्मराजं प्रीणयित्वा पापेभ्यः पूतो भवति । ज्येष्ठी ज्येष्ठायुता चेत् तस्यां 'छत्रोपानहप्रदानेन 'गणाधिपत्यमा-प्रोति । आषाख्यामाषाढायुक्तायां अञ्चपानदानेन तदेवाऽ-क्षयमाप्त्रोति । आवण्यां अवणयुक्तायां जल्धेनुं अञ्चवासो-युगान्वितां दत्वा स्वर्गलोकमाप्त्रोति । प्रौष्ठपद्यां तद्यक्तायां गोप्रदानेन सर्वपापविनिर्मुक्तो भवति । आइवयुज्यामिद्यनिगते चन्द्रमिस घृतपूर्णभाजनं सुवर्णयुतं विप्राय दत्वा दीप्ताग्तिभवति । कार्तिकी चेत् कृत्तिकायुता स्यात्तस्यां सितमुक्षाणमन्यवर्णं वा द्याङ्गोदये सर्वसस्यरत्नगन्धो-पेतं दीपमध्ये ब्राह्मणाय दत्वा कान्तारभयं न पद्यति ।

वैशाखे मासि [शुक्क] तृतीयायामुपोषितोऽक्षतेर्वासुदे-वमभ्यच्ये तान्येव च हुत्वा सर्वपापेभ्यः पूतो भवति। वसभ्यच्ये तान्येव च स्वत्वा सर्वपापेभ्यः पूतो भवति। वस्यचाऽस्मिन् अहनि प्रयच्छति तत् अक्षय्यमाप्नोति।

पौष्यां⁵ समतीतायां कृष्णपश्चद्वादइयां सोपवासः

¹ I. O., पानीयदानेन

² हेमा. p. 801, नगराधिपत्यं for गणाधिपत्यं

³ हेमा. p. 788

⁴ І.О., उषायां उपोषितोऽथास्मिन्

⁵ हेमा. р. 794

तिलैः स्नातस्तिलोदकं दत्वा तिलैर्वासुदेवमभ्यर्च्य, तानेव हुत्वा भुक्त्वा च सर्वपापेभ्यः पूतो भवति। माघ्यां समतीतायां कृष्णद्वादशीं सश्रवणां प्राप्य वासुदेवाग्रतो महावर्त्तिद्वयेन 'दीपद्वयं दयात्। दक्षिणपाइवें महारजत-रक्तेन समग्रेण वाससा तैलतुलामष्टाधिकां दत्वा, वाम-पाइवें घृततुलां अष्टाधिकां समग्रेण इवेतेन वाससा दयात्। एतत् कृत्वा यस्मिन् राष्ट्रेऽभिजायते, यस्मिन् देशे, यस्मिन् कुले, तन्नोज्वलो भवति।

'महारजतरक्तेन' कुसुम्भरसेन। 'तुला' पलदातम्।

वैशाख्यां पौर्णमास्यां तु ब्राह्मणान् सप्त पश्च वा²। क्षौद्रयुक्तैस्तिलेः कृष्णैर्वाचयेचदि वेतरैः॥ प्रीयतां धर्मराजेति यद्वा मनसि वर्तते। यावज्जीवकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति॥

यमः व

वैशाख्यामेव विधिवद् भोजयेद्राह्मणान्दश । त्रिरात्रमुषितः स्नात्वा कृसरं प्रयतः शुचिः ॥ गौरान्वा यदि वा कृष्णान् तिलान् क्षौद्रेण संयुतान् । दत्वा दशसु विप्रेषु तानेव स्वस्ति वाचयेत् ॥

¹ हेमा. p. 795, दीपदान

² The following two verses are cited by हेमा. p. 797 as from विष्णुधर्मोत्तर

³ हेमा. p. 797

⁴ A. S. B., इ.स्रं: Uda ipur Ms. has क्यरं

प्रीयतां धर्मराजेति पितृन् देवांश्च तर्पयेत्। यावजीवकृतं पापं तत्क्षणादेव मुश्चति॥ अयुतायुतं च तिष्ठेत् स्वर्गलोके न संशयः¹। मानवत्वं² न पश्येत्तु न च पापेन लिप्यते॥

जाबाळ:3

शृतात्रमुदकुम्भं च वैशाख्यां तु विशेषतः।
निर्दिश्य धर्मराजाय गोदानफलमाप्तुयात्॥
सुवर्णतिलयुक्तैश्च ब्राह्मणान् सप्त पश्च च।
तर्पयेदुदपात्रेश्च ब्रह्महत्यां व्यपोहति॥

महाभारते⁴

वैशाख्यां पौर्णमास्यां तु तिलान्दत्वा द्विजातिषु। तिला भक्षयितव्यास्तु सदा त्वालम्भनं च तैः॥ कार्यं सततमिच्छद्भिः श्रेयः सर्वोत्मना गृहे॥

यमः

कार्तिकस्य तिमस्रं तु मघासु नवमीतिथौ। अहोरात्रोषितः स्नात्वा धर्मराजाय भोजयेत्॥ विधिवद्वास्मणान् सर्वान् स्वर्गलोके महीयते। तिलान् कृष्णाजिने कृत्वा सुवर्णं मधुसर्पिषी॥

¹ हेमा. p. 798, महीयते

² Ibid., मामेव त

³ हेमा. p. 798

⁴ Ibid.

दत्वा तु ब्राह्मणायाऽऽशु सर्वं तरित दुष्कृतम् । धेनुं दत्वोभयमुखीं भूदानफलमाप्नुयात् ॥ माघान्धकारद्वादइयां तिलेक्वित्वा हताशनम् । तिलान्दत्वा च विप्रेभ्यः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ आदित्यवारे विप्राय सहिरण्यं सदैव तु । यः प्रयच्छत्यपूपं च तस्य तुष्यित वै यमः॥

स्कन्दपुराणे⁴

तिल्पात्राणि यो दद्याद्विषेभ्यः शुद्धमानसः । अमावास्यां समासाय कृष्णानां सुसमाहितः ॥ स्वान् पितृन्तर्पयित्वा तु अक्षयं नरपुङ्गवः । पितृलोकं समासाय चिरं ससुखमेधते ॥ 'कृष्णानां' तिलानाामति शेषः ।

इति तिथिदानम्॥

¹ I. O. and A. S. B., हुत्वा; Udaipur Ms. has दत्वा

² Cited by हेमा. p. 795

³ हेमा. p. 808

⁴ Ibid, p. 802

अथ मासदानम्

तत्र विष्णुः

आदिवनं सकलं मासं ब्राह्मणेभ्यः प्रत्यहं घृतं प्रदाया-ऽदिवनौ प्रीणियत्वा रूपभाग्भवति । तस्मिन्नेव मासि प्रत्यहं गोरसैर्ब्बाह्मणान् भोजियत्वा आरोग्यभाग्भवति । तथा माघे मासि प्रत्यहमग्निं तिलैईत्वा घृतकुल्माषं ब्राह्मणान् भोजियत्वा दीप्ताग्निभैवति ।

यमः²

कृशरं भोजयेबाऽत्र स्वशक्तया शिशिरे द्विजान्। दिप्ताग्नित्वमवामोति स्वर्गलोकं स गच्छति॥

तथा

घृतमाइवयुजे मासि नित्यं दचाद्विजातये। प्रीणयित्वाऽदिवनी देवी रूपभागभिजायते³॥ तिलप्रदः प्रजामिष्टां पुरुषः खलु विन्दति। माघे मासि विद्योषेण तमिस्रे तु विद्योषतः⁴॥

आदित्यपुराणे⁵

ज्येष्ठे मासि तिलान्दत्वा पौर्णमास्यां विशेषतः।

- 1 Ibid, p. 818
- 2 Ibid, p. 820
- 3 Ibid, p. 818
- 4 हेमा. p. 818 Attributes this verse to प्रचेताः
- 5 हेमा. p. 818

अर्वमेधस्य यत्युण्यं तत्त्राप्तोति न संशयः॥ देवीपुराणे¹

घेनुं तिलमयीं मार्घ्यां दचाचश्चोत्तरायणे। सर्वान् कामानवामोति ज्येष्ठे जलमयीं तथा॥ पौषे गृतमयीं दचाच्छ्रेष्ठाहे विधिना सुने। ईहितान् लभते कामान् स्थानेषु विविधेषु च॥

तथा³

मार्गे रस्रोत्तमं दयाद्घृतं पौषे महाफलम् । तिलान्माघे मुनिश्रेष्ठ सप्त धान्यानि फाल्गुने ॥ 'रसोत्तमं' लवणम् ।

विचित्राणि च वस्त्राणि चैत्रे दद्याद्विजोत्तमः । वैद्याखे द्विज गोधूमान ज्येष्ठे तोयभृतं घटम् ॥ आषाढे चन्दनं देयं सक्ष्रं महाफलम् । नवनीतं नभोमासि छत्रं प्रौष्ठपदे मतम् ॥ गुडदार्करवणीं ह्यान् लड्डुकानादिवने मुने । दीपदानं महापुण्यं कार्तिके यः प्रयच्छति ॥ सर्वान् कामानवामोति क्रमेणेवसुदाहृतम् । वतान्ते गां शुभां द्यात् सवत्सां कांस्यदोहनाम् ॥

¹ Ibid.

² हेसा. p. 818, तिल्सयी for जलमयी

³ हेमा. p. 817

⁴ Reproduced by हेमा. p. 817

सयुगां सम्प्रजं वत्सं दापयेद्विधिना सुने।
देवीं विरिश्चिनं सूर्यं विष्णुं वाड्य यथाविधि॥
स्वभावशुद्धो विधिवत् पूजियत्वा द्विजोत्तमम्।
दातव्या वीतरागे तु कामकोधविवर्जिते॥
अयाचके सदाचारे विनीते नियमान्विते।
गोदानास्चभते कामान् गोलोके सुमनोहरान्॥
व्रतान्ते मासदानाख्यसमाप्तौ नियमे तथा॥।
आषाढे तोयधेनुं च घृतं भाद्रपदे तथा॥
माघे च तिल्धेनुः स्याचो दत्वा लभते हितम्॥

महाभारते'

माघे मासि तिलान् यस्तु ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति । सर्वसत्वसमाकीर्णं नरकं स न पद्यति ॥

यमः

सर्वपातकसङ्घातः कामतो वाडप्यकामतः । शुद्धिं तस्य प्रवक्ष्यामि स्वर्गसाधनमेव च ॥ शुद्धैः कृष्णेर्यथालब्धेद्वीत्रिंशदङ्गुलोद्धृतः । राशिस्तिलेः समे देशे कर्तव्यः पुरुषायतः ॥ प्रतिमास्ताङ्गलोत्क्षेपसौवर्णविभवे सति ?।

^{*} The India Office Ms. repeats verses from विद्यादान-प्रकरण begining from आयुर्वेदप्रभावेण किं न दत्तं भवेच्छुचिः (Fol. 72) to the verse व्रतेन मासदानाच सुखमाप्रोति शाश्वतम् (Fol. 78) in मासदानप्रकरण

¹ ইमा. р. 819

क्षौद्रेण पयसा दन्ना घृतेनाऽऽपूरयेद्धरान् ॥
यथाविभवविस्तारं ब्राह्मणे श्रोत्रियेऽर्थिनि।
दचान्माघे च वैशाखे विषुवे चोत्तरायणे॥
यावज्ञीवकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति॥

वामनपुराणे 1

माघे मासि तिलाः शस्ताः तिलघेनुश्च दानव।
इध्मेन्धनादयश्चाऽन्ये माधवप्रीणनाय तु²॥
फालगुने ब्रीह्यो गांवो वस्त्रं कृष्णाजिनान्वितम्।
गोविन्दप्रीणनार्थाय दातव्यं पुरुषर्षभैः॥
चैत्रे विचित्रवस्त्राणि शयनान्यासनानि च।
विष्णोः प्रीत्यर्थमेतानि देयानि ब्राह्मणेष्वथ॥
गन्धाश्च माल्यानि तथा वैशाखे सुरभीणि च।
देयानि द्विजमुख्येभ्यो मधुसद्दनतुष्ट्ये॥
उदकुम्भं च घेनुं च तालवृन्तं सचन्दनम्।
त्रिविक्रमस्य प्रीत्यर्थं दातव्यं साधुभिस्तथा॥
'तालवृन्तं' तालव्यजनम्।
उपानग्रुगलं छन्नं लवणामलकानि च।
आषादे वामनप्रीत्ये दातव्यानि ह्वशक्तितः॥

¹ **हमा.** p. 816

² I. O., इष्टेश्व दापनं चाऽन्यैर्माधवः प्रीयतामिति

³ हेमा. p. 816, भरतर्षभ

⁴ A. S. B., उदहुंभाम्बुधेतुं च

⁵ हेमा. p. 816, भक्तितः

घृतं च क्षीरकुम्भाश्च घृतधेनुः फलानि च । श्रावणे श्रीघरप्रीत्ये दातच्यानि विपश्चितेः॥ मासि भाद्रपदे दद्यात् पायसं मधुसर्पिषी । हृषीकेशप्रीणनार्थं लवणं सगुडोदनम् ॥ तिलांस्तुरङ्गवृषभं दिध ताम्रायसादिकम्। प्रीत्यर्थं पद्मनाभस्य देयमाइवयुजे नरैः॥ रजतं कनकं दीपान् मणिमुक्तादिकं तथा। दामोदरस्य प्रीत्यर्थं प्रदचात्कार्तिके नरः ॥ खरोष्ट्राइवतरान् नागान् शकटोक्षमजाविकम् । दातव्यं केशवपीत्ये मासि मार्गिशिरे नरै:॥ प्रासादनगरादीनि गृहपावरणानि च। नारायणस्य तुष्ट्यर्थं पौषे देयानि यत्नतः॥ दासीदासमळङ्कारमन्नं षड्ससंयुतम्। पुरुषोत्तमप्रीत्यर्थं प्रदेयं सार्वकालिकम्॥ यचदिष्टतमं ²लोके यचाऽप्यस्ति गृहे शूचि । तत्तद्धि देयं प्रीत्यर्थं देवदेवस्य चिक्रणः॥

इति मासदानानि ॥

¹ हेमा. p. 817, सूकराउवं for शकटार्स

² A. S. B. and I. O., किञ्चियचाऽप्यस्ति अभे गृहे

१५ अथ नक्षत्रदानानि

तत्र विष्णुः

प्रतिमासं रेवतीयुते चन्द्रमसि मधुचृतयुतं परमान्नं ब्राह्मणान् भोजयित्वा रेवतीं प्रीणयित्वा रूपभाग्भवति ।

'परमान्नं' पायसम् ।

यमः²

मासि मासि च रेवत्यां ब्राह्मणान् घृतपायसम्। सदक्षिणं भोजियत्वा रूपभागभिजायते॥

महाभारते³

कृत्तिकासु महाभाग पायसेन ससर्पिषा।
सन्तर्ण्य ब्राह्मणान साधून कोकानामोत्यनुत्तमान्॥
रोहिण्यां प्रथितैमींगैंमीसे यत्नेन सर्पिषा ।
पयोन्नपानं दातव्यमानृण्यार्थं द्विजातये॥

'प्रथितैः' प्रसिद्धैः। 'मार्गैः' मृगमांसैः।

- 1 हेमा. p. 813
- 2 Ibid.
- 3 हेमा. p. 809
- 4 I.O., भोगान्
- 5 हेमा. p. 809 reads: रोह्चिण्यां पाण्डवश्रेष्ठ मापै रत्नेन सर्पिषा ।
- 6 Ibid., पथोनुपानं

दोग्धीं दत्वा सवत्सां तु नक्षत्रे सोमदैवते।
स गच्छेन्मानुषाल्लोकात् स्वर्गलोकमनुत्तमम् ॥
आद्रीयां कृशारं दत्वा तिलिमश्रमुपोषितः ।
नरस्तरित दुर्गाणि क्षुरधारांश्च पर्वतान्॥
अपूपान् पुनर्वसौ दत्वा तथैवाऽन्नानि शोभने ।
यशस्वी रूपसम्पन्नो बहन्ने जायते कुले॥
पुष्ये तु कनकं दत्वा कृतं वाऽकृतमेव वा।
अनालोकेषु लोकेषु सोमवत् स विराजते॥

'कृतं' घटितम् । 'अकृतं' अघटितम्⁴ ।

आश्रेषासु तथा रूप्यं वृषभं वा प्रयच्छति । स सर्वभयनिर्मुक्तः शास्त्रवानभिजायते ॥ मघासु तिलपूर्णानि वर्द्धमानानि मानवः । प्रदाय पशुमांश्चैव पुत्रवांश्च प्रजायते ॥ फालगुनीपूर्वसमये ब्राह्मणानासुपोषितः । भक्ष्यान् फाणितसंयुक्तान् दत्वा सौभाग्यमुच्छति ॥

'फाल्गुनीपूर्वसमये' पूर्वफलगुनीसमये । 'फाणितं' गुडविकारः⁵।

¹ हेमा. p. 809, दत्वाऽऽदित्यविमानस्थः स्वर्गं प्राप्नोत्यनुत्तमम् । सोमदैवतः नक्षत्रं मृगशीर्षम्

² Ibid., समाहितः

³ Ibid., पूर्ण पुनर्वसौ दत्वा घृतपूर्ण सुपाचितम्

⁴ Reproduced by हेमा. p. 809

⁵ Reproduced by हेमा. p. 810

घृतक्षीरसमायुक्तं विधिवत् षाष्टिकौदनम् । उत्तराविषये दत्वा स्वर्गलोके महीयते॥

'उत्तराविषये' उत्तराफाल्गुनीसमये' ।

यद्वा प्रदीयते दानमुत्तराविषये नरैः।
महाफलमनन्तश्च भवतीति विनिश्चयः॥
हस्ते हस्तिरथं दत्वा चतुर्युक्तमुपोषितः।
नरस्तरित दुर्गाणि श्चरधारांश्च पर्वतान्॥

'चतुर्युक्तं' चतुर्भिहेस्तिभिः संयुक्तम् ।

चित्रायां वृषमं दत्वा पुण्याङ्गां गां³ च भारत।
चरत्यप्सरसां लोके रमते नन्दने वने ॥
स्वातीष्वथ धनं दत्वा यदिष्टतममात्मनः।
प्राप्नोति लोकान् सञ्चभान् इह चैव महद्यशः॥
विशाखायामनङ्गाहं धेनुं दत्वा च दुग्धदाम्।
सप्रासङ्गं च शकटं सधान्यं वस्त्रसंयुतम्॥
पितृन् देवांश्च प्रीणाति प्रेत्य चाऽऽनन्त्यमइनुते।
न च दुर्गाण्यवाप्नोति स्वर्गलोकं स गच्छति॥

'प्रासङ्गः' द्वितीयं युगकाष्ठम्।

- 1 Reproduced by हेमा. p. 810
- 2 Reproduced by हेमा. p. 810
- 3 हेमा. p. 810 explains: पुण्याङ्गां गां इति शुभलक्षणलक्षितशरं मित्यर्थः ।

अनुराधासु प्रावारं वस्त्रोत्तरसुपोषितः । दत्वा युगदातं वाऽपि नरः स्वर्गे महीयते ॥

'प्रावारः' प्रच्छदपटः। 'वस्त्रोत्तरं' परिधानवस्त्रादिकम् ।

कालशाकं च विषेभ्यो दत्वा मर्त्यः सम्लक्तम् । ज्येष्ठायां सृत्युमुत्साद्य गितामिष्ठां च गच्छति ॥ मूले मूलफलं दत्वा ब्राह्मणेभ्यः समाहितः । स्विपतन् प्रीणयत्येव गितिमिष्ठां स गच्छति ॥ अथ पूर्वास्वषादासु दिधपात्राण्युपोषितः । कुलवृत्तोपसम्पन्ने ब्राह्मणे वेदपारगे ॥ प्रदाय जायते प्रेत्य कुले बहुगुणाकुले । उदमन्थं ससर्पष्कं प्रभृतमधुफाणितम् ॥ दत्वोत्तरास्वषादासु सर्वलोकानवापनुयात ।

'उदमन्थः' उदकमिश्राः सक्तवः'।

दुग्धं त्वभिजितो योगे दत्वा मधुघृतप्छतम्। धर्मविद्भ्यो² मनीषिभ्यः स्वर्गलोके महीयते³॥ अवणे कम्बलं दत्वा वस्त्रान्तरितमेव च। इवेतेन याति यानेन स्वर्गलोकान् सुसंयतान्॥

¹ Reproduced by हेमा. p. 811, who adds: फाणितं दुग्धखण्ड-विकार:

² हेमा. p. 811 reads धर्म निष्ठः

³ Hemādri adds: अयमर्थ: उत्तराषाढानक्षत्रचतुर्थपादः %वणस्याऽऽ-वघटिकाचतुष्टयं अभिजिद्योगः।

गोप्रयुक्तं धनिष्ठासु यानं दत्वा समाहितः। वस्त्ररिंम नवं दत्वा प्रेत्य राज्यं प्रपद्यते॥

'वस्त्ररिमः' वस्त्रघटितरज्जुः।

गन्धाञ्छतिभषायोगे दत्वा साग्रुक्चन्दनम्।
प्राप्तोत्यप्सरसां लोकान् प्रत्य गन्धांश्च शाइवतान्॥
पूर्वाभाद्रपदायोगे राजमाषान् प्रदाय वै।
सर्वभक्ष्यफलोपेतः स वै प्रेत्य सुली भवेत्॥
औरश्रमुत्तरायोगे यस्तु मांसं प्रयच्छति।
पितृन् प्रीणाति सकलान् प्रेत्य चाऽऽनत्यमइनुते¹॥
कांस्योपदोहनीं धेनुं रेवत्यां यः प्रयच्छति।
स प्रेत्य कामानादाय दातारमुपतिष्ठति॥
रथमइवसमायुक्तं दत्वाऽदिवन्यां नरोत्तमः।
इस्त्यद्वरथसम्पन्न उत्तमे जायते कुले॥
भरणीषु द्विजातिभ्यस्तिलधेनुं प्रदापयेत्।
गाः प्रभूताश्च प्राप्तोति नरः प्रेत्य यशस्तथा॥

इति नक्षत्रदानम्॥

¹ हेमा. p. 811 explains: उरश्रो मेष: तस्य मांसं औरश्रम्

98

अथाऽन्नदानम्

तच बृहस्पतिः

अन्नदानं व्वहुगुणं सर्वदानाधिकं स्मृतम् ।
अन्नाद्धि प्राणजननं नॄणां सञ्जायते सदा ॥
प्राणाप्यायनमात्रं तु यो विप्राय प्रयच्छति ।
दुर्भिक्षेऽत्र विशेषेण स लभेताऽक्षयं दिवम् ॥
हेमरत्नाम्बरयुतो सञ्जानो न हि जीवति ।
अद्दनन् विनाऽप्यलङ्कारैर्जीणेवस्त्रेण जीवति ॥
तस्मात् प्रदचाद्विप्रेभ्यः संस्कृतान्नं सदक्षिणम् ।
तेनेह कीर्तिमाप्नोति स्वर्णं चाऽनन्तकं तथा ॥

देवलः4

सर्वेषामेव दानानामन्नदानमनुत्तमम् । कोऽन्योऽस्ति प्राणदादस्माद्विशिष्टो ह्यन्नदात्परः ॥ तथा

कृत्वाऽपि पातकं कर्म यो दद्यादन्नमीप्सितम्। ब्राह्मणानां विद्योषेण स निहन्त्यात्मनोऽयद्याः ॥

- 1 हेमा. pp. 895-6 ff.
- 2 I. O., and हेमा., गुणकर
- 3 हेमा. p. 896, दातन्यं मानवैर्भुवि
- 4 हेमा. p. 896
- 5 हेमा. p. 896, तमः for अयशः

आदरेण च भक्त्या च यदत्रमुपदीयते।
तत्प्रीणयित गात्राणि नाऽमृतं मानवर्जितम्॥
दुर्लभश्चाऽत्रदाता तु भोक्ता चैव सुदुर्लभः।
प्रदाता चैव भोक्ता च ताबुभौ स्वर्गगामिनौ॥
योऽतं बहुमतं सुङ्के यश्चाऽतं नाऽवमन्यते।
यश्चाऽतं प्रीतितो दद्यात्तस्याऽत्रमुपतिष्ठति॥
प्रीतितोऽतं च यो दद्याद्गृह्णीयाद्योऽभिपूजितः।
प्रीतितोऽक्षयमद्दनाति पूजितः स्वर्गमद्दन्ते॥
यो दद्यादप्रियेणाऽतं यश्चाऽतं नाऽभिनन्दति।
ताबुभौ नरके मग्नौ वसेतां द्वारदः द्वातम्॥

महाभारते '

यस्य ह्यस्युपाइनन्ति ब्राह्मणानां रातं रातम्।
इष्टेन मनसा दत्तं न स तिर्यग्गतिर्भवेत्॥
ब्राह्मणानां सहस्राणि दश भोज्या नर्रषभ।
नरोऽधर्मात् प्रमुच्येत पापेषु निरतः सदा॥
भोजयित्वा दशशतं नरो वेदविदां न्प।
न्यायविद्धमीविदुषां स्मृतिभाष्यविदां तथा॥
न याति नरकं घोरं संसारं च न सेवते।
यतेत ब्राह्मपूर्वं तु भोक्तुमन्नं सदा गृही॥
अवन्ध्यं दिवसं कुर्यादन्नदानेन मानवः।
भैक्षेणाङ्मं समाहृत्य विप्रभ्यो यः प्रयच्छति॥

¹ हेमा p. 899; Cited from ब्रह्मवैवर्त

स्वाध्यायनिरतो विप्रो दत्वेह सुखमेधते । सर्वावस्थं मनुष्येण न्यायादन्नमुपार्जितम् ॥ कार्यं पात्रगतं नित्यमन्नं हि परमा गतिः॥

तथा

कौमुदे शुक्कपक्षे तु योऽन्नदानं करोत्यलम् । स सन्तरित दुर्गाणि प्रेत्य चाऽऽनन्त्यमञ्जुते ॥ कुदुम्बं पीडियित्वाऽपि ब्राह्मणाय महात्मने । दातव्यं भक्ष्यपेयानामात्मनो भूतिमिच्छता ॥

नन्दिपुराणे¹

अन्नाद्भ्तानि जातानि देवा सन्नादिकाङ्क्षिणः। न तस्य पात्रादिविधिर्विना श्राद्धं प्रकीर्त्तितम्॥

तथा

अपि कीटपतङ्गानां ग्रुनां चाण्डालयोनिनाम्। दत्वाऽत्रं लोकमाप्नोति प्राजापत्यं समाइनुतम् ॥ बान्धवेभ्योऽतिथिभ्योऽत्रं विप्रेभ्योऽत्रं प्रयच्छति दीनान्धकृपणानां च स्वर्गः स्यादन्नदायिनाम्॥ ग्रासमात्रं नरो दत्वाऽन्नानामितगृन्नवे । स्वर्गे वसेत् समानां तु शतं भोगैर्मनोरमैः॥

¹ हेमा. р. 900

² हेमा. p. 900, समासतः

³ I. O., विप्रेभ्यः; Udaipur Ms., पुत्रेभ्यः

⁴ हेमा. p. 900, भूतानामन्नगृधनवे

ग्रासे ग्रासे फलं होतद्विधिवत् परिकीर्तितम्। एतदेवाऽयने प्रोक्तं द्विगुणं पुण्यगौरवम्॥ अन्नं विना कृशाङ्गस्य दत्वाऽन्नं देशकालतः। फलं 'पश्चगुणं प्रोक्तं सर्वभावसमन्वितम्॥

'सर्वभावसमन्वितं' राजसादिभावसमन्वितम्।

देवतानां च यो दचादन्नाचं श्रद्धयाऽन्वितः।
सिक्थात्सिक्थाद्वसेल्छक्षं समानाममरैः सह॥
एतद्दशगुणं पुण्यमन्ने व्यञ्जनसंयुते।
यथेष्ठदेवतादत्तादेतत् पुण्यं प्रकीर्तितम्॥
यो दचाद्ब्राह्मणेऽन्नानि तस्य द्विगुणितं फलम्।
तस्माद्विष्णोस्तु दत्वाऽन्नं द्विगुणं फलमञ्जते॥
रुद्रायाऽन्नप्रदानेन फलमेतचतुर्गुणम्।
श्रद्धाकालसमायोगाद् व्यञ्जनानां च योगतः॥
श्रत्संख्यं भवेत्पुण्यं सम्यगन्नप्रदायिनाम्॥

इत्यन्नदानम् ॥

90

अथाऽऽरोग्यदानम्

तत्र नन्दिपुराणे'

धर्मार्थकाममोक्षाणामारोग्यं साधनं यतः । अतस्त्वारोग्यदानेन नरो भवति सर्वदः ॥ आरोग्यदालां क्रस्ते महौषधपरिच्छदाम् । विदग्धवैद्यसंयुक्तां भृत्यावसथसंयुताम् ॥ वैद्यस्तु शास्त्रवित् प्राज्ञो हष्टौषधपरायणः । औषधीमूलमर्भज्ञः । समुद्धरणकालवित् ॥ रसवीर्यविपाकज्ञः वहां तिमानौषधीगणे । योगवित् प्राणिनां देहं यो धिया प्रविद्योद्वुधः ॥ धातुपथ्यमयज्ञश्च निदानविदतन्द्रितः । व्याधीनां पूर्वलिङ्गज्ञस्तदुत्तरविधानवित् ॥ देशकालविभागज्ञः विकित्साशास्त्रवित्तथा ।

- 1 हेमा. p. 822
- 2 I. O. and हेमा., साधनैर्युतः
- 3 हेमा. p. 822, पराक्रमः
- 4 I. O., मर्भज्ञः; Udaipur Ms., पूर्णयज्ञः
- 5 I.O., शालिमांस
- 6 I. O. and हेमा., देहिनां
- 7 हेमा. p. 822, विधानज्ञः

अष्टाङ्गायुर्वेदवेत्ता मुष्टियोगविधानवित् ॥

अष्टाङ्गान्यायुर्वेदस्य । तद्यथा—शल्यं शालाक्यं काय-चिकित्सा भ्तविद्या कौमारभृत्यं अगदतन्त्रं रसायनतन्त्रं वाजीकरणतन्त्रमिति सुश्चतोक्तानि ।

एवंविधः शुभो वैद्यो भवेद्यत्राभियोजितः ।
आरोग्यशालामेवं तु कुर्याद्यो धर्मसंश्रयः ॥
स पुमान् धार्मिको लोके स कृतार्थः स बुद्धिमान् ।
सम्यगारोग्यशालायामौषधैः स्नेहपावनैः ॥
व्याधितं निरुजीकृत्याऽप्येकं करुणया युतः ।
प्रयाति ब्रह्मसदनं कुलसप्तकसंयुतः ॥
आख्यो वित्तानुसारेण दरिद्रः फलभाग्भवेत् ।
दरिद्रस्य कुतः शाला आरोग्याय भिषक् युवा ॥
अपि मूलेन केनाऽपि मर्दनाद्यैरथाऽपि वा ।
स्वस्थीकृते भवेन्मत्यों पूर्वोक्तं लोकमञ्ययम् ॥
वातिपत्तकफाद्यानां चयापचयभेदिनाम् ।
यस्तु स्वल्पाभ्युपायेन मोचयेत् व्याधिपीडितान् ॥
सोऽपि याति शुभान् लोकानवाप्यान्यज्ञयाजिभिः ॥

इत्यारोग्यदानम् ॥

¹ Reproduced by. हेमा. p. 822

² हेमा. pp. 823 ff.

³ हेमा. p. 823, पाचनैः

अथाऽभयदानम्

तत्र विष्णुः

सर्वप्रदानाधिकमभयप्रदानम् । तत्प्रदानेनाऽभीष्टं लोकमाप्नुयात्।

संवर्तः

भूताभयप्रदानेन सर्वान् कामानवाष्नुयात्²। दीर्घमायुः स लभते सदा च सुखितो भवेत्॥ नन्दिपुराणे³

महतां सूक्ष्मदेहानां तथा च व्याधितात्मनाम् । हिंस्राणां सौम्यमूर्तिनां ⁴सर्वथा ह्यभयात् फलम् ॥ वरमेकस्य सत्वस्य जीविताभयरक्षणम् । न तु विप्रसहस्रस्य गोसहस्रं सदक्षिणम् ॥ मार्कण्डेयपुराणे⁵

धिक् तस्य जीवितं पुंसः शरणार्थिनमातुरम् । यो नाऽऽर्तमनुगृह्णाति वैरिपक्षमपि ध्रुवम् ॥

- 1 हेमा. p. 867
- 2 हेमा. p. 867 and I. O.
- 3 I. O. has आदित्यपुराणे
- 4 हेमा. p. 867, तथाहि अफलदाभयम्
- 5 हेमा. p. 867

यज्ञदानतपांसीह परत्र च न भूतचे। भवन्ति तस्य यस्यार्थे परित्राणे न मानसम्॥ महाभारते¹

लोभाद्वेषाद्भयाद्वाऽपि यस्त्यजेत् शरणागतम्। ब्रह्महत्यासमं तस्य पापमाहुम्मेनीषिणः॥ तथा²

प्राणिनं वध्यमानं हि यः शक्तः समुपेक्षते । स याति नरकं घोरमिदमाहुम्मेनीषिणः ॥ चतुस्सागरपर्यन्तां यो दद्यात्पृथिवीमिमाम् । सत्वेभ्यो धिभयं यश्च तयोरभयदोऽधिकः॥

रामायणे 5

बद्धाञ्जलिपुटं दीनं धावन्तमपराधिनम् । न हन्याच्छरणं प्राप्तं सतां धर्ममनुस्मरन् ॥ आतों वा यदि वा त्रस्यः परेषां श्वरणागतः । अपि प्राणान् परित्यच्य रक्षणीयः कृतात्मना ॥ न चेद्रयाद्वा मोहाद्वा कामाद्वा तन्न रक्षति । स्वयं शक्त्या यथान्यायं तत्पापं लोकगर्हितम् ॥

¹ Ibid.

² Ibid, p. 868

³ *Ibid*, and I. O., হুরি সাहু:

⁴ I. O., सर्वेभ्यो

⁵ हेमा. p. 868

⁶ I.O., शरणं गतः

विष्णुः '

विनष्टः पर्यतो व्यस्यारक्षितः शरणागतः । आदाय सुकृतं तस्मात् सर्वं गच्छत्यरक्षितः ॥ सुपर्योप्तनिसृष्टस्य नाष्ट्रवमेषस्य यत्फलम् । तत्फलं जातसंत्रासे रक्षिते शरणागते ॥

'सुपर्याप्तनिसृष्टस्य' सुपर्याप्तं सुसम्पूर्णं निसृष्टं दानं यस्य सः तथा।

इत्यभयदानम् ॥

अथ द्विजस्थापनम्

तत्र कालिकापुराणे³

कारियत्वा तथोद्वाहं श्रोत्रियाणां कुलेषु च। वेदविच्छीलवृत्तेषु द्विजेष्वेकादशेष्वथ॥ ततो गृहाणि रम्याणि कुर्यादेकादशैव तु। कारियत्वा तु धान्यैश्च विविधेश्च प्रपूरयेत्। दासीगोमहिषीश्चाऽपि शयनासनपादुकाः॥ भाजनानि विचित्राणि ताम्रमृण्मयकानि च। पात्राणि भोजनार्थानि कृत्सनं सोपस्करं च यत्॥

¹ हेमा. p. 868, Name not mentioned by हेमा.

² Udaipur Ms. reads यस्य रक्षितः

³ हेमा. p. 652

लोहं च कनकं चैव वस्त्राणि तु विद्योषतः। सम्भृत्यैतं सुसम्भारं तद्गृहेष्वातियोजयेत्॥ योजयेचैव वृत्त्यर्थं शक्तितो वा शतं शतम्। पृथक् पृथक् लाङ्गलानां निवर्तनशतार्द्धतः॥ विषयं कर्वदं खेदं ग्रामं 'ग्रामार्द्धमेव वा। योजयेत् सोममूर्ति च चिन्तितेषु द्विजेषु च॥ एकादशैव तास्तत्र दाम्पत्योमाहरात्मकाः। विचिन्त्य परया भक्त्या तद्गृहेषु प्रवेशयेत्॥ म्राहयेदग्निहोत्राणि प्रवेदयैतान् द्विजोत्तमान्। विधिपूर्वं यथान्यायमात्मनः श्रेयसे नरः ॥ अदुष्टकुलजानां च विधिरेषां चिरन्तनः²। शिवभक्त्या विभक्तानां द्विजानां कारयेत्सदा ॥ यश्च प्रेष्यान् द्विजान् मूढो योजयेद्धव्यकव्ययोः । न भवेत्तत्फलं तस्य वैदिकीयं स्मृतिर्बुधाः ॥ यज्ञदानं व्रताद्यं च तीर्थयात्रादिकं च यत्। यस्त्वेवं कारयेज्ञन्तुः तेन सर्वमनुष्टितम्॥

एवं यथा विवाहादि कारयतः फलविशेषः, तथा धनं दत्वा यज्ञदानव्रततीर्थयात्रादिकं कारयतोऽपि। स यात्यर्कसमानाभं विमानं रत्नमालिनम्। आरुह्य तत्पदं पुण्यं सुरस्त्रीभिरलङ्कृतम्॥

^{1 .}A S. B., शामर्दिमेव च

I. O., विवक्षितः

³ हेमा. p. 953, श्रुतिर्धुवा

विमानैश्चाऽपरैर्दिव्यैः सहस्रैः परिवारितः । सर्वलोकगतान् भोगान् सुक्का तस्मिन् प्रपद्यते ॥ ज्ञात्वा सुवित्तसामर्थ्यमेकं चोद्वाहयेद्विजम् । तेन प्राप्नोति तत्स्थानं शिवभक्तो नरो ध्रुवम् ॥ स्थानेन स्थानसम्प्राप्तिर्विधिदत्तेन जायते ॥

दक्षः'

मातापितृविहीनं तु संस्कारोद्वाहनादिभिः। यः स्थापयति तस्येह पुण्यसंख्या न विद्यते॥

आदित्यपुराणे² % भी

भूमिपालं च्युतं राज्याचस्तु संस्थापयेद्बुधः। तस्य वासो सुनीन्द्रेह नाकपृष्ठे न संदायः॥

इति द्विजस्थापनम्॥

¹ हेमा. р. 652

² हेमा. p. 653

38

अथ प्रकीर्णदानानि

तत्र मुनुः

वारिदस्तृप्तिमाप्तोति सुखमक्षय्यमन्नदः।
तिलप्रदः प्रजामिष्टां दीपदश्चक्षुरुत्तमम्॥
भूमिदः देवर्गमाप्तोति दीर्घमायुर्हिरण्यदः।
गृहदोऽग्च्याणि वेदमानि रूप्यदो रूपमुत्तमम्॥
वासोदश्चन्द्रसालोक्यमदिवसालोक्यमदवदः।
अनडुदः श्रियं पृष्टां गोदो ब्रध्नस्य विष्टपम्॥
यानदाय्याप्रदो भार्यामद्वयमभयप्रदः।
धान्यदः शाद्वतं सौख्यं ब्रह्मदो ब्रह्मसाम्यताम् ॥

'ब्रह्मसाम्यतां' ब्रह्मसमानगतित्वम्।

याज्ञवल्क्यः⁴

भूदीपाइवान्नवस्त्राम्भस्तिलसर्पिःप्रतिश्रयान् । नैवेशिकं स्वर्णरूप्यं दत्वा स्वर्गे महीयते ॥

- 1 हेमा. p. 159
- 2 I.O., भूमिमाप्रोति
- 3 हेमा. p. 160, ब्रह्मसार्ष्टिताम्
- 4 हेमा. p. 160

गृहधान्याभयोपानच्छन्नमाल्यानुलेपनम् । यानं वृक्षं प्रियं दाय्यां दत्वाऽत्यन्तं सुखी भवेत्॥

'प्रतिश्रयः' प्रवासिनामाश्रयः। 'नैवेशिकं' विवाह-प्रयोजनकं द्रव्यम्'।

बृहस्पतिः

वस्त्राञ्चपुष्कलयुतं गृहं विप्राय योऽर्षयेत्। तस्य नो क्षीयते वंदाः स्वर्गं प्राप्नोत्यनुत्तमम्॥

महाभारते

वीजैरुपेतं शयनैरुपेतं दचाद्गृहं यः पुरुषो द्विजाय। सुखाभिरामं बहुरत्नपूर्णं लभेदिधष्ठानवरं स राजन्॥

तथा

तिला नित्यं प्रदातव्या यथाशक्ति द्विजर्षभ । नित्यदानात्सर्वकामफलं निर्वर्तयेत्यनः ॥

यमः

दत्वा प्रतिश्रयं लोकं यथा दत्वैव चाडभयम् । तथा दत्वा क्षितिं विपे ब्रह्मलोके महीयते ॥ छत्रदो गृहमाप्रोति गृहदो नगरं तथा । उपानहप्रदानेन रथमाप्रोत्यनुत्तमम् ॥ इन्धनानां प्रदानेन दीप्ताग्निर्भव जायते ।

¹ Reproduced by हेमा. p. 160

² हेमा. p. 160

गवां घासप्रदानेन सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
स्वसदः सर्वमामोति रूप्यदो रूपमुत्तमम् ।
वासोदश्चन्द्रसालोक्यं सूर्यसालोक्यमद्वदः ॥
राजोपकरणं दत्वा रत्नानि विविधानि च ।
नगरं च तथा दत्वा राजा भवति भूतले ॥

तथा¹

यस्तु सम्भृत्य सम्भारं ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति । तस्य पुण्यकृतो लोकान् नो तस्य प्रभवाम्यहम् ॥

'सम्भृत्य समभारं' यज्ञविवाहासुपस्कारद्रव्याणि²।

तथा

गोरसानां प्रदानेन तृप्तिमाप्तोत्यनुत्तमाम् । घृतप्रदानेन तथा दीर्घं विन्दति जीवितम् ॥

संवर्तः

नानाविधानि द्रव्याणि धनानि विविधानि च । आयुःकामेन देयानि स्वर्णमक्षयमिच्छता ॥

'द्रव्याणि' भक्ष्यभोज्यानि । 'धनानि' हिरण्यादीनि । वस्त्रदाता सुवेषः स्याद्रूप्यदो रूपमुत्तमम् । हिरण्यदो महाबुद्धिं दीर्घमायुश्च विन्दति ॥

- 1 हमा. p. 261 has seven additional lines, which may have been in the कल्पतर
- 2 Reproduced by हेमा. p. 261

फलमूलानि पकानि शाकानि विविधानि च।
यानानि दत्वा विप्रेभ्यो मुदा युक्तः सदा भवेत्॥
औषधं स्नेहमाहारं रोगिणे रोगशान्तये।
ददानो रोगरहितः सुखी दीर्घायुरेव च॥
इन्धनानि च यो दद्याद्विप्रेभ्यः शिशिरागमे।
स सुखी दीप्तकायाग्नः सुभगश्चैव जायते॥
गृहदाता सुखी प्राज्ञो वितृष्तः सर्ववस्तुषु।
अन्नदस्तु भवेद्धीमान् सुतृष्तः कीर्तिमानिष॥
तैलमामलकं यच्छन् पादाभ्यकं तथैव च।
नरः सुतृष्तस्तेजस्वी सुखवांश्चैव जायते॥

तथा

ताम्बूलश्रेव यो दयाद्वाह्मणेभयो विचक्षणः। मेधावी सुभगः प्राज्ञो दर्शनीयश्च जायते॥ गुडमिश्चरसं चैव लवणं व्यञ्जनानि च। सुरभीणि च पानानि दत्वाऽत्यन्तं सुखी भवेत्॥

वायुपुराणे

चन्दनानां प्रदातारः शङ्कानां मौक्तिकस्य च। पापकर्तृनपि पितृंस्तारयन्ति तथा शुचिः॥

बृहस्पतिः

असिपत्रमयं मार्गं क्षुरधारासमन्वितम् । तीक्ष्णातपश्च तरति छत्रोपानत्प्रदो नरः॥

हारीतः1

अपो ददत् तृषमभिजयत्यात्मानं च निष्कीणाति । अन्नदानादस्न निष्कीणाति, अन्नवानन्नादोऽन्नपतिश्च भव-ति । वस्त्रपदानाद्वचो निष्कीणाति , सुरूपोऽनग्नो वस्त्र-भाग् भवति । हिरण्यप्रदानात्तेजो निष्कीणाति, सुतेजाः श्रीमान् हिरण्यभाग्भवति । गोप्रदानाद्वाचो निष्कीणाति, सुवाग्विपाप्मा गोभाक् च भवति । अनङ्खरप्रदानात् प्राणान् निष्कीणाति, अरोगो बलवान् धुर्यभाग्भवति । रथप्रदानाच्छरीरं निष्कीणाति , भृत्यविविधविमानभाग्भवति । श्राप्यप्रदानात् सुखं निष्कीणाति, यानश्य-नासनविविधसुखभाग्भवति । अपरिमितप्रदानादपरिमि-तपोषं पुष्णाति, अपरिमितान् कामानवाग्नोति ।

तिह्निषं भवति-अविज्ञातदानं विज्ञातदानं च। यद-विज्ञातिवदुषे ददाति तद्विज्ञातदानम्। अथ यद्विज्ञात-विदुषे सब्रह्मचारिणे वैद्दवानरमाददानाय यद्दाति प्रति-गृह्णाति वा तद्विज्ञातदानम्। तद्येतद् यञ्जषोक्तम्— "क इदं कस्मा अदादि"ति।

'आत्मानं निष्कीणाति' आत्मानमेव ददाति इत्यर्थः। अनेन प्रकारेण जलादिदानमेव स्तुयते²।

- 1 हमा. p. 158: the entire passage is corrupt in the Mss., and is restored from हमा.
- 2 This prose comment is reproduced verbatim by हैसा. p. 159

विष्णुः '

तैजसानां पात्राणां प्रदानेन पात्रीभवति । कामानां मधुवृततेलप्रदानेनाऽऽरोग्यमौषधप्रदानेन च । छवणप्रदानेन न लावण्यम् । धान्यप्रदानेन तुष्टिः । सस्यदानेन च तथा । इन्धनप्रदानेन दीप्ताग्निभवति । सङ्घामे व्वाइवज्ञयमामोति । आसनदानेन स्थानम् । श्राप्यादानेन भार्याम् । उपानहप्रदानेनाऽइवतरीयुतं रथम् । छत्रप्रदानेन श्रीमान् । तालवृन्तचामरप्रदानेनाऽदुःखित्वम् । पुष्पप्रदानेन श्रीमान् भवति । अनुलेपनदानेन कीर्तिमान् भवति । प्रमुपप्रदानेनाः नादूर्ध्वगितिभवति ।

यमः

देवतापुष्पदानेन जायते श्रीसमन्वतः।
जध्वा गतिमवाप्तोति यश्च धूपप्रदो नरः॥
लोके प्रकाशो भवति चश्चष्मानपि दीपतः।
गन्धौषधमथाभ्यक्नं माक्षिकं लवणं तथा⁶॥
या प्रयच्छति विप्राय सौभाग्यं स तु विन्दति॥

¹ हेमा. p. 159

² Ibid, सज्जयं

³ हेमा. p. 259 reads क्षेत्रप्रदानेन

⁴ Ibid, ज्यायान् for श्रीमान्

⁵ Last clause omitted in हेमा.

⁶ हेमा. p. 162

महाभारते

पुष्पोपगन्धोऽथ फलोपगन्धो यः पादपं स्पर्शयते द्विजोऽत्र । सस्त्रीसमृद्धं बहुरत्नपूर्णं लभेदयं लोपगतं गृहं वै ॥

प्रपाश्च कार्या दानार्थं नित्यं तु द्विजसत्तम ।

भुक्तेऽप्यथ प्रदेयं तु पानीयं वै विशेषतः ॥

निदाघकाले पानीयं यस्य तिष्ठत्यबाधितम् ।

स दुर्गविषमं कृच्छं न कदाचिदवाप्नुयात् ॥

8003 M300

स्कन्दपुराणे

सुगन्धशीतलाश्चाऽपो रसैदिंग्यैः समन्विताः।
यः प्रयच्छिति विषेभ्यस्तस्य दानफलं श्रृणु ॥
विमानं सूर्यसङ्काशमण्सरोगणसेवितम्।
सोऽधिरुद्धा दिवं याति वरुणस्य सलोकताम्॥
भाजनं यः प्रयच्छेत्तु हैमं वनविभूषितम्।
सोऽण्सरइशतसमाकीणें विमाने दिवि मोदते॥
राजतं यः प्रयच्छेत्तु विषेभ्यो भाजनं शुभम्।
स गन्धवपदं प्राप्य उर्वश्या सह मोदते॥
ताम्रं यो भाजनं दचात् ब्राह्मणेभ्यो विशेषतः।
स भवेद्यक्षराजस्य व्यक्षोबलसमन्वितः॥
आसनं यः प्रयच्छेत्तु सम्वतिं ब्राह्मणाय वै।

I. O., अवाधितम् ; Udaipur Ms. reads : अराविनम्
 I. O., यशोबल

स राज्यस्थानमामोति सदा निर्मुक्तविज्वरः ॥
'सम्वीतं' वस्त्रादिवेष्टितम् ।
अद्यं यस्तु प्रयच्छेत्तु हेमचित्रं सुलक्षणम् ।
स तेन कर्मणा दिव्यं गान्धर्वं लोकमद्दुते ॥
'हेमचित्रं' सुवर्णतिलकोपेतम् ।
रथमद्यं गजं दासीं कन्यां गृहमथाऽपि वा ।
भूमिं च यः प्रयच्छेत्तु स राजा सुवि जायते ॥

कालिकापुराणे

शिवादिदेवतागारे यतीनामाश्रमेषु च।
अग्निहोत्रक्षये चैव तथैव च प्रतिश्रये॥
सर्वत्र शङ्करः साक्षाद्वसतीति विचिन्त्य च।
सततं दीपकान् दचाच्छोत्रियाणां गृहे गृहे।॥
अभ्यङ्गमिन्धनं नीरं शयनासनमेव च²।
दचाद्गवाहिकं चैव तमुद्दिश्य दिने दिने॥
कायिनामन्नदानं तु तमुद्दिश्य दिने दिने।
अथवा किं प्रलापेन यत्किश्चित् सुकृतं भुवि॥
कुर्वस्तत्पदमामोति शिवमुद्दिश्य लीलया।
लीलया क्षपयेदेहे शङ्कराय शरीरभाक्॥
'क्षये' गृहे। 'तं' शङ्करम्। 'कायिनां' शरीरिणाम्।

¹ These two slokas are not found in हेमा. p. 164

² हेमा. p. 164

³ Ibid, दद्याच वाहिकं

देवीपुराणे '

विद्याधर उवाच

कानि कानि च दानानि देयानि मुनिसत्तम। कानि पात्राणि देशो वा कालो द्रव्यं विधिश्च कः॥ तान्यहं श्रोतुमिच्छामि कथयस्व प्रसादतः॥

मनुख्वाच

न्यायतो यान्यवाप्तानि शाकान्यपि नृपोत्तम ।
तानि देयानि देव्यास्तु कन्यकां योषितां सदा ॥
तद्गक्तेषु च विप्रेषु अपरेषु च नित्यशः ।
विप्रेषु प्रावृषे वत्स देवी कामान् प्रयच्छति ॥
देशं नदो गयाशैलं गङ्गानमेदपुष्करम् ।
वाराणसी कुरुक्षेत्रं प्रयागं जम्बुकेश्वरम् ॥
केदारं भीमनादं च दण्डकं पुष्कराह्मयम् ।
सोमेश्वरं महापुण्यं तथा चाऽमरकण्टकम् ॥
कालिञ्जरं तथा विन्ध्यं यत्र वासो गृहस्य च² ।
द्रव्यं भूषेनुगोधान्यं तिलवस्त्रघृतादिकम्³ ॥
विधिना चोपवासेन एकान्नो नक्तभोजनात् ।
शुचिना भावपूतेन क्षान्त्या सत्यव्रतादिना ॥
अपि सर्षपमात्रस्य दातारं तारयेन्नृप ।
किं पुनर्विधिना वत्स देवीमुद्दिश्य प्रावृषि ॥

¹ हेमा. p. 164

² These six ślokas are not found in हेमा

³ हेमा. 164

विषेषु विप्रकन्यासु तिलाज्यं सम्प्रयच्छति । तस्य सा तुष्यते देवी अचिरेण नराधिप ॥ आदित्यपुराणे

सगन्धिचित्राभरणोपशोभितं यस्त्वासनं वेदविदे प्रदचात्। यामाधिपत्यं लभते स शीधं कले महत्वं लभते समग्रम्॥ वस्त्रवह्निपदानेन ब्रह्मलोकं प्रपद्यते। धर्मशास्त्रप्रदातारः सन्नदानरताश्च ये¹॥ तीर्थे तडागकूपादिनौकासेतुपदाश्च ये। स्कन्धेन तारयेयस्तु तृषातीनां जलपदः॥ पकान्ददाति केदारान् सफलांश्चेव पादपान्। षष्टिं कोटिसहस्राणि अर्बुदानां च वै त्रयम् ॥ क्रीडन्ति ते स्वर्गलोके एतदुक्तं द्विजोत्तम। यष्टिं ये तु प्रयच्छन्ति नेत्रहीने सुदुर्वले ॥ तेषां तु विपुलः पन्थाः फलमूलोपद्योभितः। निदाघकाले वर्षासु यच्छत्रं तु प्रयच्छति²॥ नाऽन्यः कश्चिन्मनोदाहः कदाचिदपि जायते। यो ददाति घटीपात्रं दान्तकां करकं तथा ॥ त्रषार्तस्य तथा घर्मे लभते शीतलं जलम ।

¹ हेमा. p. 163 gives three slokas from this on.

² I. O., gives the clause: Udaipur Ms. and A. S. B. read, पवित्रं प्रतिपादगेत

योगिनां च दरिद्राणां ये तु वस्त्रपदा नराः ॥
तेषां दिव्यानि वस्त्राणि सुगन्धीनि सृदूनि च ।
वाताश्चैव प्रवहन्ति सुगन्धाश्चाऽसृतोपमाः ॥
अश्वं वा यदि वा युग्यं शोभने वाऽथ पादुके ।
ददाति यः प्रदानं वे ब्राह्मणेभ्यः सुसंयतः ॥
तेषां दिव्यानि यानानि रथध्वजपताकिनः ।
दुष्टः पन्था न चैवेह भविष्यति कथश्चन ॥
क्षोमजं वाऽथ कार्पासं पहसूत्रमथाऽपि वा ।
दयायज्ञोपवीतं च तं न हिंसन्ति वायसाः ॥
अन्नपानाञ्चणोवस्त्रश्चायादानानि वा पुनः ।
प्रेतलोके प्रशस्तानि दानान्यष्टे। विशेषतः ॥

महाभारते

प्रदानं सर्वदानेभ्यः शकदस्य विशिष्यते।
एवमाह महाभागः शाण्डिल्यो भगवानृषिः॥
उपानहौ प्रयत्नाद्यः ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति।
मर्दते कंदकान सर्वान् विषमान सन्तरत्यपि॥
शकदं सस्यसंयुक्तं दक्तं भवति चैव हि।
'कंदकान' द्वेषिणः।

नन्दिपुराणे

अलङ्कारं तु यो दचाह्राह्मणाय सुसय वा।

- 1 These nine lines are omitted by हेमा
- 2 हेमा. p. 164
- 3 Last quarter from I. O.

स गच्छेद्वारूणं लोकं नानाभरणभूषितः ।
जातः पृथिव्यां कालेन भवेद्वीपपितर्नरः ।
यज्ञोपवीतदानेन सुरेभ्यो ब्राह्मणाय च ॥
भवेद्विप्रश्चतुर्वेदः शुभविन्नाऽत्र संशयः ।
उच्णीषदायी यो मत्यों जायते मुजुटोत्कटः ॥
विस्तीणराजवंशे तु सितवृत्तः सलक्ष्मवान् ।
यो गीतवाद्यं दचात्तु ब्राह्मणाय सुबुद्धिमान् ॥
स गन्धर्वपुरं गच्छेत् वसेत्तत्र युगत्रयम् ॥

तथा

योऽपि कश्चित्तृषात्तीनां जलपानं प्रयच्छति । स नित्यतुष्टो वसति स्वर्गे युगदातं नरः॥ याज्ञवल्क्यः

यस्य यस्य भवेदथीं तस्य तस्य प्रदानतः। तृणकाष्टसमेऽप्यर्थे गोपदानफळं लभेत्॥

विष्णुः

यद्यदिष्टतमं लोके यचाऽन्यदिष तद्गृहे।

1 I. O., gives this line and A. S. B. adds the following:

गोप्रदानेन तु स्वर्गं लभते निर्मलं नरः । अश्वदानेन पुण्याहं कन्यादानेन मङ्गलम् ॥ द्विजेभ्यः तर्पणं कृत्वा दत्वा वस्त्राणि मक्तितः । स्ववस्त लभते स्वर्गं यत्र गत्वा न शोचति ॥

2 Not traceable

तत्तत्गुणवते देयं तदेवाऽक्षयमिच्छता ॥ नरसिंहपुराणे

एकविंशत्यमी स्वर्गा निविष्टा मेरुमूर्द्धनि । अहिंसादानकत्तीरो यज्ञानां तपसां तथा॥ एतेषु निवसन्ति स्म जनाः कोधविवर्जिताः।

'एकविंदातिस्वर्गा'अनन्तरं वक्ष्यमाणा आनन्दप्रभृतयः।

जलप्रवेशे चाऽऽनन्दं प्रमोदं विह्नसाहसे।
भृगुप्रपाते सौख्यं च रणं चैवाऽस्य निर्मलम्॥
अनशनेन मृतो यः स्यात् स गच्छेत्तु त्रिविष्ठपम्²।
कतुयाजी नाकपृष्ठमग्निहोत्री च निर्वृतिम्॥

'क्रतुयाजी' सोमयागकर्ता ।

तडागक्रपकर्ता च लभते पौष्टिकं द्विजः।
सुवर्णदायी सौभाग्यं लभते सुमहातपाः ॥
शीतकाले महावहिं प्रज्वालयति यो नरः।

1 हेमा. pp. 172-3, reproduces even the prose explanations. नर. पु. (ed. Gopalanarayan.) अ. ३०, इलो-27 ff.

स्वर्गाइचैव द्विजश्रेष्ठ पूर्वेश्वङ्गे समास्थिताः। एकविंशानि स्वर्गा वै निविष्टा मेरुमूर्द्धनि ॥

- 2 नर, पु. p. 98 : अनाशके तु संन्यासे मृतो गच्छेत्रिनिष्टपम्
- 3 नर. पु. p. 98: सुवर्णदायी सौभाग्यं लभन् स्वर्गतपः फलम्

सर्वसत्त्वहितार्थीय स स्वर्गं साप्सरं लभेत्।।
हिरण्यगोप्रदानेन निरहङ्कारमाप्तुयात्।
भूदानेन तु शुद्धेन लभते शान्तिकं पदम्॥
गोप्रदानेन² स्वर्गं तु निर्मलं लभते नरः ।
अश्वदानेन पुण्याहं कन्यादानेन मङ्गलम्॥
द्विज्येभ्यस्तर्पणं कृत्वा दत्वा बस्त्राणि शक्तितः।
श्वेतं तु लभते स्वर्गं यत्र गत्वा न शोचिति ॥
किपलागोप्रदानेन परमार्थं महीयते ।
एकान्नभोजी यो मत्यों नक्तभोजी च नित्यशः॥
उपवासैस्त्रिरात्राधैः आन्तः स्वर्गं सुखं लभेत्।
'एकान्नभोजी' एकभक्तवतः।
सरित्स्नायी जितकोधो ब्रह्मचारी हदवतः॥

- 1 हेमा. p. 173, स्वर्ग साप्सरसं लमेत्
- 2 नर. पु. p. 98 रौप्यदानेन for गोप्रदानेन, which is preferable as गोदान comes later.
- 3 I. O. and हेमा. p. 173
- 4 Three lines omitted by Udaipur Ms. and A. S. B.
- 5 नर. पु. p. 98 has the following five lines after this:

गोवषस्य प्रदानेन खर्गं मन्मथमाप्नुयात् । माधमासे सरित्स्नायो तिलधेनुप्रदस्तथा ॥ छत्रोपानहदाता च स्वर्गं जात्युभशोभनम् । देवतायतनं कृत्वा द्विजग्रुश्रूषकस्तथा ॥ तीर्थयात्रापरश्चैन स्वर्गराजे महीयते ।

- 6 Udaipur Ms. reads ए∓ान्त
- 7 नर. पु. p. 98 : शान्तः स्वर्गे शुभं लभेत्

निर्मलं स्वर्गमाप्तीत तथा भ्रतहित रतः ।
विद्यादानेन मेघावी निरहङ्कारमाप्तुयात् ॥
येन येन हि भावेन यद्यदानं प्रयच्छति ।
तत्तत्स्वर्गमवाप्तीति यद्यदिच्छति मानवः ॥
यस्तु सर्वाणि दानानि ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति ।
सम्प्राप्य न निवर्तेत दिवं शान्तमनामयम् ॥

महाभारते

याज्यतः शिष्यतो वाऽपि कन्यया वा धनं सह । यद्यागच्छेद्यजेद्द्यान्नैकोऽइनीयात् कथश्रन ॥ गृहमावसतो ह्यस्य नाऽन्यत्तीर्थं परिग्रहे । देवर्षिपित्युर्वीदीन् वृद्धातुरबुभुक्षितान्॥

'नान्यत्तीर्थ' मिति । वक्ष्यमाणदेवर्षिपितृगुर्वादिभ्यो नाऽन्यत्प्रकृष्टं दान (पात्र) मित्यर्थः । 'परिग्रहे' धनार्जने ।

अन्तर्हिताभितृप्तानां यथाद्याक्ति बुभुक्षिताम् । द्रव्याणामपि दाक्त्याऽपि देयमेषां कृतात्मनाम् ॥ अर्हतामनुरूपाणां नाऽदेयं ह्यस्ति किश्चन³।

- 1 S'loka omitted by हेमा.
- 2 हेमा. p. 174; नर. g. p. 98: gives three lines before संप्राप्य न निवर्तेत:

चत्वारि अतिदानानि कन्या गौर्भूः सरस्वती। नरकादुद्धरन्त्येते जपवाहनदोहनात्॥ यस्त सर्वाणि दानानि ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति।

3 हेमा. p. 11

उचैःश्रवसमण्यश्वं प्रापणीयं सतां विदुः॥
अनुनीय यथाकामं सत्यसन्धो महाव्रतः।
स्वैः प्राणेब्रीह्मणः प्राणान् परित्राय दिवं गतः॥
रित्तदेवश्च सांकृत्यो वसिष्ठाय महात्मने।
अपः प्रदाय शीताश्च नाकपृष्ठमितो गतः॥
आत्रेयचन्द्रदमयोरईतोर्विविधं धनम्।
दत्वा लोकान्ययौ धीमाननन्तान् स महीपितः॥
शिविरौशीनरोंऽगानि पुत्रं च प्रियमौरसम्।
ब्राह्मणार्थमुपाकृत्य नाकपृष्ठमुपागतः॥
प्रतदेनः काशिपतिः प्रदाय नयने स्वके।
ब्राह्मणायाऽतुलां कीर्तिमिह चाऽमुत्र चाऽरुनुते॥
दिव्यं मृष्टशलाकं तु सौवर्णं परमर्द्धि तत्।
छत्रं देवमृधो दत्वा सराष्ट्रोऽभ्यपतदिवम्॥

'सृष्ट्रशलाकं' उज्वलपञ्जरम्²।

संकृतिश्च तथाऽऽत्रेयः शिष्येभ्यो ब्रह्म निर्गुणम्। उपदिश्य महातेजा गतो लोकाननुत्तमान्॥ अम्बरीषो गवीर्दत्वा ब्राह्मणेभ्यः प्रतापवान्। अर्बुदानि दशैकं च सराष्ट्रोऽभ्यपतिहवम्॥ सावित्री कुण्डले दिन्ये शरीरं जनमेजयः³।

 $[\]mathbf{1}$ हेमा. p. Π , विधिवद्धनं

² Comment reproduced by हेमा. p. 11

³ हेमा. p. 12 interpolates here रम्यमावसर्थ चैव दत्त्वाऽमुं लोक-मास्थितः।

ब्राह्मणार्थे परित्यज्य जन्मतुर्ह्होकमुत्तमम् ॥ सर्वरतं वृषादभी युवनाइवः प्रियाः स्त्रियः। रम्यमावस्थं चैव दत्वा स्वर्शेकमास्थितः ॥ निमी राष्ट्रं च वैदेहो जामदग्न्यो वसुन्धराम्। ब्राह्मणेभ्यो ददौ चाऽपि यशश्चोर्वी सपत्तनाम् ॥ अवर्षति च पर्जन्ये सर्वभूतानि चाऽसकृत्। वसिष्ठो जीवयामास प्रजापतिरिव प्रजाः ॥ कबन्धमस्य पुत्रस्तु मस्तो नृपतिस्तथा। कन्यामङ्गिरसे दत्वा दिवमाञ्ज जगाम ह ॥ ब्रह्मदत्तस्य पश्चास्यो राजा बुद्धिमतां वरः। निधिं दाङ्कं द्विजातिभ्यो दत्वा लोकानवाप्तवान् ॥ राजा मित्रसहश्चाऽपि वसिष्ठाय महात्मने। मद्यन्तीं प्रियां दत्वा तया सह दिवं गतः॥ सहस्रजिच राजिषः प्राणानिष्टान् महायशाः। ब्राह्मणार्थे परित्यच्य गतो लोकाननुत्तमान्॥ सर्वकामैश्च सम्पूर्णं दत्वा वेदम हिरण्मयम्। मुक्कन्ताय³ गतः स्वर्गं शतसुम्नो महामतिः॥ नाम्ना च चुतिमान्नाम शाल्वराजः प्रतापवान्। दत्वा राज्यमृचीकाय गतो लोकाननुत्तमान् ॥ मदिराइवश्च राजिंदित्वा कन्यां सुमध्यमाम्।

¹ हेमादि does not give the following five lines.

² हेमा. p. 12, मित्रसहस्रश्च

³ Ibid, सुद्रलाय

सुवर्णहस्ताय गतो लोकान देवैरभिष्दुतान् ॥
लोमपादश्च राजर्षिः ज्ञान्तां दत्वा सुतां प्रसुः ।
ऋष्यश्रङ्गाय विपुलैः सर्वैः कामैरयुज्यत ॥
दत्वा ज्ञातसहस्रं तु गवां राजा प्रसेनजित् ।
सवत्सानां महातेजा गतो लोकाननुत्तमान् ॥
एते चाइन्ये च बहवो दानेन तपसा सह ।
महात्मानो गताः स्वर्गं ज्ञिष्टात्मानो जितेन्द्रियाः ॥
तेषां प्रतिष्ठिता कीर्तिर्यावत्तिष्ठति मेदिनी ।
दानयज्ञप्रजासर्गेरेके हि दिवमाप्नुयः ॥

तथा

वस्त्राभरणदातारो भक्तपानाम्नदास्तथा²।
कुदुम्बानां च दातारः उप्रषाः खर्गगामिनः॥
सहस्रपरिचेष्टारः तथैव च सहस्रदाः।
दातारश्च सहस्राणां ते नराः स्वर्गगामिनः॥
सुवर्णस्य च दातारो गवां च भरतर्षभ ।
यानानां च प्रदातारस्ते नराः स्वर्गगामिनः॥
वैवाहिकानां प्रैषाणां दीनानां च युधिष्ठिर।
दातारो वाससां चैव पुरुषाः स्वर्गगामिनः॥

¹ हेमा. p. 12, स तां

² हेमा. p. 171 .

³ Ibid, कुद्धम्बान्नप्रदातारः

⁴ Ibid, त्रातारश्च

भयाच्छापात्तथां वाधादारिक्र्याद्व्याधिधर्षणात्। यत्कृते प्रतिमुश्चेत ते नराः स्वर्गगामिनः॥ विहारावसथोद्यानकूपारामसभाप्रदाः। प्रपाणां चैव कर्तारस्ते नराः स्वर्गगामिनः॥ ग्रुश्रूषाभिस्तपोभिश्च ततमादाय भारत। ये प्रतिग्रहनिस्स्तेहाः ते नराः स्वर्गगामिनः॥ सर्विहंसानिवृत्ताश्च नराः सर्वसहाश्च ये। सर्वस्याऽऽश्रयभृताश्च ते नराः स्वर्गगामिनः॥ आख्याश्च बलवन्तश्च यौवनस्थाश्च भारत। ये वै जितेन्द्रिया धीरास्ते नराः स्वर्गगामिनः॥ उपकारिषु सस्नेहा मृदवः स्नेहवत्सलाः। स्वावाधाः सुप्रसाधाश्च पुरुषाः स्वर्गगामिनः॥

इति श्रीलक्ष्मीघरविरचिते कृत्यकल्पतरौ दानकाण्डे प्रकीर्णकदानानि³।

¹ हेमा p. 173, नयेत्पातात्ततथा

² Ibid, इतं

³ I.O.

२०

अथ कूपवापीतडागविधिः

तत्र यमः

क्र्पारामप्रपाकारी तथा वृक्षावरोपकः ।
कन्याप्रदः सेतुकारी स्वर्गमाप्नोत्यसंशयः ॥
तडागे यस्य पानीयं सततं खळु तिष्ठति ।
स्वर्गलोके गतिस्तस्य नाऽत्र कार्या विचारणा² ॥

येषां तडागानि शुभाः प्रपाश्च आरामकूपाश्च प्रतिष्ठिताश्च³। अनुप्रदानं मधुरा च वाणी तेषामयं चैव परश्च लोकः॥

आदित्यपुराणे⁴

सेतुबन्धरता ये च तीर्थे शौचरताश्च ये। तडागक्तपकर्तारो मुच्यन्ते ते तृषाभयात्॥ 'तीर्थशौचरताः' जलावतरणमार्गसंस्कर्तारः।

¹ हेमा. p. 911

² Ibid, p. 917

³ Ibid, p. 911, प्रतिश्रयाश्च and अन्नप्रदानं for अनुप्रदानम्

⁴ हेमा. p. 915

विष्णुः'

अथ कूपकर्त्तुः

तत्प्रवृत्ते तु पानीये दुष्कृतार्थं विनइयति । तडागकृत्रित्यतृप्तो वारुणं लोकमइनुते ॥ जलप्रदः सदा तृप्तो भवति ।

'तत्प्रवृत्ते' तस्मात् कूपात् प्रवृत्ते ।

ैवृक्षारोपयितुर्वृक्षाः परलोके पुत्रा भवन्ति । वृक्षप्र-दस्य वृक्षाः ^अप्रस्नैर्वेवान् प्रीणयन्ति । फलैश्चाऽतिथीन् , छाययाऽभ्यागतान् । देवे वर्षत्युदकेन पितृन् ⁴सेतुकृत् स्वर्गमाप्नोति ।

तथा⁵

कूपारामतडागेषु देवतायतनेषु च । पुनस्संस्कारकर्त्ता च लभते मौलिकं फलम् ॥

नन्दिपुराणे⁶

यो वापीमथवा कूपं देशे तोयविवर्जिते। खानयेत् स नरो याति स्वर्गे प्रेत्य शतं समाः॥ देवैरेकत्वमतुलं तृष्णाश्चद्वर्जितस्तथा।

- 1 हेमा. p. 915
- 2 हेमा. p. 938
- 3 Ibid, प्रस्नैः; Udaipur Ms. reads प्रस्तेः
- 4 हेमा. p. 938 omits this clause.
- 5 हेमा. p. 915
- 6 हेमा. p. 915

तडागकर्ता वसित स्वर्गे युगचतुष्टयम् ॥

यत्र विप्रोऽथ गौरेका पायिनी सिललं कचित् ।

तडागं ताहरां कृत्वा स्वर्गे दशयुगान् वसेत् ॥

तथा

यो वापीमग्निसाक्ष्येण विधिवत् प्रतिपादयेत् । कोणेषूदककुम्भस्थान् समुद्रानच्यं श्रद्धया ॥ चतुरश्चतुरन्ता तु तेन दत्ता मही भवेत् । तत्सन्निधौ द्विजानच्यं विधिवत् पानभोजनैः ॥ स याति वादणं लोकं दिव्यकामसमन्वितम् । वाप्यास्तीरे च यः कुर्यात् सच्छायं तद्युत्रकम् ॥ तद्दानाद्दशगुणं वापीदानाचतुर्गुणम् । संयोगदानेन फलं लभते पुरुषः स वै ॥

स्कन्दपुराणे²

अवटं यो नरः कुर्यादपां पूर्णं सुशोभनम् । दद्याच³ ब्राह्मणेभ्यस्तं भोजियत्वा यथाविधि ॥ अष्टाभिः सुविचित्राभिः पतकाभिरलङ्कृतम् । पितृंस्तारयते पश्चात्तं दत्वा तु नरोत्तमः ॥ यात्यप्सरस्सुगीतेन वरुणस्य सलोकताम्॥

'अवटो'ऽत्र कूपः।

- 1 हेमा. p. 917
- 2 हेमा. p. 915
- 3 A. S. B., द्यात् सुब्राह्मणेभ्यः
- 4 हेमा. p. 915, पितृंस्तरेत पञ्चाशत्तं

मत्स्यपुराणे

मत्स्य उवाच

पुराणे दिवतिहासेषु पट्यते राजसत्तम । प्राप्य पक्षं शुभं शुक्तं अतीते चोत्तरायणे ॥ पुण्येऽह्वि विप्रैः कथिते कृत्वा ब्राह्मणवाचनम्। प्रागुदक्पवणे देशे तडागस्य समीपतः॥ चतुईस्तां ग्रुभां वेदिं चतुरस्रां चतुर्भुखीम् । तथा षोडशहस्तस्स्यान्मण्डपश्च चतुर्भुखः॥ वेचाश्च परितो गर्चाऽरितमात्रा त्रिमेखला । नव सप्ताऽथवा पश्च ³योनिवैका नृपात्मज ॥ वितस्तिमात्रा योनिः स्यात् षट्सप्ताङ्गुलविस्तृता। गर्ताश्च तत्र सप्त⁴ स्युस्त्रिपर्वोच्छितमेखलाः ॥ सर्वतः सर्ववर्णाः स्युः पताकाध्वजसंयुताः। अर्वत्थोदुम्बरष्ठक्षवटशाखाकृतानि तु ॥ मण्डपस्य प्रतिदिशं द्वाराण्येतानि कारयेत्। शुभास्तत्राष्ट्रष्ट होतारो द्वारपालास्तथाष्ट्र वै॥ अष्टी तु जापकाः कार्या ब्राह्मणा वेदपारगाः। सर्वेळक्षणसम्पूर्णा⁵ मन्त्रवन्तो जितेन्द्रियाः॥

¹ Supplied by I.O.

² हेमा. p. 926: I. O. and हेमा. correct the last quarter.

³ हेमा. p. 927, योनिर्वक्त्रात्

⁴ हेमा. p. 927, शस्तास्स्युः

⁵ हेमा. p. 927, संपन्नाः

कुल्ज्ञीलसमायुक्ताः स्थापकास्स्युर्द्विजोत्तमाः ॥

गर्तादिपरिमाणं, ऋत्विजां च सर्वेलक्षणानि, तुलापु-रुपेऽभिहितानि । 'स्थापकाः' आचार्याः ।

प्रतिगर्ते तु कलशाः यज्ञोपकरणानि च²।

व्यजनं चाऽऽसनं शुद्धं ताम्रपात्रे सुविस्तरे³॥

ततस्त्वनेकवणीः स्युर्वलयः प्रतिदेवतम्।
आचार्यः प्रक्षिपेद्भूमौ अभिमन्त्र्य विचक्षणः॥

व्यरिक्षमात्रो यूपः स्यात् क्षीरवृक्षविनिर्मितः।

यजमानप्रमाणो वा संस्थाप्यो भृतिमिच्छता॥

हेमालङ्कारिणः कार्याः पश्चविंशतिऋत्विजः।

कुण्डलानि च हैमानि केयूरकटकानि च॥

- 1 See infra p. 51
- 2 हेमा. p. 927 (वास्तुपूजा) हेमा. comments as follows:
 पुण्येऽहि शुभलमादी ब्राह्मणानां वाचनं परिभाषायां द्रष्टव्यम् ।
 तत्रोत्सर्गपूर्विदवसे 'श्वस्तडागागुत्सर्गं करिष्य' इति विहितसङ्कल्पो यज्ञमानो वृद्धिश्राद्धमाभ्युद्यिकं विधाय ब्राह्मणवाचनं द्वर्यात् । वास्तुपूजा चाऽत्र कर्तव्या । यतस्तदकरणे मत्स्यपुराणे दोषः श्रूयते—'वास्तुपूजामकुर्वाणोऽतथ्याहारो भविष्यति' इति । तत्प्रकारस्तु गृहदाने दर्शितः । हस्तादिलक्षणमुक्तं परिभाषायाम् । 'गर्त्ताः' कुण्डानि । तानि च
 चतस्तु दिश्च चत्वारि, ऐशान्यां पञ्चममाचार्यकुण्डमिति पञ्च कुर्यात् । पताकास्तु प्राच्यादिप्रदक्षिणदिगिवदिश्च पीतरक्तनीलाज्ञननिभश्चक्रकृष्णहरितसर्ववर्णाः कार्याः । ध्वजस्तु किङ्किणीजालालक्कृतः । आचार्यप्रमुखान्
 पञ्चविंशतित्राह्मणान् 'अमुकोत्सर्गयज्ञेनाऽहं यक्ष्ये, तत्र मे त्वमृत्विग्भव'
 इत्यादि वृत्वा मथुपर्वेणाऽचियेत् ।
- 3 Ibid, सुविष्टरे

तथाङ्गुलीपवित्राणि वासांसि विविधानि च। दक्षयेच समं सर्वानाचार्य द्विगुणं पुनः॥ दद्याच्छयनसंयुक्तमात्मनश्चाऽपि यत् प्रियम्। सौवणीं कूर्ममकरौ राजतौ मत्स्यडुण्डुभौ॥ ताम्रौ कुलीरमण्डूकौ वायसः शिंशुमारकः। एवमासाय तान् सर्वानादावेच विशाम्पते॥

'आदौ' प्रथमम्।

शुक्कमाल्याम्बरघरः शुक्कगन्धानुलेपनः ।
सर्वोषध्युदकलानलापितो वेदपुङ्गवैः ॥
यजमानः सपत्नीकः पुत्रपौत्रसमन्वितः ।
पश्चिमं द्वारमाश्चित्य प्रविशेचागमण्डपम् ॥
ततो मङ्गलशब्देन भेरीणां निःस्वनेन च' ।
रजसा मण्डलं कुर्यात् पश्चवर्णेन तत्ववित् ॥
षोडशारं ततश्चकं पद्मगर्भं चतुर्भुखम् ।

1 हेमा. p. 928 comments thus: 'प्रतिगर्ते' त्यादि । प्रतिकुण्डमासनद्वयं ताम्रपात्रद्वयं विष्टरद्वयं व्यक्षनं वस्त्रं सुवः सम्यन्दनादिभ्षितं पत्ररक्षगर्भं कलशं च स्थापयेत् । 'यज्ञोपकरणानि' पवित्रं पवित्रच्छेदनप्रोक्षणीपात्रप्रणीतापात्रस्थालीसुक्सुवेध्माविहें स्समिदाज्यप्रभृतीनि तथा
स्थापियध्यमाणदेवतार्थं बलीन् नानावर्णगन्धपृपदीपमाल्यानि क्षीरवृक्षनिर्मितं
यूपं चोपकल्पयेत् । तं च यूपं देवताबिलहरणानन्तरं पूर्वेकुण्डात्
प्राच्यां दिशि दर्भानक्षतानि चाऽवटे प्रक्षिप्य निखनेत् । 'डुण्डुभो'
राजिलः । 'कुलीरः' कर्कटकः । कूर्मादीश्च पत्ररत्नगर्भायां सुवर्णपात्र्यां
निक्षिप्य स्थापयेत् । एवमन्यदिप प्रकृतोपयोगि कर्मारम्भात् पूर्वमेवाऽऽसादयेत् । सर्वौषध्यः परिभाषायां दिशिताः ।

चतुरस्रं च परितो वृत्तं मध्ये सुशोभनम् ॥ वेद्याश्चोपरि तत्कृत्वा ग्रहान् लोकपतींस्तथा । विन्यसेन्मन्त्रतः सर्वान् प्रतिदिश्च विचक्षणः ॥ झषादीन् स्थापयेन्मध्ये वारुणं मन्त्रमाश्रितः । ब्रह्माणं च शिवं विष्णुं तत्रैव स्थापयेद्बुधः ॥

'झषादीन्' मकरादीन्।

विनायकं च विन्यस्य कमलामिन्वकां तथा।

शान्त्यर्थं सर्वलोकानां भृतग्रामं न्यसेत्ततः॥

पुष्पभक्ष्यफलेर्युक्तमेवं कृत्वाऽधिवासयेत्।

कुम्भांश्च रत्नगर्भास्तान् वासोभिरभिवेष्ट्य च॥

पुष्पगन्धेरलङ्कृत्य द्वारपालान् समन्ततः।

पठध्वमिति तान् ब्र्यादाचार्यस्त्वभिपूजयेत्॥

बहुचौ पूर्वतः स्थाप्यौ दक्षिणेन यजुर्विदौ।

सामगौ पश्चिमे स्थाप्यौ उत्तरेण त्वथर्विणौ ॥

उदङ्मुको दक्षिणतो यजमान उपाविशेत् ।।

उदङ्मुको दक्षिणतो यजमान उपाविशेत् ।।

उत्कृष्टमन्त्रजप्येन तिष्ठध्वमिति जापकान्।

एवमादिश्य तान् सर्वान् प्रयुज्याऽग्निं स मन्त्रवित्॥

जुहुयाद्वारुणैर्मन्त्रेराज्यं च समिधस्तथा।

ऋत्विगिभश्चैव होत्व्या वारुणैरेव सर्वशः॥

¹ I.O., यजध्वं

² I. O., अथर्वणौ

³ हेमा. p. 929

ग्रहेभ्यो विधिवद्धुत्वा तथेन्द्रायेद्दवराय च।
मरुद्भ्यो लोकपालेभ्यो विधिवद्विद्दवकर्मणे'॥
रात्रिसुक्तं च रौद्रं च पावमानं सुमङ्गलम्।
जपेरन् पौरुषं सुक्तं पूर्वतो व्बह्वचाः पृथक्॥

'रात्रिस्क्तं' "रात्री व्यख्यदायती" इति । 'रौद्रस्क्तं' "इमा रुद्राये"त्यादि । 'पावमानं' "नृपे"त्यादि(?) । 'सुम-क्लं स्क्तं' "कानिक्रदज्जनुष" मित्यादि । 'पौरुषं' "सहस्र-शीर्षे"त्यादि ।

शाकं रौद्रं च सौम्यं च कौष्माण्डं जातवेदसम्। सौरसूक्तं जपेरंस्ते दक्षिणेन यजुर्विदः॥

'शाकं सूक्तं' "इन्द्रं वो विश्वतस्परी"त्यनुवाके "हुवे नु-शक्त"मिति शक्किक्कम्। 'रौद्रं सूक्तं' "इमा रुद्राय स्थि-रधन्वन" इति षड्चः। 'सौम्यं सूक्तं' "सोमो धेनु"मिति षड्चः। 'कौष्माण्डसूक्तं' "यदेवा देवहेडनिम"ति च-त्वारोऽनुवाकाः। 'जातवेदसं सूक्तं' "यस्त्वा हृदा कीरिणे" त्यनुवाकः। 'सौरसूक्तं' "सूर्यो देवी"मिति षड्चः। एतानि सूक्तानि तैत्तिरीयाणां प्रसिद्धानि ।

वैराजं पौरुषं सूक्तं सौपर्णं रुद्रसंहितम् । शौदावं पश्चनिधनं गायत्रं ज्येष्ठसाम च ॥

¹ हेमा. р. 930

² हेमा. p. 930, जहुयात्

³ Reproduced verbatim by हेमा. p. 930

वामदेव्यं बृहत् सौम्यं रौरवं सरथन्तरम् । गवांव्रतं विकर्णं च रक्षोव्नं च यदास्तथा ॥ गायन्ति सामगा राजन् पश्चिमद्वारमाश्रिताः ।

'वैराजं' "पिवा सेामिनदे"ति प्रसिद्धम् । 'पौरुषं सूक्तं' "सहस्रक्षीषं"त्यत्रोत्पन्नम् । 'सौपणीनि' "उद्वेद विश्वतामघ"मित्यत्र त्रीणि सामानि । 'रुद्रसंहिता' "सो-मो राजान"मित्यादि प्रसिद्धा । 'रौदावं' "उचा ते जात-मन्धस" इति । 'पश्चनिधनं वामदेव्यं' "कया नश्चित्रे"ति प्रसिद्धम् । 'गायत्रं' "तत्सवितुरि"त्यादि । 'रुयेष्टसाम'त्रीणि आज्यदोहानि । 'वामदेव्यं' ग्रामगेयम् । 'बृहत्' "त्वामिद्धि हवामह" इति प्रसिद्धम् । 'सौम्यं' "सोमव्रतं सन्ते पर्यासी"ति । 'रौरवं' "पुनानः सोमे"त्यत्र प्रसिद्धम् । 'रथन्तरं' "अभि त्वा श्रुरं नोतुम" इत्यत्र प्रसिद्धम् । 'गवांवतं' "तेमन्वतप्रथम"मिति द्वे सामनी । 'विकर्णं' "विश्वाडि"-त्यत्र प्रसिद्धम् । 'रक्षोत्रं' "अप्रेर्युक्तादी"त्यादि । 'यद्याः' "बृहदिन्द्राये" त्यत्र प्रसिद्धम् । ।

आथर्वणाश्चोत्तरतः शान्तिकं पौष्टिकं तथा। जपेरन्मनसा देवमाश्चिता वरुणं प्रसुम् ॥ पूर्वेद्युरभितो रात्रावैवं कृत्वाऽधिवासनम् । सृदमादाय² कुम्भेषु प्रक्षिपेचत्वरात्तथा ॥ रोचनां च ससिद्धार्थान् गन्धान् गुग्गुलुमेव च।

¹ Reproduced verbatim by हेमा. p. 931

² हेमा. p. 931, मृदमानीय कुण्डेषु

गजाइवरथवल्मीकसङ्गमहृदगोकुलात्॥ स्नपनं तस्य कर्तव्यं पश्चभङ्गसमन्वितैः। पूर्तकर्तुर्महामन्त्रैरेवं कृत्वा विधानतः॥

'पश्रभङ्गाः'

अइवत्थोदुम्बरप्रक्षवटवेतसपल्ळवाः ।

एवं क्षपां समुद्राह्य विधियुक्तेन कर्मणा॥ ततः प्रभाते विमले सञ्जाते उथ दातं गवाम्। ब्राह्मणेभ्यः प्रदातव्यमष्टषद्यऽथवा पुनः ॥ पश्चाराद्वाऽथ षद्त्रिंशत् पश्चविंशति वा पुनः। ततः साम्वत्सरैः प्रोक्ते शुद्धे लग्ने सुशोभने ॥ वेदराब्दैः सगान्धर्वेर्वायैरच विविधैः ग्रुभैः। कनकालङ्कर्तां तत्र कृत्वा गामवतारयेत्॥ सामगाय च सा देया ब्राह्मणाय विशाम्पते। पात्रीमादाय सौवर्णी पश्चरत्रसमन्विताम्॥ ततो निक्षिप्य मकरं मत्स्यादीन तांश्च सर्वज्ञाः। धृतां चतुर्भिर्विप्रेस्तु वेदवेदाङ्गपारगैः॥ महानदीजलोपेतां दध्यक्षतविभूषिताम्। उत्तराभिमुखो न्युब्जं जलमध्ये तु कारयेत्॥ आथर्वणेन साम्ना च "पुनर्मा"मित्यूचेन च। "आपो हिष्ठे"ति मन्त्रेण क्षिप्त्वाऽऽगत्य च मण्डपम्॥

¹ हेमा. p. 931, चूतस्य पह्नवाः

'आथर्वणं साम' "शन्नो देवीरभिष्ठय" इत्यत्र प्रसिद्ध-मरण्ये गेयम्।

तथा

पूजियत्वा सदस्यांस्तु बिलं दद्यात् समन्ततः। पुनर्दिनानि होतव्यं चत्वारि मुनिसत्तमाः॥ चतुर्थीकर्म कर्तव्यं देया तत्राऽपि शक्तितः। दक्षिणा राजशादूळ वरुणं संस्मरंस्ततः॥ कृत्वा तु यज्ञपात्राणि यज्ञोपकरणानि च। ऋत्विग्भ्यस्तु समं दत्वा मण्डपं विभजेत् पुनः॥ हैमपात्रीं' च शच्यां च स्थापकाय निवेदयेत्। ततः सहस्रं विप्राणामथवाऽष्टशतं तथा।। भोजयेच यथादाकत्या पश्चादाद्वाऽथ विंदातिम्। एवमेव पुराणेषु तडागविधिरुच्यते॥ क्रुपवापीषु सर्वासु तथा पुष्करिणीषु च। एष एव विधिईष्टः प्रतिष्टासु तथैव च ॥ मन्त्रतस्तु विशेषः स्यात् ²प्रासादोद्यानभूमिषु। अयं^ड त्वराक्तावर्द्धेन विधिर्देष्टः स्वयंसुवा॥ स्वल्पेष्वेकाग्निवत् कार्यो वित्तशाख्यादते नृभिः ।

¹ I.O., हैमपात्री and मेध्यां for शस्यां; the two sets are wrongly joined.

² I.O., आरामोद्यान

³ हेमा. p. 933, अर्थ च शकावर्धेन

⁴ I. O., शाव्यादिवर्जनैः

प्रावृद्काले स्थितं तोयमग्निष्टोमसमं स्मृतम् ॥ शरत्कालस्थितं यत्स्यात् तदुक्तफलदायकम् । वाजपेयातिरात्राभ्यां हेमन्तशिशिरस्थितम् ॥ अश्वमेषसमं प्राहुर्वसन्तसमये स्थितम् । ग्रीष्मे च यत्स्थितं तोयं राजस्याद्विशिष्यते ॥

एतान्महाराज विशेषधर्मीन्
करोति उन्योमथ शुद्धबुद्धिः।
स याति रुद्रालयमाशु पूतः
कल्पाननेकान् दिवि मोदते च॥
अनेकलोकान् समहस्तपादान्
सक्त्वा परार्द्धस्यमङ्गनाभिः।
सहैव विष्णोः परमं पदं यत्
प्रामोति तद्यागरतेन भूयः ॥

बहुचगृह्यपरिशिष्टे³

अथाऽतो वारुणविधि वापीयज्ञं व्याख्यास्यामः । पुण्ये तिथिकरणे द्युमे नक्षत्रे प्राचीं दिशमास्थाय प्राक्प्र-वणे उदक्पवणे वा उदकसमीपेऽग्निमुपसमाधाय वारुणं चर्रं अपियत्वा, आज्यभागान्तं कृत्वा, चतस् आज्या-हुतीर्जुहुयात् "समुद्रज्येष्ठा" इति प्रत्यूचम् । ततो हविषा-ऽष्टाहुतीर्जुहुयात् "तत्त्वा यामि ब्रह्मणा वन्दमानः" इति

¹ हेमा. p. 933, अनेन लोकांश्व समस्त

² Ibid, तद्योगबलेन

³ हुमा. p. 936; उत्सर्गमयूख (ed. Gujarathi Press) p. 3

पश्च। "त्वन्नो अग्ने वरुणस्य विद्वानि"ति द्वे। "इमं में वरुण श्रुघी"ति च स्विष्टकृतं नवमम्। नव वै प्राणाः प्राणा वै आपः तस्मादापो नवभिर्जुहोति। मार्जनान्ते घेनुमवतारयेत्। अवतीर्यमाणामनुमन्त्रयेत्।

> 'इदं सिललं पिवत्रं कुरुष्व शुद्धाः पूता अमृतास्सन्तु नित्यम् । भावयन्तो सर्वतीर्थाभिषिक्तं लोकाल्लोकं तरते तीर्यते च'॥

इत्यनेन पुच्छाग्रे यजमानः स्वयं लग्नः आचार्यणाऽ-न्वारच्य उत्तीर्य "आपो अस्मान्मातरः शुन्धयन्त्व"त्य-नयाऽपराजितायां दिश्युत्थापयेत् "सूयवसा हि भगवती भवतीह भूया" इति । यदि सा हिङ्करोति "हिङ्कण्वती वसुमती वसुनामि"ति जपेत् । तां सचेलकण्ठां काश्चन-शृङ्गीं ताम्रपृष्ठीं वृषप्रजां रौप्यखुरां कांस्योपदोहां विप्राय सामगाय दद्यात् इतरां वा । शक्त्या दक्षिणा आचा-याय देया । तत उत्सर्ग क्रयीत् । "देवपितृमनुष्याः प्रीयन्ता"मिति उत्स्जेत् इत्याह् श्रोनकः । यजमानो ब्राह्मणान् भोजयित्वा स्वस्त्ययनं वाचयेत् ।

इति कूपवापीतडागविधिः॥

अथ द्वारीबन्धः

देवीपुराणे 1

ब्रह्मोवाच

देव्यः शस्ताः सुरश्रेष्ठ सर्वकामप्रसाधिकाः ।
तासां समुपभोगार्थं जलपात्राणि कारयेत्॥
द्वारीवन्धादिकाः शक्त व्रिपशाद्यन्तकाः शुभाः ।
ततः जातं तडागं तु विपाली विश्वकी मता॥
शोभाद्या दीर्घिका प्रोक्ता चतुरस्रा तु वापिका ।
क्रूपाः पादविहीनाश्च सपादास्तोरणान्विताः ॥
संक्रमा बन्धवरणा सरन्ती मातृका मता ।
गिरेरन्तर्गता द्वारी सस्कोटं हरकं तथा॥
चक्रमदः सचलको ह्यगला चेति चाऽन्तिमा ।
वज्रनागमधोगामी न सिध्यन्ति कदाचन ॥
हेलात्मा च तथा चक्रं सुखसाध्या प्रकीर्तिता ।
उत्तमाधममध्याश्च स्वल्पबद्धा सुखग्रहा ॥
देध्योच्चबन्धगाथा तु साऽधमा परिकीर्तिता ।
शतसाहस्रपर्यन्ता द्विदण्डाष्टद्विदण्डिका ॥

¹ हेमा. pp 919-924 ff

² हेमा. p. 919, पुष्करिण्यन्तकाः

^{3 1}bid, तलखातं

⁴ Ibid, पौष्टिकी

⁵ Ibid, शक साबन्धकरणा झिरन्ती झिण्टिका मता

द्वारी श्रेष्ठाऽधमा तात बहुबन्धा च या भवेत् । सिकतापङ्कसच्छिद्रां सप्रजां परिवर्जयेत् ॥ श्रभाहे दीर्घविस्तारं मित्वा बन्धं समाचरेत्। त्रिपञ्चाष्टकपर्यन्तः श्रेष्ठो बन्धः प्रकीर्तितः ॥ द्यातद्वयं द्युभा पाली कराणां सप्तधाऽधमा । विस्तारः कथितः शास्त्रे पालीबन्धस्य पण्डितैः॥ प्राकारकूटनलिकापुटकापृष्ठसश्चयम्। पृष्ठमग्रे भवेद्धन्धमर्द्धचन्द्रं सकम्बलम् ॥ भ्रुजिह्ना छलने राक्रमास्थानं तोयसङ्गमम्²। पाषाणघटितं बद्धमघटं बिल्वकाष्टजम् ॥ शिलास्तम्भनिबद्धन्तु पृथुविस्तीर्णसञ्चितम्। वज्रसन्धानसंयोगं समं वा दान्तकं परम् ॥ यथाकालसहं विद्वान् कुक्षिघातं तु कारयेत्। न मध्यहृद्ये खातं कम्बले वाऽपि दापयेत्॥ महादोषकरं तत्तु द्वारीकर्तुभैयपदम्। प्रयत्नः कुट्टने कार्यो मृत्तिकाकूर्चनादिके॥ नलिकासु³ प्रदातव्यं लोहं मुसलघहितम्। समाप्तिपर्ययं यावत् उपलात् खातयेन्तृप ॥ अन्यथा न भवेद्वाढा⁴ स्नावदोषकरी भवेत्। पार्ली तस्माद्दढां कुर्योदग्रष्टां न घहिताम्॥

¹ हेमा. p. 920, पृष्ठमार्गे

² Ibid, भूमेर्वा चलने शक तत्स्थानं तोयसंयमम्

³ A. S. B., नालिकेरादिदातव्या

⁴ I.O., ਸੀਫਾ

कूर्मवृषभमत्स्यादिहेमं चाऽऽदौ विनिक्षिपेत्। प्रारमभेऽस्या महापूजा सेनकादिषु कारयेत्॥ वारुणं नागदेवं तु योगमन्त्रजपं सदा। आनिष्पत्ति तु कर्तव्यं अन्यथा भयदं भवेत्॥ कर्तृ राष्ट्रे जले दाक द्वारी च न दढा भवेत्। दृढार्थं³ प्रतिरूपाणि तदा लिङ्गं विनायकम् ॥ शक्तिपूर्वाणि कवीत महालक्ष्मीर्यथा परे। श्रमदा भवने लोके वनत्वा तोयं शिवं तथा॥ आरामं तोरणं वापी क्रपं वा समहोरगम्। द्वारीबन्धेषु कर्तव्यमुत्सर्गे गोप्रदानिकम् ॥ गोसहस्रं ग्रुमं देयं महीं हेम च दक्षिणाम्। इयेनकं नागयज्ञं च द्वारीवन्धे सदा शुभम्॥ चतुस्तोरणसंयुक्तं पताकादिविभूषितम्। उत्सर्गं विहितं द्वार्यामन्यथा शतशोकदम् ॥ शकटेन बलिईंयः ⁶पशुघातपुरस्सरम् । स्फुरन्तं नागहृदयं मन्त्रं तत्र प्रयोजयेत्॥ सम्पूर्णं जायते सर्वं न्यूनाधिककृतं च यत्।

¹ I. O., सेनकादिषु ; हेमा. p. 921 has स्थेनकादिषु;

² हेमा. p. 921, जने for जले

³ हेमा. p. 921, दहार्थ for दढार्थ

⁴ हेमा. p. 921, तदा तोयं; I. O., नत्वा तोयं Udaipur Ms. has नन्दातीयं

⁵ हेमा. p. 921, न शुभोदकम्

⁶ हेमा. p. 921, पशुपात

फलं च हयमेधस्य यत्कृतस्य भवेदिह ॥ समग्रं 'तद्भवेत्तस्य द्वारीबन्धे कृते सति। इह कीर्तिः ग्लामं सर्वं विदानुश्च भवेन्द्रप ॥ द्वारीबन्धेन कर्तारो नन्दन्ति प्रजया सह। तडागं नलकोपेतं परीवाहसमन्वितम्॥ देवतारामसंयुक्तं सर्वकामप्रदायकम्। द्वारीबन्धे तु विस्तीर्णे ²परीवाहास्तथा शुभाः ॥ अन्यथा न भवेच्छक दृहत्वं पालिबन्धने । मध्ये पाल्यास्सुविन्यासं जलमार्गं जलावहम्॥ शैलं पकेष्टकं वाऽपि कार्यं क्रीडाय भूभृताम्। शालीक्षरोपणे कुर्याञ्चलकं शोभनं तथा॥ सोपानपालिका कार्या विस्तीणी स्नानभोजने। शोभाधिक्येन संयुक्ता ऊर्द्धे कार्या यथाविधि॥ बन्धपृष्ठे दढो बन्धः कार्यः कालसहस्तथा। एवं पुण्यमवामोति स्थैयें कालवंशात्कृते॥ वाजिमेघः ऋतुर्यद्वत्सोऽपि गुण्यप्रदो भवेत्। द्वारीबन्धस्तथा तात पुण्यदो जायते चणाम् ॥ पुण्यात्संसिध्यते तत्र नन्दादीनां निवेदानात्। जयन्त्यादितडागानि अष्टौ पापहराणि च ॥ तेषु द्वारी भवेच्छ्रेष्ठा देवारामसमन्विता। क्रुपवापीजलोपेता पुत्रायुःकीर्त्तिदा सदा॥

¹ हेमा. р. 921, लभते

² Ibid, परिदाहरशुभस्सदा

सा परिग्रहसंस्थानं भूपतेनीमकल्पिता। प्ररम्तनदेवानां सिद्धर्यं जायते शभा॥ सरित सिद्धालयैः शैलैया नकान्ता वसुन्धरा। सौभाग्यं द्वारिबन्धस्य जलवेष्टाष्टकम्बला ॥ पितदेवमनुष्याणां तज्जलं त्वभिनन्दितम् । पावनं जायते शक अन्यथा निष्फलं भवेत्॥ अनुत्सृष्टं तु द्वारीषु² अपेयं सलिलं भवेत् । तस्माचोत्सर्गितं पेयं वर्षासूत्सर्जनं द्युभम्॥ तडागाश्चोत्तरे³ संस्था ऐशान्यां पूर्वगाऽपि वा । दक्षिणे चैव लिङ्गं तु शिवा स्याच्छुभदा सदा ॥ पश्चिमे द्युभगा नाम वायव्योत्तरतस्तथा। न कुर्युर्याम्ये नैकेत्यामाग्नेरयां च शुभार्थिना ॥ प्रदक्षिणेन पूर्वस्यां रोपितव्यं सदा शुभम्। अन्यथा कलहोद्वेगं मृत्युं वा लभते कृती॥ तस्माद्राज्यायुःशुभदं पुत्रसन्ततिवर्द्धनम्। पश्चिमोत्तरपूर्वेण आरामं जायते कृतम् ॥ द्वारीबन्धं शिवोपेतं शक्तिभिनीयकैर्युतम्। तदा कूपजलारामभूषितं सर्वकामदम्॥ एवंविधं पुरोपेतं ⁴ब्रह्मकुड्यमथाऽन्वितम्।

¹ हेमा. p. 922, विष्णुकान्ता

² हेमा. p. 922, अनुत्सर्गितद्वारीषु

³ हेमा. p. 922, तत्पूर्वाचोत्तरे

⁴ हेमा. p. 923, ब्रह्मसूर्यान्तकान्वितम् ; I. O., ब्रह्मकुड्यमथाऽन्वितम् ; Udaipur Ms., ब्रह्मपुर्यामथाऽन्वितम्

क्रुयीचः सुरशार्द्छ स लभेदीप्सितं फलम् ॥ इह कीर्ति द्युभान पुत्रान परत्र परमां गतिम्। द्वारीबन्धात्फलं ब्रह्मन् हयमेधफलं लभेत्॥ समस्तपातकोच्छित्तिः कृते भवति देववत् । तस्मान्नृपेण कर्तव्यं विधिना द्वारिगं जलम् ॥ समस्तशास्त्र हुने कर्मणा सफलं भवेत । इयेनकादेस्तथा पूजा नागाङ्कहृदयं जपेत्॥ द्वारीवन्धस्य सिद्ध्यर्थमन्यथा न भवेत् कृतम्। यतः पुण्यैस्तु संसिध्येत् द्वारीवन्धः सुरोत्तम ॥ अतः पुण्यविधिः कार्यो जपहोमत्रतादिकः । दशौरगौकसं कार्यं शिवस्यादेशतः शुभम्॥ नागानां द्वारिसिद्ध्यर्थं नन्दाकूपं कृतं भवेत्। महापुण्या³ भवेद्वारी किन्तु सन्देहसाधना ॥ कृता विशीर्यते कालात्तस्मात्कार्या सदा हढा। द्वेषं पश्चिमयाम्यस्थं तत्कर्तुर्मृत्युदं भवेत् ॥ जयं पश्चिमपूर्वेण रतिपुत्रधनप्रदम्। याम्यसौम्यगतं दण्डं पत्नीधनविनादानम् ॥ यक्षं वारुणगं भद्रराज्यायुः⁴ पुत्रदं बलम्⁵। पूर्वीत्तरगतं देयं सुखदं धनदं मतम् ॥

¹ हेमा. p. 923, हयमेधसमं भवेत

² Ibid, समन्त्रं शास्त्रदृष्टेन

³ हेमा. p. 923, तर्हि अपुण्या भवेद्द्वारी

⁴ Ibid, शय्यायुः

⁵ हेमा. p. 923, मतं for बलं

पश्चिमे सङ्गतं नन्दं नन्दनं कोशवर्द्धनम्'। जलवायुगतं हैमं हेमदं च भवेद्रनम्॥ रक्षोवायगतं काकानुचाटं कुरुते धनम्। अग्निवायुगतं² दाहं दहनं कीर्तिवर्द्धनम्॥ ईशदाहगतं³ पापं धनतापकरं तथा। वायुदाहगतं तेजो रहाहेमगजापहम्॥ एवं लक्षणमाश्रित्य कर्तव्याऽऽरामवाटिका। ग्रुभावहा सदा कर्तृ राज्यायुःसुखकीर्तिदा⁴॥ वैपरीत्ये सदा लोकेऽधनं कर्तुर्भयावहम्⁵। नृप राष्ट्रे जले दोषाम्न हन्याद्विधिना शुभम्॥ सरुद्धां कारयेद्वारीं गणनाथसमन्विताम्। जयं च विजयं कार्यं सुष्टु कुर्यात् ⁶कुलाष्टकम् ॥ नागारूपं हृदयं जप्त्वा प्रस्फुरत्स्थापने शुभम्। इयेनाः शिवादिदेव्यश्च⁷ तर्पितव्या जलस्रजैः॥ वस्त्रेनीनाविधेर्गन्धेः फलधूपगणादिभिः। कार्यो महोत्सवो द्वार्या पालीबन्धदृढार्थिभिः॥

¹ Ibid. p. 924 पश्चिमे संगतं मन्दं धनकोशिववर्धनम् a variant नन्दनं कोशवर्द्धनं is also noted.

² हेमा. p. 924, वारुणिकं

³ Ibid, देशदाहगतं

⁴ Ibid, सुतवित्तदा

⁵ Ibid, मदावहम्

⁶ हेमा. p. 924, सराष्ट्रकम्

⁷ Ibid, सेनाविवाहदेव्यश्च तर्पितव्याः प्योव्रतैः

दानं देयं सदा शक नृपराष्ट्रसुखावहम्। गोदानं भूमिदानं च कन्यादानं सुरोत्तम ॥ दारीबन्धे प्रदातव्यं एकं कोटिगुणं भवेत'। गोमेधे नरमेधे च हयमेधे तथा मखे॥ पुण्यं यज्ञायते शक द्वारीबन्धे ततोऽधिकम्। वापीक्रपतडागानि देवतायतनानि च॥ एतानि पूर्वधर्मेषु शुभानि फलदानि च। दीनान्धमूकभीरूणां दानं देयं यथाविधि॥ एकं कोटिग्रणं प्रण्यं जायते नाऽत्र संशयः। एतत्ते कथितं शक द्वारीबन्धस्य यत्फलम् ॥ प्रादुर्भावं तु देवीनां क्षेपानमाहात्म्यकीर्तितम्। शिवदूतास्तथा सम्यक् पादुभीवं च लक्षणम् ॥ यः श्रुणोति नरः सम्यक् सर्वपुण्यफलं लभेत्। कूपारामतडागादि प्रपाचिप्रप्रतिश्रयम् ॥ सर्वेशाधिष्ठितं वत्स अनन्तफलदायकम्। यः क्रयोद्वारिबन्धानां तडागानां रातं तथा ॥ सर्वेइवरजलं कृत्वा लभेत् पुण्यं ततोऽधिकम्। शिवसूर्यहरिब्रह्मसंयुक्तं सर्वकामदम्॥ आद्या मूर्तिः परा ध्येया व्यापिनी मन्त्रतन्त्रगा ।

1 हेमा. p. 924 has two lines, which are missed by the text:

गजाश्वरत्नदानं च अन्नदानं प्रयत्नतः । द्वारीबन्धेषु दातव्यं सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥

2 I. O., and हेसा. p. 925 have समंगलम् for च लक्षणम्

सर्वेशं सर्वदैवत्यं ब्रह्माचैः परिवारितम् ॥ स्थापितं जायते शक्र सर्वाघभयनाशनम्।

तथा

विजनं नैव कर्तव्यं मठारामविवर्जितम्।
सर्वेशं विश्वदं कर्त्तं नृपलोकभयापदम्॥
तस्माच्चाऽऽदौ जलं कार्यमारामं वादिका तथा।
मठं देवालयं पश्चाद्याम्यरक्षोगतं शुभम्॥
क्ष्पारामं यथाशस्तं कर्तुलोंके प्रजायते।।
तथा कुर्यात् सुरश्रेष्ठ यथा शोभा दृढा भवेत्॥
पूर्वामाश्रित्य कर्तव्यं तस्योत्तरपदेऽपि वा।
न पूर्वात् व्यत्ययं कुर्यान्मठं देवालयं गृहात्॥
कृतं भयप्रदं लोके यथा रक्षोग्निगं जलम्।
वायव्यं चाऽपि देवस्य भयदं भवने कृतम्॥
क्ष्पं पश्चकराद्ध्वं यावद्वंशं तदुद्भवम्।
वापी व्यव्द्वयाद्ध्वं दशवंशा नृपोत्तमेः॥
कर्तव्या मर्वथोत्तारा द्वित्रिश्चेकपथाऽथवा।

¹ हेमा. p. 915

² हेमा. p. 916, उत्तरपथेऽपि

³ Ibid, पूर्वव्यत्ययं

⁴ Ibid, चाऽमिभयं

⁵ I.O., यावडुमं

⁶ हेमा. p. 916, दण्डमयात् ; and दशवर्गात् for दशवंशाः

विन्यासं भद्रकं 'चाडन्यैर्वृत्ता वाचयता तथा॥ त्र्यस्त्रा वा चार्र्ड्सचन्द्रा वा धनुषा च शिवाकृती²। कर्तव्या ^अद्रव्यकारा तु गोपथा सर्वकामदा ॥ वेदाष्टमध्यगोत्सारा करसाद्धी यथा भवेत्। क्रुपो वा दौलयष्टी वा देया नेमी तथा हढा।। भवने काष्ठपाषाणमृद्धपीठसमुच्छया। सुबद्धतोरणोपेता गणनाथगृहान्विता॥ याऽघो क्षीणा भवेद्वापी नृपादीनां शुभावहा। नागयक्षगृहैर्देव्या भूषिता क्रीडनाकुला॥ वापी भद्रा सुरश्रेष्ठ सर्वकामप्रदा नृणाम् । पक्षाश्रिता⁴ यथाकान्ता विजया मङ्गला तथा ॥ प्रपायोवत्री भवेद्वापी नृपादीनां शुभावहा। वृत्तायताश्चतुस्रावा वाप्यः साधारणा मताः॥ शेषाः काम्याधिकारेण कूपो वृत्तः सुखावहः। प्रतिपादकरैदेंया उत्साराश्चाऽङ्कुलैः शुभाः॥ न देवादधिकं क्रूपं क्रुयीच्छक कदाचन।

तथा

सप्त गङ्गा हि वरदा शूलोचतकरं परम्। याम्ये कल्पतरुईह्मा वामतस्तु जनाईनः॥

¹ हेमा. p. 916, राज्ञो बृत्ता वा चायता

I. O., धुराकृती

³ हेमा. p. 916, द्रव्यसारेण

⁴ I.O., भद्रा पद्माश्रिता

सूर्यश्चाऽश्वस्फुरत्तेजाः पादान्तस्थित ऊर्द्धुगः ।
सुरूपाकृतिभागस्थं कृत्वा जलपतिं हरिम् ॥
तदा पापेन सन्त्यक्तो दिवं भोक्ष्यित चाऽमृतम् ।
तच रूपं सुरेन्द्राचा नागा यक्षा ग्रहोरगाः ॥
पूजयन्तो भविष्यन्ति विगतश्च(१)गदा नराः ।
प्रासादमण्डपगृहे मठे चित्रशिलातले ॥
मण्डपे पद्यालायां सर्वेशं पूजयन्ति ये ।
सारामं तु जलोपेतं मठं 'भूमिद्वयोच्छितम् ॥
शान्तिधामाग्निव्याख्यानविद्याकोशजपादिभिः ।
युक्तं देवाय दात्व्यं सर्वकामप्रदायकम् ॥
महापापवियोगादि शमनं भूमलापहम् ।
राज्यायुःशुभसौभाग्यवर्द्धनं कीर्तिवर्द्धनम् ॥

तथा

विजलं नैव कुर्वीत मठारामविवर्जितम्। सर्वेद्यां विव्वदं कर्त्तुर्नृपलोकभयप्रदम्॥ तथा

देवायतनकोटिं यः कुर्याद्धेमाण्डभूषणम् । एकं सर्वेदवरं राम कृतं तस्याऽधिकं फलम् ॥ गङ्गोदकेन यत् पुण्यं स्नापनात् परिकीर्त्तितम् । तत्पुण्यं तैर्जलैः स्नाप्य तदैशानगतैर्लभेत् ॥

इति द्वारीबन्धः॥

- 1 І.О., भूमित्रयोच्छ्तम्
- 2 I.O., महापापादिरोगादि

29

अथ दृक्षप्रतिष्ठा

तत्र देवीपुराणे '

ब्रह्मोवाच

अनूपे सजले स्थाने पुमान् दैवेऽथ वा जले। आरामं रोपयेत प्राज्ञो विधिदृष्टेन कर्मणा॥

'अनूपे' आतिस्निग्धे । 'सजले' जलादायसहिते² ।

कालं देशं तथा पात्रं वीजं बीजिक्रयाविधिः। तथा फलमसंस्रष्टमेवमारोपितं भवेत्॥ फलपुष्पविद्युद्धस्य विद्युद्धं सर्वसंस्कृतम्। धर्मकामार्थमोक्षादिसाधने इन्यतेऽन्यथा॥ विधिव्यत्ययबीजादिभूषिते भूपरिग्रहे। कूलादिभिः सुरश्रेष्ठ यजमानो विनश्यति॥

'पात्रं' बीजवापे य आचार्यः। 'बीजिक्रियाविधिः' अङ्क-रजननसमर्थबीजकरणप्रकारः। 'विधिव्यत्ययः' विधेरन्य-थाकरणम्। 'कूलादिभिः' नदीकूलादिभिः³।

¹ हेमा. p. 950

² Ibid, explanation reproduced.

³ Reproduced by हेमा. p. 950, with the exception of the last clause.

आरामं सहकाराधैर्न शुद्धं कारयेत् कचित्।
चिताज्वलनसंलग्ने चितिवल्मीकदृषिते ॥
सहकारवनं कृत्वा याति कर्ता यमालयम्।
गृहात् पुरोऽथवा तात स्थिते संरोपिते तथा॥
प्रतिपाद्यं भवेत्तत्र छिन्ध्याद्वा हितमिच्छता।
अद्वत्थवटप्लक्षादि औदुम्बर्यो विदिविस्थताः॥
जगतो भयदा यस्मात्तस्मात्तांद्रछेदयेत्पुरे ।
रोपयेद्विल्ववीराम्रकपित्थकपिलार्जुनान्॥
दाडिमीं वीजपूरं च उदगाचा दुमाः पुरे ।
प्लक्षाः प्राच्यां सदा रोप्याः व्याकासनसधन्वनाः॥
कदम्बो वायवे तालो बिल्वाद्योको तु सर्वगौ।
सयन्दीं साधवीं रमभाः कीडास्थाने निवेदायेत्॥

'वीरो' भल्लातकबृक्षः । 'कपिला' शिशपा । 'कपि-त्थः' प्रसिद्धः दाडिमी च । 'असनो' बीजकः । 'वायब्ये' वायुदिरभागे⁵।

जातीनेपालिकाकुन्दतगरागन्धमल्लिकाः। शुभाय कथितास्तात व्यत्ययाद्भयदा यतः॥ पूर्वेण सुसमारामं प्रोक्तं चोत्तरतोऽथवा।

¹ I.O., and हेमा. p. 951, प्रतिपक्षम्

² हेमा. p. 915, मुने for पुरे

³ Ibid, परे

⁴ A. S. B., शाकटाध्वनधन्वनाः; हेमा. p. 915, सकासनसधन्वताः

⁵ Reproduced by हेमा. p. 951

पश्चिमे धनदं प्रोक्तं वायव्यां कीर्तिवर्द्धनम् ॥
न कुर्युर्योग्यनेकेत्ये आग्नेये च शुभार्थिनः ।
अन्यथा कलहोद्धेगं मृत्युं वा लभते कृती ॥
तस्माद्राज्यायुःशुभदं पुत्रसन्ततिवर्द्धनम् ।
पश्चिमोत्तरपूर्वेण आरामं जायते शुभम् ॥
अथवाऽऽरामजान् दोषान् व्चासुण्डी शमयेत् कृतान् ।
महाभयं महालक्ष्मीग्रहकृत्यां तथोत्थिताम् ॥

'ग्रहकृत्यां' ग्रहपीडाम्।

पुष्पपत्रफलानां च रजोवेणुसमाः समाः । कर्त्ता देवसभावासं विधौ यात्यविधावधः ॥

इत्यारामप्रतिष्ठा ॥

अथ वृक्षरोपणविधिः

तथा^з

एवं यथोदितां भूमिं शुद्धां प्लवसमाहिताम्। परिगृह्य यजेदेवं⁴ धनपालं शिखिध्वजम्॥ सोमं च नागराजं च ततः क्रुर्यात्परिग्रहम्।

- 1 I. O., and हेमा. p. 951, कृतम्
- 2 A. S. B., चासुण्डा शमयेत्तदा
- 3 हेमा. p. 952 (from देवीपुराण)
- $4 \;\; Ibid$, यथा देव वनमालं

यद्वीजं मन्त्ररहितं गर्भाधानादिवर्जितम् ॥ वापितं सहकारादि यद्वीजं मन्त्रवार्जितम्। तज्ञातं वाऽपकाराय तथा जायेत वैकृतम् ॥ 'शङ्कराये'ति मन्त्रेण 'इन्द्र एही'ति मन्त्रितम् । त्र्यम्बकेन तु राजेन्द्र बीजं भवति शोभनम् ॥ अविधौ कूपवाप्यादिखननोत्सरणं च यत्। क्जवैन्ति सहकारादिरोपणं च नराधमाः॥ फलं तेषां लभनते न इह चाडनते ह्यधोगतिः। ये शुद्धाः शुद्धविधिना कुर्वन्ति च न रोपणम् ॥ ते आत्मनृपलोकानां महासंदायकारकाः। कूपारामतडागादि प्रपावापीप्रतिश्रयम्॥ सर्वेद्याधिष्ठितं वत्स ह्यनन्तफलदायकम् । वृक्षान् पश्च समारोप्य शिवधाम प्रपचते ॥ ये च पापा दुराचाराः श्रीतरुच्छेदकारिणः। तेऽप्यवीच्यादिनरके पच्यन्ते ब्रह्मणो दिनम्॥ मृतास्ते जीवमानास्तु ब्रह्मद्याः कीर्तिता सुवि। तस्मिन् देशे भयं नित्यं राजानो न चिरायुषः ॥ न च नन्दत्ययं लोको यत्र श्रीवृक्षच्छेदनम्॥

नन्दिपुराणे

क्रीडारामं तु यः कुर्यादुचानं पुष्पसङ्कलम्।

¹ हेमा. p. 952, इत्थं नु पश्चमन्त्रवित्

² हेमा. p. 952, येऽग्रुद्धाः ग्रुद्धविधिना

³ हेमा. р. 947

तोयाश्रयसमायुक्तं ग्रतं फलसमृद्धिमत् ॥
स गच्छेच्छङ्करपुरं वसेत्तत्र युगत्रयम् ।
मार्गे वृक्षन्तु यो दचात्छायाविटपसङ्कलम्' ॥
स कल्पतरुखण्डेषु महेन्द्रोचानवेदमसु ।
विनोचन्तेऽप्सरोवृन्दैर्देववच युगाचुगम् ॥
फलवृक्षं तु यो दचाद्धममुद्दिश्य मानवः ।
स सर्वकामतृप्तात्मा गच्छेत्त्वरुणमन्दिरम् ॥

स्कन्दपुराणे⁴

यस्तु वृक्षं प्रकुरुते छायापुरुपफलोपगम् ।
पथि वद्यान्नरः सोऽपि सन्तारयति वै पितृन् ॥
तथैव दयाद्विपेभ्यो निष्कीणाति च तत्सुनः ।
यावत्पुष्पाणि च फलान्युपभुञ्जन्ति देहिनः ॥
तावद्युगसहस्राणि सन्तारयति वै पितृन् ॥

महाभारते⁶

स्थावराणां च भूतानां जातयः⁷ षट् प्रकीर्तिताः । वृक्षग्रुल्मलतावल्यस्त्वक्सारास्तृणजातयः ॥

- 1 हेमा. p. 940
- 2 Ibid, p. 941, सक्क त्यास्तरखण्डेषु
- 3 Ibid, युगार्बुदम्
- 4 हेमा. р. 940
- 5 हेमा. p. 940, दिन्ये नरः पापात्
- 6 हेमा. р. 937
- 7 हेमाद्रि has जातयः; Udaipur Ms. reads जायते

एतास्तु जात्या वृक्षाणां तथाऽऽरोपे गुणास्त्वमे । कीर्तिश्च मानुषे लोके प्रेत्य चैव ग्रुमं फलम् ॥ अतीतानागतौ चोभौ पितृवंशौ च भावयेत् । तारयेद्वृक्षरोपी च तस्माद् वृक्षान् प्ररोपयेत् ॥

मत्स्यपुराणे²

स्रुत उवाच

पादपानां विधिं वक्ष्ये तथैवोद्यानभूमिषु।
तडागविधिवत् सर्वमासाय जगतीर्वरः॥
ऋत्विद्धाण्डपसम्भारमाचार्यश्चाऽपि ताहराः।
पूजयेद्वाह्मणांस्तद्वत् हेमवस्त्रानुलेपनैः ॥
सर्वौषध्युदकैः सिक्तान् पिष्टालक्तिविभूषितान्।
वृक्षान् माल्यैरलङ्कृत्य वासोभिरिभवेष्ठयेत्॥
स्च्या सौवर्णया कार्यं सर्वेषां कर्णवेधनम्।
अञ्जनं चाऽपि दातव्यं तद्वद्वेमशलाकया॥
फलानि सप्त चाऽष्टौ वा कालधौतानि कारयेत्।
प्रत्येकं सर्ववृक्षाणां वेद्यां तान् न्यवेशयेत्॥
धूपोऽत्र गुग्गुलुः श्रेष्ठः ताम्रापात्रैरलङ्कृतान्।
सप्त धान्यान् तिलान् कृत्वा वस्त्रगन्धानुलेपनैः॥

¹ हेमा. p. 937 has four further slokas from महामारत here.

² हेमा. p. 953

³ Udaipur Ms. has a big gap here, which is filled by I. O., A. S. B. and Hemādri,

कुम्भान् सर्वेषु वृक्षेषु स्थापयित्वा नरेदवरः। सहिरण्यांस्त्वदोषांस्तान् कृत्वा बलिनिवेदनम् ॥ स यावल्लोकपालानां इन्द्रादीनां विधानतः। वनस्पतेश्च विद्वद्भिर्हीमः कार्यो द्विजातिभिः॥ ततः ग्रुक्काम्बरघरः सौवर्णकृतभूषणः। सर्कास्यदोहां सौवर्णशृङ्गाभ्यामतिशालिनीम्।। पयस्विनीं वृक्षमध्यात् उत्सृजेत्तासुदङ्सुखीम् । ततोऽभिषेकमन्त्रेण वाद्यमङ्गलगीतकैः ॥ ऋग्यज्ञःसाममन्त्रेश्च वारुणैरभितस्तथा। तैरेव कुम्भैः स्तपनं कुर्युव्रीह्मणपुङ्गवाः॥ स्नातः शुक्काम्बरधरो यजमानोऽपि पूजयेत्। गोभिर्विभवतः सर्वान् ऋत्विजस्तान् समाहितः॥ हेमसूत्रैः सकटकैरङ्गुलीयैः पवित्रकैः। वासोभिः दायनीयैश्व तथा प्रस्तरपादुकैः॥ क्षीराभिषेचनं दद्युर्यावदिनचतुष्टयम्। होमश्च सर्पिषा कार्यो यवैः कृष्णतिलैस्तथा॥ पलादासमिधददास्ताः चतुर्थेऽह्नि तथोत्सवः। दक्षिणा च पुनस्तद्वत् देया तत्राऽपि शक्तितः ॥ यचदिष्टतमं किश्चित् तत्तत् कुर्योदमत्सरः। आचार्यं द्विगुणं दत्वा प्रणिपत्य विवर्जयेत्॥ अनेन विधिना यस्तु कुर्यात् ब्रह्मोत्सवं बुधः। सर्वान् कामानवामोति पदं चाऽऽनन्त्यमञ्जुते ॥

¹ हेमा. p. 953, यथावल्लोकपालानां

यश्चैकमपि राजेन्द्र वृक्षं संस्थापयेत्ररः।
सोऽपि खर्गे वसेद्राजन् यावदिन्द्रायुतन्त्रयम् ॥
भृतांश्च भव्यान् मनुजान् तारयेद्रोमसम्मितान्।
परमां सिद्धिमामोति पुनरावृत्तिदुर्लभाम्॥

पद्मपुराणे¹

अपुत्रस्य च पुत्रत्वं पादपा इह क्वर्वते । यच्छन्ति रोपकेभ्यस्ते सत्तीर्थे तर्पणादिकम् ॥ यत्नेनाऽपि च राजेन्द्र पिष्पलारोपणं कुरु । स तु पुत्रसहस्राणां एक एव करिष्यति ॥

'पुत्रसहस्राणां' कर्त्तव्यामिति शेषः³।

घनी चाऽइवत्थवृक्षेण ह्यशोकः शोकनाशकः।

प्रक्षो यज्ञपदः प्रोक्तः चिश्रा चाऽऽयुःपदा स्मृता ॥

जम्बुकी कन्यदा प्रोक्ता भार्यादा दाडिमी तथा।

अरण् रोगनाशाय पलाशो ब्रह्मदस्तथा॥

प्रेतत्वं जायते पंसो रोपयेचो विभीतकम्।

अङ्गोले कुलवृद्धिः स्यात् खदिरे चाऽप्यरोगता॥

निम्बप्ररोपको यस्तु तस्य तुष्टो दिवाकरः।

श्रीवृक्षे शङ्करो देवः पाटलायां तु पार्वती॥

¹ हेमा. p. 938

² हेमा. p. 938 explains: सत्तीर्थे पुत्रकृतं तर्पणादि तृप्त्यादिजन्यं फलं रोपकस्य प्रयच्छन्ति इत्यर्थः।

³ Reproduced by हेमा. p. 938

⁴ हेमा. p. 938, अरख

शिंशपायामप्सरसः कुन्दे गन्धर्वसत्तमाः । तिन्तिलीकं दासवर्गः वकुलो दस्युदः तथा ॥

'श्रीवृक्षो'बिल्वः । 'तिन्तिलकः' अम्लवृक्षः ।

पुण्यस्त्रीदायकश्चेव चन्दनः पनसस्तथा।
सौभाग्यदः चम्पकश्च करीरः पारदारिकः॥
अपत्यनाद्यदस्तालो नादेयः कुलवर्द्धनः।
बहुभार्या नारिकेली द्राक्षा सर्वोङ्गसुन्दरी॥
रितप्रदा तथा केली मोचकी दाञ्जनाद्यिनी॥

'मोचकी' शाल्मिलः।

इत्यादयः तथाऽन्ये च ये नोक्तास्तेऽपि दायकाः। प्रतिष्ठान्ते गमिष्यन्ति ये नरा वृक्षदायकाः॥

नन्दिपुराणे '

तरुपुत्रं तु यः कुर्योद्विधिवद्विहिसन्निधौ। स महापातकैर्मुक्तः समुद्धृत्य कुलत्रयम्॥ नरकेभ्यो नरो याति प्रजापतिपुरं शुभम्॥

स्कन्दपुराणे²

महादेवो महादेवीं इदं वचनमब्रवीत्। शृणुष्व येन विधिना गृह्यतेऽवनिजः सुतः॥

'अवनिजो' वृक्षः।

- 1 हेमा. p. 955
- 2 Ibid; हेमा. supplies the first five lines of the passage

सुपुत्रार्थं भूमिरुहं ग्रहीष्यामीति पार्वति। सोपवासा भवेन्नारी ग्राचित्रता ग्राचित्रता ॥ ततश्चेव सहस्रांशावस्तशृङ्गाते रवी। विप्रानामन्त्रयेद्वात्रौ पावनान् वेदवादिनः ॥ विप्रानामन्त्रयित्वा तु ग्रुचिवस्त्रा ग्रुचिव्रता। शयीत सनमस्कारा सद्भी भूमिमाश्रिता॥ गमयित्वा तथा रात्रिं सवितर्युदितेऽपि च। भक्ष्यभोज्यं समादाय ब्रजेचत्र भवेत्तरः।। ततस्तं स्नापयित्वा तु सातपत्रं सभूषणम्। तं तरं तरणीकृत्य ततर्छायानुगामिनम् ॥ यथोपपन्नमन्नाचं भोजयित्वा द्विजोत्तमान्। पुण्याहं कारयित्वा तु ऋत्विजाऽप्यथवाऽऽत्मना ॥ तृप्तानां ब्राह्मणानां वै 'तद्वेलाक्तमात्मनः। निवेच कृतमुद्दिश्य सङ्गावेन परेण हि॥ अपुत्राऽहं हि भगवन् पुत्रमकृतकं² तरुम्। ग्रहीष्यामि ममाऽनुज्ञां कर्त्तुमहेथ सत्तमाः॥

'पुत्रपकृतकः' पुत्रसद्दाः।

ततस्तैरप्यनुज्ञातं तं तरं तरुणायुषि । भूमिदेवसमक्षं वै गृह्णीयात्तनयं प्रियम् ॥

¹ हेमा. p. 956, चैतत्ते कृत्यमात्मनः

² Ibid, पुत्रप्रतिकृति

'तरुणायुषि' वर्तमानं इति दोषः। 'भूमिदेवसमक्षं' ब्रा-स्राणाग्रतः'।

गृहीतो विधिनाऽनेन ग्रुभभूमिरुहात्मजः । ग्रुभे सुखाय भवति विपरीतेन दुःखदः ॥ न पुत्राणां शतं वाऽपि पीनश्रोणिपयोधरे । एकोऽपि भूरुहः श्रेष्ठः पुत्रत्वे कल्पितः सुतः ॥

मत्स्यपुराणे

दशकूपसमा वापी दशवापीसमो हदः । दशहदसमः पुत्रो दशपुत्रसमो हुमः॥

इति वृक्षरोपणविधिः॥

¹ Reproduced by हेमा. p. 956

² In हेमा. p. 956 two lines are supplied : अनेन विधिना यस्तु गृहीततस्पुत्रकम् । पितृणां निरयस्थानां मधुधारां स वर्षति ॥

³ हेमा. p. 559

२२

अथाऽऽश्रयदानम्

तत्र कालिकापुराणे।

शङ्करात् परमं नाऽन्यदतस्तस्मै विकल्पयेत्। यतीनामाश्रयं दद्यात् कृत्वा पकेष्ठकामयम्॥

'विकल्पः' सङ्गल्पः³ ।

सुशीलं चारुनिर्माणं परिवारसमन्वितम् । व्याख्यामण्डपसंयुक्तमासनैर्विविधेर्युतम् ॥ पुष्पोद्यानसमायुक्तं सोदकं शङ्करालये । ग्रामे दीपेन्धनाद्यर्थं प्रेष्याणां चैव वोक्तमे ॥ कौपीनोपानहाद्यर्थमाश्रयेऽपि नियोजयेत् । ततोऽभ्यच्यं यतीन् भक्त्या भोजयित्वा विशेषतः ॥ वस्त्रैश्चैव प्रपूज्येशं शक्त्या तेभ्यो निवेदयेत्। अनेनाऽऽश्रयदानेन सर्वकामयुतो नरः ॥

- 1 हेमा. р. 629
- 2 हेमा. and I. O., वाऽपि
- 3 Reproduced by हेमा. p. 629
- 4 Omission here : see हेमा. p. 629 प्रीयतां स महादेवः चन्द्रमौलिर्मेहेश्वरः । इत्युक्तवा पुण्यदिवसे दत्वा चैवाऽत्र दक्षिणाम्॥

भुका चाऽमरलोकानां भोगान् गच्छेत्तदालयम् ॥ 'तदालयं' दाङ्करालयम् ।

इत्याश्रयदानम् ॥

अथ प्रतिश्रयदानम्

तत्र देवीपुराणे

शक्र उवाच

पुरस्य पश्चिमे भागे दक्षिणे चोत्तरेऽथवा।
पूर्वे वा मध्यतो वाऽपि ये क्वर्वन्ति प्रतिश्रयम्॥
देवतास्तत्र कास्स्थाप्याः का न स्थाप्या द्विजोत्तम।
दिवि भागगतां ब्रुहि स भवेचेन ज्ञान्तिदः॥

ब्रह्मोवाच

दक्षिणोत्तरपूर्वेण पश्चिमेन सुरेइवर ।
अथ मध्यगतः राक्रः कार्योऽयं तत्प्रतिश्रयः ॥
यत्र श्रान्ताश्च खिन्नाश्च विश्राम्यन्ति द्विजातयः ।
प्रतिश्रयस्य कत्तीरः स्वर्गे तिष्ठन्ति ते चिरम् ॥
तस्मात्प्रतिश्रयः कार्यो दष्टादृष्टफलार्थिभिः ।
देवताधिष्ठितः राक्रः सर्वसौख्यप्रदो भवेत्॥

¹ हेमा. р. 636

² Udaipur Ms. reads शान्ताश्च

देवतानां त्रयं प्रोक्तं चतुथों नोपपचते।
महिषद्गीं तथा यक्षं नायकं तत्र कारयेत्॥
महिषद्गी भवेन्मध्ये ज्येष्ठस्थाने च नाऽन्यथा।
वामतो नायकः कार्यो दक्षिणे यक्षराद् तथा॥
अथवा दिग्गताः कार्यास्तत्राऽपि कथयामि ते।
यहारं सम्मुखं तस्य देवीं तत्र प्रतिष्ठयेत्॥
नक्षत्रनायकं कार्यं द्वाराभ्यां मध्यतः स्थिताः।
एवं कृते फलं यत्तु वक्तुं तत् केन दाक्यते॥
केवलं फलमेतस्य सुखं राज्यं यद्याः श्रियः॥

इति श्रीभदृहृदयधरात्मजमहासान्धिविग्रहिकभदृ-श्रीलक्ष्मीधरविरचिते कृत्यकल्पतरौ दानकाण्डं सम्पूर्णम् ॥

॥ श्रीरस्तु ॥

* I. O. has the following at the end :
सर्वेषां मौलिरतानां भद्याचार्यमहात्मनाम् ।
एतद्वियानिवासानां दानकाण्डाख्यपुस्तकम् ॥
व्योमेन्दुशरशीतांश्चमितशाकोर्जशेषतः ।
शूद्रेण कविचन्द्रेण विलिख्य परिहारितम् ॥

शकाब्दः [1510]

APPENDIX A

Readings of the Panjab University Ms. (No. 8162.)

- P. 4, l. 1, begins fol. 2; l. 3, येन सत्वोपकाराय for यज्ञ स॰; l. 7, धनं उत्स्रुज्य for स्वधनं; l. 10, यत्कृतार्थी for यः कृतार्थः; l. 13, छ्रध्वानु for छ्रध्वान; l. 15, उक्ता वैव for ह्या वैव.
- P. 5, 1. 4, प्रतिपादनम् for प्रतिपादितम् ; 1. 5, विद्यते for वश्यते ; 1. 13, अनपेश्य for अनवेश्य ; 1. 15, अपेश्यैव for अवेश्यैव ; 1. 16, आहुरैहिकं फलहेतुकम् for इहैकफल-हेतुकम् ; 1. 17, स्त्रीपानमृगयाक्षाणां for स्त्रीयानमृग्याक्षाणाम्.
- P. 6, 1. 1, याथिभ्य: प्रयाचितः for योषिक्रो यत्प्रदीयते ; 1. 2, प्रदीयते चेत्तहानं ; 1. 6, दीयते अपकर्तृभ्यः.
- P. 7, 1. 8, पिश्चनभूणहन्तुभ्यां for पिश्चनभूणहन्तुभ्यः ; 1. 11, यहत्तं for यहानं ; 1. 12, तत्तु for तेन ; 1. 16, वैदिको दानमागोंऽयं ; 1. 17, कूपारामतङागादि for प्रपारामतङागादि.
- P. 8, 1. 2, यदप्यते for यदिज्यते ; 1. 3, काम्यमिखिभिधीयते for काममित्यभिधीयते ; 1. 4, अर्थापेक्षमिति स्मृतम् for अन्वापेक्षमिति स्मृतौ ; 1. 7, अधमानि तु for अधमनीति ; 1. 7, मितुः for विदुः ; 1. 8, हस्तिनः for दन्तिनः ; 1. 14, बहुत्वादर्थजातीनां for बहुत्वादर्गुजातानां ; 1. 16, अधीतं वा for अधीतं च.
- P. 9, 1. 4, मुक्तदोषाद्विवर्जितम् for मुक्तदोषैः विवर्जितम् ; after 1. 4, adds कामधेनुवद्दानं फलति आत्मेप्सितं फलम् ; 1. 8, विशिष्टो ह्याचारपरः for विशिष्टो नाऽष्टातपरः ; 1. 9, पृथिवीमपि

- for वसुधामि ; l. 10, न काश्चिद्भृतिमाप्तुयात् for न किश्चित् गतिमाप्तुयात् ; l. 11, शाकमुष्टिं वा श्रद्धाभिक्तसमुद्यता for श्रद्धाभिक्तसमन्वितम् ; l. 14, निमित्तत्वेन for तत्त्वेन ; l. 15, न्यायार्जितमित्यर्थः for न्यायार्जितमित्यन्यः ; l. 17, inserts 'परिमोगः' before परिमोगसाधनम्.
- P. 10, 1. 1, पुरातनमिति for धरातलमिति; 1. 2, adds हस्त्य-श्वादि between उत्तममि and जीर्णताम्; 1. 3, adds रक्षादिप्रयोजन between वृथारक्षा and व्यतिरेकेण; 1. 4, प्रस्यते अस्मिन्निति प्रसवः for प्रस्यते अनेन इति प्रसवः; 1. 10, याचिते नानुस्यया for याचते चाऽनुस्यया; 1. 13, adds तदैष्टिकम् after दक्षिणादि; 1. 13, omit च.
- P. 11, l. 1, धुविशेषतः for सविशेषतः; l. 2, श्रद्धापूतन्तु शक्तितः for श्रद्धापूतेन शक्तितः; l. 3, adds मनुः before the line; l. 8, स्मृतम् for विदुः; l. 9, स्मृतम् for विदुः; l. 10, असंस्कृतं for असत्कृतं; l. 14, प्रतिश्रुत्य for प्रतिज्ञातं; l. 16, वर्त्तमानांस्तु सप्ततम् for वर्त्तमानांश्च सप्त च; l. 18, दत्तस्य हरणेन च for दत्तस्याऽऽच्छेदनेन च; l. 19, तत्पुण्यं विप्रणद्यति for तत्सर्वं तस्य नद्यति.
- P. 12, l. 1, adds तथा before आज्ञां इत्वा; l. 2, सन्तापको for सन्तप्यते; l. 4, इश्रम्भत्तिनम् for क्रश्रम्भतिकम्; l. 10, उभावम्रतिकावेतौ for उभावम्रतिनावेतौ; l. 17, योऽर्चितं for योऽचितः.
- P. 13, 1. 12, प्रदीयते for प्रयच्छति.
- P. 14, I. 4, प्रतिगृहीत for प्रतिगृह्णीयात ; I. 5, देशतः वाराणस्यादौ for देशतः प्रयागादौ ; I. 10, तस्मादप्यद्भिः for तस्मादद्भिः.
- P. 15, l. 2, घर्मेषु for घर्मेषु; I. 9, वनौकसम् for वनौकसाम्;
 l. 11, स एव परमो धर्मो योगिनामात्मदर्शनम् for यतीनां
 परमो धर्मो यथोगेनाऽऽत्मदर्शनम्.

- P. 16, 1 1, तत्र वृहस्पतिः for वृहस्पतिः ; l. 10, भरणाधिकम् for भरणादिकम् ; l. 11, अदेयं स्यादतोऽन्यथा for न देयं स्यात्त- तोऽन्यथा ; l. 13, स्वकुदुम्बाविरोधेन for कुदुम्बस्याऽविरोधेन.
- P. 17, l. 6, प्रायश्वित्तीयते नरः for प्रायश्वित्तीयते हि सः ; l. 8, प्रहस्वामिनोऽदर्शयित्वा for प्रहस्वामिने दर्शयित्वा ; l. 12, प्रहस्वामिनः समक्षं द्रव्यस्थापनम् for प्रहस्वामिनः समक्षं द्रव्यस्थापनम् .
 - P. 18, I. 3, omitted; 1. 4, words in quotations omitted.
 - P. 19, l. 1, अवतिष्ठति for अवतिष्ठते ; l. 5, नावज्ञया for नावज्ञाय ; l. 9, आदयं for अदेयं ; l. 10, वेदविकयलञ्चमेतिदिति यिचिद्दिश्यते व्यपदिस्थते तत्तथा for the sentence in the text. l. 11, interpolates धनं between आर्जितं and स्रोव्यापार .
 - P. 20, l. 3, भवति for न भजते; l. 10, तिलान मधु for तिलान दिव ; l. 11, तेषामचं निवेदयेत् for तेषामन्यन्तिवेदयेत् ; l 13, तेषां सर्वोत्रसांश्वापि for तथा सर्वोनिमांश्चापि.
 - P. 21, l. 3, गृहं for गेहं; l. 4, विभक्त for विविक्त; l. 11, जीणी निमोकनिर्मुक्तः for जीणी निमीकनिर्मुक्तः; l. 14, सहस्र- सः for सहस्रशः.
 - P. 22, 1. 3, स्नापनं सर्वदेवानां for माल्यप्रदानां देवानां ; 1. 4, दिजोच्छिष्टापसारणम् for दिजोच्छिष्टापकर्षणम् ; 1. 7, गण्ड्यनं for कण्ड्यनं ; अभिनन्दने for अभिवन्दने ; 1. 13, तिर्दि for तदा ; 1. 15, परिददाति for ददाति ; 1. 16, omits यच before समयदानम्.
 - P. 23, 1. 2, अवजानीते for अवज्ञायते ; 1. 4, अध्वयमफलं भवत्यल्पफलं वा तद्यांदानं for अध्वयक्षं वा ; 1. 5, omits तदादानम् ;
 1. 14, नरकं for निरयम्.

- P. 24, 1. 1, अस्विलितं यदि for स्वर्वेलितं; 1. 10, यो ब्रूयाह्रव्यमौ for यः कुर्याह्रव्यमौ.
- P. 25, 1. 6, विप्रहीनस्य for विप्रहीणस्य; 1. 8, हरेचो वै for हरते यो वै; 1. 13, ब्रह्मते for ब्रह्मगते.
- P. 26, l. 1, अथ पात्रापात्रलक्षणम् for अथ पात्राणां लक्षणम् ; l. 14, योनिमित्रं for योनिमन्तम्.
- P. 27, l. 13, ध्यानविच्च यः for ध्यानवित्तमः ; l. 15, सुव्रताश्च for सुवृत्ताश्च ; l. 16, ध्यानयुक्ताः for शान्तिमन्तः.
- P. 28, l. 4, वेदेन्धनसमृद्धेषु for वेदेषु च समिद्धेषु ; l. 4, वित्रमुखानिषु for वित्रमुखादिषु ; l. 5, किल्बिषादिष for कि दिषादिष ;
 l. 7, वै for च ; l. 8, तं पात्रं for सत्पात्रं ; l. 15, शुभकारकम् for शुभकाषि.
- P. 29, l. 5, शातातपो दानव्यासश्च प्रथमे for शातातपो दानवर्षप्रथमे; l. 6, सुभुक्तं for प्रभुक्तं; l. 7, न तु मूर्खं for अनन्त-वर्षं; l. 10, दानव्यासः for दाने व्यासः; l. 11, य-त्किचित् for एकोऽपि.
- P. 30, 1. 3, स्वदारनिरतो for स्वाध्यायनिरतः ; 1. 6, विन्दति for वीक्षते ; 1. 9, निवृत्तो for निवृत्तं ; 1. 15, ततः परम् for ततः परः.
- P. 31, l. 4, निस्तः for निर्वृतः; l. 5, यः for ना; l. 7, नेदवेदार्थतत्वज्ञः for वेदवेदाज्ञतत्वज्ञः; l. 8, प्राप्तः for प्रोक्तः; l. 17, समुन्छितः for समन्वितः.
- P. 32, 1. 4, वा for च; 1. 5, वृत्रवतामिति for वृत्तिवतामि ; 1. 6, योक्तव्यो for नियुक्तो ; 1. 9, अर्थार्जनादिज्ञानम् for अर्जनादिज्ञानम्.
- P. 83, l. 1, अत्र चात्मोत्कर्षप्रकाशं for ब्राह्मणोत्कर्षप्रकाशनं ; l. 4, शानं श्रुचिः धृतिः for शौनं खधीर्घृणा ; l. 5, विनयमस्तेयम्

- for विज्ञानमास्तिक्यं ; 1. 7, तपो for क्षमा ; 1. 10, श्रुतं for श्रुतिः ; 1. 12, केचित्तु हुवते विद्या for कश्चिद्कृते.
- P. 34, 1. 2, मेध्यमानवः for मेध्य एव सः; 1. 3, अग्निवत् for दैवतमि ; 1. 5, द्वितीयक्ष्वेके for द्वितीयक्षेके; 1. 5, अन्तुवाक्या for अनन्तूचाना; 1. 7, नान्ग् ब्राह्मणो भवति न विणक्कुशीलवः; 1. 8, न सूद्रप्रेषणं कुर्वन्; 1. 9, अवता for अबाह्मणः; यत्र मैक्ष्यचरा द्विजाः for मैक्षमात्रं चरेद्द्विजः; 1. 10, चोरभक्तप्रदो for चौरवृत्तिप्रदः; 1. 14, बहुयाज्य-स्त्यात् for बहुयाज्यश्व.
- P. 35, 1. 1, पश्चमस्तु हतस्तेषां for पश्चमस्त्वधिभूस्तेषां ; 1. 7, ये च केचिदनमायां for ये च केचन मानवाः ; 1. 10, यमः for मनुः.
- P. 36, 1. 6, समं for शतम्.
- P. 37, l. 3, षड्गुणं for अनन्तं; l. 9, पुनः for समृतम्; l. 10, 'दक्षः' omitted; l. 11, substitutes व्यसना-पहणार्थं च कुदुम्बार्थं च याचते; l. 13, संस्कारोद्वाहनादिभिः for संस्कारैः ब्राह्मणादिभिः; l. 14, न तद्षश्रेयो for न तपः.
- P. 38, l. 16, भिक्षमाणेभ्यः and इतरेभ्यः for भिक्षमाणेषु and इतरेषु.
- P. 39, 1. 4, सुब्राह्मण for खब्राह्मण; 1. 16, स्वदुहितृजामातरश्च after पात्रम् before पुरोहितः
- P. 40, l. 1, दानव्यासः for दाने व्यासः ; l. 13, गुणातिशयशालिनः for गुणातिशयेन.
- P. 41, 1. 2, omitted; 1. 5, भवन्त्येते for भवन्त्यथे; 1. 19, नास्ति मुखें व्यतिक्रमः for न मुखेंस्य व्यतिक्रमः.
- P. 42, 1. 4, यश्च for यथा; 1. 7, महद्वा for सहसा; 1. 10, द्विजेऽन्दे for द्विजे नरे; 1. 17, मुमूर्षूनिष गोपते for मूर्खानिष गोपते.

- P. 43, 1. 2-4, मूर्जातिकमे दोषता तस्य नास्ति मूर्जेभ्योऽतिकम इति व्यासादिभिरभिधानात् । सुमूर्जानिति सम्बन्धिदौहित्रादीनामेव विशेषणम् ; 1. 13, तं तस्करमर्चयेत् for तं हि सुखमानयेत्.
- P. 44, l. 5, द्रविणं तैव दातव्यं for द्रविणं तैर्न दातव्यं; l. 10, दानविषयः for दानविशेषविषयः; l. 13, उपरुम्धति for उपप्रवन्ति; l. 15, omits पुनः सद्विप्रविषयः.
- P. 45, l. 4, शौचहीनास्तु for शौचहीनाश्च; l. 7, त्रिष्ठ नाशो for वित्तनाश:; l. 16, त्रिष्वत्येते तु यहत्तं for शिष्टेष्वेतेषु यहत्तम्.
- P. 46, l. 4, मनुर्विष्णुश्च द्वितीयवर्ग्ये for मनुर्विष्णुश्च; l. 10, बकन्नत-धरो for बकन्नतिधरः.
- P. 47, l. 1, रक्षेत् for नक्ष्ये; l. 6, गत्ना for मत्ना; l. 6, प्रसायेतु यः पुनः for प्रणमेत हि यः पुनः ; l. 9, दानन्यासः for दाने न्यासः ; l. 12, युक्तः for मुक्तः ; l. 13, omits स्मृतिः.
- P. 48, l. 1, त्रिपौरषं for त्रिपूरषम्; l. 2, नाम for ज्ञेयो;
 l. 5, मल्ले च for मत्ते च; l. 6, चौरेषु for चौरेभ्यः;
 l. 10, reads—श्रीलक्ष्मीधरविरचिते कृत्यकल्पतरौ दानकाण्डे
 पात्रनिरूपणम्.
- P. 50, 1. 1, The following verses occur before तथा—
 सर्वाण्येतानि कृतवान् पुरा शम्बरसूदनः ।
 बाद्धदेवस्य भगवान् अम्बरीषस्य पार्थिवः ॥
 कार्तवीर्यार्जुनो नाम प्रह्लादः पृथुरेव च ।
 कुर्युरन्ये महीपालाः केचिच भरतादयः ॥

तथा—ll. 4, the sixth line (तस्मादाराध्य गोविन्दं) is brought up as line 4 and the fifth line (न शक्य-मन्यथा) is omitted; 1.12, पर्व for सर्वा; 1.13, यज्ञीत्सव for यात्रोत्सव.

- P. 51, 1. 1, वस्तु for वसु; 1. 3, heading omitted; 1. 4, पुण्यं तिथिमथासाद्य; 1. 11, ब्र्यात् for कुर्यात्; 1. 12, इत्युक्तस्मरणात् for इत्यङ्गलीसंयुक्तस्मरणात्; शोभनानि द्वाराणि comes between भद्राणि and आननानि.
- P. 52, l. 2, वेदी for वेदि: and कराथवा for कराश्रया; l. 5, omitted; l. 14, एतेषां for एते.
- P. 53, l. 16, शालेक्क्दी for शाकेक्कदी.
- P. 54, l. 4, यथोत्तरङ्गं च तदङ्गमेव ; l. 7, समानजातिश्व for तदङ्गजातिश्व ; l. 12, अङ्गलमानं for अङ्गलिमानं ; l. 13, अङ्गलमानं for अङ्गलिमानं ; l. 14, नि(मि)नुयात् for लक्षयेत.
- P. 55, 11. 3-4, words in brackets supplied.
- P. 56, l. 13, omits अष्टानां ; l. 14, वेदमन्त्रैः for मन्त्रवेदैः ; l. 15, वेदचतुष्टयसम्बन्धात्वमानां for वेदचतुष्टयसाध्यत्वाद्धोमानां ; l. 18, धूपम् for धूपान्.
- P. 57, l. 6, तेजीवता लोकगणेन for तेजीबलाल्लोकगणेन ; l. 12, नमः for नः ; l. 16, शुभाधिनाथ for शुभादिनाथ.
- P. 59, 1. 9, मितप्रभावो for मितप्रभाव; 1. 10, रक्षाच्चरं for विशाध्वरं; 1. 15, मनवो for मुनयः.
- P. 60, l. 2, omits इति ; l. 12, अनुमन्त्रयेत् for अनुवर्तयेत.
- P. 61, l. 7, खड्गचर्मकवचः for चमंकवचोपेतः; l. 8, हैमं सूर्येण संयुतम् for हैमस्त्रेण संयुतम्; adds सूर्येण हैमेनैव as explanation; l. 14, साक्षिभृते for शक्तिभूते.
- P. 62, l. 5, तेषामनुज्ञानं for तेषां अनुज्ञां च ; l. 6, विशिष्टादीन for विशिष्टान् हि ; l. 9, तदनुज्ञाय for तदाज्ञया ; l. 10, inserts अपि after विशिष्टेभ्य: ; l. 10, अथ ब्राह्मणा for अब्राह्मणा ; l. 12, धारचेद्गेहे for धारचेद्हे.

- P. 63, 1. 2, बसेत् for बजेत् ; 1. 5, महीयते for स मोदते ; 1. 14, इति तुलापुरुषदानविधानम् for इति तुलापुरुषदानविधिः ; 1. 15, अथ हिरण्यगर्भदानम् for अथ हिरण्यगर्भदानविधिः.
- P. 64, l. 4, बादनं for वाहनं ; l. 9, दात्रं सूची for दानसूची ; l. 15, पाइवेयोः for पाइवेतः ; l. 15, स्थापयेत्तद्वत् for स्थापयेद्धीमानः
- P. 66, l. 19, पुण्येऽहि विनिवेदयेत् for पुण्येऽहिन निवेदयेत्.
- P. 67, 1. 12, इति हिरण्यगर्भदानम् for इति हिरण्यगर्भदानविधिः.
- P. 68, 1. 2, शकलद्वयसंयुक्तं for कलशद्वयसंयुक्तं adds the explanation 'शकलद्वयसंयुक्तं' खण्डद्वयसंयुक्तम्.
- P. 69, 1. 7, त्रिः कृत्वा for दिक्कृत्वा.
- P. 70, 1. 3, होमं for देये; 1. 4, विधानयुक्ताः for विधानयुक्ताः; 1. 9, निर्धृतकत्मषविभुश्च तनुर्भुरादेः for the line.
- P. 71, 1. 9, द्वर्यात for कृत्वा; 1. 14, अर्थकलृप्तसुवर्णस्य for ततस्तप्तसुवर्णन
- P. 73, 1. 6, पुरुषोऽव्ययः for पुरुषोत्तमः.
- P. 74, l. 11, at for a.
- P. 75, 1. 4, दशसहस्राधिकम् for दशसहस्रकम् ; 1. 9, ताम्रदोह for कांस्यदोह.
- P. 76, 1. 13, मेऽप्रतः for ममाऽप्रतः
- P. 77, l. 14, पुत्रपौत्रसमन्वितम् for राजराजो भवेश्वरः ; l. 15, omits तथा.
- P. 78, 1. 2, प्रदं श्रुतम् for प्रदर्शनात ; 1. 9, अनुभवति मदं वा for अनुभवति सुवासं ; 1. 15, सर्वकामप्रदं for सर्वकामफलम्.

- P. 79, I. 2, वेदिकाम् for वेदिकाः ; I. 8, विद्यां कृष्णाजिनं न्यस्य for वेद्यां कृष्णाजिनं न्यस्य
- P. 80, l. 1, कुस्तुम्बर for कुस्तुम्बुर; l. 3, घण्टामणित्रि for मणित्रि; l. 5, कुस्तुम्बर for कुस्तुम्बुर; l. 17, substitutes आसाहिको भवदुःखमुपैति मर्त्यः.
- P. 81, l. 3, वेदपुङ्गवः for वेदपुङ्गवैः ; l. 13, शय्यादिकं for सस्यादिकम्.
- P. 83, 1. 6, सकलकळ्डषमुक्तः for कलिकळ्डषविमुक्तः ; 1. 8, पूज्यतो for पूजितः.
- P. 84, 1. 7, कूबरो युगधाराष्ट्रकम्.
- P. 85, l. 11, भवाभिधाय for भवाभवाय.
- P. 86, l. 4, अखण्डमचण्डभानोः for अखण्डलचण्डभानोः; l. 8, प्रदानमैव for प्रदानमस्मन् ; l. 11, इति हिरण्यास्वदानम्
- P. 87, l. 7, adds क्रीडाथों रथः ; l. 11, असन् चन्दनैः for अशन-चन्दनः ; l. 18, सुरूपतः for स्वरूपतः ; l. 19, कुर्यात्पञ्चपला-दृष्वै for कुर्यात्रिपलादृष्वीम् .
- P, 88, 1. 7, तस्मात् for यस्मात् ; 1. 11, रथेऽधिकृढ for रथाधिकृढ.
- P. 90, l. 1, सारदानुमयान for सारदाहमयान; l. 8, खातिकाइतम् for खातकाइतम्; वसित प्रामसंज्ञिता for वसितः प्रामसंज्ञितैः; l. 13, युक्तान् for युतान्; l. 17, substitutes पर्जन्यादि-त्यहद्रेभ्य इति विहितस्य पायसचरुप्रस्तैः होमतिक्षेत्रैः मन्त्रैः पलाश-सहितं चाऽऽज्यं कृष्णतिलां तथा.
- P. 91, l. 5, अभिपूजयेत for प्रपूजयेत; l. 10, words in brackets missing.
- P. 93, 1. 6, मर्योदापर्वतवर्ता for मर्योदापर्वतवतीम् ; 11. 10-13. verses in brackets supplied; 1. 17, यथा for तथा.

Reppendix

- P. 94, l. 12, अबले for अनधे.
- P. 95, 1. 11, सम्प्रार्थ्यमाणः for सन्तर्प्यमाणः ; 1. 13, omits इति पृथिवीदानमः
- P. 96, l. 1, विश्वचकं तु कारयेत् for विषुवादिषु कारयेत् ; l. 2, ज्येष्ठं for श्रेष्ठं ; l. 5, असन्नेम्यष्टकानृतम् for रत्नकुम्भाष्टकानृतम् ; l. 10, बुधः for बुद्धः ; l. 18, ब्राह्मण्याद्याः for ब्रह्मण्याद्याः.
- P. 97, 1. 1, अन्तराणां मध्ये for अन्तरालानां मध्ये.
- P. 98, 1. 3, संख्यै: शिष्टै: for संघै: तिष्टेत् ; 1. 10, समुद्र्शनतां for अमुद्र्शनताम्.
- P. 99, l. 14, 3h for 3h.
- P. 100, l. 15, उदीरयेत् for उदाहरेत्.
- P. 102, l. 8, रिलरङ्कष्ठपूर्वाणि संख्यया त्वेकविशतिः । तदर्धे प्रादेशः.
- P. 103, l. 2, स च होमोऽधिकः सर्वशेषे कर्त्तव्यः ; l. 9, वसुभिश्च for पशुभिश्च.
- P. 104, l. 8, अथ रत्नधेनुदानविधानम् ; l. 17, तद्वत् for सदाः.
- P. 105, l. 1, omitted; l. 10, ते for च; l. 12, परिकल्पयेत् for परिकल्पतम्.
- P. 106, I. 6, विवचनां for विरचनां ; 1. 12, युक्तां for युक्ते ; 1. 16, पुण्यसाप्य.
- P. 107, l. 5, रत्नघेनुप्रदानम् ; ll. 6-16, omitted.
- P. 108, Il. 1-5, omitted.
- P. 109, l. 5, सर्वभूतेश for सर्वभूतेषु; l. 11, प्रजायते for अभि-जायते; l. 18, षोडशमहादानानि for दानकाण्डे षोडशमहा-दानपर्व.

- P. 110, l. 1, पद्मपुराणे ब्रह्माण्डदानविधिः for पद्मपुराणोक्तं ब्रह्माण्डदानम् ; ll. 12–15, all words after लक्ष्म्या omitted.
- P. 111, l. 9, यादसानि च for या वृषाणि ; l. 9, राजसान्येव for राज-तानि च ; l. 9, adds अरण्यानि च सह्यानि सौवर्णानि तु कारयेत.
- P. 112, l. 1, चतुर्थाङ्ग for चतुर्दश; l. 2, अहतविरसञ्ख्याः for ईहितं चरमस्था च; l. 10, जनार्दनः for जनार्दन; l. 17, नराधिपः for नराधिप; l. 23, भीमद्वादशौ for भीमद्वादशी.
- P. 113, l. 2, सलोकताम् for सलोकता; l. 3, इति ब्रह्माण्डदानम्; l. 4, omitted; l. 5, omits तत्र; l. 12, सरसिजं for सदक्षणम्.
- P. 114, l. 8, पुनः for दिशम् ; l. 16, मुख्योदकहस्ताभ्यां for मुख्यो-दरसहस्ताभ्याम् .

നട സാഹ

- P. 115, 1. 5, दशन्तार्थः for दशन्तः ; 1. 20, adds at the end क्षीरादिस्तपनप्रकारेण.
- P. 116, l. 3, यं तु for जन्तु; l. 6, इति त्रिःप्रकारं गोसहस्रदानम्; l. 7, आदित्यपुराणे.
- P. 117, l. 10, अनन्तं तस्य for अनन्तस्य ; l. 13, विप्रान् for गावः.
- P. 118, l. 1, इति गोसहस्रदानम् before तथा ; l. 16, omitted ; l. 17, महाभारते.
- P. 120, l. 13, heading omitted.
- P. 121, l. 2, विवाहोत्सवयज्ञेषु ; ll. 9-11, omitted ; l. 13, comes after prose passage ; l. 14, omits पुंस:.
- P. 122, 1. 7, मुरारिः for पुरारिः.
- P. 123, last line omitted.

- P. 124, Il. 5-6, omitted up to गन्धमदनः.
- P. 126, II. 4-5, third and fourth quarters missing; 1. 13, शक्तिः for अथवा; II. 16-18, omitted.
- P. 128, ll. 5-7 omitted; l. 15, तस्मादन्तरसाः for यस्मादन-रसाः; l. 15, लवणिद्वताः for लवणं विना.
- P. 129, l. 10, देमचुक्ष for होमचुक्ष.
- P. 130, l. 1, यथा for तथा; l. 2, adds—यस्मात्सौभाग्यदायिन्य-पात्रता तु गुड॰; l. 9, अथ सुवर्णाचलदानम्; l. 12, यस्य प्रदानात् for यस्य प्रसादात्.
- P. 131, l. 2, अवरः for अधमः ; l. 13, इति पर्वतदानम् for कनका-चलदानम् ; l. 14, अथ तिल्हीलदानम्
- P. 132, l. 15, इति तिलपर्वतदानम् ; l. 16, अथ कार्पासाचलदानम् ; but the entire section is omitted upto धृताचलदानम् on p. 133.
- P. 134, l. 10, in brackets, omitted.
- P. 135, Il. 1-3, omitted; l. 4, इति घृतपर्वतदानम्.
- P. 136, l. 4, विसर्जनम् for विसर्जयेत ; ll. 6-7, transposed ; l. 9, omitted ; l. 11, placed after line 14; l. 13, placed after lines 14 and 11.
- P. 137, l. 4, द्विजोत्तमः for द्विजोत्तम ; l. 16, विभूषणैः for विलेपनैः.
- P. 138, l. 6, इति रजतशैलदानम् ; l. 18, निवेशयेत् for निवेदयेत्.
- P. 139, 1. 9, विष्णुप्रं बजेत for विष्णुप्रचोदितः.
- P. 140, l. 1, जन्मार्बुदत्रयम् for जन्मायुतत्रयम् ; l. 4, सर्वतोपस्करान् for पर्वतोपस्करान् ; l. 10, पट्यमानः for प्रव्यमानैः ; l. 14, omitted ; ends thus : इति श्रीमह्रक्ष्मीधरविरचिते कल्पतरौ दानकाण्डे पर्वतदानानि.

- P. 142, l. 13, श्रियः for श्रिये.
- P. 143, l. 14, यथा পার্ক for यथा প্রৱা.
- P. 144, II. 2-3 omits दव in दवद्रव्य and यत्र पद्मपुराणादौ एकैनैव घटेन घतादिधेनुकथनं ; l. 9, omits तत्रैव ; l. 14, सर्वेषु for समेषु ; l. 15, given after l. 1, on p. 145.
- P. 145, l. 4, षौडशाष्ट्रमयी for षोडशाडमयी; l. 8, ईदर्श for ईदर्शी; l. 13, मन्त्रसूतां for मन्त्रसुक्ता.
- P. 146, l. 9, इति पञ्चधेनुदानम्.
- P. 147, l. 4, निर्ऋणो for प्रयतो ; l. 7, देवं देवी for देवदेवी ; l. 8, विचित्रितैः for विचक्षणः ; l. 13, सुशोभनां for सुशोभितां ; l. 15, कम्बलः for कङ्कणं ; l. 17, चारपत्रमयैः for चारस्त्रमयौ ; l. 19, समर्पयेत् for समर्चयेत् ; l. 20, विभूषितम् for विभूषणाम्.
- P. 148, l. 3, यावन्ति for यावांश्च ; l. 6, अविचारणात् for अविचारतः; l. 8, adds इहैव तेजसा युक्तो वसुपुत्रसुखान्वितः । पुनर्देव्यां रतो नित्यं पूज्येत् विधिना च तम् ; ll. 11-12, omitted ; l. 17, गन्धस्य सर्पिषा for गन्धस्य सर्पिषः.
- P. 149, l. 6, अगुर for अगर; l. 12, मङ्गला शास्त्रपारमे for सर्षिषा धेनुस्तमा; l. 14, चर्चिका उमा for चर्चिता तु सा; l. 15, नन्दां मनोजगाम for मन्त्रमनोजगाम; l. 17, अगुना for जुमा.
- P. 150, l. 4, विश्वकम् for विश्वतिम्; l. 6, धेनोस्तावदुदाहृता for धेनोक्ता बहुधा कृता; l. 8, omits देवीपुराणोक्तं; l. 9, omitted. l. 13, शङ्क for क्षीर.
- P. 151, l. 1, विधानेनोपकल्पयेत् for धान्यानां च प्रकल्पयेत्; l. 6, धुभदे for समगे; l. 8, शिवा for धुभा; l. 12, प्रपां सभां तडागं च कृपंवाऽपि सुपुष्कलम्; ll. 13-14, substitutes,

- like Hēmādri, p. 401, कृत्वा कुम्भान् धुवर्णाश्च गन्धमाल्यैर-लङ्कताम्। 'प्रपा' पानीयशाला। 'शाला' सभाजनसमाश्रया। 'धुवर्णान्' शोभनवर्णान् .
- P. 152, l. 3, कामदः कामदानाय for कामदा मम कामाय; ll. 8-9 omitted; l. 13, omitted.
- P. 153, 1. 1, तिलैराकीर्य for तिलैरापूर्य; 1. 4, प्रयच्छेयः for प्रयच्छेस्तु; 1. 6, तावस्कोटि for तिलकोटि; 1. 11, कारण for काञ्चन.
- P. 154, 1. 1. 8-10, omitted; 1. 11, adds 'कांस्योपधानसंयुक्तं' कांसपात्रपिहितम्.
- P. 155, l. 17, स पुण्येषु प्रमोदते for मोदते त्रिदशैः सह.
- P. 156, 1. 7, देवाग्रे for देवाय ; 1. 10, अपारधादिशाम्नेयं ?
- P. 157, 1. 5, adds भानुरवाच ; 1. 12, वस्त्रोपशोभितम् for वस्त्रोपनीतिनम् ; 1. 18, दर्भविष्टरसंयुतम् for यानं विष्णुरथे स्थितम्.
- P. 158, 1. 7, रोमतुल्यानि for रोमसंख्यानि ; adds यम: before रुक्मश्वज्ञी on 1. 18, and दक्ष: before दस्ता द्विजेन्द्राय on 1. 20.
- P. 159, l. 1, omitted; l. 7, omits यो दान्तं वृषभं ददाति स च;
 l. 10, जाबाङ: for जाबाङ:; l. 11, अयाचितम् for यथाविधि
 l. 13, देवीपुराणे for वायुपुराणे; ll. 15-18, omitted.
- P. 160, l. 1, omitted l. 14, ताबद्ब्दानि बसति for ताबद्ब्दसहस्राणि
- P. 161, 1. 17, मातृकं पितृकं च यत् for पापं मातृकं भवेत् ; 1. 18, जलधृतस्य हस्तेऽस्य for यश्च जन्मशतैस्तस्य.
- P. 162, 1. 6, प्राज्ञो for प्रोक्तो 1. 10, अप्तिनेवेन्धनम् for आसप्तमं कुलम् ;
 1. 17, ज्ञोभिताम् for संयुताम्.

- P. 163, l. 5, कपिलागोदानमाहात्म्यम् before महाभारते; l. 9, omitted; l. 14, शबला शर्करा; l. 15, adds सुन्नतां वस्त्रसंवीतामनिलोके महीयते; l. 18, धूसरवर्ण for धूम्रवर्ण.
- P. 164, l. 3, कांस्यदोहनाम् for गां पयस्विनीम्; वारुणं for कौबरं; l. 15, सुत्रतां for सुवस्नाम.
- P. 165, l. 2, सर्वेरत for वस्रवत्स ; l. 22, यथाऽमर: for यथा नर:.
- P. 166, l. 3, omitted; l. 14, omitted.
- P. 167, Last three lines and the first four on the next page are omitted.
- P. 170, l. 1, omitted; l. 5, स तैः for सह.
- P. 171, ll. 5-6, omitted; 1. 8, বিদ্ধিকীशিক for বৃদ্ধকীথিকা:.
- P. 172, l. 1, तथा omitted; सबले for समझे.
- P. 173, Il. 12-13, omitted.
- P. 174, l. 7, कर्मीपवाह्मः for कर्मीपवत्यः.
- P. 175, 1. 10, शीली for शान्ती; 1. 14, दान्तवृषः for दान्तबुद्धिः; 'वसु' धनं; 1. 15, उषसि ऊढा आवाहयिता गायच्या इत्यर्थः.
- P. 176, l. 18, omitted; Ms. roughly confirms text.
- P. 177, l. 8, and l. 14, शिवभावने for शिवभाविने.
- P. 178, 1. 3, साधुवाहिनम् for साधुवाहनम्.
- P. 179, l. 4, prefixes तथा
- P. 180, l. 18, कृष्णमार्जकम् for कृष्णमार्गणम्.
- P. 184, l. 2, कुलदेव for बलो देव:.
- P. 185, l. 16, पूज्ययुग्मेन for सूक्ष्मसूत्रेण.

- P. 188, l. 1, वराश्रावरवारणाः for वराः प्रावरणाः इताः ; ll. 12-14, omitted.
- P. 189, 1. 2, शतम् for समम्.
- P. 190, 1. 5, क्षिति for क्षति.
- P. 191, 1. 2, सस्यदायिनम्; 1. 5, महामनाः for महात्मने; 1. 6, विगतपापकः; for विगतपातकः.
- P. 192, 1. 11, बहुवीर्यसमर्जिताम् for बहुबीजसमन्विताम्.
- P. 194, Il. 10-11, omitted.
- P. 195, l. 7, अमन्त्रार्थं मलोक्षिताम् for मङ्गलार्थमरोगतः.
- P. 196, 1. 12, मानसोपस्करं for यानं सोपस्करं; 1. 14, भूयशः for भूरिशः; 1. 17, पण्योषधि for पुण्योषधि.
- P. 197, l. 10, समाप्तुयात् for समञ्जुते ; l. 17, कथञ्चन for काञ्चनम्.
- P. 198, 1. 15, अधिकं स्मृतम् for परमं स्मृतम्.
- P. 200, I. 5, मनुः for तथा.
- P. 201, l. 14, पदम् for फलम्; l. 17, omits तथा.
- P. 202, l. 14, धनुईस्त for चनुईस्त.
- P. 204, 1. 5, नटनर्तकनग्नैश्च for नटचारणनग्नैश्च; 1. 9, सम्पाद्य for निष्पाद्य; 1. 12, सप्तपञ्चत्रिभूमिकम्.
- P. 205, 1. 5, परिलेखयेत् for परिकल्पयेत्.
- P. 206, l. 17, तमुद्दिशेद् for तमनुत्रजेत्.
- P. 207, l. 11, योऽदधात् for यो ब्र्यात्.
- P. 209, 1. 7, ब्रह्मविद्यां for शिल्पविद्याम् ; 1. 8, आप्नुयात् for अरुनुते ; 1. 10, कामसम्भवः for कामसंयुतः ; 1. 22, omits तथा.

- P. 211, l. 8, गुणाधिकम् for गुणान्वितम्; l. 11, निरुप्यते for निरुप्यते ; l. 18, प्रपूजयेत् for प्रसादयेत् ; l. 19, स्रावासीभूषणैः for सुधांशोर्भूषणैः.
- P. 212, l. 6, वरान. सुहृत् for च मे सुहृत् ; l. 13, वर्णमात्रेण योऽज्ञेन for वस्तुमात्रेण यो ज्ञानम्.
- P. 213, l. 1, prefixes तथा; l. 5, सत्पात्रेभ्यः for सगीत्रेभ्यः; l. 17, सङ्कोचयन्त्रसंयुक्तं for सत्काचवश्चसंयुक्तम्.
- P. 214, l. 2, मुलक्षलघुरत्यन्तं for सूक्ष्माक्षरं च रम्यम्.
- P. 215, l. 13, नानार्थोक्ता for ऊनार्थोक्त्या.
- P. 216, l. 17, फलिमच्छुता for फलमञ्जते.
- P. 217, l. 8, सर्वार्थवित् for शब्दार्थवित्.
- P. 218, l. 1, अनक्षरं for अलङ्कारं; l. 16, परित्यागेन रोधयेत् for परित्राणेन चोद्धरेत्.
- P. 219, l. 15, वितानेभ्यो रतस्य च for ज्ञानं नित्यं रतस्य च ; l. 17, साधकम् for साधनम्.
- P. 220, 1. 6, निवारणम् for विरामणम्; 1. 12, विभावितैः for विभाषितैः; 1. 14, यथावस्तु for कथावस्तुः
- P. 221, l. 1, यथाकथिक्षत् श्र्णुयात् for कथां च किथच्छृणुपात्; l. 3, शास्त्रवगें for शास्त्रसङ्गे; l. 6, पितृविज्ञिकार्थी for पितविज्ञकामम्.
- P. 222, l. 7, सकुलो मोदते दिवि for स्वर्गलोके स मोदते ; l. 13, स धन्यः स कीर्तिमान् for अक्षयान् भोगसत्तमान् ; l. 16, स धन्यः स कीर्तिमान् for मर्त्याः पुण्यभाजो महाधियः.
- P. 223, 1. 7, प्रदर्शितः for प्रकीर्तितः.
- P. 224, l. 1, वैष्णवं परमं विदुः for तदुक्तं वैष्णवं विदुः

- P. 225, l. 2, 'इवे' आश्वयुजे ; l. 13, जगितस्थितिः for जगितस्थितः.
- P. 226, l. 1, मुहु: for बहु: ; l. 10. तिल्धेनु for तिलक्षमभ.
- P. 227, l. 1, omitted.
- P. 228, l. 1, अखिला for अमुना; l. 2, omitted.
- P. 229, 1. 8, गौरवः for रौरवः ; 1. 13, प्रजायते for प्रजापतेः.
- P. 231, l. 5, सुवर्णनाद for सुवर्णनाम ; l. 8, omits सर्वगन्धेः ; l. 10, omits दीप ; सूक्तैः for ज्ञाकैः ; l. 15, omits सर्वजनप्रियो भवति ; l. 18, omits भत्तीरं ताद्दरगुणयुक्तम्.
- P. 232, 1. 6, नगराधिपत्यं for गणाधिपत्यं; 1. 11, अश्विनीयुतायां for अश्विनीगते चन्द्रमसि; 1. 12, युक्ता for युता स्यात्; 11. 15-17, omitted.
- P. 233, 1. 6, तैळतुळां साष्टां for वृततुळां अध्यिकां; 1. 10, prefixes यमः; 1. 14, तथा for यमः.
- P. 234, l. 4, मामेव तु for मामत्वम्.
- P. 235, l. 10, स्व for स्वान ; l. 13, omits इति तिथिदानम्.
- P. 236, l. 1, अथ मासदानानि; l. 5, omits प्रत्यहं; l. 7, adds स्वर्गलोकं गच्छति; l. 9–12, omitted.
- P. 237, Il. 9-13, omitted.
- P. 238, l. 1, पुनः for मुने; l. 6, सुमनोरमान् for सुमनोहरान् l. 9, प्रतिमाधाङ्कलेखेप for प्रतिमास्ताङ्कलेखेप.
- P. 239, 1. 15, सदा for तथा; 1. 18, च भक्तितः for स्वशक्तितः.
- P. 240, 1. 7, मणिमुक्ताफलादिकम् for मणिकामुक्तादिकं तथा; 1. 14, सर्वकामिकम् for सर्वकालिकम्; 1. 15, किश्चित् for लोकं; 1. 17, omits इति मासदानानि.
- P. 241, l. 13, यवेन च संसर्पिषा for मासे यत्नेन सर्पिषा

- P. 242, l. 2, स्वर्गवासं for स्वर्गलोकं; l. 9, omits अकृतमघटितम्.
- P. 243, l. 9, पुण्यगन्धाश्च for पुण्याङ्गां गां ; l. 11, नन्दते तथा for नन्दने वने ; l. 12, शतावथ for स्वातीष्वथ.
- P. 244, l. 17, असंदतान for सुसंयुतान.
- P. 245, 1. 2, वस्त्ररिमधरं सद्यः for वस्त्ररिम नवं; 1. 9, स पितृन् प्रीणयित प्रेत्य for पितृन् प्रीणाति सकलान्; 1. 16, इति नक्षत्रदानानिः
- P. 246, l. 4, गुणकरं for बहुगुणं; l. 8, म्रियते नरः for न हि जीवति; l. 14, omits तथा; l. 16, आत्मनस्तपः for आत्मनो यशः.
- P. 247, l. 1, prefixes यमः.
- P. 248, l. 5, उत for अलम्; l. 15, पात्रेभ्यः for विभेभ्यः.
- P. 249, l. 15, omits इति अन्नदानम्.
- P. 250, 1. 7, प्रराक्रमः for परायणः ; 1. 8, पर्णतः for मर्मज्ञः ; 1. 10, योगिवत् देहिनां for योगिवत् प्राणिनाम्.
- P. 251, l. 3, अस्वतन्त्रं for अगदतन्त्रं; l. 18, omits इत्या-रोगयदानम्.
- P. 254, l. 1, omits विष्णु: ; l. 8, omits इति अभयदानम्.
- P. 255, l. 2, निवेदयेत् for अतियोजयेत् ; l. 14, ध्रुवा for बुधाः.
- P. 256, l. 12, omits इति द्विजस्थापनम्.
- P. 259, l. 8, omits नो ; l. 9, adds मेलियत्वा after द्रव्याणि.
- P. 260, 1. 20, असिपत्रवर्ग for असिपत्रनयम्.
- P. 261, slightly corrupt but better than other Mss.
- P. 262, lacuna from धान्यप्रदानेन on line 4 to अश्वतरीयुर्त रथम् on line 7.

- P. 263, 1. 2, फलोपगं वा for फलोपगन्धो; 1. 8, अवारितम् for अवाधितम्.
- P. 264, l. 15, निवेदयेत for दिने दिने ; l. 18, omitted.
- P. 265, l. 6, omits मनुख्याच.
- P. 266, l. 16, पश्च for पन्थाः.
- P. 267, I. 10, छत्रा शतानि च for दानानि वा पुनः
- P. 268, 1. 6, सलक्ष्मवान् for सलक्ष्मवान्.
- P. 271, l. 13, पात्र in brackets supplied.; l. 14, बुभूषताम्
- P. 273, for बुभुक्षिताम्.
- P. 272, 1. 1, adds अन्तिहिताभितृप्तानां अविभाविताभिलाषाणाम् । 17, स्वन्दचाय (१) for मुकुन्ताय.
- P. 274, l. 9, दिवसाप्नुयात् for दिवसाप्नुय:.
- P. 275, II. 1-2 cited after line 8; II. 3-4, omitted 1. 5, श्रुम for ततं; II. 7-12 omitted; II. 13-14, इति सहद्हदयधरात्मजमहासान्धिविप्रहिक भद्दश्रीलक्ष्मीधरविरचिते कृत्यकत्पतरौ दानकाण्डे प्रकीर्णकदानानि ।
- P. 276, 1. 2, अथ वापीकूपतडागादिविधिः ; 1. 9, प्रतिश्रयाश्च for प्रतिष्ठिताश्च.
- P. 277, 1. 6, omitted.
- P. 278, 1. 4, यथा for तथा.
- P. 279, l. 1, substitutes श्रुण राजन महाबाहो तडागादिश्व यो विधि:.
- P. 280, 1. 8, अरिनमात्रो for त्र्यरिनमात्रो.
- P. 281, l. 2, पूजरेच for दक्षरेच ; l. 7, प्रथमतः for प्रथमम्.

- P. 282, 1. 6, omitted; 1. 12, यजध्वं for पठध्वं; 1. 18, मन्त्रवत् for मन्त्रवित.
- P. 283, 11, 3-4, omitted.; ll. 5-8 many omissions.
- P. 284, ll. 4-5, पौरुषंरपन्नं । सौपणीन omitted.; l. 9, गायत्रं—इत्यादि omitted.; ll. 12-16, all words ofter रथन्तरं omitted; l. 17, adds here गजावर-थन्तमोक four lines lower down, instead of lines 18, and 19 which are omitted.
- P. 286, 1 3, omits तथा; ll. 9-11 omitted.
- P. 287, l. 15, वापीकृपतडागयज्ञं for वापीयज्ञम्.
- P. 288, l. 7, तां तारयती for भावयन्तो ; l. 9, omits इत्यनेन and यजमानः ; and substitutes चारमुत्तीर्थ for आचार्येण अन्वारब्ध उत्तीर्थ ; l. 12, हिंकृतं for यदि वा हिंद्धरोति ; l. 13, omits जपेत् तां ; l. 14, omits ताम्रपृष्ठी ; l. 15, omits आचार्याय देया ; l. 17, omits यजमानो ; l. 19, omits conclusion.
- P. 289, 1. 1, अथ द्वारिबन्धः ; 1. 6, तलखातं for ततः खातम्.
- P. 291, l. 9, सुमनोहरम् for समहोरगम्.
- P. 292, l. 14, ਬੇਰੁਪੁਏ for ਕਰਬਪੁਏ.
- P. 293, 1. 6, मतम् for भनेत्.
- P. 294, ll. 5-6, omitted; l. 18, धनम् for बलम्; l. 19, वरम् for मतम्.
- P. 295, l. 1; पश्चिमेन गतं for पश्चिमे सङ्गतं; ll. 3-9, omitted; l. 15, गुडादिभिः for गणादिभिः.
- P. 296, l. 12, सुमङ्गलम् for च लक्षणम्.

- P. 297, 1. 5, भयावहम् for भयापदम्; 1. 6, अथवा for तथा; 11. 10-11, interpolates तथा between the lines.
- P. 298, 1. 9, omitted; l. 11, स प्रायपक्षाश्रिता कान्ता for पक्षाश्रिता यथा कान्ता; l. 12, भूयायोक्तां for प्रपायोक्त्री; l. 18, वरम् for परम्.
- P. 299, 1. 5, विगतार्थं सदा नरः for विगतश्व सदा नरः; 1. 7, सिनिष्क्रटे for मण्डपे; 1. 22, omitted.
- P. 301, l. 5, प्रतिपक्षम् for प्रतिपाद्यम् ; l. 7, मुने for पुरे.
- P. 302, 1. 7, यथोच्छ्ताम् for तथोत्थिताम् ; l. 11, omitted ; l. 12, तथा omitted.
- P. 303, 1. 3, यथा जायेत for तथा जायेत; 1. 4, मन्त्रवित् for मन्त्रितम्; 11. 16-17, omitted.
- P. 304, 1. 5, युगार्बुदम् for युगाशुगम् ; 1. 10, देव्यो नरः पापात् for दशान्नरस्सोऽपि.
- P. 305, 1. 3, तु भारत for भावयेत्.
- P. 307, 1. 7, adds सत्तीर्थे पुत्रतर्पणिदिजन्यं तृष्लादिफलं रोपकस्य प्रय छन्तीत्यर्थः । The whole explanation, which is missing in other Mss. is reproduced by Hemadri; l. 13, adds 'चिश्वा' अम्लिका; l. 14, अरस्तु for अर्णू.
- P. 308, 1.2, तित्रिडीको for तिन्त्रिलीकम्.
- P. 309, l. 11, द्विजातयः for द्विजोत्तमान्.
- P. 310, l. 5, सत्पुत्राणां for न पुत्राणां; l. 9, समं तरः for समो हुमः; l. 10, omits इति वृक्षारोपणविधिः.
- P. 311, 1. 8, विविधैस्तथा for विविधैर्युतम्.
- P. 312, l. 3, omitted; l. 7, तथा for अथवा.

APPENDIX B

१ बह्वालसेनकृत—दानसागरे उपोद्धातः प्रतिज्ञा च

ॐ नमो गणेशाय

ये साक्षादवनीतलामृतभूजो वर्णाश्रमज्यायसां येषां पाणिषु निक्षिपन्ति कृतिनः पाथेयमासुष्मिकम् । यद्भक्त्रोपनताः पुनन्ति जगतीं पुण्यास्त्रिवेदीिगर्-स्तेभ्यो निर्भरमित्तसम्भ्रमनमन्मौलि द्विजभ्यो नमः ॥ १ ॥ इन्द्रो विश्वेकबन्धः श्रुतिनियमगुरुः क्षत्रचारित्रचर्या -मर्य्यादागात्रशैलः कलिचिकतसदाचारसाधारसीमा ?। सद्वत्तस्वच्छरलोज्वलपुरुषगुणोच्छन्नसन्तानधारा-वर्षेर्भकासरश्रीनिरगमदवनेर्भवणं सेनवंशः ॥ २ ॥ तत्राऽलङ्कतसत्पथः स्थिरघनच्छायाभिरामः सतां स्वच्छन्दप्रणयोपभोगसुलभः कल्पद्रुमो जङ्गमः। हेमन्तः परिपन्थिपङ्कजसरःसङ्कस्य नैसर्गिकै-रुद्गीतः स्वगुणैरुदात्तमहिमा हेमन्तसेनोऽजनि ॥ ३ ॥ तदन विजयसेनः प्रादुरासिद्धरेन्द्रो दिशि त्रिदिश भजन्ते यस्य वीरध्वजत्वम् । शिखरविनिहिताज्ञां वैजयन्तीं वहन्तः प्रणतिपरिगृहीताः प्रांशवो राजवंशाः ॥ ४ ॥ सर्वाशाः परिप्रयन्त्रपचितश्रीदीनवारां घनै-रासारैरभिषिक्तनिम्मलयशःशालयममण्डलः । दैन्योत्तापभृतामकालजलदः सर्वोत्तरः क्ष्मामृतां श्रीवल्लालनृपस्ततोऽजनि गुणाविर्भावगर्भेश्वरः ॥ ५ ॥ वेदार्थस्मृतिसङ्गहादिपुरुषः श्वाध्यो वरेन्द्रीतले निस्तन्त्रोज्ज्वलधीविलासनयनः सारस्वतस्त्र्यम्बकः ।

षद्कर्माऽभवदार्व्यशीलनिलयः प्रख्यातसत्यवतो वृत्रोरित्व गीष्पतिनेस्पतेरस्याऽनिरुद्धो गुरुः ॥ ६ ॥ अधिगतसकलपुराणस्मृतिसारः श्रद्धया गुरारस्मात्। कलिकल्मषावसादं दाननिबन्धं विधातुकामोऽपि ॥ ७ ॥ दुर्धिगमधर्मानिर्णयविषमाध्यवसायसंशयस्तिमितः । नरपतिरयमारेभे ब्राह्मणचरणारविन्दपरिचर्य्याम् ॥ ८ ॥ शुश्रुषापरितोषितैरविरतं सम्भूय भूदैवतै-र्देत्तामोघवरप्रसादविशदस्वान्तस्खलत्संशयः । श्रीवहालनरेश्वरो विरचयत्येतं गुरोः शिक्षया स्वप्रज्ञाविध दानसागरमयं श्रद्धावतां श्रेयसे ॥ ९ ॥ भूयो भूयः प्रणम्य क्षितिवलयमिलन्मौलिवन्या द्विजेन्द्राः श्रीमद्वहालसेनः स्थिरविनयनिबद्धाञ्जलियीचते वः । काले काले भवद्भिः कृतसुकृतलवैः पालनीयो ममाऽयं सामान्यः पुण्यभाजां भवजलिधमहासेतुबन्धो निबन्धः ॥ १० ॥ ब्राह्मं वाराहमाग्नेयं भविष्यं मात्स्यमेव च । वामनं वायवीयश्च मार्वण्डेयं च वैष्णवम् ॥ ११॥ शैवं स्कान्दश्च पाद्म पुराणं कीर्ममेव च। पुराणानि तथा कूर्भपुराणादिपुराणयोः ॥ १२ ॥ उक्तान्यपपुराणानि व्यक्तदानविधीनि च । आदां पुराणं शाम्बं च कालिकाद्वयमेव च ॥ १३ ॥ नान्दमादित्यसंज्ञ्च नारसिंहं तथैव च। मार्कण्डेयकृतं तद्द्विष्णुधम्मोत्तराह्वयम् ॥ १४ ॥ शास्त्रम्न निष्णुधर्मारूयं गोपथन्नाह्मणश्रुतिम् । श्रीरामायणमाख्यानं महाभारतसंहिताम् ॥ १५॥ मनुवासिष्ठसंवर्त्तयाज्ञवल्कयञ्च गौतमम् । कात्यायनं च जाबाल्यं व्यासं दानबृहस्पतिम् ॥ १६ ॥ वृद्धवसिष्ठं हारीतं पुलस्त्यं विष्णुमेव च। शातातपं यमं योगियाज्ञवल्क्यं च देवलम् ॥ १७॥

बौधायनशाङ्गिरसं दानव्यासं बृहस्पतिम् । ह्रौ शङ्क्षिलिखतावापस्तम्बं शाट्यायनं तथा ॥ १८ ॥ गद्यव्यासं लघुव्यासं लघुहारीतमेव च। छन्दोगपरिशिष्टं च कात्यायनमशेषतः ॥ १९॥ इत्यालोच्य पुराणोपपुराणश्रुतिसंहिताः। समाहतानि दानानि निवन्धस्याऽस्य सिद्धये ॥ २० ॥ महादानानि कीर्त्यन्ते तत्राऽऽदौ षोडश कमात्। पर्वतानां च दानानि दशैव तदनन्तरम् ॥ २९ ॥ ततो गुडादिधेनुनां चरवारिशदनुकमात्। एकन्युनानि दानानि बध्यन्तेऽत्र यथाविधि ॥ २२ ॥ अलंकतानां पञ्चाशचत्वारिंशद्गवामथ । दानान्यलङ्कृतग्वीसमूहस्य ततस्त्रिघा ॥ २३ ॥ ततोऽनलङ्कृतगवां दानानि दश पश्च च। तथाऽनलङ्कृतगवीसमूहस्य च सप्तथा ॥ २४ ॥ अलङ्कृतानां दानानि वृषाणामष्ट्या तथा। ततोऽनलङ्कृतानान्तु दश दानानि पश्च च ॥ २५ ॥ गवाहिकप्रदानानि दशधा तदनन्तरम्। भूमेर्दानानि कीर्स्थन्ते पञ्चपञ्चाशदेव तु ॥ २६ ॥ आसनस्य प्रदानानि षडेव तदनन्तरम्। ततो वारिप्रदानानि षद्त्रिंशदिह संख्यया ॥ २७ ॥ तैजसानाञ्च पात्राणां दश दानान्यनन्तरम्। दानानि जलपात्राणां ततश्च नवसंख्यया ॥ २८ ॥ ततोऽन्नस्य प्रदानानि त्रिचत्वारिंशदेव तु । ततस्त्रीणि च भक्ष्यस्य पञ्चाऽथ लवणस्य च ॥ २९ ॥ ततो घृतस्य सप्तेव त्रीणि दध्नस्त्वनन्तरम् । क्षीरस्य च ततस्त्रीणि पञ्च चैक्षववस्तुनः ॥ ३० ॥ पानकस्य च चत्वारि फलानां नवधा ततः। ततश्चत्वारि मधुनोऽभ्यक्तस्य षडनन्तरम् ॥ ३९ ॥

त्रयोदशाथ गन्धस्य ततो धूपस्य पश्चधा । अनुलेपनदानानि चत्वारि तदनन्तरम् ॥ ३२ ॥ अष्टौ पुष्पस्य वस्त्राणां षड् युक्ता विंशतिस्ततः । त्रीणि यशोपवीतस्य दानानि तदनन्तरम् ॥ ३३ ॥ सुवर्णस्याऽथ दानानि सप्तत्रिंशदनुकमात् । रजतस्य च दानानि त्रीण्येव तदनन्तरम् ॥ ३४ ॥ अलङ्कारस्य चत्वारि रत्नस्य नवधा ततः । गृहाणाञ्चेव दानानि ततः सप्तदशेव तु ॥ ३५ ॥ नव प्रतिश्रयस्याऽथ शय्यायास्त ततो नव । इन्धनस्याऽथ चत्वारि दीपस्यैकोनविंशतिः ॥ ३६ ॥ दानानि च पुराणानामेकोना विंशति स्ततः। नानाविधानां विद्यानां चतुर्विशतिरेव च ॥ ३७ ॥ त्रिंशद्दानानि कन्यानां प्रेष्याणान्तु ततो दश । सस्यानामथ दानानि पञ्चविंशतिरेवं च ॥ ३८॥ तिलस्य दश दानानि तथाऽऽरामस्य पञ्चवा । कीर्त्यन्ते षोडशैवाऽत्र वृक्षस्य तदनन्तरम् ॥ ३९ ॥ सम्भारस्याऽथ चत्वारि पशुनामष्टधा ततः । कृष्णाजिनस्य सप्ताऽथ छत्रस्य दश पञ्च च ॥ ४० ॥ कीर्त्यन्ते पञ्चद्शधा ततो दानान्यपप्रहः। एकादश च यानानां चत्वारि करिणामथ ॥ ४१ ॥ द्वादशाश्वस दानानि चत्वारि महिषस्य च। अष्ट चाऽऽरोग्यदानानि कीर्त्यन्ते तदनन्तरम् ॥ ४२ ॥ अभयस्य च दानानि त्रयित्रंशत्ततः क्रमात् । स्र्यादिवारविहितान्येकादश ततः परम् ॥ ४३ ॥ मासोपलक्षितेऽन्यत्र दिनेष्वनियतेष्वथ । एकसप्ततिरुच्यन्ते दानानि तदनन्तरम् ॥ ४४ ॥ मासेषु नियतेष्वत्र नियतासु तिथिष्वथ । कमाद्दानानि कीर्त्त्यन्ते नानारूपाणि विश्वतिः ॥ ४५ ॥

मासतिथ्योनियतयोख्रिपञ्चाशदनन्तरम् । चतुर्दश च नक्षत्रे नियतासु तिथिष्वथ ॥ ४६ ॥ ततो नक्षत्रविहितान्यष्टौ पञ्चाशदेव तु । मासव्यापीनि दानानि षडेव तदनन्तरम् ॥ ४८ ॥ र्विसङ्कमणेष्वेवमेकोन्त्रिंशदेव तु । ऋतूपदिष्टानि ततो दानानि दश पश्च च ॥ ४८ ॥ वत्सरादिष्ठ दानानि सप्तैव तदनन्तरम् । विप्रकीर्णानि दानानि त्रिपञ्चारादनन्तरम् ॥ ४९ ॥ सामान्यदेवताभ्यस्तु चतुर्विशतिधा ततः । एकन्युनानि सूर्याय चत्वारिंशदनन्तरम् ॥ ५० ॥ महेश्वराय दानानि ततः सप्तदशैव त । विष्णवे चैव दानानि चतुर्विंशशतं ततः ॥ ५९ ॥ विच्छिय पञ्चसप्तत्यावत्तेरेवं पृथक् कृतैः । नानामुनिप्रवचनामृतनिर्यासराशिभिः ॥ ५२ ॥ चतुःसप्ततिसंयुक्तत्रयोदशशतं मितैः। दानं निरूप्य यहान नानागमसमाहतैः ॥ ५३ ॥ विद्वत्सभाकमिलनीराजहंसेन भूभुजा। श्रीमद्रह्णालसेनेन कृतोऽयं दानसागरः ॥ ५४ ॥ जलाशयानां दानानि तथा च सुरवेश्मनाम् । नोक्तानि संस्यगुक्तानि "प्रतिष्ठासागरे" यतः ॥ ५५ ॥ श्रुतान्यादिपुराणे तु दानान्य ब्दविभागतः । "आचारसागरो" कत्वान कीर्त्यन्तेऽत्र कृत्स्नशः ॥ ५६ ॥ भागवतं च पुराणं ब्रह्माण्डञ्चैव नारदीयं च । दानविधिग्रून्यमेतत् त्रयमिह न निवद्धमवधार्य्य ॥ ५७ ॥ बृहदपि लिङ्गपुराणं मत्स्यपुराणोदितैर्महादानैः। अवधार्य तदसारं दाननिबन्धेऽत्र न निबद्धम् ॥ ५८ ॥ सप्तमवायुपुराणं भविष्यमपि सङ्ग्रहीतमतियलात् । त्यक्ताष्ट्रमीनवस्यौ कलौ पाषण्डिभिर्प्रस्तौ ॥ ५९ ॥

लोकप्रसिद्धमेतद् विष्णुरहस्यं शिवरहस्यं च। द्वयमिह न परिगृहीतं सङ्ग्रहरूपत्वमवाधार्य ॥ ६० ॥ भविष्योत्तरमाचारप्रसिद्धमविरोधि च। प्रामाण्यज्ञापकादष्टे (१) प्रन्थादस्मात्प्टथक्कृतम् ॥ ६१ ॥ प्रचरद्रूपतः स्कन्दपुराणैकांशतोऽधिकम् । यत् खण्डत्रितयं पौण्ड्रेवावन्तिकथाश्रयम् ॥ ६२ ॥ ताक्य पुराणमपरं बाह्ममानेयमेव च। त्रयोविंशतिसाहस्रं पुराणमपि वैष्णवम् ॥ ६३ ॥ षट्सहस्रमितं लैं इं पुराणमपरन्तथा। दीक्षाप्रतिष्ठापाषण्डयुक्तिरलपरीक्षणैः ॥ ६४ ॥ मृषावंशानुचरितैः कोशव्याकरणादिभिः। असङ्गतकथाबन्धपरस्परविरोधतः ॥ ६५ ॥ तन्मीनकेतनादीनां भण्डपाषण्डलिज्ञिनाम्। लोकवञ्चनमालोक्य सर्वमेवाऽवधारितम् ॥ ६६ ॥ तत्तत्पुराणोपपुराणसंख्या-बहिष्कृतं कस्य न कर्मयोगात् । पाषण्डशास्त्रानुमतं निरूप्य देवीपुराणं न निबद्धमत्र ॥ ६७ ॥ ये धर्मदानविधिसंस्तुतये पुराण-पुण्यागमस्मृतिगिरां बहवो विवर्त्ताः। ते प्रनथविस्तरभयादव चित्य केचित् असाभिरत्र कथिताः कलयन्तु सन्तः ॥ ६८ ॥ एवं निरूप्य यत्नेन प्रारंब्धे दानसागरे। आदौ त्राह्मणमाहात्म्यं ततो दानगुणस्तुतिः ॥ ६९ ॥ पात्रप्रशंसा पात्राणामपवादस्ततः परः । दानखरूपं कत्ती च श्रद्धादानविधि प्रति ॥ ७० ॥ दानस्य कालदेशाश्च देयस्य च निरूपणम् । अपवादश्च दानानामसद्दाननिरूपणम् ॥ ७१ ॥

ततो दानस्य च विधिः प्रतिप्रह्विधिस्ततः । सर्वतः परिभाषा चेत्यर्थाः पञ्चदश कमात् ॥ ७२ ॥ निरूप्य मुखबन्धार्थं वक्ष्यतेऽत्र महीक्षिता ॥

Ends,

* धर्मस्याऽभ्युद्याय नास्तिकपथोच्छेदाय जातः कलौ श्रीकान्तोऽपि सरस्वतीपरिवृतः प्रत्यक्षनारायणः । पादाम्भोजनिषणणिवृश्ववसुधासाम्राज्यल्क्ष्मीयुतः श्रीवल्लालनरेश्वरो विजयते सदृत्तिचन्तामणिः ॥ दाराणामरिसैन्यसम्भ्रमपरित्यक्तान्नपानाशनै— विक्नोदीरितकाकुकातरिगरां प्राणेशिभक्षाञ्जलौ । येनाऽऽछिय यशांसि दुर्जयजरद्वंशार्जितावेक्षणा— द्दोलीलादिलतो रणे करुणया त्यक्तस्स गौडेश्वरः ॥ विद्वद्भिः शम्भुकामैः कलिकल्लषमलच्छेदिनो दानधर्मा अन्योन्यामर्षदोषप्रणिहितमतिभिस्तैर्नियुक्ता द्विजान्यैः । असाक्षीदेनभेषां मतमनितरम्य सम्यङ्निबन्धं सद्दल्लालसेनामलकुल्लकुमुदामोदचन्द्रो नरेन्द्रः ॥

तापत्रयोपश्चमनः पुरुषोत्तमस्य ।

(१) सुब्भेनापगतां कलिपङ्कनोदी
श्रीदानसाग्रमयः पयसां प्रवाहः ॥

यद्यद्विचितमैहिकं सुकृतिनां श्रेयो यदामुष्मिकं
सर्वं तत्तादिहाश्रमेण सुलमं निर्णीय निर्संशयः ।
श्रीवल्लालनरेन्द्रवर्णिनमन्वन्वगंसर्वार्थद्(१)

मेनं सम्प्रति दानसाग्रमविश्रदैकभाजो जनाः ॥

तस्यैष कर्मानियताखिलजीवलोक-

Colophon:

इति परममाहेरवरिनःशङ्कशङ्करश्रीमद्वल्लालसेनविरचितः श्रीदानसागरः समाप्तः ॥

* Haraprasad Shastri-Notices of Sanskrit Manuscripts, I. pp. 169-172.

विषया:--

अत्र प्रथमं ब्राह्मणप्रशंसा; दानप्रशंसा; पात्रप्रशंसा; ततो दानपात्रापात्रनिरूपणम् ; सात्विकराजसादिदानफलम् ; दानकालादिनिरूपणम् ; अध तीर्थनिरूपणमुखेन तत्प्रशं-सादिकथनम्; देयस्वरूपनिरूपणम्; दानापवादः; दानविधिः; नक्तपरिभाषा; होमपरिभाषा ; द्रव्यगणपरिभाषा ; मानपरिभाषा ; तुलापुरुषादिनिरूपणम् ; हिरण्य-गर्भमहादानादिनिरूपणम्; ब्रह्माण्डमहादानम्; गोसहस्रदानानिरूपणम्; कामधेनुमहा-दानम् ; हिरण्याश्वमहादानम् ; अश्वरथदानम् ; हेमहस्तिरथमहादानम् ; पञ्चलाज्ञ-लमहादानम्; धरादानम्; विश्चचकमहादानम्; महाकल्पलतामहादाननिरूपणम्; रब्रधेनुमहादानम्; महाभूतघटमहादानम्; प्रथमावर्त्ते एते विषयाः सन्ति । अथ द्विती-यावर्त्तप्रारम्भः-अत्र च दशप्रकारमेख्दानानिरूपणम्; तृतीयावर्ते अलङ्कतगवीदाना-दिनिरूपणम् ; चतुर्थावर्ते अलङ्कतवद्धगवीदाननिरूपणम् ; पञ्चमावर्ते अलङ्कतवृषदाना-दिनिरूपणम् ; षष्ठे गवाहिकदाननिरूपणम् , सप्तमावर्ते भूमिदाननिरूपणम् ; अष्टमे आसनदानम् ; नवमे वारिदानप्रशंसा ; दशमे तैजसदानादि ; एकादशे जलपात्रदानम् ; द्वादशे अन्नदानादि ; त्रयोदशे मध्यदानम् ; चतुर्दशे लवणदानम् ; पञ्चदशावर्त्ते वृत-दानम् ; षोडशसप्तदशयोः दिथिशारदानादि ; अष्टादशोनिर्वशयोः मन्त्रदानादिनिरूप-णम्; विंशैकविंशयोः मधुवनस्पतिदाननिरूपणम्; द्वाविंशे अभ्यङ्गदानम्; त्रयोविंशे गन्धदानम् ; चतुर्विशे धूपदानम् ; पश्चविशे अनुलेपनादिदाननिरूपणम् ; ष्डिवशे पुष्पदानम् ; सप्तिवेशे वस्त्रदानम् ; अष्टाविशे यज्ञोपवीतदानम् ; एक्गोनत्रिशे सुवर्णदानम् ; त्रिंशे रौप्यदानम्; एकत्रिंशे दीपदानम्; द्वात्रिंशे पुराणदानम्; त्रयित्रंशे कल्पदानम्; चतुः क्षित्रे प्रैष्यदानम् ; पद्मत्रित्रे सस्यदान।दयः ; षाट्त्रित्रे तिलदानम् ; सप्तत्रित्रे वृक्ष-दानादि ; अष्टत्रिंशे सम्भारदानम् ; एकोनचत्वारिंशे कृष्णाजिनदानम् ; चत्वारिंशे छत्रदानम् ; एकचत्वारिशे पादुकादानम् ; द्विचत्वारिशे यानदानिक्ष्मणम् ; त्रिचत्वा-रिंशावर्ते गजदानादिनिरूपणम् ; चतुश्रत्वारिंशे माहिषदानानिरूपणम् ; पश्चचत्वारिंशे आरोग्यदानम्; षट्चत्वारिशे अभयदानम्; सप्तचत्वारिशे मासोपलक्षितनियतदानम्; अष्टचत्वारिशे अनियतातिथिदानम्; एकोनपञ्चाशति नक्षत्रादिदाननिरूपणम्; पञ्चाशति मासव्याप्तिदानम् ; एकपञ्चाशे संक्रान्तिदानादिनिरूपणम् ; द्विपञ्चाशे वत्सरदान-निरूपणम् ; त्रिपञ्चाशे प्रकीर्णदानादिनिरूपणम् ; चतुःपञ्चाशे सामान्यदेवतास-म्प्रदानकदानादि; पञ्चपद्यारो सूर्य्यसम्प्रदानकदानादि; षट्पश्चाशे महेरवरस-म्प्रदानकदानादि ; सप्तपश्चाशे वासुदेनसम्प्रदानकदानादिनिरूपणम् ॥

२ हेमाद्रेः

दानखण्डानुक्रमणी॥

पञ्चखण्डात्मके शास्त्रे व्रतखण्डादनन्तरम् । दानखण्डिमदं, तत्र द्वितीयमथ कथ्यते ॥ २३॥ अस्मिन्ननेकदानौरघरत्नरत्नाकरायिते । महाप्रकरणानाञ्च विज्ञेयोऽयमनुक्रमः ॥ २४ ॥ दानस्त्रतिस्ततो दानस्वरूपस्य निरूपणम् । अङ्गप्रसङ्गो दानानां परिभाषाभिभाषणम् ॥ २५॥ श्रोतः श्रद्धाभित्रद्धार्थमथ दानफलावलिः। तुलापुरुषमुख्यानि महादानानि षोडश ॥ २६ ॥ अखर्वपर्वतश्रीणविश्राणनाविधिस्ततः । परस्तादतिदानानां विधिर्विधतपातकः ॥ २०॥ ततो दशमहादानविधिवैभववर्णनम् । कृष्णाजिनानि दानानि देवतादानसङ्गृहः ॥ २८ ॥ अथ कालविशेषेण बहुधा दानवर्णनम् । अनन्तफलदानानामनन्तरमुपक्रमः ॥ २९ ॥ एवं प्रकर्णान्यत्र त्रयोदश महामतिः। व्रवीति प्राज्यराज्यादिसाधनानि मनीषिणाम् ॥ ३०॥

३ चण्डेइवरस्य

द्रानरत्नाकरप्रतिज्ञा, विषयानुक्रमणी च ॥
तत्पातु लोचनं शम्भोः प्रियाश्चेषनिमोलितम् ।
उत्तंसरजनीनाथनिद्राणिमव नीरजम् ॥
उन्निद्राम्भोजराजीबहुलपिरमलोद्भूतरागैस्तडागै—
रुन्भालद्वद्वाधोषैरतिविगलद्यैः शासनैरप्रजानाम् ।

- 1 ed. Bibliotheca Indica, I, p. 4.
- 2 Rājendralāla Mitra—Notices of Sanskrit Manuscripts, VI, (1882), pp. 134-136.

लक्ष्मी विश्वमभरायाः स्फुटमहत कृती यो महादानदानैः श्रीमच्चण्डेश्वरोऽयं रचयति रुचिरं दानरत्नाकरं सः॥ श्रीचण्डेश्वरमन्त्रिणा मतिमताऽनेन प्रसन्नातमना नेपालिखलभूमिपालजयिना धर्मेषु दुग्धाविधना । वाग्वत्याः सरितस्तटे सुरधुनीसाम्यं दधत्याः शुचौ मार्गे मासि यथोक्तपुण्यसमये दत्तास्तुलापूरुषाः॥ यस्य दानातिरेकेण लोके निर्जितगौरवाः। कल्पद्रमाः पारिजातः कामधेतः कचित्कचित् ॥ अत्रोक्तमपि यद्दानं कृत्ये रत्नाकरे पुनः । मासादिकृत्यसामस्त्यं गौरवात्तद्वदीरितम् ॥ दानविधि + + दानस्वरूपस्य निरूपणम् । देयादेय + रङ्गोऽत्र पात्राणां कथनं ततः ॥ महादानानि सर्वाणि गोसहस्रमनन्तरम्। धान्यादिशैलदानानि गुडधन्वादिकानि च ॥ गवां स्वरूपतो दानं ततो हमगवीपरम्। वृषक्रध्णाजिने तद्वद्दानं भूमिखवर्णयोः ॥

Colophon:-

सप्रिकयमहासान्धिविष्रहिकठक्कुरश्रीवीरेश्वरात्मज सप्रिक्रियमहासान्धिविष्रहिकठक्कुर श्रीचण्डेश्वरिवरिचतो दानरत्नाकरः समाप्तः ॥

विषयाः---

दानविधिनिरूपणम् ; दानस्वरूपकीर्त्तनम् ; देयादेयनिरूपणम् ; पात्रविवेचनम् ; महादानानि ; ग्रुद्धकालादिकथनम् ; मण्डपादिनिर्माणाविधिः ; तत्र अङ्कलिशाखादिप-रिमाणकथनम् ; हिरण्यगर्भमहादानविधिः ; एवं ब्रह्माण्डदानम् ; कल्पपादपदानम् ; गोसहस्रदानम् ; कामधेनुदानम् ; हिरण्याश्वरथदानम् ; पञ्चलाङ्गलदानम् ; पृथिवीदा-नम् ; विश्वचक्रदानम् ; कल्पलतादानम् ; सप्तसागरदानम् ; रल्योनुदानम् ; महामू-तघटदानम् ; पद्मपुराणीयब्रह्माण्डदानम् ; शिवाय धेनुगोसहस्रदानम् ; तिलद्रोणशतदा-नम् ; पर्वतदानम् ; लवणाचलदानम् ; गुडाचलदानम् ; सुवर्णाचलदानम् ; तिला-चलदानम् ; धृताचलदानम् ; रन्नाचलदानम् ; रजतावलदानम् ; शर्कराचलदानम् ; गुडिंगुतिल्रघेन्वादिदानम् ; उभयते।मुखीदानम् ; वरवृषभदानम् ; कृष्णाजिनदानम् ; भूमिदानम् ; स्वर्णदानम् ; विद्यादानम् ; तत्र लिखनविधिः ; विद्याधारशरयन्त्र-विधिः ; पत्रसञ्चयविधिः ; मषीनिम्माणविधिः ; पीतरक्तहरितकृष्णभेदेन तस्याश्चातुर्विष्यकथनम् ; लेखनीपद्यनिम्माणविधिः ; आदर्शरोपणविधिः ; शोधनविधिः ;
पाठकमविधिकथनञ्च ; आरोभ्यदानविधिः ; अभयदानविधिः ; द्विजस्थापनविधिः ;
कल्पदानविधिः ; अन्नदानविधिः ; मासदानविधिः ; ऋतुदानविधिः ; तिथिदान
विधिः ; नक्षत्रदानविधिः ; मृत्युष्णयोक्षदानविधिः ; यममहिषदानविधिः ; कालपुरुष्वानविधिः ; रेवन्ताश्वदानविधिः ; वापीकृपतडागादिविधिः ; वृक्षादिप्रतिष्ठाविधिः ;
आश्रमदानविधिः ; प्रतिश्रयदानविधानश्च ।

४ मदनसिंहस्य

दानाविवेकोद्योतानुक्रमणिका ।।

श्रीगणेशाय नमः, ॐ नमो गणपतये

विद्येशस्य प्रसन्नस्य मुखपुष्करिका श्रुमा ।
उमारतोत्सवे शम्भोर्यामहीशो विवक्षते ॥ (१)
आनन्दाय वदान्यानां महीमहितकी[ी]र्त्तना ।
भूभुजा मदनेनाऽच दानोचोतो वितन्यते ॥
अस्मिन् दानविवेकाख्य उद्योते ये निरूपिताः ।
अर्थास्तेषां सुवोधाय क्रियतेऽनुकमः स्फुटः ॥
आदौ दानप्रशंसेह तत्स्वरूपनिरूपणम् ॥
ततश्च दानदोषाणां तद्भेदानां निरूपणम् ॥
दानाङ्गानां तत्र दातुरथ पात्रस्य निर्णयः ।
अथ पात्रोक्तिरथ श्रद्धा देयद्रव्यनिरूपणम् ॥

1 Haraprasad Shastri-Descriptive Catalogue of of Sanskrit Manuscripts in the Government Collection under the care of the Asiatic Society of Bengal, Vol III, 1925, pp. 81-85.

प्राह्मद्रव्यमथाप्राह्मसदेयञ्च निरूपितम् । दानदेशश्च तत्कालो निषिद्धाश्च निरूपिताः ॥ इतिकर्तव्यता दाने परिभाषा ततः परम । तत्राऽधिकारी मन्त्रार्थज्ञानादिनियमाश्च ये ॥ प्रतिमाद्रव्यमान् कालसादेश्यलक्षणम् । दर्भादिलक्षणं चाऽन्ये नियमाश्च निरूपताः ॥ अनुक्तौ दक्षिणादानानेर्णयः स विभेदकः । द्रव्यमानं धान्यमानं मानं क्षीरादिके ततः॥ भूमानमङ्गलादीनां भेदाः सविनियोगकाः। प्राच्या दिशः साधनन्न उक्तो बाह्यविधिस्ततः ॥ सतोरणपताकादेर्मण्डपस्याऽथ लक्षणम् । कुण्डानां विनियोगोऽथ तान्निर्माणं सविस्तरम् ॥ मेखलायोनिकण्ठादिलक्षणं योन्यवस्थितिः। ततो महत्सु दानेषु तुलापुरुषानिर्णयः॥ राजतादिवलाभेदाः सम्यगत्र निरूपिताः । हिरण्यगर्भदानश्च ब्रह्माण्डश्च ततः परम् ॥ कल्पपादपदानञ्च गोसहस्रञ्च गोशतम् । हिरण्यगर्भधेनुश्च हिरण्याश्वश्च कीर्तितः ॥ हिरण्याश्वरथस्तद्वत् हेमहस्तिरथस्ततः । पञ्चलाङ्गलदानञ्च धरादानं निरूपितम् ॥ विश्वचकं कल्पलता ततो वै सप्त सागराः। रक्षधेनोस्ततो दानं महाभूतघटस्य च ॥ अथ पर्वतदानेषु दानं धान्याचलस्य च । लवणाचलदानञ्च गुडाचलाविधिस्ततः ॥ उत्तः स्वर्णाचलस्तद्वत् उदितोऽथ तिहाचलः । कार्पासाचलदानश्च घृताचलविधिस्ततः ॥ दानं रत्नाचलस्याऽपि ततो रौप्याचलस्य च । शर्कराचलदामञ्च गुडादिशिखराण्यतः ॥

ततः सुवर्णदानानि तथा नन्दनिधेर्विधिः । ततो भद्रनिधेर्दानं दानश्च शतमानकम् ॥ हेमदानं रूप्यदानमश्वदानमतः परम् । तिलदानं निदानश्च कांस्यपात्रस्य कीर्तितम् ॥ तिलराशेस्ततो दानं तिलपद्मं ततः परम्। रेंद्रैकादशदानच दानच तिलगर्भकम् ॥ गजदानं देवताभ्यो गजदानमतः परम् । दास्या दानं रथस्याऽपि शिविकायास्ततः परम् ॥ भूमेर्दानं गृहस्याऽपि मेर्वादेर्दानमेव च। कन्यादानञ्च कपिलादानं दशभिदायुतम् ॥ गोदानञ्च ततो हेमश्रङ्गीदानं निरूपितम् । समानवत्सगोदानं दशवर्णगवामनु ॥ त्रिरात्रगोदानमथो यथाविधि निरूपितम् । देवताभ्यो गवां दानं शिवादिभ्यस्समीरितम् ॥ दानश्चोभयतोमुख्या वैतरण्यास्ततः परम् । ततो वृषभदानञ्च गुडघेन्वादयो दश ॥ प्रोक्तास्तदन् दानश्च तिलधेनोर्विशेषतः। सप्तवीहिमयानाश्च घृतधेनीस्ततः परम् ॥ धेनोश्च नवनीतस्य जलधेन्वास्ततो विधिः। क्षीरधेनोस्ततो दानं दिधधेनोस्ततः परम् ॥ मध्येनोरथ विधी रसधेनुरथेरिता । शर्करायास्ततो धेनुः कार्पासस्य ततः परम् ॥ लवणस्य च कर्पूरगन्धादीनां च धेनवः। ततो दानं स्वर्णधेनोः सुवर्णवृषभस्य च ॥ स्वर्णयो रूप्यविषयो(१)दीनमत्र समीरितम्। विद्यादानेषु वेदानां दानमङ्गः सहोदितम्।। ततः स्मृतीनां दानन्तु पुराणानां ततः परम् । श्रावणेष्वप्यदानानि (१)कमाद्भारतपर्वणाम् ॥

शिवशास्त्रादिदानानि प्रोक्तानि च ततः परम् । अथ दैवतदानेषु त्रिमूर्तिप्रतिपादनम् ॥ दानं त्रिपुरुषाणाञ्च ब्रहाणां दानमीरितम् । दशावतारदानश्च द्वादशार्कप्रपादनम् ॥ चन्द्रादित्यप्रतिकृतेः कालाख्यपुरुषस्य च। आत्मप्रतिकृतेर्दानमुदकुम्भस्य तत्परम् ॥ अन्तकप्रतिमायाश्च लोकपालवृकस्य च । मेण्या दानमथ प्रोक्तमजायास्तदनन्तरम् ॥ महिष्या महिषस्याऽथ दानं कृष्णाजिनस्य च । गृष्टिकृष्णाजिनस्योक्तमाईकृष्णाजिनस्य च ॥ तिथोनामथ दानानि वारदानान्यतः परम् । नक्षत्रदानान्युक्तानि योगदानान्यतः परम् ॥ मासत्त्रेयनदानानि दानं सांवत्सरं परम् । ततः प्रकार्णदानेषु दानमारोग्यसाधनम् ॥ रत्नदानान्यलङ्कारदानं दानश्च वाससोः। देवताभ्यो वस्त्रदानमुष्णीषस्य ततः परम् ॥ मुक्ता ऊर्णावस्त्रदानं दानमासनशय्ययोः । दर्पणव्यजनादीनां कर्पूरादेस्ततः परम् ॥ ताम्बूलनृत्यगीतादिच्छत्रोपानस्प्रदानयुक्। स्वर्णादिपात्रदानानि पाकदानविधिस्ततः ॥ अवदानं तथाऽऽमान्नदानं दानमथाऽम्भसः। करपत्रादिदानादि दानं धर्मघटस्य च ॥ अर्वत्थसेवनं तद्वत् तरुपुत्रप्रकल्पनम् । तथाऽरवत्थोपपनानां तत्प्रयोगविधिस्ततः ॥ अथ गलन्तिकादानं प्रपादानं तथैव च उक्तः पान्थोपच रादिः परिचर्या ततो गवाम् ॥ दानं यज्ञोपवीतस्य यष्टिवैणवदण्डयोः। इन्धनाशीष्टकादानं दीपदानं समीरितम् ॥

ततोऽभयप्रदानञ्च पात्रदानान्यतः परम् ।
कल्पदानान्यथोकानि नानादानानि तत्परम् ॥
उक्ती जलाशयोत्सर्गी वापीकृपप्रतिष्ठया ।
अथाऽऽरामप्रतिष्ठेति कमादर्थी निरूपिताः ॥

इति कोदण्डपरश्चरामेत्यादिविवधिकदावळीविराजमानमानोज्ञतमहाराजाधिराज-श्रीशक्तिसिंहात्मज-महाराजाधिराज-श्रीमदनसिंहदेवविरिचते मदनरतन-प्रदीपे दानविवेकोद्येतेऽजुकमणिका ॥

५ मित्रमिश्रस्य

वीरमित्रोदये दानप्रकाशे प्रतिज्ञाक्ष

कालेऽस्मिन् किलनाऽतिकामबिलना धर्मस्य मर्मिन्छदा सन्तप्तं हि तपः शमोऽपि शमिती यागे विरागः कृतः । दूरे ज्ञानकथा तथाऽपि जगतां जागतिं जीवातवे दानं पाताकिपावनं वदति तत् श्रीमित्रमिश्रः कृती ॥

> आदौ दानप्रशंसाऽत्र तत्त्वरूपानिरूपणम् । दातृस्वरूपकथनमसद्दातृनिरूपणम् ॥ अथ पात्राणि कथ्यन्ते यैः पवित्रीभवेत्तरः । अनितक्रमणीयस्य पात्रस्य परिकीर्तनम् ॥ अथ पात्राणि कथ्यन्ते देयं ग्रेयमतः परम् । अथाऽदेयस्य कथनं प्राह्माष्ट्राश्चे ततः कमात् ॥ अथ दाने पुण्यदेशाः नित्यकालनिरूपणम् । काम्यकालः सम्यगत्र वर्ज्यकालस्य वर्णनम् ॥ प्रतिप्रसूतः कालोऽथ परिभाषास्त्वनेकशः । सामान्यतो दानविधिः प्रतिप्रह्विधिस्ततः ॥ सामान्यतो दानपलं दानमन्त्रनिरूपणम् । अतः परं प्रकथ्यन्ते महादानानि षोडश ॥

^{*} Ms. in Sarasvati Bhavan, Benares.

अथाऽचलानां दानानि कीर्तितानि सविस्तरम्। हलपङ्कत्यादिदानानि रूपितानि ततः परम् ॥ गुडधन्वादिदानानि नानारूपाण्यतः परम्। गुडभारादिदानानां प्रकाराः परिकार्तिताः ॥ स्वरूपतोऽथ गोदानं नानारूपमुदाहृतम्। ततो हेमगवीदानं वृषदानं स्वरूपतः ॥ हेमरूप्यादिघटितवृषदानमतः परम् । गजदानमथ प्रोक्तं वाद्यदानादिकं ततः ॥ अथाऽत्र महिषीदानमजादानादिवर्णनम् । मेषीदानमथ प्रोक्तं दानं कृष्णाजिनस्य च ॥ भूमिदानं गेहदानं निर्माणं गोगृहस्य च। आश्रयस्य प्रदानं च प्रातिश्रयविधिस्ततः ॥ अथ दानं हिरण्यस्य शतमानस्य चाऽप्यथ । भद्रं भद्रनिधेद्दीनमानन्दनिधिवर्णनम् ॥ अलङ्करणदानं च रत्नदानमनेकधा। प्रदानं रजतस्याऽथ धातुदानमनेकधा ॥ स्वर्णीदिपात्रदानं च स्थालीदानव्यवस्थितिः। विद्यादानमतो हृद्यं सम्यगत्र निरूपणम् ॥ अथाऽतो देवतानां च दानं सम्यङ्निरूप्यते । अन्नदानं महापुण्यं सस्यदानमनेकथा ॥ दानं तिलानां बहुधा निरूपयति पुण्यधीः। अथ वत्सरदानं च दान्ह्याभयनोदितम् ॥ ऋतुदानं मासदानं पक्षदानस्य लक्षणम्। तिथिदानं बहुविधं दानं नक्षत्रसम्भवम् ॥ वारदानं योगदानं दानञ्च करणोदितम्। अथ संक्रान्तिदानानि यानदानमनेकधा ॥ दासदासीप्रदानं च दानापाकलक्षणम्?। आसनस्य प्रदानं च वस्रदानस्य विस्तरः॥

शस्यादानं गन्धदानं पुष्पदाननिष्पणम् ॥
फलदानं धृपदानं दीपदानमुदीरितम् ॥
ताम्बूलस्य प्रदानं च छन्नदानमतः परम् ।
उपानदानमप्युक्तं जलदानं महाफलम् ॥
जलपान्नप्रदानं च दानं धर्मघटस्य च ।
अथ प्रपाप्रदानं च शुशूषा पिथकस्य च ॥
गवां च परिचर्याऽथ दानमारोग्यलक्षणम् ।
अभयस्य प्रदानं च द्विजस्य स्थापनं ततः ॥
राजस्थापनमप्यत्र वर्ण्यतेऽथ प्रकीर्णकम् ।
वापीक्ष्पतडागादिनिर्माणं निर्मलं ततः ॥
अथ वापीतडागादिपिरमाणप्रदर्शनम् ।
स्वोत्स्ष्टजलपानस्य विचारोऽधाऽतिविस्तृतः ॥
उद्धारः पश्चपिण्डादेः प्रतिष्ठाविधिनिर्णयः ।
वृक्षसंरोपणोदेशो विधिर्वक्षस्य रोपणे ॥
प्रतिष्ठाविधिक्षिक्षिद्षस्तरपुत्रविधिस्ततः ॥

APPENDIX C

VEDIC MANTRAS CITED

- पृ. ६०, (शान्तिकाध्यायः) 'शं न इन्द्राप्ती भवताम' (वोभिः)'— ऋ. सं., ७, ३५, १; वाज. सं., ३६, ११; अथर्वे. सं., १९, १०, १०
- पृ. १०, 'पर्जन्यादित्यरुद्देभ्यः' (तिल्लङ्गमन्त्राः)—'पर्जन्याय नमः' इति— शाङ्का. गृह्य., २, १४, ३; 'पर्जन्याय प्रगायत' इति ऋ. सं., ७, १०२, १; 'आदित्येभ्यो नमः' इति काठ. सं., ११, ३; 'रुद्देभ्यो नमः' इति काठ. सं., ११.२.
- पृ. १०६, 'या लक्ष्मीः'—
 रामोत्तरतापिन्युपनिषत्', ५, २३;
 अथवा 'लक्ष्मी राष्ट्रस्य या मुखे' इति,
 ऋ. खिलु,, ५,८५, २; ऋ, सं., १०, १२८, ५.
- पृ. १९०, 'मध्वः पिबन्ति गौर्थः'— ऋ. सं., १.८४. १०; मा. सं., ४, १४, १४; अथर्वे. सं., २०, १०९, १.
- पृ. २६१, 'क इदं कस्मा अदात्' (यजुषोक्तम्)— तै. ब्रा., २, २, ५, ५; तै. आ., ३. १०. १. ४; मा. सं., १, ९, ४: १३५, १.
- पृ. २८३, (रात्रिस्क्तम्) 'रात्री व्यख्यदायती'—रात्री वि अख्यद् आयती— ऋ. सं., १०, १२७, १; ऋ. खि., १०, १२७, १४; ऋतिन-धार्न, ४, ६, १; ऐ. आ., ३, २, ४, १८.
- पृ. २८३, (रौद्रसूक्तम्) 'इमा रुद्राय [स्थिरधन्वने गिरः]'— ऋ. सं., ७, ४६, १; तै. ब्रा., २, ८, ६.
- पृ. २५३, (पावमानम्) 'तृपे [शसो विद्येषु प्रजाताः]'., ऋ. सं., ३, ४, ५; ऋ. सं., ९, १, १ (पावमानाः)
- प्र•े२८३, (सुमङ्गलं सूक्तम्) 'कनिकद्ष्यनुषम् [प्रशुवाणाः]'—— ऋ. सं., २, ४२. १.

- पृ. २८३, (पौरुषं सूक्तम्) 'सहस्रशीर्षा पुरुषः' इत्यादि— ऋ. सं., १०, ९०, १–१४; वा. सं., ३१. १; तै. आ., ३, १२, १—१४.
- पृ. २८३, (शाकं सूक्तम्) 'इन्द्रं वो विश्वतस्परि'—'हुवे नु शकं पुरुह्नुमिन्द्रम्'—
 (तैतिरीयम्),—
 तै. सं. १, ६, १२; of. अथ. सं; ७, ८६, १; मा. सं, ४,
 ९, २७; ४, १२, ३; साम. सं., १, ३३३.
- पृ. २८३, (रौद्रं सूक्तम्), (तैत्तिरीयम्)— 'इमा रुद्राय स्थिरधन्वन' इति षड्चः—तै. ब्रा., २, ८, ६.
- पृ. २८३, (सौम्यं स्क्तम्), तैत्तिरीयम्,—'सोमो घेनुप्, (सोमो अर्वन्तमाग्रुम्)' षड्चः— तै. ब्रा., २, ८, ३, १–६०
- पृ. २८३, (कौष्माण्डसूक्तम्) चत्वारोऽनुवाकाः तैत्तिरीये— तै. ब्रा., २, ४, ४; ६, ६, १; ३,७,१२; तै. आ., २,३-६.
- पृ. २८३, (जातवेदसं सूक्तम्) तैतिरीयम्—'यस्त्वा हृदा कीरिणा [मन्यमानः]'—
 तै. सं., १, ४, ४६, १.
- पृ. २८३, (सौरसूक्तम्) तैत्तिरीयं—'सूर्यो देवी [उषसं रोचमानाम्]'— तै. ज्ञा., २, ८, ७, १; cf. ऋ. सं., १,१,१९५; मा. सं., ४, १४, ४; अथ. सं., २०,१०७,१५.
- पृ. २८ , (वैराजम्) साम 'पिबा सोमिमिन्द्र [मन्दतु त्वा]' सा. सं., १,३९,८; २,२७७; सा. आ., अर्कपर्व, २,७,३.
- पृ. २८४, (पौरुषं सूक्तम्)— सा. आर., व्रतपर्व, ५, ६, १-५.
- पृ. २८४, (सौपर्णानि) त्रीणि सामानि-'उद्देदिभ श्रुतामघम्',— सा. सं., प्रकृति, बहुसामपर्वं, ३, २, १-३.
- पृ. २८४, (रुद्रसंहिता),—'सोमो राजानम्' सा. सं., प्रकृति आग्नेयपर्व, ३, १०, १०

- पृ. २८४, (शैशवेम्), 'उचा ते जातमन्थसः'— सा. सं., प्रकृति, पवमानपर्व, १२, १, ५; पंच. ब्रा., १२, ३, १; १५, ९, १-८.
- पृ. २४४, (पञ्चनिधनं वामदेव्यम्),—'कया नश्चित्र [आ भुवत्]'— सा. सं., १, १६९; २, ३२. सा. आ. अर्कपर्व, २, ७, २०.
- प्ट. २८४, (गायत्रम्)—'तत्सिवितु [वरिण्यम्'] सा. सं., प्रकृति, आग्नेयपर्व, १, १, १; २, ८१२.
- प्ट. २८४, (ज्येष्ठसाम), त्रीणि आज्यदोहानि,— सा. आ., अर्कपर्व, १, ४, १–३.
- प्ट. २८४, (वामदेव्यम्),— सा. सं., प्रकृति, एकसामपर्व., ५, ६, २५.
- पृ. २४४, (बृहत्साम)—'त्वामिद्धि हवामह', सा. सं., १, २३४; २, १५९: सा. आ., अर्कपर्व, १, २, २७.
- पृ. २८४, (सौम्यम्)—'सन्ते पर्यासि [समुयन्तु वाजाः]'— सा. आ. व्रतपर्व, ४, १, ९.
- प्ट. २८४, (रौरवम्), 'पुना नः सोम [धारया]',— सा. सं., १. ५११; प्रकृति पवमानपर्व, १४, ५, ३५; पश्चविं. ज्ञा., ११, ४, ३; १४, ३, ३; १५, १, २.
- प्ट. २८४, (रथन्तरम्), 'अभित्वा द्यूर नो तुमः',— सा. सं., १, २३३; पश्च. ब्रा., ११, ४, १; सा. आ., व्रतपर्व, ४, २, १०-१८.
- पृ. २८४, (गवां त्रतम्) हे सामनी-'ते मन्वत प्रथमम् [नाम घेनोः]'— सा. आर., त्रतपर्व, ४,२, १०-१८.
- पृ. २८४, 'समुद्र ज्येष्ठाः [सिललस्य मध्यात्]',— ऋ. सं., ७, ४९, १.

- पृ. २८४, (विकर्णम्), 'विभाद् [बृहत् पिवतु सोम्यं मधु]'— सा. सं., २, ४०३; सा. आर., ग्रुकियपर्व, ६, १, ५.
- पृ. २८४, (रक्षोघ्नम्), 'अग्नेर्युक्त'— सा. सं., प्रकृति, आग्नेयपर्व, ३, १२, ३९.
- ष्ट. २८४, (यशः)—'बृहिदिन्द्राय',— सा. आर., द्वन्द्वपर्वं, २, २, १२.
- पृ. २८५, 'पुनर्माम् [एत्विन्द्रियम्]'—— अथ. सं., ७, ६७, १; सा मन्त्र. ज्ञा., १, ६, ३३; तै. आ, १, ३०, १.
- पृ. २८५, 'आपो हिष्ठा [मयो] भुवः'—

 ऋ, सं., १०, ९, १; तै. सं, ४, १, ५, १; ५, ६, १, ४;

 ७, ४, १९, ४; सा. सं., २, १८७; मा. सं., २. ७. ५;
 अथ. सं., १, ५, १.
- 9. २८६, (आथर्वणं साम), 'शको देवीरभिष्टये,'— अथ. सं., १,६,१; ऋ. सं., १०,९,४; वा. सं., ३६,१२; सा. सं. १,३,३.
- पृ. २८७, 'समुद्रज्येष्ठाः [सलिलस्य मध्यात्]',— ऋ. सं., ७, ४९, १.
- पृ. २८७, 'तत्त्वा यामि ब्रह्मणा वन्दमानः',=--ऋ, सं, १, २४, ११; तै सं, २, १, ११, ६०
- पृ. २८८, 'त्वज्ञो अग्ने वरुणस्य विद्धान्'— ऋ. सं., ४, १९, ४; तै. सं., २, ५, १२; मा. सं., ४. ९०, ४.
- पृ. २८८, 'इमं मे वरुण श्रुधि'— ऋ. सं., १, २५, १९; तै. सं., २, १, ११; मा. सं., ४, १०, २.
- ष्ट. २८८, 'आपो अस्मान् मातरः शुन्धयन्तु'— ऋ. सं., १०, १७, १०; वा. सं., ४, २; तै. सं., १, २, १, १; अथ. सं., ६, ५१, २.

[Appendix

पृ. २ ८, 'सूयवसाद् भवतीह भूयः'— ऋ. सं., १, १६४, ४०; अथ., ७, ५३, ११; ९, १०, २०.

पृ. २८८, 'हिल्कुण्वती वसुमती वसूनाम्', 'हिल्कुण्वती वसुपत्नी वसूनाम्'— ऋ. सं., १, १६४, २७; अथ. सं., ७, ७३,८; ९, १०, ५०

APPENDIX D

WORKS CITED

श्रीमद्वाल्मीकिरामायणम्, १९; १९०; २५३;

महाभारतम्, ३-४; १९; १२; २५; २८; ४९; ४८; १९८-१९९; १४४; १५३-१५६; १६३--५; १६९; १७०--१७६; १७८; १४९; १९३; १९४-१९८; २०४; २३४; २३८; २४१--२४५; २४७; २४८;२५३; २५८; २६३; २६७; २७१-२७५; ३०४

परिशिष्टम्

छन्दोगपरिशिष्टम् , ५४ बह्वचपरिशिष्टम् , २८७—२०

स्मृतय:

अज्ञिराः, २१; १६९
आपस्तम्बः, १४; ३९
कात्यायनः, १६; १७
गौतमः, १२;१५; ३८
जाबालः, २३४
जाबालः, १५९
दक्षः, १४; १७; ३६; ३७; ४०; ४३; ४८; १५८; २५६
दानबृहस्पतिः, १८७; १८८—१८९; १९२
दानव्यासः, २९; ४०; ४६
देवलः, ५-९; २०; ३०—३२
नारदः, १२
पराश्चरः, ४१

बृहस्पतिः, १३; १६; ३७; १५९; १९०; १९४; २४६; २५८—२६०

बौधायनः, ३९; ४२

मतुः, १०; ११; १६; २४; ३६; ३८; ४३; ४५; ४६; २५७ यमः, ११–१२; १३; १५; १८; २०; २१; २२; २४–२५; २६; २७–२८; ६९; ३०; ३३; ३४; ३६; ३७; ४२; ४४; ४५; ४६; ४८; ५१; १५८; १६९; २०१; २३३; २३४–२३५; २३६; २३८—२३९; २४१; २४७; २५८; २५९; २६२; २७६

याज्ञवल्क्यः, १०; ११; १६; २६; १५८; १६९; २००; २५७-२५८; २६८ विस्प्रिः, १८; २६; २७; २८; ३२; ३३; ३४; ३५; ४१; ४२; ४४ विष्पुः, ३९; ४०; ४५; ४६; १५९; १८०; १८१; २३१-२३३; २३६; २४१; २५२; २५४; २५४; २६८; २४७

वृद्धवसिष्ठः, १८९

बृद्धशातातपः, १९ शङ्कलिखितौ, २०

शातातपः, १५; १९; २३; २४; ३२; ३४; ३५; ४१; ४४; ४५; १४४; १४५

e mog mon

व्यासः, २९; ३६; ४१; ४४ संवर्त्तः, २८; ४०; १५८; १९०; २५२; २५९—२६०

स्मृतिः, ४७ हारीतः, २२–२३; २६१ भारतभावप्रकाशकारः, १७१

पुराणानि

आदित्यपुराणं, ११६–११८; १५२–१५३; १५४–१५७; १६०–१६३; १७०; १७८; १९१–१९२; १९७; २००; २३६; २५६; २६६; २६८; २७६.

कालिकापुराणं, ११६–११६; १८५, १८६; १९५–१९६; २५४–२५६; ३११; पंद्मपुराणं, ११०–११३; १४५–१४६; ३०७–३०८ ब्रह्मपुराणं, १६८; १६९ भविष्यपुराणं, ४२ मत्स्यपुराणं, ४; ४९-५१; ५२-१०९; १२०-१४३; १६६-१६८; १८१-१८५; १८९-१९०; २२३-२३०; २७९-२८७; ३०५-३०७; ३१०

मार्बण्डेयपुराणं,२५२-२५३

देवीपुराणं, १४४-१५१; १६९; १७४-२०१; २०७, २३४-२३८; २६५-२६६

२८९; ३०३; ३१२-३१३

नन्दिपुराणं, २१; १६०; १६६; १६९-१७०; १७६; १९१;१९४-१९५; २०७-२२२; २४८-२४९; २५०--२५१; २६७--२६८; २७७-२७८; ३०३-२०४; ३०८; ३१०

नरसिंहपुराणं, २६९--२७१

वराहपुराणं, १४६

वामनपुराणं, २३९-२४०

वायुपुराणं, १५९-१६०; २६०

स्कन्दपुराणं, १५१-१५२; १६५; १६६; २६५-२६४; २७८; ३०४;

३०८-३१०

APPENDIX E

IDENTIFICATION OF QUOTATIONS

(in addition to those noted in footnotes.)

- पृ. ३. महाभारतं, Not traced.
- पृ. ४. मत्स्यपुराणं, स. २७४, १
- पृ. १०, मनुस्मृतिः, अ. ४, २२६, २२७, २२८; याज्ञवल्यसमृतिः, अ. १, २०१, २०३
- पृ. ११, महाभारते भगवद्गीतासु, अ. १७, २०-२२; याज्ञवल्क्यस्मृतिः अ. २, १७६
- पृ. १२. महाभारतं (कुम्बकोणे मुदितं), अनु ६३, ५; चित्रशालापुस्तके, अ. २४, ५; आश्व. १०७, २; गौतमस्मृतिः, ५, २४; नारदस्मृतिः (ed. Jolly), पृ. ७६
- प्ट. १३. बृहस्पतिस्मृतिः, संस्का. २७८, २८१, २८२.
- प्ट. १४. आपस्तम्बधर्मसूत्रं, २, १५, १२; २, ९, ८-९
- पृ. १५. गौतमधर्मसूत्रं, ५, १९
- प्ट. १६. बृहस्पतिस्मृतिः, व्यव. १४३; मनुस्मृतिः, अ. ११, ९–१०. कात्यायनस्मृतिसारोद्धारः, ६४०; याज्ञवल्कयस्मृतिः, अ. २, १७५.
- प्ट. १७. कात्यायनस्मृतिसारोद्धारः, ६३८-६३९
- पृ. १८. वासिष्ठस्मृतिः, अ. १५, १-५
- प्ट. १९. वाल्मीकिरासायणं, रामायणं, वाः १३, १२
- पृ. २५ महाभारतं, अनु. अ. ६३, ६; १९; १२. (कुम्ब) महाभारतं, अनु. अ. ६०, १३. (कुम्ब)

- प्ट. २६. याज्ञवत्क्यमृतिः, अ. १, १९४-२००; वासिष्ठस्मृतिः, अ. ६, ३०
- पृ. २७. वासिष्ठस्मृतिः, अ. ६, २५
- प्ट. २८. महाभारतं, अनु. अ. ६०, ३६; (कुम्ब); वासिष्ठस्मृतिः, अ. ६, २६; संवर्त्तः (स्मृतीनां समुचये) प्र. ४१३, श्लो. ४८
- प्ट. २९. व्यासस्मृतिः (स्मृ. समु.), पृ. ३६८, ३४; पृ. ३६९, ५७, ५२
- पृ. ३२. वासिष्ठस्मृतिः, अ. ६, ४४
- प्ट. ३३. ,, ,, ६, २३
- पृ. ३५. ,, ,, ३, ५, १०; मनुस्मृतिः, अ. ८, १०२, १२.
- पृ. ३६. मनुस्मृतिः, अ. ७, ८५; ८६
- पृ. ३७. बृहस्पतिस्मृतिः, संस्का, २८८, २८९
- प्ट. ३८. मनुस्मृतिः, अ. ११, १–३; गौतमधर्मसूत्रम्, अ. ५, २२–२३
- पृ. ३९. बौधायनधर्मसूत्रम्, अ. ५, १९-२०; आपस्तम्बधर्मसूत्रम्, अ. २, १०, १-३ विष्णुरमृतिः, (ed. Jolly), ९३. ५
- पृ. ४०. दानव्यासः, स्मृ. समृ., पृ. ३६८, ३०-३१; संवर्तः, स्मृ. समु., पृ. ४१६,८९; विष्णुस्मृतिः, अ. ९३, १४
- पृ. ४१. महाभारतं, अतु. अ. ६२, ४-७. ११ (कुम्ब); व्यासस्पृतिः, स्पृ. समु., पृ. ३६८, ३५; वासिष्ठस्मृतिः, अ. ३.९
- पृ. ४२. वासिष्ठस्मृतिः, अ. ३, ११-१२
- पृ. ४३. मतुस्पृतिः, (चौखम्बा), पृ. १४६, स्लो. १६, १^५
- पृ. ४५. व्यासस्मृतिः, स्मृ. ससु , पृ. ६६९, ५३–५६; मनुस्मृतिः, झ. ४, १४२–१४४; विष्णुस्मृतिः, झ. ९३, ७–४

- पृ. ४६. मनुस्मृतिः, अ. ४, १८५, १८७; विष्णुस्मृतिः, अ. ९३, ४-११
- पृ. ४७. दानव्यासः, स्मृ. समु., पृ. ३६९, ४३-४४
- पृ. ४८. महाभारतं, Not traced.
- पृ. ५४. छन्दोगपरिशिष्टम् , अ. १, ७, ६
- पृ. ११८. महाभारतं, (चित्रशाला), अतु. अ. ६६, ४५, ५४; अ. ५७, २७
- पृ. १४४. महाभारतं, (चित्रशाला), अनु. अ. ७८, २२-२५
- पृ. १५३. महाभारतं, (चित्रशाला), अनु. अ. ५७, ३०; ८०, ९
- पृ. १५८. याज्ञवल्क्यस्मृतिः, अ. १, २०४-२०७; संवर्तः, स्मृ. समु., पृ. ४१५. ७४-७६
- प्ट. १५९. बृहस्पतिस्मृतिः, संस्का, २९२; विष्णुस्मृतिः., अ. ९२, ५-७, १०
- पृ. १६३. महाभारतं (चित्रशाला), अनु. अ. ७९, ८-२५
- पृ. १६६. मत्स्यपुराणं, अ. २०५, २-९
- प्ट. १६९. महाभारतं, (चित्रशाला), अतु. अ. ६६, ५३; याज्ञवल्क्यस्पृतिः, अ. १, २०८
- पृ. १७०--- १७६० महाभारतं, (चित्रशाला), अनु. अ. ७३, ४०; अ. ६६, ५१-५२; अ. ७३, ३६; अ. ७३, १२; अ. ७३, ४१; अ. ७३, ४३; अ. ७६, ५-२२
- पृ. १७८. महाभारतं, (चित्रशाला), अनु. अ, ७८, १३
- पृ. १७९. ,, अनु. अ. ७८, १४; अ. ७३, ४५
- पृ. १८०. विष्णुस्मृतिः, स. ८७, १-६, ७-९.
- प्ट. १७१. , स. ८७, १०; दासिष्ठस्मृतिः, स. २८, १९–२०; मत्स्यपुराणं, स. २०६
- प्ट. १८७. दानबृहस्पितः (स्मृ. समु.), पृ. १०८, ३लो. ४–१४, १६–३१ पृ. १८९. मत्स्यपुराणं, अ. २८३, १४–१६

- पृ. १९०. संवर्त्तः, स्मृ. समु., पृ. ४१५, इलो. ७८; श्रीरामायणं, उत्तरकाण्ड, स. ५, १४;. बृहस्पतिस्मृतिः, संस्का. २९८; स्मृ. समु., पृ. १०९
- पृ. १९२. बृहस्पतिस्पृतिः, संस्का. २९९; स्मृ. समु., १०८
- पृ. १९३. महाभारतं, (कुम्ब), अनु. अ. १०१, २७, ३२.
- पृ. १९४. बृहस्पतिस्मृतिः, संस्का. ३००-३०१
- पृ. १९७. महाभारतं, (कुम्ब), अनु. १३०, २५-२७
- पृ. १९८. श्रीरामायणं, mistake for महाभारतम्, अनु. (कुम्ब.), १३०, ४९-५७
- पृ. २००. तथा (मनुस्मृतिः), अ. ४, २२३; याज्ञवत्क्यस्मृतिः, अ. १, २१२
- पृ. २०७. महाभारतं, (चित्रशाला), अनु. ६९. ५; ६५, १९
- पृ. २२३. मत्स्यपुराणं, अ. ५३, ३-४, ११-५७
- पृ. २३०. विष्णुस्मृतिः, अ. ९०, १-८
- प्र. २३१. ,, स. ९०, ९, १०–१६, १७–१८, १९–२३
- पृ. २३४. महाभारतं, अनु. अ. ६६, ८
- पृ. २३६. विष्णुस्मृति, अ. ९०, २४-२५, २७
- पृ. २३८. महाभारतं, (चित्रशाला), अनु. ६६, ८
- पृ. २३९. वामनपुराणं, अ. ९५, २३-२७; ३८-४५
- पृ. २४१. विष्णुस्मृतिः, अ. ९०, २६, महाभारतं., (चित्रशाला), अनु. ६४, ५–३५
- पृ. २४६. बृहस्पतिस्मृतिः, संस्का. ३१४, ३१५, ३०८, ६०९.
- पृ. २४७. महाभारतं, (चित्रशाला), अनु. अ. ११२; १४, १५, २८, २७, १६, २५, ६६, ६२
- पृ. २५०. वायुपुराणम्, ७७, २७
- पृ. २५२. विष्णुस्मृतिः, अ. ९२, १–२.; संवर्त्तः (स्मृ. समु.) पृ. ४१४, इस्रो. ५२; मार्कण्डेयपुराणं, अ. १३२, २५

- पृ. २५३. महाभारतं, (चित्रशाला), अनु. अ. ५७, ३६; अ. ६५, ६; श्रीरामायणं, युद्ध , १८, २७–३०
- प्र. २५४. विष्णुस्मृतिः—न लब्धं सुद्रितपुस्तकेषु
- पृ. २५७. मनुस्मृतिः, अ. ४, २२९-२३२; याज्ञवल्क्यस्मृतिः, अ. १, २१०.-२११
- पृ. २५८. बृहस्पतिस्मृतिः, संस्का. २९३; महाभारतं, (चित्रशाला). अतु. अ. ५७, ३९
- ष्ट्र. २५९. संवर्त्तः (स्पृ. समु.), पृ. ४१४, इलो. ५०, ५१, ५४, ५८
- पृ. २६०. वायुपुराणं, Not traced.

बृहस्पतिस्मृतिः, संस्का, ३१७

- पृ. २६२. विष्णुस्मृतिः, अ. ९१, १५-३०
- पृ. २६३. महाभारतं, (चित्रशाला), अनु. अ. ५७, ३३; अ. ६५, ६
- प्. २६७. महाभारतं (चित्रशाला), अनु अ. ६५, १९; अ. ६६, ४
- पू. २६८. विष्णुस्मृतिः, अ. ९२, ३२. ७००।।
- पृ. २७१. महाभारतं, (कुम्ब), शा. अ. २८०, १२-३८
- पृ. २७७. विष्णुस्मृतिः, अ. ९०, १-९, १९
- पृ. २७९. मत्स्यपुराणं, अ. ५८, ४-५७
- पृ. २८७. बद्दृचगृह्मपरिशिष्ट-न लब्धं मुद्रितपुस्तके
- पृ. ३०४. महाभारतं, (चित्रशाला), अनु, अ. ५०, २३-२६
- पृ. ३०५. मत्स्यपुराणं, अ. ५९, ३-१९.

APPENDIX F

Half-verse Index of Quotations

N. B. Puranas and Vedic Mantras are omitted,

References are to pages.

अ अकृतार्थस्य यो मृत्यः, ४ अप्निं समुत्स्जेत् कोपात्, २५ अग्निवै देवताः सर्वाः, १९९ अमेरपत्यं प्रथमं, ९० अतिकम्य महारौद्रं, ४३ अतिकान्तान् सप्त हन्यात्, ११ *अथ यदभिज्ञाताविदुषः २६१ *अथ वैशाख्यां, १८० *अथाऽतो वारणविधिं, २८९ अदत्तदाना जायन्ते, ४० अदाता पुरुषस्त्यागी, ४ अदृष्टमर्नुते दानं, ४ अदेशकाले यहानं, ११ अधमानीति शेषाणि, ४ अधमान्यवशिष्टानि. ८ अधिष्ठानानि दानानां, ५ अधीत्याऽपि च यो वेदाच . २०७ अधीयानः पण्डितं, २५ अनन्तं दृहितुर्दानं, ४० अनन्तर्षं निराहारं, २९

अनागतस्तथा पूर्वी, ३५ अनाहतेषु यहत्तं, ४ अनिन्दाजीवकर्मा च. ६ अनुकोशवशाहत्तं, ७ अनडुद्दः श्रियं पुष्टां, २५७ ***अनुदुत्प्रदानात्प्राणान् , २६**१ अनुपेतः क्रियाहीनः, ३१ अनुप्रदानं मधुरा च वाणी. २७६ ***अनुलेपनप्रदानेन.** २६२ अनुचानगुणोपेतः ३१ अन्चानस्तथा भ्रूणः, ३० *अनेन पुच्छाप्रः, २८८ अन्तर्जाताः सुक्र , १७१ अन्तर्हिताभितृप्तानां, २७१ अन्नदानं बहुगुणं, २४६ *अन्दानादसून्, २६१ अन्नदस्तु भवेद्धीमान् , २६० अन्नं दिध मधु त्राणं, ८ अन्नाद्धि प्राणजननं, २४६ अन्यथा न प्रवंतित, १८ अन्यायाधिगतां दत्वा. ९ अन्ये मृतस्य कीडन्ति, ३

अनहें बुरागेण, ५

^{*} Indicates prose passage.

अन्वाहितं च निक्षेपः, १७ अपत्यविजयैश्वर्य, ५ अपराबाधमहोशं, ६ *अपरिमितप्रदानात्, २६१ अपविद्धामिहीत्रस्य, ४४ अपापरोगी धर्मातमा, ६ अपि गोचर्ममात्रेण, १८७; १८९ अपि प्राणान् परित्यज्य, २५३ अब्राह्मणास्तु षट् प्रोक्ताः, ३४ अब्राह्मणोऽनधीयानः, ३४ अभिगम्य तु यहानं, १५ अयाचितश्रेत्तहानं, ६ अयात्यामान्येतानि, २७ अयुतायुतं च तिष्ठेत, २३४ अरोगामपरिक्रिष्टां, १६९ अर्चनं चैव विप्राणां, २२ अर्थं च विपुलं गृह्यं, ४१ अर्थार्थमभिगच्छन्ति, ४१ अर्थानामुदिते पात्रे, ५ अर्थिनः किंचिदिच्छन्ति, ४१ अर्थिनश्च मवन्त्यर्थे, ४५ अर्हतानामनुरूपाणां, २७१ अल्पं वा बहु वा प्रेत्य, ३६ अल्पद्दष्टिर्निष्कृतिकः, ४६ अवज्ञया तु यद्त्तं, १९ अवन्ध्यं दिवसं कुर्यात् अवमानेन यो द्यात्, २४ अवस्था देशकालानां, ७ अवतानाममन्त्राणां, ४४ अव्रतौ वैश्यराजन्यौ, ४७

अशक्यं च द्विजेन्द्राणां, ३२ अरमन् विनाप्यलङ्कारैः, २४७ अश्रोत्रियस्य विप्रस्य, ४४ असंकीर्ण च यत्पात्रं. २९ असंभिन्नार्थमयीदः, ३० असत्कृतमाविज्ञातं, ११ असत्सु विनियुज्जीत, ४३ ***असङ्ख्यप्रदानमस्वर्ग्य, २२** असिपत्रमयं मार्ग, २६० अहन्यहानि याचन्तं, ३ अहिंसानिरतो नित्यं, ३० अहोरात्रोषितः स्नात्वा, २३४ अक्षयं नरकं याति, १७० अक्षयं पावनं चैव. १९८ आक्रोशानर्थहिसाणां, ६ आढगाश्च बलवन्तश्च, २७६ आत्मविक्रयतुल्यास्ताः, १७१ आदरेण च भक्त्या च, २४७ आत्मज्ञे शतसाहस्रं, ३७ आत्मानं सङ्क्रमं कृत्वा, १३ आदाय सुकृतं तस्मात्, २५४ आदित्यवारे विप्राय, २३५ आदित्यो वरुणा विष्णुः, १८८ आद्यो राजवतस्तेषां, ३४ आपत्काले तु कर्त्तव्यं, १८ आपत्स्विप न देयानि, १७ अआपो ददत् तृषम् , २६१ आयाससारलब्धस्य, ३ आयुर्विप्रापवादेन, २४

आतों वा यदि वा त्रस्तः, २५३
आशां कृत्वा ह्यदातारं, १२
आशिषोऽप्यर्थपूजां च, ३०
*आश्चयुज्यां अश्विनीगते, २३२
*आश्विनं सकलं, २३६
आश्रमस्यो वशी नित्यं, ३१
आश्रमस्य विलोपेन, ४७
आश्रमान्तरितं वक्ष्ये, ४७
आश्रमे वा पुरे वाऽपि, २५
*आषाढ्यां आषाढ, २३२
आसनदानेन स्थानं, २६२
आस्फोटयंन्ति पितरः, १९०

इ

इक्षुभिः सन्ततां भूमिं, १८८ इच्छानुरूपो विभवः, ४ इज्यासंख्यन्तु तद्दानं, ८ इत्रेभयो बहिवेदि, ३८ इत्येतेऽष्टो समुद्दिष्टाः, ३० इदं सिललं पवित्रं, २८८ श्रहान्द्रयप्रीत्यर्थं तु, ३९ श्रहन्धनप्रदानेन, २६२ इन्धनानं प्रदानेन, २५८ इन्धनानि च यो द्यात् , २६० इष्टं दत्तमधीतं च, ८ इह कीतिं वदान्याख्यां, ९

2

ईदशाय सुशुद्धाय, १८८

उ

उत्पत्स्यते हि तत्पात्रं, १० उदक्यान्वासते येषां, ३५ उपकारिष्ठ सम्नेहाः, २०५
उपम्रवन्ति दातारं, ४४
उपानत्त्रेङ्कदानानि, ८
उपानहप्रदानेन, २५८
अज्ञपानहप्रदानेन, २६२
उभावनृतिनावेतौ, १२
उभौ तौ पुण्यकर्माणौ, १८८
ऊ
ऊर्द्वरेतास्तपस्युगः, ३१

कर्द्वरेतास्तपस्युद्यः, ३१ कर्व्वा गतिमवाप्नोति, २६२ क्रवरे वापितं बीजं, ४५ ओ

ओङ्कारपूर्विकास्तिसः, ३०

औ

के कर करयाप्रदाने यज्ञे वा, २४ करयाप्रदाने यज्ञे वा, २४ करयाप्रदाने यज्ञे वा, २४ करयाप्रदाने यज्ञे वा, २५ करमणं ब्राह्मणो दत्वा, २१ कश्चिद्बृते तपोयोनिः, ३३ क्षामानां मधुमृततैळ, २६२ कार्यं सततिमच्छद्भः, २३४ कार्यं सततिमच्छद्भः, २३४ कार्यं पात्रगतं नित्यं, २४८ कार्त्तिकस्य तिमस्ते तु, २३४ क्षालिकस्य तिमस्ते तु, २३४ कार्लाक्तं वेत् कृतिका, २३२ कार्लामं कियपेसं, ८ किं कायेन सुतुष्टेन ४ किश्चिद्वेदमयं पात्रं, २८; २९ किन्तु भूमेर्गवाम्वाऽर्थं, १८

किं देहेन सुपुष्टेन, ४

कि धनेन करिष्यान्त, ३ कुद्धम्बं पीडियत्वाऽपि, २४८ कुटुम्बभक्तवसनात्, १६ कुटम्बस्याऽविरोधेन, १६ कुट्टम्बानां च दातारः, २७४ कुलं वा श्रोत्रियं येषां, ३५ कुलानि तारयेत वीर, १८९ कृपारामतडागेषु, २७७ कूपारामप्रपाकारी, २७६ कृच्छोत्सृष्टाः पोषणाभ्यां, १७१ *कृतपायसापूप, २º *कृतान्नमितरेषु, ३९ कृतार्थी नाऽर्थवान् यस्च, ४७ कृते प्रयच्छते गत्वा, १३ कृत्वाऽपि पातकं कर्म, २४६ कृशरं भोजयेच्चाऽत्र, २३६ कृष्णाजिने तिलान् कृत्वा, १८१ केचिद्विद्वानविद्वांश्च, ३४ केवलं धर्मबुख्या यत् , ५ क्रेडीविंप्रेयों इफलं, १७२ कोऽन्योऽस्ति प्राणदात् , ९; 38€ कौ मुद्दे शुक्रपक्षे तु, २४८ कियाहीनेषु यद्तं, ४५ क्रीडन्त्योषधयस्सर्वाः, २९ क्षत्रिये त्रिगुणं प्राहुः, ३७ क्षान्तो दान्तः सत्यवादी, २७ क्षौद्रयुक्तैस्तिलैः कृष्णैः, २३३ क्षौद्रेण पयसा द्रधा, २३९

ग गतिरेकैव वित्तस्य, ३ गन्धर्वाप्सरसो यत्र, १८८ गन्धीषधमथाभ्यङ्गं, २६२ गर्भाघानादिभिर्मुक्तः, ४७ गवां कण्डूयनं चैव, २२ गवां घासप्रदानेन, २५९ गवां शतं वृषश्चेकः, १८९ गुडिमक्षरसं चैव, २६० गुहकर्मप्रशस्तोऽयं, २०७ गुरुमातृपितृबह्म, २१ गुर्वर्थं वा बालसंबृद्धये वा. १७० *गुर्वर्थनिवेशौषधार्थ, ३८ गुर्वर्थं पितृमात्रार्थं, ३८ गृहदाता सुखी प्राज्ञः, २६० गृहदोऽग्ऱ्याणि वेश्मानि, २५७ गृह्धान्याभयोपान, २५८ गृहादिके पुण्यफलं, १९४ गृहमावसता ह्यस्य, २७१ गोजीविने न दातव्या, १७० गोदानानि पवित्राणि, १९० *गोप्रदानाद्वाचः, २६**१** गोभूतिलहिरण्यादि, १० गोरसं काञ्चनं क्षेत्रं, २०. गोरसानां प्रदानन, २५९ गोरक्षकान् वाणिजकान्, ३५ गौरेकस्यैव दातव्या, १६९ गौरान्वा यदि वा ऋष्णान् , २३३ व्यासाद्धीमपि वासं, ४ घ घृतप्रदानेन तथा, २५९ घृतमाश्वयुजे मासि, २३६

घोरायां भ्रूणहत्यायां, ४५

च

चक्षुषा विप्रहीणस्य, २५

चतस्रषु दिक्षु, १८०

चतुःप्रकारं त्रिविधं, ५

*चतुरन्ता भवेदत्ता, १८०; १८१

चतुस्सागरपर्यन्ता, २५३

चन्दनानां प्रदातारः, २६०

चरितबद्धाचर्यश्च, ३०

*चैत्री चित्रयुता चेत्, २३२

छ

छत्रदो गृहमाप्नोति, २५८ *छत्रप्रदानेन स्वर्ग, २६२

ज

जन्मप्रश्वित यत्पुण्यं, ११

*जलप्रदः सदा, २७७
जातिमान्नोपजीवी तु, ४७
जायात्मजेषु यद्त्तं, ४०
जीविते यस्य जीवन्ति, ३
जीणों निर्मोकनिर्मुक्तः, २१

*ज्येष्ठी ज्येष्ठयुता चेत्, २३२
ज्वलन्तमिम्मुत्स्ट्य्य, ४२

त

तं त्रामं दण्डयेदाजा, ३४
तडागक्वित्रयतृप्तः, २०७
तडागे यस्य पानीयं, २०६
तत्रश्चितिस्तु परमा, १९७
क्ततो हविषाष्टां, २८७
तत्तद्भुणवते देयं, २६९

तत्ते वित्तमहं मन्ये, ३ *तत्र गुणान् समीक्ष्य, ३९ *तत्प्रदानेनाऽभीष्टं, २५२ तत्प्रवृत्ते तु पानीये, २७७ तत्त्रीणयति गात्राणि, २४७ तत्फलं जातसन्त्रासे, २५४ *तदप्येतदाजुषा, २६१ तत्सर्व भूमिदानेन, १८७ *तद्विविधं भवति, २६१ तथा दत्वा क्षितिं विशे, २५८ तथा न गृहदानेन, १५४ तथा पात्रविशेषेण, २१ *तथा माघे मासि, २३६ तथा सर्वानिमांरचाऽपि, २० तदर्थदाननामित्याहुः, ५ तदर्बमथ यो दद्यात्, १९० तदानिस्त्रकमित्याहुः, ८ तदिदं सम्यगारव्धं, १९८ तद्ददत्समवाप्नोति, २०० तद्भक्ताः तद्धनाः, ४१ तद्धनं ऋणसंयुक्तं, ११ तद्भवत्यशुभोदक, १६ तहै गोचर्ममात्रन्तु, १८९ तपस्तप्लाऽसजत्, २६ तपस्विनस्तपोनिष्ठाः, ४१ तपांसि च सुगुप्तानि, १५ तपो धर्मो दया दानं, ३३ तमः संप्रविशेदाता, १६९ तर्पयेदुद्पात्रैश्च, २३४

तल्लक्षग्णितं विद्यात् , २१ तस्मात्तल्याविशिष्टभ्यः, १३ तस्मात् प्रदद्यात् विप्रेभ्यः, २४६ तस्मात सर्वपवित्रभ्यः, १९८ तस्मात सर्वप्रदानानां, १९४ तस्मात्सवर्णं ददता. १९९ तस्मानाऽतिकमेत् प्राज्ञः, ४२ तस्मादाद्भिरवोक्ष्य. १४ तस्मादात्मकृतं पुण्यं, ९ तस्य नो क्षीयते वंशः, २५८ तस्य पुण्यकृतो लोकान्, २५९ *तां सचेलकण्ठां, २८८ तान्यनावृष्टिमिच्छन्ति, ४२ ताम्बूलं चैव यो दद्यात . २६० तारिता वै तरिष्यन्ति, १९८ *तालवृन्तचामर, २६२ तालुमा नरके मझी, २४; २४७ ताबुभौ वसतः स्वर्गे, १२ तिलप्रदः प्रजामिष्टां, २३६; २५७ तिलान् दरवा च विप्रेभ्यः, १३५ तिलान् कृष्णाजिने कृत्वा, २३४ तिला नित्यं प्रदातव्याः. २५८ तिला भक्षयितव्याः, २३४ तिलैः प्रच्छादयेद्यत्नात्, १८० तिलैः प्रच्छाद्य वासोभिः, १८० तिर्यग्योनिशतं गत्वा, २४ तिस्रो रात्रीस्त्वद्भिः, १७२ तीक्ष्णातपञ्च तराति, २६० तृणकाष्ठसमेऽप्यर्थे, २६८ तृतीयो बहुयाज्यश्व, ३४

तुप्तयर्थं पितृदेवानां, २६ तेन तेन हि भावेन. ११ तेन सङ्कल्पदोषेण. ७ तेनेह कीर्तिमाप्नोति. २४६ ते पतन्त्यन्धतामिस्रे. ४६ तेभ्यः कियाः पराः श्रेष्ठाः, २६ तेषानन्तं फलमश्तुवीत, १९० तेषां दत्वा च भक्ता च. २८ तेषां परः परः श्रेष्ठः, ३० ***तैजसानां पात्राणां. २६२** तैलमामलकं यच्छन्, २६० त्रिधा नैभित्तिकं प्रोक्तं, ८ त्रिभागहीनं गोचर्म, १८९ त्रिरात्रमुषितः स्नात्वा, २३३ त्रिशुका नाम विश्रेन्द्राः, ३२ त्रिशुक्तः कृतवृत्तिश्व, ६

द्
दण्डेन सप्तहस्तेन, १८९
दल्ता स्वरुपापि देवेन्द्र, १८८
दला तु ब्राह्मणायाञ्च, २३५
दला दशसु विश्रेष्ठ, २३३
दला प्रतिश्रयं लोकं, २५८
दल्वा द्विजाय ग्रुद्धाय, २८
दल्वा सन्तप्यते यस्तु, १२
दल्वोदकेन कन्यां तु, ४७
ददाति यस्तु विश्राय, १८९
ददात्येताहशानां वै, १७०
ददानो रोगरिहतः, २६०
दशात शास्तं च विश्राणां, २०१

दबात्सजातिशिष्येभ्यः, १२ द्वान्माघे च वैशाखे, २३९ दर्भाः कृष्णाजिनं, ३९ दश तान्येव गोचर्म, १८७ दश पूर्वान् दशैवान्यान्, १९८ दश वाजिसमा कन्या, १८९ दशहस्तेन दण्डेन, १८७; १८९ दशानहत्समं यानं, १८९ **%दक्षिणपार्श्व, २३३** दाता प्रतिग्रहीता च, ६ दातारश्च सहस्राणां, २७४ दातारी वाससां चैव, २०४ दातारं कृपणं मन्ये, ४ दातव्यमिति यद्दानं, ११ दातव्यं प्रत्यहं पात्रे, ११ दातव्यं भक्ष्यपेयानां, २४८ दाता सद्वियया युक्तः, ३३ दातुर्निकृत्तते हस्तं, ४४ दातुर्भवत्यनथीय, ४६ दातुः फलमसङ्ख्येयं, २९ दातृप्रतिप्रहीतारौ, ४६ दानधर्भ प्रवश्यामि, ३ दानधर्म निषेवेत, १० दानमित्यभिनिर्दिष्टं, ५ दानमेव गृहस्थानां, १५ दानं च विधिवहेयं, १४ दानं श्रद्धां तृतीयेऽपि, ९ दानं हि बहुमानाद्यः, १३ दानानि मध्यमानि, ८ दानान्येतानि देयानि, ४०

दानाहीं देशकाली ती, ७ दाने फलविशेषस्त्यात्, ३६ दाराः पुत्राश्च सर्वस्वं. १८ दीनान्धकृपणार्थिभ्यः, ४० दीनानाथविशिष्टेभ्यः ४० दीप्तामित्वमवाप्नोति, २३६ दीपकाष्ठफलादीनि. ८ दीयते च परिक्रिष्टं, ११ दीयते ह्यपकर्तभ्यः. ६ दीर्घमायुः स लभते, २५२ द्वर्भिक्षेऽत्र विशेषण, २४६ दुर्लभइचाऽन्नदाता तु, २४७ दुष्फलं निष्फलं हीनं. ७ दूरस्थं भोजयेनमूढः, ४२ दश्यन्ते यत्र लोकेऽस्मिन् . ३० दृष्ट्वा प्रियाणि श्रुत्वा वा, ६ देयं प्रतिश्रुतश्चेव, ११ देवतानां गुरूणां च, २१ देवतापुष्पदानेन, २६२ देवमाल्यापनयनं, २२ देविधित्युर्वादीन् , २५१ *देवे वर्षत्युदकेन, २^{७७} देशकाली च दानानां, ६ ***देशत: कालतः शौचतः, १४** देशे काले च पात्रे, ११ देशे काले विधानेन, १३ द्रव्याणामपि शक्त्यापि, २५१ द्रविणं तैर्न दातव्यं, ४४ द्रव्येणाऽन्यायलब्धेन, १९ द्वापरे प्रार्थयति च, १३

द्विजत्वमभिकाङ्ग्रन्ति, ३६ द्विजातिमभिसत्कृत्य, १७२ द्विहेतुषडिष्ठानं, ५

ध्यं धर्ममर्थं च कामं च, ५
धर्मनर्थं च कामं च, ५
धर्मनर्जी सदा छन्धः, ४६
धर्मार्थं नोपयुङ्के यः, ४३
धान्यदः शाश्वतं सौख्यं, २५७
अधान्यप्रदानेन, २६२
अधूपप्रदानेन, २६२
धृतं वान्दिनि मत्ते च, ४८
धेनुं दत्त्वोभयमुखीं, २३५
धौतपापो विद्यद्धात्मा, १८७
धृतमाजस्तिकं काम्यं, ७
ध्यानस्थो निष्कियो दान्तः, ३१

न न कर्मकृत्र न चाऽधीते, ४७
न क्रशां पापवत्सां, १६९
न केवलं हि तद्याति, ४३
नगरं च तथा दत्वा, २५९
न चेद्भयाद्वा मोहाद्वा, २५३
न चोत्रां न परिश्रान्तां, १६९
न चोत्रां न निर्देग्धां, १९३
न तत्फलमवाप्नोति, २०
न तपो ह्यामिहोत्रेण, ३७
*न तु स्त्री पुत्रं द्यात्, १८
न दानं यशसे द्यात्, १८
न पुर्वं निर्यं याति, २३

न प्रतिप्रहमहीनेत, ४४ न बकन्नतिके पापे, ४५ न मृषा ब्राह्मणः किया, ३४ नरस्तु मूढभावेन, २४ नरस्युतृप्तस्तेजस्वी, २६० न लोके ब्राह्मणभ्यः, ३२ न वधार्थं प्रदातव्या. १७० न वार्यपि प्रयच्छेत, ४५ न विद्यया केवलया, २६ न वैतान स्नातकान विद्यात् , ३८ न वोत्तमानि चत्वारि. ८ न शूद्रप्रेषणं कुर्यात् , ३४ न श्रूदाय घृतं (हविः) दद्यात् , २० 🖽 🚜 न श्रदात्प्रतिगृह्णीयात् . २० न रमशानपरीतां च, १९३ नष्टशौचे वतभ्रव्टे, ४५ नष्टा दुष्टा दुर्बला, १५२ न स तत्फलमाप्नोति, १९ न सुकृतं न दुर्कृतं, ३२ न हुन्याच्छरणं प्राप्तं, २५३ नाऽतिकामन्नरस्त्वेतान् , ४२ नानाविधानि द्रव्याणि, २५९ नाडन्वये सति सर्वस्वं, १६ नाऽपात्रे विदुषां किश्चित् , १० नाऽल्पत्वं न बहुत्वं वा, ५ नाऽवज्ञाय प्रदातव्यं, १९ नास्तिकस्तेन हिंस्रेभ्यः, ७ निदाधकाले पानीयं, २६३ नित्यदानात् सर्वकाम, २५८ निभृतः सर्वतत्वज्ञः, ३१

नियुक्तो हव्यकव्येषु, ३२ निदिद्य धर्मराजाय, २३४ निवृत्तं ळोसमोहाभ्यां, ३० निस्तारयति दातारं, ३२ निस्त्वभयो देयमेतेभ्यः, ३८ नैवेशिकं स्वर्णरूप्यं, २५७ नैवां प्रतिप्रहो देयः, ४४ न्यायविद्धमीविदुषां, २४७ न्यायविद्धमीविदुषां, २४७

Ų

पक्तमन्नं गृहस्थस्य, २० पङ्वन्धबधिरा मूकाः, ४८ पञ्चमस्त्वधिभूस्तेषां, ३५ पञ्च वाप्यधिकं दद्यात् , १८९ परं चानुपहत्येह, ११ परबाधाकरं दानं, ७ परस्परस्य दानानि, ४ परितुष्टेन भावेन, १० परिभुक्तमवज्ञातं, १८ पात्रभूतो हि यो विप्रः, ४३ पात्रस्य हि विशेषण, ३६ पात्राणामपि तत्पात्रं, २८ पात्रेभ्यो दीयते नित्यं, ५ पादशौचप्रदानं च, २२ पापं वतेन प्रच्छाच, ४६ पापकर्तृनिप पितृन् , २६० पापदः पापमाप्नोति, २१ पितुः शतगुणं दानं, ४० पिशुनभूणहन्तुभ्यः, ७ पुण्यं देयं प्रयत्नेन, २१

पुण्यदः पुण्यमाप्नोति, ८१ पुण्याहवाचनं दैवे. ५१ *पुण्ये तिथिकरणे. २८७ पुनन्ति दर्शनं प्राप्ताः, २७ पुनरागमनं नाहित, ४ पुनस्संस्कारकर्ता च. २७७ *पुरोहितस्त्वात्मनः, ३९ *पुष्पप्रदानेन श्रीमान्, २६२ पुष्पोपगन्धो फलोप०, २६३ पृथिवीं गार्च दत्वेह, १९८ पृथिवीगोप्रदानाभ्यां, २०७ *पौषी चेत्पुण्ययुक्ता, २३१ अपौष्यां समतीतायां, २३२ प्रच्छन्नानि च दानानि, १५ प्रच्छन्नानि च पापानि, ४६ प्रतिगृह्याश्रमं यस्तु, ४७ प्रतिप्रहमसद्योऽपि, ३२ प्रतिप्रहे सङ्कविताः, २७ *प्रतिमासं रेवतीयुते, २४१ प्रतिमास्ताङ्कलोत्क्षेप, २३८ प्रतिश्रुताप्रदानेन, ११ ***प्रतिश्रुत्याऽपि, १२** प्रदाता चैव भोक्ता च, २४७ प्रदानार्थे नियुज्जीत, १७२ प्रदाय सानुमूर्ति च, ९ प्रदाय सुरलोकं सः, १९३ प्रपाणां चैव कर्तारः, २७५ प्रपारामतडागादि, ७ प्रपाश्च कार्या दानार्थ, २६३ प्रयच्छेद्विजमुख्येभ्यः, १९८

प्रयोजनमवेश्येव, ५
प्रस्तर्प्वं तु यो द्यात्, २३
प्रस्तरे पतितं बीजं, ४५
प्रज्ञा संकथनात ज्ञेया, २६
प्राणाप्यायनमात्रं तु, २४१
प्राणिनं वध्यमानं हि, २५३
प्राणिनं वध्यमानं हि, २५३
प्राणिनं वध्यमानं हि, २५३
प्राणिनं सित मर्तव्ये, ४
प्राधीते ज्ञतसाहस्रं, ३६
प्रीणियत्वाधिनौ देवौ, २३६
प्रीतितोऽस्य सद्माति, २४७
प्रीतितोऽस्य सद्माति, २४७
प्रीयतां धर्मराजेति, २३३, २३४
प्रेष्यान् वार्द्धीषकांश्येव, ३५
*प्रोष्ठितां त्युक्तायां, २३२

फ

फलमूलानि पक्तानि, २६० *फलैश्वातिथीन्, २०० फालकृष्णं महीं दत्वा १८० फालगुनी फालगुनीभिः, २३१

ਗ

बद्धाञ्चलिपुटं दीनं, २५३ बहुत्वानुजातानां, ८ बहुभिर्वसुधा दत्ता, १८८ बहुभ्यो न प्रदेयानि, २१ बहुश्रुताय दातव्यं, ४१ बाजिरपेतं शयनैरुपेतं, २५८ बैडालब्रितिको श्रेयः, ४६ ब्रह्मगते नाऽऽचरते, २५ ब्रह्मवियसमुत्पन्नः, ४७ ब्रह्मदित्सासमं तस्य, २५३ ब्राह्मणस्य च यहेयं, १२ ब्राह्मणातिकमा नास्ति, ४२ ब्राह्मणानां कुले जातः, ३१ ब्राह्मणानां विशेषेण, २४६ ब्राह्मणानां समेतानां, २५ ब्राह्मणं स्वयमाहूय, १२ ब्राह्मणं स्वयमाहूय, १२

H

भयाच्छापात्तथा बाधात् , २७५ भर्तव्यास्ते महाराज, ४८ भवनस्थानमात्रं गां, १९० भविष्यति युगस्यान्तः, ४ भस्मन्यपि हुतं द्रव्यं, ४५ भागिनयं विशेषेण, ४२ भाटचारणचौरेभ्यः ४८ *मिक्षमाणे निमित्तमाचार्या, ३९ *मिक्षमाणेषु कृताचं, ३८ मिक्षादिप्रदानं च, २२ भुक्तवानिति तं प्राहुः, ९ भक्तेऽप्यथ प्रदेयं तु, २६३ भूताभयप्रदानेन, २५२ भूदीपारवाजवस्त्राम्भः, ३५७ भूमिदं स्वर्गमाप्नोति, २५७ भूमिदानस्य पुण्यानि, १८८ भूमिदानात्परं नास्ति, १८९ भूमिदोऽस्मत्कुलेजातः, १९० भूमिं यः प्रतिगृहाति, १८८ भ्रण इत्युच्यते शिष्टः, ३१ मृत्यानामुपरोधेन, १६ मैक्षेणाइचं समाहत्य, २४७

य

*भोजनार्थं श्राखे, २३१ भोजने चैव दाने च, ४१ भोजयित्वा दशशतं. २४७ H मध्यस्थस्येह विप्रस्य, २५ मध्वापातो विषास्वादः, १६ मध्वास्वादे विषं पश्चात . १६ मन्त्रपूर्ण तु यहानं, ४४ मन्त्रादिदोषात् होमे तु, १४ महते पात्रभूताय, ९ महद्प्यफलं दानं, ७ माघान्धकारद्वादश्यां, २३५ *माधी मध्युता चेत्, २३१ माघे मासि तिलान् यस्त, २३८ माधे मासि विशेषेण, २३६ *माध्यां समतीतायां, २३३ मातापितृविहीनं तु, २५६ मातापित्विहीनं तु, ३७ मातापितृषु यद्तं, ४० मातापित्रोग्री मित्रे, ४० मात्रस्य ब्राह्मणश्चैव, ३० मा ददस्वेति यः कुर्यात् , २४ मानवत्त्वं न पश्येतु, २३४ मानेनाऽनेन यो दद्यात् , १८९ *मार्गशीर्षे शुक्कपश्चम्यां, २३१ मार्जनं दर्पणस्यव, ३ माल्यप्रदानं देवानां, २२ मासि मासि च रेवत्यां. २४१ मुकुटै रत्नसंयुक्तेः, १९८ मृतवत्सा यथा गौवें, ४ मेधावी सुभगः प्राज्ञो, २६०

य इमां पृथिवीं दद्यात्, २०१ यच वाचा प्रतिज्ञातं, ११ *यचारिमन् अहीन, २३२ यच्छ्रेयः प्राप्यते पुंसा, ३७ ***यजमानो** बाह्यणान् २८८ यज्ञाऽनृतेन क्षरति, २४ यतिर्धर्मविलोपेन, ४७ यतीनामाश्रमं मत्वा, ४७ ध्यतीनां परमो धर्मः, १५ यत्किचित्कुरुते पापं, १८७, १८९ यत्किञ्चदिप दात्वयं, १० यत्कृते प्रतिमुश्चेत, २७५ यत्त प्रत्युपकारार्थ, ११ यत्परित्यज्य गन्तव्यं, ३ यत्र यदुर्लभं द्रव्यं, ७ यत्र वृत्तमिमे चोभे, २६ यथा कथिबद्दा गां, १६९ यथा काष्ठमयो हस्ती, ४२ यथा प्रवेनीपलेन, ४६ यथाप्यु पतितः शक्र, १८७ यथा विभवविस्तारं, २३९ यथा सान्तनिकादीनां, १९४ यथा हुतमनमौ वा, ४२ यथोक्तमपि यद्दानं, ७ यदर्थं धनमिच्छन्ति, ३ यदा तु न सकुल्यः स्यात्, १२ यदि नाम न धर्माय, ३ * यदि सा हिइरोति, २८८ यह्दाति यदश्नाति, ३

यहदासि विशिष्टेभ्यः, ३ यहानं दीयते तस्मै, २८ यहन्यं तत्स्वकं देयं. १६ यद्यदिष्टतमं लोके, २६८ यद्यागच्छेद्यजेद्द्यात्, २७१ यन सत्वोपकाराय, ४ यश्च विप्रोऽनधीयानः, ४२ यश्वात्मावक्यं कृत्वा. १७१ यश्चाचं प्रीतितो द्यात्, २४७ यस्तु कृष्णाजिनं दद्यात्, १८० यस्त दद्यानमहीं राजन् , १८८ यस्तु लिङ्गयच्युतां वृत्तिं, ४५ यस्तु सम्मृत्य सम्भारं, २५९ यस्त्वासन्नमतिकम्य, ४२ यस्य त्वेकगृहे मूर्खी, ४१ यस्य धर्मध्वजो नित्यं, ४६ यस्य यस्य भवेदर्थी, २६८ यस्य यस्य यदा भूमिः, १८८ यस्य वेदश्व वेदी च, ४८ यस्स्थापयति तस्येह, ३७ याचितेनाऽपि दातव्यं, ११ याज्यतः शिष्यतो वाऽपि, २७१ यानं वृक्षं प्रियं शय्यां, २५८ यानशस्याप्रदो भार्यो, २५७ यानानां च प्रदातारो, २७४ यानानि दत्वा विप्रेभ्यः, २६० § यावजीवकृतं पापं, २३३, २३४ यावज्जीवकृतं पापं, २३९ यावत्सूर्यकृता लोकाः, १८७ यावतीः स्पर्शयद्भाः, १७१

यावनमहा तिष्ठति, १८७ यक्ताङ्गैः सक्लैःषड्भिः, ७ येऽक्षान्तदान्ताः, २७ येन येन तु भावेन, ११ ये प्रतिप्रहानस्रहाः, २७५ ये बकवितनो विप्राः, ४६ ये वै जितिन्द्रया धीराः, २७५ ये व्यपेताः स्वकर्मभ्यः, ३५ येषां तडागानि ग्रुभाः प्रपाश्व, २७६ ***यैरुपसृष्टं दानं, २३** योऽर्चितः प्रतिगृह्णाति, १२ योऽनं बहुमतं भुद्धे, २४७ योऽसद्धः प्रतिगृह्य, १३ योगः क्षमा दया दानं, ३३ यो ददाति स मूढात्मा, १७ यो ददाति सुरश्रेष्ठ, १८८ यो दबादूरयुक्तार्थी, १६९ यो दद्यादाप्रियेणान्नं, २४७ यो ब्र्याच्चाऽपि शिष्याय, २०७ यो वै यूते धनं जित्वा, १७१ यं न सन्तं न चाऽसन्तं, ३२ यः कारणं पुरस्कृत्य, ४६ यः प्रयच्छत्यपूपञ्च, २३५ यः प्रयच्छति विप्राय, २६२ यः प्रयच्छति विप्रेभ्यः, १९ यः स्थापयति तस्येह, २५६

₹

स्थप्रदानाच्छरीरं, २६१
 राजधानी यथा श्र्म्या, ४२

राजीपकरणं दत्वा, २५९ राशिस्तिलैः समे देशे, २३८ स्क्मदः सर्वमाप्नोति, २५९ रोदित्यकं दीयमानं, ४५

ल

अल्लाप्रदानेन, २६२
 कोके प्रकाशो भवति, २६२
 अभाद्वेषाद्भयाद्वाऽपि, २५३

व

वत्सैः पीताः सुप्रजाः, १७२ वर्णानामाश्रमाणाश्च, ३ वस्रदाता सुवेषस्स्यात् , २५९ * वस्त्रप्रदानाद्वचो, २६१ वस्राचपुष्कलयुतं, २५८ वस्त्राभरणदातारो, २०४ वारिद्स्त्तिमाप्नोति, २५७ वासोदर्चन्द्रसालोक्यं, २५७, २५९ विकयं चैव दानं च, १७ विव्रमाचरते यस्तु, २४, २५ वित्तं हरति दुर्बुद्धिः, २५ विवाते सागरस्यान्त, १५ विद्यातपश्शीलवांश्व, २८ विद्यातपस्समृद्धा हि, १३ विद्यातपोभ्यां यो हीनो, ३४ विद्यादाच्छादनावास, ५ विद्यायुक्तो धर्मशीलः, २७ विद्याव्नतश्च ये विप्राः, २७ §विद्या विज्ञानमास्तिक्यं, ३३ विद्वद्धोज्यमविद्वांसः, ४२

विधिनाऽनेन तस्याञ्च, १८९ विधिवद्राह्मणान् सर्वान्, २३४ विधिहीने तथा पात्रे, ४३ विनष्टः पर्यतो यस्य, २५४ विप्राय द्वात्सुगुणा, १८७ विमुक्ती योनिदोषेभ्यः, ६ विविक्तदक्षिणाप्येषां, २१ विशिष्यते सुवर्णस्य, १९६ विहारावसन्तोद्यान, २७५ वृत्तस्थाय दरिद्राय, १८८ बृत्तिग्लानी गोहितो, २७ वृत्तिरलान्या सीदते, १७० वृत्तिश्व भैक्ष्यवृत्तिभ्यो, २० वृक्षगुल्मलतावल्यः ३०४ * वृक्षप्रदस्य वृक्षाः, २७७ * वृक्षारीपयितुर्वक्षाः, २०० वेदपूर्णमुखं विप्रं, २९ वेदविकयानिर्दिष्टं, १९ वेदविद्यावतस्स्नाते, २९ वेदवेदाङ्गतत्वज्ञः, ३१ वेदव्रतविद्दीनश्च, ४७ वेदेषु च समिद्धेषु, २५ वेदोपनिषदे चैव, १९७ वैदिको दानमार्गोऽयं, ७ वैदिकं लौकिकं चैव, ३१ वैवाहिकानां प्रेषाणां, २५४ * वैशाखे मासि, २३२ * वैशाख्यां पौर्णमास्यां, २३२,२३३,२३४ वैशाख्यामेव विधिवत्, २३३ व्यसनार्तस्य रक्षार्थं, ३०

श

शक्तः परजने दाता, १६ * शक्त्या दक्षिणा, २८८ शक्तं भद्रासनं छत्रं, १८८ शठो मिथ्याविनीतश्च, ४६ शतं द्विगुणसाहसं, ३६ शतं सहस्रगुर्देद्यात् , १८१ * शय्यादानेन भार्यो, २६२ * शय्याप्रदानात् सुखं, २६१ शापानुप्रहयोः शक्तः, ३१ शिष्टेष्वेतेषु दत्तं हि, ४५ शीतवातातपैर्युकां, १९३ शीलं संवसता ज्ञेयं, २६ * शुक्रशोणितसम्भवः,१८ शुक्कै: कृष्णैर्यथा लब्धे:, २३८ शुद्धिं तस्य प्रवक्ष्यामि, २३८ शुश्रुषाभिः तपोभिश्र, २७५ शूद्रस्याऽऽध्यापनाद्विप्रः, ४४ § शूद्रे समगुणं दानं, ३० श्रलपाणिश्व भगवान् , १८८ श्रतात्रमुदकुम्भं च, २३४ शेषं श्रोत्रियवत्प्रोक्तः, ३१ शौचहीनाश्च ये विप्राः, ४५ श्रद्धेयष्टं च पूर्तं च, १० श्रद्धाकृते ह्यक्षये ते, १० श्रद्धामितिश्र दानानां, ५ श्रद्धावर्जमपात्राय, ९ * श्रावण्यां श्रवणयुक्तायां, २३२ श्रुतं प्रज्ञानुगं यस्य, ३० श्रोत्रियाय कुलीनाय, १८८

श्रोतियाय दिरद्राय, २८ श्रोत्रिये चैव साहस्रं, ३७ श्राघातुशोचनाभ्याब, ९

ব

षट्कर्मनिरतो विश्रो, ३१ षडशीतिसहस्राणि, १८८ षड्गुणं क्षत्रिये प्राहुः, ३५ षड्भ्योऽनिवृत्तः कर्मभ्यः, २८ षाड्विपाकयुगुहिष्टं, ५

स

सकुल्ये तस्य निनयेत् , १२ * सङ्घामे शश्वज्जयं, २६२ सङ्घामेष्वर्जियत्वा तु, १७१ सज्जयं कुरुते यश्व, ४३ स तु प्रत्य धनं लब्बा, १३ सत्कृतिश्वाऽनसूया च, ६ सत्पात्रप्रतिपत्तिश्च, ४ सप्त जातान्तरो हन्यात्, ११ सत्यसंयमसंयुक्ता, २७ सत्यं दानं क्षमा शीलं, ३० सत्वेभ्यो ह्मभयं यश्व, २५३ सदक्षिणं भोजयित्वा, २४१ स दिव्यमयुतं शक, १७१ स दुर्गविषमं कृच्छूं, २६३ सन्तारयति दातारं, २८ सन्निकृष्टमधीयानं, ४१ सफलं जीवितं तस्य, ४ स ब्राह्मण इति प्रोक्तो, ३१ ६ सममबाह्मणे दानं, ३६ स याति नरकं घोरं, २५३

स याति परमं स्थानं, १८८ सर्वकतुषु वोदिष्टा, १९७ सर्वत्र गुणवान् , १३ सर्वधर्मसयं ब्रह्म, २०० सर्वपातकसङ्घात, २३८ * सर्वप्रदानाधिकं, २५२ सर्वमेतद्भवेद्दां, १८७ सर्वरत्नानि निर्मन्थ्य, १९८ सर्वसत्वसमाकीण, २३८ सर्वस्य प्रभवो विप्राः, २६ सर्वस्याश्रयभूताश्च, २५५ सर्वेस्वगृहवर्ज्यन्तु, १६ सर्विहेंसानिवृत्ताश्च, २७५ सर्वावस्थां मनुष्येण, २४८ सर्वेषामेव दानानां, ९, १९०, २४६ स वै दुर्बाह्मणो ज्ञेयो, ४८ * सर्वाण्युदकपूर्वाणि, १४ स सन्तरति दुर्गाण, २४८ § ससमुद्रगुहा तेन, १८०,१८१ स सुखी दीप्तकायानिः, २६० सस्रीसमृद्धं बहु, २६३ * सस्यदानेन तथा, २६२ सहस्रगुणमाचार्यं, ३६ सहस्रवारिचेष्टारः, २७४ सहस्रमेव घेनूनां, १८९ * स हि सन्तानाय, १८ साङ्गांश्च चतुरो वेदान् , २८ सा तु विकससापना, २३ सान्तानिकं यक्ष्यमाणं, ३८ सामान्यं याचितं न्यासं, १७

सा हि वारयते पूर्वान् , १६९ स्रीयानमृगयाक्षाणां. ५ स्त्रीषु क्षान्तं धार्मिकं, २६ सुखाभिरामं बहुरत्नपूर्णं, २५८ सुखोदयं सुखोदर्क, १३ सुपर्याप्तनिसृष्टस्य, २५४ सुरभीणि च पानानि, २६० सुवर्णतिलयुक्तैश्च, २३४ सुवर्णदानानि तथा, १९० सुवर्णदानं गोदानं, १९२ सुवर्णनामं कृत्वा तु, १८० * सुवर्णनामं च कुर्यात् , १८० सुवर्णमेभ्यो विप्रेन्द्र, १९८ सुवर्णमेव सर्वत्र, १९८ सुवर्णं ये प्रयच्छन्ति, १९८, १९९ सुवर्णरजतं ताम्रं, २० सुवर्णरजतं वस्त्रं, १८७ सुवर्णस्य च दातारो, २०४ सौमुख्याद्यतिसम्प्रीतिः, ६ सौवर्णा यत्र प्रासादाः, १८८ सम्बन्धिनस्तथा सर्वान् , ४२ संश्रुत्य यो न दित्सेत, १२ संसदि बीडया श्रुत्या, ६ स्थावरणां च भूतानां, ३०४ स्नातानामनुलिप्तानां, २४ * स्वबाह्मणश्रोत्रियवेद, ३९ स्वयं शक्त्या यथा न्यायं, २५३ स्वर्गलोके गतिस्तस्य, २७६ स्वरुपं वा विपुलं वाऽपि, ६ * स्वस्तिवाच्यभिक्षादानं, १६

स्वाध्यायनिरतो दाता, ३० स्वाध्यायनिरतो विप्रो, २४८ स्वाध्यायवित् नियमवात्, २७ स्वाध्यायाद्यं योनिमन्तं, २६ स्वाबाधाः सुप्रसाधाइव, २५५

ह

हरेत यो वै सर्वस्वं, २५

हर्षदानामिति प्राहुः, ६ हाटकीक्षितिगौरीणां, १९० हिरण्यदो महाबुद्धि, २५९ * हिरण्यप्रदानात्तेजो, २६१ हीनं चापि मेवच्छ्रेष्ठं, ७ हुतं दत्तं तपस्तेषां, ४५ हृतसर्वस्वहरणा, ४१ हैमरलाम्बर्युतो, २४६

APPENDIX G

Readings of the Manuscript from the Library of the Junior Bhonsle Raja, Nagpur.

The Manuscript begins as follows:-

स्वस्ति श्री महागणपतये नमः । अथ दानस्वरूपमाह । तत्र देवलः— अथातो दानविधि व्याख्यास्यामः

This corresponds to page 5 of the Text.

- P. 5, 1. 4, प्रतिपादनम् for प्रतिपादितम्; 1. 5, विद्यते for वक्ष्यते; 1. 7, द्वित्रिहेतुः for द्विहेतुः; च द्विपाकयुक् for षड्विपाकयुक्; 1. 10, शक्तिश्च for भक्तिश्च; reads शक्तिश्च दानानां षडेतानि प्रचक्षते। पात्रेभ्यो दीयते etc.; 1. 14, त्यागबुद्धचा for धर्मबुद्धचा; 1. 16, ऐहिकं फल for इहैकफल; 1. 17, स्त्रियाश्च for स्त्रिया न.
- P. 6, 11. 1-2, श्रुत्या चाथों ऽर्थिभ्यः प्रयाचितः । प्रदीयते चेतु तदा ब्रीडा दान-मिति स्मृतौ for the first two lines; 1. 3, दृष्ट्या for दृष्ट्या; हृषाग्रयत् प्र for हृषर्वत्यत्प्र; 1. 6, दीयते अपकर्तृभ्यो मयदानं तदो-च्यते for the whole line; 1. 7, धर्मकृत् for धर्मयुक्; 1. 10, अनिन्याजीवकर्मा for अनिन्यजी; 1. 11, त्रिशुक्काः for त्रिशुक्कः; 1. 16, स्वयं तेनाजिं for स्वयत्नेनाजिं.
- P. 7, 1. 2, दानाईदेश for दानाहों देश; 1. 3, सम्पदा for सम्पदाम; 1. 4, हीना चापि for हीनं चापि; 1. 6, षिड्भः पाक for षिड्वपाक; 1, 10, उनताम् for अल्पताम; 1. 11, यहत्तम् for यहानम; च for तु; 1. 12, न तत्सङ्कल्प for तेन सङ्कल्प; 1. 13, दानस्य विपु for दानं स्थाद्वि.
- P. 8, 1. 2, अपत्यावि for अपत्यवि; यदि त्यजेत् for यदि त्यज्यते;
 1. 3, इच्छासंस्थं तु for इज्यासंज्ञं तु; 1. 4, कालक्षेपम् for कालापेक्षम्; कियाक्षेपम् for कियापेक्षम्; अर्थाक्षेपम् for अर्थापेक्षम्;
 1. 7, अश्वमानि तु for अश्वमानीति; 1. 10, दनावासः प for दना-

- वासपरि; 1.12, यानानि for दानानि; 1.14, दर्थजातानाम् for दनुजातानाम्.
- P. 9, 1. 4, गोपतं मुक्तदोष for पतंमुक्तदोष; 1. 5, additional line found before इह कीर्ति etc:-कामधेनुश्च तद्दानं फलस्यात्मेप्सितं फलम्। इह कीर्तिमवा; 1. 8, दन्यद्विशिष्टो हान्न for दस्मद्विशिष्टो नान्न; 1. 9, पृथिवीमपि for वसुधामपि; 1. 10, न काचिद्मृतिम् for न किञ्चिद्गिम्; 1. 11, प्रदाय शाक्मुष्टिश्च श्रद्धामक्तिसमुचतः; for the whole line.; 1. 14, आश्रयानिमिक्तत्वेन देयं द्रव्यम्। धर्मयुक्-धर्मयुक्त न्यायार्जितमित्यर्थः for lines 14 and 15 upto न्यायार्जित-मित्यन्थः in line 15.
- P. 9, 1. 16, विपरीतफलपरम् for विपरीतफलम्.
- P. 10, 1. 1, पुरातनमिति for धरातलमिति ; 1. 3, वृथारशा for वृथावक्ता ; 1. 4, प्रस्यते अस्मित्रिति for प्रस्यते अनेनेति ; 1. 11, सर्वशः for सर्वतः.
- P. 11, 1. 1, निमित्तेषु for निमित्ते स; 1. 2, पूर्तं तु शक्तितः for पूर्तन शक्तितः; 1. 3, मनुः-येन येन हि भावेन; 1. 8, स्मृतम् for विदुः; 1. 10, स्मृतम् for विदुः; 1. 11, मपात्रेभ्यश्च दी for भपात्रेभ्यः प्रदी; 1. 16, यत्र वाचा प्रतिश्वत्य for यत्र वाचा प्रतिश्वत्य क्ष्यः । 18, जातान्वये for जातान्वरो; 1. 20, दत्तस्य इरणेन च for दत्तस्याच्छेदनेन च; 1. 21, शाम्यति for नश्यति.
- P. 12, 1. 2, घातकम् for घातिनम्; 1. 4, वृत्तिनम् for वृत्तिकम्; 1. 18, विपर्थयम् for विपर्थयः.
- P. 13, l. 2, पौत्रमिहारनुते for पौत्रै: सहारनुते; l. 12, प्रदीयते for प्रयच्छते.
- P. 14, 1. 5, वाराणस्यादौ for प्रयागादौ; 1. 15, यथाश्रुति विहारे यज्ञे अन्वहार्यदानादौ for विहारे यज्ञे अन्वहार्यदानादौ.
- P. 15, l. 11, स एव परमों for यतीनां परमों; योगिनामात्म for योगेनात्म.

- P. 16, अथ देयानि for अथ देयादेयानि as the heading.
 l. 1, तत्र बृहस्पतिः for बृहस्पतिः ; l. 8, जीवितस्य for जीवतोऽपि ;
 l. 11, अदेयं स्यादतोऽन्यथा for न देयं स्यात्ततोऽन्यथा.
- P. 17, 1. 2, दक्षः omitted; 1. 12, अन्यस्य हस्ते for अन्यहस्ते.
- P. 18, 1. 3, omitted; 1. 4, एव च for एव वा; 1. 4, स्वकीय-दानविकयेच्छु: for स्वकीयविकयेच्छु:; 1. 6, विक्यानिच्छु for विक्रयेच्छु.
- P. 19, 1. 1, एव तिष्ठति for अवतिष्ठते ; 1. 6, हि for तु ; 1. 4, श्रीरामायणे for रामायणे ; 1. 5, नावज्ञया for नावज्ञाय ; 1. 10, वेदविकयलब्धमेतिदिति यन्निर्दिश्यते for वेदविकयेण च धनेन निर्दिश्यते ; 1. 12, लब्धम् for यञ्जब्धम्.
- P. 20, 1. 1, धुवर्ण रजतम् for धुवर्णरजतम्; 1. 3, तत्रैव परिवर्तते omitted; न भवति for न भजते; 1. 6, पक्षपिण्डम् for पक्षमञ्चम्; 1. 10, ह्विदेशात् स्वस्ति क्षीरितिलान्मधु for दृतं दृशात् स्वस्ति क्षीरं तिलान् दिध; 1. 11, मञ्चं नि for मन्यं नि; 1. 13, तेषाम् for तथा.
- P. 21, 1. 4, विभक्त for विविक्त; 1. 4, दक्षिणा होता for दक्षिणा त्वेषाम्; 1. 5, कदाचन for कथञ्चन.
- P. 22, 1. 2, स्नपनं सर्वदेवानाम् for माल्यप्रदानं देवानाम्; फलं स्मृतम् for समं स्मृतम्; 1. 3, अपसारणम् for अपकर्षणम्; 1. 8, दानं फलं समम् for दानसमं यमः; 1. 9, गात्रसंवाहनम् omitted; 1. 12, तर्द्धदान for तदाऽऽदान; 1. 13, तन्मात्रं परि for तन्मात्रपरि; 1. 15, परिकीर्त्यते, स्मयदानमासुरम् for परिकीर्त्यते यच समयदानमासुरम्.
- P. 23, 1. 4, अफलं भवति अल्पफलं वा for अफलं वा; 1. 5, तर्द्धदानम् for तदाऽऽदानम्; मानं द्रव्यापसर्पणम् for दिवमानद्रव्यापसर्पणम्; 1. 6, प्रत्युपकारमाहूय for प्रत्युपकारसमीह्या; 1. 8, लोके मत्यर्थं ध्रद्

- प्रख्यापिता for लोकप्रतीत्यर्थं प्रख्यापितम् ; l. 14, नरकम् for निरयम् .
- P. 24, 1. 1, प्रश्नपूर्वम् omitted.
- P. 25, 1. 9, समुत्स्जते for समुत्स्जत ; 1. 13, ब्रह्ममतेनाचरते ब्रह्महत्या-लोकास्तस्य ह्यन्तवन्तो वसन्ति for lines 13 and 14.
- P. 26, पात्रापात्रलक्षणम् for पात्राणां लक्षणम्-See heading.
- P. 27, 1. 12, दाता यज्वा for दाता यच ; 1. 13, स्वाध्यायवानियमवान् for स्वाध्यायविश्वियमवान् ; 1. 16, ध्य'नयुक्ताः for शान्तिमन्तः.
- P. 28, 1. 3, तेन च for नेतरः ; 1. 4, वेदेन्धनसमृद्धेष्ठ for वेदेषु च सिम-द्धेष्ठ ; 1. 5, किल्बिषादिष for किं द्विषादिष ; 1. 7, वै for च ;
 1. 15, शुभकारकम् for शुभक्षेणि.
- P. 29, 1. 1, व्यासः omitted; 1. 4, सङ्कररितम् for सङ्करदोष-रिहतम्; 1. 5, दानव्यासश्च for दानवर्षप्रथमे; 1. 6, सुभुक्तम for प्रभुक्तम; 1. 7, न तु मूर्खं for अनन्तर्षम्; 1. 8, मन्त्रो for मन्त्रा; 1. 10, दानव्यासः for दाने व्यासः; 1. 11, यत्किञ्चित् for एकोऽपि; 1. 13, शातातपः for शातातपव्यासः.
- P. 30, 1. 3, स्वदारिनरतः for स्वाध्यायनिरतः; 1. 16, ततः परम् for ततः परः; 1. 19, तेषामि विशेषतः for विद्यावृत्तविशेषतः.
- P. 31, 1. 5, षिड्भरक्षेरधीत्य यः for षिड्भयोंगैरधीत्य वा; 1. 8, प्राप्तः for प्रोक्तः; 1. 13, संशयम् for संशयी; 1. 15, निवृत्तः for निवृतः; 1. 17, समन्वितः for समुच्छितः.
- P. 32, 1. 1, विश्वक्षा for त्रिश्चका; 1. 2, from यथाविधि there is a big gap which ends in line 3 of p. 35 beginning with सन्ध्यां स षष्ठी ब्राह्मणः स्मृतः.
- P. 35, 1. 7, ये च केचिदनग्नयः for ये च केचन मानवाः; 1. 8, प्रामस्य नगरस्य वा । सर्वे तं श्रद्धधर्मिणः । अन्वासते कर्मकाले स्वप्राय इव

तिष्ठति for 1.8, beginning with सर्वे ते and line 9; 1.10, यमः for मनुः.

- P. 36, l. 3, श्रद्धधानस्तथैव च for श्रद्धधानस्य एव च; l. 6, समम् for श्रतम; ll. 11 to 14 omitted.
- P. 37, l. 4, षड्गुणं for अनन्तम् ; l. 6, होत्रिणे for होत्रिणि ;
 l. 8, पुनः for समृतम् ; l. 9, दक्षः omitted ; l. 10, व्यसनाय ऋणार्थं च कुटुम्बार्थं च याचयेत् for the whole line.
- P. 38, 1. 4, गुर्वश्रीपतृ for गुर्वश्र पितृ; 1. 9, सान्तानिकम् सन्तान-याजनिवाहार्थम् for सान्तानिकः सन्तानप्रयोजनिवाहार्थी; 1. 11, Here the following additional matter not found in the text is given after विद्याविशेषतः etc. and before गौतमः—गुर्वर्थ etc विद्याविशेषतः इति यथाविधि—

निस्तारयति दातारमात्मानं (च) स्वतेजसा । न लोके ब्राह्मणेभ्योऽन्यत्र वित्र पुण्यमेव च (१) ॥ अशक्ता तद्विजेन्द्राणां नास्ति वृत्तिवतामिति । योऽन्यको हन्यकन्येषु त्रिश्चको ब्राह्मणो द्विजै: ॥

अभिभूतरच प्रवेंकैः दोषस्पृष्टरच नेष्यते । एकदेशातिक्रमो वेदस्य किश्चिन्न्यूनस्याव्ययेन निमृतः शान्तः लैकिकम् । अर्थार्जितादिश्चानं निमृतः । निषद्धकाम्यकर्मभ्यः निष्क्रियः । अर्थार्जितादिक्रियारिहतः । भवनादिषु यज्ञादिषु अभिभृतेऽप्रकृष्टः पूर्वोक्तः जने विद्याचारैः दोषैरुप-पातकादिभिः । वसिष्ठः

यन सत्रं न चासत्रं नाऽश्रुतं न बहुश्रुतम्। न सुत्रुत्तं न दुर्वृत्तं वेदः किरचत्स बाह्मणः॥

यत्र वसिष्ठाभिजनः असत्तद्विपकारातः (१) अत्र चात्मोपकर्ष प्रकाशं यो न करोति स पात्रमिति तात्पर्यम् । यमशातातपौ

तपो धर्मो दया सत्यं शौचं शानं दया घुणा। विद्याविनयमस्तेयमेतद्बाह्मणलक्षणम्॥

वसिष्ठः

योगस्तपो दया दानं सत्यं शौचं दया घृणा । विद्या विज्ञानमास्तिक्यमेतद्राह्मणलक्षणम् ॥

पैठीनसिः

क्षमा दमो दया दानं घर्मस्तत्यं श्रुतं घणा ।
विद्या विज्ञानमास्तिक्यमेतद्राद्यणलक्षणम् ॥
केचितु ब्रुवते विद्या तपो सत्यं तथैव च ।
दानं श्रुतं तथा योगमेतद्राद्मणलक्षणम् ॥
विद्यातपोभ्यां यो होनो जातिब्राह्मण एव सः ।
केचिद्विद्वाच्चविद्वांश्च ह्यवाणो (१) मेधा इति मानवाः (१)

परं दैवतमिम्रमनविसष्ठो यमश्च द्वितीयक्षोके(१)
अश्रोत्रिया न तु वाक्यानमयश्च सद्यद्रधर्माणो भवन्ति । मानवाश्चात्र
क्षोकसुदाहरिन्त(१)

मातृम् (१) ब्राह्मणो भवति न विणम कुरीलवः । न शूद्रप्रेषणं कुर्यात् न स्तेनो न चिकित्सकः ॥ अवता अनधीयाना यत्र भैक्ष्यचरा द्विजाः । तं मामं दण्डयेद्वाजा चौरभक्तप्रदो हि सः ॥

शातातपः

अब्राह्मणास्तु षट् प्रोक्ताः ऋषिः शातातपोऽब्रवीत् । आवस्तु राजवृत्तस्तेषां द्वितीयः क्रयविक्रयी ॥ तृतीयो वधाबोधस्य चतुर्थों श्रामयाजकः । पश्चमस्तु भृतस्तेषां श्रामस्य नगरस्य वा ॥ अनागता तु यत्पूर्वं सादित्यां चैव पश्चिमाम् ।

नोपासेत द्विजः । अल्पविद्यायाल्पं बहुविद्याया बहु इत्यर्थः ; l. 16, the Manuscript gives the reading तिकुमाणेभ्यः and इतरेभ्यः for भिक्षमाणेषु and इतरेषु ; it is possible to read

- तिकुमाणेभ्यः as तिकुमारगेभ्यः, and possibly it is a corrupt reading for भिक्षमाणेभ्यः ; 1.18, दक्षिणायाः for दक्षिणाये.
- P. 39, 1. 1, वेद्यापि for वेद्यापि; 1. 11, अन्तवेदि धनदानानि यम:-बहिवेदि etc. for अन्तवेदीव धनधान्यानियमः । बहिवेदि etc; 1. 14, कारिणः आव for कारिणामाव; 1. 16, after पात्रम् inter polates स्वदुहित्वितृजामातरश्च पुरोहितस्तात्मन एव पात्रम्.
- P. 40, 1. 1, दानव्यासः for दाने व्यासः; 1. 3, सोडनिन्दः स्वतिसंक्रमः for सोडनिन्दस्वर्गसङ्क्रमः; 1. 6, मित्यादेः for मित्यादीनाम्; 1. 7, फलमिति for फलमित्यर्थः; 1. 13, विशिष्टाः गुणातिशयशालिनः for विशिष्टो गुणातिशयन ; परभाग्योपशालिनः omitted; 1. 18, [दयात्] supplies the bracket; 1. 19, धर्मार्थ- मिति for धर्मोडयमिति
- P. 41, 1. 4, यद्भक्ताः for तद्भक्ताः; 1. 5, भवन्त्येते for भवन्त्येथे; 11. 6, and 7, are omitted; 1. 8, देशसम्प्रवे for देशिववे; 1. 9, महाफलम् for महत्फलम्; 1. 10, येऽपि नैष्ठवराश्च ये for तथा भैक्षचराश्च ये; 1. 11, महाफलम् for महत्फलम्; 1. 14, अथ omitted; 1. 18, चैकग्रहे for त्वेकग्रहे; 1. 19, नास्ति मूर्खे for न मूर्खस्य.
- P. 42, 1. 4, यश्च for यथा in both places in the line; 1. 5, प्रधीयान: for अनधीयान:; 1. 6, महद्वा for सहसा; 1. 10, च for वा; 1. 15, विट्पतिं for अतिथिम; 1. 17, कमेत् for कामेत्; 1. 19, मुमूर्णनिप for मूर्जनिप च.
- P. 43, 1. 2, मुमूर्षातिकमे for मूर्खस्यातिकमे ; 1. 3, नास्ति मूर्षे ? (खे) व्यति for ना प्रमूर्खव्यति ; मुमूर्षानि ? (र्षूनिति) for मूर्खानिति ; 1. 9, न तं तस्करमर्चयेत् for न तं हि मुख्यानयेत् .
- P. 44, 1. 5, नैव for तैर्न ; 1. 9, विशेष omitted ; 1. 10, मन्त्रपूर्व for मन्त्रपूर्व ; 1. 11, निकृत्य हस्तं तत् for निकृन्तते हस्तम् ;

- 1. 12, इति omitted;
 1. 13, उपरुम्धन्ति for उपप्रवन्ति;
 1. 14, कृत्वा for दृष्ट्वा;
 1. 15, पुनः सद्विप्रविषयः omitted.
- P. 45, l. 1, प्रथमे omitted; l. 6, चार्षितम् for वापितम्; l. 7, त्रिषु for वित्त; l. 9, सर्वं भस्मन्यिप हुतम् for भस्मन्यिप हुतं द्रव्यम्; l. 13, प्रथमे omitted; l. 14, त्रिब्वेतेषु for शिष्टे- ध्वेतेषु.
- P. 46, l. 4, मनुविष्णू for मनुविष्णुश्च ; l. 6, सर्वातिसाधकः for सर्वानिसम्बकः ; l. 7, सुराध्वज for स्वर्गध्वज ; l. 9, अधोद्दृष्टिः for अल्पदृष्टिः ; l. 16, गृह्यं घृत्वा for गृह्यं दत्वा .
- P. 47, 1. 1, रक्षेत् for बक्षे ; 11. 4 to 7, omitted ; 1. 8, दाने व्यासः for दानव्यासः ; 1. 9, बीज for बीर्ष ; 1. 10, च for तु न बेद ब्राह्मणः for न भवेद् ब्राह्मणः ; 1. 11, न वा for न चा ; 1. 12, स्मृतिः omitted ; 1. 14, हीनो यः for हीनश्च.
- P. 48, 1. 3, नाम for होय:; 1. 5, मले for मत्ते; 1. 6, चौटचारणपौरेषु for भाटचारणचौरेभ्य:; 1. 8, पङ्कत्वबधि for पङ्ग्वन्धबिधरा; 11 10-12, इति श्रीलक्ष्मीधरविरचितकल्पतरा दानकाण्डे
 प्रथम: परिच्छेद: for the colophon.
- P. 49, 1. 16, The following lines are interpolated between परिकोर्तितः and तथा on page 50:

सर्वाण्येतानि कृत्वा तु पुरा शम्बरसूदनः। वासुदेवश्व भगवान् अम्बरीषश्च पार्थिवः॥ कार्तविर्यार्जुनो नाम प्रह्लादः पृथुरेव च। कुर्युः ? (चकु) रन्ये महीपालाः केविच भरतादयः॥

P. 50, 1. 3, reads:.

तस्मादाराध्य गोविन्दमुमापतिविनायकौ । एषामन्यतमं कुर्योद्वास्चदेवप्रसादतः ॥

- for 3 to 6; 1. 12, यज्ञोत्सव for यात्रोत्सव.
- P. 51, l. 1, नियतम् for जीवितम्; l. 3, heading omitted; l. 4, पुण्यां तिथि for पुण्यादितिथि; l. 13, मध्ये प्रामा for मध्य- प्रामा; l. 14, ल्यभियुक्त for लीसंयुक्त; l. 15, आननानि द्वाराणि यस्य स तथा for आननानि यस्य सः.
- P. 52, 1. 1, कराभवा for कराश्रया; 1. 4, omitted; 1. 14, विना-यकदुर्गाद्या माशा अश्विनौ for विनायकश्चकावाय्याकाश्च अश्विनौ.
- P. 53, l. 4, lines 4 and 5 omitted; l. 7, लोकपालसवर्णाः omitted पीतकृष्ण रक्तनीलाजनित ? (निभ) कृष्णहरितसितवर्णाः for पीतरक्तकृष्णनीलाजनिमाः श्वेताकृष्णहरितश्वलाः for the line; l. 16, सालेज्ज्दी for साकेज्ज्दी.
- P. 54, 1. 4, यथोत्तरङ्गम् for अथोत्तराङ्गम् ; 1. 6, सजातिकाष्ठमयम् for सजातीयं काष्ठमयम् ; 1. 14, सदा इति for सदा.
- P. 55, 1. 9, पुष्पफलोपशोभम् for पुष्पवने सशोभम् .
- P. 56, 1. 7, लोकपालाः वस्वष्टकादित्य for लोकपालवस्वष्टकादित्य; 1. 12, यथास्वरूपम् for यथानुरूपम्; 1. 13, अष्टानाम् omitted;
 1. 14, वेदमन्त्रैः for मन्त्रवेदैः; 1. 15, सम्बन्धात् for साध्यत्वात्; 1. 16, देवतानाम् for देवानाम्; 1. 18, धृपम् for धृपान्.
- P. 57, 1. 6, तेजोवता लोकगणेश for तेजोबलाल्लोकगणेन; 1. 12, ममा-ष्वरं पाहि for शिवाय नः पाहि.
- P. 58, 1. 3, इवाप्सरोभिः for सहाप्सरोभिः; 1. 17, of this verse occurs after 1. 6, in p. 59.
- P. 59, 1. 7, विश्वाधिपते मुनीन्द्र for विद्याधिपते सुरेन्द्र; 1. 10, रक्षा-ध्वरं नमः for विशाध्वरं नः; 1. 21, तयाङ्कलीयप for अथाङ्कलीप.
- P. 60, l. 1, नानि च for नादिकम्; l. 12, मनुमन्त्रयेत् for मनुवर्तयेत्;
 l. 15, तथानृत for सत्यानृत.

- P. 61, l. 8, धर्मराजमथाहैमं तथा सूर्येण संयुतम् for the whole line.

 The Manuscript adds the following prose passage-सूर्येण हैमेनैव; l. 14, साक्षिभूत for शक्तिभृते; l. 16, चरस्थावर for बहिस्थावर.
- P. 62, l. 1, विश्वचारिणि for विश्वकारिणि; l. 5, पि दापयेत् for पि च दापयेत्; l. 6, विशिष्टादीन् for विशिष्टेभ्यः; l. 9, तदनुज्ञया for तदाज्ञया; l. 13, लोक for शोक.
- P. 63, l. 2, वसेत् for ब्रजेत्; l. 5, महीयते for मोदते; l. 14, दानविधानम् for दानविधिः; अथ हिरण्यगर्भदानविधिः-This heading is omitted.
- P. 64, 1. 2, दिनमथासाद्य-for दिनं समासाद्य; 1. 13, एतत्सर्वं पार्श्वतः स्थापयेत् omitted; 1. 15, पार्श्वयोः स्थापयेत्तद्वत् हेमदण्ड-कमण्डल्लम् for the whole line.; 1. 17, दलान्वितम् for समन्वितम्.
- P. 66, Lines 16 to 19 are omitted.
- P. 67, Lines 2 and 3 are omitted.; 1. 12, दानम् for दानविधिः; 1. 16, lines 16 and 17 omitted.
- P. 68, Lines 16 and 17 are omitted.
- P. 69, 1. 5, दीपैश्व, for दीपेश्व; 1. 7, त्रि:कृत्वा; for दिक् कृत्वा.
- P. 70, आनन्दकृत्पद for आनन्दकृत्यद.
- P. 71, 1. 4, पादपप्रदानम् for पादपदानम्; 1. 9, कुर्यात् for कृत्नाः; 1. 14, अर्धक्छप्रस्ववर्णस्य for ततस्तप्तस्वर्णेन.
- P. 73, 1.1, त्रि:प्रद for त्रिप्रद; 1.16, प्रपौत्रकान for प्रपौत्रकै:
- P. 74, 1. 1, वा पठेत for वाचयेत ; 1. 5, तरप्रदानम् for पादपदानम् ; 1. 12, कर्म होम कार्यः for कुर्याद्धोमकार्यम् .

- P. 75, 1. 8, प्रपूज्येत for धुपूज्येत ; 1. 9, ताम्र and कांस्य. Both readings for कांस्य are found.
- P. 76, 1. 2, माल्ये तु for माल्येक्षु; 1. 5, दशेऽपि for शतेऽपि; सर्वा-नेतत् for सर्वमेतत्.
- P. 77, पुत्रपौत्रसमन्वितः for राजराजो भवेन्नरः .
- P. 78, 1. 2, प्रदं शुभम् for प्रदर्शनात ; 1. 3, च for वा ; 1. 8, मुदं वा for सुवासम् ; 1. 11, प्रदानम् for दानम् .
- P. 79, 1. 2, कार्यम् for कुर्यात् ; 1. 12, विभूषितम् for समन्वितम् ; 1. 13, चासनम् for वासनम् .
- P. 80, 1. 5, धान्याकम् for धान्यकम् ; 1. 17, भवति दुःखमुपैति मर्त्यः for हि सहते भवबन्धदुःखम् .
- P. 82, 1. 7, भास्कर for भास्करम् ; 1. 8, भासयसे for पाल्लयसे ; 1, 13, शय्यादिकम् for सस्यादिकम् .
- P. 83, 1. 6, सकलिकछषमुक्तः for कलिकछषिवमुक्तः ; 1. 8, पूज्यते for पूजितः.
- P. 84, l. 1, दानम् for नाम; l. 7, is found after l. 8, 'ऐन्द्र-नीलेन' इन्द्रनीलमाणिमयेन कलशेन; additional passage found after कूबरो सुगाधारकान्त्रम्.
- P. 85, 1. 2, ष्वजान्वितम् for समन्वितम्; 1. 6, omitted; 1. 11, भवाभिधाय for भवाभवाय; 1. 16, एवम् for एतत्.
- P. 86, 1. 8, एवम् for अस्मिन्.
- P. 87, 1. 7, पुष्परथः कीडायों रथः स च for पुष्परथः स च ; वडबीभिः for वलभी; 1. 11, चन्दनैः for चन्दनः; 1. 19, कुर्यात्पञ्च for क्रयोच त्रि.
- P. 88, 1. 7, तस्मात् for यस्मात्.

- P. 89, 1. 6, रथगजदानात् for गजरथदानात्; 1. 11, अथासाय for समासाय; 1. 14, तदर्धस्थायि for तदर्धं वापि.
- P. 90, 1. 6, कर्कटम् for कर्वटम्.
- P. 91, 1. 4, अभिपूजयेत् for प्रपूजयेत् ; 1. 10, omitted ; 1. 13, यस्मानु भूमिदानस्य कटां नार्हन्ति षोडशीम् for the whole line.
- P. 92, 1. 4, भवनं स्थानमात्रं वा for भवनस्थानमात्रं वा.
- P. 93, 1. 3, अमङ्गल for अमङ्गलय; 1. 9, वसुरुद्रसमन्विताम् for वसु-रुद्राकेसंयुताम्; 1. 10, तद्धेनाथ शक्तितः for तद्धेनाप्यशक्तितः.
- P. 96, l. 1, विश्वचकं for विषुवादिषु; l. 5, अमजेम्यष्टकाष्ट्रतम् for रत्नकुम्माष्टकाष्ट्रतम्; l. 6, पद्मे स्थितं विश्वम् for मध्ये स्थितं विष्णुम्; l. 18, ब्राह्मणाद्याः for ब्राह्मण्याद्याः
- P. 97, 1. 18, जुनम् for परम्
- P. 98, 1. 7, शारे for शारम.
- P. 99, 1. 8, पर्ण for अंद्धक; 1. 13, शेषधरे द्युमे for शक्कथरे उमे; 1. 14, सर्वतः for पूर्वतः; 1. 15, आग्नेय्याम् for आग्नेयी.
- P. 100, 1. 15, उदीरयेत् for उदाहरेत्.
- P. 103, l. 4, This line is given after line 1.
- P. 104, 1. 16, तद्वत् for सदाः .
- P. 105, l. 1, omitted; l. 5, omitted; l. 11, गारूमतशतं तद्वत for गारूमतं तथा तद्वत .
- P. 106, l. 4, श्रुभाः for स्मृताः ; l. 14, भक्त्या for लक्ष्म्या.
- P. 107, l. 4, सङ्पम् for सङ्पः The heading महाभूतघटदानम् । तत्र मत्स्यपुराणे-अथातः ""मनुत्तमम् etc. All the verses are omitted from here to l. 6 on p. 108.

- P. 108, 1. 13, omitted.
- P. 109, 1. 5, सर्वभूतेश for सर्वभूतेषु; इति श्रीलक्ष्मीधरविरचिते कल्पतरौ दानकाण्डे द्वितीयः परिच्छेदः for the colophon.
- P. 110, Il. 15-17, are omitted.
- P. 111, l. 1, शोभावज़े दिवाकरः for शोभां चके दिवाकरे; l. 3, सप्तद्वीपाः समुद्राश्च for पीठात्सप्तगुणं रौप्यम्; l. 4, कांस्यमत्र for
 कांस्यपात्रम्; l. 5, omitted; l. 9, यादसानि for या
 युषानि; additional line found after l. 9,
 अरण्यानि च सत्वानि सौवर्णानि च कार्येत.
- P. 112, l. 2, अहताम्बरसंच्छन्ना स्निवणः सुविभूषिताः for the whole line; l. 4, एवं विधाय for एवं विधाश्च; l. 10, तोषमेति for तोषयेच्च; l. 23, वर्णनाभो for स्वर्णनाभः.
- P. 113, l. 1, परयेतु for परयन्ति ; l. 3, पद्मपुराणोक्त omitted.

 The heading of गोसहस्रदान is omitted ; l. 5, अथापरम् for अतः परम् ; l. 6, तत्पदं धाम दशकामैरपोषितः for तत्परं धाम नृप्ताः कामैरशेषतः.
- P. 116, 1. 6, इति त्रिप्रकारं for इति कालिकापुराणोक्त.
- P. 117, l. 3, अर्चयेत for अर्चयेच्च; l. 15, लोग्ड्रना for लेग्ड्रना;
 l. 18, after महीयते the colophon इति गोसहस्रदानम् is found here.
- P. 118, 1. 1, omitted; 1. 10, दातव्यम् for द्विजानाम्, 1. 15, after शेषः the colophon is omitted; महाभारते for अथ महाभारतोक्तगोसहस्रदानम्.
- P. 119, l. 3, अक्षयो for अक्षयान ; l. 6, पुण्यं दिवि for लोकं दिवि ; इति तिल्ह्रोणदानम् for इति त्रिप्रकारगोसहस्रदानम् .
- P. 120, धान्याचलदानम् This heading is omitted.

aqa [Appendix

P. 121, l. 1, omitted; l. 5, यथा आई वि for यथा शास्त्रवि; l. 8-10, omitted; l. 12, comes after l. 16; l. 18, lines 1 and 2 of page 122 are found after स्यात; ll. 19-20, comes after lines 1 and 2 in page 121.

- P. 122, 1. 7, मुरारि: for पुरारि:.
- P. 124, l. 8 and 9, omitted; l. 10, and 11, are found after मानससरसा; l. 11, पश्चात् पश्चिमदेशे is found after सबस्म in l. 15.
- P. 126, l. 3, after अस्तु में is found the following additional matter: इत्यनेन मन्त्रेण गन्धमादनपर्वतामन्त्रणम्। उत्तरैः यस्मात्त्वम् etc.; l. 6, इत्यनेन for अनेन; l. 12, गाश्च for गाव:; l. 13, शक्तित: for अथवा; l. 15-18, omitted.
- P. 127, l. 4 to 6, omitted; l. 14, लवणान्विता for लवणं विना.
- P. 130, 1. 2, Additional line found after गुडपर्वत यस्मात्, सौमाग्यदामिन्या आत त्वं गुडपर्वत्वम् ; heading सुवर्णाचल for कनकाचल ; 1. 11, प्रदानात् for प्रसादात्.
- P. 131, 1. 3, एकशतात for एकपलात; 1. 6, सर्वगर्भाय for ब्रह्मगर्भीय;
 1. 13, धुवर्णाचल for कनकाचल.
- P. 132, 1. 14, पर्वत for अवल; 1. 16, the whole section on कार्णसावलदान is omitted and the verses on धृतावल दान are given.
- P. 134, 1. 10, omitted.
- P. 135, l. 1-3, omitted; l. 4, पर्वत for अचल.
- P. 136, l. 4, विसर्जनम् for विसर्जयेत् .
- P. 137, 1. 15, विभूषणैः for विलेपनम् .

- P. 139, l. 11, तन्ममानन्दकारी त्वं for तद्वन्ममानन्दकारी; l. 14, उद्भूतः शर्कराचलः for उद्भता शर्करायतः; l. 19, ततो विष्णुपुरं वजेत् for स त विष्णुप्रचोदितः.
- P. 140, l. 2, शैलेष्वमत्सरः for शैले विमत्सरः; l. 4, सर्वतोष for पर्वतोष; l. 14, omitted; the colophon reads: इति श्रीलक्ष्मीधरविरचिते कल्पतरौ दानकाण्डे तृतीयः परिच्छेदः॥
- P. 141, 1. 10, त for यः ; 1. 13, णीं चतुःपादी for णीविश्वपादी.
- P. 143, 1. 17, दद्यात for देया:.
- P. 144, l. 2, इति तुलामार for इतिमार; l. 3, एकेनैव घटेन omitted. It may be noted here that the entire passage between the stars on pp. 143-4 is found as cited by Hemādri, with the changes noted above, in this Manuscript.
- P. 144, l. 9, নেরীৰ omitted; l. 10, প্রস্নথ: for প্রস্না:; l. 14, বা for च.
- P. 145, l. 1, omitted; l. 16, द्विजापिता for द्विजापिते; l. 19, दत्वा for दत्ता.
- P. 146, l. 7, दिघ वेतुं for रसवेतुं; l. 8, पञ्च वेतु for पञ्चगुड वेतु; l. 11, ते वोडश भवेदेतुः for सा तु वोडशाभिः कार्याः
- P. 147, i. 4, निऋणो for प्रयतो ; l. 6, अवते अवरेणैव for भवनेऽति चिरेणैतत् ; l. 7, विजितेन्द्रियः for संयतेन्द्रियः ; l. 8, धृपदीप- विचन्नकैः for दीपधृपैर्विचक्षणः ; l. 14, जिह्वां स्वर्णमयीम् for जिह्वामन्नमयीम् ; l. 15 to 17, omitted ; l. 20, अप्र for अभ.
- P. 148, l. 6, अविचारणाद; l. 8, after line 8 the following additional lines are given:

इहैव तेजकवलः सूक्ष्म सूत्रं तु......।

पादा इक्षमया तथा ॥

ताम्रष्टश्चं भवेद्वविणो मणिमोक्तिकैः। धातु पत्रमयैः कर्णेर्दत्रिः फलमयैस्तथा ॥ •••••सायुक्तो बहुपुत्रसमन्वितः। पुनर्देव्या रतो नित्यं पूजयेद्विधिना च ताम्॥

प्राप्य etc.; heading घतधेतुदानम् is omitted; l. 10, देवीपुराणे omitted; l. 12, सर्पिषेण विज्ञानता (?) for सर्पिधेतुविधानतः; l. 14, पुष्पमा for सजमा.

- P. 149, l. 7, After this line the following additional prose explanation is interpolated : सिता शकरा.
- P. 150, l. 8, देवीपुराणोक्त omitted; heading जलधेतुदानम् omitted; lines 11 to 13, omitted; l. 14, त्याक्षत for त्यहन्य.
- P. 151, l. 1, विधाननीपकल्पयेत् for धान्यानां च प्रकल्पयेत्; l. 2, वरसं सङ्कल्पयेत् for वरसकं कल्पयेत्; l. 3, विधीयते for ह्यान्तरम्; l. 4, क्तः प्रद्याद्यः for क्ताय द्याद्यः; l. 5, सूदनी for तूदनी; l. 11, पुण्यफलम् for दानफलम्; l. 12, The following is found after.; l. 12, कृत्वा कुम्मान्युवणांश्च गन्धमाल्येरलंकृतान् । प्रपा शाला समाजनसमाश्रयः । सुवर्णान् शोभनवर्णान्; l. 14, is omitted; l. 16, सुतृप्तानाम् for सतृप्तानाम्.
- P. 152, 1. 3, कामदानाय for मम कामाय; त्विति च वै for त्विति वै;
 l. 4, कीडाय वै for कृत्वा च वै; 1. 7 to 9, omitted;
 heading अथ तिलधेनुदानम् omitted.
- P. 153, l. 1, प्रकल्पयेत् for प्रकल्प्य च ; l. 4, प्रयच्छेदाः for प्रयच्छे-स्त ; l. 9, बै for ना.

- P. 154, l. 5, प्रयक्ततः for यतवतः ; l. 6, येन for केन ; l. 8 to 10, omitted ; l. 11, The following additional prose explanation is found after end of this line : कांस्योपधानसंयुक्तं कांस्यपात्रविहितम् ; l. 14, घते वागरकाष्ठके for श्वन्नं चागरकहिंपतम् .
- P. 155, l. 1, घ्राणान for प्राणान; l. 2, तहच्छक for तत्वशक; l. 5, नराधिप for नराधिप:; l. 17, सुपुण्येषु प्रमोदत for मोदते त्रिदशै: सह.
- P. 156, 1. 7, वेदांग्रे (म्ये ?) for देवाय ; 1. 12, याश्व ध्यायेत मानुषः for ये दिन्या ये च मानुषाः ; 1. 15, omitted.
- P. 157, 1. 1, तथा चैव for विधाश्चेव; 1. 5, After आदित्यपुराणे is found भानुस्वाच; 1. 8, सुवर्णरजता for सुवर्णकजला; 1. 11 and 12, omitted; 1. 13, सच्छत्रं सोपानत्कं च दर्भविष्टर-संयुतम् for whole line; 1. 14, स्थिगतं हविपात्रेण धृतं for स्थापितं दिधपात्रेण मधु; 1. 18, यतः for यस्तु; वजते for लभते; स्वरूपतो for रूपतो in the heading.
- P. 158, 1. 12, वस्त्रसंवीताम् for वस्त्रसंयुक्ताम् ; l. 16, After फलं the word यमः is interpolated ; l. 17, खुरीम् for मुखीम् .
- P. 159, 1. 1, omitted; 1. 11, अयाचिताम् for यथाविधि; 1. 12, त्रिवृत्तिपूर्व पृथिवी तेन दत्ता न संशयः for the whole line; 1. 13, देवीपुराणे for वायुपुराणे; 1. 15, सदुग्धाम् for सत्व- श्राम्; सुगाम् for स्वगाम्; 1. 15, श्लभपङ्कतैः for मिक्तमावतः; 1. 17, omitted.
- P. 160, 1. 8, यो गां सुपरिपूर्णाङ्गीम् for यो मांसपिरपूर्णाङ्गाम् ; 1. 9, वित्र for छत्र ; 1. 10, कुतपे निविष्टचरणाम् for कृतपविवक्तचरणाम् ; 1. 18, नैव for चेल.

- P. 161, l. 2, परिच्छन्नाम् for युगच्छन्नाम् ; l. 3, घण्टास्वननकोलाहलैः for the whole line ; l. 5, विदांवर for विदांवरः ; l. 11, रह्नैः for वह्नैः ; l. 15, पटच्छन्ना for पट्टच्छन्ना ; l. 16, मातृकं पितृकं च यत् for यस्पापं मातृकं भवेत् ; l. 17, जले घृतस्य हस्तस्य for यच जन्मशतैस्तस्य ; l. 18, गां ददानीह इत्येव वाचा पूयेत सर्वशः for the whole line.
- P. 162, l. 2, प्रयच्छेत for प्रयच्छेतु; नरः शुचिः for पयस्विनाम्; l. 5, श्वज्ञपुष्पैरलङ्कृताम् for गन्धपुष्पैरलङ्कृताम्; l. 10, दहत्य- भिरिवेन्धनम् for दहत्या सप्तमं कुरुम्; l. 16, नादैः for घोषैः.
- P. 163, l. 5, After परयति the following colophon इति कपिळा-दानमाहात्म्यम् is given; l. 9 to 11, omitted; l. 13, सोमळोके for अभिळोके; l. 15, दत्वा for द्यात्. After line 15, l. 13 is repeated; l. 16, कांस्यदोहि-नीम् for कामदोहिनीम्.
- P. 164, l. 3, कांस्यदोहनाम् for गां पयस्विनीम्; l. 4, वारुणं लोक-मान्तुयात् for कींबरं लोकमरनुते; l. 5, कामदोहना अनायासे दोह्या is additional matter found after गौ:; l. 7-8, omitted; l. 15, वसूनां लोकमरनुते for वसुलोकं समरनुते.
- P. 165, l. 4, जित्वा for भित्वा; l. 5, राजन् for राज्ये; l. 14, सूक्ष्मण for श्वक्ष्णेन.
- P. 166, l. 3, omitted; l. 4 to 6, omitted; l. 8, पार्ग for वादिनि; l. 13, omitted.
- P. 167, l. 10, नदाः for कुल्याः ; l. 16, from here to l. 4, on page 168 is omitted.
- P. 169, l. 5, नित्यं प्रगलित for नित्यात्रिगलित ; l. 10, न व्यङ्गाम् for न चोभ्राम् .
- P. 170, l. 1, omitted.

- P. 171, l. 4 to 7, omitted; l. 11, अन्तर्योताः for अन्तर्जाताः; l. 17, भूमि for मृति.
- P. 172, l. 1, omitted; l. 7, तथा is found before तिसः; l. 12, अतिसत्कृत्य for अभिसत्कृत्य; l. 16, सबस्ने for समञ्ज्ञ; l. 17, मध्ये for मध्यमिमाम्.
- P. 173, l. 6, एकात्म for एकाल्प; l. 10, अर्थवादाशिषस्तव for वक्ष्यमाणावसिष्टवत्; ll. 11 to 16, omitted.
- P. 176, l. 18, omitted.
- P. 177, l. 1, तत्र omitted; l. 4, चित्रपुष्पेश्व for चित्रै: पुष्पेश्व; l. 5, क्षमापयेत for क्षमानयेत; तां गां तत्र for तत्रैतां गाम्; l. 9, मनुना चीर्णमेतिद्ध संचतेन (?) पुरा किल for the whole line; l. 10, अवाप्नुयात for अनुत्तमम्.
- P. 178, l. 4, शीततोयं गवामचं इष्टैः शिष्टैः द्विजे नरः for the whole line; l. 12, ऐश्वर्य तेऽभिजायन्ते जायमानाः पुनः पुनः for the whole line; l. 4, ऐश्वर्यं तेऽभि for ऐश्वर्याण्यभि.
- P. 179, 1. 4, तथा is found before अनड्वाहम् .
- P. 180, l. 2, धुवर्णखुरम् for सखुरम् .
- P. 181, l. 3, omitted; l. 11, तु for च; l. 12, तथा for तु या; l. 13, द्वादश्याम् for द्वादशी.
- P. 182, l. 8, शुभ for शुद्ध; l. 10, चतस्तु दिश्च विन्यसेत् omitted; श्रुतक्षीद्रदिश्विशिराणि पूर्णपात्राणि कुम्भानि च यथाकमं पूर्वादिदिश्च स्थापनीयानि । बाह्यो स्थानकं दानं प्रदेशाह्यसमीप एव स्थानं यस्य स तथा । मार्जयेदिति for lines 12 to 14.
- P. 183, l. 7, हि for च; l. 10, तु for तत्; l. 11, अत्रापि विव-क्षितम् for अत्राऽविवक्षितम् .

- P. 184, l. 4, आधारते for त्वमाघारे; l. 11, राजेन्द्रम् for राजेन्द्र;
 l. 16, स्वाचान्तः for आचान्त.
- P. 185, l. 5, अनामयम् for असंशयः ; l. 7, देश for धान्य ; l. 16, पूज्ययुग्मेन वश्लेण for सूक्ष्मवश्लेण युग्मेन.
- P. 186, l. 8, प्रदायकः for विधायकः.
- P. 187, 1. 1, दाने omitted; 1. 9, नीतपापो for घौतपापो; 1. 15, पात्राप्य for यथाप्य.
- P. 188, l. 1, वराश्वाभरणभूषणाः for वराः प्रावरणाः कृताः ; ll. 12 to 14, omitted.
- P. 189, l. 12, वंशेन for दण्डेन.
- P. 190, l. 1, अपि for अथ; l. 6, प्रकरणात् is found before वेदे मध्य:; l. 13, कृत्य for प्रति.
- P. 191, महामनाः for महात्मने; l. 13, स विष्ठायां कृमिर्भूता for विष्ठयां च कृमिर्भूता; गच्छति for महाति.
- P. 192, 1. 11, गोऽरव for गोष्ठ; बाहुवीर्य for बहुबीज; 1. 15, सद्भयः for राम्मोः; 1. 16, दाने omitted.
- P. 193, Il. 9 to 11, omitted.
- P. 195, l. 7, अमन्त्रार्थमलोहितम् for मङ्गलार्थमरोगतः; l. 17, तथा for तदा.
- P. 196, 1. 18, काञ्चनं for कनकं; 1. 19, omitted.
- P. 197, 1. 10, समाप्तुयात for समरतुते.
- P. 198, 1. 5, सन्तारियष्यित for सन्तारयन्ति ते; 1. 12, हि for तत्; 1. 18, अमरप्रमो for मम रज्यते.
- P. 199, 1. 2, दि for नै.

- P. 200, 1. 4, मतुः for तथा; 1. 6, वीर्यम् for कार्यम्; 1. 9, सर्व-दानमयम् for सर्वधर्ममयम्; ततः for यतः; 1. 10, सर्वभाप्रोति for समवाप्रोति; 1. 11, अन्येभ्यः for अल्पेभ्यः.
- P. 201, l. 3, शास्त्रं तु for शास्त्रं च ; l. 9, संहिता for सिद्धान्त ; l. 11, भैरवम् for भैरव.
- P. 202, l. 1, स च विद्यागमात् for सर्वविद्यागमात् ; l. 6, श्रीताडिपत्रिके for श्रीताडपत्रके ; l. 14, धतुईस्त for चतुईस्त.
- P. 203, l. 1, कर्पूरै: for चन्द्रकै: चामरैर्दर्पणै: for दर्पणैश्वाडमरै:; l. 8, निरुद्कैश्व तथा for निरुद्कैस्तथा; l. 14, क्रमात् for क्रमम्.
- P. 204, I. 3, प्रकल्पयेत् for कारयेत्; I. 9, सम्पाद्य for निष्पाद्य.
- P. 205, 1. 4, पुस्तकं परिकेखयेत् for तं पुस्तं परिकल्पयेत् ; 1. 5, समन्वितम् for सम्बन्धि ; 1. 6, पुस्तकं परिकल्पयेत् । पुस्तके तं देवं परिकल्पयेत् भावयेदित्यर्थः for the whole line ; 1. 10, omitted.
- P. 206, l. 6, नमस्कृतम् for निषेवितम्; l. 13 to 14, विद्यादानप्रभावेण योगविद्यान्ददेद्यदि । आत्मविद्यानुक्षेण यः प्रयच्छति मानवः for both the lines; l. 23, सूत्रबन्धं तु for तत्र रक्ष्यन्तु.
- P. 207, l. 1, यन्त्रकक्षा for यन्त्रं रक्षा; l. 5, प्रवर्तयेत् for प्रवर्तते; l. 6 to 8, omitted; l. 11, दद्यात् for न्यात्.
- P. 208, l. 14, प्रधाना to l, 16 सस्य विद्या the lines are omitted.
 l. 17, is treated as an explanatory prose passage
 as cited below धर्माधर्मप्रणियनी-धर्माधर्मज्ञापिका; l. 18,
 पुत्रवत् for कुत्रचित्.
- P. 209, 1. 7, ब्रह्मवि for शिल्पवि.
- P. 210, 1. 4, कल्पो for मर्त्यो ; 1. 18, धर्मसमाश्रयाः for समाश्रयाः भाग्य ; 1. 22, omitted.

- P. 211, 1. 14, विद्यादानं दात for विद्यादात; 1. 18, प्रपूज्येत् for प्रसाधयेत; 1. 19, स्नावासोभू for सुधांशोर्भू.
- P. 212, l. 4, हि for तु; l. 5, एव हि for बन्धुरच; l. 20, भगवानेव शहर: for शहरां भगवानिह.
- P. 213, l. 5, सत्पात्रभ्यः for सगोत्रभ्यः; l. 16, श्वरणां चन्द्रप्रयो for श्वरणचूर्णप्रयो; l. 17, सेङ्काचपत्र for सत्काचवन्नः
- P. 214, l. 7 to 9, omitted; l. 12, निर्प्रथम् for निःश्रान्तम्;
 l. 13, विद्याघरे ततो यन्त्रे संस्थितं पत्रपुस्तकम् for the whole line; l. 15, सुरा for सुधा; l. 16, नानारागाकुलोपेते स्वर-व्यक्तमनोरमे for the whole line; l. 17, त for च.
- P. 215, l. 4, श्लोकमादी पश्चकं तु for श्लोकपश्चकमादी तु ; l. 7, संयुतः for संयुतम् ; l. 13, नानार्थीकाप्रसङ्गस्य शब्दयोग्यं यथा तथा for the whole line ; l. 14, विवेकतः for विशेषतः
- P. 216, 1. 7, from लिपि and 1. 8, are omitted; 1. 12, पुरतो नृत्यगीतिन for नृत्यगीतिननादेन; 1. 16, इच्छताम् for अर्जुते.
- P. 217, l. 2, श्राद्धं शास्त्रं यद्वा for श्राव्यं शास्त्रं श्रद्धा; l. 4, शक्तिरमायया for शक्तिंशमायया; l. 8, सर्वार्थवित् for शब्दार्थवित्; l. 9, श्राव्य for श्रव्य; l. 13, सन्देहः for सन्दोहः
- P. 218, ll. 7 to 9, omitted.
- P. 219, 1. 15, विज्ञानिभ्यो रतस्य वै for ज्ञानं नित्यरतस्य च ; 1. 16, वाक्यम् for वाच्यम् ; विवस्वता for विपिश्चिता ; 1. 17, साधकम् for साधनम् .
- P. 220, 1. 3, सरलम् for सरागम्; 1. 4, श्तानुक्षेण for श्तान्तक्षेण;
 1. 6, संयोगे for सङ्गेरच; 1. 12, विभावितै: for विभावितै:.
- P. 221, l. 1, यथा कथिंबच्छृणुयात् for कथां न काश्चिच्छृणुयात्; l. 18, तत्फलम् for भाग्यवान्; ll. 19-20, omitted.

- P. 222, l. 1, omitted; l. 7, स कुलो मोदते दिवि for स्वर्गलोके स मोदते; l. 10, जातो for याति; l. 11, प्रशस्तः for प्रसक्त; l. 13, स धन्यः स च कीर्तिमान् for अक्षयान्मोगभूषितान्; l. 15, प्रदायिनः for प्रदायिनाम्; l. 16, ते नै for मर्त्याः; l. 17, महाभाग्यं for माहात्म्यम्; l. 18, सप्तजन्मनैः for जन्मजन्मनैः.
- P. 223, l. 7, प्रदक्षितः for प्रकीतितः; l. 13, The following additional lines are found between line 12 and line 13:

सर्वसस्यसुसम्पूर्णं सर्वरत्नोपशोगिताम् । ब्राह्मणेभ्यो महीं दत्वा महणे चन्द्रसूर्ययोः ॥ तत्फळं छमते मर्त्यः विद्यादाने च माग्यवान् वैशाख; 1. 15,

तावत् for तद्वत् ; पद्मम् for पाद्मम् .

- P. 224, l. 1, तत्प्राह धर्मानिखलान् वैष्णवं परमं विदुः for the whole line; l. 5, कल्पे प्र for कल्पप्र; l. 5, यत्र यत् for यत्रै-तत्; l. 13, हेमहस्ति for हेमसिंह.
- P. 225, l. 6, पुण्डरोकस्य for गोण्डरोकस्य; l. 16, आदित्यचरितं बहु for भविष्यं तदिहोच्यते.
- P. 226, 1. 8, कल्पान्तलिङ्गम् for कल्पितं लेङ ; 1. 10, तिलधेन for तिल-कुम्भम् ; reads तात्पुरुष तत्पुरुष ; 1. 19, तात्पुरुषे for तत्पुरुषे .
- P. 227, l. 1, comes after l. 5 and reads तासुरुव तसुरुवकर्प ;
 l. 3, सहस्राणां for सहस्राणि ; l. 14, कूर्मम् for कोर्मम् .
- P. 228, l. 1, चाऽखिला for चाऽमुना; l. 2, omitted; l. 4, अष्टादशकं चैव for अष्टादश चैकंच; l. 11, यो द्यासहय for यो हि द्याह्य.
- P. 229, 1. 6, गौरवः for रौरवः.

- P. 230, 1. 5, इत्येवं for इत्येव.
- P. 231, The chapter heading reads: अथ तिथिदानानि for अथ तिथिदानम्; 1. 2, मार्गशोषेश्चक्रपश्चम्याम् for मार्गशोषे श्चक्रपश्चद्श्याम्; 1. 4, पौषे पुष्ययुक्तायाम् for पौषी चेत् पुष्ययुक्ता; 1. 5, उत्सादित for उच्छादित; 1. 6, सर्वगन्धः omitted; 1. 8, स्कैः for शाकैः; 1. 11, मुच्यते for पुष्यति स्यात् omitted; 1. 12, reads श्राद्धं कृत्वा भोजनम्; तिलान्दत्वा पूतो भवति। फाल्गुनी फाल्गुनी युक्ता चेत् तस्यां ब्राह्मणाय सुसंस्कृतं विस्तीर्ण शयनं विनिवेद्य मनोज्ञां पक्षवतीं दिविणवतीं प्राप्नोति नार्यपि भर्तारम् for 11. 12–15; 1. 16, भर्तारं ताद्दग्गुणयुक्तम् omitted.
- P. 232, omitted; l. 15, as omitted.
- P. 233, 1. 5, ष्टततुलाम् for तैलतुलाम्; 1. 6, तैलतुलाम् for ष्टत-तुलाम्; 1. 9, रक्तेन for रसेन; 1. 10, यम:-वैशाख्याम् for वैशाख्याम्; 1. 14, तथा for यम:.
- P. 234, 1. 2, नक्यति for मुखति ; 1. 18, शक्त्या for कृत्वा.
- P. 235, l. 11, अवाप्रोति for समासादाः ; l. 13, omitted.
- P. 236, मासदानानि for मासदानम् in the heading; l. 4, प्रत्यहम् omitted; l. 5, तथा is treated separately; l. 6, स्वर्गेटोकच गच्छति is additional; ll. 7 to 9, omitted.
- P. 237, 1. 6, ईप्सितान लभते लोकान यानेषु विविधेषु च for the whole line; 1. 9-to 13, omitted; 1. 17, कमेण समुदाहृतम् for कमेणेवमुदाहृतम्.
- P. 238, 1. 7, The whole line is treated as an explanatory prose passage and reads thus:
 - 'बतान्ते' मासदानाख्यनियमसमाप्ते—तथा; ll. 15 to 16, omitted; l. 18, अष्टाङ्क for अस्ताङ्कर; सोवणी for सोवण.

- P. 239, 1. 17, भक्तित for स्वशक्तित:.
- P. 240, 1. 7, मुक्ताफलादिकम् for मुक्तादिकं तथा; 1. 14, सार्वकामिकम् for सार्वकालिकम्; 1. 15, किश्वित् for लोके; the colophon इति मासदानानि is omitted.
- P. 241, 1. 3, अभिजायते for भवति; 1. 5 to 7, omitted; 11. 10 and 11, omitted; 1. 12, reads: यथातुपानं दातन्यं मातृणार्थं द्विजातये for the whole line.
- P. 242, 1. 3, तैल for तिल; 1. 9, अकृतं अविदतम् omitted.
- P. 243, l. 4, यदात् for यदा; l. 5, न संशयः for विनिश्वयः; l. 11, स्वातावथ for स्वातीव्वथ.
- P. 244, 1. 5, ऋदिमिष्ट्रा वै for मृत्युमुत्साद्य ; 1. 7, पितृन् सम्प्रीणयित तथा for स्वपितृन् प्रीणयत्येव ; 1. 11, काल for कुल.
- P. 245, l. 4, reads गन्धान्शतभिषा योगे राजमाषान् प्रदापयेत् । दत्वा सगुरुचन्दनान् for the whole line; l. 6, प्रदापयेत् for प्रदाय वै.
- P. 246, l. 2, गुणकरम् for बहुगुणम्; l. 6, म्नियते नरः for न हि जीवति; l. 15, हन्ति हत्यात्मनः तमः for स निहन्त्यात्मनोऽयशः
- P. 248, l. 14, समाः शतम् for समाञ्जतम् ; l. 15, पात्रेभ्यः for
- P. 249, l. 2, अद्यते for अयने; l. 7, शिवभक्तः वसेहक्षम् for सिक्था-सिक्थाद्वसेहक्षम्; The colophon इत्यचदानम् is omitted.

- P. 250. 1. 7, पर्णज्ञः for मर्मज्ञः; 1. 9, यत्नपथ्यामयज्ञरच for धातु-पथ्यमयज्ञरच
- P. 252, Il. 2-3, सर्वप्रदानमभयदानेन अभीष्टलोकमाप्रोति for both the lines.
- P. 253, l. 6, omitted; l. 15, रक्षितव्यः for रक्षणीयः.
- P. 254, l. 1, विष्णुः omitted; l. 8, the colophon इत्यभय-दानम् is omitted; the succeeding for the next section reads: अथ द्विजदानम् for अथ द्विजस्थापनम् .
- P. 255, 1. 10, श्रेय इच्छता for श्रेयसे नरः
- P. 256, l. 3, कृत्वा for ज्ञात्वा; the colophon इति द्विजस्थापनम् is omitted.
- P. 257, l. 10, ब्रह्म शाश्वतम् for ब्रह्म साम्यताम्; l. 11, omits ब्रह्मसाम्यताम्.
- P. 258, l. 6, ধ্যার for ব্যার.
- P. 261, 1. 8, श्रियं कीणाति । विविधसुखस्त्रीभाग्मवति for the whole line.
- P. 262, l. 4, from तुष्टिः to उपानहप्रदानेन in l. 7 omitted;
 l. 8, अदुःखित्वम् omitted;
 l. 12, देवपुष्पप्रदानेन for देवतापुष्पदानेन.
- P. 263, 1. 15, रत्नविमू for वनविभू.
- P. 264, 1. 6, तथा-रथमश्वं for रथमइवं etc; 1. 10, त्रये for क्षये; 1. 11, विचिन्त्यताम् for विचिन्त्य च; 1. 15, निवेदयेत् for दिने दिने.
- P. 265, 1. 21, यः प्रनः for कि प्रनः.
- P. 266, 1. 8, Has तथा before वस्त्रविद्वप्रदानेन etc; 1. 18, नास्य for नान्य:; 1. 19, कुण्डिकाम् for घटीपात्रम्.

- P. 268, 1. 4, গুরুঘী: for গুমৰিत .
- P. 269, 1. 12, adds तथा before तडागकूप etc.
- P. 270, l. 10, जुभम् for धुखम्.
- P. 272, 1. 2, adds before line 2 the following prose passage अन्तर्हिताभिनृप्तानाम्-अविभाविताभिन्याणाम् .
- P. 273, 1. 8, करन्धमस्य for कबन्धमस्य; 1. 10, ब्रह्मदत्तश्च पाद्याल्यो for ब्रह्मदत्तस्य पत्रास्यः; 1. 17, स्वदत्तोपगतः for मुकुन्ताय गतः.
- P. 274, 1. 1, सुवर्णहस्तां च गतो for सुवर्णहस्ताय गतो ; 1. 8, स्थास्यित for तिष्ठति ; 1. 12, प्रदातारः for च दातारः ; 1. 13, परि- वेष्टारः for परिवेष्टारः ; 1. 17, वस्नां for दीनानाम् ;
- P. 275, l. 1, comes after line 6; ll. 2, to 4, omitted; l. 5, द्युममा for ततमा; ll. 7 to 12, omitted. इति श्रीमल्ळक्ष्मीधरविरचिते कृत्यकल्पतरौ दानकाण्डे दानपरिच्छेदः for the colophon.
- P. 276, 1. 2, प्रपाकारः for प्रपाकारी; 1. 7, प्रतिश्रयास्य for प्रतिष्ठि-ताइच; 1. 8, अन्नप्रदानम् for अनुप्रदानम्
- P. 279, 1. 2, omitted.
- P. 281, l. 2, पूज्येत् for दक्षयेत्; l. 11, पश्चिमान्तरम् for पश्चिमं द्वारम्.
- P. 282, 1. 12, यज्ञ्चम् for पठ्चम्.
- P. 283, 1. 9, तथा च is found before शाकं रौदं च etc.
- P. 284, l. 12, from रथन्तरम् to प्रसिद्धम् in l. 16, the whole passage is omitted; ll. 20 and 21, come after l. 1, on p 285.

- P. 286, ll. 9 to 11, omitted.
- P. 287, 1. 15, वारणविधिः । वापीकूपतडागयज्ञान् व्याख्यास्यामः for वारणविधि वापीयज्ञं व्याख्यास्यामः
- P. 288, l. 10, शुन्धनतु for शुन्धयनतु; the colophon कूपनापी तडागनिधि is omitted.
- P. 289, The heading द्वारीबन्धः is omitted; l. 7, to 9, omitted.
- P. 290, संस्थान for सन्धान; दादत्तकं for वा दान्तकम्; 1. 20, ष्ठान्त-घटिताम् for न घटिताम्.
- P. 291, 1. 2, ब्रारम्भादौ for प्रारम्भेस्या; 1. 9, सुमनोहरम् for समहो-रगम्; 1. 13, पताकादिषु भूषितम् for पताकादि विभूषितम्.
- P 292, 1. 5, तडागनलगोपेतं परिवारसमन्वितम् for the whole line.
- P. 293, l. 19, पुर्यो समन्वितम् for कुड्यमथान्वितम् .
- P. 294, l. 5 to 7, omitted.
- P. 296, 1. 3 to 9, omitted.
- P. 297, l. 7, अथ for मठं; l. 16, श्रैकमथापि वा for श्रैकपथाऽथवा.
- P. 298, I. 6, डर्ष्वात for मृद्धपीठ; Il. 7 and 8, omitted.
- P. 299, l. 5, विगताघं सदा नराः for विगतश्च(?) गदा नराः; l. 12, राज्यायुग्जतसौभाग्यं वर्धते च पुनः पुनः for the whole line.
- P. 299, l. 20, तमीशानां गतिम् for तदेशानगतैः; the colophon इति द्वारीबन्धः is omitted.
- P. 301, l. 12, comes after l. 15; l. 18, शुभमा for धुसमा; तथा चो for प्रोक्तं चो.

- P. 302, ll 2 to 4, omitted; the colophon इत्यारामप्रतिष्ठा is omitted; अय in the heading अय वृक्षारोपणविधिः is omitted.
- P. 303, l. 3, वै कतुः for वैकृतम् ; ll. 16 to 18, omitted.
- P. 305, l. 3, भारत for भावयेत्; l. 15, कलधौतम् for कालबौतम्; l. 16, तान्यधिवासयेत् for तानि न्यवेशयेत्.
- P. 306, l. 3, यथावल्लोकपालानाम् for स यावल्लोकपालानाम्; l. 14, तथोपस्करपादकैः for तथा प्रस्तरपादुकैः.
- P. 307, l. 7, after तर्पणादिकम् the following additional prose explanatory passage is found सत्तीर्थ पुत्रतर्पणादि जन्यं तृप्त्यादिफलं रोपकस्य प्रयच्छति इत्यर्थः; l. 8, has तथा before यत्नेनापि; प्रयत्नेनापि for यत्नेनापि.
 - 1. 13, interpolates चिम्रा अस्टिका तथा between line 13 and 1. 14; 1. 14, अरह्स for अरण्.
- P. 308, 1. 16, नान्दीशः फलवर्द्धन for नादेयः कुलवर्धनः.
- P. 309, l. 1, भूमिग्रहम् for भूमिग्रहम्; lines 3 to 5 omitted; l. 13, तत्वेनाकृतमात्मना for तह्नेलाकृतमात्मनः; l. 15, अपुन्त्राणां हि भवनात् पुण्यप्रकृतकं रथम् for the whole line; l. 16, महारात्रम् for ममानुज्ञाम्.
- P. 310, श्रेषः omitted; l. 4, सुभगे सुखाय भवति विपरीतेति दुःखदः for the whole line; l. 9, समः तरः for समो हुमः; The colophon इति वृक्षारोपणविधिः is omitted.
- P. 311, l. 2, विकल्प्य च for विकल्पयेत; l. 3, वापि for द्यात;
 l. 4, विकल्प्य सङ्कल्प्य for the whole line; l. 11, भवत्या for शक्त्या.
- P. 312, The colophon इत्याश्रयदानम् is omitted; l. 7, पूर्वेण for पूर्वे वा.

unit Appendix

P. 313, l. 2, चात्र for तत्र; l. 3, न वान्यथा for च नान्यथा; l. 5, दिग्जनाः for दिग्गताः; l. 7, न यक्षं नायकं कार्यं द्वाराभ्यां मध्यतः स्थितः for the whole line; ll. 8 and 9, are omitted; The colophon reads:

इति श्रीलक्ष्मीधरिवरिचिते कल्पतरौ दानकाण्डपरिच्छेदस्सम्पूर्णः (रामः) संवत् १७३५ चैत्रकृष्ण एकादश्यां भौमवासरे गोविन्देन लिखितम् ॥

APPENDIX H

दलपतिकृतन्तसिंहपसादे दानसारे प्रतिज्ञा

श्रीगणेशाय नमः

श्रीलक्ष्मीनरसिंहाय नमः

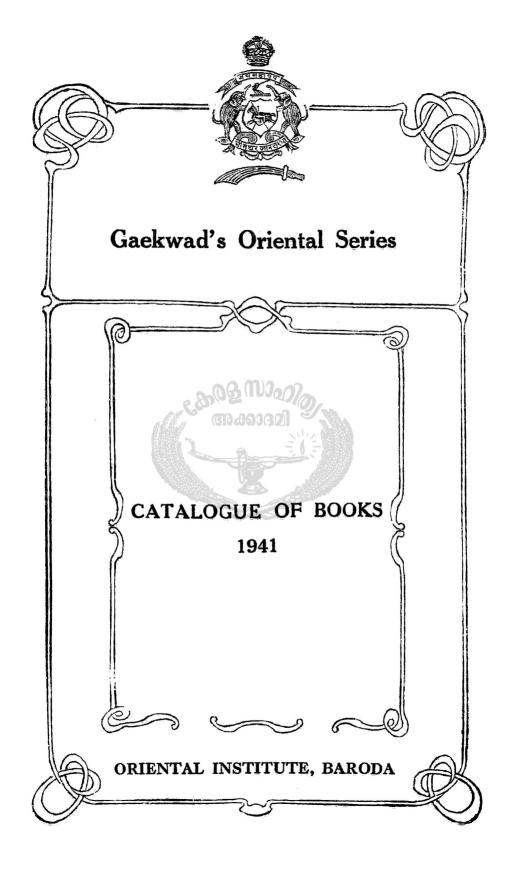
प्रणम्य रुक्ष्मीपतिमायदेवं सवोत्तमं भक्तजनप्रसन्नम् । इन्द्रादिदेवादिविमावितश्च करोमि यत्नात् बहुदानसारम्॥

श्रीनृसिंहप्रसादे तु दानसारे जलाधिपः।
प्रिक्रियातुक्रमे चिक्र विश्वोपिक्रियते सुदे (१)॥
दानस्वरूपं प्रथमं दानमेदास्ततः पराः।
फलञ्च तेषां विविधं कालदेशादिसम्भवम्॥
दानाङ्गाश्च विशेषाश्च सर्वे चाऽन्ये ततः पराः।
पात्रं निरूप्यते द्रव्यं देशकालौ शुभामितः॥
फलमप्युच्यते तेषां नानाविधससुत्थमाम्।
सुवर्णरजतादीनां परिमाणन्ततः परम्॥
कुण्डमण्डपवेदीनां लक्षणञ्च सुलक्षणम्।
षोडशाऽपि महादानान्युच्यन्ते क्रमशः स्फुटम्॥
तुलाहिरण्दगर्भाश्चनद्वाण्डं कल्पपादपः।
गोसहस्रो हिरण्यस्य धन्वश्वौ क्रमिकौ ततः॥

हिरण्याश्वरथपश्वादेः हेमभूषितं च रथस्ततः (?) । पञ्चलाङ्गलदानञ्च धरादानं ततः परम्।। विश्वचकं कल्पलता सप्तसागरमेव च। रत्नधेतुर्महाभूतघण्टादानानि षोडश ।) महादानानि दश्या प्रोच्यन्ते च ततः परम्। स्रवर्णदानश्च प्रथमं अर्वदानमतः परम् ॥ तिलदानं इस्तिदानं दासीदानं रथस्य च। गृहदानं महीदानं कन्यादानं ततः परम् ॥ कपिलाधेनुदानम् दशदानान्यनुक्रमात् । थानन्दलिधि(पि)दानञ्च पूर्वं भद्रनिधेस्ततः॥ ततस्तु शिखादानं उत्कृष्टं सर्वकामदम्। ततोऽतिदानान्युच्यन्ते क्रमेण प्रथमं ततः ॥ धेनुदानं भूमिदानं सरस्वत्यास्ततः परम्। मृर्तिदानानि सर्वाणि वक्ष्यन्ते क्रमशः स्फुटम् ॥ श्रीनारायणदानं च दानं गोपालकस्य च । वराहदानन्त्र हरेः लक्ष्मीनारायणस्य च ॥ गारुड्य तथा दानं दक्षिणामृतिंसंज्ञिकम्। श्वेतास्वदानम्ब ततो गजदानन्तथैव च ॥ कृष्णाजिनं ततः प्रोक्तं कालचकाभिधं ततः । यमदानं ततः कालं विशेषेणाऽभिधीयते ॥ वर्षदानं प्रथमतः मासदानमतः परम्। तिथिदानं ततः सापकूपदानमतः परम्॥ ततः सङ्कममुख्यानि दानानि सुबहुन्यपि । ततोऽनन्तफलं वक्ष्येऽभयदानं सुविस्तरम् ॥ अन्नदानं ततो नारि दानादीन्यबहुन्यपि । ततोऽलङ्कारदानानि छागदानानि वै ततः॥

शय्यादानादिदानानि दीपदानादिकं तथा। अभिष्ठोमादिदानानि वस्त्रोणीयटकानि च॥ एवमादीनि दानानि प्रोच्यन्ते लोकतृप्तये॥

SELECT OPINIONS

- Sylvain Levi: The Gaekwad's Series is standing at the head of the many collections now published in India.
- Asiatic Review, London: It is one of the best series issued in the East as regards the get up of the individual volumes as well as the able editorship of the series and separate works.
- Presidential Address, Patna Session of the Oriental

 Conference: Work of the same class is being done in Mysore, Travancore, Kashmir, Benares, and elsewhere, but the organisation at Baroda appears to lead.
- Indian Art and Letters, London: The scientific publications known as the "Oriental Series" of the Maharaja Gaekwar are known to and highly valued by scholars in all parts of the world.
- Journal of the Royal Asiatic Society, London:
 Thanks to enlightened patronage and vigorous management the "Gaekwad's Oriental Series" is going from strength to strength.
- Sir Jadunath Sarkar, Kt.: The valuable Indian histories included in the "Gaekwad's Oriental Series" will stand as an enduring monument to the enlightened liberality of the Ruler of Baroda and the wisdom of his advisers.
- The Times Literary Supplement, London: These studies are a valuable addition to Western learning and reflect great credit on the editor and His Highness.

GAEKWAD'S ORIENTAL SERIES

Critical editions of unprinted and original works of Oriental Literature, edited by competent scholars, and published at the Oriental Institute, Baroda

I. BOOKS PUBLISHED.

Rs. A.

- 1. Kāvyamīmāmsā (कायमीमांगा): a work on poetics, by Rājašekhara (880-920 A.D.): edited by C. D. Dalal and R. Anantakrishna Sastry, 1916. Reissued, 1924. Third edition revised and enlarged by Pandit K. S. Ramaswami Shastri, 1934, pp. 52+314 ... 2-0
- Naranārāyaṇānanda (नरनारायपानन्द): a poem on the Paurāṇic story of Arjuna and Kṛṣṇa's rambles on Mount Girnar, by Minister Vastupāla: edited by C. D. Dalal and R. Anantakrishna Sastry, 1916, pp. 11+92+12. Out of print.
- 3. Tarkasangraha (तर्जेषद्वार): a work on Philosophy (refutation of Vaisesika theory of atomic creation) by Anandajñāna or Anandagiri (13th century): edited by T. M. Tripathi, 1917, pp. 36+142+13 ... Out of print.
- 4. Pārthaparākrama (পার্থাবাজন): a drama describing Arjuna's recovery of the cows of King Virāṭa, by Prahlādanadeva, the founder of Pālanpur: edited by C. D. Dalal, 1917, pp. 8+29 ... Out of print.
- 5. Rāṣṭrauḍhavarnśa (天寶古草城): an historical poem (Mahākāvya) describing the history of the Bāgulas of Mayūragiri, from Rāṣṭrauḍha, the originator to Nārāyana Shāh, by Rudra Kavi (A.D. 1596): edited by Pandit Embar Krishnamacharya with Introduction by C. D. Dalal, 1917, pp. 24+128+4 ... Out of print.
- 6. Lingānuśāsana (ভিরানুমানল): on Grammar, by Vāmana (8th-9th century): edited by C. D. Dalal, 1918, pp. 9+24 ... Out of print.
- 7. Vasantavilāsa (वसन्तिवास): a contemporary historical poem (Mahākāvya) describing the life of Vastupāla and the history of Gujarat, by Bālachandrasūri (A.D. 1240): edited by C. D. Dalal, 1917, pp. 16+114+6 ... Out of print

Rs. A.		
f print.	Rūpakaṣaṭka (ছাৰাছু): six dramas by Vatsarāja, minister of Paramardideva of Kalinjara (12th-13th century): edited by C. D. Dalal, 1918, pp. 12+191 Out of	8.
f print.	Mohaparājaya (सोचपराजय): an allegorical drama describing the overcoming of King Moha (Temptation), or the conversion of Kumārapāla, the Chalukya King of Gujarat, to Jainism, by Yasaḥpāla, an officer of King Ajayadeva, son of Kumārapāla (A.D. 1229 to 1232): edited by Muni Chaturvijayaji with Introduction and Appendices by C. D. Dalal, 1918, pp. 32+135+20. Out of	9.
2-0	Hammīramadamardana (इस्मीरमद्महेन): a drama glorifying the two brothers, Vastupāla and Tejahpāla, and their King Viradhavala of Dholka, by Jayasimhasūri: edited by C. D. Dalal, 1920, pp. 15+98	10.
2–4	Udayasundarīkathā (४द्यगुन्द्रीक्या): a Campū, by Soddhala, a contemporary of and patronised by the three brothers, Chchittarāja, Nāgārjuna, and Mummunirāja, successive rulers of Konkan: edited by C. D. Dalal and Embar Krishnamacharya, 1920, pp. 10+158+7	11.
2–8	Mahāvidyāvidambana (महाविद्याविडम्बन): a work on Nyāya Philosophy, by Bhaṭṭa Vādīndra (13th century): edited by M. R. Telang, 1920, pp. 44+189+7	12.
2–4	Prācīnagurjarakāvysangraha (प्राचीनगुजैरकायसङ्ग्रह): a collection of old Gujarati poems dating from 12th to 15th centuries A.D.: edited by C. D. Dalal, 1920, pp. 140+30	13.
7–8	Kumārapālapratibodha (कुमारपासप्रतिनोध): a biographical work in Prākṛta, by Somaprabhāchārya (A.D. 1195): edited by Muni Jinavijayaji, 1920, pp. 72+478	14.
1-4	Gaṇakārikā (गणकारिका): a work on Philosophy (Pāśupata School), by Bhāsarvajña (10th century): edited by C.D. Dalal, 1921, pp. 10+57	15.
f print.	by Nārada: edited by M. R. Telang, 1920, pp. 16+64	16.
0–12	Kavindrācārya List (कवीन्द्राचार्य-प्रयस्त्री): list of Sanskrit works in the collection of Kavindrācārya, a Benares Pandit (1656 A.D.): edited by R. Anantakrishna Sastry, with a Foreword by Dr. Ganganatha Jha, 1921, pp. 20+34	17.
0-10	Vārāhagṛhyasūtra (वाराह्मसूच): Vedic ritual of the Yajurveda: edited by Dr. R. Shamasastry, 1920, pp. 5+24	18.

		Rs. A.
19.		2-0
20.	Bhavisayattakahā or Pañcamīkahā (भविषयत्तका): a romance in Apabhramsa language, by Dhanapāla (c. 12th century): edited by C. D. Dalal and Dr. P. D. Gune, 1923, pp. 69+148+174	6-0
21.	A Descriptive Catalogue of the Palm-leaf and Important Paper MSS. in the Bhandars at Jessalmere (जेंसडनेरभाष्ट्रागारीय-प्रन्यस्त्री), compiled by C. D. Dalal and edited by Pandit L. B. Gandhi, 1923, pp. 70+101	3-4
22.	Tantra, with the commentary of Ramesvara: edited	print.
23.	Nityotsava (নিনৌন্দ্ৰ): a supplement to the Parasurāma- kalpasūtra by Umānandanātha : edited by A. Mahadeva Sastry, 1923. Second revised edition by Swami Trivikrama Tirtha, 1930, pp. 22+252	5-0
24.	School of Purvamīmāmsā, by Rāmānujācārya: edited	print.
25,	32. Samarāngaņa (समराज्य): a work on architecture, town-planning, and engineering, by King Bhoja of Dhara (11th century): edited by T. Gaṇapati Shastri, 2 vols., vol. I, 1924, pp. 39+290 (out of print); vol. II, 1925, pp. 16+324	10-0
26,	41. Sādhanamālā (साधनमासा): a Buddhist Tāntric text of rituals, dated 1165 A.D., consisting of 312 small works, composed by distinguished writers: edited by Dr. B. Bhattacharyya. Illustrated. 2 vols., vol. I, 1925, pp. 23+342; vol. II, 1928, pp. 183+295	14-0
27.	A Descriptive Catalogue of MSS. in the Central Library, Baroda (बड़ाइराजकीय प्रस्त्रकी): compiled by G. K. Shrigondekar and K. S. Ramaswami Shastri, with a Preface by Dr. B. Bhattacharyya, in 12 vols., vol. I (Veda, Vedalakṣaṇa, and Upaniṣads), 1925, pp. 28+264	6-0
28,	84. Mānasollāsa or Abhilasitārthacintāmaṇi (मानगे- जार): an encyclopædic work treating of one hundred different topics connected with the Royal household and the Royal court, by Someśvaradeva, a Chalukya king of the 12th century: edited by G. K. Shrigondekar, 3 vols., vol. I, 1925, pp. 18+146; vol. II, 1939,	
	pp. 50+304	7-12

	Rs. A.
29. Nalavilāsa (সক্ষিত্তায়): a drama by Rāmachandrasūri pupil of Hemachandrasūri, describing the Paurāṇika story of Nala and Damayantī: edited by G. K Shrigondekar and L. B. Gandhi, 1926, pp. 40+91	
30, 31. Tattvasangraha (तस्त्रह्म): a Buddhist philosophical work of the 8th century, by Sāntarakṣita with Pañjikā by his disciple Kamalaṣīla: edited by Pandit Embar Krishnamacharya, with a Foreword by Dr. B. Bhattacharyya, 2 vols., 1926, vol. I pp. 157+80+582; vol. II, pp. 4+353+102	; l
33, 34. Mirat-i-Ahmadi (सिरात-इ-अस्मादी): by Ali Mahammad Khan, the last Moghul Dewan of Gujarat edited in the original Persian by Syed Nawab Ali Professor of Persian, Baroda College, 2 vols., illustrated, vol. I, 1926, pp. 416; vol. II, 1928, pp. 632	; , -
35. Mānavagrhyasūtra (নাৰবাহয়ান্তৰ): a work on Vedic ritual of the Yajurveda with Bhāsya of Astāvakra edited by Rāmakrishna Harshaji Sāstri, with a Preface by B. C. Lele, 1926, pp. 40+264	:
36,68. Nāṭyaśāstra (সাৰ্থানে): of Bharata with the commentary of Abhinavagupta of Kashmir: edited by M. Ramakrishna Kavi, 4 vols., vol. I, illustrated, 1926, pp. 27+397 (out of print); vol. II, 1934, pp. 23+25+464	
37. Apabhramsakāvyatrayī: (अपसंग्रहाज्यक्यों) consisting of three works, the Carcarī, Upadesarasāyana, and Kālasvarūpakulaka, by Jinadatta Sūri (12th century), with commentaries: edited by L. B. Gandhi, 1927, pp. 124+115	[
38. Nyāyapraveśa (ন্যায়দ্বিম), Part I (Sanskrit Text): on Buddhist Logic of Dinnāga, with commentaries of Haribhadra Sūri and Pārsvadeva: edited by A. B. Dhruva, 1930, pp. 39+104	
39. Nyāyapraveśa (न्यायप्रकेष), Part II (Tibetan Text): edited with introduction, notes, appendices, etc. by Vidhusekhara Bhattacharyya, 1927, pp. 27+67	1–8
40. Advayavajrasangraha (অৱ্যবস্থাত্ব): consisting of twenty short works on Buddhism, by Advayavajra: edited by Haraprasad Sastri, 1927, pp. 39+68	2-0
42, 60. Kalpadrukośa (कल्पड्रकोभ): standard work on Sanskrit Lexicography, by Keśava: edited by Ram- avatara Sharma, with an index by Shrikant Sharma, 2 vols., vol. I (text), 1928, pp. 64+485; vol. II (index),	
1932, pp. 283	14-0

Ks. A.	Mirat-i-Ahmadi Supplement (निरात-द-चहमादी परिभिष्ट):	43.
	by Ali Muhammad Khan. Translated into English from the original Persian by C. N. Seddon and Syed Nawab Ali. Illustrated. Corrected reissue, 1928, pp. 15+222	
3-0	Two Vajrayāna Works (वज्रधानपञ्चह्य): comprising Prajñopāyaviniścayasiddhi of Anangavajra and Jñānasiddhi of Indrabhūti: edited by Dr. B. Bhattacharyya, 1929, pp. 21+118	44 .
	Bhāvaprakāśana (भागभाषान): of Śāradātanaya, a work on Dramaturgy and Rasa (A.D. 1175–1250); edited by His Holiness Yadugiri Yatiraja Swami, Melkot, and K. S. Ramaswami Sastri, 1929, pp. 98+410	45.
7–8	Rāmacarita (মেদ্বিন): of Abhinanda, Court poet of Hāravarṣa, probably the same as Devapāla of the Pāla Dynasty of Bengal (c. 9th century A.D.): edited by K. S. Ramaswami Sastri, 1929, pp. 29+467	46.
	Nañjarājayaśobhūṣaṇa (নর্থান্ত্র্যান্ত্র্ব্যান্ত্র্ব্যান্ত্র্যান্ত্র্যান্ত্র্ব্যান্ত্র্যান্ত্র্যান্ত্র নিল্ব্	47.
4–8	Nāṭyadarpaṇa (নাঅংগুড়): on dramaturgy, by Rāmacandra Sūri with his own commentary: edited by L. B. Gandhi and G. K. Shrigondekar, 2 vols., vol. I, 1929, pp. 23+228	48.
	Pre-Dinnāga Buddhist Texts on Logic from Chinese Sources (সামীননীয়নগ্ৰামান:): containing the English translation of Satáśāstra of Āryadeva, Tibetan text and English translation of Vigraha-vyāvartanī of Nāgārjuna and the re-translation into Sanskrit from Chinese of Upāyahrdaya and Tarkaśāstra: edited by Giuseppe Tucei, 1930, pp. 30+40+32+77+89+91	49.
6-0	Mirat-i-Ahmadi Supplement (निरात-इ-धाइमादी परिभिष्ट): Persian text giving an account of Gujarat, by Ali Muhammad Khan: edited by Syed Nawab Ali, 1930, pp. 254	50.
26-0	77. Trişaşţiśalākāpurusacaritra (निषश्चिकाका पुरावचरिच): of Hemacandra: translated into English with copious notes by Dr. Helen M. Johnson, 4 vols., vol. I (Ādiśvaracaritra), 1931, pp. 19+530, illustrated; vol. II, 1937, pp. 22+396	51,
	Dandaviveka (इण्डाविक): a comprehensive Penal Code of the ancient Hindus by Vardhamāna of the 15th century A.D.: edited by Mahāmahopādhyāya Kamala Kṛṣṇa Smṛṭitīrtha, 1931, pp. 34+380	52.

		KS. A.
	Tathāgataguhyaka or Guhyasamāja (गुद्धासाज): the earliest and the most authoritative work of the Tantra School of the Buddhists (3rd century A.D.): edited by Dr. B. Bhattacharyya, 1931, pp. 39+210	4-4
	Jayākhyasamhitā (जयाखार्याह्नता): an authoritative Pāñcarātra work of the 5th century A.D.: edited by Pandit E. Krishnamacharya of Vadtal, with a Foreword by Dr. B. Bhattacharyya, 1931, pp. 78+47+454	12-0
55. I	Kāvyālankārasārasamgraha (काव्यासङ्गरभारपङ्गर): of Udbhata with the commentary, probably the same as Udbhataviveka, of Rājānaka Tilaka (11th century A.D.): edited by K. S. Ramaswami Sastri, 1931, pp. 48+62	2-0
56. I	Pārānanda Sūtra (पारानन्सन): an ancient Tāntric work of the Hindus in Sūtra form: edited by Swami Trivikrama Tirtha with a Foreword by Dr. B. Bhatta- charyya, 1931, pp. 30+106	3-8
57,69	Ahsan-ut-Tawarikh (আৰ্ডাল-অন্-বৰাবিজ্): history of the Safawi Period of Persian History, 15th and 16th centuries, by Hasani-Rumlu: edited by C. N. Seddon, 2 vols. (Persian text and translation in English), vol. I, 1932, pp. 36+510; vol. II, 1934, pp. 15+301	19–8
58.]	Padmānanda Mahākāvya (पद्मानन्दमहाकाख): giving the life-history of Rsabhadeva, the first Tirthankara of the Jainas, by Amarachandra Kavi of the 13th century: edited by H. R. Kapadia, 1932, pp. 99+667	14–0
59.	Sabdaratnasamanyaya (মুখ্রের্মান্র): an interesting lexicon of the Nāṇārtha class in Sanskrit, compiled by the Maratha King Sahaji of Tanjore: edited by Vitthala Sāstrī, with a Foreword by Dr. B. Bhattacharyya, 1932, pp. 31+605	11–0
61, 91	l. Śaktisangama Tantra (ছিলিডিজ দান্দ্ৰ): comprising four books on Kālī, Tārā, Sundarī, and Chhinnamastā: edited by Dr. B. Bhattacharyya, 4 vols., vol. I, Kālīkhaṇḍa, 1932, pp. 13+179; vol. II, Tārākhaṇḍa, 1941, pp. 12+271	5–8
62.	Prajñāpāramitās (সন্তাদাবনিনা): commentaries on the Prajñāpāramitā, a Buddhist philosophical work: edited by Giuseppe Tucci, 2 vols., vol. I, 1932,	
63.	pp. 55+589 Tarikh-i-Mubarakhshahi (तारिख-द-सुनारकशासी): contemporary account of the kings of the Saiyyid Dynasty of Delhi: translated into English from original Persian by Kamal Krishna Basu, with a Foreword by Sir	
64.	Jadunath Sarkar, Kt., 1932, pp. 13+299 Siddhāntabindu (चिंदान्तविन्द्र): on Vedānta philosophy, by Madhusūdana Sarasvatī with the commentary of Purusottama: edited by P. C. Divanji, 1933,	7–8
	pp. 142+93+306	11-0

LUS. A.		
14-0	. Istasiddhi (র্থবিত্তি): on Vedānta philosophy, by Vimuktātmā, disciple of Avyayātmā, with the author's own commentary: edited by M. Hiriyanna, 1933, pp. 36+697	65.
48-0	, 70, 73. Shābara-Bhāṣya (राज्यसाख): on the Mīmāmsā Sūtras of Jaimini: translated into English by Dr. Ganganath Jha, in 3 vols., 1933-1936, vol. I, pp. 15+705; vol. II, pp. 20+708; vol. III, pp. 28+1012	66,
3-8	Sanskrit Texts from Bali (ৰাজিৱীমগুৰা:): comprising religious and other texts recovered from the islands of Java and Bali: edited by Sylvain Levi, 1933, pp. 35+112	67.
2–0	Nārāyaṇa Śataka (বাংযেক্রানক): a devotional poem by Vidyākara with the commentary of Pītāmbara: edited by Shrikant Sharma, 1935, pp. 16+91	71.
10-0	Rājadharma-Kaustubha (राजधर्मकी सुम): an elaborate Smṛti work on Rājadharma, by Anantadeva: edited by the late Mahāmahopādhyāya Kamala Krishna Smṛtitīrtha, 1935, pp. 30+506	72.
12-0	Portuguese Vocables in Asiatic Languages (पोर्नुगीज- शब्दकोश): translated into English from Portuguese by Prof. A. X. Soares, 1936, pp. 125+520	74.
4-8	Nāyakaratna (नायकरत): a commentary on the Nyāyaratnamālā of Pārthasārathi Miśra by Rāmānuja of the Prābhākara School: edited by K. S. Ramaswami Sastri, 1937, pp. 69+346	75.
8-0	A Descriptive Catalogue of MSS. in the Jain Bhandars at Pattan (पत्तमाखागरीय प्रयस्ते): edited from the notes of the late Mr. C. D. Dalal by L. B. Gandhi, 2 vols., vol. I, 1937, pp. 72+498	76.
4-0	Ganitatilaka (गिपतितस्त): of Śrīpati with the commentary of Simhatilaka, a non-Jain work on Arithmetic with a Jain commentary: edited by H. R. Kapadia, 1937, pp. 81+116	7 8.
12-0	showing the extent of borrowed words in the sacred text: compiled by Professor Arthur Jeffery, 1938, pp. 15+311	7 9.
37-0	83. Tattvasangraha (বল্পড়াছ): of Śāntarakṣita with the commentary of Kamalaśila: translated into English by Dr. Ganganath Jha, 2 vols., vol. I, 1937, pp. 8+739; vol. II, 1939, pp. 12+854	80,
5– 8	3544	81.
2 0	OBSECT 1951, DD, 154-551	

		Rs. A.
82.	Sūktimuktāvalī (ছালিনুদ্ধাৰতী): on Anthology, of Jalhana, a contemporary of King Kṛṣṇa of the Northern Yādava Dynasty (A.D. 1247): edited by E. Kṛṣḥnamacharya, 1938, pp. 66+463+85	11-0
85.	Bṛhaspati Smṛti (दहस्यतिसृति): a reconstructed text of the now lost work of Bṛhaspati: edited by K. V. Rangaswami Aiyangar, 1941	13-0
86.	Parama-Samhitā (परमणंडिता): an authoritative work of the Pāncharātra system: edited by S. Krishnaswami Aiyangar, 1940, pp. 45+208+230	8-0
87.	Tattvopaplava (तन्त्रोपश्च): a masterly criticism of the opinions of the prevailing Philosophical Schools by Jayarāśi: edited by Pandit Sukhalalji and R. C. Parikh, 1940, pp. 21+144	4-0
88.	Anekāntajayapatākā (अनेकान्तज्ञथपनाका): of Haribhadra Sūri (8th century A.D.) with his own commentary and Tippanaka by Munichandra, the Guru of Vādideva Sūri: edited by H. R. Kapadia, in 2 vols., vol. I, 1940, pp. 32+404	10-0
89.	Sāstradīpikā (মান্ত্রীদিকা): a well-known Mīmāmsā work: the Tarkapāda translated into English by D. Venkatramiah, 1940, pp. 29+264	5-0
90.	Sekoddeśaṭīkā (धेकोडेमटीका): a Buddhist ritualistic work of Naropa describing the Abhiseka or the initiation of the disciple to the mystic fold: edited by Dr. Mario Carelli, 1941, pp. 35+74	2–8
	II. BOOKS IN THE PRESS.	
1.	Nāṭyaśāstra (ৰাৰ্মান): edited by M. Ramakrishna Kavi, 4 vols., vol. III.	
2.	Alamkāramahodadhi (অভস্কানেদাইছি): on Sanskrit Poetics composed by Narendraprabha Sūri at the request of Minister Vastupāla in 1226 A.D.: edited by L. B. Gandhi.	
3.	Dvādaśāranayacakra (হাৰ্মানেব্ৰক্স): an ancient polemical treatise of Mallavādi Sūri with a commentary by Simhasuri Gani: edited by Muni Caturvijayaji.	
4.	Kṛṭyakalpataru (कर्यक्ष्यनच्): of Lakṣmidhara, minister of King Govindachandra of Kanauj: edited by K. V. Rangaswami Aiyangar, vols. I-V.	

- 5. A Descriptive Catalogue of MSS. in the Oriental Institute, Baroda (ৰঙাহাংগেলনীয় দুখনুষী): compiled by K. S. Ramaswami Shastri, 12 vols., vol. II (Śrauta, Dharma, and Grhya Sūtras).
- Mādhavānala-Kāmakandalā (माधनानस्काभकरसा): a romance in old Western Rajasthani by Ganapati, a Kāyastha from Amod: edited by M. R. Majumdar.
- 7. Anekāntajayapatākā (अनेकान्तज्ञयपताका): of Haribhadra Sūri (c. 1120 A.D.) with his own commentary and Tippanaka by Munichandra, the Guru of Vādideva Sūri: edited by H. R. Kapadia, in 2 vols., vol. II.
- 8. Samrāt Siddhānta (ঘদাহবিত্বাকা): the well-known work on Astronomy of Jagannātha Pandit: critically edited with numerous diagrams by Kedar Nath, Rajjyotisi.
- 9. Vimalaprabhā (বিশ্বস্থা): the commentary on the Kālacakra Tantra and an important work of the Kālacakra School of the Buddhists: edited by Giuseppe Tucci.
- 10. Aparājitāpṛcchā (অপ্যাজিনাহন্দা): a voluminous work on architecture and fine-arts: edited by P. A. Mankad.
- 11. Paraśurāma Kalpa Sūtra (দেয়েনেৰজ্বনুৰ): a work on Hindu Tantra, with commentary by Rāmeśvara: second revised edition by Sakarlal Shastri.
- 12. An Alphabetical List of MSS. in the Oriental Institute, Baroda (মুখ্যামন্ত্রী): compiled from the existing card catalogue by Raghavan Nambiyar Siromani, 2 vols.. vol. I.
- 13. Vivāda Cintāmaņi (विवादिचनामणि): of Vāchaspati Miśra: an authoritative Smrti work on the Hindu Law of Inheritance: translated into English by Dr. Ganganath Jha.
- 14. Tarkabhāṣā (तर्कभाषा): a work on Buddhist Logic, by Mokṣākara Gupta of the Jagaddala monastery: edited with a Sanskrit commentary by Embar Krishnamacharya.
- 15. Hetubinduțīkā (ইনুৰিস্টীকা): commentary of Arcața on the famous work of Dharmakīrti on Buddhist logic: edited from a single MS. discovered at Pattan, by Sukhalalii.
- 16. Gurjararāsāvalī (মুর্নিমোধারতী): a collection of several old Gujarati Rāsas: edited by B. K. Thakore, M. D. Desai, and M. C. Modi.

III. BOOKS UNDER PREPARATION.

Rs. A.

- Prajñāpāramitās (সল্লাখানোনা): commentaries on the Prajñāpāramitā, a Buddhist philosophical work: edited by Giuseppe Tucci, 2 vols., vol. II.
- 2. Saktisangama Tantra (श्रातिषञ्जभतन्त्र): comprising four books on Kālī, Tārā, Sundarī, and Chhinnamastā: edited by Dr. B. Bhattacharyya, 4 vols., vols. III-IV.
- 3. Nāṭyadarpaṇa (ৰাজহুৰ্ণীয়): introduction in Sanskrit on the Indian drama, and an examination of the problems raised by the text, by L. B. Gandhi, 2 vols., vol. II.
- 4. Kṛṭyakalpataru (क्रयकस्पतः): one of the earliest Nibandha works of Lakṣmīdhara; edited by K. V. Rangaswami Aiyangar, 8 vols., vols. VI–VIII.
- 5. A Descriptive Catalogue of MSS. in the Oriental Institute, Baroda (ৰঙাহাবোলনীয ঘন্মনী): compiled by the Library Staff, 12 vols., vol. III (Smrti MSS.).
- 6. Mānasollāsa (मानगोज्ञाम): or Abhilasitārthacīntāmaņi : edited by G. K. Shrigondekar, 3 vols., vol. III.
- 7. Nītikalpataru (नीतिकस्पतर्): the famous Nīti work of Kṣemendra: edited by Sardar K. M. Panikkar.
- Chhakkammuvaeso (कक्ष्मुवस्यो): an Apabhramsa work
 of the Jains containing didactic religious teachings:
 edited by L. B. Gandhi.
- 9. Niṣpannayogāmbara Tantra (निष्यत्रयोगान्तरतन्त्र): describing a large number of mandalas or magic circles and numerous deities: edited by Dr. B. Bhattacharyya.
- Basatin-i-Salatin (बासातिन्-इ-सासातिन्): a contemporary account of the Sultans of Bijapur: translated into English by M. A. Kazi and Dr. B. Bhattacharyya.
- 11. Madana Mahārṇava (मदनमदार्धेद): a Smṛti work principally dealing with the doctrine of Karmavipāka composed during the reign of Māndhātā, son of Madanapāla: edited by Embar Krishnamacharya.
- 12. Trişaşţiśalākāpuruşacaritra (বিগতিমভাকা পুর্থবিদ্য): of Hemacandra: translated into English by Dr. Helen Johnson, 4 vols., vols. III-IV.
- 13. Bṛhaspatitattva (হৰ্থানিবস্তা: a Śaiva treatise belonging to an early stratum of the Āgamic literature written in old Javanese with Sanskrit ślokas interspersed in the text: edited by Dr. A. Zeiseniss.
- 14. Anu Bhāṣya (অনুসাছা): a standard work of the Suddhādvaita School: translated into English by G. H. Bhatt.

- 15. A Descriptive Catalogue of MSS. in the Jain Bhandars at Pattan (पत्तनभाष्टामारीय प्रयस्त्री): edited from the notes of the late Mr. C. D. Dalal, by L. B. Gandhi, 2 vols., vol. II.
- 16. An Alphabetical List of MSS. in the Oriental Institute, Baroda (খ্ৰন্মন্ত্ৰী): compiled from the existing card catalogue by Raghavan Nambiyar Siromani, 2 vols., vol. II.
- 17. Nāṭyaśāstra (নামান্দা): of Bharata with the commentary of Abhinava Gupta: second revised edition by K. S. Ramaswami Shastri Siromani, vol. I.
- 18. Nāṭyaśāstra (ৰাজ্যান্ধ): of Bharata with the commentary of Abhinava Gupta: edited by M. Ramakrishna Kavi, 4 vols., vol. IV.
- 19. Bhojanakutūhala (ধীলাৰ্বুছা): on the methods of preparing different dishes and ascertaining their food value written by Raghunātha Sūri, disciple of Anantadeva in the 16th century A.D.: edited by Ananta Yajneswar Shastri Dhupkar.
- 20. Tattvacintāmaṇi (नचिनामिष): with the Āloka and Darpaṇa commentaries: edited by Dr. Umesh Misra.
- 21. Rāsasangraha (মান্ত্রান্ত): a collection of 14 old Gujarati Rāsas, composed in the 15th and 16th centuries: edited by M. R. Majumdar.
- 22. Pārasīkakoṣasaṅgraha (पारचीककोषसंग्रह): a collection of four Persian Sanskrit lexicons: edited by K. M. Zaveri and M. R. Majumdar.
- 23. Dhūrtasvāmi Bhāṣya (धूत्तेसास्य): a commentary on the Āśvalāyana Gṛḥyasūtra: edited by A. Chinnaswami Shastri.
- 24. Kodaṇḍamaṇḍana (কাব্ডেনডেন): a work on archery attributed to Maṇḍana Sūtradhāra: edited by M. Rama-krishna Kavi.
- 25. Matangavṛtti (मनङ्ग्ति): a commentary on the Matanga Pāramesvara Tantra by Rāmakaṇṭha Bhaṭṭa: edited by Mahamahopadhyaya Jogendranath Bagchi.
- 26. Upanişat-Sangraha (उपनिषतंत्रह): a collection of unpublished Upanişads: edited by Shastri Gajanan Shambhu Sadhale.

For further particulars please communicate with—

THE DIRECTOR,
Oriental Institute, Baroda.

THE GAEKWAD'S STUDIES IN RELIGION AND PHILOSOPHY.

Rs. A.		
15-0	The Comparative Study of Religions: [Contents: I, the sources and nature of religious truth. II, supernatural beings, good and bad. III, the soul, its nature, origin, and destiny. IV, sin and suffering, salvation and redemption. V, religious practices. VI, the emotional attitude and religious ideals]: by Alban G. Widgery, M.A., 1922	1.
3-0	Goods and Bads: being the substance of a series of talks and discussions with H.H. the Maharaja Gaekwad of Baroda. [Contents: introduction. I, physical values. II, intellectual values. III, æsthetic values. IV, moral value. V, religious value. VI, the good life, its unity and attainment]: by Alban G. Widgery, M.A., 1920. (Library edition Rs. 5)	2.
2-0	Immortality and other Essays: [Contents: I, philosophy and life. II, immortality. III, morality and religion. IV, Jesus and modern culture. V, the psychology of Christian motive. VI, free Catholicism and non-Christian Religions. VII, Nietzsche and Tolstoi on Morality and Religion. VIII, Sir Oliver Lodge on science and religion. IX, the value of confessions of faith. X, the idea of resurrection. XI, religion and beauty. XII, religion and history. XIII, principles of reform in religion]: by Alban G. Widgery, M.A., 1919. (Cloth Rs. 3)	3.
0-14	Confutation of Atheism: a translation of the Hadis-i-Halila or the tradition of the Myrobalan Fruit: translated by Vali Mohammad Chhanganbhai Momin, 1918	4.
0_6	Conduct of Royal Servants: being a collection of verses from the Viramitrodaya with their translations in English, Gujarati, and Marathi: by B. Bhattacharyya, M.A., Ph.D.	

SELLING AGENTS OF THE GAEKWAD'S ORIENTAL SERIES

England

- Messrs. Luzac & Co., 46, Great Russell Street, London, W.C. 1.
- Messrs. Arthur Probsthain, 41, Great Russell Street, London, W.C. 1.
- Messrs. Deighton Bell & Co., 13 & 30, Trinity Street, Cambridge.

Calcutta

- Messrs. The Book Co., Ltd., 4/3, College Square.
- Messrs. Thacker Spink & Co., 3, Esplanade East.

Benares City

- Chowkhamba Sanskrit Series Office, Post Box No. 8, Benares.
- Messrs. Braj Bhusan Das & Co., 40/5, Thathari Bazar.

Lahore

- Messrs. Mehrchand Lachmandass, Sanskrit Book Depôt, Said Mitha Street.
- Messrs. Motilal Banarsidass, Punjab Sanskrit Book Depôt, Said Mitha Street.

Bombay

- Messrs. Taraporevala & Sons, Kitab Mahal, Hornby Road.
- Messrs. Gopal Narayan & Co., Kalbadevi Road.
- Messrs. N. M. Tripathi & Co., Kalbadevi Road.
- Saraswati Pustak Bhandar, Gulalwadi, Fort.

Poona

Oriental Book Supply Agency, 15, Shukrawar Peth.

Baroda

N. C. Athavale, Bookseller, Raopura.

